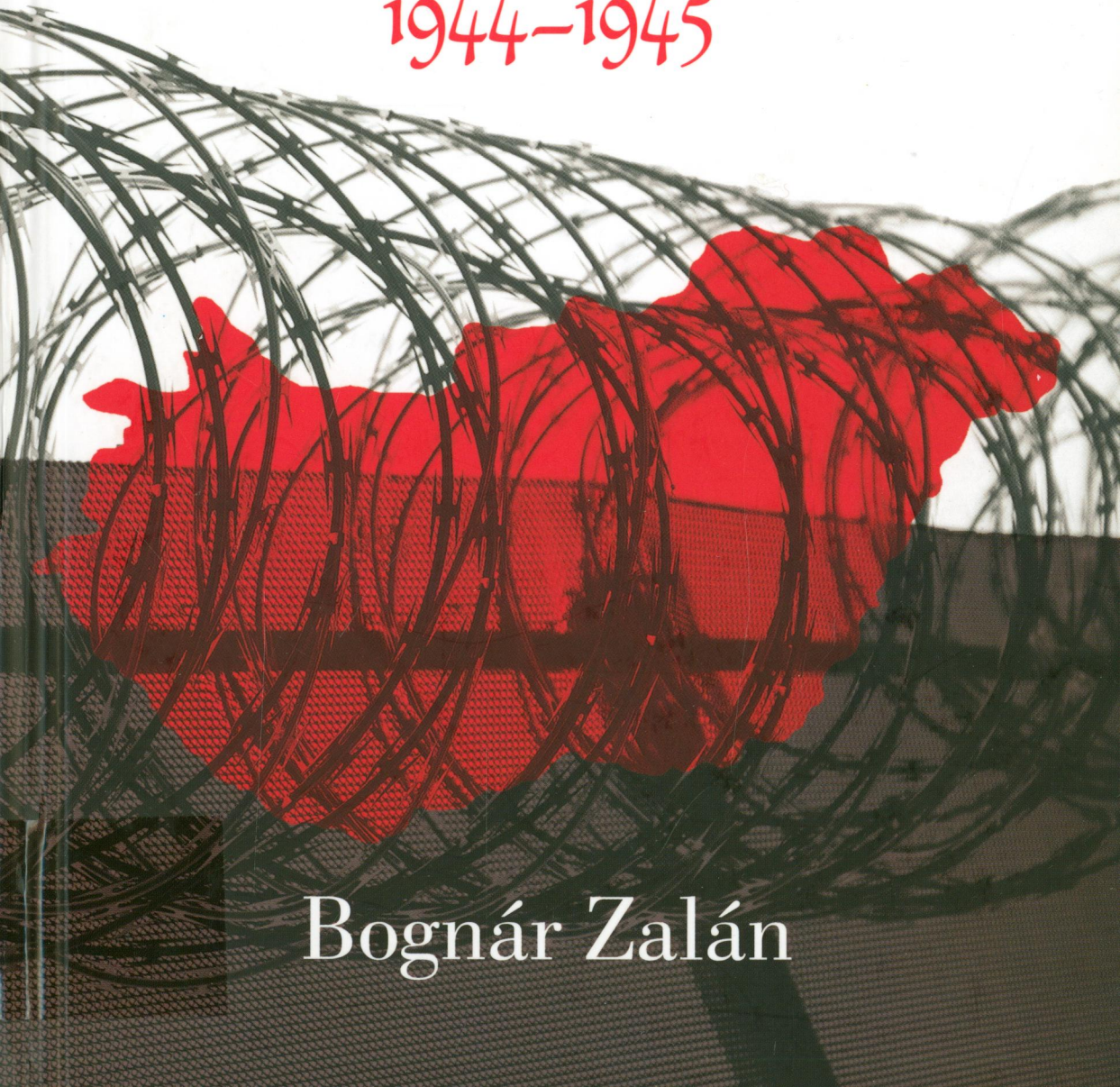

HADIFOGOLY ^{táborok}_{sors} és

a Vörös Hadsereg által
megszállt Magyarországon

1944–1945

Bognár Zalán

A kötetben szereplő fotók, dokumentumok és ábrák
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából,
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Hadtörténelmi Levéltár és Irattárból,
a bibliográfiában megjelölt szakirodalomból,
valamint dr. Bognár Zalánnétól, dr. Jójárt Györgytől, Fuchs Andreától,
Gergely Józseftől, dr. Havasi Jánostól, Kis Lászlótól, Kisfaludi Istvántól,
Kovács Elemértől, Nyári Teodórától, dr. Vlagyimir Motrevicstől,
Walterné Müller Judittól és a szerzőtől származnak.

A kutatásokat 2003-ban a XX. Század Intézet támogatta.

A kötet megjelenését az
Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért
tette lehetővé.

BOGNÁR ZALÁN

HADIFOGOLYTÁBOROK
ÉS (HADI)FOGOLYSORS
A VÖRÖS HADSEREG ÁLTAL MEGSZÁLLT
MAGYARORSZÁGON
1944–1945

Kairosz Kiadó • Budapest, 2012

© Kairosz Kiadó, 2012

© Bognár Zsolt, 2012

Második, javított, bővített kiadás

Lektorálta:

RAVASZ ISTVÁN

A szöveget gondozta:

KOCSIS KLÁRA

ISBN: 978 963 662 601 3

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000522017

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	11
I.	
A HADIFOGOLYKÉRDÉS JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	23
II.	
A HADIFOGSÁG ÉS ANNAK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN ÉRVÉNYBEN LÉVŐ NEMZETKÖZI „(JOG)INTÉZMÉNYE”	28
III.	
MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK HADIFOGSÁGBA JUTÁSA	
MAGYARORSZÁGON.....	41
MAGYAR KATONÁK FOGSÁGBA ESÉSE	41
A POLGÁRI LAKOSSÁG SZOVJET (HADI)FOGSÁGBA HURCOLÁSA.....	47
IV.	
GYALOGMENETEK – A TÁBOROKIG ÉS A TÁBOROK KÖZÖTT	91
AZ UTAK HOSSZA, IDŐTARTAMA.....	91
ÉJSZAKAI SZÁLLÁSOK, GYÚJTÓHELYEK	95
ÉLELMEZÉS ÚTKÖZBEN.....	98
ŐRZÉS.....	103
HALÁLME NETEK	105
SZÖKÉSEK ÚTKÖZBEN – HALÁL VAGY SZABADSÁG	108
A SZÖKÉSEK MEGTORLÁSA.....	111
ÉRKEZÉS A TÁBOROKHOZ	116
V.	
A TÁBOROK.....	118
A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK HÁLÓZATÁNAK KIALAKULÁSA ÖSSZEFÜGGÉSBEN A FRONT FOLYAMATOS VÁLTOZÁSÁVAL.....	118
A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK IRÁNYÍTÁSA, FELÜGYELETE	136
A HADIFOGOLY-GYÚJTÓTÁBOROK CÉLJA ÉS FELADATA.....	144
A HADIFOGOLYTÁBOROK HELYÉNEK KIVÁLASZTÁSA.....	149
A TÁBOROK KIALAKÍTÁSA, FENNTARTÁSA ÉS ELLÁTÁSA	152

A fogolytáborok élelemellátása.....	155
A HADIFOGOLYTÁBOROK ÓRZÉSE.....	157
A TÁBOROK FOGOLYLÉTSZÁMA.....	160
A TÁBORLAKÓK ÖSSZETÉTELE.....	169
Katona–civil arány.....	170
Nemzetiségi összetétel.....	178
A TÁBOROK FELSZÁMOLÁSA.....	183
A TÁBOROK MŰKÖDÉSI IDEJE.....	195
VI.	
ÉLET ÉS HALÁL A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBAN.....	198
A TÁBOROK BELSŐ RENDJE.....	198
AZ ELHELYEZÉS.....	203
AZ ÉLELMEZÉS.....	212
MINDENNAPI ÉLET A TÁBOROKBAN.....	225
Érkezés a hadifogolytáborokba.....	225
A hadifoglyok tábori hétköznapijai.....	228
KAPCSOLAT A KERÍTÉSEN TÚLI VILÁGGAL.....	244
HÍTEGETÉS ÉS PROPAGANDA A TÁBOROKBAN ÉS A TÁBOROKRÓL.....	254
EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEK.....	256
BETEGSÉGEK, JÁRVÁNYOK.....	264
A HADIFOGLYOK KÓRHÁZI, SZÜKSÉGHÁZI KEZELÉSE.....	269
PSZICHOLÓGIAI HATÁSOK, FOLYAMATOK, MAGATARTÁSOK.....	276
HÁLÁLOZÁS A GYŰJTŐTÁBOROKBAN.....	282
A legfőbb halálozási okok.....	284
A halottak „eltemetése”.....	286
A hadifogoly-gyűjtőtáborokban elhalálozottak száma.....	291
VII.	
TÁBORBÓL TÁBORBA – TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEK.....	297
A TISZÁNTÚLI TÁBOROK.....	298
AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI, TÖBBNYIRE ROMÁN ÓRIZETŰ TÁBORCSOPORT.....	299
A DÉL-DUNÁNTÚLI, TÖBBNYIRE BOLGÁR ÓRIZETŰ TÁBORCSOPORT.....	300
A DUNA–TISZA KÖZI, ÚJ. BUDAPESTI TÁBORCSOPORT.....	302
AZ ÉSZAKNYUGAT-DUNÁNTÚL–SZÉKESFEHÉRVÁRI TÁBORCSOPORT.....	312
AZ ÉSZAK-DUNÁNTÚLI (DUNA MENTI) TÁBORCSOPORT.....	319

TRANZIT- ÉS KÜLÖNLEGES FELADATOKAT IS ELLÁTÓ	
HADIFOGOLYTÁBOROK.....	320
A Kárpát-medence legnagyobb hadifogolytáborának, a ceglédinek a gyűjtőkörzete.....	320
A székesfehérvári hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete.....	321
A bajai hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete.....	322
A budapesti hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete.....	323
A szegedi hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete.....	324
A hajmáskéri tábor mint tiszti hadifogoly-gyűjtőtábor.....	325
VIII.	
SZABADULÁS A TÁBOROKBÓL.....	326
„SZABADULÁS” A HADIFOGOLYTÁBOROKBÓL A HADIFOGOLY-ALAKULATOKBA.....	326
Magyar hadifoglyok a szovjet őrizetű műszaki alakulatokban.....	327
Magyar hadifoglyok a bolgár parancsnoklat alatti hadifogolyalakulatokban.....	343
HADIFOGSÁGBÓL A MAGYAR HONVÉDSÉGBE.....	347
A 6. gyaloghadosztály felállítása.....	352
Az 1. gyaloghadosztály felállítása.....	358
Egyéb alakulatok felállítására történt szabadon bocsátások.....	362
A MAGYAR KORMÁNY TEVÉKENYSÉGE A CIVIL ÉS A KATONA HADIFOGLYOK HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉS KISZABADÍTÁSA ÉRDEKÉBEN.....	365
BETEGEK, ROKKANTAK, FIATALOK ÉS IDŐSEK VALAMINT A CIVIL HADIFOGLYOK EGY RÉSZÉNEK SZABADON BOCSÁTÁSA 1945. AUGUSZTUS 22-ÉIG.....	381
SZABADULÁS AZ AUGUSZTUSI SZOVJET KORMÁNYHATÁROZAT ALAPJÁN, A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK ÁLTALÁNOS FELSZÁMOLÁSÁVAL EGYIDEJŰLEG.....	396
SZÖKÉSEK A LÁGEREKBŐL.....	402
A SZABADULÁS EGYÉB MÓDJAI.....	407
FOGSÁGBÓL FOGSÁGBA... ..	409
A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBÓL SZABADULTAK SZÁMA.....	412
A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBAN ELTÖLTÖTT IDŐ.....	415

IX.

A FOGLYOK SZÁLLÍTÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS

KISZÁLLÍTÁSUK A ROMÁNIAI ÁTMENETI, ILLETVE ELOSZTÓTÁBOROKIG	419
A FOGOLYTRANSPORTOK ELŐKÉSZÍTÉSE A SZÁLLÍTÁSRA.....	419
A megtevesztés, a hitegetés folytatódik.....	419
Indulás előtti orvosi vizsgálat.....	420
Motozás indulás előtt	423
Bevagonírozás.....	424
Hangulat, életérzés	426
ÚT A ROMÁNIAI TÁBOROKIG	429
Útvonalak	430
Szállítási idő.....	431
Szállítási körülmények	432
Ellátás.....	433
Egészségügyi viszonyok.....	437
Kapcsolat a külvilággal	438
Őrzés, intézkedések a szökések elhárítására	440
Szökések	444
Halálozás útközben.....	449

X.

A HADIFOGOLYTÁBOROK EMLÉKEZETE: KÁRPÁTALJÁN

EMLÉKPARK SIRATÓFALLAL – ÉS MAGYARORSZÁGON?	452
MAGYARORSZÁGON A KÖVETKEZŐ HADIFOGOLYTÁBOROK	
HELYÉN LÉTESÜLTEK EMLÉKHELYEK.....	455
Baja	455
Gödöllő.....	457
Kiskunfélegyháza	459
Felsőzsolca	459
Cegléd	460
ÖSSZEGZÉS.....	462
SUMMARY	472
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK.....	485
MELLÉKLETEK.....	503

ELŐSZÓ

„Ha túléléd, halgass!”, „Elhallgatott éveink” – ilyen és ehhez hasonló címekkel jelentek meg és törték át a hallgatás falát a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokban eltöltött időkről szóló első, 1989-ben kiadott könyvek.¹ A címek hűen jelzik azt a félelemterhes légkört, ami Magyarországot jellemezte a rendszerváltás előtt, amikor nem lehetett beszélni a Szovjetunióba tömegesen vagy személyes ítéletek alapján kényszermunkára hurcoltakról, akiknek a létszáma csak a mai Magyarország területét tekintve több mint 600 ezer fő volt. Többségük katonaként jogszerűen került hadifogságba, de az elhurcoltak 25–30%-a civilként, az elhíresült „malenkij robot” részeseként „hadi” fogolyként vagy úgynevezett jóvátételi közmunkára rendelt internált „németként” (német, magyar vagy német nevű zsidóként) került a szovjetunióbeli GUPVI (*Glavnoje Upravlenyije po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih*) hadifogoly- és internáló-lágerekbe, vagy koholt vádak alapján ítélték őket a GULAG (*Glavnoje Upravlenyije Lagerej*) kényszermunka-rabtelepein letöltendő szabadságvesztésre. (Ugyanakkor mindannyian – az „internált” nők és a gulagra ítélt rabok is – szabadon bocsátásukkor Magyarországon olyan igazolást kaptak, hogy „mint hadifoglyok” érkeztek haza a Szovjetunióból, és a lelkükre kötötték az elvtársak, hogyha a kinti élményeikről beszélnek, akkor vissza-viszik őket a lágerekbe.) Ezekkel a témákkal, de még a második világháborús magyar hadifoglyok témakörével sem lehetett foglalkozni egészen a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakig, mert a pártállami diktatúrában a kérdéskör – elsősorban a szovjet hadifogságba került civilek tömegei és a rendkívül mostoha körülmények miatt meghaltak magas száma miatt – tabu téma volt. Ekkoriban csak az emigrációban élő magyarság foglalkozott ezzel a kérdéskörrel.

¹ Rózsa Péter: Ha túléléd, halgass!. Budapest, 1989.; Cséri Lili: Elhallgatott éveink. Budapest, 1989.

A korszak kimagasló munkája – ami egyben e tárgykör historiográfiájának a kezdete is – a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálatát 1950-ben kiadott „Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről”², amelyet „az ENSZ kényszer- és rabszolgamunkát vizsgáló ad hoc bizottsága is áttanulmányozta és hitelesnek ismerte el”³. Ebben a korabeli sajtó és a hadifogságból visszatértek visszaemlékezései alapján próbálták megvilágítani a tárgykört. A könyv jelen munkánk szempontjából legfontosabb része a szovjet hadifogolytáborok jegyzéke, amelyben ezeket már rendszerezve állították sorba. Itt jelent meg először a hadifoglyokkal kapcsolatban a „gyűjtőtábor” kategória mint kifejezés, tizenöt gyűjtőtábor, illetve település felsorolásában, amelyek között a német nemzetiségük miatt elhurcolt internáltak gyűjtőhelyei is benne vannak, valamint egy, a sopronkőhidai táborról szóló rövid visszaemlékezés erejéig. Bár nem tartozik a hazai források közé, mégis kimagasló tudományos értéke miatt meg kell említeni az *Erick Maschke* professzor által szerkesztett, a második világháborús német hadifoglyok történetét feltáró 15 könyvből, de – mivel egyik-másik könyv két kötetből áll, ezért – összesen 22 kötetből álló, 1962–1974 között megjelent feldolgozást. Bár közülük több kötet foglalkozik a szovjetunióbeli, s külön kötet a jugoszláviai, a csehszlovákiai és a lengyelországi hadifogolytáborokkal, a magyarországiakról sajnos csak részlegesen, elvétele esik szó.⁴

A szocialista Magyarországon az 1980-as években a második világháborús magyar hadifoglyok kérdéskörével – azok létszámának becslése erejéig – először *Korom Mihály*, majd *Für Lajos* foglalkozott. Ezzel először törték meg a negyven évig tartó hallgatást. Ugyanakkor szakmai szempontból az igazi áttörést *Stark Tamás* munkássága hozta meg, aki már elsősorban levéltári kutatásokra alapozva határozta meg a második világháborús magyar hadifoglyok létszámát és veszteségét. Majd a későbbiek során is folyamatos kutatásaival tovább bővítette ismereteinket, főként a

² Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (Szerk.: Palásthy Rezső.) Bad Wörishofen, 1950.

³ Stark Tamás: Hadifoglyok békében. *Mozgó Világ*, 1989/10., 105. o.

⁴ Zur Gesichte der deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges. Bd. 1–15. Beiheft 1–2. Hrsg. Von Erick Maschke, Leiter der Wissenschaftlichen Kommission für Deutsche Kriegsgefangenengeschichte. München–Bielefeld, 1962–1974.

„malenkij robot”, a civil „hadi” foglyokkal kapcsolatban, valamint az események szovjet és nemzetközi hátterének, összefüggéseinek a feltárásával, felhasználva többek között szovjetunióbeli levéltári kutatásait is.

A szovjet fogságba került magyar hadifoglyok létszámával, sorsával, helyzetével még behatóan *Dupka György*, *Füzes Miklós*, *Domokos József*, *Csiffáry Gergely*, *Várdy Béla*, *Várdy Huszár Ágnes* és nem utolsósorban *Varga Éva Mária* foglalkozott.

A rendszerváltás, pontosabban 1988 előtt a szovjet hadifogságról, lágervilágról csak az emigrációban jelentek, jelenhettek meg visszaemlékezések. 1988-tól azonban már Magyarországon is egyre több a témával kapcsolatos írás, főként visszaemlékezés látott napvilágot, eleinte inkább napilapokban, folyóiratokban, majd könyvekben.

Azonban az egyre növekvő memoár- és szakirodalom ellenére a magyarországi hadifogly-gyűjtőtáborok elkerülték a kutatók figyelmét, és csak elvétve fordult elő munkájukban egy-két mondat, esetleg egybekezdései e táborokkal kapcsolatban, illetve egy-két helytörténeti munkában olvasható rövidebb-hosszabb írás egy-egy hazai hadifoglytáborról. Az első átfogó tanulmány a témában a szerző tollából jelent meg 2001-ben, „(Hadi)fogly-gyűjtőtáborok Magyarországon (1944–1945)” címmel.⁵ Majd *Stark Tamás* 2006-ban megjelent „Magyar foglyok a Szovjetunióban” című munkájában egy fejezet terjedelemben olvashatunk a „magyarországi gyűjtőtáborok”-ról, felhasználva benne jelen sorok szerzőjének már említett munkáját.⁶

A téma mostohán kezelése nem meglepő, hiszen amikor még léteztek Magyarországon a hadifogly-gyűjtőtáborok, akkor is teljes titoktartás vette őket körül. A hozzátartozókat még a közelükbe is alig engedték. A hivatalos közegek sem mehettek be e táborokba, egyes kivételektől eltekintve. Ezt tapasztalta *Cséfalvai István* őrnagy is, akit a honvédelmi miniszter a Magyarországon hadifogságban, tehát a gyűjtőtáborokban vagy úton, azaz szállítás alatt lévő magyar hadifoglyok ügyének az intézésével, kezelésével bízott meg. E témában ő volt a legautentikusabb, hiszen nem valószínű, hogy volt még egy magyar ember, akit 12 magyaror-

⁵ Bognár Zsolt: (Hadi)fogly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. In: Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből. (Szerk.: Zeidler Miklós.) ELTE BTK, Budapest, 2001., 133–148. o.

⁶ Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006., 111–119. o.

szági hadifogoly-gyűjtőtáborba többször is beengedtek volna, több mint fél éven keresztül. Az őrnagy a honvédelmi miniszternek 1945. augusztusi összefoglaló jelentésében tapasztalatait összegezve a következőket írta: „...a magyarországi táborokkal úgyszólván senki sem foglalkozott, mert azok jóformán megközelíthetetlenek.”⁷ Dr. Makara György járványügyi kormánybiztost sem engedték be a szegedi csillagbörtönbeli hadifogoly-táborba. Amint jelentésében írta: „A helyzet megítélésére és a járvány sarokpontjának, a tábornak megtekintésére nem nyílt alkalmam, mivel a táborparancsnokság a belépést a helyszínen megtagadta.”⁸

Sőt, már 1945-ben olyan mértékűvé fajult a titkolózás, hogy az NKVD letartóztatta és koholt vádak alapján a GULAG-lágerekben letöltendő büntetésre ítélte Gábor Áront, a Magyar Vöröskereszt főtitkárát, aki nem sokkal korábban, 1945 júliusában vöröskeresztes delegációt vezetett a magyarországi és a romániai hadifogolytáborokba. Ezzel egy időben a Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája Hadifogoly Osztályának nagy mennyiségű, igen értékes, de – mivel kendőzetlenül dokumentálták az igazságot – a szovjetek számára terhelő iratanyagát, illetve annak nagyobb részét az NKVD elvitte. Ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Magyar Vöröskereszt iratanyagából hiányzik a hadifogsággal kapcsolatos teljes 1945. évi iratanyag!

De nemcsak Gábor Áron került gulagra a hadifogolykérdés, illetve az elhurcolt magyar polgári személyek érdekében kifejtett tevékenységéért. Így járt Hátszeghi (Hatz) Ottó ezredes is, aki Csernyisov, Budapest szovjet katonai parancsnoka mellé rendelt összekötőtisztként többször jelentette a magyar kormánynak, hogy folyamatosan hurcolják el az ártatlan budapesti lakosokat a szovjet fegyveres szervek. Erre vonatkozó utolsó, 1945. március 29-ei jelentését követően 7 nappal az NKVD őrizetbe vette, és a

Szovjetunióba hurcolták, ahol 7 évi vizsgálati fogság után 15 évi kényszermunkára, vagyis gulagra ítélték.⁹

Később, a magyarországi gyűjtőtáborok megszűnte után, az egyre fokozódó terrorban még kevésbé lehetett ezekről, az embereket pusztító, megnyomorító lágerekről beszélni, de még a Kádár-korszak puha diktatúrájában sem. Az egész hadifogolykérdés tabu lett.

Mivel a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok témáját elsőként dolgoztam fel, ezért e munka alapvetően és túlnyomó többségében a korabeli dokumentumokra és az eseményeket átélők visszaemlékezéseire épül. Bár az ország több mint 20 (országos, megyei, városi) levéltárában, illetve múzeumi gyűjteményében kutattam, mégis a legtöbbször alig vagy egyáltalán nem volt fellelhető információ e táborokkal kapcsolatban, hiszen e táborokat már létezésükkor is nagy titoktartás vette körül.

Nemcsak a vöröskeresztes iratanyag tűnt el! Eltűnt a Népjóléti Minisztérium Elnöki és Hadigondozási Főosztályának az 1945–1946-os iratanyaga. Több hadifogolytáborra – például a kecskemétire, a győrire, a székesfehérvárirra vagy a gödöllőire – vonatkozóan a megyei, illetve a városi levéltárakban semmiféle dokumentum nem volt; sem a főispáni, sem az alispáni, sem a polgármesteri iratokban, sem pedig a közgyűlési vagy a kisgyűlési jegyzőkönyvekben! Ahol keletkezett e témával kapcsolatos irat, azoknak nagy részét az 1952. évi nagy „iratszelejtezés” időszakában semmisítették meg. A levéltári iktatókönyvekben vagy a mutatókönyvekben a táborokra vonatkozó iratok mellé vagy csak egy kézzel írott piros „S” betű (selejtezve) volt írva, vagy pedig be volt pecsételve az „S” mellé: „1952.”, vagy hogy „Kiselejtezve 1952. augusztus 18.”

A *historia domusok* (a plébániák évkönyvei) nagy részét is az 1950-es években elvitték az Államvédelmi Hatóság emberei, és ha vissza is adták, akkor a vizsgált időszakról szóló lapokat kitepték – derült ki a plébánosok elmondásából.

A helyi újságok nagy része semmilyen hírt sem közölt a településükön, illetve a régiójukban lévő hadifogolytáborokról, így például a *Győri Munkás*, *Győri Hírlap*, *Ceglédi Barátság*, *Cegléd*, *Tiszavidék*, az *Új Zala*. Csak kevés

⁷ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI) Honvédelmi Minisztérium (HM) 35.328/elnöki (eln.) – 1945. Közli Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről. Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 207. o.

⁸ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés a szegedi kiütéses tifuszbajjárnyról. In: Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez (Szerk.: Karsai Elek–Somlyai Magda.) II. Budapest, 1970., 466. o.

⁹ Hátszeghi Ottó ezredes felmentése után, 1955. szeptember 14-én érkezett haza a gulágról.

helyi lap és csak igen csekély mértékben közölt híreket ezekről a táborokról, mint a *Délmagyarország*, a *Kecskeméti Lapok* vagy a *Zala* stb.

A Magyar Kommunista Párt által 1945 ősztől propagandacéllal kiadott országos hetilap, a *Hadifogoly Híradó* – később *Hadirokkant*, *Hadifogoly Híradó* – 1945-ös évfolyamának egyetlen száma sem lelhető fel. Az országos napilapokban is csak az augusztusi számokban, a szabadon bocsátásokkal, illetve a hadifogolytáborok felszámolásával kapcsolatban jelent meg néhány cikk, ezekről a táborokról. Egyébként pedig csak a „Hadifogoly-üzenetek” című rovatokban szerepelt néhány fogolytábor, illetve annak a településnek a neve, ahol a tábor működött. Mindez természetesen érthető a szovjet megszállás alatt nyögő országban, ahol még a miniszterelnöknek, *Dálnoki Miklós Bélának* is be kellett előzetesen nyújtania cenzúrázásra rádióbeszédét a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz.¹⁰

Jól mutatja a hadifogolykérdés körüli titkolózást, hogy még a nyugati hadifoglyok hazahozatalával foglalkozó Hazahozatali Kormánybiztosság iratanyagából is csak 0,01 iratfolyóméternyi, azaz 1 cm-nyi irat van a kormány szerv másfél éves működéséről. Az is nyilvánvalóan az iratanyag eltüntetésekor nem volt a helyén, ezért maradhatott meg és csak később került elő.

A kutatást tovább nehezítette, hogy e táborokról még a helytörténészek sem sokat tudnak, ezért ezek történetére vonatkozóan, még helyi szinten is alig jelent meg írás.

A téma feldolgozásához a legnagyobb segítséget a Hadtörténelmi Levéltár és Irattárban lévő Honvédelmi Minisztérium Elnöki és a – kutatásaim nagy részének az idején még szintén ott lévő, de ma már a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában kutatható – Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának 1945. évi iratai adták, valamint a különböző helyeken (egyéni és gyűjteményes kötetekben, folyóiratokban, újságokban stb.) fellelhető visszaemlékezések, amelyekből a témához kapcsolódóan a legtöbb információval rendelkező a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének (VHBSZ) memoárgyűjteménye volt. Sajnos, a több száz felkutatott, a szovjet fogságról íródott hosszabb-rövidebb memoárból csak 100–150 foglalkozik hosszabb, de inkább rövidebb mértékben az e tábo-

¹⁰ HLI HM 48.144/el. – 1945.

rokban eltöltött idővel. Itt szeretném ismét megköszönni a VHBSZ akkori vezetőségének, *Papp Tibornak*, *Cseh Józsefnek* és *Antalfy Istvánnak*, hogy lehetővé tette számomra a gyűjteményükben a kutatásokat.

A mozaikszerű, töredékes információk kiegészítéséhez, élve az *oral history* lehetőségével, számos interjú készítésével és egyéb gyűjtőmunkával (levelezéssel) igyekeztem pontosítani, árnyalni a téma kifejtését. Az egykori (hadifoglyok segítségét ezúton is köszönöm).

A visszaemlékezések a témához kapcsolódó iratok óriási hiányossága miatt tehát felbecsülhetetlen értékűek. A forrásértékük pedig rendkívül nagy. Egyrészt azért, mert egyébként is csekély mennyiségű forrás áll rendelkezésre a témával kapcsolatban. Másrészt pedig, mert kisebb elírásoktól eltekintve – melyek sokszor a korszakban uralkodó titkolózásból adódnak – teljesen reálisan, valósághűen, elferdítés nélkül adják vissza az akkor történeteket. A túlélők visszaemlékezései, naplói a személyes élmény hitelességét állítják szembe a szocialista időszak torzított, elhallgatott történelmi emlékezetével, valamint a szovjet dokumentumok eufemizáló, borzalmakat megszépítő, fogva tartói szemléletével. A visszaemlékezések túlnyomó többségének a megbízhatóságát igazolják az egymással való összevetésük, és a korabeli dokumentumok is. Ennek igazolására most csak két példát hadd említsek! *Németh Alajos* soproni plébános a következőket írta le a soproni 18-as laktanyából kialakított táborban tapasztaltakról: „Az oroszok a hadifogolytáborban meghaltak személyi adatait sem engedték kivinni.” A plébánosnak a fogolytábor betegeit gondozó vöröskeresztes nővér segítségével sikerült kijátszania az örök éberségét. A vöröskeresztes nővér sűrű hajába rejtve, apró papírdarabkákon többszöri alkalommal sikerült összesen 35 meghalt személy adatait kicsempészní, de sajnos, a plébános a titokban eltemetett foglyok csak egy részének a nyughelyét tudta beazonosítani. Írásának hitelességét teljes mértékig alátámasztja a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár irattári részlegében lévő második világháborús halotti kimutatások Győr-Ménfőcsanak megyei anyagában fellelt, a Magyar Vöröskereszt Egylet Sopron városi fiókegyletének a 194/1945. számú jelentése, amelyben pontosan ugyanazon 35 halott hadifogoly adatai szerepelnek. E könyvben még további számos példa található arra vonatkozóan, hogy az egymástól függetlenül készült visszaemlékezések hogyan hitelesítik, erősítik egymást. A másik kiváló példa *Király Mihály* visszaemlékezése, aki a 600 fő befoga-

dására tervezett szegedi csillagbörtönbeli hadifogolytábor 1945. március eleji létszámaként hihetetlennek tűnő létszámot, annak a 20-szorosát, 12 ezer főt említ.¹¹ És lám – pontosan ugyanez a 12 ezer fős létszámadat szerepel a szegedi tifuszbajrányról a Népjóléti Minisztérium számára készített jelentésben is, ugyanerre az időszakra vonatkozóan.¹²

A táborokban történt halálozásokra vonatkozóan sokat segített a *Bús János-Szabó Péter*. „Béke poraikra...” című könyv II. kötete. S itt hadd köszönjem még *Bús János*nak, hogy elektronikusan a rendelkezésemre bocsátotta a könyvükben a hadifoglyokra vonatkozó adatbázist, megkönnyítve így az összefüggések és a tendenciák felismerését, illetve bizonyítását. A fertőző betegségekkel foglalkozó különböző ismeretterjesztő és szakmai munkák közül nagy segítségemre voltak az *Orvosok Lapja* 1946-os számainak vonatkozó írásai, míg a különböző katonai alakulatokba történő szabadulásokról szóló részekhez *Kis András* és *Gellért Tibor* munkái.

E könyvemhez egy olyan különleges forráscsoportot is sikerült a korábbi munkámnál sokkal teljesebben, átfogóbban felhasználnom, amely akár a világörökség részét is képezhetné. Ez az egyedülálló forráscsoport a ceglédi huszár- és a páncéloslaktanya-beli hadifogolytábor(ok) épületeinek a falaira, pontosabban annak tégláira a rabságban szenvedő foglyok által írt vagy karcolt írások, rajzok, amelyek nemcsak a lágerlakók összetételére (életkor, katona-civil, nemzetiség, lakóhely stb.) vonatkozóan adnak információkat, hanem a fogság különböző momentumaira, például az étkezésre, az ott eltöltött idő hosszára, az odajutás útvonalára, a lelki érzésekre stb. Bár már az előző munkámban is felhasználtam ezeknek egyes momentumát, de ennek mostani mélységű felhasználását *dr. Jójárt György* tette számomra lehetővé, aki több ezer fotóját, és az azok alapján készített adatbázisát is a rendelkezésemre bocsátotta, amiért ezúton is köszönetet mondok neki.

A korszakra jellemző anarchikus körülmények és a szovjetrendszerre jellemző titkolózás miatt a hadifogolykérdés különböző vonatkozásaiban még a korabeli dokumentumok is igen sok esetben ellentmondásokkal

¹¹ Király Mihály visszaemlékezése. In: A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közszerkesztő: Herczeg Mihály.) Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVII., Szeged, 1990., 80. o.

¹² A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

Például némely épületeket, ahol hadifoglyokat őriztek, egyesek „hadifogoly-gyűjtőhelyek”-nek, vagy „hadifogolykórházak”-nak nevezték, míg mások „hadifogolytábor”-nak. Így sokszor csak rendkívül nehéz, körültekintő munkával, a különböző források sokoldalú alapos összevetésén keresztül lehetett ezeket feloldani. Egyes esetekben – kellő mennyiségű és tartalmú dokumentumok híján – ezek feloldását csak hipotetikusan sikerült megoldani.

Sajnos, a különböző, korabeli magán- és hivatali iratokban a hadifogolytáborokat többször – mivel sok civil is tartózkodott bennük – internálótáboroknak nevezték. Ezért a levéltárak név-, illetve tárgymutatóiban nemritkán internálótábor címszó alatt szerepeltek a hadifogolytáborok. Ez a kutatásokban is nehézséget, több utánajárást, nagyobb körültekintést igényelt, hogy ne keveredjenek a hadifogolytáborok közé a magyar hatóságok által fenntartott internálótáborok.

A címben szereplő Magyarország a trianoni Magyarországot jelenti, vagyis Magyarországnak az 1937. december 31-ei, 93 ezer km²-es területét, annak ellenére, hogy amikor 1944. augusztus 26-án a Vörös Hadsereg Magyarország területére lépett az Úz völgyében, akkor még – a területi visszacsatolások következtében – Magyarország területe jóval nagyobb, 172 ezer km² volt. Egyrészt azért, mert az 1944. október 11-ei előzetes és az 1945. január 20-ai végleges fegyverszüneti egyezmény is ezt a határt írta elő a magyar állam közigazgatása és hadereje számára a békekötésig. Ebből adódóan de jure az 1945. január 20-a után létrejött vagy még működő hadifogoly-gyűjtőtáboroknak is csak azon része képezheti, illetve képezi vizsgálódásom tárgyát, amelyek Magyarországnak a fegyverszüneti egyezményben rögzített határára belül estek. Másrészt pedig a magyar kormánynak, illetve a magyar közigazgatási szerveknek csak az említett határokon belül volt közvetlen kapcsolata a hadifogoly-gyűjtőtáborokkal, illetve az ott raboskodó foglyokkal.

Tilkovszky Lóránt a *Regio* című folyóirat 1991/1. számában a következőket írta: „A hadifogolytáborokba hurcolásnál nem tettek nemzetiségi különbséget magyarok és magyarországi németek között. Életük a különböző szovjet hadifogolytáborokban még alapos feltáró munkára vár.”¹³

¹³ Tilkovszky Lóránt: Magyarországi németek – szovjet munkatáborokban. *Regio*, 1991/1., 191. o.

E feltáró munkának része ez a könyv is, amely a 2010-ben „Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945” címmel megjelent munkám javított, átdolgozott, bővített változata. A javítás szükséges, az átdolgozás célszerű volt, hiszen eddig teljesen feltáratlan témát dolgoztam fel, és hála istennek egyre több forrás került elő, ami egyrészt itt-ott kisebb módosításokat tett szükségessé. Másrészt az idő egyre jobban kikristályosítja, egyre jobban kiérleli a téma kifejtésének a szerkezetét. A bővítés pedig lehetőség volt az idő, az újabb források függvényében, valamint a *Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért* alapítvány támogatásának köszönhetően, amelyet ezúton is köszönök az alapítványnak. Hadd köszönjem itt meg feleségemnek, *Ildikó*-nak a segítségét az otthoni háttér biztosításáért és előbbre vivő észrevételeiért. Itt szeretnék köszönetet mondani *dr. Ravasz István*nak, aki építő kritikájával, tanácsaival segített továbbfejlesztenem korábban megjelent munkámat. Továbbá köszönetet mondok az alapítványon és *dr. Jójárt György*ön kívül azoknak, akik segítettek kutatásaim szebb, szemléletesebb megjelenését e könyvben a rendelkezésemre bocsátott fotókkal, dokumentumaikkal; *Fuchs Andreának*, *Gergely Józsefnek*, *dr. Havasi Jánosnak*, *Kis Lászlónak*, *Kisfaludi Istvánnak*, *Kovács Elemérnek*, *Nyári Teodórának*, *dr. Vlagyimir Motrevics* professzornak és *Walterné Müller Judit*nak.

Mindezekkel együtt tudatában vagyok annak, hogy egy ilyen munkát nem lehet befejezni, csak abbahagyni, hiszen mindig lehet valamit hozzátenni, csiszolni, javítani rajta.

A célom e munkámmal a XX. századi magyar történelem egy eddig méltatlanul elfeledett, elfeledtetett, illetve elhallgatott részének, a második világháborús magyar hadifoglyok, civil és katona foglyok sanyarú élete, ezen belül is, a második világháborús magyar hadifoglyok története eddigi fehér foltjának, a magyarországi hadifogolytáborok és a bennük őrzött foglyok történetének, életének a feltárása és bemutatása volt. Eddigi – kisebb-nagyobb megszakítással immár több mint 20 éve tartó – kutatásaimmal e témának csak az alapjait tudtam lerakni. Többre egyelőre nem is vállalkozhattam, hiszen teljesen feltáratlan történelmi rétegekben kellett ösvényeket, utakat kialakítanom. Sajnos, csak sok apró, a legkülönbözőbb forráscsoportokban fellelhető, és még így is hiányosan rendelkezésre álló mozaikdarabkból lehetett dolgoznom, s kiraknom a magyarországi hadifogolytáborok és a bennük egykor őrzöttek életének átfogó,

ugyanakkor egyes szegmenseiben részletekbe menő történetét. A témának – a lehetőségekhez képest – minél pontosabb, árnyaltabb feltárása, illetve bemutatása érdekében, egyes tények, események a különböző szempontok szerinti vizsgálat miatt több fejezetben, illetve alfejezetben is előfordulnak.

Ahhoz, hogy az alapra majd felépítmény is kerüljön, még igen sok kutatómunkára van szükség, amihez óriási segítséget jelentene, ha a helytörténészek a saját településükön, régiójukban egykor működött tábor, illetve táborok és lakóik életét feltárnák. Annál is inkább, hiszen a téma minél pontosabb, árnyaltabb feltárásához szükséges *oral history* lehetőségének huszonnegyedik órájának az utolsó perceiben vagyunk. Sajnos, rohamosan csökken a túlélők, a szemtanúk száma, s akik még élnek, azok közül is egyre kevesebben vannak azok, akik hajlandóak, és tudnak is értelmes információt átadni az utókor, a történelemtudomány számára.

A téma tudományos feltárásával az volt az alapvető célom, hogy emléket állítsak azon honfitársainknak, akik a XX. század legnagyobb világégésének és egy embertelen birodalomnak váltak az áldozataivá, azoknak, akik ezekben – a svájci követség jelentése szerinti – „koncentrációs táborok”-ban szenvedtek besorozott katonaként vagy ártatlanul elhurcolt civilként. Akiknek ezek a lágeretek lettek földi életük utolsó állomásai, mert a kegyetlen lágerélet borzalmaival már nem sikerült túlélniük. Ők többnyire valahol e lágeretek területén vagy környezetében, jeltelen tömegsírokban alusszák örök álmukat. Ők és szerencsésebb, az elviselhetetlent túlélő; ugyanakkor testükben és lelkükben meggyötört sorstársaik – akár legyőzött katonaként jogosan, akár polgári lakosként jogtalanul vetették őket fogságba – áldozatok voltak, akiknek kijár a tisztelet, az emlékezés.

Sajnos, a mai napig nem a jelentőségének, a súlyának megfelelően, vagy egyáltalán nem szerepel a XX. századi magyar történelemmel foglalkozó könyvekben, tankönyvekben a második világháborús magyar hadifoglyok és a többségében ártatlanul elhurcolt „malenkij robotosok” sorsa, s ennek következtében a történelmi köztudatból is hiányzik. Még a korszakkal foglalkozó történészek közül is többen vannak, akik nem tudnak a mai Magyarország területén 1944–45-ben működött több mint félszáz hadifogolytáborról, amelyekben mintegy 600 ezer katona és civil honfitársunk valamint körülbelül 200 ezer más nemzetbeli szenvedett

borzasztó körülmények között. Közülük több mint 70 ezren e táborok környékén, többnyire jeltelen tömegsírokban lettek elföldelve.

Ezért tart ott ma a hazánk, hogy az egykori 56 magyarországi hadifogolytábor közül csak ötnek a helyén emlékeztet az ott történetekre emléktábla vagy emlékmű.

A magyar társadalomnak óriási az adóssága a szovjetunióbeli lágerekbe kényszermunkára hurcolt honfitársaink iránt! Több generáció nőtt fel mindezeknek az ismereteknek a hiányában, ami torzította világlátásukat, identitástudatukat. Ezen szeretnék változtatni e könyv szerény lehetőségeivel is, hogy történelmünknek ezt, a feledés homályába taszított részét napvilágra hozzam, s hogy emléket állítsak ezeknek az elfeledett édesapáknak, testvéreknek, nagyapáknak és dédapáknak.

Remélem, e könyv is inspirálni fog sok helytörténészt a kutatásra, és lokálpatriótát az emléktábla-állításra – miként az előzőnek köszönhetően avattak emléktáblát Felsőzsolcán és Cegléden –, hogy azokon a településeken, ahol egykor ilyen „koncentrációs táborok” léteztek, legalább egy emléktábla emlékeztesse az utókort ezekre a borzalmas helyekre, hogy többé ilyenekre ne kerülhessen sor. Hiszen a bolgárok megmutatták az őáltaluk őrzött hadifogolytáborokban, hogy emberségesen is lehet bánni a legyőzött ellenséggel.

Budapest, 2012. december 7.

Bognár Zalán

I.

A HADIFOGOLYKÉRDÉS JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

„Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.”¹ Ezekkel a sorokkal kezdődik gróf *Teleki Géza* vallás- és közoktatásügyi miniszternek – *Teleki Pál* fiának – 1945 nyarán *Dálnoki Miklós Béla* miniszterelnökhöz írt egyik levele, amely kiválóan kifejezi, hogy a második világháború utáni magyar társadalom egyik legégetőbb kérdése a szövetséges hatalmak fogságába került katonai és polgári személyek sorsa és mielőbbi hazahozatala volt. Annál is inkább, mivel a második világháború alatti, 172 ezer km²-es és közel 15 millió fős Magyarországról – tehát nem a mai Magyarország területéről – mintegy 1,2 millió magyar állampolgár, katona és civil került a szövetséges hatalmak fogságába. (A mai Magyarország területére vetített számuk 900 ezer főre tehető.) Közülük mintegy 300 ezernek a nyugati, míg 800–900 ezernek a szovjet (hadi)fogság² sanyarú sorsa jutott osztályrészül.³ Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban, a „törté-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL) XIX-J-1-j, 21. doboz, IV-438/9, 145.420/7–1945.

² A (hadi)fogság szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy a katonákon kívül, jogtalanul, „malenkij robot” vagy igazoltatás ürügyén polgári lakosokat is tömegesen vetettek hadifogságba, s hurcoltak szovjetunióbeli kényszermunkára. (A „malenkij robot”-ról bővebben lásd: „Egyetlen bűnünk származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. (Szerk.: Bognár Zalán.) Pécs, 2009.

³ Bognár Zalán: Magyarország II. világháborús hadifogoly-vesztése. In: Ruszin, Ukladacs Omelján (Szerk.): 60 éve kezdődött a második világháború. Az 1999. december 8-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban megtartott nemzetközi tudományos emlékülés előadásainak anyaga. 46–55. o. Uzsgorod [Ungvár], 2001.

nelmi Magyarország” területéről hadifogságba esettek számának.⁴ Igaz, az első világháborúban nem vált az egész ország területe hadszínterré, ráadásul akkor a Kárpátokon keresztül betörő orosz hadsereg nem hurcolta el tömegesen a polgári lakosságot. Ezek az emberek az ország aktív korú férfilakosságának egyharmadát tették ki. Az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közelről a (hadi-)fogolykérdés.

S itt álljunk meg egy pillanatra, hiszen maga Teleki Géza sem hadifogolyügről, hanem fogolyügről írt, mivel teljesen tisztában volt azzal, hogy nemcsak magyar katonák kerültek szovjet fogságba, hanem magyar civilek is; tömegesen, akiknek száma – a kutatások mai állása szerint – mintegy 250 ezerre tehető. Ebből mintegy 150–170 ezer főt a trianoni Magyarországról,⁵ a többi, mintegy 80–100 ezer főt a visszacsatolt területek polgári lakosságából hurcoltak el. Az utóbbiból 30–50 ezer főre tezik a Kárpátaljáról elhurcolt magyarok és németek,⁶ és 30–70 ezer közé a Trianonban Romániának juttatott területéről (Erdély, Partium, a Bánság keleti fele stb.) elhurcolt polgári lakosok számát.⁷ Túlnyomó többségüket hadifogolyként, míg kisebb részüket internáltként hurcolták el. Az utóbbiak között nők is voltak szép számban. Mégis, a korabeli, a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon róluk is csak a hadifogolyügy keretében lehetett szólni.

⁴ Ravasz István: Magyarország világháborús embervésztesége és a magyar katonasírok. In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban. Budapest, 2005., 170. o.

⁵ Erről bővebben lásd: „A polgári lakosság szovjet hadifogságba hurcolása” című fejezetben.

⁶ Erről bővebben lásd: „A polgári lakosság szovjet hadifogságba hurcolása” című fejezetben.

⁷ Benkő Levente: Magyar fogolysors a második világháborúban – adalékok a romániai haláltáborok történetéhez című előadásán hangzott el. „Itt volt a végállomás” – Szovjetunió című konferencia. Pécs, 2012. november 24.

Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége Debrecen

Sorszám: 5120/B

40190.../194... szám.

Igazolvány
hadifogságból hazatért részére

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

A hazatért neve: *Schultz István*
Anyja neve: *Gumpel Erzsébet*
Születési helye: *Debrecen*
Családi állapota: *házas*
Elhagyott hazai lakóhelye: *Debrecen*
Nevezeték: *Schultz*
Bánat: *Debrecen*
Foglalkozása: *háztartás*
Levelezési cím: *Debrecen*
Utca: *...*
Szám: *...*
Helyére: *...*
Dátum: *1948. júli. 25.*
Hó: *...*
Év: *...*
A kirendeltség vezetője: *...*
Megjegyzés: A hazatér...
nem jogosít.
*) A ... nem felel meg ...
Főtitkár: *...*

Schultz Istvánné mint „hadifogságból hazatért” kapta meg igazolványát a Népjóléti Minisztérium debreceni Hadifogolygondozó Kirendeltségétől, akárcsak a többi, a német származás indokával a Szovjetunióba deportált – a hivatalos szovjet dokumentumok szerint internált – magyar polgári lakos

A hadifogolyügy társadalmi súlya miatt, tehát érthető, hogy a hadifogolykérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati szervek és a Vöröskereszt mellett sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek – mint például a Nemzeti Segély, a Siess Adj Segíts, a Hadifoglyok és Hozzá tartozók Országos Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége –, hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. A pártok is egymás után alakították ki hadifogoly-irodáikat, de nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem politikai tőkét is igyekeztek kovácsolni ebből a kiemelkedő jelentőségű társadalmi ügyből. Köztük is élen járt a kommunista párt, s az országot megszállva tartó Szovjetunió támogatásával már 1945 őszén országos hetilapot indított *Magyar Hadifogoly Híradó* névvel, s ezzel párhuzamosan miniszteriális szinten is hamarosan monopolizálta a hadifogolyügyet.

A református és az evangélikus egyház vezetősége is 1945. május 27-én közös memorandumban fordult az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, amelyben – többek között – felléptek a polgári „hadifoglyok” érdekében. *Tildy Zoltán* miniszterelnök, református lelkész (a későbbi köztársasági elnök) is külön kiemelte 1945. november 30-án a parlamentben elmondott kormányprogramjában, hogy: „A hadifoglyok és deportáltak hazahozatala az egyik legfőbb magyar kérdés, s a kormány egyik legfontosabb feladata.”⁸

A hadifogolyügy a dolgok természetéből fakadóan minden országban a honvédelmi minisztériumok feladatkörébe tartozott. Mégis, mivel Magyarországon ez a tárca a kiskapart kezében volt, hamarosan teljesen kiszorították a hadifoglyok ügyeinek az intézéséből. 1945. szeptember 1-jével a SZEB, vagyis a magyarországi Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság segítségével a Magyar Kommunista Párt elérte, hogy a nyugati hadifoglyok ügye az általuk irányított Belügyminisztérium felügyelete alatt létrehozott Hazahozatali Kormánybiztosság alá kerüljön. Ezt követően a szovjet hadifogságba kerültekkel kapcsolatos ügykört is elvették a Honvédelmi Minisztériumtól, amelyet először a Vöröskereszt, majd 1946. július 1-jétől a szintén kommunista párti Népjóléti Minisztérium hatáskörébe utaltak. Ezáltal már teljesen az MKP uralta a hadifoglykérdést.

Rákosi az 1945-ös parlamenti választások elvesztésében is nem kis szerepet tulajdonított a hadifoglykérdésnek. Ez derül ki a választások után *Petrov* altábornagynak, az NKVD Hadifogly- és Internáltügyi Főparancsnoksága vezetőjének írt leveléből is, amelyben a szovjet hadifogságból élőhalottként hazatérő hadifoglyok jelentős negatívpropaganda-szerrepére hívta fel a tábornok figyelmét. Amint írta, a hadifoglyok „fizikailag rendkívül leromolva érkeznek Magyarországra. A választások előtt Debrecenbe érkezett 3000 hadifogly majdnem mindegyikét kórházba kellett szállítani”. S mindezt csak azért említi, amint az leveléből kiderül, mert: „A dolgot a kiskapart nagy demagógiával kihasználták, és ez is rontott a választás esélyein.”⁹

⁸ Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15–1946. február 4. Budapest, 2005., 24. o.

⁹ Pünkössti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*. Budapest, 1992., 144. o.

Az MKP az érdekeik szerint előrehozandó parlamenti választásokra való tekintettel, 1947 tavaszán immár egy külön ötagú bizottságot hozott létre a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos párt-, illetve propagandamunka irányítására, hogy minél több szavazót tudjanak megnyerni a hadifoglyügy révén. A bizottság céljára jól mutat rá *Sziklai Sándornak*, az MKP Hadifogly Irodája vezetőjének, a bizottság tagjának egyik levele, amelyet a moszkvai magyar követség kommunista párti titkárának, *Horvát Imrének* írt: „Nagyon jó volna, ha az orosz hatóságok kellőképpen informálva volnának e kérdés [mármint a hadifoglykérdés – B. Z.] fontosságáról és hogy milyen nagy propagandajelentősége van annak, ha egy-egy hadifoglytranszport jön haza a Szovjetunióból.”¹⁰

Rákosi Mátyás 1947. áprilisi moszkvai tárgyalásain is hangsúlyosan kifejtette a szovjet vezetőségnek, hogy az MKP népszerűségének a növelésében, illetve a szavazók megnyerésében a hadifoglykérdésnek óriási propagandajelentősége van. *Molotovnak* arra a kérdésére, hogy „mely kérdéseket tartanak tehát a legfontosabbaknak?”, *Rákosi* a következőket felelte: „A csehszlovákokkal való viszony rendezését és a hadifoglyok kérdését.”¹¹

Tehát gróf *Teleki Gézá*tól *Rákosi Mátyásig*, a teljes magyar politikai vezető réteg igen jól érzékelte, hogy a második világháború utáni Magyarországon a társadalom egyik legerősebb, legfontosabb megoldandó kérdése a (hadi)foglykérdés, a (hadi)foglyok sorsa és hazahozatala. Ehhez képest még ma is a korszakkal foglalkozó könyvekben valamint a tankönyvekben nem vagy alig esik szó XX. századi történelmünknek erről a felejtésre ítélt, tragikus részéről.

¹⁰ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). (Szerk.: Varga Éva Mária.), ROSSZPEN-MKTTK, Moszkva–Budapest, 2006., 24. o.

¹¹ Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. (Szerk.: Izsák Lajos–Kun Miklós.) Századvég, Budapest, 1994., 205. o.

II.

A HADIFOGSÁG ÉS ANNAK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN ÉRVÉNYBEN LÉVŐ NEMZETKÖZI „(JOG)INTÉZMÉNYE”

Mielőtt még a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokról, illetve magyar állampolgárok hadifogságáról beszélünk, először is fontos lenne meghatározni, hogy ki a hadifogoly és mit értünk hadifogságon, és hogy a hadifoglyok jogaira, státusára vonatkozóan milyen nemzetközi kodifikáció volt érvényben a második világháború idején.

Sir Winston Churchill 1952-ben nem túl szakszerűen, de lényegre törően következőképpen határozta meg azt, hogy ki a hadifogoly: „A prisoner of war is a man who tries to kill you and fails, and then asks you not to kill him.”¹ Vagyis, a hadifogoly az az ember, aki meg akar ölni, és amikor ez nem sikerül neki, akkor kegyelemért könyörög.

A hadifoglyok helyzetére vonatkozó nemzetközi előírásokat először az 1899-es, majd a megkezdett munkát folytatva, az 1907-es hágai békekonferenciákon határozták meg. Az 1907. október 18-án Hágában létrejött, „A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól” szóló egyezményben először rendezték nemzetközileg a hadifoglyok jogállását. Eszerint az ellenség fogságába jutott hadviselő fél nevezhető hadifogolynak, illetve élhet a hadifoglyoknak kijáró, jelen egyezményben rögzített jogokkal. Az egyezményben hadviselő félnek, tehát potenciális hadifogolynak nevezik nemcsak az adott állam hadseregének a tagjait, hanem a néphad (milícia) és az önkéntes csapattestek tagjait, valamint azokat a fegyvert fogó lakosokat, akik az országukba benyomuló ellenséggel szemben fegyvert fognak.² Erre „rímelt” az 1985-ben kiadott Katonai lexikon meghatározása, amely szerint nemcsak az a hadifogoly, aki „az összeüt-

köző felek fegyveres erőinek tagja”, hanem ebbe bele kell érteni „a partizánt, a gerillát és a felszabadítási mozgalom fegyveres harcosát is”, ha az ellenség hatalmába kerül. Ugyanakkor nem részesülhet a hadifoglyokra vonatkozó szabályok szerint védelemben a zsoldos és a kém.³ Az 1929. évi, a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló genfi konvenció szerint azonban, a hadifogoly státus – s ezzel együtt az egyezményben foglalt hadifoglyoknak kijáró jogok – nemcsak a hadviselő felek haderejéhez tartozó és az ellenség által elfogott egyéneknek jár, hanem „az ellenség által elfogott összes személy”-nek is.⁴ Itt azonban egy fontos kérdéshez jutottunk, illetve két egymással ellenkező értelmezéshez.

Az egyik szerint – amely a második világháború előtt volt domináns – a hadifogoly státussal a fogságba jutott polgári lakosok is jobban járnak, hiszen hadifogolyként nemzetközi egyezmény garantálja az ő jogait, még fogságban is. Ekkoriban ugyanis háború esetén csak elenyésző számú polgári lakos fogságba ejtésére gondoltak, olyanokéra, akik valamiféle feladatmegosztás alapján közvetlen kapcsolatban állnak a hadrakelt hadsereggel (például markotányosnők). Nem gondolták, hogy az elkövetkező nagy világháborúban az egyik hatalom a polgári lakosság tömegeit fogja hadifogolyként országába munkára hurcolni. Tehát nem gondoltak arra, hogy ártatlan polgári lakosok tömegét vetik fogságba, azzal a mondvacsinált indokkal, hogy ők az ellenséges fegyveres erők tagjaiként részt vettek az ellenük folytatott harcban, vagy pusztán koruknál fogva, mint potenciális ellenség fenyegetést jelentenek.

A másik felfogás szerint, amely a második világháború tapasztalatain alapul, s mint ahogy maga *Churchill* is tulajdonképpen meghatározta, és ahogy a ma használatos szaklexikonok is meghatározzák; a Hadtudományi lexikon és a Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon is: hadifogoly az a harcos, az idegen állam fegyveres erejének azon tagja, aki az ellenség hatalmába kerül.⁵ Ezzel egyező értelmezést ad a hadifogság fogalmáról a két internetes honlap is, amelyekben a hadifogság: „1.) az ellenséges fegyveres erők hatalmába került katonaszemélyek személyes szabadságát

¹ <http://theorem.ca/~mcole/churchill.html>

² Magyar Törvénytár, 1913. évi törvények. Budapest, 1914., 471. o.

³ Katonai lexikon. (Főszerk.: Damó László.) Budapest, 1985., 217. o.

⁴ Magyar Törvénytár, 1936. évi törvények. Budapest, 1937., 360. o.

⁵ Hadtudományi lexikon A–Z. (Főszerk.: Szabó József.) Budapest, 1995., 447. o.; Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. (Szerk.: Hajdú Gyula.) Budapest, 1967., 333. o.

korlátozó intézmény; 2.) a hadifogoly elfogásától hazatérését követő elbocsátásáig terjedő időszak és állapot.”⁶

Ugyanakkor a második világháborús szovjet hadifogság gyakorlata miatt, hogy a polgári lakosként hadifogságba hurcoltak ne szenvedjenek a kárpótláskor jogsérelmet, a Magyarországon az 1994. évi XLV. Hadigondozásról szóló törvény a következőképpen határozza meg a hadifogság fogalmát: „a katonai szolgálat teljesítése közben bekövetkező fogságba ejtés és fogságban tartás, beleértve az idegen haderő által nem katonai szolgálatot teljesítők fogságba ejtését, illetőleg *polgári személyek elhurcolását [kiemelés tőlem – B. Z.]* is, valamint ezek időtartamát.”⁷ Ha nem tudnánk is, hogy mikori a törvény, akkor is, már a meghatározásból kiderül, hogy második világháború utáni. Hiszen már nemcsak a katonai szolgálatot teljesítők kerülnek a meghatározásba, hanem a fogságba eső polgári személyek is.

A második világháború eseményei, a hadifoglyokkal történő bánásmódban szerzett rossz tapasztalatok és visszasságok arra az elhatározásra bírták a nemzetek képviselőit, hogy felülírják az 1929. évi genfi egyezményeket. Ezért az 1949. augusztus 12-én Genfben átfogó jelleggel, négy egyezményben kodifikálták a hadviselésnél alkalmazandó humanitárius nemzetközi jogot. Az 1. a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról szól; a 2. a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról szól; a 3. a hadifoglyokkal való bánásmódról szól; a 4. a polgári lakosság háború idején való védelméről szól. Ezeket az egyezményeket a magyar jogalkotás az 1954. évi 32. számú törvényerejű rendelettel léptette hatályba.⁸

Mindezek után nézzük meg, hogy a második világháború idején érvényben lévő – az 1907. évi hágai nemzetközi konvenciót⁹ kiegészítő,

⁶ Gamma's AS //Katonai Elméleti Fogalmak. In: www.gamma21.freeweb.hu/mkelmelet.html és www.mimi.hu/hadismeret/hadifogsag.html

⁷ 1994. évi XLV. törvény a hadigondozásról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1994. Budapest, 1995., I. kötet, 426. o.

⁸ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1954. Budapest, 1955., 187. o.

⁹ A hágai 1907-es egyezmények közül az idevágó negyediket, a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szólót, a magyar országgyűlés a hozzá csatolt szabályzattal együtt, a tárgyunkat nem érintő 44. cikk kivételével fogadta el az 1913. évi XLIII törvénycikkből. (Magyar Törvénytár, 1913. évi törvénycikkek. Budapest, 1914. 438–551 [471–482].)

illetve azt magában foglaló – az első világháború tapasztalatait figyelembe vevő, 1929. július 27-én elfogadott harmadik genfi egyezmény miként rendelkezett a hadifogság „intézményéről”, illetve a hadifoglyokkal való bánásmódról.¹⁰ Ennek részletes bemutatását – túl azon, hogy ez volt a korszakban a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogi norma – azért tartjuk fontosnak, mert bár a Szovjetunió az 1929-es genfi egyezményt nem írta alá, mégis a Nürnbergi Perek során azonosult vele.¹¹ Sőt a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1941. július 1-jén 1798–800. t. (t=titkos) számmal egy olyan rendeletet hozott a hadifoglyokról, illetve a velük való bánásmódról,¹² hogy arról – az azt először magyar nyelven közzé tevő – *Varga Éva Mária* a következőképpen nyilatkozik: „Annak ellenére, hogy a SZU nem csatlakozott a nemzetközi szabályozáshoz, a rendelkezés alapontjai nagyjából az 1929. évi genfi egyezmény szellemében készültek el.”¹³ Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy ezt a rendeletet csak a félelmetesen nagy német katonai nyomás kényszerítette ki a szovjet vezetéstől, hogy elérje a nyugati világ, a demokratikus angolszász hatalmak mielőbbi szövetségét, s nem gondolta komolyan. Utóbbi megállapításom alátámasztására csak két momentumot hadd említsek. Először is, miért kell titkosítani egy ilyen rendeletet? A titkosság miatt azok sem ismerhetik meg ezeket a rendelkezéseket, akiknek ezeket be kéne tartani! Másodszor pedig a szovjet rendelet – nem törvény, csak rendelet – a genfi konvencióval szemben nem tartalmazta azokat a konkrét biztosítékokat, amelyek a Nemzetközi Vöröskereszt és a semleges országok képviselői számára garantálták volna a hadifoglyokkal való bánásmód ellenőrzési lehetőségét, ellenőrzési jogát.

Az 1929. évi genfi konvenció 2. egyezménye tartalmazta a hadifoglyokkal való bánásmód részletes szabályait, amelyet nyolc címben foglaltak össze, és összesen 97 folyamatosan számozott cikkből áll. A címek szakaszokra, a szakaszok fejezetekre vannak osztva.

¹⁰ A magyar országgyűlés az egyezményt az 1936:XXX. törvénycikkkel cikkelyezte be. Az erről szóló, úgynevezett értesítési okmányt 1936. szeptember 10-én helyezte letétbe Genfben.

¹¹ Füzes Miklós: Embervásár Európában... 8. o.

¹² A rendelet teljes szövegét lásd: az 1. sz. mellékletben.

¹³ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... 7. o.

Az I. cím az általános rendelkezéseket tartalmazza. Ebben a hadifogoly státus az 1907-es hágai egyezményhez képest annyiban bővült, hogy bizonyos kivételektől eltekintve védelem alá helyezte a tengeri és a légi hadműveletek során elfogottakat is, valamint „az ellenség által elfogott összes személyeket” (1. cikk).

A 2–4. cikkek lényegében ismétlik az idevonatkozó hágai egyezményben foglaltak egy részét, amelyek szerint: a hadifoglyok nem az őket foglyul ejtő személynek vagy csapattestnek vannak a hatalmában, hanem az ellenséges államhatalomnak. A hadifoglyokkal „mindig emberségesen kell bánni” és meg kell védeni őket az erőszakos cselekedetektől, sértegetésektől, sőt a nyilvános kíváncsiságtól is. Tilos a hadifoglyokkal szemben megtorló intézkedéseket alkalmazni. A hadifoglyok megtartják polgári jogaikat. Személyük és becsületük tiszteletben tartandó. A nőkkel a nemüket megillető tisztelettel kell bánni. Ellátásukról a fogva tartó hatalom gondoskodik. A hadifoglyokkal való bánásmódban megkülönböztetést csak akkor lehet alkalmazni, ha okot ad erre a kedvezményezett katonai rendfokozata, testi vagy szellemi egészségi állapota, hivatásbeli képessége vagy neme.

A II. cím „Az elfogatásról” szól. Ebben is – akárcsak az idevágó hágai egyezményben – előírják a személyazonosság felfedését, de rögzítik azt is, hogy a hadifogoly nem kényszeríthető arra, hogy hadserege, alakulata vagy országa helyzetéről felvilágosítást adjon. Aki olyan állapotban van, hogy személyi adatait nem tudja felfedni, azt át kell adni az egészségügyi szolgálatnak. A hadifogolynál a fegyverek, lovak, a katonai felszerelés és a katonai iratok kivételével minden személyes ruhát, tárgyat – többek között személyazonossági igazolványokat, a rendfokozati jelvényeket – meg kell hagyni. Pénzt csak valamely tiszt parancsára elismervény ellenében lehet elvenni, amit a hadifogoly számlájára kell vezetni (5–6. cikk).

A III. cím „A fogságról” szól, amelynek 1. szakasza a hadifoglyoknak az arcvonal mögé való továbbításával foglalkozik. Elfogásuk után a hadifoglyokat a lehető legrövidebb időn belül az arcvonaltól távol eső, biztonságos helyre kell szállítani, hogy ne legyenek kitéve veszélynek. A hadifoglyokat naponta csak 20 kilométeres gyalogmenetekre lehet kényszeríteni, kivéve, ha a víz vagy az élelmiszerraktárak távolabb vannak (7. cikk). A hadviselő felek tartoznak mielőbb felállítandó tudakozóirodák útján közölni minden fogságba jutást, és azt a címet, ahová a hozzá-

tartozóknak a levelei címezhetők. Amint lehetséges, a hadifoglyoknak is lehetőséget kell adni a családjukkal történő levelezésre (8. cikk).

A III. cím 2. szakasza „A hadifogolytáborokról” szól. A hadifoglyok „bármely helyen internálhatók”, városban, erődben, vagy akár „körülzárt táborokban is. Az egészségtelen vagy a mérsékelt éghajlatú tájakra való egyénekre veszélyes éghajlatú vidékeken elfogottakat, amint lehetséges, egészségesebb vidékekre kell szállítani. Ebből következően, a jogalkotók logikáját követve – bár az egyezmény tételesen nem mondja ki –, tilos a hadifoglyokat egészségtelen, nem az ő éghajlatuknak megfelelő vidékekre vinni! A lehetőséghez képest a különböző „fajú” vagy nemzetiségű hadifoglyokat külön táborokban kell elhelyezni. A hadifoglyokat semmilyen körülmények között sem szabad olyan helyre vinni, ahol ki vannak téve az arcvonal tüzeinek, vagy jelenlétüket arra használni, hogy bizonyos vidékek biztonságba kerüljenek az ellenséges ágyúzással szemben (9. cikk).

A hadifoglyokat az egészségügyi és a tisztasági követelményeknek megfelelő épületekben, barakkokban kell elhelyezni. Ezeknek száraznak, fűtöttnek, világítottak és a tűzveszély ellen védettnek kell lennie. A szálláshelyiségek körülményeinek ugyanazoknak kell lenniük, mint a fogva tartó hatalom pótkereteinél (10. cikk). Ugyanígy, a hadifoglyok élelemlátásának is mind mennyiségileg, mind minőségileg meg kell egyeznie a fogva tartó hatalom pótkereteinél lévőekkel. Ugyanakkor módot kell adni arra, hogy a foglyok rendelkezésére álló élelmiszerpótlást maguk elkészíthessék. A konyhai munkánál a foglyokat alkalmazni lehet. „Elegendő vizet kell kapniok.” A dohányzást meg kell engedni. „Az ételmezést érintő mindennemű kollektív fegyelmi rendszabály tilos” (11. cikk). „A hadifoglyok ruházatát, fehérneműjét és lábbelijét a fogva tartó hatalom adja”, amelyek pótlásáról, javításáról tartozik gondoskodni. Akik dolgoznak, azoknak munkaruhát kell biztosítani. „Minden táborban kantinokat kell felállítani”, ahol a hadifoglyok élelmiszert és használati cikkeket szerezhetnek be. A kantin hasznát a hadifoglyok javára kell fordítani (12. cikk).

A hadviselő felek kötelesek a táborok tisztaságára és a hadifoglyok egészségének biztosítására, a járványok megelőzésére egészségügyi rendszabályokat alkalmazni. A hadifoglyok számára „az egészségügyi szabályoknak megfelelő és állandóan tisztán tartott” WC-knek kell a rendelkezésükre állniuk. A táborokat lehetőség szerint zuhanyozókkal kell felszerelni, és a tisztálkodáshoz szükséges „elegendő mennyiségű vizet kell

adni". Lehetővé kell tenni a testedzést és a szabad levegő élvezését (13. cikk). Minden táborban betegszobát kell biztosítani, ahol a foglyok mindazt az ápolást megkapják, amire szükségük van. A ragályos betegeket elkülönítve kell elhelyezni. Az ápolási költségeket a fogva tartó viseli. A hadviselő felek megállapodása alapján ápolásra a fogly orvosok és ápolók visszatartathatók. A hadviselő fél kívánságára az ápolat hadifoglynak hivatalos bizonylatot kell kapnia betegségéről, annak tartalmáról és kezeléséről. Fontos sebészeti beavatkozáskor vagy súlyos betegség esetén a foglyokat fel kell venni a „kezelésükre alkalmas bármely katonai vagy polgári intézménybe”. A foglyokat havonta legalább egyszer az általános egészségi állapot, a tisztaság ellenőrzése valamint a ragályos betegségek felderítése céljából meg kell vizsgálni (14–15. cikk).

A hadifoglyok számára biztosítani kell a teljes vallásszabadságot, beleértve a lelkesztek teljesen szabad lelkeszi tevékenységét hittársaik között. A fogva tartóknak lehetőség szerint segíteniük kell a hadifoglyok által szervezett egyéb szellemi és sporttevékenységeket (16–17. cikk).

A hadifoglytáborok belső fegyelmi ügyeit egy felelős tiszt parancsnoksága alá kell helyezni. A hadifoglyok tisztelegni tartoztak a fogva tartó hatalom összes tisztjének. A hadifogly tiszt csak a fogva tartó hatalom ugyanolyan vagy magasabb rangú tisztjeinek tartoztak tiszteletadásal. A rendfokozatok és kitüntetések viselése megengedett. A szabályzatokat, közleményeket olyan nyelven kell közölni, amelyet a hadifoglyok megértenek. Kihallgatásuk is hasonlóképpen történhet (18–20. cikk).

A hadifogly tiszteket rangjuknak és koruknak megfelelő bánásmódban kell részesíteni. A tiszti táborok kiszolgálásához ugyanazon hadsereg ugyanazon nyelvet beszélő hadifogly katonáit rendelendő ki (21–22. cikk).

A hadifogly tiszt csak a hadviselő hatalmak között létesült egyezmény alapján a fogva tartó hatalomtól ugyanazt a fizetést kapták, mint az illető hatalom megfelelő rangú tisztjei. A hadviselők az ellenségeskedések megkezdésekor megállapodnak abban, hogy rendfokozatonként a hadifoglyok mennyi pénzt tarthatnak maguknál (23–24. cikk).

A beteg és sebesült hadifoglyokat áthelyezni csak akkor szabad, ha a hadműveletek azt megkövetelik. A hadifoglyokat az áthelyezésükről előzetesen értesíteni kell. Áthelyezésük személyes használati tárgyaikat, a levelezésüket és a címükre érkezett csomagokat magukkal vihetik. A régi táborba érkezett leveleiket, csomagjaikat továbbítani kell, letétbe helye-

zett pénzeiket új tartózkodási helyük illetékes hatóságának kell átadni (25–26. cikk).

A III. cím 3. szakasza „A hadifoglyok munkájáról” szól: A fogva tartók a hadifoglyokat rendfokozatuk és képességeik szerint igénybe vehetik munkára. A tiszt és hasonló állásúak csak saját kérésükre dolgoztathatóak. Az altisztek csak felügyelői munkára kényszeríthetők, hacsak ők maguk nem kérnek egyéb, fizetéssel járó munkát. A munka során bekövetkező balesetek áldozatait a fogva tartó hatalom saját törvényeinek megfelelő kedvezményekben részesíti (27. cikk). A magánosoknál dolgozó hadifoglyok ellátásáért, gondozásáért, bánásmódjáért, a munkabér kifizetéséért a fogva tartó állam tartozik felelősséggel. A hadifogly olyan munkára nem alkalmazható, amelyre testileg alkalmatlan. A napi munkaidő, a munkába- és visszamenet idejét is beleszámítva, „túl hosszú nem lehet”, és semmiképp sem haladhatja meg az azon a vidéken ugyanazon munkánál alkalmazott polgári munkások szokásos munkaidőjét. Minden hadifoglynak minden héten, lehetőleg vasárnap, 24 óra folyamatos pihenő jár (28–30. cikk).

A hadifoglyok munkája a hadműveletekkel semmiféle közvetlen vagy közvetett (fegyver- vagy lőszergyártás, szállítás, rakodás stb.) kapcsolatban nem lehet. Ennek megsértése ellen a foglyoknak jogukban áll bizalmiuk, parancsnokuk útján tiltakozniuk. „Tilos a hadifoglyokat egészségtelen és a veszélyes munkára alkalmazni” (31–32. cikk).

A munkáskülönlítmények rendjének a foglytáborokéhoz hasonlóan kell lennie. Mindegyik munkáskülönlítmény egy-egy foglytáborhoz tartozik (33. cikk).

A hadifoglytábor igazgatása, működése és karbantartása érdekében végzett munkáért fizetés nem jár. Egyéb munkákért a hadviselő felek között létrejött megállapodás szerinti fizetés adandó. A megegyezés létrejöttéig az 1907-es hágai egyezmény szerint kellett eljárni: Az állam számára végzett munkánál a saját hadsereg legénységének ugyanolyan munkájára érvényes illetmény szerint, ennek hiányában a végzett munkának megfelelő díjszabás alapján kellett fizetni. Más közhivatal vagy magánosok részére végzett munkánál a fizetség a munkáltató és a katonai hatóságok közötti megállapodás szerint történik. A hadifogly javára fennmaradó egyenleget részére a hadifogsága végén kell kifizetni, elhalálozása esetén örököseinek (34. cikk).

A III. cím 4. szakasza „A hadifoglyok külvilággal való kapcsolatát”-val foglalkozik: A hadviselő feleknek időnként meg kell állapítaniuk, hogy a különböző csoportokba tartozó hadifoglyok havonta hány levelet és levelezőlapot küldhetnek, amelyek számát az ellenséges hatalommal közölni kell. A levelek és a levelezőlapok postán, a legtovábbi útvonalon továbbítandók. Ezeket fegyelmi okból sem késleltetni, sem visszatartani nem szabad. Minden fogolynak a fogolytáborba való érkezést követően, de legkésőbb egy hét múlva valamint a megbetegedést követően lehetőséget kell adni arra, hogy családjának levelezőlapot küldjön, „értésítve azt fogságba jutásáról és egészségi állapotáról”. A levelezés általában anyanyelven történik. Megengedett a fogolynak, hogy élelmiszereket vagy ruházati cikkeket tartalmazó csomagokat kapjanak. A küldemények illetékmentesek. Sürgős, kivételes esetben a hadifogolynak megengedhető, hogy a szokásos díjszabás mellett táviratot küldjön. A könyvküldemények cenzúrázás után vehetők át. A levelezés cenzúrázásának a lehető legrövidebb időn belül végbe kell mennie. A csomagok ellenőrzését lehetőleg a címzett jelenlétében kell végrehajtani. A katonai vagy politikai okokból elrendelt levelezési tilalmak csak ideiglenesek és a lehető legrövidebb ideig tarthatnak. A hadviselő felek minden tekintetben megkönnyítik a hadifoglyok iratainak, meghatalmazásainak, végrendeletének a továbbítását (36–41. cikk).

A III. cím 5. szakasza „A hadifoglyoknak a hatóságokkal való érintkezéséről” szól: A hadifoglyoknak jogukban áll, hogy a katonai hatóságokkal, amelyeknek alá vannak rendelve, a bánásmódra vonatkozó kérelmeiket közöljék. Panaszaikkal a védőhatalom¹⁴ képviselőihez is fordulhatnak. Büntetést a panaszok alaptalansága esetén sem kaphatnak. Minden helységben, ahol hadifoglyokat tartanak fogva, a hadifoglyok a képviselőikre jogosult bizalmi férfiakat jelölhetnek ki, amit a katonai hatóságnak is jóvá kell hagynia. A tiszti táborokban ez a rangidős tiszt. Ezek feladata a csoportos küldemények átvétele és szétosztása, az esetleges segítő egyesületek vezetése, illetve a polgári segítő egyesületekkel való kapcsolattartás is. A bizalmi férfiak bizonyos meghatározott védelem alatt állnak, és a kato-

¹⁴ A védőhatalom lehetősége és feladata a fogva tartottak helyzetének és a nemzetközi egyezmények betartásának ellenőrzése, a hadifoglyok védelme. Védőhatalom lehet a fogva tartottak kormánya által felkért semleges ország, a Nemzetközi Vöröskereszt, a Vörös Félhold, vagy egyéb, a fogva tartó hatalom által elfogadott segélyszervezet.

nai hatóságokkal valamint a védőhatalommal folytatott levelezésükben segitendő, nem korlátozhatók (42–44. cikk).

„A hadifoglyok a fogva tartó hatalom hadseregében érvényes törvényeknek, szabályzatoknak és rendeleteknek vannak alárendelve.” Mindazonáltal az egyezményben foglaltak tekintetbe veendő. „Tilos minden testi fenyítés, a napfény által meg nem világított helyiségben való bebörtönzés és általában bárminő kegyetlenkedés.” Tilos egyéni cselekedetek miatt csoportos büntetést alkalmazni. Az előzetes letartóztatást a lehető legrövidebb időre kell korlátozni és a bírói ítélettel kimondott büntetésbe beszámít. A kiszabott bírói vagy fegyelmi büntetés letöltése után a hadifoglyot a többiekkel azonos bánásmódban kell részesíteni. A szökési kísérlet miatt büntetettek különleges felügyelet alá helyezhetők. A fogva tartó hatalom fegyelmileg büntetett hadifoglyot sem rendfokozatától, sem pedig az ezzel együtt járó kedvezményeitől nem foszthatja meg.

A szökési kísérlet során elfogottakat csak fegyelmi büntetéssel lehetett sújtani. A sikeres szökés után újból fogságba ejtetteket szökésük miatt már nem lehet büntetni. A szökési kísérletet még visszaesés esetén sem tekinthető súlyosbító körülménynek, ha a hadifoglyok a szökési kísérlete folyamán elkövetett más személy- vagy vagyonellenes bűncselekmény miatt bíróság elé állítják. A szökésben segítséget nyújtó bajtársak csak fegyelmileg büntethetők. A fogoly ugyanazért a cselekményért, ugyanazon vádpont alapján csak egyszer büntethető. Azok, akik a hazaszállítás idején bűnvádi üldözés alatt állnak, az eljárás végéig, illetve a büntetés letöltéséig kizárhatók a hazaszállításból. Ezek névsorát a hadviselő felek kötelesek egymással közölni (45–53. cikk).

„A hadifoglyra kiszabható legszigorúbb fegyelmi büntetés az elzárás. Ugyanezen büntetés tartama 30 napnál hosszabb, több nem lehet.” Ez akkor sem lehet több, ha egyszerre több cselekményért vonják felelősségre. Több büntetés esetén az egyes szakaszok – ha azok 10 vagy annál több napig tartanak – között 3 nap megszakítás szükséges. Szigorításként – az egészségi állapottól függően – alkalmazható a fogva tartó hatalom hadseregében is megengedett élelmiszer-megvonás. „A hadifoglyok a fegyelmi büntetés kitöltésére sohasem helyezhetők át büntetőintézetekhez (fogházakhoz, fegyintézetekhez, fegyenctelepekhez stb.).”¹⁵ A bünte-

¹⁵ Vö.: GULAG-lágerrendszer.

tésüket töltő hadifoglyokat egészségügyi szempontból megfelelő helyiségekben kell tartani. Módot kell nekik adni a tisztálkodásra, testgyakorlásra, vagy két óra szabad levegőn tartózkodásra. Meg kell engedni nekik az írást és az olvasást, a levelezést. Viszont elrendelhető, hogy pénz- és csomagküldeményüket csak a büntetés letöltése után vehessék át. A napi orvosi vizsgálaton megjelenhetnek (54–59. cikk).

A bűnvádi eljárás megindításáról a fogva tartó hatalom, amint lehetséges, de mindenestre a tárgyalás megkezdése előtt három héttel értesíti a védőhatalom képviselőjét. Egyetlen hadifogoly sem ítéltethető el védekezési lehetőség nélkül, és nem kényszeríthető bűnösségének elismerésére. Védőt és tolmácsot igénybe vehet. A védőhatalom képviselőjének joga van a tárgyaláson jelen lennie, kivétel csak zárt tárgyalás esetén lehet. A bűnvádi eljárás elvégzésére a fogva tartó hatalom katonai bírósága illetékes. A perorvoslati lehetőségek is megegyeznek a fogva tartó hatalom hadseregében alkalmazottakéval. Az ítéletet azonnal közölni kell a védőhatalommal. Halálos ítélet esetén a bűncselekmény természetéről és a körülményekről részletes tájékoztatást kell adni a védőhatalom számára. Az értesítést követő három hónapon belül az ítélet nem hajtható végre. Az ítélet következtében a hadifogoly nem fosztható meg a védőhatalommal való kapcsolattartástól (60–67. cikk).

A IV. cím „A fogság végéről” szól, amelynek 1. szakasza a közvetlen hazaszállítással és a semleges államokban való elhelyezéssel foglalkozik: „A hadviselő felek tartoznak a nagybeteg és súlyosan sebesült hadifoglyokat rendfokozatukra és számukra való tekintet nélkül, szállítható állapotba hozva, hazájukba visszaküldeni.” A hazaszállítás lebonyolítására és a hazaszállítandó súlyos betegek és rokkantak körének meghatározására vonatkozóan a hadviselő felek tartoznak egymással sürgősen egyezséget kötni. A hazaszállítandó súlyos betegek és rokkantak kiválogatására egy három főből álló orvosi bizottság jelölendő ki, amely két tagjának semleges állambéli orvosnak kell lennie, a harmadikat a fogva tartó hatalom delegálja. Döntésüket szótöbbséggel hozzák. A hazaszállítás költségeit a fogva tartó hatalom határától már annak a hatalomnak kell viselnie, amelyik hadseregében a hadifoglyok szolgáltak. „A hazaszállítottak tényleges katonai szolgálatra nem alkalmazhatók” (68–74. cikk).

A IV. cím 2. szakasza „Az ellenségeskedések megszüntével történő szabadon bocsátásokról és a hazaszállításról” szól. Az egyezmény előírja,

hogy a hadviselő felek a fegyverszüneti egyezménybe tartoznak belevenni a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket, vagyis az egyezmény a hadifoglyok hazaszállítását nem a békekötéshez, hanem a fegyverszünethez köti. Ha ez mégsem történne meg, akkor a hadviselő feleknek erre vonatkozólag minél előbb meg kell egyezniük. „Mindenesetre a béke megkötése után a hadifoglyok hazaszállításának a lehető legrövidebb idő alatt meg kell történnie.” Csak a köztörvényes büntett vagy véttség miatt bűnvádi eljárás alatt álló vagy büntetésüket töltő hadifoglyok tarthatók vissza. A különféle helyeken őrzött hadifoglyok felkutatására és hazaszállításuk gyorsítására – hadviselő felek közötti megállapodás alapján – bizottságok küldhetők ki a fogva tartó állam területére (75. cikk).

Az V. cím „A hadifoglyok elhalálózásáról” szól: A hadifoglyok végrendeleteinél és az elhalálózásokra vonatkozó okiratoknál a saját hadseregbeli szabályok az irányadók. „A hadviselő felek ügyelnek arra, hogy a fogságban elhalt hadifoglyokat tisztességesen eltemessék és a sírok az összes szükséges jelzésekkel el legyenek látva, azokat tiszteletben tartsák és megfelelően gondozzák” (76. cikk).

A VI. cím „A hadifoglyokat segítő és tudakozó hivatalok”-kal foglalkozik. A hadviselő felek, valamint azok a semleges hatalmak, amelyek hadviselőket fogadtak be, az ellenségeskedés megkezdésekor tartoznak a területükön lévő hadifoglyokra vonatkozólag hivatalos tudakozóhivatalt felállítani. A hadviselő felek a lehető legrövidebb időn belül értesítik a tudakozóhivatalt a „hadserege által történt minden egyes fogoly elfogásáról”, annak érdekében, hogy az elfogottak hozzátartozói mielőbb értesíthetők legyenek. A központi tudakozóhivatal – amely az elfogottakról személyi kartont vezet –, illetve a védőhatalom által az elfogottak listáját a fogva tartó hatalom mielőbb megküldi az érdekelt hatalmaknak. A hadifoglyokra vonatkozóan semleges államban központi tudakozóiroda létesítendő. Erre vonatkozóan a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, ha szükségesnek véli, javaslatot tehet az érdekelt hatalmaknak. Ennek az irodának a feladata a hadifoglyokra vonatkozó összes adat, illetve információ összegyűjtése és ezeknek a legsürgősebb eljuttatása a foglyok hazájába (77–80. cikk).

A VII. cím azon polgári egyének körét írja körül, akiknek joguk van arra, hogy velük hadifoglyokként bánjanak, vagyis az egyezmény rájuk is vonatkozik. Ezek azok az egyének, „akik a hadsereget követik, anélkül,

hogy közvetlenül ahhoz tartoznának, mint levelezők, hírlapírók, markó-
tányosok, hadseregszállítók..., [...] feltéve, hogy igazolvánnyal vannak
ellátva annak a hadseregnek a katonai hatósága részéről, amelyet kísér-
nek” (81. cikk).

Az utolsó, a VIII. cím „Az egyezmény végrehajtásáról” szól: Az
egyezményt aláíró hatalmak vállalják, hogy abban az esetben is teljesítik
az egyezményben foglaltakat, ha a hadviselő felek egyike nem volna tagja
az egyezménynek. A szerződő felek fenntartják maguknak a jogot, hogy
külön egyezményeket kössenek a hadifoglyokat érintő mindazon kérdé-
sekben, amelyekre nézve azt szükségesnek tartják. Az egyezmény végre-
hajtásának ellenőrzésével kapcsolatban az egyezmény kimondja, hogy a
védőhatalom képviselőinek joguk van arra, hogy „kivétel nélkül megláto-
gassanak minden helyet, ahol hadifoglyok vannak elhelyezve. Joguk van a
foglyok által elfoglalt bármely helyiségbe bemenni, a foglyokkal általában
tanúk nélkül, személyesen vagy tolmács útján érintkezni” (82–86. cikk).

III.

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK HADIFOGSÁGBA
JUTÁSA MAGYARORSZÁGON

MAGYAR KATONÁK FOGSÁGBA ESÉSE

A kérdés alapos vizsgálatát nehezíti, hogy az erre vonatkozó iratok egy-
részt már a vizsgált időszak nagy részében, 1944. október 15-e után csak
foghíjasan készültek, másrészt háborús körülmények között semmisültek
meg. Magyarország szovjet megszállása idején sem keletkezhetek, kelet-
keztek megfelelő részletességű információkat tartalmazó dokumentu-
mok. A már korábban meglévők jó részét is megsemmisítették, elvitték
vagy egyszerűen „eltűnt”, mint ahogy arról már az előszóban is írtam.

A rendszerváltás óta a téma immár publikussá, a levéltárak ilyen irá-
nyú anyagai kutathatókká váltak, és így egyre több publikáció láthatott
napvilágot ebben a tárgykörben. Mindezek ellenére a téma kutatása még
mindig sok bizonytalan tényezőt rejt magában.

A Magyarország mai területén szovjet fogságba esett magyar kato-
nák számát főként *Stark Tamás* e témában folytatott úttörő kutatásaiból,
a magyar veszteségi adatokból, illetve a magyarországi hadműveletekkel
és csatákkal foglalkozó hadtörténeti munkákból, valamint becslésekből és
számításokból tudjuk csak (hozzávetőlegesen) meghatározni.

A Magyar Királyi Honvédség Magyarország területén elszenvedett
hadifogoly-veszteségének a meghatározása igen nehéz feladat, mivel a
katonai veszteségekre vonatkozó levéltári forrásanyag rendkívül kevés és
töredékes, és sokszor ellentmondásos. A fronton lévő alakulatok hadi-
naplója, a Honvédelmi Minisztérium veszteségi alosztálya, valamint a
vezérkari főnökség Tájékoztatója ugyanarról az időszokról gyakran kü-
lönbözőképpen adja meg a veszteséget. Ugyanakkor a Szövetséges (szov-
jet) Ellenőrző Bizottság (SZEB) számára 1945-ben készített összesítések,

jelentések, feljegyzések sem mindig fedik a békeelőkészítő anyagban feltüntetett számokat. A nehezen áttekinthető forrásanyag feldolgozása is komoly nehézség elé állítja a kutatót, mivel a szerzők nem mindig tesznek különbséget a veszteségek különböző formái között. Nem egy tanulmányban az elesettek, a sebesültek, az eltűntek, a hadifoglyok, az internáltak száma összemósódik.

A magyarországi harcok alatti, második világháborús magyar katonai veszteségéről a legmegbízhatóbb összefoglaló adatokat a Honvédelmi Minisztérium által a SZEB számára 1945. november 30-án kiadott táblázat tartalmazza. Ennek számadatai 1946-ban változatlanul kerültek bele a békeelőkészítő anyagba. Ez az összesítés azonban csak 1944 novemberéig kíséri figyelemmel a veszteségeket, mert a csapattestek jelentései addig álltak hiánytalanul rendelkezésre. A Szovjetunió elleni hadba lépéstől, azaz 1941. június 26-ától 1944. november 31-éig tartó háborús időszak szomorú veszteségstatisztikája 256 531 főt mutat ki. Közülük 37 490-en haltak meg, 88 296 a sebesültek, 124 890 az eltűntek és 5755 a hadifogságba esettek száma. Az eltűntek közel 125 ezres száma természetesen nemcsak az elesettek, hanem a fogságba esettek számát is magában foglalja. Hogy mennyi az utóbbiak száma, az pontosan nem állapítható meg. *Snyder Árpád* statisztikus 1946-ban megjelent munkájában az eltűntek mindössze 25%-át, azaz 30 000 főt tekint hadifogolynak. A békeelőkészítő anyag szerint 65 000 fő, míg a Statisztikai Hivatal által 1946-ban készített, a hadifoglyok számát felmérő rövid tanulmány már 100 000 főre teszi a hadifoglyok arányát a 125 000 főből. A legvalószínűbb a középső állítás, s nemcsak azért, mert ez a becslések számtani közepe, és mert katonák becslése, hanem mivel tapasztalati tény, hogy az eltűnteknek általában kb. a fele kerül hadifogságba. Így az 5755 bizonyítottan hadifogságba kerülttel együtt mintegy 70 000 fő Magyarország hadifogly-vesztesége 1944 októberéig.¹

Azonban mindebből nem derül ki, hogy a szeptember 23-ától – a Vörös Hadseregnek a trianoni Magyarországra való érkezésétől – október végéig tartó tiszántúli és Dél-Duna-Tisza közti harcok során hány magyar katona esett hadifogságba. Hála a legújabb kutatásoknak, erre vonatko-

¹ Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztesége. Budapest, 1989., 47. o.

zóan is most már pontosabb adatokat tudunk mondani. E harcok lényegi része az október 6-ától 31-éig tartó tiszántúli,² más néven alföldi³ csata volt. Ebben a csatában a trianoni Magyarország területén folyt harcok súlyát magyar részről a *Heszlényi József* altábornagy vezette 3. hadsereg viselte. Míg az Észak-Erdélyből Debrecen körzetében kitörő magyar 2. hadsereg – a trianoni Magyarország területére vonatkozóan – csak minimálisan vette ki a részét a csatából. A csata német–magyar vesztesége mintegy 40 000 fő volt.⁴ Ebből a német csapatok vesztesége 15 328 fő volt, vagyis a magyar katonai veszteség mintegy 25 000 fő volt, akiknek – *Ungváry Krisztián* szerint – „jelentős része” hadifogságba esett.⁵ Tehát a trianoni Magyarország területén folyt harcok során 1944. október végéig mintegy 10–15 ezer magyar katona került szovjet fogságba.

„Az 1944 novemberétől 1945 áprilisáig tartó öt háborús hónap magyar katonai áldozatairól még csak hozzávetőleges kimutatás sem készült”, írja *Stark Tamás* 1989-ben megjelent, „Magyarország második világháborús embervesztesége” című könyvében.⁶

1944 novemberétől gyakorlatilag megszűnt a veszteségek központi számbavétele. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött veszteségi lajstromokat is csak 1944 november első napjaiig vezették. Ekkortól már a veszteségi jelentések is már csak ezred, század vagy üteg szinten vannak meg. A harcok közben legtöbbször csak ceruzával egyszerű füzetlapra írt jelentésekből egy bomlófélben lévő hadsereg anarchikus képe rajzolódik ki. A veszteségek nagy részét, akárcsak 1943-ban az eltűntek alkotják. De amíg a Dontól való visszavonulás idején az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett, addig 1944 októberétől elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába.⁷

² Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, é. n., 168. o.

³ Szabó Péter–Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, é. n., 124. o.

⁴ Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004., 337. o.

⁵ Ua.: 558. o.

⁶ Stark Tamás: Magyarország második világháborús... 16. o.

⁷ Ua. 47. o.

Míg az október 15-ei kiugrási kísérletig szökések, átállások alig történtek, addig az ezt követő időszakban – a háborús vereség nyilvánvalóvá válásával – megindult a Magyar Honvédség tömeges lemorzsolódása. Erről a folyamatról értesítette *Sztálint Mehli sz* vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, október 28-ai táviratában a következőképpen: „A frontunkkal szemben álló 1. magyar hadsereg egységei a széthullás és a demoralizálódás állapotában vannak. Csapataink naponta 1000–1500–2000, néha még több foglyot ejtenek. [...] A front megkerülő hadműveletei következtében sok magyar egység széthullott, és a katonák csapatokba verődve barangolnak az erdőkben, egy részük fegyverrel, más részük fegyver nélkül, sokan civil ruhába öltözve.”⁸ *Tóth Sándor* szerint *Miklós Béla* vezérezredesnek, a magyar 1. hadsereg egykori parancsnokának a felhívására két hét alatt több mint 20 000 katona adta meg magát a szovjet csapatoknak.⁹

1944 októberében a honvédség létszáma a teljes mozgósításkor, a kiképző-, a pót- és a békealakulatokkal együtt 1,1 millió fő volt. Ezzel szemben „1945. február 1-jén mintegy 580 000 ember volt nyilvántartásban”.¹⁰ Azaz több mint félmillió katona volt a Magyar Honvédség vesztesége 1944 októberétől 1945. február 1-jéig. Erről a több mint félmillió, pontosabban 520 000 fős veszteségről, annak veszteségi nemenként való összetevőiről semmiféle konkrét összesítő adat nem áll rendelkezésre.

A Párizsba küldött magyar béke delegáció katonai csoportja számára 1946-ban készített „Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról” című feljegyzés konkrét adatok híján a következő hipotézis alapján határozta meg a vizsgált időszak hadifogoly-veszteségét: „Ha ezeknek [*mármint a félmilliónak* – B. Z.] mintegy a felét számítjuk, és körülbelül reálisan ezt számíthatjuk, mint akik a hadműveletek során fogságba estek, vagy mint volt katonák lakóhelyükről kerültek fogságba, ezek számát mintegy 250 000-re tehetjük.”¹¹ A hipotézis, az adat hitelét növeli, hogy egyrészt a becslés a világháború alatt is a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó – tehát a kérdést jól ismerő – kompetens személyektől származik. Másrészt pedig katonai körökben általános tapasztalati tény, hogy – amint már

korábban is, az 1941–1944 közti időszaknál – az eltűnteknek körülbelül a fele kerül hadifogságba. Ugyanakkor, ha eltekintünk a katonák nagyvonulásától, és nem kerekítjük az 520 ezret 500 ezerre, akkor 260 ezer hadifoglyot kapunk végeredményként – használva a katonai tapasztalati elvet. A pontos számításon kívül a nagyobb, akár a 260 ezres hadifogoly-veszteségnél nagyobb hadifogoly-létszám mellett szól az is, hogy az ún. felezési elvet saját területen, országon kívüli hadműveleti területeknél szokták alkalmazni, illetve olyan esetekben, amikor az ellenséges erők csak részlegesen nyomultak be az ország területére. Gondoljunk csak arra, hogy míg a Magyarországon kívüli, illetve az október 15-ei kiugrási kísérletig – mint ahogy azt már említettem – az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett, addig 1944. október 15-e után az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került. Ugyanakkor a dezertálók jelentős része is, ahogy az a Honvédelmi Minisztérium összegzésében olvasható, „mint volt *katonák* [*kiemelés tőlem* – B. Z.] lakóhelyükről kerültek fogságba”¹². A 250 ezernél jóval magasabb hadifogoly-létszám mellett szólhatnak *Stark Tamás* számításai is, aki így vélekedik a magyarországi harcok katonai veszteségéről: „Mindent egybevetve tehát a magyar honvédségnek 1944 novemberétől a háború végéig elszenvedett összvesztesége 50–55 000 főre tehető.”¹³ Tehát a mintegy 520 000 fős magyar katonai veszteségből, létszámhiányból csak mindössze 50 000–55 000 fő esett el, sebesült meg 1944 novemberétől a magyarországi harcok végéig. Vagyis, a magyarországi harcok következtében 1945. január végéig – a tiszántúli és a Dél-Duna–Tisza közti harcok során fogságba esettekkel együtt – mintegy 270 000–280 000 magyar katona került hadifogságba, igaz, egy részük dezertáltként.

Azonban 1945 januárjával nem fejeződtek be a harcok Magyarország területén. Az 1945. február 13-ával befejeződött budapesti csatában a *Hindy Iván* parancsnoksága alatt harcoló 40 000 magyar védőből további, mintegy 20 000–25 000 fő esett szovjet fogságba. Ugyanakkor mivel *Hitler* kiemelt feladatnak tekintette Budapest megtartását, 1945 januárjában három sikertelen kísérlet is történt a magyar főváros felmentésére. Azonban

⁸ Tóth Sándor: Budapest felszabadítása 1944–1945. Budapest, 1975., 21. o.

⁹ Ua.: 22. o.

¹⁰ HLI HM Békeelőkészítő csoport iratai 2. doboz A/I. 94/4766.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Stark Tamás: Magyarország második világháborús... 19. o.

ezekben a harcokban csak csekély magyar erők – a 25. és a 23. gyaloghadosztály, illetve az 1. lovashadosztály egy része – vettek részt, azok is csak védelmi feladattal, ezért a veszteség is minimális volt magyar részről.

A második világháború utolsó nagy német offenzívája az 1945. március 6-án megindult Tavaszi ébredés hadműveletben csak az igencsak leharcolt állapotban lévő 3. magyar hadsereg két seregteste vett részt, a 25. és a 7. tábori póthadosztály. A március 16-án szovjet ellentámadásba átmenő harcok nagy hevességgel folytak. A szovjet szakirodalom egyöntetű állítása szerint a márciusi hadműveletekben az ellenséges német–magyar erők 40 000 katonát vesztek. Ebből a magyar veszteség csak néhány ezer lehet, s így a hadifogságba esettek száma is az eddigiekhez képest csekély, azaz 3–5 ezer fő.

Ugyanakkor 1945 márciusára, a Vörös Hadsereg csapatainak Magyarország nyugati határhoz közeledésével a Harmadik Birodalom területére kitelepülés szervezetlen meneküléssé vált. Német egységek, a nyilas párt-szolgálatosok, a magyar katonák és polgári menekültek, a kormány, a csendőrség állományába tartozó személyek, a volksbundisták pánikszerű gyorsasággal próbálták elhagyni az országot. Ezzel szemben a magyar katonák nem jelentéktelen része úgy döntött, hogy nem hagyja el a hazáját, hanem inkább megadja magát. Csak a 3. Ukrán Front főcsapásának a sávjában visszavonuló magyar katonák közül mintegy 45 ezren adták meg magukat harc nélkül a szovjet csapatoknak az osztrák határ előtt 1945. március 28–30-a között.¹⁴ Ezen belül is a Sopron irányában előretörő 4. gárdahadsereg szakaszán több mint 24 ezer magyar katona várta be ellenállás nélkül a szovjet csapatokat.¹⁵ Tehát további mintegy 95 000 hadifogoly adódik a 270–280 ezerhez. Azonban, ha a budapesti katlanba zártakat is beleszámították a február 1-jén számba vett veszteségbe, tehát azokat levonjuk a 95 000 főből, akkor is legalább 70 000 honvédségi hadifogollyal nő a magyarországi harcok során szovjet fogságba esett magyar katonák száma.

¹⁴ Dombrády Loránd–Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest, 1987., 437. o.; Magyarország hadtörténete (Főszerk.: Liptai Ervin.) II. kötet, Budapest, 434. o.

¹⁵ Zaharov, Matvej: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945. Budapest, 1973., 333. o.

Azaz összesen mintegy 350 ezer főre tehető a Magyarország trianoni határain belül lefolyt harcok során szovjet, bolgár és román hadifogságba került magyar katonák száma.

A POLGÁRI LAKOSSÁG SZOVJET (HADI)FOGSÁGBA HURCOLÁSA

A második világháború jellegében egészen más volt, mint a korábbi. Az első világháborúval ellentétben a harcok nem a politikai határok közelében értek véget, hanem a berlini bunkerig, vagyis az ellenség teljes vereségéig folytak. A totális háború jegyében lezajló világháborúban a saját eszme- és társadalmi rendszerük kizárólagosságát hirdető, totális diktatúrák, mint a náci Németország és a kommunista Szovjetunió, már nemcsak az ellenséges haderővel szemben léptek fel fegyveresen, hanem a polgári lakosság ellen is tömeges megtorló intézkedéseket hajtottak végre, sőt a Szovjetunió még a saját társadalmi csoportjain, népein, etnikumain is (kulákok, Volga menti németek, csecsenek, karacsajok, kalmükök, ingusok, balkárok, krími tatárok stb.).¹⁶

Ebből adódóan a második világháborúban – ellentétben a korábbi háborúkkal – több volt a polgári halálos áldozat, mint a harctereken elesett katonák száma. S az önmagát felszabadítónak aposztrofáló Szovjetunió hadereje, a Vörös Hadsereg által elfoglalt, úgymond „felszabadított” területeken százezrek számára nem a béke, a szabadság, hanem a szülőföldjükről való elhurcolás, a rabság, a kényszermunka és a megalázottság időszaka következett el.

A korabeli Magyarországon fogságba vetett polgári személyek nagy részét hadifogolyként, míg kisebb részüket internáltként hurcolták el a szovjet fegyveres szervek. Az orosz levéltárakból előkerült dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése, hogy azok hadi-

¹⁶ Bővebben lásd: Polian, Pavel: Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU, Budapest–New York, 2004.

foglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak, mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. Így például a 2. Ukrán Front parancsnoka, *Malinovszkij* marsall által Budapest ostroma során összeszedett civilek egy részét, 12 933 főt hadifoglyokból átsorolták az internáltak nyilvántartásába.¹⁷ A hadifoglyok és az internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott, 1798-800. T. számú rendelete is elősegítette, amely szerint: „Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogásba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”¹⁸ És valóban, a foglyok Magyarországra hazaszállításánál már nem történt semmiféle elkülönítés a hadifoglyok és az internáltak között. Az őket hazaszállító szerelvények egységesen mint hadifoglyszállítmányok érkeztek haza, és az internáltaként elhurcoltak ügye is a szovjetek által uralt Magyarországon csak a hadifoglykérdés keretében volt említendő.

De vajon milyen tényezők álltak a polgári lakosság tömeges elhurcolásának a hátterében és mennyi lehetett a számuk?

Először is, a Szovjetuniónak óriási volt a munkaerő-szükséglete, hiszen a harcok alatt lerombolt európai országrész újjáépítése is hatalmas mennyiségű munkaerőt igényelt. Ugyanakkor a Szovjetuniónak a második világháború folyamán hatalmas, a legújabb kutatások szerint 27–30 millió fő volt az embervesztesége.¹⁹ Ezen túlmenően a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn, amely 1945 elején 7,1 millió, majd

1945 közepén már 11,3 millió fős volt.²⁰ Tehát rendkívül nagy munkaerőhiányban szenvedett a szovjet birodalom. A foglyok pedig tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek. Az nem számított, hogy a hadifogly, illetve deportált gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt az ilyen típusú, azaz a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen ekkorra már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG-lágerek poklát.

E munkaerő immár külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott.

Sztálin már az 1943. március 23-ai *Edemmel*, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”²¹ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére *Molotov* külügyi népbiztos 1943. június 7-ei válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott, [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”²²

Mindezeken túl a korabeli, revideált Magyarországról történő elhurcolásoknál még három további ok, illetve indók játszott közre, érhető tetten, amelyek köré lehet csoportosítani az elhurcolásokat. Ezek alapján a tömegesen elhurcolt polgári személyek alapvetően három csoportba sorolhatóak:

- 1.) a *hadifoglylétszám-kiegészítés*;
- 2.) az *etnikai tisztogatás*;
- 3.) a *német nemzetiségűként való internálás*.

¹⁷ Varga Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). Doktori disszertáció. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2008., 116. o.

¹⁸ Első magyar nyelvű részleges közlése: Dupka György–Alekszej Korszun: A „malenykij robot” dokumentumokban. Kárpátaljai Magyar Könyvek 83., Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997., 39. o.; A határozat teljes közlése: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... 55–59. o.

¹⁹ Gereben Ágnes: Idegen állampolgárok deportálása a Szovjetunióba. Intézményi és ideológiai előzmények. In: Acta Beregsiensis (Beregszász [Beregovo]), 2005/4., 51. o.

²⁰ Gosztönyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989. Budapest, 1993., 226. o.

²¹ Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978., 14. o.

²² V. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez. Moszkva, 1943. június 7. In: Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest, 1978., 158–159. o.

1.) A *hadifogolylétszám-kiegészítések*nek kétféle indítéka volt. Az egyik egy legfelsőbb szintű utasításból eredő, hivatalos, a másik helyi szintű, szubjektív döntés volt.

A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés körvonalai rajzolódnak ki, amely alapján a szovjet fegyveres szervezetek az egész ország területén össze kellett szedniük és hadifogságba vetniük azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. A fogságba ejtett szovjet katonák is azt vallották, hogy mindazokat a férfiakat összeszedik, akik 1941 óta katonák voltak. E tekintetben Budapest szovjet városparancsnoka, *Csernyisov* nem köntörfalazott, hanem *Hátszeghi (Hatz) Ottó* ezredesnek, a budapesti összekötőtisztnek nyíltan kijelentette, hogy azok, „akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután fogolytáborba kerülnek”.²³ Ezt látszik igazolni több levéltári dokumentum is. Kenderesen például „a község tolmácsa dobszó által kihirdette, hogy akik 1941. év óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezzenek a legszigorúbb büntetés terhe mellett, 2 napi élelemmel a községháznál. A felhívásra több mint 120 ember jelentkezett. Ezek az emberek mind civilek voltak és már több hónapja nem teljesítettek katonai szolgálatot. Több olyan ember is van közöttük, akit nem a jelentkezésre vittek el, hanem a lakásról és a malomból szedtek össze és vittek el”, derül ki a község előjáróinak kérvényéből.²⁴ Budapesten, Kelenföldön – a Külügyminisztériumhoz érkezett egyik értesítés szerint – „Január 7-én az egész lakótelepet kiürítették Budafokra, tolmács útján megkérdezték: Ki volt katona 1941 és 1944 között, akik jelentkeztek, azokat elvitték.”²⁵ De ugyanezzel az indokkal vitték el a férfiakat Lőrinciből,²⁶ és az ország sok más településéről is.

²³ HLI HM 1274/általános (ált.) – 1945.

²⁴ MNLOL XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 144.290/7. – 1945.

²⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 28.094/pol. – 1945.

²⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.769/pol. – 1945.

30.102/Pol.

1945.

S z ó b e l i j e g y z é k .

A Magyar Kormány a következőket küldi a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.

Polyó évi május hó 30.-án szovjet katonai csapatok összehozták a Marcali járásban /Somogy vármegye/ ahol a férfiakat, akik 1941-1945 év közötti időben katonai szolgálatot teljesítettek. A Marcali járásból 650 személyt hoztak ilyenkor Kaposvárra /Somogy vármegye/, ahol a Baross laktanyában vannak.

Hivatalos jelentés szerint hasonló intézkedés történt Somogy vármegye barcsi járásában is, ahol ugyancsak összehozták a mondott években katonai szolgálatot teljesített férfiakat.

A Magyar Kormány tisztelettel kéri a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy a csak néhány nap előtt elszállított férfiak kiszabadítása iránt a szükséges intézkedéseket megtenni sziveskedjék annál is inkább, minthogy elszállításaik a jelenleg folyó nyári mező munkák szempontjából a lehető legkárosabb következményekkel jár.

Budapest, 1945. június 5.-én

tségnak

F u s k i n követ ur kezéhez

Budapest.

Még a háború európai befejezése után is, 1945. május 30-án is tömegesen viszik el az 1941–1945 között katonai szolgálatot végzeteket a Marcali járásból a kaposvári Baross laktanyából kialakított hadifogolytáborba.

Baranyavármegye és Pécs város főispánjától.

373/főisp.v.m.1945.szám.

Külgyminiszter Urnak,

Budapest.

Baranyavármegye nyugati részében a szigetvári orosz biztonsági szervek rendelkezése alapján megkezdtek a 14-50 év közötti katonaviselt és levante kiképzést nyert férfilakosság összegyűjtését.

Az esetet a Szövetséges Ellenőrző Hatalmak pécsi kiküldöttjének, Ocskány ezredes urnak már jelentettem, aki intervencióját kilátásba helyezte.

Kérem Külgyminiszter Urat, hogy ezenfelül is méltóztassék a Szövetséges Ellenőrző Hatalmak magyarországi vezető megbízottjánál, Vorosilov marsallnál eljárni, hogy a mondott intézkedések azonnal hatálytalaníttassanak, s az összegyűjtött személyeket haladéktalanul bocsássák szabadon.

Pécs, 1945. május 9.

Főispán.

*Baranya vármegye főispánjának kérelme a külgyminiszterhez,
a megyéjében összeszedett 14-50 éves katonaviselt és levantekiképzésben részesült
fiúk és férfiak hadifogságból való kiszabadítása érdekében*

A fogolyszedőknek nem számított, hogy – egészségügyi, családi vagy más indokok alapján – leszerelték már őket, vagy hogy az életüket kockáztatva szöktek meg az alakulatuktól, nem akarva folytatni az értelmetlen harcot. Az sem számított, hogy ezek közül legtöbben nem is szolgáltak a Szovjetunió területén. Csak egy dolog volt a fontos, hogy legyen indokuk minél több munkaerőt a Szovjetunióba vinni az országuk újjáépítéséhez.

Ugyanakkor a végrehajtás nem egyforma szempontok szerint történt. Sok helyen minden 18-50 év közötti férfinak kellett jelentkeznie igazoltatás végett, vagy pedig 3 napi munkára a községházán vagy egy iskolában. Voltak olyan települések is, ahol úgynevezett policájok (a Vörös Hadsereg megbízásából, illetve támogatásával létrejött belső rendfenntartó erők emberei) a lakásukból vitték vagy hívták el az embereket kis munka („malenkij robot”) vagy igazoltatás ürügyével a községházára, ahonnan már szovjet fegyveres kísérettel vitték őket a legközelebbi hadifogolytá-

borba. Így kerültek például a ceglédi lágerbe a Tápiószentmártonban, Tápiószilyön, Tápióbecskén és Albertirsán összeszedett polgári foglyok is.²⁷

A hadifogolylétszám-kiegészítéseket a legkülönbözőbb módon, a legkülönbözőbb megtevesztéssel hajtották végre.

Szombathelyen a főjegyző általi hirdetményben közölték, hogy a városban tartózkodó katonaviselt személyek jelentkezzenek karhatalmi szolgálatra az új, demokratikus hadseregbe.²⁸ Másutt azt doboltatták ki, hogy aki kincstári ruházattal rendelkezik, azt le kell adnia.²⁹ A felhívásnak eleget tevőket fegyveres őrök kísérték a legközelebbi hadifogolygyűjtőtáborba, mint hadifoglyokat. Volt, ahol – mint például Borsodivánkán – az összes katonaviselt férfit összehívatta az NKVD helyi parancsnoka, és fogságba vetette őket.³⁰

De nem csak katonakorúakat vittek el. A szigetvári orosz biztonsági szervek rendelkezése alapján Baranya vármegye nyugati részében összeszedték a 14-50 év közötti katonaviselt és levantekiképzést nyert fiúférfi lakosságot is.³¹

Fontos itt megemlíteni, hogy Magyarországon, mivel az első világháborút lezáró trianoni békediktátum megtiltotta az általános hadkötelezettséget, és csak 35 ezres zsoldos hadsereget engedélyezett, ezért a fiúknak már az 1921. évi LIII. tc. alapján 12 éves kortól 21 éves korig – vagyis a katonaköteles kor eléréséig – részt kellett venniük a levantekiképzésben, ahol fizikai és elméleti felkészítésben részesültek.

A dunántúli (hadifogoly)táborokat³² is a környékbeli lakosságból töltötték fel. Vas vármegye főispánja május 8-ai levelében a következőket írta a külgyminiszternek: „Jelentem, hogy a vármegye területén több koncentrációs tábor létesítettek még a bevonuló orosz egységek. A táborok felállítása és megtöltése ugyanolyan módon történt, mint az ország többi részében. Egész falvak lakosságát gyűjtötték össze munkára való kirende-

²⁷ Egy krónika a malenkij robotról. A Tápiószentmártonból 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóiknak vallomásai, visszaemlékezései. (Összegyűjtötte és összeállította: Dusek László.) Tápiószentmárton, 1993., 3., 23., 28., 37., 39. o.

²⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.492/7. – 1945.

²⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.440/pol. – 1945.

³⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 126.804/7. – 1945.

³¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.832/pol. – 1945.

³² A (hadifogoly)tábor írásmódja azt jelzi, hogy nemcsak valódi, azaz katona foglyokat őriztek ezekben, hanem fegyvertelen, békés polgári lakosokat is.

1945.

1. drb. melléklet.

S z ó b e l i j e g y z é k .

A Magyar Kormány tisztelettel a következőket küldi a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak:

Folyó évi április hó 7.-én az Ivánci /Vas megye/ körjegyzőséghez tartozó 3 községből, úgymint Ivánc, Felsőmaróc és Viszák községekből elszállították az összes 16 - 45 éves korban levő férfiakat, akiket aztán a Jánosháza melletti Martonfa-pusztai táborban /Vas megye/ helyeztek el.

A mondott három községben a fenti korosztályokból az összes munkabíró férfi lakosságot elszállították, s így a tavaszi munkák és az egyéb helyreállító munkálatok nem indulhatnak meg, ami pedig az ország talpraállításhoz elengedhetetlenül szükséges.

A magyar kormány tisztelettel arra kéri a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy a fentemlített három község férfilakosságának kiszabadítása iránt a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék, ami unnál kevésbbé fog nehézségeket okozhatni, mintnogy a három község elszállított férfilakossága még most is a Martonfa-pusztai táborban /Vas vármegye/ együtt van.

Az elszállított férfiak névsorát, akik mind igazoltan politikai szempontból kifogás alá nem esnek, a magyar kormány tisztelettel csatolja.

Budapest, 1945. május 8.-án

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak
P u s k i n követ ur kezéhez

Budapest.

A Külügyminisztérium szóbeli jegyzéke a SZEK-bez
a Vas megyei településekről elhurcolt, 16-45 éves polgári férfilakosoknak
a martonfapusztai hadifogolytáborból való szabadon bocsátása érdekében

lés címén, akik jelenleg 3-4 hete a táborokban tartózkodnak. Az ott lévők hozzátartozói közlik, hogy a legutóbbi időben több leblombált szerelvény indult el keleti irányba ezekből a táborokból.”³³ Ugyanezt olvashatjuk Körmend jegyzőjének a jelentéséből is, miszerint: „1945. április 7-én Órimagyarosd községben az orosz katonai parancsnokság rendelete értelmében a 20-40 éves férfiakat összeszedték munkavégzés címén, majd őket először a jánosházai, majd az intapusztai fogolytáborba vitték.”³⁴

Az ivánci körjegyzőségben minden 16-45 éves férfinak kellett jelentkeznie 5 napi élelemmel és 2 rend fehérneművel a községhez.³⁵ A legtöbb helyen vagy főbelövés terhe mellett kellett a lakosoknak jelentkezniük, vagy pedig a jelentkezésük elmulasztása esetén családjuk elleni megtorló intézkedéseket helyeztek kilátásba.

A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb egységek, a front-, a hadsereg-, a hadtest- vagy a hadosztályparancsnokok voltak a felelősek, akik a feletteseik által kitűzött hadműveleti célok elérésének kérését általában az ellenséges erők magas létszámával magyarázták, illetve a nagyobb mennyiségű hadifogoly nagyobb dicsőséget is jelentett. A front átvonulásával tehát az ország egész területéről szedték össze a civileket, és vitték hadifogságba. Így például Nyíregyházáról és környékéről is tömegesen vitték el a férfilakosságot. Az történt ugyanis, hogy Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka utasította Pljjev tábornokot, hogy csapataival október 21-éig érje el a Tiszát a Csap-Tokaj-vonalon, s ezzel vágja el az Észak-Erdélyben harcoló 2. magyar és 8. német hadsereg visszavonulásának az útját. A parancsot a tábornoknak nem sikerült végrehajtania. Bár Nyíregyházát október 21-én elfoglalták csapatai, de onnan a német-magyar erők – amelyek jelentős része Hajdúnánás felől támadott – nem sokkal később kiverték. A lakosság bár szeretett volna túljutni a háborún, mégis a Nyíregyházán és környékén történt szovjet kegyetlenkedések miatt a lakosság felszabadítóként fogadta a főként német alakulatokból álló csapatokat. „Az utcán rengeteg ember, csaknem mindegyik sír, ölelik, csókolják a német katonákat. A meghatottságtól alig tudok írni. Meglett emberek, felnőtt férfiak, asszonyok, lányok könnyekkel a szemükben a felszabadultság néma meghatottságá-

³³ Vas Megyei Levéltár IV.-401./b Főispáni iratok 75./1945.

³⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 29.969/pol. – 1945.

³⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.182/pol. – 1945.

val. Köszöntik az előregördülő páncélcocsikat és autókat. A gyalogosok, autók, páncélosok mind-mind fel vannak virágozva. Nem tudom, honnan került elő ilyen hirtelen ennyi őszirózsa”, írta az egyik nyíregyházi lakos a naplójában.³⁶ A német 96. gyaloghadosztály és a 3. hegyihadosztály jegyzőkönyveiből kiderül, hogy „a *Pljev*-csoport katonái néhány nap alatt megerőszakolások, kivégzések és rablások sorozatát követték el”. Egy tábornok is részt vett a nők megbecstelenítésében, s „a legfiatalabb áldozatok nem voltak idősebbek hétévesnél. Előfordult, hogy a férj vagy más civilek szeme láttára egymás után tíz-tizenöt katona erőszakolt meg egy nőt. Nagykállóban a kozákok az ottani elmeógyógyintézet összes ápolóját megerőszakolták.” A településeket visszafoglaló német és magyar katonáknak erős fegyveres kíséretet kellett adniuk a szovjet hadifoglyok mellé, hogy megakadályozzák, hogy a feldühödött lakosság agyonverje őket.³⁷ Nyíregyházát a szovjet csapatok csak 10 nappal később, október 31-én tudták visszafoglalni. A kései visszafoglalás, a hadműveleti kudarc árát – vagyis azt, hogy az Észak-Erdélyben harcoló 2. magyar és 8. német hadsereget nem sikerült bekeríteni és megsemmisíteni – ismét a helyi lakossággal fizették meg. Nyíregyházáról mintegy 2300 embert hurcoltak el többnyire otthonaikból,³⁸ köztük 255 vasutas is volt, ők a megrongálódott vasúti pályatest helyreállítására mentek.³⁹

Hajdúnánáson az éjszaka kellős közepén rángatták ki az ágyukból a férfilakosságot, és hurcolták el.⁴⁰ Hajdúböszörményből is tömegesen hajtották el nemcsak a férfiakat, hanem a 16–17, sőt még a 13 éves fiúkat is „puskával, kit a házból, kit az udvarról egy szál ruhában, élelem nélkül, úgy ahogy éppen voltak”, emlékszik vissza özvegy *Kéky Gyuláné*, akinek férjét és 17 éves fiát hurcolták el. 15 éves fia is csak nővére bátorságának és kitartó ragaszkodásának köszönhetette otthon maradását, ahogy elmondta: „...úgy szorította sírva, jajgatva magához, hiába cibálták, rángat-

ták, el nem engedte a keze közül. Addig-addig mondogatta, mutogatta, hogy milyen kicsi még, hogy végül is elálltak a szándékuktól. Nem tudtuk, hová vitték őket, mert annyit mondtak: »kicsi robot, kicsi robot«.”⁴¹

Mégis, a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő elhurcolások méretét meghaladták. Valószínűsíthető, hogy az ilyen nagymértékű tömeges elhurcolások mögött legfőbb indítékként *Malinovszkij* marsall önigazoló mesterkedése rejlik.

Sztálin ugyanis siettetten Budapest elfoglalását. Azt akarta, hogy a szovjet csapatok menetből foglalják el a magyar fővárost. Az Attila-vonallal megerősített „Budapest-erőd” ostroma azonban igencsak elhúzódva, 51 napig tartott, és csak február 13-án sikerült elfoglalni a magyar fővárost. (Zárójelben hadd jegyezzük meg, hogy az első világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének!) Az ostrom elhúzódása annál is kellemetlenebb volt *Malinovszkij* számára, mivel a *Zsukov* marsall által vezetett I. Belorusz Front páncélos ékei ekkorra már 60 km-re közelítették meg Berlint. Moszkvában pedig nem értették, hogy mi az oka az ostrom elhúzódásának, és egyre türelmetlenebbek lettek. *Rákosi* visszaemlékezésében így ír erről: „Budapest be volt kerítve, s szovjet ismerőseim egyre türelmetlenebbül kérdezték tőlem, hogy tulajdonképpen hány blokk van Budapesten? (A szovjet hadsereg jelentéseiben naponta megemlégtették, hogy hány háztömböt – blokkot – foglaltak el a németektől.)⁴² Kénytelen voltam megvallani, hogy erről nekem sincs fogalmam, de türelmetlenségükben én is osztozom.”⁴³ *Malinovszkij* a megtorlástól való félelmében a főváros bevételének az elhúzódását az ellenséges német–magyar erők nagy

³⁶ Egy Valent nevű nyíregyházi lakos naplóját idézi Számvéber Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében*. Budapest, 2002., 320. o.

³⁷ Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség...* 339–340. o.

³⁸ Fazekas Árpád: *Elhurcoltak Nyíregyháza, 1944–1948*. Határ-Szél Kft., Nyíregyháza, 1989., 16. o.

³⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.469/pol. – 1945 és MNLOL XIX-J-1-q KÜM 25.084/pol. – 1945.

⁴⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.035/pol. – 1945.

⁴¹ Interjú özv. Kéky Gyulánéval. In: Szebeni Ilona: *Merre van a magyar hazám?...* Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Debrecen, 1991., 16–17. o.; Idézi: Szemelvények a Gulágok memoáriumából. Ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulágokon és a „malenkij robot” táborokban. (Összeáll. és szerk.: Zsirus Sándor, bev.: Bognár Zalán.) Miskolc, 2012., 11. o.

⁴² Érdekes módon ebben az esetben nem tesz említést a magyar védőkről. Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy a szovjet jelentésekben is inkább csak németeket említettek, mivel a német haderő sokkal jobb felszereltségű volt és elkeseredettebben védekezett saját háborújában, félve az orosz fogság borzalmaitól, mint a magyar. Ezzel is az ostrom elhúzódását kívánták érthetőbbé tenni.

⁴³ Rákosi Mátvás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Napvilág, Budapest, 1997., I. kötet, 141–142. o.

számával magyarázta. Korábbi jelentéseiben 180–200 ezer fős ellenséges haderőről számolt be.⁴⁴

Ezzel szemben a Budapesten körülzárt német–magyar védősereg mintegy 79 000 fő volt,⁴⁵ vagyis – a marsall által megadott létszám- adatoknak még a felét sem érte el.⁴⁶ Mindenesetre a győztesnek az ostrom utáni elszámolásnál komoly problémát okozott a valóságos és a fiktív létszámadatok közti hatalmas különbség. A tábornoknak ugyanis a hadifoglyokat át kellett adnia az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának (/G/UPVI),⁴⁷ illetve eljuttatnia ennek hadseregbe- li fogadóponthoz.⁴⁸ *Malinowszkij* a hiányzó fogolymennyiséget Budapest és az azt körülvevő agglomeráció polgári lakosságából pótolta.

A Szovjetunió Hadügyminisztériumának Levéltárában fellelt forrás szerint a budapesti csata folyamán az ellenséges német–magyar védőse- reg vesztesége összesen 188 ezer fő volt, akik közül mintegy 50 ezren

⁴⁴ M. V. Zaharov: i. m. 230. o.; Peter Gosztönyi: *Der Kampf um Budapest 1944/45*. München–Zürich, 1964., 37. o.; Artyemjev, N.: *Magyarország felszabadítása*. Buda- pest, 1950., 54. o.

⁴⁵ Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 1998., 71. o. (17. táblázat) és 305. o. (32. táblázat).

⁴⁶ Budapest védőinek létszámadatairól és az elhurcolásokról bővebben lásd: Bognár Zsolt: *Egy csata utóélete*. Budapest ostromának (hadifogoly-vesztése(i)). *Studia Caroliensia*, 2000/1., 77–87. o.

⁴⁷ GUPVI=Glavnoje Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság. Ezt a szervezetet, illetve en- nek elődjét Lavrentij Berija, az NKVD vezetője hozta létre a Lengyelország hátba- támadását követő 2. napon, 1939. szeptember 19-én a 0308-as, a „Hadifogolytábo- rok létrehozásáról” szóló parancssal. Ekkor a neve még csak Hadifogolyügyi Pa- rancsnokság (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih), vagyis UPV volt. 1940 vé- gén – az 1939–1940 között bekebelezett területekről (Kelet-Lengyelország, finn Kárelia, balti államok, Besszarábia és Észak-Bukovina) internáltak egyre növekvő száma miatt a szervezetet bővítették az internálótáborok, illetve az internáltak ügyé- nek a kezelésével is. Így lett a neve UPVI (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih), azaz Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokság. Majd 1945. ja- nuár 11-én a hadifoglyok és internáltak számának nagymértékű megnövekedése miatt átszervezték és főparancsnoksági rangra emelték. (Magyar hadifoglyok a Szov- jetunióban... 6–14. o.)

⁴⁸ V. P. Galickij: *Vrazseszkije vojenno-plennije v SZSZSZR (1941–1945)*, *Vojennoi- sztoricseskij Zsurnal*, Moszkva, 1990/9., 42. o.

meghaltak és 138 ezer főt fogságba ejtettek.⁴⁹ Ugyanakkor a főváros vé- dői közül – a harcok hevességét és a németek magas halálozási arányát ismerve – csak maximum 40 000 fő eshetett szovjet fogságba. Tehát hiányzott mintegy 100 000 hadifogoly, akiket a marsall Budapestről és az azt körülvevő agglomerációból elhurcolt polgári személyekkel pótolta. Ha azonban csak a fiktív, 188 000 fős védősereg számából kivonjuk a valódi 79 000 fős védősereg létszámát, akkor a különbség még nagyobb, 109 000 fő.⁵⁰ Döbbenetes adat! Ugyanakkor a 100 000 fő körüli adatot erősíti meg a nyugati emigrációban, 1950-ben kiadott „Fehér könyv” is, amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.⁵¹ Tehát hiányzott mintegy 100 000 hadifogoly, akiket a marsall Budapestről és az azt körülvevő agglomerációból elhurcolt polgári személyekkel pótolta.

Hiába fejeződtek be Budapesten a harcok február 13-án, mintegy 100.000 polgári lakos számára nem a szabadság és nem szenvedéseik enyhülése, hanem a fogság és szenvedéseik meghosszabbodása és elmé- lyülése jött el. A harcok befejezése után 4 nappal is, még a következő- ket jelentette *Hátszeghi (Hatsz) Ottó* ezredes – a Budapest szovjet katonai parancsnoka mellé rendelt összekötőtiszt – a honvédelmi miniszternek: „Az emberek rendszertelen összefogdosása és elhurcolása rendületlenül tovább folyik.” Majd a továbbiakban így folytatja: „Megható a budapesti lakosság élni akarása. Ingyen és élelem nélkül minden munkás a helyére sietne, hogy a termelést folytassa, üzemét rendbehozza. Az elhurcolás veszélye azonban megfélemlít mindenkit. Senki sem meri elhagyni ottho- nát.”⁵² Vitték a polgári lakosokat a már elfoglalt háztömbök, lakónegye- dek vagy gyárak óvóhelyeiről, a lakásokból, az utcákról igazolás ígéretével vagy csak egy kis munkára, „malenkij robot”-ra. Sőt vitték őket a gyárak- ból, az üzemekből is, és az embereket az sem mentette meg az elhurco-

⁴⁹ Zaharov, Matvej: i. m. 262. o.; Tóth Sándor: *A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása*. In.: *Magyarország felszabadítása*. Tanul- mányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk.: Száva Péter.) Budapest, 1975., 412. o.

⁵⁰ A Budapest ostroma kapcsán elhurcolt polgári személyek létszámára vonatkozó ada- tokat és számításokat bővebben lásd: Bognár Zsolt: *Egy csata utóélete... 77–79. o.*

⁵¹ *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyze- téről*. (Szerk.: Palásthy Rezső, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly- szolgálata.) Bad Wörishofen, 1950., 9. o.

⁵² HLI HM 1274./ált. – 1945.

lástól, ha a Vörös Hadsereg részére dolgoztak. Így hurcoltak el munkásokat például a Kelenföldi Erőmű Budafoki úti, a Standard Villamossági Rt. Fehérvári úti telephelyéről, az Egyesült Izzólámpagyárból, a csepeli Weiss Manfréd Gyárból, a MÁV Istvántelki és Kőbányai Főműhelyéből, a Hoffher-Schranz Gépgyárból és a sort még hosszan folytathatnánk.⁵³ Nem kímélték a különböző egészségügyi intézetek járóképes betegeit sem, és sokszor a gondozó személyzettel együtt hajtották őket a kijelölt hadifogoly-gyűjtőtáborba.

Különös előszeretettel vitték el az egyenruhás közalkalmazottakat, a postásokat, vasutasokat BSZKRT-osokat (budapesti tömegközlekedési vállalat) vagy éppen rendőröket, mivel a hadifogolyhiánnyal küszködő szovjet katonai vezetésnek jól jöttek ezek az egyenruhások a civil foglyok tömege közt, s könnyen rájuk süthették, hogy valamilyen ellenük harcoló fegyveres testületnek a tagjai.

Magyar rendőrök szovjet fogságba hurcolása

⁵³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 127.803/pol. – 1945., 125.108/pol. – 1945., 27.793/pol. – 1945., 28.037/pol. – 1945., 27.113/pol. – 1945., 27.575/pol. – 1945.

A marsall, hogy tovább kozmetikázza, illetve valószínűsítse csalását, egyéb fogásokat is alkalmazott. Például többször előfordult, hogy a civil foglyokra a hadifogságban már meghalt német és magyar katonák ruháit adták. A Honvédelmi Minisztériumba érkezett egyik jelentés is egy ilyen esetről tudósít: A budapesti Ferenc József lovassági laktanyából kialakított gyűjtőtáborban lévő magyar hadifoglyokat – „miután tőlük a magyar honvédség egyenruháját elszedik – német egyenruhába öltöztetik és így szállítják őket tovább, a sötétség beállta után ismeretlen helyre”⁵⁴. Egy másik – a Külügyminisztériumhoz írott – felháborodott hangú levélben pedig a következők olvashatók: „Újabban az oroszok a magyar hadifoglyokat beöltöztetik német egyenruhába, ezzel akarják a világot félrevezetni, hogy német foglyot visznek, persze senkinek nem szabad megközelíteni a fogolyszállítmányt.”⁵⁵ Jellemző volt az a módszer is, hogy a vasúti szállításoknál a magyar civil és katona hadifoglyok közé vagononként 10–20 németet is beraktak, így az egész szerelvény német hadifogolyszállítmányként futott.⁵⁶

A szovjet katonáknak, illetve feletteseiknek teljesen mindegy volt a foglyok kiléte, csak egy dolog volt fontos: a létszám.

Budapesten a lakosság összeszedésének többféle módját is alkalmazták a szovjet katonák. A legalapvetőbb módszerük volt, hogy a már elfoglalt háztömbök, illetve lakónegyedek óvóhelyeiről (légoltalmi pincéiből) a férfilakosokat közvetlenül a front mögött kialakított gyűjtőhelyekre terelték, azon címszóval, hogy ott majd igazolják őket, és erről dokumentumot (bumáskát) is kapnak, amellyel szabadon közlekedhetnek. A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyagában ezrével találhatók olyan kérdőívek, amelyek „Mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái?” rubrikájában az 1945. januári vagy februári dátum mellett valamelyik budapesti ház óvóhelye szerepel.

A másik leggyakoribb forma – amely nagyságrendjét tekintve vetekszik az előbbivel –, hogy az utcáról szedték össze az embereket. Ez álta-

⁵⁴ HLI HM 25.251/el. – 1945.

⁵⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.002/pol. – 1945.

⁵⁶ HLI Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy.) 3225. Kiss István: Egy mezítelen a többszázezer közül. Fogságom naplója. Szovjet fogságom 594 napja 4.; Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) 421. – 1993. Balczó István volt civil (hadi)fogoly visszaemlékezése 1.; VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla 1.

lában úgy zajlott le, hogy egy-két szovjet katona a forgalmasabb utcák és terek (a körutak, az Andrássy út, a Rákóczi út, az Oktogon stb.) házainak kapualjaiban vagy egy-egy épen maradt üzlethelyiségben elbújva az arra járókat összeszedte és betuszkolta a belső udvarokba, pincébe, vagy magukba az üzlethelyiségekbe, majd a sötétség beálltával továbbvitték őket a gyűjtőtáborok felé. Még *Rákosi Mátyás*, a Magyar Kommunista Párt főtitkára is – akit *Sztálin* legjobb magyarországi tanítványának neveztek, tehát nem lehet őt szovjetellenes elhajlással vádolni – a következőképpen fakadt ki *Georgi Dimitrovnak*, a bolgár kommunista párt főtitkárának írt egyik levelében: „Nagy nehézséget okoz nekünk, hogy a razziák Budapest utcáin újra nagyobb méreteket öltenek. Némely napokon a gyárba menő vagy onnan jövő munkások ezreit fogják össze az utcákon, és mint hadifoglyokat különböző táborokba viszik őket. A Központi Bizottság házáat naponta valósággal megszállják az izgatott hozzátartozók.”⁵⁷

Akinek sikerült ezen akciókból kicsúsznia és hadköteles korú volt, annak kerülete illetékes NKVD-parancsnokságán kellett jelentkeznie igazoltatás végett. Innen néhány kivételtől eltekintve mindenkit fegyveres kísérettel, konvojban hadifogoly-gyűjtőtáborok felé indítottak útba.⁵⁸

Azoknak a férfiaknak, akik mindezek után szabadon mozoghattak Budapesten, még esélyük volt arra, hogy akár a lakásukról, akár a munkahelyükről vagy a romeltakarításból „malenkij robot” (kicsi munka), vagy igazoltatás címén egy „davajgitáros”⁵⁹ szovjet katona elkísérje őket a legközelebbi NKVD-parancsnokságra, vagy közvetlenül egy gyűjtőhelyre, mint ahogy ezt a már idézett jelentésében *Hátszeghi* ezredes leírta.

A fenti változatos módszerek valamelyikével került fogságba több, az ellenállási mozgalomban részt vett személy, mint például a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának tagjai: *Mikó Zoltán*, *Bondor Vilmos* és még mintegy 250 társuk.⁶⁰ Sőt partizánok, mint például *Csobány Endre*,

a Görgyei partizán zászlóalj parancsnoka és társai, akik egy ideig együtt harcoltak a szovjet csapatokkal,⁶¹ vagy *Csillik Gábor*, aki a Lendvay utcai partizánszakaszban harcolt.⁶² Említhetjük még a zsidókat mentő *Rózsa Pált* is, akit január 3-án hurcoltak el a lakásáról, és akiért kiszabadítási kérelemmel fordultak a megmentett kommunista párti zsidók, valamint több, a szovjetek oldalán, a Budai Önkéntes Ezred tagjaként harcolt magyar katona is.⁶³ Még egy megdöbbentő példaként hadd említsem meg *D. Róbert* antifasiszta ellenálló esetét, akit a nyilasok az Andrássy út 60.-ban megkínóztak, „majd a Duna-partra vitték kivégezni, több társával együtt”. A rájuk leadott géppisztolysorozat *D. Róbertet* nem sebezte meg halálosan. „Felgyógyult, de 1945. ápr. 3-án ismeretlen okból, a nála lévő ellenállási mozgalmi igazolványa ellenére elvitték, ahonnan a máramarosszigeti fogolytáborba került”, olvasható az egyik szabadítási kérelemben.⁶⁴ Tehát a nyilas vérengzést, kivégzést csodával határos módon túlélve, szovjet hadifogság lett a sorsa, ahonnan ki tudja, hogy életben hazatért-e.

Szovjet hadifogság jutott osztályrészül igen sok zsidó származású személynek is, aki egyszer már átélte a megalázottság, a kiszolgáltatottság, az embertelenség és a naponkénti halálnak kitettség borzalmas stációit. Volt, akit a bori lágerből a szerb partizánok szabadítottak ki, s miután hazajött Budapestre, a felesége keresése közben a Rózsák terén vetették fogságba.⁶⁵ A budapesti gettóba zárt zsidóság egy része sem sokáig örülhetett a január 18-i felszabadulásnak, mert többüket még aznap, hazatérve lakásukba, a lakótársaikkal együtt hurcolták el.⁶⁶

Sőt sok, a náci Németországba deportált zsidó személyt, aki túlélte a KZ-lágerek borzalmait, hazafele jövet vagy hazaérkezve Budapestre az orosz–angol nyelvű igazolásukat semmibe véve hurcoltak el egy másik típusú embertelen birodalom lágereibe.⁶⁷

⁵⁷ Pünköszt Árpád: i. m. 77. o.

⁵⁸ Ilyen NKVD-parancsnokságok voltak: VIII., Luther u. 4.; IX., Üllői út 8.; XI., Horthy Miklós (ma Bartók Béla) út 61.; XII., Böszörményi út. 23.; XIV., Amerikai út 25. szám alatt.

⁵⁹ A szovjet dobтарás PPS géppisztolyt nevezte így a magyar köznyelv, lévén hogy a szovjet katonák többnyire ezzel, a „gitárként” rájuk fogott fegyverrel davajozás (davaj=gyerünk) közben kényszerítették őket parancsaik végrehajtására.

⁶⁰ Benkő Zoltán: Mikó Zoltán és a Görgyei-zászlóalj. In Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994., 287–295. o.

⁶¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.984/pol. – 1945.; Benkő: i. m.

⁶² Az MKP Központi Vezetősége kérte ki. MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.413/pol. – 1945.

⁶³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.760/pol. – 1945.

⁶⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.131/7. – 1945.

⁶⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.758/pol. – 1945.

⁶⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.684/pol. – 1945.

⁶⁷ Pl.: MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.217/pol. – 1945.; KÜM HDF. O. 27.229/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.228/pol. – 1945.

1. vasút- és hidépítő dandár.

Nevelő és propaganda tisz.

23. hadg. nev.
1945. szám.

D. Róbert szabado-
donbocsátása.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 16-án.

Budapest.

Tisztelettel kérem unokaöcsém D. Róbert máramarosszigeti fogolytáborból való szabadonbocsátását a következők alapján:

Unokaöcsém részt vett az ellenállási mozgalomban, ezért szabadságvesztést, üldöztetést szenvedett. A Vörös Hadsereg Pestre való bevonulásának előkészítésében a nyilasok elfogták az Andrássy út 60-ba szállították, ott megkínózták, majd a Dunaparttra vitték kivégezni, több társával együtt. A rájuk adott sorozat nem sebezte halálosan, felgyógyult, de 1945. ápr. 3-án ismeretlen okból nála lévő ellenállási mozgalmi igazolványa ellenére elvitték, ahonnan a máramarosszigeti fogolytáborba került.

Nevezett édesapját a németek hurcolták el deportációs táborba, róla semmit nem tudunk. D. Róbert édesanyja itt áll egyedül, támasz nélkül.

Fentiek alapján tisztelettel kérem D. Róbertet, aki a Vörös Hadsereg régi híve, kiért a Magyarországi Kommunista Párt is jól áll a máramarosszigeti fogolytáborból szabadonbocsátást szíveskedjék.

Nevelő és propaganda tisz.

D. Róbert antifasiszta ellenálló hadifogságból való kiszabadításának a kérelme, aki az Andrássy út 60.-beli kínzásokat és Duna-parti nyilas kivégzést túlélve, ellenállási mozgalmi igazolványa ellenére került szovjet hadifogságba

A magyar kormány többször is kérelemmel fordult a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz az ártatlanul elhurcolt civilek érdekében, többnyire nem sok eredménnyel. Így például az egyik levelében azt kérte, hogy „elsősorban az ellenállási mozgalomban részt vett, főleg Budapest utcáiról, óvóhelyeiről, vagy Sopronkőhidáról hazatérve az úton elszállított emberek és a szervezett párttagok bocsátassanak szabadon.”⁶⁸

⁶⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.515/pol. – 1945.

M a g y a r Külügyminiszter Urnak,

B u d a p e s t.

Alulírott R. Györgyné tisztelettel kérem, hogy hogy férjemet R. Györgyöt – kit az oroszok Kapuvárról hazatérőben igazolvány hiányában elfogtak, s jelenleg Székesfehérváron fogvatartanak-tekintettel egészségügyi állapotára – szabadonbocsátani kegyeskedjék.

Hivatkozva azon körülményre, hogy férjem, aki 1943. április óta távol van, először, mint 109/36. zsidó munkaszázadnál Oroszország beltérségében, majd pedig a fronton Galiciában teljesített szolgálatot, onnan megszököve a fasiszta németek Németországba deportálták, innen viszont a dicső Vörös Hadsereg szabadította a fül. Hazatérőben Kapuvárra érkezett, honnan az orosz tábori csendőrség elfogta és Székesfehérvárra vitte, hol jelenleg is fogva van.

B u d a p e s t, 1945. év május 4.-én.

R. Györgyné
Budapest Kerepesi út 38.sz.a.
lakos.

A számtalanból egy: a náci KZ-lágerből hazatért zsidó származású személy kikérése a székesfehérvári hadifogolytáborból

A vörös hadsereg által elszállított egyén
személyi adatai.

/A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945. évi március
18.-án kelt 26.sz.rendeletére./

1. Sorszám
 2. Vezeték és keresztnév . . . S. István. /zsidó származásu/ R. Irma. anyja neve:
 3. Születési év és hely . . . 1889.VIII.20. Budapesten. /56 éves/
 4. Lakhely . . . Budapest, XI. Zámori utca 8.
 5. Nemzetiség . . . magyar
 6. Állampolgárság . . . magyar
 7. Foglalkozás és munkahely . . . okl.gépésszámérnök, Ganz Vill.R.T.-nél Bpest.
/származása miatt akkor elbocsátották/
 8. Társadalmi helyzet /ipari- v.gazda-
sági munkás, értelmiségi v.fizikai
alkalmazott, tisztviselő, önálló gaz-
da, v.iparos, orvos, ügyvéd, lelkész, . . . okl.gépésszámérnök, értelmiségi.
vállalkozó, kereskedő, stb./
 9. Családi állapota /nős, nőtlen . . . nős, egy fia gyermek.
gyermek száma/
 10. Vagyoni helyzete /milyen vagyona van/ . . . keresetéből él.
 11. Melyik párthoz tartozik ? . . . Szoc.Dem.Párt.
 12. Votl-e partizán alakulat tagja?
Hányszor, mikor vett részt
ilyen harcokban ? . . .
 13. Mikor és milyen parancsnokság hiv-
ta be katonai szolgálatra ? . . .
 14. Milyen katonai alakulatban szolgált, 1916-1918-ban műszaki csapat,
mi volt a rangja és a beosztása? . . . t. h. hadnagy.
 15. Szolgált-e a Szálasi hadseregben,
ha igen, mi volt a rangja és a
beosztása ? . . .
 16. Mikor és honnan vitték el a vörös . . . Lakásáról Budapest, XI. Zámori utca
hadsereg katonái ? /Harcotérről-e 8.sz. alatti lakásból 1945.I.5.-én
vagy német, stb. gyűjtőtáborból?/. . . éjjel munkára vitték el.
 17. A közéletben milyen mértékben . . . munkájának és családjának élt.
vett részt ? . . .
 18. Honnan és mikor vitték el ? . . . Lakásáról Budapest, XI. Zámori utca
8.sz. 1945.I.5.-én éjjel munkára
vitték el.
- Megjegyzések Legutolsó híreim a Femesvári fogolytáborból vannak, de
lehetőséges, hogy onnan Szegedre vitték el kiskorú fiával
M. Antallal együtt.

A vörös hadsereg által elszállított egyén
személyi adatai.

/A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945. évi március
18.-án kelt 26.sz.rendeletére./

1. Sorszám
 2. Vezeték és keresztnév . . . M. ANTAL. /anyja neve: /
 3. Születési év és hely . . . Budapest, 1929.XII.27.- 15 és 1/2 éves.
Budapest, XI. Zámori utca 8.
 4. Lakhely . . . magyar
 5. Nemzetiség . . . magyar
 6. Állampolgárság . . . magyar
 7. Foglalkozás és munkahely . . . V.gimn. tanuló lenne.
 8. Társadalmi helyzet /ipari- v.gazda-
sági munkás, értelmiségi v.fizikai
alkalmazott, tisztviselő, önálló gaz-
da, v.iparos, orvos, ügyvéd, lelkész, . . . kiskorú gyermek.
vállalkozó, kereskedő, stb./
 9. Családi állapota /nős, nőtlen . . . kiskorú gyermek.
gyermek száma/
 10. Vagyoni helyzete /milyen vagyona van/ . . . szülei tartják el.
 11. Melyik párthoz tartozik ? . . . kiskorú tanuló
 12. Votl-e partizán alakulat tagja?
Hányszor, mikor vett részt
ilyen harcokban ? . . .
 13. Mikor és milyen parancsnokság hiv-
ta be katonai szolgálatra ? . . .
 14. Milyen katonai alakulatban szolgált,
mi volt a rangja és a beosztása? . . .
 15. Szolgált-e a Szálasi hadseregben,
ha igen, mi volt a rangja és a
beosztása ? . . .
 16. Mikor és honnan vitték el a vörös . . . Lakásáról 1945.I.5.-én éjjel
hadsereg katonái ? /Harcotérről-e munkára vitték el.
vagy német, stb. gyűjtőtáborból?/. . .
 17. A közéletben milyen mértékben . . . kiskorú tanuló
vett részt ? . . .
 18. Honnan és mikor vitték el ? . . . Lakásunkról Bpest, XI. Zámori utca-8.
munkára vitték el.
- Megjegyzések Legutolsó híreim a Femesvári fogolytáborból vannak, esetleg
onnan Szegedre vitték el, apjával S. István g.mérnök-
kel együtt, /56 éves az apa/

Egy szovjet hadifogságba vetett civil, 56 éves zsidó származású apának és 15 éves,
kiskorú fiának a szabadon bocsátását kérő adatlapok

A vörös hadsereg által elszállított egyén
személyi adatai.

A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945. évi március
18.-án kelt 26.sz.rendeletére.

1. Sorszám ... *1931. Budapest*
2. Vezeték és keresztnév ... *Dezso*
3. Születési év és hely ... *1931. Budapest*
4. Lakhely ... *Budapest, XI. kerület, Galambó u. 17. I. sz. lakás*
5. Nemzetiség ... *magyar*
6. Állampolgárság ... *magyar*
7. Foglalkozás és munkahely ... *Tanuló, Eötvös gimnázium IV. oszt.*
8. Társadalmi helyzet /ipari- v. gazda-
sági munkás, értelmiségi v. fizikai
alkalmazott, tisztviselő, önálló gaz-
da, v. iparos, orvos, ügyvéd, lelkész,
vállalkozó, kereskedő, stb./
9. Családi állapota /nős, nőtlen
gyermek száma/
10. Vagyoni helyzete /milyen vagyona van/
11. Melyik párthoz tartozik?
12. Volt-e partizán alakulat tagja?
Hányszor, mikor vett részt
ilyen harcokban?
13. Mikor és milyen parancsnokság hiv-
ta be katonai szolgálatra?
14. Milyen katonai alakulatban szolgált,
mi volt a rangja és a beosztása?
15. Szolgált-e a Szálasi hadseregben,
ha igen, mi volt a rangja és a
beosztása?
16. Mikor és honnan vitték el a vörös
hadsereg katonái? /Harcot értek-e
vagy német, stb. gyűjtőtáborból?/
17. A közéletben milyen mértékben
vett részt?
18. Honnan és mikor vitték el? *Standard vil. fel. ovulagból 1945. I. 7-én*
XI. ker. Fehérvári u.
Megjegyzések: *Egyesületünk elvett a kábardlak jogorvoslatában*
apójak. HKK. együtt voltak vele a harajókkal azáltal
kapnak az írtaként.

Egy 13 és fél éves gyermek szabadon bocsátását kéri hozzátartozói,
a Vörös Hadsereg által igényelt adatlapon

De nemcsak a hivatalos verzió szerinti, 18–50 év közötti férfilakosokat
hurcolták el, hanem 13 éves gyerekeket is elvittek, mint például *E. Dezso*,
és 50 felettieket is, mint például az édesapját, akivel együtt hurcolták el az
egyik budapesti gyár, a Standard Villamossági Rt. óvóhelyéről 1945. január
7-én.⁶⁹ A szovjet katonák számára csak egy dolog volt fontos: a létszám.⁷⁰

A polgári lakosok összeszedése és fogságba vetése olyan mértékben
öltött, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, *Dálnoki*
Miklós Béla – hivatalos úton – a külügyminisztere, *dr. Gyöngyösi János* útján
kérte *Vorosilov* marsalltól, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizott-
ság elnökétől a foglaltszedés leállítását.⁷¹

Magyar Miniszterelnökség.

755/M.E.1945.

A következő jelentést kaptam Budapestről:

"Országkatonai csendőrk járják a VII. kerületet. Egyes háztömbökben a
házmegbízottaknak meghagyják, hogy másnapra állítsák elő a kerületi
háza a hadköteles /18-48 éves/ koru férfiakat. Ertesülésem sze-
rint azokat, akik az új világháborúban résztvettek, elviszik. Állító-
lag Debrecenbe. Polgármester ur e tárgyban megkeresést intézett
Zammerseff tábornok urnoz. Sürős intézkedést kérünk a Miniszterelnök
Ur részéről."

Tekintettel arra, hogy ilyen intézkedés egyrészt a la-
kosság körében okoz indokolt nyugtalanságot, másrészt az összeszedés
az Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatos elhelyezési munkálatoknál fog-
uabb időeltölést létrehozni, - kérem szives intézkedését, hogy az em-
berek összeszedése megszűnjék.
Debrecen, 1945. március 31-én.

Miklós Béla
miniszterelnök.

dr. Gyöngyösi János urnak,
magyar külügyminiszter, Debrecen.

Dálnoki Miklós Béla 1945. március 31-ei, hivatalos levelében kéri külügyminiszterét,
dr. Gyöngyösi Jánost, hogy járjon el a magyarországi Szövetséges (szovjet) Ellenőrző
Bizottságnál a budapesti civilek elhurcolásának megszüntetése érdekében

⁶⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.732/pol. – 1945.; Interjú Elter Dezsővel.
A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁷⁰ A Budapestről és környékéről történt elhurcolásokról bővebben lásd: Bognár Zalán:
Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba
(1944. december–1945. április). KÜT (III. évf.), 2004./3–4., 99–112. o.

⁷¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.047/pol. – 1945. és Stark Tamás: Budapest
ostromának emberveszteségei. Hadtudományi Tájékoztató, 1994/10., 163. o.

Az elhurcolások elől az egyedüli esélyt a Magyar Kommunista Párt tagsági igazolványa vagy *Vas Zoltán*nak, Budapest kommunista párti közellátási kormánybiztosának az igazolása adhatott. Így emlékezik erre *Nagy Ferenc*, a későbbi miniszterelnök: „Pártigazolványt igyekezett kapni mindenki. Csakhamar kiderült, hogy a Vörös Hadsereg támogatásával milyen hatalmas előnyt jelent a Kommunista Párt igazolványának a felmutatása. Vöröskatonák elkezdtek összeterelni Budapest férfilakosságát. [...] Az elfogottak közül azonban csak az tudott szabadulni, aki A Kommunista Párt igazolványát mutatta fel. A kommunisták igazolása menlevél volt, amelyet primitív orosz katonák is respektáltak, bizonyosságul annak, hogy a kommunistákkal való kivételezés központi utasításra történt.”⁷² Ugyanakkor ez nem mindig volt így, hiszen voltak olyan kommunisták is, akiket igazolványuk felmutatása ellenére is elvittek, ha az orosz őrnök fogolyhiánya volt. De az kétségtelen tény, hogy a Magyar Kommunista Párt tagsági igazolványának a felmutatása legtöbb esetben valóban „menlevél” volt. Az is bizonyos, hogy a szovjet fogságból a kommunista párt tudta leginkább kiszabadítani embereit, nagyobb eredményességgel, mint maga a magyar kormány.

Az előbbieket támasztja alá *Hegedűs András* kommunista párti politikus, későbbi miniszterelnök: „Engem is sokszor igazoltattak, néha csak kisebb munkavégzésre fogtak be, máskor viszont láthatólag hadifogolyként kezeltek. Kétszer megszöktem, egyszer pedig sikerült üzenni a kommunista pártnak és ők kimentettek. *Vas Zoltán* kézzel írt igazolása esetenként többet ért, mint az orosz városparancsnok pecsétetes papírja, mivel azt a harcoló alakulatokhoz tartozó katonák nem fogadták el.”⁷³

⁷² Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. Európa-História*, Budapest, 1990., 1. kötet, 81. o.

⁷³ Hegedűs András: *A történelem és a hatalom ígézetében. Kossuth*, Budapest, 1988., 105. o.

Az akkori Budapestet körülvevő agglomerációból is – amelynek jelentős része már a mai Budapest területéhez tartozik, amelyet akkoriban Nagy-Budapestnek⁷⁴ neveztek – tömegesen vitték el a polgári lakosokat többnyire kétféle indokkal: igazoltatás vagy közmunka végett minden 18–50 éves közötti férfi köteles a megjelölt időben és a kijelölt helyen jelentkezni, ami többnyire a város-, vagy községháza, vagy valamilyen iskola volt. Ilyen módszerrel vittek el például a rákospalotai városháza elől is 1945. január 27-én mintegy 600 férfit.⁷⁵ (Ugyanaznap vitték el a rákospalotai Istvántelki Főműhely 310 dolgozóját is a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtáborba.)⁷⁶ Január 8-án Érdről a vásártérről mintegy 6000 érdit és körülbelül 2000 környékbeli (Diósd, Tárnok, Sósút stb.) lakost,⁷⁷ vagy Pesthidegkútról január 14-én mintegy 700 főt.⁷⁸ Kesztlőcről 1944. december 30-án igazoltatás címén 254, a dorogi bányában dolgozó munkást hurcoltak hadifogságba.⁷⁹

A másik elhurcolási indok a Budapest környéki településeken – ami országosan is gyakori volt – az embereknek a német nemzetiségük okán⁸⁰ történő deportálása volt.⁸¹ *Rákosi Mátyás* a már említett, *Georgi Dimitrov*-nak írt egyik levelében a következőkről is beszámol: „...sok jó elvtársat,

⁷⁴ A következő települések tartoztak az akkori ún. Nagy-Budapesthez: Albertfalva, Békásmegyer, Budafok, Budatétény, Cinkota, Csepel, Kispest, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentérsébet, Pestszentimre, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Rákoscscaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákospalota, Rákosszentmihály, Sashalom, Soroksár, Újpest.

⁷⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.495/pol. – 1945.

⁷⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.270/pol. – 1945.

⁷⁷ Romits Antal: Főhajtás az elhurcoltakért. *Érdi Tükör*, 2000/2., 21. o.

⁷⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.726/pol. – 1945.

⁷⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.891/pol. – 1945.

⁸⁰ Azért e körülményesnek tűnő kifejezés, mert a német nemzetiségűek elhurcolása címén német nevű magyar nemzetiségűeket és akár több generációra visszamenőleg magyar ősökkel bíró magyar nevű magyarokat is igen nagy számban elvittek ilyen indokkal, ha nem volt az illető településen elég „német nemzetiségű”.

⁸¹ A Budapesthez 1950-ben csatolt települések közül például Csepelről, Pestszentérsébetről, Pestszentlőrincről, Rákoscscabáról, Sashalomról és Újpestről is tömegesen vitték el a „német nemzetiségűeket”.

mint németet elvittek, akiket csak ritkán tudunk kiszabadítani.”⁸² De minderről a későbbiekben lesz szó, a 3.) pontnál.⁸³

A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának irataiból kitűnik, hogy Budapest és környékéről az elhurcolások a harcok befejeződése után még 2 hónapig, vagyis április 12-éig tartottak. A már korábban idézett *Hátszeghi Ottó* ezredes március 29-ei jelentésében is még a következőket írta: „4-5 nap óta Budapesten ismét tömegesen hurcolják el a férfilakosságot. Egyes épülettömböket körülzárnak és a férfiakat 18-50 évig állítólag igazoltatás céljából – először a GPU [valójában az NKVD, amibe a GPU 1934-ben beolvadt – B. Z.] parancsnokságokra, majd ismeretlen helyre viszik. Az elhurcoltak közül csak kevesen térnek vissza otthonukba. Kérek sürgős intézkedést a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál.”⁸⁴

Mindezekből adódóan a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok lakóinak átlagosan 25-30%-a a polgári lakosság köréből került ki, de volt olyan hadifogoly-gyűjtőtábor is, mint például a gödöllői, ahol a foglyok mintegy 85%-át civilek alkották. Ezt a visszaemlékezőkön túl a svájci követség jelentése is megerősíti, amelyben a gödöllői hadifogoly-gyűjtőtábor „koncentrációs tábor”-nak nevezve azt írják, hogy ott „mintegy 40 ezer internáltat őriznek és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”.⁸⁵

⁸² Pünkösti Árpád: i. m. 77. o.

⁸³ A Budapest és környékéről történt elhurcolásokról még bővebben lásd: Stark Tamás: A „málenkij robot” budapesti áldozatai 1944-1945. Egy forráscsoport elemzésének tanulságai című tanulmányát. Történelmi Szemle, 2012/2.; a fővárosban a „felszabadítók” által a nők ellen elkövetett atrocitásokról lásd: Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. Történelmi Szemle, 1999/1-2.

⁸⁴ HLI HM 20.326/el. – 1945. Hátszeghi Ottó ezredes 7 nappal e jelentésének megtevése után, azaz 1945. április 5-én az NKVD őrizetbe vette, majd a moszkvai Ljubjanka börtönbe szállította. Hétévi vizsgálati fogság után 15 évi javító munkátáborra ítélték. Felmentése után, 1955. szeptember 14-én érkezett haza a gulagról.

⁸⁵ A svájci követség jelentése Magyarország orosz megszállásáról 1945 tavaszán. In: Montgomery, John Fournoy: Magyarország, a vonakodó csatlós. Budapest, 1993., 205. o.

Magyar Honvédelmi Minisztérium.

Összekötő törzs.

20.008.szám

Eln. össz. 78. 1945.

Férfiak tömeges elhurcolása tbn.

Magyar Honvédelmi Miniszter Urnak

Budapest 1945. évi március hó 29.-én.

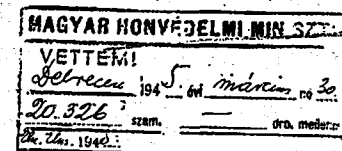
Debrecen.

Jelenten, hogy 4-5 nap óta Budapesten ismét tömegesen hurcolják el a férfilakosságot. Egyes épülettömböket körülzárnak és a férfiakat 18-50 évig - állítólag igazoltatás céljából - először a GPU. parancsnokságokra, majd ismeretlen helyre viszik.

Az elhurcoltak közül csak kevesen térnek vissza otthonukba.

Kérek sürgős intézkedést a szövetséges ellenőrző bizottságnál.

Hátszeghi Ottó

Magyar Külügyminiszter Urnak

Budapest, 1945. évi április hó 23.-án.

Budapest.

Szives elintézésre áttuszan.

Vásárhelyi

Hátszeghi Ottó ezredes 1945. március 29-ei jelentése a budapesti férfilakosság tovább folytatódó összeszedéséről

Magyarország trianoni területéről 150–170 ezer férfit vittek el civilként szovjet hadifogságba, akik között természetesen nem kevesen voltak azok, akik dezertáltak, és fegyvereiket eldobva, az azonnali főbelövést is vállalva szöktek haza, s otthon immár civilként hurcolták el őket. Azonban többségük – a dokumentumok és a visszaemlékezések alapján – bizonyosan nem dezertált személy, hanem civil, már korábban betegség, családi állapot vagy egyéb indokkal leszerelt vagy egyáltalán be nem vonultatott férfi, vagy leventekorú fiú volt. Domokos József a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának a töredékes információt tartalmazó dokumentumai adatainak összegzése alapján a trianoni Magyarországról elhurcolt civil lakosság számát, a budapestről elhurcoltakat nem számítva 1997-ben 71 721 főre,⁸⁶ míg 2005-ben – korábbi létszámadatait kiegészítve újabb, a visszaemlékezésekből szerzett adatokkal – már 107 831 főre teszi.⁸⁷ Azonban ezeknél a számadatoknál több dolgot is figyelembe kell venni. Először is, ezek a számok az elhurcolt nőket is tartalmazzák, tehát nemcsak a hadifogolyként, hanem az internáltként elhurcoltakat is. Másodszor, tudni kell, hogy ez az irateggyüttes rendkívül töredékes információval bír megyei, de főként országos létszámadatok tekintetében, mint ahogy maga a kutató is megjegyzi a lexikonban: „Mintán az elhurcoltak kisebb részéről készültek nyilvántartások, illetve a fellelhető dokumentumok nem vonatkoznak a visszacsatolásokkal Magyarországhoz kapcsolt területekre, az elhurcoltak száma ennek a többszöröse [kiemelések tőlem – B. Z.]”⁸⁸ Ezeknek az adatoknak a töredékes voltát jól jelzi Domokosnak a Budapest és közvetlen környékéről elhurcoltaknak 1997-ben megadott 18 977 fős létszámadata.⁸⁹ Ugyanis egyrészt, Budapest és környékéről a civilek összeszedése decembertől egészen áprilisig tartott, és maga Rákosi Mátyás írta – ahogy azt már idéztem –, hogy: „Némely napokon a gyárba menő vagy onnan jövő munkások ezreit fogják össze az utcákon, és mint hadifoglyokat, különböző táborokba viszik őket.”⁹⁰ Ezenkívül csak a gödöllői hadifogolytáborba több mint 45 000 embert vittek, akik között – Kosáry

⁸⁶ Domokos József: Malenkij robot (táblázat). In: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. (Szerk.: Ravasz István–Sipos Péter) Budapest, 1997., 506. o.

⁸⁷ Stark Tamás: Magyar foglyok... 96. o.

⁸⁸ Domokos József: i. m. 506. o.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Pünkösdi Árpád: i. m. 77. o.

Domokos vagy Kovács Imre visszaemlékezése alapján is – alig néhány ezer volt csak a katona, a többi mind civil volt, és e táboron kívül még a váci-ba, a két ceglédi-ba, a két jászberényi-ba, a két kiskunfélegyházi-ba, a tetétlenpusztaiba, a kecskeméti-ba, és a bajaiba is vittek Budapestről és környékéről sok tízezer civil, ahogy erről már írtam.

2.) A polgári személyek tömeges elhurcolásának a másik oka az *etnikai tisztogatás* volt. Ha a trianoni határon kívüli, az 1938–1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy a polgári lakosság tömeges elhurcolásánál – legyen az hadifogolylétszámkiegészítés vagy a német nemzetiség okán való elhurcolás – azt tapasztaljuk, hogy a szomszédos, a Szovjetunióval szövetségre lépett vagy átállt országok területén ezeket a tömeges elhurcolásokat igyekeztek a magyar lakosság eltávolítására, megfélemlítésére, a magyarkérdés „megoldására” is felhasználni.

A csehszlovák vezetés, élén Eduard Benešsel például rávette Sztálint arra, hogy a szovjet haderő északi irányból nyissa meg a frontot Magyarország ellen (kárpat–dukla-i hadművelet). Ehhez az 1944. augusztus végén, a német–magyar csapatok hátában kitört szlovák nemzeti felkelés biztosította volna a „szabad utat”. Az Északi- és az Északkeleti-Kárpátok felől dél-délkeleti irányban mozgó Vörös Hadsereg és az annak alárendeltségében harcoló csehszlovák hadtest és az ahhoz segédcsapataként csatlakozó felkelő szlovák partizánegységekre várt volna a feladat, hogy „rövid úton” megtisztítsák a Felvidéket az ott élő szászoktól és magyaroktól. Vagyis az északról dél felé mozgó alakulatok kegyetlenkedéseikkel, megfélemlítéssel menekülésre bírták, kiszorították volna az ott élő magyarokat és szászokat.⁹¹ Ezt feladatként következőképpen fogalmazta meg a csehszlovák hadtest lapja 1944. október 6-ai számában: „...megtisztítani Szlovákiát teljesen minden betolakodótól és árulótól. [...] Csak most kezdődik a Köztársaság megtisztítása a németektől, ma-

⁹¹ Gyarmati György–Stark Tamás–Tóth István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében. In: Valóság, 1989/12., 888–889. o.; Korom Mihály: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. (A magyarországi német kitelepítés történetéhez.) Századok, 1998/3., 557. o.

gyaroktól, árulóktól.”⁹² A szlovák felkelés idő előtti összeomlása és az Északkeleti-Kárpátokban harcoló német–magyar haderő kitartása miatt ez a terv megghiúsult. Ugyanakkor – akárcsak Kárpátalján – a civilek ösz-szeszedésénél, ha valaki szlovák vagy ruszin volt, akkor elengedték. Ha magyar volt, illetve református vagy katolikus, akkor elvitték. Csak egy példát hadd említsek. A Gömör megyei Kelemér községbe január 23-án teherautón orosz katonák jöttek és csak a katolikus – tehát magyar, és nem evangélikus szlovák – gyermekeket elvitték, szintén 3 heti munka ürügén.⁹³

A Romániához visszacsatolt területeken hasonló volt a helyzet: Szat-márnémetiből például a következő helyzetjelentés érkezett a magyar Bel-ügyminisztériumba: „A románok nevetve mondják itt a magyaroknak, hogy »majd a magyarokból fogjuk kifizetni Oroszországot«. Ez tehát annyit jelent, hogy Románia összeszedi a magyar családok férfait és fiait és azokat küldi »román munkások gyanánt« Oroszországba. [...] Nemrég két 600 és 800-as csoportot hajtottak román tábori csendőrök keresztül Nagyvárad főutcáján. A szegény embereket vagy a falvakban fogdosták össze, vagy pedig mint az eloszlott (sic!) magyar hadsereg hazatérő tag-jait, akik az orosz hadvezetőség irtalmából lettek szabadokká, fogdosták el és »partizánok gyanánt« jegyzőkönyvezve terelték össze. A nagyvárad-i közönség az utcán rémülten látta, mily embertelenül hajtják ezeket a sze-gény magyar katonákat és gazda-férfiakat. Leszedték róluk a meleg felöl-tőt és korbáccsal ütve-verve hajszolták őket; közben ilyeneket mondvá: »Na nyomorultak! Vitézek! Azt mondtátok, hogy mentek Brassóba, Te-mesvárra, Aradra! Na jösztek is, de nem úgy, ahogy ti gondoltátok!«.”⁹⁴

A román csendőrök ezerszámra szedték össze nemcsak a katonaköte-les korú férfilakosságot, hanem nőket, és gyerekeket is. A Maros-Torda vármegyéből a földvári „haláltáborba” hurcolt mintegy 4000 magyar kö-

⁹² Za svobodné Československo, 1944. október 6. Idézi Janics Kálmán: A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948. Mün-chen, 1979., 80. o.

⁹³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.531/7 – 1945.

⁹⁴ MNLOL XIX-B-1-n Belügyminisztérium (BÜM) Erdei Ferenc iratai 1. doboz. Helyzetjelentés Szatmár megyéből.

zül például 450 volt kiskorú.⁹⁵ Kolozsvárról a Vörös Hadsereg katonái – a helybeli román értelmiség azon kijelentései alapján, hogy a városban magyar partizánok maradtak hátra – mintegy 3000–5000 magyar polgári lakost hurcoltak el.⁹⁶ Hogy csak néhány példát említsek.

Azonban a legnagyobb mértékű és a legjobban feltárt etnikai tisztoga-tásra a Magyarországhoz 1939 márciusában – Csehszlovákia felbomlása-kor – visszacsatolt Kárpátalján (Podkarpatszka Rusz) került sor, annak érdekében, hogy a terület Szovjetunióhoz csatolása zökkenőmentesen történjen. Ennek levezénylésére érkezett 1944 októberében Kárpátaljára a 4. Ukrán Front alárendeltségében harcoló csehszlovák hadtest politikai biztosaként *Iván Turjanica*, aki kiválva a hadtest kötelékéből elkezdte meg-szervezni a Kárpátontúli Ukrajna (azaz Zakarpatszka Ukrajna, és nem a helyi elnevezése szerinti Podkarpatszka Rusz) kommunista pártját. Majd november 11-én javasolta a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának „a kár-pátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálását”-t.⁹⁷

Kárpátalja városaiban a magyar és német katonaköteles korú férfila-kosság „izolálásáról” az 1944. november 13-ai dátummal ellátott a „Vá-rosparancsnokság 2. számú parancsa”⁹⁸ felzetű falragaszokról értesülhe-tett a lakosság.

Ugyanakkor az a tény, hogy minden városparancsnok 2. számú paran-csa megegyezik, már sejtette, hogy ez a parancs tulajdonképpen egy fel-sőbb, központi utasításra jött létre. A sejtést *Dupka György* és *Alekszej Korszun* kutatásai igazolták, akik Moszkvában az Orosz Állami Hadtör-téneti Levéltárban megtalálták a felsőbb parancsot. A Kárpátalját meg-szálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa ugyanis 1944. november 12-ei ülésén 0036. sz. Szigorúan titkos parancsával a következőket rendelte el: „1. A városok, kisvárosok és nagyobb települések katonai parancsnoksá-gai november 14-étől 16-áig bezárólag vegyék nyilvántartásba a német és magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket nemzetiségüktől füg-

⁹⁵ Vincze Gábor: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Státus, Csíkszereda, 1999., 32. o.

⁹⁶ Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947). (Szerk., bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Fülöp Mihály–Vincze Gábor.) Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998., 93. o.

⁹⁷ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 31. o.

⁹⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.533/pol. – 1945.

Városparancsnokság

2. számú

PARANCSA

1944. november 13-án.

1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak, német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.

2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságon lehet naponta reggel 9-től este 7-ig.

4. Jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenkit, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül.

Városparancsnok.

A Városparancsnokság 2. számú parancsa

getlenül. 2. Össze kell írni mindazokat a 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség hivatalnokait és alkalmazottait, akik a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén tartózkodnak. [...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismételten kötelesek megjelenni. [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolygyűjtőhelyekre kell irányítani. [...] Utólagos megjegyzés: *Fagyjev* vezérőrnagynak, a hátország ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának utasítania kell alakulatait, hogy a felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása irányában erőteljesebb munkát fejtsen ki.”⁹⁹

Ezek után Ungváron a parancs értelmében a férfiak 18–50 évesig jelentkeztek a városparancsnokságokon, s ott listába vették őket, és meghagyták, hogy 18-án ismét jelentkezzenek átvenni az igazolásaikat, amelyekkel majd szabadon közlekedhetnek a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területen. Az emberek elhíve a propagandát, 18-án visszamentek a kijelölt helyekre, de ott nem igazolás várta őket, hanem géppisztolyos őrök, akik megmotozták őket, és elvettek tőlük minden használható tárgyat, sőt még a jobb lábbeliket is levetették velük. Majd azt mondták, hogy csak 3 napi munkára viszik el őket.

Kisebb falvakban a kisbíró dobolta ki a parancsot. Volt, ahol olyan parancsot hirdettek ki, hogy 3 napi élelemmel jelentkezzenek a község kijelölt épületében – rendszerint iskolájában –, mert helyreállítási munkára viszik el őket.

A városparancsnokságokon kezdték szétválogatni az embereket; akik ruszinnak vagy szlováknak vallották magukat, és legalább a Miatyánkot el is tudták mondani ruszinul vagy szlovákul, azok kaptak igazolást és hazamehettek. A tömeges letartóztatásokat és elhurcolásokat az NKVD, a SZMERS valamint *Uszta Gyula*, *Priscepa* és *Tkankó* partizánalakulatai 1944. november 18-át követően is folytatták, egészen 1945 januárjáig.

Az eddigi helytörténeti kutatások szerint 40–50 ezer, túlnyomórészt magyar, kisebb részben német férfit hurcoltak el Kárpátaljáról szovjet

⁹⁹ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 72–73. o.

hadifogságba.¹⁰⁰ A hivatalos szovjet jelentések szerint Kárpátalján csak „1944. november 18-ától december 16-áig az NKVD-osztatok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbítottak hadifogolytáborba.”¹⁰¹ Ugyanakkor *Pronyin* altábornagy, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke az egyik jelentésében „közel 30 ezer magyar hadköteles személy”-ről ír, akiket „az állambiztonsági szervek elkülönítettek”, vagyis elhurcoltak.¹⁰² (Ez is a szokásos szovjet eufemizmusok egyike.) Közülük 5–10 ezren még a Kárpátokon túli Szambori elosztótáborig sem jutottak el. Meghaltak a gyalogmenetek közben vagy valamelyik gyűjtőtáborban, a perecsényiben, a színnaiban de legtöbben a szolyvai – korabeli kifejezéssel élve – „haláltábor”-ban, ahol a visszaemlékezők szerint naponta 100–120 embert földeltek el jeltelen tömegsírokban a tábor mellett. *Nagy László* viski lakos így emlékezik vissza minderre: „...a láger képe már kívülről is elrettentő volt. Fokozta a döbbenetet, hogy kapunyitáskor először egy hullákkal megrakott nagy teherkocsi jött ki, mi utána indulunk befelé. A látvány belülről még rettenetesebb volt. A drótkerítésen belül dühöngött a flekkűfusz. Naponta 2-3 kocsi halottat szállítottak el. Az elhelyezés is embertelennek volt mondható. 8–10 ezer embert zsúfoltak össze aránylag kis területen. Aki szerencsés volt, fedél alatt, ülve-aludva tölthette az éjszakáját, de a deportáltaknak kb. 1/5-e kinn a szabadban havon töltötte éjszakáját. Az emberek, mivel le voltak gyengülve, hullottak, mint a legyek. Nem egyet a láger végén lévő pöcegödörből húztak ki. Ez a gödör 10 méter hosszú, 3 m széles, és 2 m mély volt. Ezeken fosznideszkák voltak keresztbe téve, mely képezte a WC-t.

¹⁰⁰ Ahogy Dupka Györgynek, a kérdéskör legavatottabb kutatójának 2012-ben megjelent könyvében olvashatjuk: „A Kárpátalja területét 1944 őszén elfoglaló szovjet hadigépezet becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyart és németet hurcolt el.” In: Dupka György: *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)*. Ungvár–Budapest, 2012. 11. o.; Botlik József szerint 1944 októbere és 1948 között a szovjet terror „legalább ötvenezer elhurcolt, hadifogollyá nyilvánított és ártatlan kárpátaljai polgári személyt érintett”. In: Botlik József: *Kárpátalja, mint Zakarpatszka-Ukrajna autonóm szovjet köztársaság. Valóság, 2003/10.*, 64. o.

¹⁰¹ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 75. o.

¹⁰² Dupka György: *A mi golgotánk...* 50. o.

A nagyon gyenge foglyok egyszerűen beleszédültek a fekáliába, s mire kihúzták őket, már halottak voltak.”¹⁰³

Az elhurcolások megkezdése után egy nappal, azaz november 19-én alakult meg Zakarpatszka Ukrajna Kommunista Pártja, amelynek fő célja Kárpátalja, vagy ahogy ők nevezték, Zakarpatszka Ukrajna (=Kárpáton-túli Ukrajna) szovjet Ukrajnához csatolása volt.

Amikor a kárpátaljai magyar és német férfilakosság nagy része már a hadifogoly-gyűjtőtáborokban volt fogva tartva – vagyis ahogy *Ivan Turjanica* kérte, „izolálva” volt –, november 26-án tartották meg Munkácson, az elvtársak által kiválogatott képviselőkkel Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának, azaz a legfőbb helyi hatalmi szervnek kinevezett grémium alakuló ülését, amelyen közfelkiáltással, egyhangúlag kimondták a Csehszlovákiától való elszakadást és a Szovjetunióhoz, vagyis a forma kedvéért, Szovjet-Ukrajnához való csatlakozást. Ekkor már nem kellett tartani az elhurcolt magyar és német, valamint a többi itt élő és megfélemlített népesség másféle véleményének a kinyilvánításától. Ezzel a Szovjetuniónak sikerült elérnie, hogy a külvilág felé úgy tűnjék, hogy Kárpátalja lakossága önként kívánt csatlakozni az egészen más történelmi, vallási, kulturális és etnikai sajátosságokkal bíró Ukrajnához. S ezzel „legalizálódott” Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezése.

S miután zökkenőmentesen végrehajtották az „akciót”, és a nyugati szövetségesek is lenyelték ezt az ő tudtuk nélkül végrehajtott területi hódítást, *Mehlisz* vezérezredes, a 4. Ukrán Front NKVD-parancsnoka január 2-án elrendelte, hogy a 4. Ukrán Front területén lévő hadifogolygyűjtőtáborokból az úgymond tévesen letartóztatottakat hazabocsássák. Ennek alapján január 6-a és 31-e között a szolyvai táborból 3382 főt – szláv nemzetiségűt, zsidót, 45 évesnél idősebb vagy rokkant magyart, kommunistát és ipari szakembert – bocsátottak szabadon.¹⁰⁴

A kárpátaljai férfilakosság elhurcolásánál legtöbb esetben a 18–50 éves korúakat azzal az indokkal gyűjtötték össze, hogy leigazolják őket, és kapnak egy orosz nyelvű igazolást, amellyel szabadon közlekedhetnek. Így legtöbben kiskabátban, élelem és váltás ruha nélkül szenvedték a

¹⁰³ Nagy László: *Deportálásom – fogságom – története*. In: Szabolcs-Szatmári Szemle, 1990/3., 379. o.

¹⁰⁴ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 43–44., 82. o.

3.) Magyarország esetében a polgári személyek tömeges elhurcolásának harmadik specifikus indoka két alapvető momentumban különbözik az előző kettőtől. Először is, ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi-, hanem a női lakosságra is kiterjedtek. Másodszor pedig, ezeket az embereket már többnyire nem keverték a hadifoglyok közé, hanem őket már mint internáltakat, vagy – a korabeli kifejezéssel élve – deportáltakat külön gyűjtőhelyekre hurcolták, ahonnan külön szerelvényekkel szállították a Szovjetunióba, ahol a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban helyezték el. Őket leginkább majd csak a hazahozatalukkor keverték össze a hadifoglyokkal.

[illegible]

A Hadifogoly Híradó címlapja arról értesít, hogy újabb 3000 (hadi)fogoly érkezett hazra, Magyarországra, s a köztük lévő 960 polgári „hadi”fogolyból 580 nő (!)

Az internált németek gyűjtőhelyekre érkezésének üteme szerint kell a Szovjetunióba indítani a szerelvényeket.

¹⁰⁵ A háború alatt ez a bizottság gyakorolta a Népbiztosok Tanácsa helyett a legfőbb hatalmat. Elnöke természetesen Sztálin volt.

3. Kötelezendő Malinovszkij és Vinogradov elvtárs – Románia, Tolbuhin és Birjuzov elvtárs – Bulgária és Jugoszlávia vonatkozásában:

A) az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtsák végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását;

B) a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottaival, Apollonov és Gorbatyuk elvtárssal közösen biztosítsák, hogy az illetékes katonai és polgári hatóságok megtegyék a szükséges intézkedéseket az érintett németek gyűjtőhelyeken való megjelenése érdekében.

Utasítani kell Malinovszkij és Tolbuhin elvtársat Magyarország esetében, Petrov elvtársat Csehszlovákiában, hogy a városparancsnokokon keresztül e határozat első pontjának megfelelően kihirdessék a frontparancsnokság nevében a németek internálása érdekében szükséges rendelkezéseket, valamint a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottaival közösen biztosítsák a mobilizálandó németek gyűjtőhelyeken történő megjelenése érdekében szükséges intézkedések megtételét.

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként.

[...]

6. Valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani. A munkahelyekre érkező németekből 1000 főből álló munkás zászlóaljakat alakítsanak ki.

[...]

10. A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.

Állami Védelmi Bizottság Elnöke,
J. Sztálin¹⁰⁶

¹⁰⁶ A határozat szövegét részben több szerző is idézi: Polian: i. m. 250–253. o.; Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 33–34. o.; Stark Tamás: Magyar foglyok... 73–74. o.; Teljes terjedelmében magyarul közli: Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok. (Szerk.: Vida István.) Budapest, 2005., 65–67. o.

Az NKVD három tábornoka, *Arkagyij Apollonov* vezérezredes, a belügyi népbiztos helyettese, *Iván Gorbatyjuk* vezérőrnagy,¹⁰⁷ a front mögöttes területét biztosító NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának a parancsnoka, és *Mojszej Szladkejevics* altábornagy, az NKVD karhatalmi csapatainak helyettes parancsnoka 1944. december 21–22-én egyeztetéseket folytatott a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsaival.¹⁰⁸ Ennek eredményeként december 22-én a meghozták az Állami Védelmi Bizottság december 16-ai határozatának megfelelően a hírhedtté vált 0060-as számú végrehajtási parancsukat.

Ebben a valóságtól eltérően a polgári lakosság megtevesztésére azt közölték, hogy „a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttes területen” kell majd dolgozniuk, tehát nem a Szovjetunióban. A parancsból pedig a munka időtartalmára vonatkozóan arra következtettek az emberek, hogy „csak” 15 napot kell dolgozniuk – mivel 15 napi élelmet vihettek magukkal –, és nem éveket kell kényszmunkásként leélniük, ha túlélik a fogságbeli embertelen körülményeket. (Valószínűleg azért 15 napi élelmet határoztak meg, mert körülbelül ennyi ideig tartott az útjuk vasúton a gyűjtőhelyektől a szovjetunióbeli cél-táborokig.)

Mindenesetre az elhurcolt polgári lakosok közül azoknak, akiket német nemzetiségűként hurcoltak el – ha valóban engedélyezték a többnapos munkára való felkészülést –, jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint az előbbieken említetteknek. Ugyanis, valószínűleg a korábban, a sokszor kiskabátban, félcipőben, élelem és evőalkalmatosságok nélkül elhurcolt civilek – főként a kárpátaljaiak – körében tapasztalt magas halálozási arány miatt a határozatba belekerült, hogy: „A mozgósított németeknek engedélyezni kell, hogy meleg ruhaneműt, ágyneműt, edényt és élelmet vihessenek magukkal.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Gorbatyjuk tábornoknak már volt gyakorlata népcsoportok tömeges deportálásokban, hiszen egy évvel korábban ő volt a csecsenek, ingusok és karacsajok Szipériába és Közép-Ázsiába deportálásának az egyik irányítója.

¹⁰⁸ Varga Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak... 112. o.

¹⁰⁹ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 34. o.

PARANCSA

1944. december _____ 61 hadrakeli hadsereg

PARANCS: a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkára való mozgósításáról.

A hadrakelt hadsereg 1944. december 22-i, a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szóló, 0060 számú parancsa értelmében elrendelem az összes német származású munkaképes személyek mozgósítását.

1. Minden német származású munkaképes személy mozgósítandó és jelentkezni tartozik: férfiak 17-től 45, nők 18-tól 30 éves korig.

2. A mozgósítottak gyülekező helye
városban
községben van.

Az összes mozgósítottak 1944. december...-án, ...órákor a gyülekező helyen kötelesek megjelenni.

3. A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evőedényt és 15 napi élelmet. Az egész össz súlya ne haladja meg a 200 kg.-ot fejenként.

4. A helyi polgári hatóságok kötelesek biztosítani azt, hogy minden egyes mozgósítandó személy a kitűzött időben pontosan megjelenjen a gyülekező helyen.

5. Mindazok, akik kivonják magukat a mozgósítás alól, a háborús törvények szerint felelősségre vonatnak — Hadbíróság fog lelettük itélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik és bűntársaik.

a város
község parancsnoka

A bírbéd 0060. számú parancs

A Kelet-Közép- és Délkelet-Európát érintő 1944. december 23-a és 1945. január 31-e között lezajlott deportálások eredményéről az NKVD-s tábornoki trojka — *Apollonov, Gorbatyuk és Szladkjevics* — 1945. február 2-ai VCS-vonalon¹¹⁰ lefolytatott telefonbeszélgetésben számolt be az NKVD vezetőjének. A jelentés szerint az érintett országokból összesen 124 542 főt internáltak, vagyis őrizetbe vettek és a gyűjtőtáborokba kísérték. Közülük azonban 12 190 főt különböző okokból, betegség, előrehaladott terheesség, más nemzetiség (főként szláv) stb. elengedtek, így végül 112 480 főt indítottak útnak a szovjetunióbeli internálótáborokba.

A jelentés szerint a Magyarországon internáltak száma 32 973 fő, míg a közülük a Szovjetunióba deportáltak száma 31 923 fő¹¹¹ (20 989 férfi és 10 934 nő), 19 564 főt (13 921 férfit és 5643 nőt) a 2. Ukrán Front, míg 12 359 főt (7068 férfit és 5291 nőt) a 3. Ukrán Front területéről hurcoltak el a szovjet dokumentumok szerint.¹¹²

Ugyanakkor a kérdéskör avatott magyarországi kutatói, *Füzes Miklós* 55–60 ezer,¹¹³ míg *Zielbauer György* 60–65 ezer fő körülre teszik a trianoni Magyarország területéről németként elhurcoltak számát.¹¹⁴ A szovjet adatokkal szembeni jelentős eltérés abból is adódhat, hogy a németként internáltak egy részét nem internáltak, hanem hadifoglyok közé sorolva, hadifoglyként hurcolták el a Szovjetunióba.

Akiket internáltként vittek el — tehát németként —, azokat külön a civilek számára létrehozott gyűjtőtáborokban gyűjtötték össze, ahol a foglyok csak néhány napot vagy egy, maximum két hetet töltöttek el, s már szállították is tovább őket. Azokat a civileket, akiket a hadifoglyok közé soroltak be, a hadifogoly-gyűjtőtáborokba kísérték, ahol általában hosszabb időt töltöttek el, mint internált sorstársaik a gyűjtőtáborokban. Azonban előfordult, hogy a német nemzetiségük miatt internáltakat a

¹¹⁰ Az 1930-as években az OGPU, az Egyesített Állami Politikai Igazgatóság által létrehozott zárt rendszerű telefonkapcsolat, amelyet csak magasabb rangú, illetve beosztású katonai, belügyi vagy állambiztonsági parancsnokok használhattak sürgős esetekben az állami és pártvezetőkkel való kapcsolatteremtésre.

¹¹¹ 1050 fő (450 férfi és 600 nő) itthon maradt élve vagy halva.

¹¹² Varga Éva Mária: i. m. 114. o.

¹¹³ Füzes Miklós: Modern rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban 1945–1949. Pécs, 1990., 39. o.

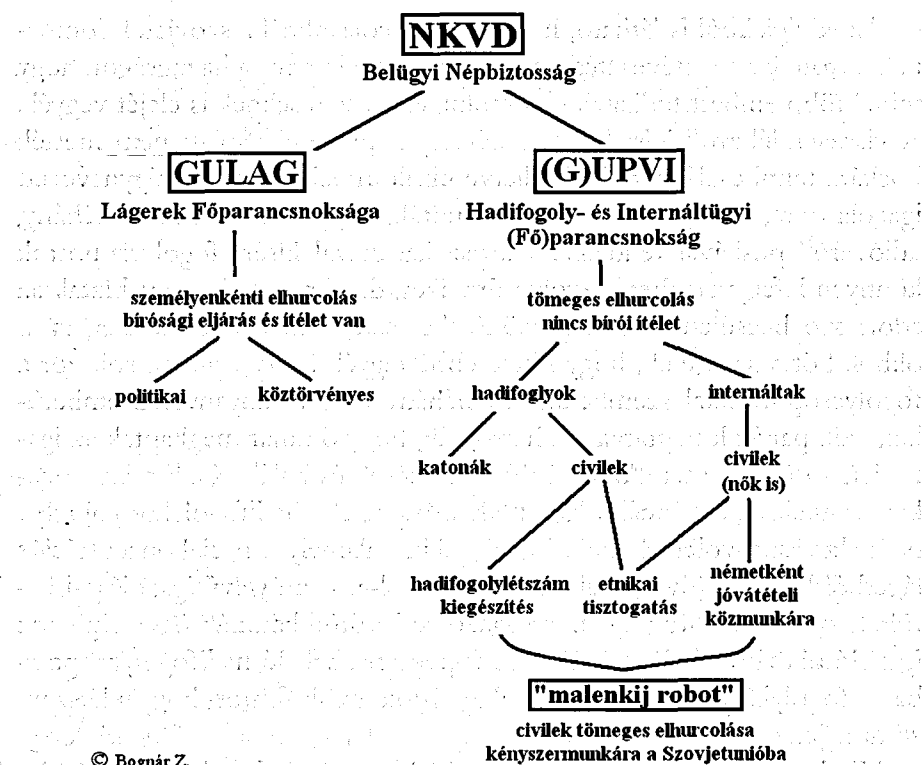
¹¹⁴ Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955. Szombathely–Vép, 1990., 30. o.

hadifoglyok közé, a hadifogoly-gyűjtőtáborokba vitték, de ezek számáról egyelőre még hozzávetőleges adatok sem állnak rendelkezésre.

A tömegesen elhurcolt polgári személyeket, akár hadifogolyként, akár internáltként kerültek fogságba, mindkét esetben az úgynevezett GUPVI-lágerekbe kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is végső fokon az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztosság felügyelete alá tartoztak, akárcsak a GULAG-lágerek, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között. A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI-lágerek lakóit tömegesen hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, s szinte csak egy dolgot szem előtt tartva, hogy a tervezett létszám meglegyen, illetve az adott társadalmi csoportot úgy-mond „izolálják”, azaz lágerekbe zárják. A GULAG-lágerek lakóit viszont egyenként, személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek alapján hurcolták el, szigorú őrizet alatt, a szovjetunióbeli büntetőlágerekbe. További lényeges különbségek voltak a lágerlakók ellátása és a lágereknek a Szovjetunió belüli elhelyezkedése között.

Míg a GUPVI-lágerek túlnyomó többsége a birodalom európai részén helyezkedett el – ezen belül is az internálótáborok leginkább a dél-ukrajnai térségben, a Donyeck-medencében (*Donyeckij-baszéjn*), vagyis közkeletű nevén Donbaszban és a Krím-félszigeten lévő szén- és vasércbányákban, addig a GULAG-lágerek dominánsan az Urálon túli, vagyis az ázsiai területen voltak a második világháború időszakától.

Az elhurcolásoknál a szovjet fegyveres szervek, a Vörös Hadsereg, az NKVD (Belügyi Népbiztosság), az NKGB (Állambiztonsági Népbiztosság) és a SZMERS, azaz a kémelhárítás módszerei igen nagy változatosságot mutattak. Az elhurcolások olyannyira változatosak, illetve esetlegesek voltak, olyannyira a parancsot végrehajtó katonáktól függtek, hogy még azonos parancsok végrehajtásánál is nemcsak hogy más-más módszerek, hanem más-más értelmezések is jelentkeztek. Ez történt a már említett katonaviseltek, a kárpátaljaiak és a német nemzetiségűek elhurcolásánál is.

Az NKVD lágerrendszere és a foglyok odakerülésének módja

A német nemzetiség ürügyén való elhurcolásoknál többször előfordult, hogy színmagyar településekről – például a Felső-Tisza vidékéről vagy Zemplén megyéből – azzal az indokkal hurcoltak el civil magyar lakosokat, hogy német nemzetiségűek. Ezeken a településeken nem volt német származású lakosság, a szovjet parancsnokoknak azonban a kvótát, a parancsot, vagyis az előre meghatározott létszámú német nemzetiségű lakosságot produkálniuk kellett. Ezért összeírták a község jegyzőjével a lakosságot, és azokat, akiknek a vezeték neve „r” betűre végződött, mint például Molnár, Bognár, Kádár, Göndör, Pintér, azokat vitték el német nemzetiségűként, mondván, hogy Hitler neve is „r”-re végződik.¹¹⁵

¹¹⁵ Stark Tamás: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. In: Kortárs, 2002/2–3., 73. o.; Fehér könyv... 22. o.

Az eddigiekből is látható, hogy az elhurcolásoknál a szovjetek fontosnak tartották a megtévesztést, nyersebben fogalmazva a hazugságot, hogy minél több embert tudjanak elhurcolni, és a szökéseknek is elejét vegyék. A visszaemlékezők leírták, hogy néhány napi munka miatt nem merték kockára tenni családjuk életét, illetve bizalommal mentek az úgynevezett igazolásokra, amelyekről sokszor mondták, hogy csak fél óra. A néhány, „dióverő” puskával rendelkező orosz katonával kísért fogolycsoportok könnyen lefegyverezhették volna őrzőiket, de nem tették, mert bíztak az adott szó becsületében, még szökéseket sem igen kíséreltek meg ezen okból. Sőt a szovjetek, hogy hitelesebbé tegyék hazugságukat, sokszor a fogolycsoportokkal szembeküldték néhány magyar anyanyelvű emberüket, akik papírt lobogtatva azt harsogták, hogy ők már megkapták az igazolást, a dokumentet. Az útközbeni szökések és halálozások miatt sokakat az utakról, az utcákról csaptak a menetelő hadifogolykonvojokba. Nem kevesen voltak közülük azok, akik valamelyik náci koncentrációs lágerből hazafelé jövet, zsebükben az angol–orosz nyelvű igazolással kerültek szovjet hadifogságba. Az igazoltató vörös katonák összetépve az igazoló okmányt, belökték őket az éppen arra haladó hadifogolycsoportba. A fogolykísérő katonáknak csak egy dolog volt fontos, hogy a létszám stimmeljen.

Mindezek alapján röviden 3 szóval lehetne összefoglalni a polgári lakosság elhurcolásának szovjet módszereit: esetlegesség, megtévesztés, kíméletlenség.

Egyes települések a munkaképes polgári lakosság elhurcolása következtében a teljes ellehetetlenülés sorsára jutottak, mint például Szendehely, ahonnan 1945. január 5-én és 6-án 120 polgári személyt vittek el. A község előjáróságának a külügyminiszterhez írott kérvényében a következők olvashatók: „Községünk 1113 főnyi lakossága már az orosz megszállásig 616-ra csökkent. Ezekből is elvitték a munkaképes férfiakat és nőket (a férfiakat 45, a nőket 35 éves korig). Most 496-an vagyunk, szinte kizárólag öregek és gyermekek. Öregek, akik az elhurcoltakban támaszukat, gyermekek, akik szüleiket siratják.”¹¹⁶

¹¹⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.911/pol. – 1945.

IV. GYALOGMENETEK – A TÁBOROKIG ÉS A TÁBOROK KÖZÖTT

AZ UTAK HOSSZA, IDŐTARTAMA

A foglyokat a fogságba esés helyétől „Po pjáty!” kiáltások után ötös sorokba állították és 40–50, 400–500, de esetenként a 2000 főt is meghaladó menetoszlopokban hajtották a gyűjtőtáborokig. Kiss János így emlékszik a gyűjtőtábor felé vezető út kezdetére: „Ágyú és aknatűz alatt elhurcoltak bennünket. Majd a tűzvonal mögé jutva újabb embercsoportokat hurcoltak közénk, katonákat és civileket. Végül a már több százra tehető foglyokat ötös sorokba állítva, gyalogos és lovas őrk kíséretében elindítottak bennünket a bizonytalanság útján. Rákosszentmihály községen át a gödöllői gyűjtőtábor felé.”¹

A fogolycsoportok egy részénél, főként a Budapesten és környékén elfogottaknál – amint az a fenti idézetből is kitűnt – és az Ausztria területéről jövőknél a fogolycsoport létszáma fokozatosan nőtt, az út hosszának függvényében. „1945. január 6-ára virradó... [...] éjjel összegyűjtötték a környék férfilakosságát egy közeli utca villájának az alagsorába. Itt már voltunk vagy 40-en. Innen útnak indítottak minket Budafok irányába, természetesen fegyveres őrsgel. Ettől kezdve már foglyok voltunk, és újabb civil foglyokkal állandóan gyarapodva Cece–Dunaföldvár-útvonalon Bajára irányítottak”, emlékszik Budapestről való elhurcolására Michalik Kázmér.² Az Ausztria területéről Magyarország felé menetelő fogolycsoportokról mind a folyamatos létszámnövekedés, mind pedig a fogolycsoport összetételét tekintve általánosan jellemző képet ad a kö-

¹ Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) 402. – 1993. Kiss János vic. 1. o.

² Interjú Michalik Kázmérral. A hangfelvétel a szerző birtokában.

vetkező idézet: „Bekísértek egy faluba, ahol voltak már többen, majd újabb helyre, ahol még többen voltak, így növekedett meg a létszámunk két-háromezer főre, akik között volt katona, civilek, nők, gyerekek, ki gyalogszerrel, vagy lovas kocsival. Így ballagtunk hazafele.”³

Az út a frontvonal mögött többnyire 50–100 kilométerre kialakított vagy a még távolabbi gyűjtőtáborokig általában 3–5, de igen sok esetben 6–8, sőt nem volt ritka, hogy 10 napnál is tovább tartott. A hadifoglyokkal naponta átlagosan 30 kilométert tétettek meg kísérvők. A gyalogmenetek meghosszabbodásának legtöbbször a közeli gyűjtőtáborok gyors megtelése vagy az ott elhatalmasodó járványok, míg máskor az ellenséges csapatok ellentámadása, annak várható szélesedése, a változó parancsok, a fogolykísérők tájékozódásának hibái vagy a háborús útviszonyok voltak az okai. Így fordulhatott elő, hogy a Dorog melletti Keszthelyről 1944. december 30-án hadifogságba hurcolt civil férfiakat több mint 200 kilométeren keresztül gyalogoltatták. Először a sóskúti, majd az Ercsiben felállított gyűjtőhelyen keresztül egészen Bajáig meneteltették őket.⁴ A Budapesten elfogottaknak egyébként nem elhanyagolható részét, mintegy 14%-át különböző utakon (például a Budapest–Sóskút–Teténlenpuszta–Kalocsa–Baja- vagy a Budapest–Sóskút–Ercsi–Cece–Duna-földvár–Baja-útvonalon) 180–200 kilométert gyalogoltatták Bajáig.⁵

Sokan voltak, akiket Ausztria – egykori német birodalmi nevén Ostmark – szovjet megszállási zónájából az európai háború befejeződése után kísértek, több mint 200 km-en keresztül valamelyik nyugat-magyarországi gyűjtőtáborig. Közéjük tartozott a Kovács András alezredes parancsnoksága alá tartozó 225. önálló zászlóalj is, amelynek embereit Deutschlandsbergnél, Stájerországban ejtettek fogságba. Majd Grazon, Szentgotthárdon keresztül egészen a jánosházai fogolytáborig hajtottak gyalogmenetben, ahová a hosszú hegyi terepen megtett gyalogút után

³ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közreadja: Herczeg Mihály.) Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVII. Szeged, 1990., 148. o.

⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.891/pol. – 1945.

⁵ Bognár Zsolt: Budapest és környéke lakosságának... 109. o.

elcsigázottan érkeztek meg.⁶ (A gyűjtőtáborokig megtett gyalogmenetek hosszáról lásd még a „Területi összefüggések” című fejezetet.)

A háborús körülményekből adódó anarchikus körülményeket jól nyomon követhetjük a következő két példán. Nagy Valér hivatásos hadnagy – amint a Honvédelmi Minisztériumnak tett jelentésében írta – 1944. december 27-én esett hadifogságba Kicsind községnél (Esztergamtól 10 km-re északra található), és csak 9 nap múlva érkezett meg – az onnan gyalogúton mintegy 110 kilométerre lévő – jászberényi fogolytáborba.⁷ Ennél is érdekesebb és tanulságosabb – mivel nagyjából ismerjük az utat – a január 14-ére Siklóra 6 napi közmunka ürügyén berendelt és hadifogságba hurcolt civilek hadifogoly-gyűjtőtáborig való eljutásának kálváriája. Ezek az emberek a mintegy 80 kilométerre lévő bajai táborba – az egymásnak ellentmondó parancsok, a változó hadi helyzet, és még ki tudja, milyen egyéb okoknál fogva – csak 10 nap múlva, óriási kerülőket leírva, mintegy 210 kilométer megtétele után érkeztek. A civil hadifoglyok útja a következőképpen nézett ki: őket elfogatásuk után csak két nappal, 16-án reggel indították útnak Pécs felé. Majd Pécs után északnyugat felé fordulva a Kaposvár melletti Sántosra kísérték őket, egy gyűjtőhelyre, ahol két napig voltak. Onnan visszaindították őket 180 fokok fordulattal délkeletnek, Pécs felé. Majd azon túlmenve Mohácsnál átkeltek a Dunán, és Bátmonostoron keresztül végül csak 23-án délelőtt érkeztek meg a bajai hadifogoly-gyűjtőtáborba – derül ki az események után néhány héttel készült jegyzőkönyvből.⁸ Ez csak egy – de rendkívül kifejező – példája a hadifogolycsoportok olykor rendkívül kacskaringós gyalogmeneteinek.

A fogságba eséstől a gyűjtőtáborba érkezésig tartó időszak elhúzódását nemcsak a menetútvonalak hosszabbodása okozta. Jellemző volt, különösen a Budapesten fogságba vetettek esetében, hogy 2-3, vagy akár 4 napot is vártak a fővárosban, míg kellő mennyiségű fogoly összegyűlt, s csak ezután indultak a gyűjtőtáborok felé.

⁶ Szabó Mihály: A Krímben voltam hadifogoly. Mezőhegyes, 1990. szeptemberi szám, 6. o.

⁷ HLI HM 27.734/el. – 1945.

⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

A gyűjtőtáborokig tartó időszak elhúzódásának másik oka a gyűjtőhelyeken való egy-három napos időzések.⁹ Ugyanis ezeknek a helyeknek – több más funkciójuk mellett – útbaigazítási feladatuk volt. A kísérő őrök itt kapták meg a szükséges információkat, illetve parancsokat a foglyok továbbkíséréséhez, valamint pihenhettek. Ezenkívül ezeken a helyeken várták be a kisebb, néhány száz fős fogolycsoportokat, majd amikor összegyűlt egy-kétezer ember, akkor indították tovább őket a kijelölt gyűjtőtábor felé. A várakozás sokszor egybekapcsolódott hajnyírással, pontosabban szőrtelenítéssel és esetleg a fogolycsoport bizonyos egészségügyi és politikai szűrésével.

A harmadik elhúzódási ok, amely nem az útvonal hosszabbodásával volt összefüggésben, a gyűjtőtáborokkal volt kapcsolatos. Ugyanis amint azt már említettem, a fogolycsoportokat sokszor nem azonnal, érkezésükkor engedték be a gyűjtőtáborokba. Ennek több oka is lehetett. Először is az, hogy már túltelítetté vált a tábor. Ekkor vagy egy-két napig a tábor mellett várakoztatták, majd a táborból elindult transzport nyomán megüresedő helyre beengedték őket, vagy egy másik gyűjtőtáborba irányították a fogolycsoportot. Az is előfordult, hogy még nem volt kész a fogolytábor, ezért várakoztatták a foglyokat a kialakítás alatt lévő tábor mellett. Többször megtörtént, hogy a lágerben elharapózott járvány miatt nem engedték be a foglyokat, hanem egy másik táborba irányították őket – miután eldől, hogy melyik tudja őket befogadni. Ez történt Gödöllőn is, ami miatt az oda be nem engedettek továbbhajtották a jászberényi fogolytáborba.¹⁰ Dr. Varga Zoltán fogolycsoportjának három napig kellett várakoznia a gödöllői „koncentrációs láger” előtt. „Pestszenterzsébet–Kistarcsa–Gödöllő volt az útvonal, s oda megérkezve 3 nap 3 éjjel a havas gödöllői hegyoldalon álltunk étlen-szomjan, s a bajtársak fogtak közre, hogy ne fázzam nagyon... Majd egy istállóba tereltek bennünket, miután az ott lévőket bevitték a nagy táborba, a volt gimnázium épületébe. Néhány nap után mi is oda kerültünk.”¹¹

⁹ Ilyen gyűjtőhely volt például Balassagyarmaton, Ercsiben, Erdőteleken, Monoron, Poroszlón, Sántoson és Sósúton.

¹⁰ Kovács Imre: Magyarország megszállása. Budapest, 1990., 191. o.

¹¹ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 1. o.

ÉJSZAKAI SZÁLLÁSOK, GYŰJTŐHELYEK

A gyűjtőtáborokig vezető úton a foglyok több éjszakát töltöttek el a legkülönbözőbb helyeken. Általában istállóban, ólakban, tanyákon, iskolákban vagy valamilyen fűtetlen kőépületben, de nem volt ritka, hogy a mezőn vagy a hómezőn a szabad ég alatt éjszakáztak. A hadifogolyoszlopok gyalogmenetek alatti éjszakázásai ekképpen tükröződnek a visszaemlékezésekben: „Ahol az éjszaka ért bennünket, ott aludtunk. [...] Egy helyen hatalmas mezőn letáboroztattak bennünket. A mező négy sarkára géppuskát állítottak, és közölték, aki a képzeletbeli vonalat átlépi, arra lőnek.”¹² „Beesteledett. Egy répa földhöz értünk, sötét volt már, és az őrök tolmácsok által kijelentették, hogy feküdjön le mindenki a földre.”¹³ „Későn este, már sötétedett, amikor Kerepesre értünk, ahol a község háza pincéjébe tereltek bennünket. Ennivalót nem adtak. Én egy sarokban húztam meg magam, leülni nem lehetett, mert sokan voltunk, a helyiség meg kicsi.”¹⁴ „Nova faluban a katolikus templom melletti paplakáshoz tartozó szérűben éjszakáztunk.”¹⁵ „Az első és második éjszakát egy-egy üres tanyán töltöttük, szalma közé bújva, a harmadik éjszaka pedig egy falusi iskola lett a szálláshelyünk.”¹⁶ „Az egész csapatot egy hatalmas birkaólba terelték. A földön szétszórt szalma. Az elcsigázott, éhes emberek egymás mellé lefeküdtek, és feküdtek étlen-szomjan 5 napig.”¹⁷

A foglyok számára a hideg főleg éjszakánként volt olyannyira elviselhetetlen, hogy a legtöbben nem vagy csak alig tudtak aludni. „Albertirsa [akkor Alberti volt – B. Z.]¹⁸ község alá közeledve reánk esteledett. Az éjszakát a községen kívül a jeges hómezőre leültetve szenvedtük át. Az őr-ség körülöttünk portyázott, időnként megfélemlítő lövéseket leadva.”¹⁹

¹² Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 142. o.

¹³ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1. o.

¹⁴ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 2. o.

¹⁵ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2–3. o.

¹⁶ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 1. o.

¹⁷ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

¹⁸ 1950-ben egyesítették Albertit Irsával, így lett belőle Albertirsa.

¹⁹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 1. o.

„Reggelre még hidegebbre ébredtünk, mint előző nap. Ismét kezdődött a hajsza. Az agyoncsigázott, éhes emberek nehezen vergődtek össze a sorban, akkor megint használták az őrk a puskátust. Nem ment a katonásdi sehogyan sem. Végre elindultunk”, emlékszik az egyik civil fogoly a reggelenkénti tortúrákra.²⁰

Télen a sokszor mínusz 20–25°C fokos éjszakák után a fogolycsoportokból egy-két ember már nem ébredt fel. A hiányos öltözék és élelmezés elmaradása miatt, akiket télen vetettek fogságba, azok közül sokan megfagytak. „Reggelig nem egy személy ott maradt megfagyva, mert hiányos öltözeke volt mindenkinek, sok sebesült volt közöttünk, akik nem bírták tovább a szenvedést, az éhséget”, írja Hrdlicska István.²¹

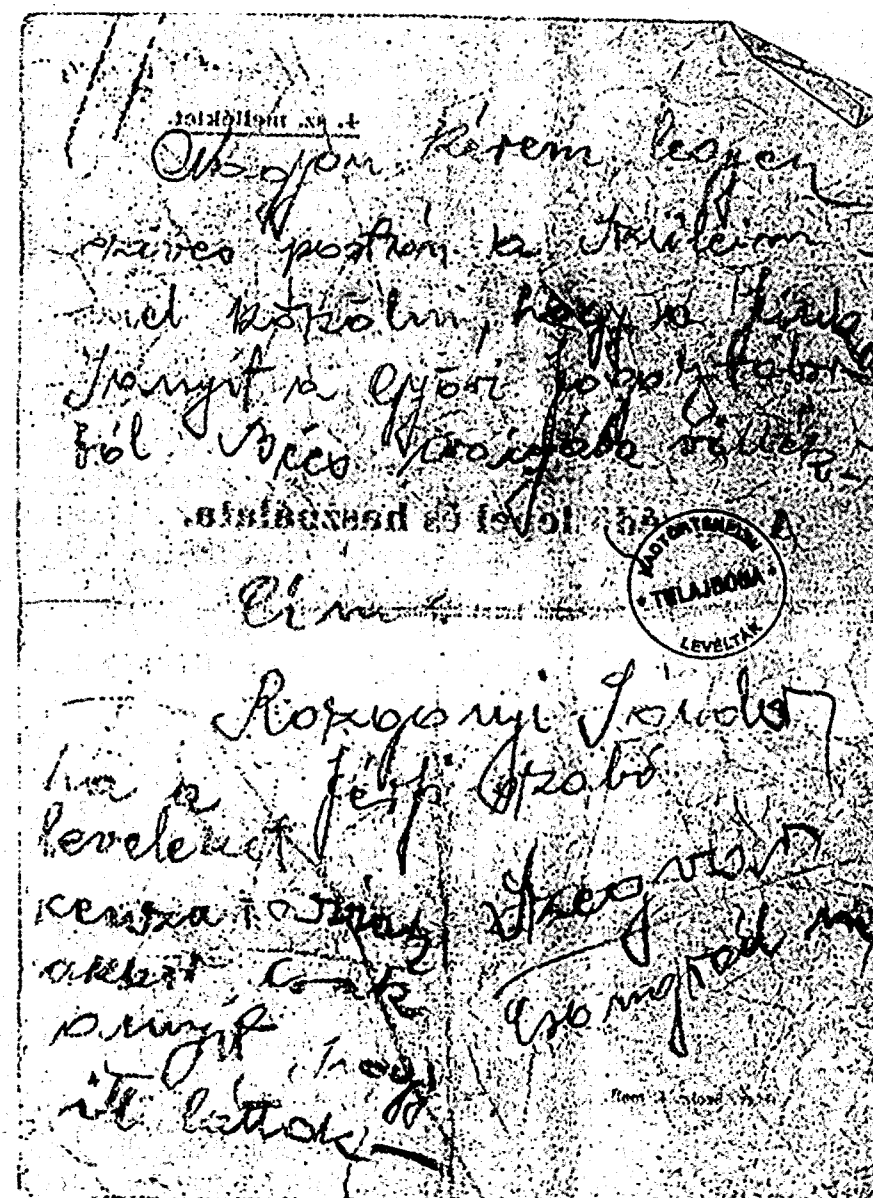
Egyes fogolycsoportoknál – miként utaltam már rá – előfordult, hogy útközben az egyik gyűjtőhelyen volt minimális politikai szűrés, így lehetett kihallgatást kérni: „Este későn, úgy kilenc óra után jött egy őr, aki tudott magyarul, és felszólított bennünket, hogy akinek van valami jelentenivalója, az jöjjön vele. Én is jelentkeztem. Felírta a nevem, majd fél óra múlva jöttek értem. Bevezettek egy nagy, sötét szobába, ahol egy szovjet és egy magyar tiszt volt. Felszólítottak, hogy adjam elő a mondanivalómat. Ekkor átadtam a kórházi igazolásomat, és közöltem szóban is, hogy nem vagyok katona, beteg vagyok, és haza akarok menni. A magyar százados mondott valamit a szovjet tisztnek, aki intett egy katonának, hogy kíséren vissza a többiekhez. Az igazolásomat nem adták vissza.”²²

Útközben „szélpostával” értesítették hozzátartozóikat elhurcolásuk útvonaláról. Azaz a foglyok kis papírfecnikre ráírták szerettük, vagyis a címzett nevét és címét, valamint azt, hogy merre viszik őket, illetve hogy milyen településeken mikor mentek keresztül.

²⁰ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 2–3. o.

²¹ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1. o.

²² VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 2. o.

Útközben eldobott „szélposta” a következő szöveggel:

„Nagyon kérem, legyen szíves postán a Szüleimmel közölni, hogy a fiukat, Sanyit a győri fogolytáborból Bécs irányába vitték.”

Ezeket forgalmasabb helyeken, vasúti vagy útkereszteződéseken, vagy ahol több helybéli látta, elejtették. Majd a fogolycsoport elvonulása után a kis papírfecniket, „leveleket” a helybeliek – sokszor vasutasok, illetve gyerekek – összeszedték, és viszonzást nem várva el is juttatták a megadott címekre, ami szép példája a magyar emberek együttérző segítségnyújtásának. Ennek volt köszönhető, hogy a hadifogoly-gyűjtőtáborok közelében több száz, illetve több ezer hozzátartozó – leginkább nők, de idős férfiak, és serdülő fiúk is – vert tábor, hogy szerettével találkozhasson és neki valamiféle ételmet vagy ruházatot bejuttasson. „A községeken áthaladva névvel és lakcímmel írott papírdarabkákat (szélpostákat) hagyunk lábunk nyomában, ezzel jelezve, hogy merre hurcolnak bennünket. Majd Gödöllőről Cegléd felé hurcolásunk közben is alkalmaztuk a szélpostát. Később mindkét gyűjtőtáborban kaptunk jelzéseket arról, hogy az út közben elszórt szélpostáink közül, hála a jó embereknek, a címzettekhez több is eljutott! Az én drága feleségem is így módon a ceglédi táborig lopakodott utánam.”²³

ÉLELMEZÉS ÚTKÖZBEN

Amíg az út tartott, a foglyok élelmezése egyáltalán nem volt megoldott. Teljesen az őket kísérő őrszemélyzet jó szándékától függött. Sok esetben napokig nem gondoskodtak az ellátásukról. Így történt ez *Maurer Klimes Ferenc*-el is, akit civilként hurcoltak el Budapestről, és csak a 4. napon adtak a csoportjuknak ételt: „...már negyedik napja nem kaptunk enni. Most már osztanak levest, de mibe? Nem volt edénye, csak kája a felének-háromnegyedének. Katonáknak volt kulacsja, német ovális csajka alsó és fedő része. Volt, aki a kalapjába kérte az adagját,

²³ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 1 o.

vagy a dohánydóznijába (1 dl). Legtöbben nem tudtak enni, mert nem volt »mibe« felvenni a levest.”²⁴

A foglyok élelmezésének az elhanyagolása részben az ellenségnek szóló megtorlásból, részben kényelemből, valamint a szökésektől való félelemből fakadt. Az utóbbi magyarázatául: ha az útba eső települések polgárai segíthettek az élelmezésben, a helybelieknek a fogolycsoportokkal való személyes érintkezése alkalmával nemegyszer fordult elő szökés. Ezen túlmenően a kiéhezett, legyengült fogoly sikeres szökésének esélyei sokkal kisebbek! Ételhez ezért útközben legtöbbször csak úgy jutottak, hogy az érintett települések lakói kerítéseik mögül dobálták a menetelő foglyok közé a becsomagolt ételmet, mivel tilos volt őket megközelíteni. Akik mégis megtették, azokat riasztólövésekkel vagy puskatussal bírták távozásra. „A főúton hajtottak tovább minket, ahol sok ottani lakos, nők, asszonyok próbálták megközelíteni a csoportunkat, és próbáltak kenyeret bedobni, mivel látták, hogy milyen siralmas állapotban vagyunk. De sajnos, megghiúsult jó szándékú kísérletük, mert a minket kísérő szovjet fegyveres örök riasztólövésekkel elzavarták őket.”²⁵ „Így haladtunk étlen-szomjan Cegléd irányába falvakon keresztül, és a faluk lakossága úgy próbált rajtunk segíteni, hogy kenyérszeleteket, szalonnadarabokat dobált a sorban lassan haladó hadifoglyoknak. Ezt az oroszok nem akadályozták meg, bár később, Ceglédhez közel már agyonlövessel fenyegették meg azokat a falusi embereket, akik így próbáltak segíteni az elhurcolt emberek százainak.”²⁶ „A falu szélén meggyűlt velünk az öröknek a baja, mert az asszonyok a faluból ételmet hoztak nekünk, s ezt át akarták adni. Az örök nem engedték, pedig reggeli nem volt! Volt, aki meleg ételt hozott, de nem volt edényünk. Így csak vágyakoztunk a meleg étel után, és a kegyetlen örök unszolására megindult a menet a »végzet« felé.”²⁷

Útközben az ismeretlen emberek között ismeretségek, barátságok alakultak ki a foglysors túléléséhez, hiszen baráttal, társsal könnyebb volt átvészelni a megpróbáltatásokat, mint magányosan, és ugyebár az

²⁴ Maurer Klimes Ferenc: Gödöllőtől a Kaukázusig (Ilyen egyszerű az élet és a halál). In: Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés. (Szerk.: Ravasz István.) Budapest, 2006., 46. o.

²⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1. o.

²⁶ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 1. o.

²⁷ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

ember társas lény. Már kezdetekkor életmentők voltak ezek a barátságok, s nem is elsősorban a fizikai (útközben támogatás) vagy a biológiai (élelemmegosztás) szükségletek kielégítése miatt, hanem inkább a lelki megőrzésében játszott szerepük miatt, amelyekre a későbbiekben is találunk példákat. „Az egyik barátunknak sikerült egy nagy fej karalábéra szert tenni, és az volt hármunknak három napig az élelme. Az úton kialakultak kisebb-nagyobb közösségek.”²⁸ „Mellettem egy középkorú társam valamit ropogatott. Megszólított, elmondtuk, hogy melyikünk hogyan került ide. Közben megkínált a krumplicukorral, mert azt eszegette.”²⁹ Akik nem jutottak élelemhez, azok közül sokan már nem bírták tovább: „Január 30. Hajnalban mindenkint kizavartak az akolból, és egy ruszin tolmács segítségével sorakozót rendeltek el. Hihetetlen, mit tud tenni az éhség és a szomjazás 5 nap alatt az emberekkel. Volt, aki négykézláb mászva jött ki, volt, aki már meg sem mozdult.”³⁰ Volt, hogy a fogságba vetésük után csak a 6. vagy a 7. napon kaptak ételt.³¹

Esetenként jobban jártak azok, akiket többnapos közmunka indokával vittek el és vetettek hadifogságba, mert ők vihetek magukkal élelmet. Ugyanakkor köztük is voltak olyan esetek, hogy a gyalogmenet a gyűjtőtáborig tovább tartott, mint az elhurcoltak élelme, amelyet a szovjetek tájékoztatásának megfelelően vittek magukkal. Előfordult olyan eset is, hogy 10 napig tartott az út a gyűjtőtáborig, azonban az elhurcoltak csak 6 napi közmunkára készültek, és az örök útközben semmiféle élelmet nem adtak. Így „mindegyikünknek a magával hozott hazaiból kellett táplálkoznia”, olvasható *Bernáth József* máriagyüdi lakos 1945. február 13-án a pécsi főispáni hivatalban jegyzőkönyvbe vett tanúvallomásaiban.³²

Egyes hadifogolycsoportok őrei – főként az idősebb örökre volt jellemzőbb – megengedték egy-egy település asszonyainak, hogy meleg ételt adhassanak a foglyoknak, amelyből természetesen először maguk az örök részesültek. Így történt ez például Tápiószelén is, a jászberényi fogolytáborból a ceglédbe kísért foglyok esetében is, akik közül többen ekkor

²⁸ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 3. o.

²⁹ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 2. o.

³⁰ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

³¹ A 6. napon kaptak ételt: VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1. o.; A 7. napon kaptak ételt: VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

³² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

jutottak „háromhavi raboskodás után végre emberi ételhez”³³. Több egykori hadifogoly őszinte hálával emlékezik az albertirsai (akkori nevén Alberti) asszonyokra. Ezekből hadd idézzek kettőt: „Virradatkor a sorakozó és létszámmellenőrzés után közölték velünk, hogy Albertirsa népe élelemgyűjtést szervezett a hőmezőn éjszakázó foglyok részére. Az őrség parancsnoka engedélyezi annak szétosztását. Így minden fogoly hozzájutott néhány falat életerőt jelentő élelemhez. Ennek immár 47. esztendeje, de a mai napon is hálásan gondolok Albertirsa jólelkű népére!”³⁴ Egy másik túlélőben az élelmézés mellett egy másik, szomorú kép is megmaradt: „Albertirsán az ott lévő lakosság nagy kondérokban gulyást főzött a vonuló foglyoknak, háromnapos éhezés után itt kaptunk először meleg ételt. Az egyik fogoly magyar katonának az ételt osztó asszonyok között volt a felesége, amikor az meglátta a férjét, nyakába borult. Az öröm csak néhány másodpercig tartott, mert amikor az orosz őt ezt észrevette, a férfit puskatussal fejbe verte, aki azonnal elájult, a feleségét pedig durván ellökte.”³⁵

A Baján 1944. december 8-ától működött – a város közgyűlési jegyzőkönyve szerint – az a szociális konyha, amelyikben a társadalom minden rétegét képviselő asszonyok és lányok elkészítették és a hadifoglyoknak elvitték a sokszor életet mentő finom meleg ételt. Az ételek elkészítéséhez szükséges élelmiszereket a város és a környék lakosságának adományaiból gyűjtötték össze, mint ahogy ez sok más helyen is megfigyelhető volt. A konyha 1944. december 8-a és 1945. május 1-je között, azaz 144 nap alatt 137 209 adag meleg ételt – ebédet vagy vacsorát – osztott ki. Vagyis a vasárnapok beszámításával naponta átlagban csaknem ezer főnek adtak meleg ételt. Volt olyan nap – 1945. február 23-án –, amikor 3400 meleg ételt osztottak ki.³⁶ A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratai valamint a visszaemlékezések szerint Budapest ostromának befejezése után a Budán összeszedett hadifoglyok zöme a mintegy 180 kilométeres gyalogút után elcsigázottan, éhezve, ezekben a napokban érkezett a bajai táborba.

³³ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 4. o.

³⁴ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 2. o.

³⁵ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 1–2. o.

³⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL) XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945. május 12.

1945 decemberében az utolsó, év végi közgyűlésén a város vezetősége tisztelettel emlékezett meg a bajai nők életmentő, áldozatos munkájáról: „Külön kell megemlékezni a szociális konyháról, amely a város történelmében önálló fejezetet érdemel. Mindnyájunk előtt ismeretes az az áldozatkész, fáradságot nem ismerő munka, amely ott a múlt év december 8-a óta folyik. [Tehát még a közgyűlés idején is folyt ez a munka! – B. Z.] A város társadalmának minden rétege kivette részét a munkából, amelynek az volt a célja, hogy hadifogságba esett, részben a városban dolgozó, részben pedig itt átutazó véreinket meleg étellel lássa el. Esőben, hóviharban, a Duna jegén keresztül gyenge női kezek vitték az erőt adó ételt fogoly katonáinknak. Ez a melegen érző női szív tette a nevüket szerte az országban ismertté. Elmondhatjuk, hogy már az egri nők mellett a bajai nők neve is fogalommmá vált.”³⁷

Vízhez sokszor csak az útmenti pocsolyákból, a keréknyomokban vagy a lovak patáinak a nyomában összegyűlt vízből jutottak. „Ivóvizünk gyorsan elfogyott. Az útmenti árokban levő vizet ittuk, és ettünk hozzá kinint”, írja Rácz Lajos.³⁸ Az útba eső településeken a helyi lakosság megszánva a hadifoglyokat, igyekezett vizet adni nekik, de e szándékuk sokszor csak szándék maradt, az örök kegyetlensége miatt. Erről tanúskodik Morcsek Jenő vallomása is: „Egy öregasszony, ha vizesvederrel jött ki, felrúgták vizesvederrel együtt. Étlen-szomjan mentünk. Egy kis darab kenyeret sikerült szereznem, de vizet semmit, de volt hó víz helyett.”³⁹

Az antihigiénés körülmények miatt, főként a pocsolyákból vagy fertőzött kutakból fogyasztott víz következtében a foglyok között igen gyakorrivá vált a hasmenés. Azonban menet közbeni pihenők csak ritkábban voltak. „Ennek természetes következményeit is csak a sorban, menet közben lehetett elintézni. Emiatt a menet belső sorai állandóan harmonikáztak. A hasmenéses a belső sorokban leguggolt, majd szapora léptekkel igyekezett vissza a helyére. Közben az addig sor szélén menők – a puskatús elől menekülve – elfoglalták a belső sorokból lemaradók helyét. Így cserélődött menet közben a szélső sorok legénysége.”⁴⁰

³⁷ BKMÖL XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945. december 15.

³⁸ Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 142. o.

³⁹ Interjú Morcsek Jenő egykori hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁴⁰ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. 14/1. o.

ŐRZÉS

A hadifogolycsoportokat gyalogos, hosszú szuronyos – akkori köznyelven „dióverő” – puskával felfegyverzett vagy/és lovas, géppisztollyal felszerelt – többnyire kozák – katonák kísérték. Az őrszemélyzetnek a foglyokhoz való arányáról általánosságban elmondható, hogy azokat, akiket Ausztria területéről kísérték a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok felé, kevesebb őr kísért, mint a Magyarországon fogságba vetetteket. Így ír erről Török Pál egykori hadifogoly: „Ötös sorokban, gyalogmenetben ballagtunk az országúton kevés fegyveres őr kíséretében, ami azt az érzést keltette bennünk, hogy ez az őrzés csak formaság, hiszen bárki leléphetett volna, aki akart, de mi értelme lett volna dokument nélkül.”⁴¹ Somfay Ferenc hadnagy egy kb. 5000 fős hadifogolyoszlopban jött a magyar határ felé és csak a menet elején és a végén volt egy-egy szovjet őr.⁴² A többi, Ausztria területéről érkező egykori hadifogoly írásaiban is hasonló megfogalmazásokat olvashatunk: „egypár orosz katona kísért minket az utakon”, „csak néhány őr kísért bennünket”, „keves szovjet katona kíséretünk volt, csak este, amikor megálltunk, akkor láttuk őket”⁴³.

Ezzel szemben a Magyarországon elfogottakat valamint az Ausztria területéről már Magyarországra kísért és a gyűjtőtáborokhoz közeledő hadifoglyokat már szigorúbban, illetve az utóbbiakat egyre szigorúbban őrizték. „Január 25. Hajnalban 5 óra tájban kinyitották a vasajtót [Budapest az Alsóerdősor utcai pincében – B. Z.], kitódultunk és a katonák lökdöcsésére ötös sorba álltunk. Gyalog indultunk neki erős őrizet alatt hosszú utunknak a kemény hidegben, fáradtan, éhesen.”⁴⁴ „Másnap reggel ismét sorba állítottak minket ötösével és útnak indítottak még szorosabb gép-

⁴¹ Török Pál visszaemlékezése. In: Németh András: Mostohafiak. Emberi történetek. Szeged, 1999., 113. o.

⁴² HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: Szovjet hadifogságban a Fekete-tenger partján, 1945–1948. 1.

⁴³ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi leventék... 148. o.

⁴⁴ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

pisztolyos örökkel kísérve. A német katonák vezették a sort, mi utánuk voltunk beosztva. Teljesen kilátástalan volt a helyzetünk.”⁴⁵

Az Ausztria területéről Magyarországra kísért fogolycsoportok őrizete fokozatosan szigorodott, illetve erősödött. Előfordult, hogy míg Ausztria területén egy 600 fős hadifogolyoszlopot csak két ór kísért, addigra Magyarország területére érve, Sopron közelében már 50-nél is több ór vigyázott rájuk.⁴⁶ De hadd beszéljenek most maguk az egykori foglyok: „...lőháton kísérték, azt mondták, hogy nem akarják, hogy olyan helyre menjünk, ahol az akna még nincs felszedve. Kis idő múlva már olyan sokan voltak, hogy teljesen közrefogtak, bekerítettek minket”, mire a ságori gyűjtőtáborhoz értek.⁴⁷ A korábbiakban már idézett *Török Pál* még érzékletesebben írja le mindezt: „Zenekar fogadott bennünket a jános-házi tábor kapuja előtt is. Már útközben egyre erősebb lett az őrség, s mire a kapuhoz értünk, annyian álltak körül bennünket a géppisztolyos katonák, hogy a sorból kilépni, szökést megkísérelni lehetetlen volt. Mire fölocsúdtunk, őrtornyok és szögesdrót kerítések vettek körül bennünket. Kezdtünk rájönni arra, hogy foglyok lettünk, mert ahová kerültünk, egyáltalán nem hasonlított dokument osztó irodához.”⁴⁸

Egyes fogolycsoportokat nem a Vörös Hadsereg katonái, hanem az NKVD zöld sapkás lovas és gyalogos őrei kísérték. Erre leginkább csak a tiszti foglyok visszaemlékezéséből derül fény, mint ahogy *Fehér Béla* nyugállományú alezredes, egykori hadifogoly írásából is ekképpen: „November végén városunkban [*Jászárokszálláson* – B. Z.] új megszálló alakulat jelent meg, zöld tányérsapkát viseltek. [...] Déli 12 órára 172-en gyűltünk össze, és fegyveres őrséggel egy kiürített házba kísérték. Itt voltunk másnap reggelig, amikor ezt a kiéhezett és a fűtetlen lakásban ülő- és fekhely nélkül átéjszakáztatott társaságot az úton ötösével felsorakoztatták, többször és többen átszámolták. Majd lovas és gyalogos zöld sapkás örök kíséretében Jászberény felé útnak indították.”⁴⁹

⁴⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1. o.

⁴⁶ Rémiás Tibor: Tolmács, majd suszter voltam Oroszba' (Szibéria), a fogságba' (G. Rémiás József visszaemlékezése). Szülőföldünk. 1992., 40. o.

⁴⁷ Rémiás Tibor: Hát élsz, édes fiam? (interjú Rusznák Józseffel). Szülőföldünk. 1992., 35. o.

⁴⁸ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak... 156. o.

⁴⁹ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 2. o.

HALÁLMESEK

A gyalogmenetek, főként télen a sokszor mínusz 10–15°C fokos hidegben nagy megpróbáltatás elé állította kiváltképp a civileket, akiket sokszor csak kiskabátban hurcoltak el lakásukból, munkahelyükről vagy az óvóhelyről. A gyűjtőtáborokig vezető úton sokan haltak meg, különösen a civilek közül, hiszen többségük nem rendelkezett megfelelő öltözéssel, hiszen nem készültek, nem készülhettek fel az elhurcolásukra. *Dr. Tóth Sándor* így emlékszik erre: „Engem a vámpalotából egy egysoros, sötét-szürke szövetöltönyben, sapka nélkül vittek el, amikor a Só utcai zabrálás után vissza akartam menni a pincébe a nagykabátomért, az orosz katona azzal akadályozott meg ebben, hogy rövid időn belül úgyis visszajöhettünk. Így aztán kiskabátban, sapka nélkül, a mínusz 15°C fokos hidegben csatangoltam a többiekkel, akik legalább nagykabátban voltak.”⁵⁰ Azonban nemcsak a felkészületlenség volt az oka a nem megfelelő öltözéknek, hanem az is, hogy a fogolycsoportokat kísérők vagy az azokkal kapcsolatba kerülő szovjet katonák, a foglyok jobb ruházatát, főként a lábbelijüket egyszerűen csak elvették, vagy az ő rossz, tönkrement ruhájukkal, lábbelijükkel cserélték ki. A számtalan ilyen eseményről is beszámoló visszaemlékezésből csak néhány példát hadd idézzek: „Szemben velünk, az országút teljes szélességében, sőt mellette is özönlött az utánpótlás nyugat felé, főként szekereken. [...] A szovjet katonák százméterenként megállítottak bennünket, és »elzabrálták« tőlünk, ami kellett nekik. Nekem valahonnan egy kitűnő csizmám volt, nos ezt nyomban lecserélte az egyik katona bakancsra”, írja *Rácz Lajos*.⁵¹ „Egy gépkocsizó ruszki tiszt megbotránkoztatónak tartja, hogy a mellettem menetelő zászlós vadonatúj csizmában gyalogol a fogságba – ilyen rossz úton: levetette, s cserébe emberbaráti gondoskodásból odadobta neki a maga vedlett lábbelijét”, emlékezik egy másik egykori fogoly.⁵² „Útközben tovább folyt a zabrálás. Megszabadítottak pokrócainktól, csomagjainktól, egyesekről

⁵⁰ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 1. o.

⁵¹ Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi levéltár... 141. o.

⁵² Kadosa Árpád: Vizsontlátásra, hadnagy úr! Budapest, 2001., 15. o.

még a csizmát is lehúzták”, olvasható *Gyergyai Miklós* visszaemlékezésében.⁵³

Különösen nagy volt a gyalogút alatti halálozás a csonka Bereg vármegyéből elhurcoltak között, akiket a tél kezdetén indítottak útnak, hogy átszeljék a Kárpátok hegyláncait. A Bereg vármegyei Lónya község lakói kérvényükben így írták le szeretteik útját: „A ruha rongyokban csüng testükön, a lábbeli teljesen leszakadt róluk, és sokan, igen sokan e fagyos téiben mezítláb vagy rongyokba csavart lábakkal vánszorognak és dolgoznak. Testileg-lelkileg el vannak csigázva és nap-nap mellett várják szabadulásukat életre vagy halálra.”⁵⁴

Akik rosszul lettek, vagy nem bírták a menetelést, azokkal a fogolycsoport elvonulása után egy hátramaradt őr végzett és belökte őket az útmenti árokba. A hiányzó foglyokat az őrok az éppen arra haladókkal vagy a közelben lévőkkel pótolták. „Figyelmeztettek bennünket, hogy aki lemarad, lelövik. [...] ...az úton többször megálltunk pihenni, mert egyre gyakrabban hallatszottak lövések, amelyek a kidőlt katonákat búcsúztatták kíméletlenül az árnyékvilágtól. A minket gyalogosan kísérő pufajkás őrok sem lehettek boldogok, de ők legalább jobban táplálkoztak és váltották is őket”, emlékszik *Fekete Péter*.⁵⁵ „Mivel elfogatásunkkor alkalmassági vizsgálatot nem végeztek – írja egy kis iróniával *Balczó István* –, sok beteg ember is közénk keveredett. Ezek közül többen nem bírták a gyaloglást és összeestek, kibuktak a sorból. A ruszlik nem sokat problémáztak velük, helyben agyonlőtték őket. [...] Ahogy haladt tovább a csoport, sorra többen adták fel, bár már mindenki tudta, milyen sors vár rá. Mátyásföld előtt elhaladva az előttünk lévő sorból kitámolygott egy idősebb ember, rövidesen lövés hallatszott. A »nézők« közül egy középkorú férfi látta mindezt, s a járdán szaladva, amikor odaért a mi sorunkhoz, bekibált, gondolva arra, hátha van valaki ismerőse az agyonlőtt öregnek. Az egyik őrnek úgy látszik, megtetszett a mozgékony férfi, mert barátságosan hátba veregette puskatussal és megkérte, jöjjön velünk, álljon be a sorba. Cselovék – cselovék. Ez is ember – az is ember, teljesen mindegy, hogy ki az, a lényeg, hogy a darabszám stimmeljen. [...] Volt olyan

szembejövő három férfi, akiket az egyik őr megállított. Megnézte papírjaikat, gondosan összetépte és betelerelte a három férfit a sorba. Hiába, a létszámnak stimmelni kell.”⁵⁶ Egy másik egykori fogoly így írja le egyik sorstársának agyonlövését: „A tizedes kidőlt a sorból, befordult az árokba az út szélén. A katonák mondták neki, hogy álljon fel, de a tizedes mutatta, hogy nem tud felállni, meg van sebesülve. Vette a géppisztolyt az ukrán katona, a tizedes könyörgött, hogy négy gyermeke van, ne lője agyon. A katona azt válaszolta, hogy Ukrajnába tudtál menni, itt nem. Belőtt egy sorozatot.”⁵⁷ Azonban nem mindig végződtek így a dolgok. Főként Nyugat-Magyarországon, ahol több szekér volt, előfordult, hogy a fogolykísérők útközben lefoglaltak egy-két szekeret, és a sebesült, beteg foglyokat és nőket – mert sokszor nők is voltak a foglyok között – felrakták a szekerekre, és úgy vitték a kijelölt gyűjtőtáborba.⁵⁸ Nem kevesen voltak azok, akiket azért lőttek le, mert hasmenésük miatt hirtelen kiléptek a sorból, és mire hozzákészültek volna a dolgukhoz, az őr már lőtt is.⁵⁹

Sajnos, a háború és az ellenség – főként a németek – elleni uszítás⁶⁰ által felkorbácsolt indulatoknak is voltak áldozatai a gyalogmeneteknél. Egy ilyen esetet ír le *Gömöri Lajos* is: „Gödöllő előtt volt egy kanyar, patkónak hívták. Ott megállítottak minket, a ruszin tolmács közölte velünk, hogy akinek van órája, álljon ki a sorból, adja oda, és utána hazamehet. Szerencsémre nekem nem volt óráim. Talán 12-15-en kiléptek, odaadták az órákat, majd az orosz mondta, »pasli doma«. Ahogy elhagytak bennün-

⁵⁶ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vic. 1–2. o.

⁵⁷ Interjú Morcsek Jenő egykori hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁵⁸ Kadosa Árpád: i. m. 15. o.; Tárkány Szűcs Imre: Lágérből lágérbe. In: Vásárhelyi leventék... 177. o.

⁵⁹ Tárkány Szűcs Imre: Lágérből lágérbe. In: Vásárhelyi leventék... 177. o.

⁶⁰ Akárcsak a sztálini rendszer, a sztálini propaganda is totális volt. Az ellenség csak mint aljas, gyilkos, ördögi, az emberiség szemete, vagy mint kiirtandó szerepelt, függetlenül annak tényleges viselkedésétől. Ilja Ehrenburg, a szovjet propaganda egyik meghatározó személyisége például az egyszerű német katonákat gyilkosnak, vad bestiának, döglődő skorpiónak, éhenhaló patkányoknak nevezte, valamint többek között a következőket írta róluk: „Nem tekinthetjük őket emberi lénynek”, „Európa már régóta tudja, hogy a legjobb német a halott német”. Hasonló gondolatok olvashatóak Fagyeev, Alekszej Tolsztoj írásaiban, vagy a Nobel-díjas Alekszej Solohov sokatmondó, „Gyűlölet iskolája” címet viselő regényében is. (Ungváry Krisztián: Budapest ostroma... 266–267. o.)

⁵³ Gyergyai Miklós: Fogságba esés Budán. Hadifogoly Híradó, 1994/1.

⁵⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.145/pol. – 1945.

⁵⁵ Fekete Péter visszaemlékezése. In: Németh András: Mostohafiak... 30. o.

ket, két orosz katonát mindegyiket lelőtte. Akik nem estek az árokba, azokat berugdosták.”⁶¹ Nem volt ritka az sem, hogy a részeg örök belelőttek éjszaka a foglyokba.⁶²

SZÖKÉSEK ÚTKÖZBEN – HALÁL VAGY SZABADSÁG

A szökéseket állandó hitegetéssel és hamis propagandával igyekeztek megelőzni. Általában a következő formái voltak ennek: „A gyalogtúra negyedik napján érkezünk meg Ceglédre, azzal hitegetve, hogy az itteni magyar katonai parancsnokság hazaengedi azt, aki nem volt katona, illetve aki katona volt, azt Debrecenbe viszik az új magyar hadseregbe.”⁶³ *Berta Imre* egykori levente így elékezik vissza minderre: „Késő este, már sötét volt, mikor ha jól tudom, Nickelsdorffhoz értünk. Azt mondta az orosz, ott a pajta, feküdjünk le. Koromsötét volt. Semmit sem láttunk, hogy mi van bent, de nem is az volt a lényeg, hanem hogy lefekhettünk. Reggel egy öreg orosz kelt bennünket, »davaj, davaj, pasli domoj, papa, mama« mutatja, hogy otthon lehet majd mosakodni, aztán otthon lefeküdni. Hát már itt is hazudtak. Bizony, mi örömmel indultunk, pedig éhesek, porosak, fáradtak voltunk, és mikor újra azt olvashattuk, »Hegyeshalom«, felsóhajtottunk, na újra itthon vagyunk. [...] ...bíztunk abban, hogy valóban adják a dokumentumot és megyünk haza. De mikor Mosonmagyaróvárra megláttuk a szögesdrótot, minden illúziónk eloszlott, de akkor már nem lehetett lelépni.”⁶⁴

Az előzőnél ritkább és rafináltabb módszert így írta le az egyik fogoly: „Gödöllő felől jöttek egypáran férfiak, akik azt mondták, mindenkit elengednek, csak igazolványt adnak, mutattak is távolabbról valamilyen papírt-

lapot. Én furcsának találtam, hogy egy darab papírért mi a francnak kell ennyit gyalogolni.”⁶⁵ A táboroknál is tapasztalható volt hasonló módszer.⁶⁶

Az emberek többsége elhitte a szovjetek által ígértet, olyannyira, hogy többen, akiket valamilyen oknál fogva elengedtek, később visszaszaladtak a fogolycsoporthoz vagy a fogolytáborhoz, mert nem akartak lemaradni az igazolásról. Csak egy-két példát hadd említsek: „A Vám-palotából elhurcoltak egy *Kárpát* nevű vámszaki tanácsost is, akinek vastag aranyláncon egy arany zsebórája volt, amit a Só utcai zabráláskor nem vettek észre. Ezt a Szigony utcai őrizetünkkel odaadta az egyik orosz katonának azért, hogy hazamehessen a családjához elbúcsúzni. Az orosz katona elengedte, haza is ment, de másnap reggel visszajött a közelben lévő lakásáról, és beállt a sorba, mert elhitte azt a mesét, hogy Soroksárra visznek bennünket, a magyar katonai parancsnokságra, ahol igazolást adnak, amivel szabadon lehet majd közlekedni.”⁶⁷ Az amerikai hadifogságból a szovjet zónába érkezés után szovjet őrizettel Magyarországra érkező egykori levente így ír erről: „Így érkezünk meg Sopronba, ahol szaladgáltunk be a házakhoz vízért, de siettünk vissza a csapathoz, hogy a dokumentumosztásnál ott legyünk.”⁶⁸ Az Ausztria területéről Szentgotthárdra hadifogolycsoporttal érkező *Török Pál* is hasonló eseményt ír le: „A határ nem volt mesze tőlünk. Szentgotthárdon cigányzenekarral fogadtak bennünket. Elég sok nép vette körül a társaságunkat. Kérdezgettek, neveket kiabáltak, de voltak olyanok is, akik lefasiztattak bennünket. Néhányan ennivalót osztogattak. Egy honvéd megkereste az egyik őrt, és kérte, hogy engedje haza a feleségéhez ennivalóért, mert ő idevalósi. Az őt maga csodálkozott legjobban, amikor az a szerencsétlen visszajött és jelentkezett nála. Hja, kellett a dokument. Meg is kapta három év múlva, amikor csont-bőrre lefogyva hazaküldték a donyeci szénbányákból.”⁶⁹

Aki szökni próbált, az az életét kockáztatta, ami háborús körülmények között érthető a fogva tartó hatalom oldaláról. Szökés esetén az örök felszólítás nélkül használták fegyvereiket, mégis voltak, akiknek sikerült

⁶¹ VHBSZ 26. – 1992. Gömői Lajos vie. 1–2. o.

⁶² Ua. 2. o.

⁶³ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 2. o.

⁶⁴ A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közreadja: Herczeg Mihály.) Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1990., 68–69. o.

⁶⁵ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 2. o.

⁶⁶ Vö.: „Hitegetés és propaganda a táborokban és a táborokról” című alfejezettel.

⁶⁷ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 2. o.

⁶⁸ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szarátovba. In: A vásárhelyi leventék... 148. o.

⁶⁹ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak... 156. o.

megszöknük: „Nagyon szorosan őriztek, úgyhogy szökésre vállalkozni egyenlő lett volna az öngyilkossággal. Mogyoródnál két embernek sikerült egy kacskaringós utcában megszökni. Szerencsájuk volt, mivel golyózáport zúdítottak rájuk, de nem sikerült eltalálni őket. A helybéli lakosokból pótolták a két főt”, írja *Balog József*.⁷⁰ „Megtörtént, hogy például menetelés közben valahol megálltunk vizet inni – egyébként a szomjúság mindvégig rettenetesen gyötört –, s kiugrott valaki a sorból, be a kukoricásba, vagy valamelyik ház udvarára. Az orosz ahány foglyot átvett, annyit kellett leadjon. Ha valaki megszökött, pótolni kellett. Tehát megtörtént, hogy például mellettem is elment egy szegény Ipoly-vidéki paraszt trágyahordó szekérrel... [...] S akkor az orosz belökte mellém, a sorba. A tehenek még pár kilométeren keresztül jöttek utánunk. Aztán elmaradtak”, emlékszik egy másik fogoly.⁷¹

Más módja is volt a szökésnek: „Azokon a településeken, ahol tudomást szereztek arról, hogy ott majd hadifoglyokat kísérnek, az útszéleken tömegével várakoztak az emberek. Mindent elkövettek, hogy kiszabadítsák a férjüket, a testvérüket, vagy a gyermeküket. Ez rettenetesen tetszett az oroszoknak, pláne, ha fiatalasszony vagy ha lány volt az illető – no de az idősebbektől sem riadtak vissza. Általában 3 liter pálinkáért engedtek el embereket, vagy pedig..., hát ott mindjárt a közelben, néha ott mindenki szeme láttára erőszakolták meg a nőt, s csak úgy engedték el a hozzátartozót. Igen ám, de ezeket az embereket pótolni kellett, hogy meglegyen a létszám. Ez úgy történt, ha megláttak az utcán egy férfit – legyen akár 60 vagy 17 éves –, egyszerűen hátba vágták a géppisztollyal és belökték a sorba.”⁷²

Ha több ember szedtek össze, mint amennyi megszökött vagy meghalt útközben, akkor a felesleget a táborok előtt elengedték. Egy ilyen esemény tanúja volt *Kalmár Imre* is: „Mielőtt beengedtek bennünket a lágerba, »népszámlálást« tartottak. Nyolc fővel több volt a létszám, a felesleget elengedték. Rendnek kellett lenni...”⁷³

⁷⁰ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vic. 2–3. o.

⁷¹ Kilyén Gábor: Fennmaradni. Kilencedik beszélgetés. www.gulag.hu

⁷² Szabó Mihály: A Krímben voltam hadifogoly... 6. o.

⁷³ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vic. 7. o.

A SZÖKÉSEK MEGTORLÁSA

A szökéseket, szökési kísérleteket kegyetlenül megtorolták az örök. Akit szökési kísérleten kaptak rajta vagy szökés közben elfogtak, azokat általában agyonlőtték, vagy annyira összeverték, hogy alig maradt élet benne. Az örök nem sokat törődtek az emberérettel – még ha nem is fenyegette őket az a veszély, hogy elszökhet az illető, akkor is helyben agyonlőtték. Csak két esetet hadd idézzek: „A Mexikói úton mentünk, a fiú mellettem. Akkor még az utat követ szórták fel, s az út mellett 100–150 méterenként kőrakások voltak, s mire odaértünk az egyik mellé, a fiú megszorította a kezem, kiugrott a sorból és elbújt a kőrakáshoz. Az orosz katona észrevette, odament és egy sorozatot beleengedett.”⁷⁴ „Egyik társunk – a szabadulás reményében – bebújt az útszéli árok átfolyó betoncsövébe. Az orosz katona észrevette, odaszaladt és egy sorozatot engedett a szökevény után.”⁷⁵ Voltak, akik félholtra veréssel „megúszták”. Egy ilyen esetről emlékezik meg *Balog József* is: „Április 24-én derült ki Farmoson, hogy két fő hiányzik. [...] Egy óra keresés után megtalálták őket. Körbe állították őket, és hatan puskatussal félholtra verték. Ezután indulás. Az első sorban ketten közrefogtuk az összetört bajtársakat, mivel alig volt élet bennük. Alig vonszolták magukat. Irtózatossághoz mérten megérkeztünk Ceglédre. Agyoncsigázott, elnyűtt társaság volt. Sokan összerogytak a fáradtságtól.”⁷⁶

Azonban előfordultak szerencsésebb esetek is. Egy ilyen szerencsés esetet élt át *dr. Tóth Sándor* is: „A több száz emberből álló csoportot lovas katonák kísérték az Üllői úton kifelé. Mivel nagyon fáztam, azt terveztem, hogy megpróbálok megszökni, bár tudtam, hogy a szökés felfedezése esetén az agyonlövést nem kerülhetem el. Mivel a lovas orosz katonák a menetoszlop két oldalán haladtak, egyetlen lehetőségnek csak az látszott, hogy fokozatosan az utolsó sorban maradok, ahonnan az adott pillanatban hátrafelé léphetek. Így is cselekedtem, és egy alkalmasnak

⁷⁴ VHBSZ 26. – 1992. Gömöri Lajos vic. 3. o.

⁷⁵ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vic. 7. o.

⁷⁶ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vic. 14–15. o.

látszó pillanatban, mintegy negyedmagammal megkíséreltük a szökést. Sajnos, az orosz lovas katona észrevett bennünket, közölte, hogy elretentő például agyon fog bennünket lőni. Oda is állított bennünket az árokpartra, ő pedig lóhátról akart bennünket a dobtáras géppisztollyal agyonlőni. Ezt meg is tette volna, azonban szerencsénkre Cegléd irányából jött egy orosz parancsnoki kocsi, egy őrnaggyal. Az őrnagy látta, hogy az orosz katona kivégzéshez készülődik. Intett, hogy álljunk be a sorba, aminek azonnal engedelmeskedtünk, az orosz őr pedig dühében majdnem az orosz őrnagyot lőtte agyon, szidta, amiért megakadályozta a kivégzést.”⁷⁷

Ugyanakkor nem egy esetben nemcsak a szökést megkísérlő foglyokat fenyegették meg agyonlövésével, hanem a családjukat is, derül ki *Kalmár Imre* visszaemlékezéséből.⁷⁸ S hogy nemcsak holmi fantázia szüleménye mindez, bizonyítja Baja szovjet városparancsnokának és a város polgármesterének a Hirdetménye.

Történt ugyanis, hogy *Ficzere Albert* bajai lakos 1944 októberében – miközben hadifogoly sorstársaival együtt szovjet őrk kísérték Bácsbokod felé – lefegyverezte az őrséget, s az elvett fegyverrel megsebesítve egyik őrzőjét, elmenekült. Az eset kapcsán a szovjet szervek óriási hajszát indítottak a szökevény kézre kerítésére. Odáig ment a szovjet városparancsnokság, hogy Baja városában kifüggesztett hirdeteményeken, fenyegetéssel és 25 000 pengős vérdíj kitűzésével próbálták kézre keríteni a szökevényt. A hirdetményben felhívják a város lakosságát, hogy a katonai parancsnokság rendelkezése értelmében *Ficzere Albertet* november 4-éig szolgáltatassák ki, vagy ő maga jelentkezzen önként, „ellenkező esetben két lányát és a város polgárságából 50 túszt kivégeznek”. Azonban, ha *Ficzere Albert* önként jelentkezik, akkor „sem őt, sem lányait nem fogják kivégezni, és ezáltal 50 ártatlan polgár is megszabadul a biztos haláltól”. Ezek után *Ficzere Albert* önként jelentkezett, mégis kivégezték.⁷⁹

⁷⁷ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 2. o.

⁷⁸ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 3. o.

⁷⁹ Fehérváry Krisztina: Kesztyűs kézzel. Egy szovjet bosszú hiteles dokumentuma. Demokrata, 2001/3.

Baja város polgármesterétől.

Hirdetmény.

A szovjet katonai parancsnokság közlése szerint **FICZERE ALBERT** Szeremlei-utcai lakos, miközben szovjet katonai kísérettel Bácsbokod felé haladt, a helység előtt 4 km-el lefegyverezte az őrséget és az elvett fegyverrel kísérőjét megsebesítve elmenekült.

A katonai parancsnokság rendelkezése értelmében **FICZERE ALBERTET** november 4-ig ki kell szolgáltatni, ellenkező esetben két lányát és a város polgárságából 50 túszt kivégeznek.

Nyomatékosan felhívom a város közönségét, hogy polgártársai és saját élete megmentése érdekében mindent kövessen el, hogy fentnevezett **Ficzere Albertet** megtalálhassuk. A nyomravezetőnek **25.000 pengő** jutalmat tűzök ki. Aki **Ficzere Albert** tartózkodási helyét vagy erre vezető bármiféle nyomot tud, jól felfogott érdekében azonnal jelentse a polgárőrség parancsnokának.

Ha **Ficzere Albert** önként jelentkezik, a szovjet katonai parancsnokság közlése szerint sem őt, sem lányait nem fogják kivégezni és ezáltal 50 ártatlan polgár is megszabadul a biztos haláltól.

Baja, 1944. október hó 29-én.

Láttam:

Terescsenko s. k.

városparancsnok.

Dr. Takáts Endre s. k.

a város vezetője.

Baja város polgármesterének Hirdetménye Ficzere Albert szökött hadifogoly kézrekerítésére

Nem csak foglyokat lőttek le az örök. Sok esetben előfordult, hogy civileket, vagy valamelyik demokratikus vagy a szovjetekkel együtt harcoló hadsereg tagját lőtték le, azt gondolván, hogy ők szökésben lévő foglyok. Sőt nem egyszer olyan is előfordult, hogy a saját bajtársukat lőtték agyon. Néhány példa ezekről:

„Ha valaki megpróbált szökni, azonnal lőttek. Így például az Üllői út elején haladtunk, amikor az egyik pincéből az ablakokon keresztül egy férfi mászott ki, vödörrel a kezében. Nyilván vizet akart hozni a Dunáról. Amikor meglátta, hogy az orosz katonák bennünket kísérek, bújtvoltna vissza a pinceablakon. Az orosz észrevette, és egy sorozat géppisztolylövedékkel agyonlőtte azt az embert, aki holtan esett vissza a pincébe. Ez a kis »közjáték« jó volt arra, hogy mindenkinek elvegye a kedvét a szökés gondolatától, annál is inkább, mivel azt ígérték, hogy a magyar katonai parancsnokságra visznek bennünket, ahol igazolást kapunk és hazamehetünk.”⁸⁰

Asztalos Istvánt fogoly levontként hajtották a mosonmagyaróvári laktanyától a pozsonyi lágerig, amikor – a foglyokat még nem engedve be a gyűjtőtáborba – Pozsony mellett egy tisztáson töltött el néhány napot, és a következő jelenetnek lett a szemtanúja: „Voltak közöttünk felvidéki szlovákok, ruszinok is. Az útról lejött hozzánk egy már demokratikus szlovák katona. A földijeivel elbeszélgetett. Az örök nem bánták. Egyszer csak megindult, hogy most már elmegy. Kapaszkodott az út oldalán felfelé. Az őt rászólt, hogy: »Sztoj«, de egyúttal már egy sorozatot utána is eresztett, mire az holtan gurult vissza. Egynéhány foglyot odahívtak. A kocsiról adtak szerszámot, és ott mindjárt el is temették. Ennyi volt az élet!”⁸¹

Nemegyszer előfordult az is, hogy az egyik szovjet kísérő katona lelőtte a társát. Ez általában akkor fordult elő, ha a kísérő katonára is rátört a szükség, esetleg »ukránka«⁸² betegsége volt. Volt, hogy menet közben, volt, hogy egy rövid pihenő alkalmával a szovjet őt a szükségét a fogoly-

⁸⁰ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 2. o.

⁸¹ Asztalos Sándor egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 78. o.

⁸² A vérhas katonák között elterjedt elnevezése, ezt a betegséget leginkább a magyar honvédség ukrainai tevékenysége időszakában kapták el sűrűn az emberek, a fertőzött víztől, élelemtől, illetve a mostoha higiénés körülmények következtében. Ezért nevezték el »ukránká«-nak.

csoporttól távolabb, 20–30 méterre végezte, ködös vagy szürkületi időben. Amikor egyik őrtársa észrevette, hogy valaki a parancs ellenére eltávozott a fogolycsoporttól, többnyire vagy felszólítás nélkül, vagy felszólítás után eresztett oda egy sorozatot. Egy ilyen esetet ír le dr. Tóth István: „Az orosz kísérő katonák kegyetlensége egész úton változatlan maradt, és ha valaki megkísérelte a szökést, azonnal lelőtték. Az orosz örök néhány perc pihenőt engedélyeztek, hogy akinek szüksége van, elintézhessen. Az egyik orosz őt ezt nem közvetlenül az árok partján tette, hanem mintegy harminc méterre az úttól. Egy másik kísérő őt azt gondolta, hogy valamelyik fogoly merészkedett messzebbre, intett, hogy azonnal jöjjön vissza. Ez az orosz őt, abban a hiszemben, hogy őrtársa tudja, hogy ő is orosz katona, visszaintett. Ez elég volt a másik orosz őtnek, hogy agyonlője saját bajtársát. Amikor a foglyok felhívták figyelmét, hogy az is orosz katona, legyintett egyet, elhozta a géppisztolyát, és a menet indulhatott tovább.”⁸³ És hogy mennyire nem egyedi eset volt a fenti történet, hadd idézzek egy másik szemtanút a sok közül: „A téli csendet puskadörrenést követő jajveszékelés töri meg. A hang irányában látom, egyik katona vértócsában forgolódik, összegörnyedt testtel. Puskája a jegenyefához van támasztva. A tőlünk távolabb álló katona nem látta a fához támasztott puskát. Szükségét végző hadifogolynak nézte a menetoszlop mellett pár méterre guggoló bajtársát. Felszólítás nélkül lőtt. Orvos helyben nincs. Mire a majorból lovas kocsit hoznak, kivérzett a katona.”⁸⁴

A gyűjtőtáborokig vezető úton a foglyok 1–2%-a betegség, fagyás, lövés vagy egyéb okok miatt életét veszítette.

⁸³ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 5. o.

⁸⁴ Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban. Budapest, 2005., 107. o.

Sok esetben a gyűjtőlágerekbe beengedés előtt a fogolycsoportoknak egy-két vagy három napot kellett várniuk. Ez történt *Mauer Klimes Ferenc*el is: „Ránk sötétedett, már későre járt, elértük Gödöllőt, a kastélynál balfelé elhagytuk a várost. Innen még jó távolabb beirányítottak bennünket egy térdigérő hómezőre, onnan betértek a tömeget drótkerítések közé, ahol nem volt fedett hely. Itt kellett tölteni az egész éjszakát, térdig érő hóban, fedél nélkül. Bolyongtunk, topogtunk, elszibbadtam, míg egyszer csak összehúzódva nekidőltem egy alacsonyabb hókupacnak és abban a pillanatban elaludtam, dacára a nagy hónap és az igazán hideg időnek [...], hiszen közel 40 km-t gyalogoltunk előző napon. [...] Háromszor próbáltuk bennünket leadni a gyűjtőlágerbe, a volt Premontrei Gimnáziumba. [...] Harmadik próbálkozásra [*a harmadik napon* – B. Z.] bekerültünk a nagy iskolai emeletes épületbe.”⁸⁵

A hadifoglyok várákztatásának legtöbbször a gyűjtőtábor túltelítettsége volt az oka, ami az egészségesebbek tovább indítása után csökkent, s így a következő hadifogolycsoportok beengedést nyerhettek. Azonban a várákztatás idejét az őrk sokszor felhasználta a foglyok szörtelenítésére és ismételt „lezabrálásukra”: „Bennünket több sorba egyesével állítottak, és így a pokrócokhoz érve, mindent ki kellett rakni a zsebeinkből, csomagunkból. Nem adtak vissza semmit. Lezabráltak bennünket.”⁸⁶

Az Ausztria szovjet megszállási zónájából érkezők katonai őrizete – mint ahogy arról már írtam – a Magyarországra érkezéstől kezdve szinte észrevétlenül fokozatosan kezdett erősödni, ami a többszörös szögesdrót kerítéssel körülvett hadifogoly-gyűjtőtáborhoz megérkezéskor kulminált, vált fenyegetővé. Mindezt jól tükrözi *D. Kiss Ernő* visszaemlékezése: „Amikor Sopronkőhidára értünk, ott sok szovjet katona fogadott minket. A csapatot kettéosztották, az egyik fele, a férfiak, a másik fele, a nők és gyerekek mentek lovas fogatokkal együtt. A sopronkőhidai fegyház előtt volt egy nagy legelő, és minket, férfiakat odatereltek. Le kellett ülni, felál-

⁸⁵ Emlékek a hadak útja mentén... 46–47. o.

⁸⁶ Ua. 46. o.

lani nem volt szabad. Négy oldalról golyószórók néztek ránk, majd kinyitották a börtön kapuját, és mi szépen bevonultunk. Ekkor már nemigen bíztunk a dokumentumban.”⁸⁷

Azonban sokaknak nemcsak az első gyűjtőtáborig tartott a gyalogmenet, hanem a második, harmadik vagy negyedik gyűjtőtáborig, sőt egyeseket gyalogmenetben vittek akár a máramarosszigeti átmeneti táborig. Így került *Kilyén Gábor* is a jászberényi fogolytáborból a máramarosszigetibe.⁸⁸ Ezek útvonaláról – a már említetteken kívül – legbővebben a „Táborból táborba – területi összefüggések” című fejezetben, valamint a vasúton történő szállításokról még a „A foglyok szállítása Magyarországon és kiszállításuk a romániai átmeneti, illetve elosztótáborokig” című fejezetben szölok.

⁸⁷ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi levélték... 148. o.

⁸⁸ Kilyén Gábor: Fennmaradni. Kilencedik beszélgetés. In: www.gulag.hu

V. A TÁBOROK

A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK HÁLÓZATÁNAK¹ KIALAKULÁSA – ÖSSZEFÜGGÉSBEN A FRONT FOLYAMATOS VÁLTOZÁSÁVAL²

Magyarország trianoni – lényegében a mai – területére Battonya körzetében, 1944. szeptember 23-án léptek először a Vörös Hadsereg alakulatai.³ A délkeletről érkező 2. Ukrán Front csapatai október közepén elsőként Gyulán a huszárlaktanyában (a Göndöcs-kertben valószínűsíthetően a 0060-as parancs alapján, németként elhurcoltakat gyűjtötték), majd Szeged mellett Nagyfán, az egykori gróf Pallavicini-birtokon álló Nagyfai Büntetésvégrehajtási Intézetben létesítettek hadifogolytábort.⁴ Ezekkel közel egy időben hozták létre a szőregi hadifogolytábort is.⁵

Szeged 1944. október 11-ei elfoglalását követően még októberben alakítottak ki gyűjtő-, vagyis koncentrációs tábort a Csillagbörtönből. Ezt bizonyítja egy a Külügyminisztériumhoz érkezett kérelem is, amely arról tanúskodik, hogy már októberben úgy került egy helyi lakos hadifogságba, hogy egy a hadifogolytáborból szökött fogoly helyett vetették fogság-

¹ A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok térképen. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok listája településenként.

² A magyarországi harcok, illetve a települések Vörös Hadsereg általi elfoglalásának időpontjait Ravasz István: A magyarországi harcok kronológiája és adattára 1944–1945. című bölcsészdoktori disszertációból vettük.

³ A Vörös Hadsereg alakulatainak Magyarországra érkezéséről bővebben lásd: Korom Mihály: Magyarországi harcok kezdete. In: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. (Szerk.: Sipos Péter–Ravasz István.) Budapest, 1997., 302–303. o.

⁴ Dányi László: „A döntéshozók nem hallják meg a hátrányos helyzetben lévők jaj-zavát” In: Közös Út, 2004/3., 17. o.; Interjú Török János egykori hadifogollyal. A riport a szerző tulajdonában.

⁵ Szőregi Béla: Egy orosz hadifogoly naplója. Cleveland, é. n., 9. o.

ba.⁶ Ezenkívül Szegeden, az első ismert hadifogoly-haláleset október 22-én történt. Egy 23 éves hadifoglyot – valószínűleg szökési kísérlet miatt – lőttek agyon.⁷ Ehhez képest a szovjet források szerint Szegeden csak 1945. január 18-án jött létre a hadifogolytábor.⁸ Ez nyilvánvalóan téves adat, egyrészt az előbbiek fényében, másrészt pedig életszerűtlen. Ugyanis igencsak furcsa, hogy 6, egymástól légvonalban akár 100–200 kilométerre lévő településen (Szegeden, Miskolcon, Gödöllőn, Kiskunfélegyházán, Ceglédn és Debrecenben) varázsütésre egy és ugyanazon a napon, 1945. január 18-án hozták létre a hadifogolytáborokat.⁹ Nyilván volt egy központi rendelkezés, és az alárendelt katonatisztek ahhoz igazodva, annak megfelve írták meg a jelentéseiket a hadifogolytáborok létesítéséről. *Sztálin* is tisztában volt azzal, hogy az elé kerülő jelentések a felsőbb utasításoknak, illetve elvárásoknak való megfelelési kényszerből fakadóan nem a valóságot ábrázolták, hanem téves, fals adatokat, vagyis az előjárók elvárásait. E totális diktatúrának a zsigeri félelemből fakadó jelentéseiről így nyilatkozott a vezér, vagyis maga *Sztálin*: „Ugyan ki bízhat meg kizárólag az írott dokumentumokban a javíthatatlan bürokratákon kívül? Legfeljebb a levéltári patkányok!”¹⁰ (Az 1945. január 18-ai dátum a gödöllői láger létrehozásához áll legközelebb, bár azt is több nappal korábban hozták létre.)

A csillagbörtönbeli fogolytábort a márciusban elhatalmasodó tifuszciklás miatt 1945. április végén–május elején átköltöztették a repülőtérré, ahol már csökkent a zsúfoltság, és a higiénés körülmények is sokkal jobbakk voltak.¹¹ A foglyokat április végén kezdték átvinni a Csillagból, de akkor már voltak ott „frissen fogságba esett foglyok, akiket az egykori

⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.363/7 – 1945.

⁷ Bús János–Szabó Péter: Béke poraikra... II. Dokumentum emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 2001., 617. o.

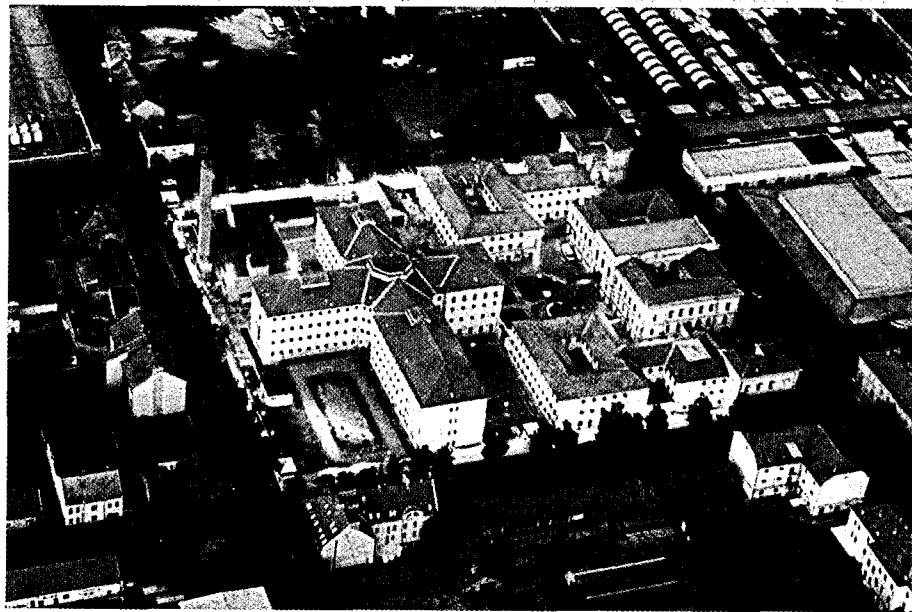
⁸ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest, 2009., 120. o.

⁹ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban... 119–120. o.

¹⁰ Werth, Nicolas: A Szovjetunió, avagy a terror uralma. Deportálás, Gulag, éhínségek. Rubicon, 2001/4–5., 20. o.

¹¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.363/7. – 1945. és Eszes János vie. In: Sebeni Ilona: Haza fogunk menni. Kényszmunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Debrecen, 1993., 389. o.; Király Mihály vie. In: A vásárhelyi levélték... 80. o.

német birodalom területén ejtettek hadifogságba és útjukat a Szovjetunió felé őreik itt megszakították velük.”¹² Ugyanakkor a börtön a nyáron még hadifogolykórházként működött.¹³ 1944–45 telén Szeged-Várostanán (Királyhalom) területén a város tragikus tüzelőanyag-hiánya miatt fakitermelésre ideiglenesen hadifogolytábort alakítottak ki.¹⁴

*A szegedi Csillagbörtön,
amelyben egykor 12 000 embert (katonát és civilt) tartottak hadifogságban*

A szovjet csapatok észak felé való előretörésével, az alföldi csata végén, 1944. október 20-án Debrecen is a Vörös Hadsereg kezébe került. Itt is a város elfoglalását követően igen hamar, egy héten belül, azaz október 26-ára már kialakították a hadifogolytábort a Pavilon laktanyában. A né-

¹² Korchmáros István: A birodalom markában... 125. o.

¹³ Kanyó Ferenc: Világháborúk szegedi hősi halottai. Szeged, 2002., 200. o.

¹⁴ Az ott meghaltak közül 224 főt 1946-ban exhumáltak és a hősi temetőben helyezték őket örök nyugalomra. Kanyó Ferenc: Világháborúk szegedi... 200. o.

hány nappal korábban a közelben fogságba kerültek a tábor létrehozásáig különböző alkalmilag kialakított helyeken őrizték. Így például a Nyíregyháza melletti Nagykállón október 21-én fogságba esett Páli Lajos távirászt, miután fogolytársaival Debrecenbe érkezett, egy éjszakára a törvényszék épületébe, majd három napra egy hitelintézetbe zárták. S csak ezek után, október 26-án kísérték őket a Pavilon laktanyába, ahol az ő csoportjuk volt az első.¹⁵

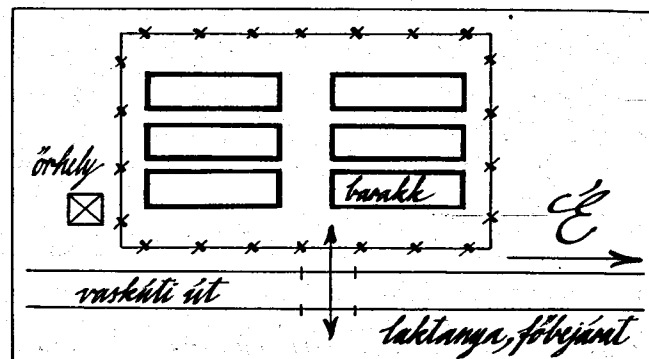

A debreceni Pavilon laktanya a boldog békeidőkben – képeslapon

¹⁵ Páli Lajos 2004. március 14-ei levele a szerzőhöz.

A következő a mezőtúri fogolytábor volt, amelyet a városháza épületéből alakítottak ki a település elfoglalása¹⁶ után egy héten belül, vagyis október 23-a és 28-a között. Ugyanis 1944. október 29-én már regisztráltak egy, a hadifogolytáborban „lövés” által meghalt 39 éves honvédet.¹⁷ Valószínűleg a fogolytábor őrsége lőhetett le, hiszen a súlyosan sebesült katonákat nem a hadifogoly-gyűjtőtáborokba, hanem a hadikórházakba vagy vöröskeresztes kórházakba vitték, vagy ha mégsem – ami nemigen valószínű –, akkor ők már a fogolytábor felé vezető úton behaltak sérüléseikbe.

A mezőtúri fogolytábor létrehozása után hosszú szünet következett, mintegy egy hónapig nem hoztak létre hadifogoly-gyűjtőtábor a szovjet szervezetek. Ez feltehetően annak volt köszönhető, hogy a szovjet csapatok a korábbi erőltetett támadó hadműveletekben, főként a tiszántúli (korábbi művekben debreceninek, míg az utóbbiakban alföldinek nevezett) csatában kimerültek. A következő hadifogoly-gyűjtőtábor csak 1944. november végén–december elején hozták létre, Baján,¹⁸ a város déli szélén, a Vaskút felé vezető út mentén, a ma már nem létező Baja–Hercegszántó-vasútvonal mellett lévő utászaktanyából és az út túloldalán lévő barakktáborból.

*A bajai utászaktanyával szemközt,
a hadifoglyok síremlékművének belyén egykor fennállt barakktábor alaprajza*

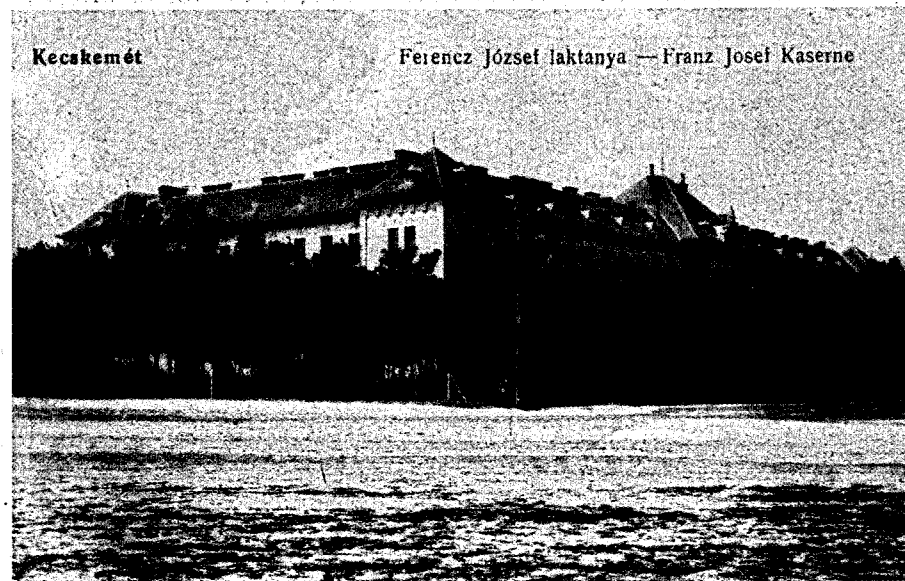
¹⁶ Mezőtúr szovjet kézre kerülése: 1944. október 22.

¹⁷ Bús János–Szabó Péter: i. m. 919. o.

¹⁸ Baja szovjet kézre kerülése: 1944. október 21.

Mindenesetre a fogolytábor december 8-án már javában működött, hiszen azon a napon már létrehoztak a városban a hadifoglyok ellátására, megsegítésére egy úgynevezett szociális konyhát, ahonnan e naptól fogva kaptak ételmet a hadifogoly-gyűjtőtáborból munkára kivitt foglyok.¹⁹

A bajai táborral közel egy időben jött létre Kecskeméten²⁰ is gyűjtőtábor. Először a törvényszéki palotát használták a hadifoglyok őrzésére, amelyet december elején már fogolytáborként használtak.²¹ Később a fogolytábor – az egyre növekvő létszám és a könnyebb szállítási lehetőség miatt – a városközponttól távolabb fekvő Ferenc József laktanyába költöztették.

*Kecskemét, az egykori Ferenc József laktanya, amelyben 1944–45-ben hadifogolytábor volt.
Ma az épületkomplexumban ének-zenei általános iskola és gimnázium,
zeneiskola és zeneművészeti szakközépiskola működik*

¹⁹ BKMÖL XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei. 1945. december 15.

²⁰ Kecskemét szovjet kézre kerülése: 1944. november 1.

²¹ Takács Edit: Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944 decemberéből. In: Nagy István emlékkönyv. (Szerk.: Zombori István.) Szeged, 1999., 131., 134., 140. o.; valamint VHBSZ 9. – 1992. Dr. Révész László vie. 1. o.

A 2. Ukrán Front csapatai a Budapest hadművelet keretében 1944. november 4-ére elfoglalták Cegléd városát, aminek különös jelentőségét az adta, hogy a Budapestről kelet felé vezető vasútvonalak csomópontja ezzel a Vörös Hadsereg kezébe került. A városnak e különleges közlekedésföldrajzi helyzetéből adódóan itt hozta létre a Vörös Hadsereg Magyarország legnagyobb hadifogoly-koncentrációjának helyét adó táborait, amelyeket a huszár és a páncéloslaktanyából alakítottak ki. Ezek egymáshoz igen közel, szinte egymás mellett a város szélén a Törteli út északi oldalán a vasút jobb és bal oldalán helyezkedtek el.

A ceglédi páncéloslaktanyát 1945. január 1-jétől használták hadifogolytáborként, ugyanis ekkor érkezett ide az első, ötszáz fős hadifogolycsoport.²² A másik ceglédi hadifogoly-gyűjtőtábor, a huszárlaktanyabelit az előbbinél hamarabb, valószínűleg 1944 decemberében hozták létre. Ugyanis egy szomorú adat bizonyítja, hogy 1944. december 14-én már bizonyosan működött gyűjtőtábor Cegléden, ugyanis *Tóth Antal* 63 éves mezőtúri lakos a fenti napon halt meg a ceglédi hadifogolytáborban.²³

Szintén november 4-én került a szovjet csapatok kezébe Szolnok is, ahol a Werbőczy utcában lévő törvényszéki épületet használták hadifogolytáborként.²⁴ Feltehetően a jászberényi hadifogolytáborral közel egy időben alakíthatták ki, mivel ezzel a lágerrel volt szoros kapcsolata.

Jászberényben²⁵ is – akárcsak Baján, Kecskeméten és Cegléden – november végén–december elején hoztak létre hadifogolytábor. A környező településekről a férfilakosság egy részét december elején már ebbe a táborba hajtották.²⁶ Mindenesetre december 6-án már voltak magyar foglyok az egyik jászberényi gyűjtőtáborban.²⁷ Sajnos, az nem derül ki a rendelkezésre álló dokumentumokból, hogy melyik jászberényi láger működött már ekkor, illetve, hogy a másik mikor jött létre.

²² Leitold István: Hadifogságom története. In: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XX., 2001., 101. o.

²³ Bús János–Szabó Péter: i. m. 994. o.

²⁴ HLI HM 5.067/ált. – 1945.

²⁵ Jászberény szovjet kézre kerülése: 1944. november 15.

²⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.290/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.386/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.252/pol. – 1945.; VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 1.

²⁷ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 1. o.

Vácon²⁸ a város elfoglalása után nem sokkal, még december első felében „a királyi országos fegyintézet épületét – hadifoglyok elhelyezése céljából – az orosz haderő igénybe vette. Az abban lakókat az épületből kitelepítette, s az intézet épületeit megszállta”, derül ki a polgármesternek az alispánhoz írott, a városi közállapotokról szóló beszámolójából.²⁹

1945 január–februárjában jöttek, illetve jöhettek létre a 2. Ukrán Front alárendeltségében harcoló 4. román hadsereg őrizete alatti északkelet-magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok is. Megközelítően pontos dátumot csak a miskolci³⁰ hadifogolytáborról tudunk adni, amelyet a város szélén, a vasút mellet lévő huszárlaktanyából alakítottak ki a laktanya 1945. január 3-a utáni szögesdrót kerítéssel történő körülkerítésével.³¹ A térségben, Miskolc 50 kilométeres körzetében még további hat hadifogoly-gyűjtőtábor jött létre, román felügyelettel, a jelzett időszakban. Közülük valószínűleg elsőként – a hat település közül először az 1945. november 29-én elfoglalt – Alsó- és Felsőzsolcán hoztak létre fogolytábor. Az utóbbiban a Landsman-féle épületből alakítottak ki hadifogolytábor.³² Ezeket követően – valószínűleg elfoglalásuk sorrendjében – Szirmabesenyőn³³, Sajóecsegen³⁴, Edelényben³⁵ és Sirokon³⁶ a Glückudvarban.³⁷ Közülük az első öt gyűjtőtábor Miskolc keleti szomszédságából indulva, a Sajó, majd a Bódva mentén felfelé kúszva, láncolatszerűen jött létre, míg a hatodik, a siroki a Tarna folyó mentén.

A térségben és az előbbi táborokhoz kapcsolódóan, de immár szovjet őrizet alatt Salgótarjánban³⁸ 1944. december végén–1945. január elején

²⁸ Vác szovjet kézre kerülése: 1944. december 8.

²⁹ Vác Történelmi Tár I. „Késő maradékainknak tétessen jegyzékbe!” Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. (Összeállította: Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás.) Vác, 1996., 660. o.

³⁰ Miskolc szovjet kézre kerülése: 1944. december 3.

³¹ VHBSZ 212. – 1992. Kisgergely Ágoston vie. 3. o.

³² A mai Pokol csárda és a Művelődési Ház helyén és udvarán volt a tábor. (Zsiros Sándor: Felsőzsolca története. [Miskolc] 1993., 221. o.)

³³ Szirmabesenyő szovjet kézre kerülése: 1944. december 3.

³⁴ Sajóecseg szovjet kézre kerülése: 1944. december 10.

³⁵ Edelény szovjet kézre kerülése: 1944. december 13.

³⁶ Sirok szovjet kézre kerülése: 1944. december 6.

³⁷ Zsiros Sándor: i. m. 221. o.

³⁸ Salgótarján szovjet kézre kerülése: 1944. december 26.

jött létre hadifogolytábor az Újtelepen, amelyet a szovjet parancsnokság zárt területnek nyilvánított.³⁹

A Dél-Dunántúlon 1945. január és április között a 3. Ukrán Front alárendeltségében harcoló 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg öt hadifogolytábort hozott létre. A bolgár hadsereg által létrehozott három gyűjtőtábor négy településen helyezkedett el. Elsőként, az 1. számút és egyben a legnagyobbat a Szigetvártól északra, 2,5 km-re lévő Csertőn,⁴⁰ (a korabeli dokumentumokban többnyire Csertő-pusztaként emlegetett) gróf *Festetics Domonkos* uradalmán⁴¹ hozták létre, amelynek parancsnoka *Nedjo Talmašov* hadnagy volt. A 2. számút – amely kezdetben Péterváradon (Petrovaradin) működött – 1945 áprilisában helyezték át Pécsre, a Ferenc József laktanyába,⁴² amelynek parancsnoka *Alexander Karailiev* hadnagy volt.⁴³ Azonban kérdés, hogy vajon Pécs szovjetek általi, 1944. november 29-ei elfoglalása és az áprilisi időpont között melyik haderő és hol őrizte a térségben elfogott hadifoglyokat.

„A harmadik hadifogolytábor két településen működött, Csurgón (1945. március 31-étől) és Nagykanizsán (április 1-jétől)”, olvashatjuk *Alexander Gjurov* könyvében.⁴⁴ Azonban a csurgói hadifogolytábor felállításának az időpontja bizonyosan nem március 31-e. Egyrészt azért nem, mert aznap foglalta el a bolgár haderő, és nem ismerünk arra példát, hogy már az elfoglalás napján egy településen eldöntötték volna a hadifogolytábor helyét, és azt létre is hozták volna, ami valljuk meg, gyakorlatilag irreális. Másrészt pedig első kézből, *Schlegel Oszkár* tartalékos mérnök zászlós, egykori hadifogoly visszaemlékezéséből tudhatjuk, aki jelen volt a fogolytábor létrejötténél, hogy a csurgói hadifogolytábort április 3-án hozták létre a város északi peremén lévő uradalmi majorból.⁴⁵ A csurgói

³⁹ Nógrád Megyei Levéltár (NML) XXII. 102. Salgótarján polgármesterének iratai 72/1945. Utalás a dokumentumra: Salgótarján történelmi kronológiája 2. köt. (1945–1977) [Szerk.: Á. Varga László, az adatgyűjtést végezte, a kronológiát összeállította: Cs. Sebestyén Kálmán.] Salgótarján, 2002., 11. o.

⁴⁰ Csertő (Szigetvár mellett) szovjet kézre kerülése: 1944. december 5.

⁴¹ Somogy Megyei Levéltár (SML) XXI. 16. Szigetvári járás iratainak iktatókönyve.

⁴² 1945 után Nagy Jenő laktanya lett a neve.

⁴³ Gjurov, Alexander: Puskaporos tavasz [Барутна пролет]. Az Első Bolgár Hadsereg Dél-Magyarországon 1945-ben. Szófia, 2005., 52. o.

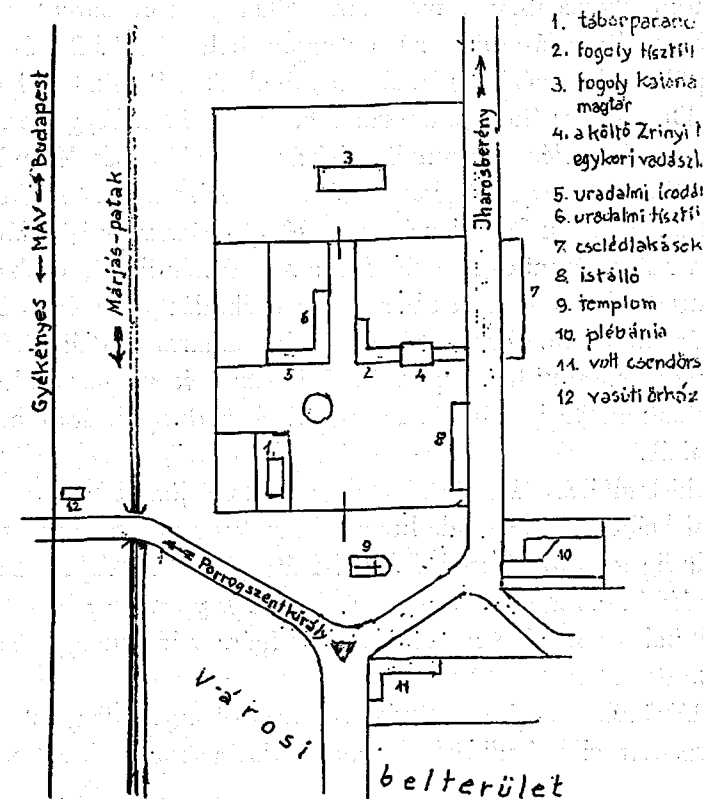
⁴⁴ Gjurov, Alexander: i. m. 52. o.

⁴⁵ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vic. 1–2. o.

gyűjtőtábor a község északi szélén a vasúttól 150 méterre, a Máriás-patak, a Porrogszentkirályi út és az Iharos út által határolt területen, a római katolikus templomtól északra helyezkedett el.⁴⁶

A csurgói fogolytábor helyszínrajza

1945. április 3-tól júliusig

Budapest, 1992. december 5.

Schlegel Oszkár
tartalékos mérnök zászlós
ny. főmérnök

Schlegel Oszkár tartalékos mérnök zászlós, egykori hadifogoly
helyszínrajza a csurgói hadifogolytáborról

⁴⁶ Schlegel Oszkár tartalékos mérnök zászlós, egykori hadifogoly helyszínrajza alapján.

Hasonlóképpen irreális a nagykanizsai hadifoglytábor létrejöttének az időpontja is, hiszen itt is arra a napra teszi *Gjurov* a láger létrejöttét, amikor a várost az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg alakulatai elfoglalták. A két időpontból valószínűsíthető, hogy *Gjurov* a láger létrejöttének az időpontját automatikusan a települések elfoglalásának a napjától datálta.

A szovjetek a Dél-Dunántúlon két településen alakítottak ki hadifoglytábort. Előbb Kaposváron⁴⁷ a Baross laktanyából, majd Rigyácon. Az utóbbi községben, mivel nem voltak komoly harcok – rendkívül hamar, az elfoglalása utáni három napon belül, április 2-a és 5-e között, a település keleti szélén egy majorságból alakították ki a foglytábort.⁴⁸

A Duna–Tisza között hosszú kihagyás – közel egy hónap – után, 1945. január elején Kiskunfélegyházán hoztak ismét létre hadifoglygyűjtőtábort a szovjet fegyveres erők. A szovjetek miután október 23-án elfoglalták Kiskunfélegyházát, a vasútállomáshoz közel lévő Magyar Királyi Állami Tanítóképző és Líceum épületéből először hadikórházat alakítottak ki, amely december 20-áig működött, amikor is elköltözött. A karácsonyi szünetben rendbe hozták a tanárok, a diákok és a helyiek az épület földszinti helyiségeit. 1945. január 3-án megkezdődött a tanítás az épületben, de január 9-én a szovjetek hadifoglytábor céljára ismét lefoglalták.⁴⁹

A kiskunfélegyházai közel egy időben jöhetett létre a tetétlenpusztai⁵⁰ tábor, mivel az ide hozott foglyokat a vasúti továbbszállítás miatt mindig továbbhajtották Félegyházára. A Solttól délkeleti irányban 8 km-re lévő község külterületén, gróf *Teleki József* majorjából alakították ki a gyűjtőtábort, amelyben 1945. január végére már mintegy 11 ezer fogly raboskodott.⁵¹

Valószínűleg a főként Budapest utcáiról egyre nagyobb mértékben összeszedett civil hadifoglyok befogadására hozták létre a következő

gyűjtőtábort Gödöllőn⁵² a vasútállomás közelében lévő Premontrei Gimnáziumban, illetve a konviktusban. Román katonák már január 5-én elhelyeztek itt 500-600 magyar hadifoglyot. Január 12-én a szovjet parancsnokság közölte a premontrei rendház tagjaival, hogy hadifoglytábor céljára lefoglalják a gimnáziumot és a konviktust, és még aznap el is kezdték körülvenni a gimnázium udvarát szögesdrót kerítéssel. Január 16-án délelőtt közölték a rend tanáraival, illetve tagjaival, hogy délután 18 óráig a rendházat is el kell hagyniuk, hiszen már egyre nagyobb tömegben érkeztek a hadifoglyok. A premontrei tanárok a máriabesnyői kapucinus rendházba költöztek át. A rendház, a konviktus és a gimnázium pedig hatalmas hadifoglytáborrá vált.⁵³ Gödöllőn a Premontrei Gimnáziumon kívül a közelében lévő baromfitelepet is gyűjtőtáborrá alakították, a rendkívül gyorsan túlszűfoltta vált gimnáziumi koncentrációs láger tehermentesítésére, amit a foglyok csak „tetűfarm”-ként emlegettek. Ide a későbbiekben főként az erősen legyengülteket és a súlyos betegeket vitték át, tehát később már ún. lazarett-táborként működött.

Mivel a Budapesten és környékén elfogott hatalmas foglymennyiséget a két jászberényi, a két ceglédi, a kecskeméti, a váci, a tetétlenpusztai, a bajai és a kiskunfélegyházi tanítóképzői hadifoglygyűjtőtáborok már nem voltak képesek befogadni, újabb tábort alakítottak ki a szovjetek, méghozzá a kelet felé kiváló vasúti összeköttetéssel bíró és már hadifoglytáborként rendelkező Kiskunfélegyházán, a Constantinum – korabeli széles körben elterjedt nevén a zárda – épületegyütteséből. A – teljes nevén – Constantinum Római Katolikus Leánynevelő-Intézet Tanítóképzője, Leánylíceuma és Polgári Leányiskolájának épületében 1944. október 27-étől 1945. február 2-áig orosz hadikórház volt. 1945. február 2-ától hadifoglygyűjtőtábor volt – olvasható mindez a kiskunfélegyházi katolikus polgári leányiskola 1945. júliusi jelentésében, amelyet a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletére tett.⁵⁴

⁴⁷ Kaposvár szovjet kézre kerülése: 1944. december 2.

⁴⁸ Tar Kálmán: *Davaj, davaj*. Veszprém, 1999., 8–14. o., HLI HM 38.001/el. – 1945., VHBSZ 115. – 1992. Nyerges István vic. 1. o.

⁴⁹ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg VIII. 84. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet iratai, A Kiskunfélegyházi Magyar Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1944–45. iskolai évről. (Szerk.: dr. Mezősi Károly.) 1–2. o.

⁵⁰ Tetétlenpuszta (ma Dunatetétlen) szovjet kézre kerülése: 1944. november 13.

⁵¹ VHBSZ 351. – 1992. Gyalus Ferenc vic. 2. o.

⁵² Gödöllő szovjet kézre kerülése: 1944. december 12.

⁵³ Dragsits Ottó: Így volt 1944–45-ben. In: *A Gödöllői Premontrei Öregdiákok emlékönyve*. Budapest, 1998., 185. o.

⁵⁴ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg VIII. 102. Constantinum Római Katolikus Polgári Leányiskola iratai P 51./ 1944–45.

A rommá lőtt fővárosban 1945. február végén–március elején a Kerepesi út és a Hungária körút sarkán lévő Ferenc József lovassági laktanyából hoztak létre hadifogolytábort.⁵⁵

A többször is gazdát cserélt várost, Székesfehérvárt véglegesen 1945. március 23-án elfoglaló Vörös Hadsereg még a hónapban két hadifogolygyűjtőtábort hozott létre. Az egyiket a Szent György Kórház területén, míg a másikat a közelében lévő légvédelmitüzer-laktanyából.⁵⁶

1945. március 26–27-én a szovjet csapatok elfoglalták Celldömölköt és környékét. Egy hét múlva, április 2-án már megkezdték a környék első hadifogoly-gyűjtőtáborának a kialakítását az akkori nagyközségtől mindössze 6 km-re lévő Intaházához tartozó Intapusztán, a *Batthyány-Strattman* család uradalmi majorjának⁵⁷ területén az oda gyűjtött foglyokkal.⁵⁸

Jánosháza⁵⁹ mellett 1945. április elején a Kemenespálfa–Martonfapusztán, *Felsőbükei Nagy Pál* uradalmán hoztak létre hadifogoly-gyűjtőtábort.⁶⁰ A láger olyan nagy kiterjedésű volt, valamint a fából készült épületek mellett több, lakásnak használt kőépület is állt a területén, hogy sokan ikertábornak nevezték, nyilván azért is, mert az uradalomnak két központi épülete lehetett fogolytábori működése alatt.⁶¹ A tábort megjárta *Sramó József* is „két majori gazdaság”-ról ír visszaemlékezésében.⁶²

A Komárom közelében lévő Nagyigmádon, amelyet a Vörös Hadsereg alakulatai március 27-én foglaltak el, egy uradalmi majorban alakítottak ki hadifogoly-gyűjtőtábort, valószínűleg áprilisban.⁶³

A március 28-án elfoglalt Győrben az egyre nagyobb mennyiségben hadifogságba kerülő embertömegek befogadására április elején egymást követően két hadifogoly-gyűjtőtábort is létrehoztak. Az egyiket a város elfoglalását követő napokban, április 1-jén vagy 2-án a Frigyes laktanya-

ban. Ugyanis az április 2-án Győrben elfogott *Bodnár Lajost* már az ottani, valószínűleg a Frigyes laktanyabeli táborba kísérték, amely akkor már szögesdróttal volt körülvéve.⁶⁴ (*Kiss Péter* levétét április 3-án kísérték be a Frigyes laktanyából kialakított fogolytáborba.⁶⁵) *Daróczi Zoltánt* több-magával ejtették fogságba április első napjaiban a győrszabadhegyi palánkkal körülvett sportpályán, ahol több hazafelé igyekvő civil és katonára keresett szállást. Innen már szovjet fegyveres őrök kísérték őket – feltehetően – a közelben lévő győrszabadhegyi laktanyába, amelyet a munkára önként jelentkező foglyokkal kerítették körbe szögesdróttal.⁶⁶ (Sajnos, a legtöbb levéltári forrásnál és visszaemlékezésnél csak annyi olvasható, hogy győri fogolytábor, de hogy melyik győri fogolytáborról van szó, azt már nem vagy csak ritkán jelezték, többnyire csak annyit, hogy laktanyában voltak elhelyezve.)

A Zalaegerszeg melletti Ságodon⁶⁷ – amely település ma a megyeszékhely északi részét képezi – a szovjet csapatok beérkezése után néhány nappal, már április első napjaiban létrehozták a hadifogolytábort. Mindenesetre április 4-én már több ezren voltak a táborban.⁶⁸ A gyűjtőtábort a Krasovits-kastélyból, illetve -majorságból és az attól északra lévő legelő területből alakították ki, amely a Bukicsa-patak (ma: Ságodi-patak) mentén mintegy 1 km hosszan és 600–700 méter szélességben terült el.⁶⁹

⁵⁵ 1945 májusában HM-rendelettel Bajcsy-Zsilinszky laktanyává nevezték át.

⁵⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.857/pol. – 1945., Zala, 1945. május 23., 1. o.

⁵⁷ A kastélyban, amely köré kialakították a tábort, ma a Vas Megyei Önkormányzat Pszichológiai és Rehabilitációs Intézete működik.

⁵⁸ Majthényi László: Lágervilág a Kemenesalján. Vas Népe, 1996. május 27., 6. o.

⁵⁹ Jánosháza szovjet kézre kerülése: 1945. március 27.

⁶⁰ Majthényi László: i. m. 6. o.

⁶¹ VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

⁶² VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2–3. o.

⁶³ VHBSZ 319. – 1992. Zsakó Andor vie. 5. o.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.766/pol. – 1945.

⁶⁴ VHBSZ 303. – 1992. Bodnár Lajos vie. 2. o.

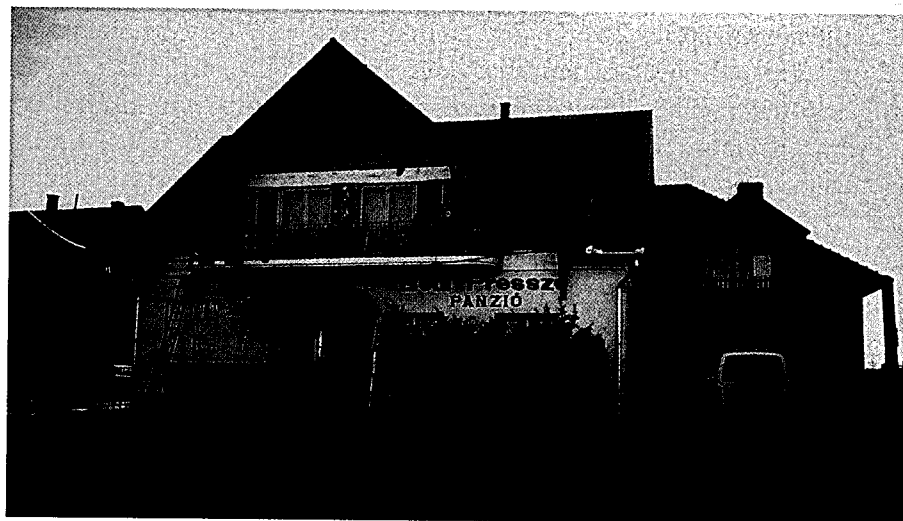
⁶⁵ Kiss Péter vie. In Vásárhelyi levétek... 71. o.

⁶⁶ Daróczi Zoltán: Egykor volt egy hadifogság... (Egy volt hadifogoly visszaemlékezése). Budapest, 1986., 25. o.

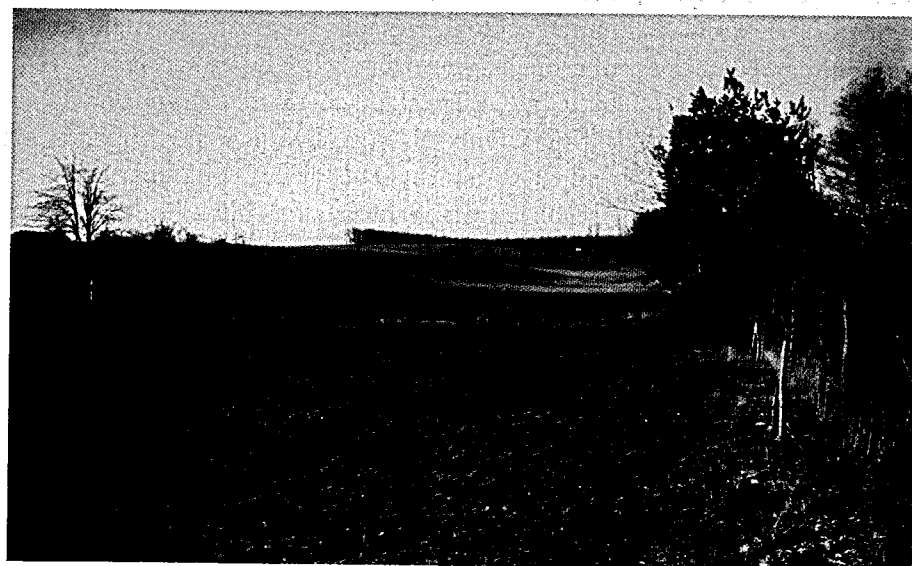
⁶⁷ Ságod (ma Zalaegerszeg része) szovjet kézre kerülése: 1945. március 30.

⁶⁸ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 3. o.; A tábor április eleji létezését erősíti meg Varga Sándor egykori hadifogoly naplója is. (Varga Sándor: Fogolytábor napló 1945–47.) http://www.szigliget.hu/main/index.php?option=com_content&view=article&id=67%3A%20fogolytabor-naplo-1945-47&catid=1%3A%20szigligeti-toertenetek&Itemid=87&showall=1 Letöltés ideje: 2012. 07. 16.)

⁶⁹ Interjú Tófeji Bélával, aki egykor a tábor tőszomszédságában lakott. Náluk volt az őrség egy része elszállásolva. A hangfelvétel a szerző birtokában.

*Ságod (Zalaegerszeg), az egykor hadifogolytábor-központnak helyt adó
Krasovits-kastély helyén ma álló Betli presszó és panzió*

*Ságod (Zalaegerszeg),
az egykori hadifogolytábor helye a Bukicsa- (ma Ságodi-) patak mentén*

Sopronkőhidán⁷⁰ április 1-je után, a Vörös Hadsereg alakulatainak bevonulását követő napokban a szovjet katonai parancsnokság a rendelkezési hatáskörébe helyezte a fegyházat, és a vele szemközt lévő lakótelepet is, amelyet ki kellett üríteni. Majd megkezdték hadifogolytáborrá való kialakítását.⁷¹

A mosonmagyaróvári hadifogoly-gyűjtőtábor a Levél utcai rendőrségi laktanyából alakították ki a szovjetek, közvetlenül a város elfoglalása, április 2-a után, valószínűleg április 3-án, mivel a város elfoglalásának a napján a harcoló alakulatok lágerkialakítással nyilván nem foglalkoztak, és egyébként sem az ő feladatuk volt. Ugyanakkor 4-én már állt a tábor, és az akkor érkezők immár szomorúan konstatálták, hogy nem hazame-netel, hanem hadifogság lett az osztályrészük.⁷² Azonban csak másnap vették körül szögesdrót kerítéssel a laktanyát.⁷³

Ám Magyarországon nemcsak a harcok idején vagy közvetlen azok után jöttek létre hadifogoly-gyűjtőtáborok, hanem jóval később is. A Magyarország-ról a német birodalom, illetve Ausztria területére lépő Vörös Hadsereg 1945 áprilisában és május elején, a május 9-i kapitulációig, sőt még jóval azután – akár május 23-áig – tömegével ejtett fogságba ellenséges katonákat. A nagy tömeg elhelyezési nehézségei miatt Nyugat-Magyarországon, illetve a Dunántúlon egészen május végéig hoztak létre további hadifogolylágereket.

Ezek közé tartoznak egyebek között az 1945 április–májusában Peresztegen⁷⁴ a Schmidegg-kúriából⁷⁵, és Csepregen⁷⁶ a Rotherman-kastélyból, illetve -majorságból valamint az út túloldalán a Malomkertben létesített barakkokból kialakított hadifogolytáborok is.⁷⁷

A Sárvár melletti Alsópatyon⁷⁸ 1945. május elején hoztak, illetve hozattak létre a szovjetek gyűjtőtáborát a sopronkőhidai hadifogolytábor-

⁷⁰ Soproni szovjet kézre kerülése: 1945. április 1.

⁷¹ Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész. In: Soproni Szemle, 1980/2., 97. o.

⁷² A vásárhelyi leventék... 68–69. o.

⁷³ Orbán Sándor: Bruck-Királyhidától a szumi lágerig. In: A vásárhelyi leventék... 162. o.

⁷⁴ Ma Sopronpereszteg. Szovjet kézre kerülése: 1945. március 31.

⁷⁵ Ma már pusztán gazdasági célokat szolgáló egyszerű, földszintes épület.

⁷⁶ Csepreg szovjet kézre kerülése: 1945. március 29.

⁷⁷ Sági Ferenc csepregi lakos közlése.

⁷⁸ Ma Rábapaty.

ból odahajtott foglyokból, mert a fegyház már rendkívül túlszűfolt volt. A „táboralapítók” csoportja mintegy 1000 főből állt. A láger *Nagy Dániel* majorságából hozták létre. A táborlakók – mint ahogy a többi nyugat-dunántúli táborbeli – javarészt az Ausztria területén elfogottakból kerültek ki.⁷⁹

Az utóbbihoz hasonlóan, szintén az egyik – jelen esetben az intapusz-tai – fogolytábor túlszűfoltságának az enyhítésére, illetve tehermentesítésére hoztak létre április végén–május elején annak déli szomszédságában, Mesteriben, *Nagy György* majorjának területén egy másik gyűjtőtábor.

1945. május 19-én – Szombathely március 29-ei elfoglalása után több mint másfél hónappal – hoztak létre a várostól délkeleti irányban 12 kilométerre lévő Sorokpolányban⁸⁰ fogolytábor. A hadifogoly-gyűjtőtábor a Gyula-majorból alakították ki mintegy 2000 négyszögöles területen.⁸¹

1945. május közepén Hajmáskéren⁸² alakították ki hadifogolytábor. Itt egy 15 ezer fős barakktábor jött létre a közeli, Székesfehérváron működő, két, egyenként mintegy 40 ezer fős tábor – a Szent György kórházi és a légvédelmitüzér-laktanyai – túlszűfoltságának a csökkentésére. A fogolytábor a Magyar Honvédség katonai táborának a szomszédságában alakították ki, amelyet május 24-én az új Magyar Honvédség egyik utaszszázával kerítették körbe szögesdrót kerítéssel.⁸³

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok közül – eddigi ismereteink szerint – legutolsóként a Sopronhorpácson⁸⁴ (Horpács) a Széchenyi-kastélyból és a hozzá tartozó majorból kialakított hadifogolytábor nyitotta meg kapuit, a magyarországi harcok befejeződését követően két hó-

⁷⁹ Dr. Kovács Elemér: Civil szemmel a katonák viselkedéséről a hadifogolytáborban. *Hadifogoly Híradó*, 1993. júniusi szám, 6. o.

⁸⁰ A korabeli forrásokban időnként Sorkipolányként szerepel, mivel Sorokpolány az 1939-ben egyesült Sorkipolányból és Sorokújfaluból jött létre. Vas vármegye, Vasvári járás.

⁸¹ Egy táborbeli levele, amelyet egy tábori levelezőlapra sikerült kijuttatnia a lágerből Vas vármegye főispánjához 14 000 társa nevében. VML IV. – 401/b Főispáni iratok sz. n.

⁸² Hajmáskér szovjet kézre kerülése: 1945. március 22.

⁸³ HLI HM 188./bk. elns. – 1945.

⁸⁴ 1925. január 1-jén csatolták a Csepregi járástól a Soproni járáshoz. Sopronhorpács (Horpács) szovjet kézre kerülése: 1945. március 29.

nappal, 1945. június közepén.⁸⁵ A gyűjtőtábor azonban már május második felében kialakították, a gyűjtőtáborba várva 15–16 ezer magyar-német hadifogoly beszállítását, derül ki *Molnár János* rendőrtörzs-felügyelő, megyei rendőrpáncsnok 1945. május 25-ei, *Vaskó Kálmán* alispánnak tett jelentéséből.⁸⁶

Amikor a magyarországi hadifogolygyűjtőtábor-hálózat kialakulásáról beszélünk, akkor feltétlenül említést kell tenni azokról a táborszerű helyekről, amelyeket a szovjet iratokban „szbornij punkt”-oknak, azaz gyűjtőpontoknak, illetve gyűjtőhelyeknek neveztek. Ezeket a gyűjtőhelyeket a gyűjtőtáborok vagy a vasúti bevagonírozó helyek felé vezető utakon állították fel, és a gyűjtőtáborokkal ellentétben, azoknál jóval rövidebb ideig, csak négy-öt napig vagy néhány hétig álltak fenn. Ezenkívül a gyűjtőhelyek néhány kivételtől eltekintve nem voltak szögesdrót kerítéssel körülvéve. Ugyanis csak a jelentősebb, hosszabb ideig működő gyűjtőhelyeket kerítették körül. Ezek némelyikén volt szőrtelenítés vagy fertőtlenítés is, mint például Sósúton, Sántoson, Ercsiben vagy Kálon.

A korabeli dokumentumokban valamint egyes visszaemlékezésekben előfordul, hogy ezeket a gyűjtőhelyeket – tévesen – gyűjtőtáboroknak, vagy csak egyszerűen fogolytáboroknak nevezték. Ebből fakadóan egyes, a témát érintő munkákban is előfordult, hogy egyik-másik ilyen gyűjtőhelyet gyűjtőtábornak neveztek, ami a téma még alapszintű feldolgozottságának hiánya okán történhetett.

⁸⁵ Interjú Kovács Zsigmond volt katona hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁸⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL) XXI. 21. Sopron járás főjegyzőjének iratai 296./1945.

A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK IRÁNYÍTÁSA, FELÜGYELETE

Amint azt már az előző fejezetben kifejtettem, Magyarországon 1944 őszétől a front, illetve az azt követő hadműveleti záróvonal nyugat felé haladásával párhuzamosan, sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok, s nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a vele szövetségben hazánk területén harcoló bolgár és a román hadsereg őrizete alatt is. Ebből adódóan a dél-dunántúli táborok szinte kivétel nélkül a bolgár 1. hadsereg, míg Északkelet-Magyarország egyes táborai a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre és működtek.

A bolgár és a román hadsereg hadifogságába jutottakkal, őrzőik – hivatalosan – nem rendelkezhettek szabadon. Tehát foglyaikat nem is bocsáthatták önhatalmúlág szabadon, csak a szovjet szervek utasításai alapján, s a megmaradtakat át kellett adniuk az illetékes szovjet szervnek, azaz el kellett juttatniuk az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának kijelölt fogadópontjaihoz.

A román 4. hadsereg hadifogságába jutottak számára a kijelölt fogadópont a salgótarjáni szovjet őrizetű hadifogoly-gyűjtőtábor volt, vagyis a magyarországi román őrizetben lévő hadifogoly-gyűjtőtáborokból a foglyokat a fent említett hadifogolytáborba kellett juttatni és átadni az ott erre illetékes NKVD-tisztnek. Erről tanúskodik többek között *Kaffka Zoltán* ezredesnek, a 7. hadosztály parancsnokának május 7-ei jelentése is. Ebben közli a honvédelmi miniszterrel, hogy aznap az alsó- és felsőzsolcai, valamint a szirmabesenyői fogolytáborok lakóit gyalogmenetben megindították Salgótarjánba, ahol a románok által őrzött foglyokat a szovjet hatóságoknak adják át. A hadosztályparancsnok ebben az ügyben felkereste a Borsod vármegyei SZEB elnökét, *Tyimofej Ivanovics Szincin* ezredest, aki közölte vele, hogy tud erről, és hogy „a foglyok átadása a Vörös Hadsereg rendeletére történik”⁸⁷. Több, a felsőzsolcai fogolytáborban őrzött rabot a miskolci lágeren keresztül kísérték román

⁸⁷ HLI HM 24.112/el. – 1945.

őrzőik a salgótarjáni fogolytáborba, ahol átadták őket a szovjet lágerparancsnoknak.⁸⁸

Magyarországon, Dél-Dunántúlon a bolgár 1. hadsereg hadifogságába esett foglyok legnagyobb részét őrzőik a bajai, míg kisebb, töredék részük a székesfehérvári szovjet őrizetű hadifogolytábor parancsnokságának adták át. Az utóbbiba csak mintegy 400–500 főnyi bolgár hadifogságba esett magyar állampolgár lett átadva.⁸⁹ Míg a többi, 8–10 ezer bolgár hadifogságba esett magyar hadifogoly a bajai szovjet táborparancsnokságunk lett átadva.⁹⁰

Ezekbe az átvevőtáborokba érkező hadifoglyoknak a sorsáról a légerek NKVD-parancsnokai a felsőbb utasítások szerint döntöttek.

A Magyarországon, illetve a szovjet Vörös Hadsereg által elfoglalt területen hadifogságba vetettek, ezzel együtt a hadifogolytáborok kettős „alárendeltségben” voltak. Egyrészt a területileg illetékes frontparancsnokság alá tartoztak anyagi ellátás szempontjából. Másrészt a hadifoglyok személyére nézve, s így a táborok felügyelete is az NKVD, azaz a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogoly- és Internáltügyi (Fő)parancsnokságának ([G]UPVI) a hatáskörébe tartozott. Az itt kialakított gyűjtőtáborok közvetlen felügyeletét a 2., a 3. és a 4. Ukrán Front NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai látták el. Ezeket középszinten az NKVD délkelet-európai központja fogta össze Baden bei Wienben, majd Mödlingben, ahová a fogolytáborok parancsnokai időnként, a foglyok ügyében utaztak.⁹¹

A frontok illetékessége Magyarországon – a második világháború európai befejeződését követően mintegy másfél hónappal – 1945 júniusában megszűnt. Helyüket a SZEB vette át – derül ki *Cséffalvy István* 6. számú helyzetjelentéséből, amelyben a következőket írta: „Makszimenko alezredes [*SZEB összekötőtiszt* – B. Z.] szerint a frontok illetékessége Magyarország területére hamarosan megszűnik, a Malinovszkij hadsereg illetékességének megszűnésére már van rendelkezés, ez a napokban

⁸⁸ VHBSZ 273. – 1992. Dobai József vie. 3. o.

⁸⁹ HLI HM 35.315/el. – 1945.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ HLI HM 35.315/el. – 1945.; HLI HM 49.857/el. – 1945.; Fehérvári István: Szovjetvilág Magyarországon 1945–1956. Nemzetőr Kiadás, München–Santa Fe, 1984., 48. o.

a volt Tolbuchin-féle hadsereg területére is ki fog terjesztetni. Így tehát az egész ország területe a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrzése alá fog teljes egészében tartozni.”⁹² A bolgár 1. hadsereg is – miután már május 16-án parancsot kapott a hazatérésre – 26-án meg is kezdte csapatai kivonását, majd június közepére befejezte alakulatainak a kivonását Magyarországra területéről.⁹³

A hadifoglyok személyére vonatkozóan felső szinten a döntés *Iván Petrov* altábornagynak, az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi (Fő)parancsnokság vezetőjének, illetve *Laurentij Berijának* az NKVD vezetőjének a kezében volt. Legfelsőbb szinten pedig az Állami Védelmi Bizottság, illetve annak elnöke, a Legfelsőbb Főparancsnokság főparancsnoka, *Joszif Visszarionovics Sztálin* állt. Tehát a hadifoglyok tömeges – több tízezer fős – szabadon bocsátásához *Sztálin* engedélyére volt szükség.⁹⁴

Ugyanakkor megdöbbenőnek tűnhet, hogy Magyarországon nemcsak az egyszerű emberek, s nemcsak a közigazgatás alsóbb szintjei, hanem még a politikai és a katonai vezetés sem volt tisztában ezekkel a döntési szintekkel, illetve hatáskörökkel, kivéve a kommunista pártnak többéves szovjetunióbeli tapasztalatokkal bíró vezetői. A hivatalos közegek is úgy vélték, hogy a magyar kormánynak van akkora hatásköre, illetve befolyása a saját országában a szovjet szervekre, hogy hatékonyan tud eljárni az ott őrzött magyar hadifoglyok érdekében. Hadd említsek, illetve idézzek néhány példát.

A szegedi repülőtéri táborba kerültek például a Fejér megyei Tordasról elhurcolt polgári lakosok is, akik kiszabadítása érdekében Tordas község kommunista pártjának a titkára levelet írt a szegedi repülőtéri hadifoglytábor parancsnokságának, amelyet természetesen orosz nyelven is megírtak. A levél a lényegét pontosan visszaadva tükrözi az egyszerű emberek akkori gondolatvilágát, egyebek között azt, hogy a parancsnoknak hatáskörében áll szabadon bocsátani hadifoglyokat. Ezenkívül a levélből árad a későbbi, a *Rákosi*-korszakra oly jellemző keleties, sztálinista fogalmazásmód, ezért a teljes levelet idézem:

⁹² HLI HM 280/bk. elns. – 1945.

⁹³ Godó Ágnes: Drávától a Muráig. Az 1. bolgár hadsereg harcai Magyarországon 1944–1945. Budapest, 1965., 225. o.

⁹⁴ Kis András: A Magyar Honvédség újjászervezése. Budapest, 1995., 47–49. o.

„Érdemes Orosz Vörös Hadsereg Szegedi Katonai Repülőtér Parancsnokságának

Tisztelet a dicső Sztálin marsallnak és a győztes világ proletárjait felszabadító Vörös Hadseregnek!

Köszöntjük Parancsnok Elvtárs!

Tordas község dolgozói kérik, hogy a mellékelt névjegyzék és igazoló okiratok alapján a község, illetve szomszéd község dolgozó munkásait a szegedi repülőtérrel otthonukba, munkahelyükre hazaengedni szíveskedjen.

Ezek az emberek nem voltak katonák, illetve kettő közülük katona szökevényként került a Vörös Hadsereg fogságába.

Ezek a dolgozók mind szabotálták a Horthy rendszer rendeleteit és parancsait s ezért kerültek mint polgári egyének a szegedi repülőtéri táborba.

Parancsnok elvtárs köszönjük szíves fáradozását!”⁹⁵

Oszip István, Miskolc törvényhatósági jogú város és Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén vármegye főispánja 1945. április 13-ai levelében a honvédelmi minisztertől kért „haladéktalan intézkedést”, hogy a felső- és alsózsolcai hadifoglytáborból – a mindkét táborban elharapózott tifusz-megbetegedések miatt – a táborokban lakó egészséges egyéneket bocsássák szabadon, vagy hívják be katonai szolgálatra, annál is inkább, „mert a foglyok további együttléte mindjobban veszélyezteti a községek egészségügyét”.⁹⁶

A magyar vezetők nem is lehettek tisztában mindezzel, mert csak nagyon felszínes betekintésük lehetett a szovjet rendszer belső döntési mechanizmusába, szintjeibe, még kevésbé az NKVD-nek az egész államot behálózó szerepére. Ők hivatalosan csak a magyarországi SZEB-bel vehették fel a kapcsolatokat. Bár hadifoglyügyben a SZEB több képviselőjével is tárgyaltak – *Klement Jefremovics Vorosilov*val, a SZEB elnökével, *Mihail Mihajlovics Sztahurszkij*jal, *Vorosilov* helyettesével, akit később *Vlagyimir Petrovics Szviridov* váltott fel, *Georgij Makszimovics Puskin*nal, a SZEB politi-

⁹⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.995/pol. – 1945.

⁹⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZML) XXI. 101./b Főispáni iratok 444/fp. – 1945.

kai tanácsadójával, *Borisz Pavlovics Oszkinnal*, *Puskin* helyettesével, *Iván Ivanovics Levuskin* vezérőrnaggyal, a SZEB vezérkari főnökével vagy *Anatolij Nyikolajevics Kondratov* vezérőrnaggyal, a SZEB katonai szakértőjével⁹⁷ –, mégis, a hadifogolyügyben az illetékes *Alekszandr Mihajlovics Beljanov* volt, aki bár hivatalosan a SZEB szovjet adminisztratív szakértőjeként volt Magyarországon, valójában azonban az NKVD embere volt, amit azonban már akkor is egyre többen tudtak meg róla.⁹⁸ Így tehát nem véletlen, hogy az NKVD felső szintjein hadifogolyügyben történt döntéseket *Beljanov* vezérőrnagy továbbította a Honvédelmi Minisztériumnak.⁹⁹

Csak a trianoni Magyarország területén több mint 50 hadifogolygyűjtőtábor hoztak létre a megszálló haderők. Több városban nemcsak egy, hanem két gyűjtő-, vagyis koncentrációs láger is működött, mint például Cegléden, Jászberényben, Székesfehérváron, Kiskunfélegyházán, Szegeden vagy Győrben. A második tábor egyazon városban általában az elsőként kialakított megtelte után hozták létre, és ezután általában több hónapon keresztül működtek párhuzamosan.

Fontos itt megjegyezni, hogy a korabeli források nem egyértelműek, illetve bizonytalanok a fent említett táborok megnevezésére vonatkozóan. Ugyanis míg egyes korabeli iratokban egyszerűen csak ceglédi, székesfehérvári vagy jászberényi hadifogolytáborokról tesznek említést, másokban már különbséget tesznek például a ceglédi huszár- és a ceglédi páncélos- vagy a székesfehérvári Szent György kórházi és a légvédelmi-tüzér-, vagy a jászberényi méneskari és a tüzérlaktanyabeli táborok között. Sőt még egyazon személy is hol csak ceglédi hadifogolytáborról, hol pedig táborokról tesz említést. Még maga *Cséffalvay István* sem következetes ebben, holott a honvédelmi miniszter őt bízta meg a Magyarország területén lévő vagy ide érkező egykori vagy még fogságban senyvedő magyar hadifoglyok ügyének a felkarolásával, intézésével.

A szovjetunióbeli lágerrendszereket figyelembe véve bizonyos, hogy az ezeken a településeken lévő hadifogoly-gyűjtőtáborok, illetve a tábo-

⁹⁷ A Külügyminisztérium a Honvédelmi Minisztériumnak 1945. március 15-én megküldte a SZEB 25 legfontosabb tisztségviselőjének a nevét, beosztását és ha volt, a rangját. HLI HM 20.276/el. – 1945.

⁹⁸ A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságról bővebben lásd: Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Budapest, 2002.

⁹⁹ HLI HM 25.739/el. – 1945.

rokban lévő hadifoglyok ügye egy személy, pontosabban egy táborparancsnok kezében összpontosult. Tehát irányítási, vezetési szempontból ezeken a településeken csak egy „virtuális tábor”-ról beszélhetünk. Ezt erősíti meg a nagysimonyi körjegyző július 21-ei jelentése is, amelyben a két, egymáshoz igen közel, néhány kilométerre lévő – az intapusztai és a mesteri – táborok létszámáról tudakozódván, csak egyetlen táborparancsnoksághoz kellett – igaz, eredménytelenül – folyamodnia. Sőt ő is, bár a két tábor létszámát külön-külön adja meg, mégis egy táborról és táborparancsnokságról írt: „mind ez ideig a legjobb igyekezet mellett semmiféle téren a táborral [*kiemelés tőlem* – B. Z.] a táborparancsnokság merev elzárkózottsága miatt az érintkezést felvenni nem tudtam. [...] Becslésem és hallomás szerint ezen hadifogolytáborok [*kiemelés tőlem* – B. Z.] létszáma külön-külön 5000–15 000 lélekszám között mozgott.”¹⁰⁰ Ugyanezt a kettősséget igazolja vissza *Alexander Gjurov* is, aki a két bolgár őrizetű táborról a következőket írja „Puskaporos tavasz” című munkájában: „A harmadik hadifogolytábor két településen működött, Csurgón... [...] és Nagykanizsán.”¹⁰¹

Ugyanakkor, ezek a virtuálisan, és a bolgár, és feltehetőleg a szovjet dokumentumokban is „egy”-ként kezelt táborok a valóságban két különálló – bár egymáshoz közel lévő – tábor alkottak, s ezért a szemtanúk is két lágerről beszéltek. E kettősségből adódóan, és az egyszerűség, a korhűség, és az adott szövegkörnyezet miatt is, ebben az írásban is keveredik az e két megközelítésből adódó különbség. (Természetesen a szövegkörnyezetből kiderül, hogy adott esetben melyik megközelítést használtam.)

Azonban előfordult az is, hogy az elsőként felállítottat átköltöztették a város másik részébe, vagyis nem egy időben funkcionáltak. Ez történt Szegeden, ahol a zsúfolásig megtelt, 12 ezer fős, a Csillagbörtönből kialakított lágerben elhatalmasodó tifuszbajjárvány megfékezése végett, a tábort átköltöztették a repülőtérre. Ebben az esetben tehát többnyire nem keveredik a kétféle megközelítés, hiszen egy időben – az átköltözés idejét kivéve – csak egy láger létezett a városban.

¹⁰⁰ Vas Megyei Levéltár (VML) IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945., csatolva a Nagysimonyi körjegyzőség 505./1945. számú iratához.

¹⁰¹ Gjurov, Alexander: i. m. 52. o.

Ezeknek a táboroknak – akárcsak a szovjetunióbelieknek – szintén volt számozása. Sajnos, azonban a korabeli titkolózás, a töredékesen megmaradt dokumentumok és az egykori szovjet dokumentumok nehéz kutathatósága miatt eddig csak néhány tábor számát sikerült kideríteni.

Így például megmaradt a budapesti Ferenc József laktanyai hadifogoly-gyűjtőtáborból szabadon bocsátott hadifoglyok átadás-átvételi jegyzőkönyve, amelyben ez a tábor „4. számú hadifogoly-gyűjtőtábor”-ként szerepel.¹⁰² Szintén egy átadás-átvételi jegyzőkönyvből tudhatjuk, hogy a győri az 5. számú szovjet hadifogoly-gyűjtőtábor volt.¹⁰³ A debreceni Pávilon laktanyabeli fogolytábor 33. számú fogolytáborként szerepel.¹⁰⁴ Azonban a jászberényi páncélos- és a méneskari laktanya is a 2. Ukrán Front 33. számú hadifogoly-gyűjtőtáboraként szerepel.¹⁰⁵ Több, a ceglédi fogolytáborból érkező üzenet szerint, küldője a ceglédi 34. számú fogolytábor 45. századában a páncélosbarakkban található.¹⁰⁶ A Sopronban a 18-as laktanyából kialakított gyűjtőtábornak 39-es volt a száma, ami egy vöröskeresztes jelentésben szerepel.¹⁰⁷

Varga Éva Mária oroszországi kutatásai alátámasztják és egyben kiegészítik ezeket a számozásokat a következőkkel: a sorokpolányi a 83-as, az alsópatyi a 85-ös, a hajmáskéri a 86-os számú FPPL volt, vagyis frontnál – jelen esetben a 3. Ukrán Front ellenőrzése alatti területen – működő átvevő-továbbító tábor volt a hivatalos megnevezése. Míg a bajai az 1-es, a jánosházai a 2-es, a szegedi az 5-ös, a sopronhorpácsi a 12-es, a peresztegi a 17-es, az intapusztai a 6-os és a 14-es számú is volt egyszerre,

¹⁰² HLI HM 26.195/el. – 1945., csatolva a HM 27.300/el. – 1945. sz. irathoz.

¹⁰³ HLI HM 25.430/el. – 1945.

¹⁰⁴ Jelentés az 1. magyar vasútépítő ezred megalakulásáról és 1945. január 10–15-e közötti munkaterületére történő utazásáról. In: A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957. Budapest, 2001., 34. o.; Gellért Tibor: Magyar műszaki alakulatok 1945. In: A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány kísérlete egy új hadsereg megszervezésére 1945-ben. (Szerk.: Ravasz István.) Budapest, 1993., 65. o.

¹⁰⁵ HLI HM 20.644/el. – 1945.

¹⁰⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.741/pol. – 1945., MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.758/pol. – 1945., MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 126.811/7. – 1945.

¹⁰⁷ HLI Központi Irattár részleg Győr-Moson-Sopron megyei halotti nyilvántartások, soproni tétel; a Magyar Vöröskereszt Egylet Sopron városi fiókegyesületének 194/1946. sz. jelentése

ami abból adódhatott, hogy a szomszédságában lévő Mesteriben létesített táboré lehetett a másik szám. A székesfehérvári tábornak egyszerre három száma volt: 4-es, 11-es és 13-as, ami nem igazán értelmezhető, ha csak úgy nem, hogy a két székesfehérvári és eleinte a hajmáskérié lehetett e három szám. Ezek a lágerok hivatalosan a 3. Ukrán Front SZPV-i, vagyis hadifogoly-gyűjtőállomásai voltak.¹⁰⁸ Ezeknél az elnevezéseknél is a szovjet rendszerre jellemző eufemizmustal találkozhatunk, ugyanis 30–40 ezer fős többszörös szögesdrót kerítéssel körülvett táborokat, mint például a két székesfehérvárit, vagy a 15 ezer fő körüli bajait, amelyet 8 hónap alatt mintegy 120 ezer fő járt meg, elég furcsa pusztán gyűjtőállomásnak nevezni. Az emberben a gyűjtőállomás kifejezés olvasásakor egészen más képzetek támadnak, – de persze ez is volt a cél. Még egy érdekesség a számozásoknál, hogy a soproni láger egyszer úgy szerepel mint 9-es számú SZPV, máshol pedig mint 39-es számú FPPL. Ez talán abból adódhat, hogy Sopron név alatt működhetett a soproni, és a sopronkőhidai láger is.

Ugyanakkor az egykori szovjet dokumentumok kutathatóságának a nehézségeit jól mutatja, hogy *Varga Éva Máriának* többéves, kitartó oroszországi kutatásai ellenére sem sikerült a magyarországi táborok nagyobb részének még a létezésére sem adatot találnia. Ezek közé tartozik például a két győri, a budapesti, a váci, a kecskeméti, a mosonmagyaróvári, a rigyáci, a ságodi vagy a salgótarjáni hadifogolytábor, hogy csak néhányat említsék. A szovjet források kutatásánál tapasztalt nehézségeiről maga *Varga Éva Mária* írja: „A rendelkezésre álló adatok hiányosak, további kutatás szükséges valamennyi tábor beazonosításához.”¹⁰⁹

Azonban az egyik hadifogolytábor számozása, illetve jelölése kilóg a sorból. A szolnoki hadifogolytábor száma Jászberény polgármesterének egyik körlevele szerint 1872 CZG volt, igaz, ez a tábor a dokumentumban mint „helyőrségi fogolytábor” szerepel, ami ismét egy külön kategória.¹¹⁰

Sőt a számozáson túl, ha egy településen két tábor, illetve táborrészleg volt, akkor ugyanúgy, mint a Szovjetunióban a számot betűvel osztották

¹⁰⁸ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban... 118–120. o.

¹⁰⁹ Ua. 118. o.

¹¹⁰ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) V. 73/b Jászberény város polgármesterének iratai 1695/1945.

tovább. Valószínűleg ezért szerepel a sopronkőhidai tábor a Külügyminisztériumhoz írt kérelmekben 1945. nyár végén úgy, hogy Sopronkőhida „A” és Sopronkőhida „B” tábor.¹¹¹

A HADIFOGOLY-GYŰJTŐTÁBOROK CÉLJA ÉS FELADATA

E táborok célja és feladata a hadifoglyok jól őrizhető helyekre összegyűjtése, számbavétele, őrzése, osztályozása és részben szűrése, valamint továbbszállításra előkészítése volt mindaddig, amíg felsőbb parancs valamint vasúti szerelvény nem érkezett egy-egy hadifogoly-kontingens továbbbírányítására vagy egy másik gyűjtőtáborba, vagy pedig valamelyik romániai vagy a szovjetunióbeli átmeneti-elosztó táborok felé. A foglyok osztályozása egyrészt katonai rang szerint történt, vagyis a tiszteket – mielőtt a romániai táborok felé továbbindították volna, tehát nem biztos, hogy az első gyűjtőtáborban – különválasztották a többi fogolytól. Másrészt a foglyokat egészségi állapotuk alapján osztályozták, illetve válogatták ki, elsősorban abból a célból, hogy az egészségesebbeket küldjék tovább kelet felé, az átmeneti táborokba, akiknek a legjobb esélyeik vannak arra, hogy túlélve a hosszú utazás megpróbáltatásait bevonhassák őket a Szovjetunió újjáépítésébe. A foglyokat egyes táborokban még különválasztották nemzetiségük és koruk szerint. Előfordult, hogy az utóbbira, a kor szerinti elkülönítésre csak a tábor várható felszámolása előtt került sor. Ugyanis a hadifogoly-gyűjtőtáborok felszámolása előtt a 18 évnél fiatalabbakat és az 50 évesnél idősebbeket általában szabadon engedték. De erről bővebben majd a „Szabadulás a táborokból” című fejezetben szólnok.

¹¹¹ Például: MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.332./7. – 1945. és MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.325/7. – 1945.

Azonban e táborok egy része, amelyeket nagyobb vasúti csomópontoknál alakítottak ki, nemcsak gyűjtőtábori, hanem átmeneti-, azaz tranzitlágeri feladatokat is elláttak.

Vasúti csomópontban elhelyezkedésükből adódott, hogy ha egy, az országon áthaladó szerelvény foglyairól kiderült, hogy közöttük tömegesen vannak fertőző betegek – többnyire has- vagy flekktifuszosok vagy vérhasban szenvedők –, akkor a szerelvény utasait leszállították és ezekben a lágererekbe terelték. Ott fertőtlenítették őket, és a betegeket elkülönítették a láger „kórház” részlegébe, vagy a város egy arra kijelölt kórházába vitték. Így járt Zsakó Andor is, akit a komáromi táborból szállítottak fogolytársaival együtt vasúton Románia felé, amikor vérhasgyanú miatt az egész szerelvényt betolták a ceglédi páncéloslaktanyába, majd átterelték őket a huszárlaktanyába.¹¹²

A tranzitlágeri feladatokat is ellátó hadifogoly-gyűjtőtáborok mellett Magyarországon a hajmáskéri tábornak volt még egyéb feladata: a hadifogságba esett magyar és német tisztek gyűjtőhelye lett. E szerepet azért osztották rá, mert ez a láger a magyarországiak között elitnek volt nevezhető. Először is azért, mert eleve tábornak készítették. Másodszor, mert a közeli, két túlsúfolt székesfehérvári fogolytábor tehermentesítőjeként ez a láger már nem vált túlsúfolttá, ami a higiénikusabb környezet lehetőségét adva a túlélés esélyeit nagyban növelte. Nyilván ezen okoknál fogva, valamint azért, mert eléggé eldugott helyen, ugyanakkor jó vasúti összeköttetéssel rendelkezett, egyre inkább ide kezdték gyűjteni a tiszteket. Valószínűleg különleges feladatából adódott, hogy Magyarországon ezt a hadifogoly-gyűjtőtábort működtették a szovjetek legtovább.

A hajmáskéri láger e feladatából adódott, hogy a magyarországi hadifogolytáborok közül először innen engedtek szabadon külön tiszti csoportot, 80 főt 1945 októberében. A történet külön érdekessége, hogy a szabadon bocsátott tiszteket nemcsak a magyarországi, hanem a szovjetunióbeli és a romániai táborokból válogatták ki és koncentrálták ide, a hajmáskéri táborba.¹¹³ Tehát a tisztek ide koncentrállása, ide szállítása 1945 őszén még a Magyarországtól keletre lévő táborokból is történt. Azonban – fontos itt megjegyezni, hogy – a szovjetunióbeli hadifoglyok

¹¹² Zsakó Andor: A ceglédi tábor. Hadifogoly Híradó, 1994. július 5.

¹¹³ HLI HM 41.780/eln. – 1945.

hazaszállítására ekkor még másféle tervek léteztek, mint amilyenek megvalósultak. (Például a ceglédi fogolytábort akarták kialakítani a Szovjetunióból hazaérkezők átadás-átvételi helyévé.)

Különleges feladata volt még a salgótarjáni, és a bajai tábornak is. Az előbbi a román hadifogságba került személyek átvevőhelye volt, míg az utóbbi a bolgár fogságba kerülteké, de erről bővebben majd a „Táborból táborba – területi összefüggések” című fejezetben szólok.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok közül még két láger különül el funkciójában, az ágfalvai és a ságodi. E két tábor különlegessége a magyarországi táborokhoz képest, hogy nemcsak férfiakat, hanem egész családokat őriztek benne, mint ahogy az akkori Németország, illetve a mai Ausztria területén létrehozott táboroknál ez igen gyakori volt. Hiszen ezekbe a táborokba főként a Vörös Hadsereg elől elmenekült vagy kitelepített férfiak, nők, gyerekek, sokszor egész családok kerültek, akiket már az országhatáron túlról hajtottak ezekbe a gyűjtőtáborba. Az Ausztria szovjetek által megszállt övezetéből idehajtott foglyok eddig asszonyostól, gyerekestől lóval vagy lovas kocsival jöhettek. Itt azonban már szétválasztották őket. A feleségüket, a családjukat hazaengedték, a lovaikat elvették, míg a férfiakat – lehetnek bár civilek – már hadifogolyként kezelték. Ez történt Kovács Elemérrel is, aki Amstettenből jött hazafelé, majd Ágfalván beteretltek a gyűjtőtáborba, ahol már többeszes tömeg volt. Innen a fogságban maradtak egy részét bevagonírozták, és ismeretlen céllal útnak indították. Másik részüket – mint Kovács Elemért is – gyalogmenetben a sopronkőhidai fegyházból kialakított fogolytáborba hajtották, majd onnan májusban az alsópatyi táborba.¹¹⁴

Ezek a táborok, mivel családokat is őriztek, többször megtévesztették a magyar hatóságokat is. Így történt, hogy 1945. május 29-én a Magyar Államrendőrség Soproni Járási Kapitánysága – az ágfalvai rendőrőrs helyzetjelentésére hivatkozva – felszólította a soproni járás főszolgabíróját, hogy sürgősen távolíttassa el ezeket a menekülteket, mivel ők az „élelmiszerhiány miatt a közellátásra hátrányos befolyással vannak”.¹¹⁵ Majd június 18-án a járási kapitányság kénytelen volt korrigálni korábbi álláspontját, mert – mint írta – tévesen tájékoztatták, „amennyiben a

rendőrőrs a magyar menekült családokat összetévesztette az oroszok őrzésében lévő [kiemelés tőlem – B. Z.] egyéb nagyszámú menekültekkel”, akiknek az eltávolítása kívül esik a magyar hivatalos közegek hatókörén.¹¹⁶

Ilyen családi gyűjtőtábor működött például Graz külvárosában is. Ide kísérték a pápai ejtőernyős ezred II. zászlóalját is. Az alakulat Graztól északra a Mura mentén északnyugat felé tartott, amikor 1945. május 13-án a szovjetek fogságba vetették és katonai kíséret mellett Magyarországra irányába útnak indították őket. Május 21-én érkeztek ebbe a táborba, ahol már elvették tőlük a még náluk lévő járműveket; kocsikat, szekereket. Egy hét elteltével, immár szigorúbb őrizettel és gyalogmenetben tovább kísérték őket a jánosházai fogolytáborba, ahová június első napjaiban érkeztek meg.¹¹⁷

A sorokpolányi fogolytáborba már be sem engedték a nőket és a gyermekeket, de a lovakat elvették. Az egyik hadifogolynak egy tábori levelezőlapot sikerült kijuttatnia a lágerből Vas vármegye főispánjához, amelyben keserűen egyebek között a következőket írta 14 000 társa nevében: „Mintegy 200 általunk nehezen kitartott és hazahozott magyar ló, a mezőn szélnek eresztve, víz hiányában pusztulásra van ítélve.”¹¹⁸

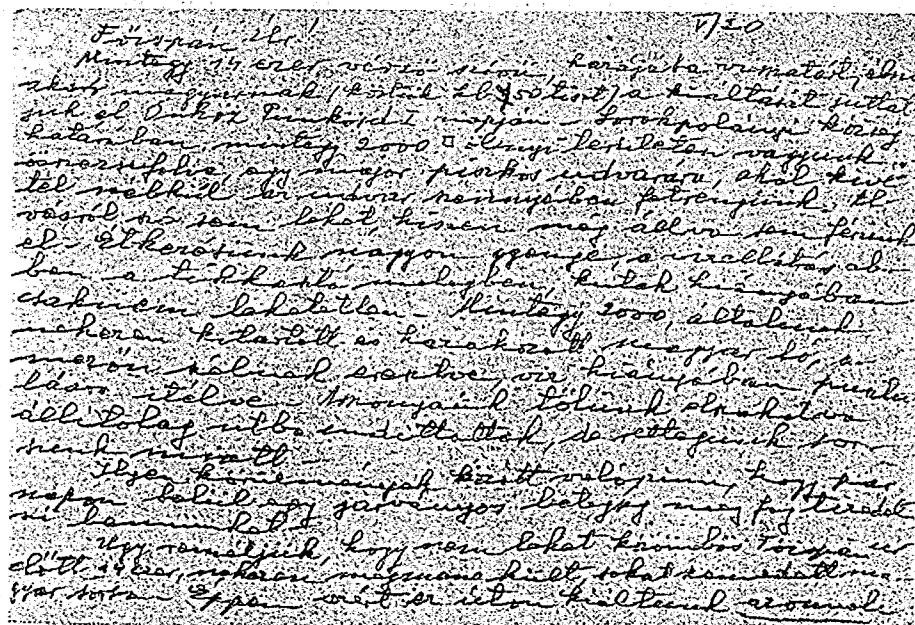
¹¹⁴ VHBSZ 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér vie. 3–4. o.

¹¹⁵ GyMSMSL XXI. 21. Sopron járás főjegyzőjének iratai 224./1945.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

¹¹⁸ VML IV. – 401/b Főispáni iratok sz. n.

A sorokpolányi hadifogoly-gyűjtőtáborból kijuttatott tábori levelezőlap

A HADIFOGOLYTÁBOROK HELYÉNEK KIVÁLASZTÁSA

A hadifogoly-gyűjtőtáborokat általában közlekedési csomópontoknál, illetve a vasútvonalak közelében lévő olyan épületekből vagy épületegyüttesekből alakították ki, amelyek jól őrizhetőek és nagyobb létszám befogadására alkalmasak voltak.

Ezért leginkább laktanyákból alakították ki, aminek több oka is volt. Először is, ezek az épületkomplexumok már funkciójuknál fogva is jól őrizhetőek, több ezer ember befogadására is alkalmasak voltak (természetesen háborús viszonylatban). Másodsor, a laktanyák behálózták az egész országot. Harmadsor, ezeket az épületegyütteseket – stratégiai szempontból, a könnyebb mozgósítás céljából – a vasútvonalak mellé, illetve közelébe építették. Mindez nagyban megkönnyítette az ezekben a táborokban elhelyezett foglyoknak a minél kisebb feltűnést keltő továbbszállítását. Negyedsor, a laktanyák a városok szélén vagy azokon kívül helyezkedtek el, s ezáltal a városlakók többsége nem szembesült naponta a szovjet rendszer embertelenségével, s nem borzolta az idegeit naponta honfitársai tömegének nyomorúságos látványa. Ezek közé tartozott Baján az utász-, Budapesten a Ferenc József lovassági, Cegléden a páncélos- és a huszár-, Debrecenben a Pávilon, Győrben a Frigyes és a győrszabadhegyi, Gyulán a huszár-, Jászberényben a páncélos-¹¹⁹ és a méneskari¹²⁰, Kaposváron a Baross, Kecskeméten a Ferenc József¹²¹, Miskolcon a huszár-, Mosonmagyaróváron a Levél utcai¹²², Pécsen a Ferenc József¹²³, Sopronban a 18-as és Székesfehérváron a légvédelmitüzér-laktanya.

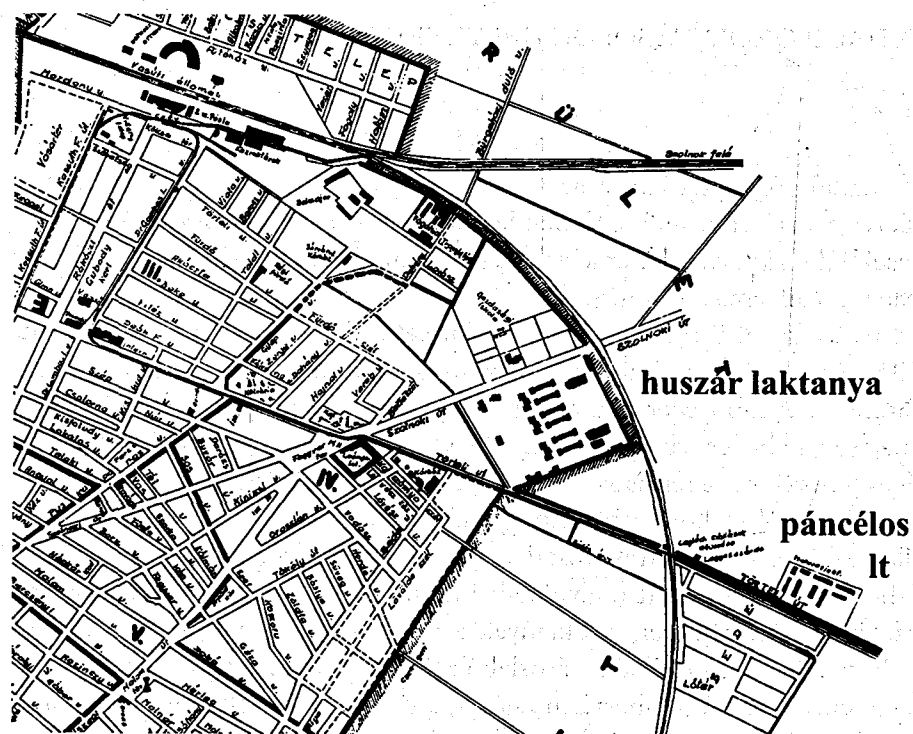
¹¹⁹ A jászberényi páncéloslaktanyát a helybeliek öreg laktanyának is nevezték. Némelyik visszaemlékezésben tévesen tüzérlaktanyának nevezik.

¹²⁰ A méneskari laktanyát némelyik helyen ménestelepiként is említik. Egyes visszaemlékezésekben ezt a laktanyát a loistállók miatt lovassági laktanyaként említik.

¹²¹ A kecskeméti Ferenc József laktanyát még hadifogolytábori működése idején nevezték át Zrínyi Miklós laktanyává. Ma az épületkomplexum az Ének-Zenei Általános Iskola és Gimnáziumnak, a Zeneiskolának és a Zeneművészeti Szakközépiskolának ad helyet. Város az aranyhomokon Magyarország közepén. Kecskemét, 1992., 113. o.

¹²² A többiekétől eltérően ez a laktanya nem honvédségi, hanem rendőrségi volt.

¹²³ Ugyanakkor a pécsi Lakits laktanyában a szovjetek a német származásúként elhurcolt polgári személyeket gyűjtötték.

Cegléd térképén jól látható a hadifogolytáboroknak helyt adó két laktanya vasút menti és egymáshoz közeli elhelyezkedése

A második leggyakoribb épületegyüttes-típus, amelyből a fogva tartók gyűjtőtáborokat hoztak létre, az uradalmi majorság, a kúria volt. Ezeknek nagy előnyük volt, hogy nem voltak a civil lakosság szeme előtt, hanem vagy a kisebb települések peremén, vagy pedig a nagyobb települések közelében, de azoktól több kilométer távolságban helyezkedtek el. A kúriákban, illetve a kastélyokban helyezkedett el a táborparancsnokság és az őrség egy része, míg az őrség másik része – ha az épület számukra szűknek bizonyult, akkor – a majorság egyéb kőépületeiben. A foglyok a majorság egyéb gazdasági épületeiben, istállóiban, míg többségük a szabad ég alatt, a pusztai földön nyert elhelyezést. Ilyen hadifogoly-gyűjtőtábor volt Alsópaty¹²⁴, Csepregen, Csurgón, a Komárom melletti Nagy-

¹²⁴ Ma Rábapaty.

igmádon, a Celldömölk melletti Intapusztán és Mesteriben, a Jánosháza melletti Martonfapusztán, Peresztegen¹²⁵, Rigyácon, Sopronharpácson, Sorokpolányban, a Szigetvár melletti Csertőpusztán, Tetétlenpusztán¹²⁶ és a Zalaegerszeg melletti Ságodon¹²⁷.

Harmadsorban oktatási intézeteket és intézményeket használtak ilyen célra, mivel ezek az épületek, illetve épületegyüttesek is jól őrizhetőek voltak, a foglyok tömeges elhelyezésére alkalmas nagy tantermekkel, tágas tornatermekkel és folyosókkal, valamint a fogolytáborokban szükséges többféle funkcióra is kiválóan alkalmas központi elhelyezkedésű udvarokkal. Ebből adódóan hadifogolytáborként használták Gödöllőn a Premontrei Gimnáziumot, Kiskunfélegyházán az Állami Tanítóképzőt és a Constantinumot, Edelényben az általános iskolát.

Természetesen fogva tartásra a legalkalmasabbak a büntetés-végrehajtási intézetek voltak. Ezért használták hadifogoly-gyűjtőtáborként a váci és a sopronkőhidai fegyintézetet, a szegedi Csillagbörtönt és a nagyfai büntetés-végrehajtási intézetet. Szolnokon és Kecskeméten a törvényszéki palota fogdáját, illetve fogházrészét, majd az egész épületet hadifoglyok őrzésére használták.¹²⁸

Három barakktáborban is helyeztek el foglyokat. Az egyik a bajai utászlaktanyával szemközt az út túlsó oldalán lévő, a jugoszláv hadifoglyok számára 1940-ben létrehozott barakktábor volt,¹²⁹ a másik az 1945 április végétől működő szegedi repülőtéri, míg a harmadik az 1945 május közepén felállított hajmáskéri.

Ezekén kívül minden egyéb, erre alkalmasnak tűnő helyen, illetve épületekből, épületegyüttesekből hoztak létre koncentrációs táborokat, mint például Mezőtúron a városházából, Miskolcon a rendőrpalotából, Székesfehérváron a Szent György Kórházból, Felsőzsolcán a Landsmanházból, Sirokon a Glück-udvarból.

¹²⁵ Ma Sopronpereszteg.

¹²⁶ Ma Dunatétlen.

¹²⁷ Ma Zalaegerszeghez tartozik.

¹²⁸ HLI HM 5067/ált. – 1945.; Takács Edit: Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944 decemberéből. In: Nagy István-émlékkönyv. (Szerk.: Zombori István.) Szeged, 1999., 131., 134., 140. o.

¹²⁹ Katymári Krizsán Antal: Életem története. Baja, 1994., 20. o.

Ugyanakkor, ha a kijelölt épület, illetve épületegyüttes szűknek bizonyult, akkor a belőlük létrehozott fogolytáborok területét bővítették a környező épületekkel, illetve a szomszédos területtel. Ez történt például a sopronkőhidai vagy a gödöllői fogolytábor esetében.

Ahol a háború pusztításai vagy a település kicsinyisége miatt hadifogolytábor céljára már nem jutott egy nagyobb épület vagy egybefüggő épületegyüttes, ott más megoldásokat alkalmaztak. Salgótarjánban a szovjet fegyveres erők például az Újtepet vették körül szögesdróttal, és használták hadifogolytábornak. Szirmabesenyőn a román katonaság a hadifogolytábort a település három különböző részéből hozta létre. A foglyok egyik részét a bank épületében, másik részét a moziban, a harmadikat pedig a volt csendőrkaszárnyában helyezték el.¹³⁰

A TÁBOROK KIALAKÍTÁSA, FENNTARTÁSA ÉS ELLÁTÁSA

A táborok kialakítása, fenntartása és élelemmel ellátása a Magyarországot megszálló ukrán frontok hátszói parancsnokságainak a feladata volt.¹³¹ Tehát nekik kellett gondoskodniuk a hadifogolytáborok őrzéséről, illetve őrizhetőségéről, a légerek többszörös szögesdróttal és őrtornyokkal való körülvételéről, a légerek működéséhez szükséges felszerelések beszerzéséről és a rabok élelmezéséről. Mindezekről természetesen a megszállt ország lakosságának valamint a hadifoglyoknak az igénybevételével gondoskodtak.

A hadifogolytáborok kialakítására vonatkozólag – mint ahogy a magyarországi hadifogolytáborokra általában – alig készült, illetve maradt fenn írásos dokumentum. Erre vonatkozólag a legjobban dokumentált a ceglédi hadifogolytábor/ok létrejötte.

¹³⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZML) XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

¹³¹ Kis András: A Magyar Honvédség... 204–205. o.

A ceglédi polgármester 1945. június 30-ai keltezésű rendeletére beérkezett iratokból információkat kaphatunk a fogolytáborok létrehozásának idejéről, de leginkább arról, hogy milyen módon szerelték fel, alakították ki a hadifogolytábort. A rendeletben kidoboltatta, hogy a lakosság írja össze és jelentse, a fogolytáborban miket vittek el tőlük „kölcson”. Úgy vélte, hogy – az európai háború befejeződése után két hónappal – fel fogják számolni a tábort, és akkor visszaadhatják eredeti tulajdonosaiknak a tőlük „kölcsonzott” különböző tárgyakat. *Dr. Fabélyi Vilmos*, a Fiatalkorúak Ceglédi Országos Fogházának az igazgatója többek között ezt írta jelentésében: „A tél folyamán az orosz csapatok ezen országos fogház összes berendezését átszállították a páncélos- és a huszárkaszárnyákba, amiket akkor rendeztek be fogolytábor céljára.” A könyvek egy részével tüzeltek, másik részét WC-papírként használták el. Elvittek bútorokat, ruha- és ágyneműket, edényeket, gépeket, szerszámokat, iroda-, konyha-, orvosi és lakóberendezéseket. Azonban nemcsak innen, hanem a környékbeli házakból és udvarokból, illetve portákról, és műhelyekből is mindent vittek, amit szükségesnek gondoltak, többek között a szögesdrót kerítés részeit is a környékről szedték össze. A közeli asztalosárúkereskedésből 25 m³ bükk és fenyő faanyagot, fűrőt, különböző fűrészeket, vésőt, gyalukat, fűrészporkályhát, falemezeket, 5 kg szöveget stb.¹³²

Március vége felé a fogolytábor létszámának ugrásszerű növekedése miatt a korábban beszerzett felszerelési és egyéb tárgyak már igencsak elégtelenné váltak. Ennek a hirtelen megnövekedett hiánynak a pótlását – csaknem 5 hónappal a város elfoglalása után – már nem a korábbi módszerrel oldották meg, hanem a szovjet városparancsnok a polgármestert utasította a szükséges anyagok beszerzésére, aki azt továbbította a városi rendőrpáncsnoknak azzal, hogy ezeket a karhatalommal szedesse össze és szállítsa a városháza udvarára. (A szovjet városparancsnok parancsa egy tenyérnyi, pecsét nélküli vonalas füzetlapra volt felírva. Tulajdonképpen ez is ritkaság, hiszen a szovjet parancsnokok egyrészt a papírhány, de főképpen saját egzisztenciájuk féltése miatt inkább csak szóbeli utasításokat adtak, hogyha valamit nem jól csinálnának vagy rosszul sülné el, akkor írás hiányában az egészet le lehet tagadni a „fasiszta” ellenséggel

¹³² Pest Megyei Levéltár (PML) Nagykőrösi Osztálya (NkO) XXII. 3. b. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai 6924./1945.

szemben.) A listából az derül ki, hogy elsősorban nem a foglyok ellátásának a javítása volt a cél, hanem a megnövekedett fogolymennyiséghez szükséges megnövekedett őrség kényelmét szolgálta. Csupán a megrendelt 250 ágy egy része kerülhetett be a gyengélkedőre, a tábor „kórház” részlegébe. A listán még szerepelt 50 darab vashordó beszerzése is, amelyekben az ételt főzték. A legutóbbi tétel a fogolytábor létszámának hirtelen, nagyarányú növekedésére utal, amiről a későbbiekben még szólok.¹³³

A hadifogolytáborokat a foglyokkal vetették körül többszörös szögesdrót kerítéssel. A győrszabadhegyi laktanya körülkerítésére így emlékezik vissza *Tóth Imre* egykori fogoly: „Gyalog mentünk Győrbe az úgynevezett Szabadhegyi laktanyába, az udvarára odatereltek bennünket, és ott volt már rengeteg faoszlop, tüskésdrót. A háromszoros drótkerítést mi magunk építettük ki magunk köré.”¹³⁴ Hasonlóan történt Intapusztán is. A Batthyány-Strattman család uradalmi majorjának területén a tábor kialakítását – amint az szokásos volt – az oda gyűjtött katona és civil foglyokkal végeztették el, amit néhány nap alatt be is fejeztek: „kihordták a kastélyból a bútorokat, kiürítették, kisöpörték az istállókat, a magtárakat és a szénapadlásokat. Üres hordókból fertőtlenítőrészleget eszkábáltak”, végül szögesdróttal körbekerítették a területet, és kialakították az őrtornyokat.¹³⁵ Egy másik fogoly, aki egy későbbi csoporttal érkezett, így ír erről: „Celldömölk határában – úgy mondták, »Inta-pusztá« – egy uradalomba kísérték, ahol akkor már több százan voltak magyar foglyok. Itt mindjárt a fészerek és ólak körül szögesdrót kerítés építését kellett végeznünk, erős fegyveres őrök felügyelete mellett.”¹³⁶ A Jánosháza melletti Kemenespálfa–Martonfapusztán a hadifogoly-gyűjtőtábor részére *Felsőbüki Nagy Pál* uradalmából mintegy 10 hektárt kerítették be a foglyokkal.¹³⁷

Azonban volt egy olyan hadifogoly-gyűjtőtábor, ahol nem a foglyokkal végeztették el a láger szögesdrót kerítéssel körülvételét. Ez a – már

¹³³ PML NkO XXII. 3. B. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai 2628./1945.

¹³⁴ Tóth Imre egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 79. o.

¹³⁵ Majthényi László: i. m. 6. o.

¹³⁶ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 2–3. o.

¹³⁷ Majthényi László: i. m. 6. o.

említett – hajmáskéri hadifogolytábor volt, amelyet május 24-én az új Magyar Honvédség egyik utaszzáradával kerítették körbe.¹³⁸

Egyes táborok egyéb szakmunkát igénylő feladatait a táborparancsnokságok külsős, a „szabad világbeli” munkásokkal végeztették, vagy csak próbálták elvégeztetni. Például Kiskunfélegyházán a Tanítóképző Intézetben felállított hadifogolytábort a városi villamosműben dolgozó szakemberekkel akarták villanyvilágítással felszereltetni a szovjetek, de azok – a január 25-ei levél szerint – nem tudták a feladatot végrehajtani, mert nem találtak áramtermelő egységet (dinamót, gáz- vagy benzingenerátort), amellyel az áramot biztosíthatták volna.¹³⁹ Ugyanebben a városban a Constantinumból kialakított fogolytáborban is végeztettek műszaki munkálatokat külsősökkel, az új magyar hadsereg katonáival és polgári szakemberekkel, amelyeket a polgármesteri hivatal fizetett ki.¹⁴⁰

A fogolytáborok élelemellátása

A hadifogolytáborok élelemmel való ellátását a Magyarországot megszálló ukrán frontok hátországi parancsnokságai úgy oldották meg, hogy a helyi, illetve a környező településeket kötelezték erre, természetesen a saját, vagyis a szovjet csapatok élelmezése mellett. Mindez a háborús pusztítások következtében óriási terheket rótt a helybeli lakosságra, különösen a nem mezőgazdasági jellegű települések lakóira. Salgótarjánnak még a másfél ezer fős fogolytábor élelmezése és az ezzel együtt járó szállítóeszköz-igénybevétel olyan komoly gondot okozott, hogy a város Nemzeti Bizottsága 1945. május 5-én azzal a kérelemmel fordult a miniszterelnökhöz, hogy „az illetékes orosz parancsnokságnál szíveskedjék odahatni, hogy a Salgótarjánban lévő 1500 személyt befogadó fogolytábort innen valame-

¹³⁸ HLI HM 188./bk. elns. – 1945.

¹³⁹ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg XXII. 103. a) Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai 719./ki. 1945.

¹⁴⁰ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg XXII. 103. a) Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai 2.936./ki. 1945. és 2.649./ki. 1945.

lyik alföldi városba elszállítsák”.¹⁴¹ Hasonlóan panaszkodott Alsózsolca jegyzője is 1945. január végén, amikor kérte a járási főszolgabírótól, hogy járjon közben az alispánnál annak érdekében, hogy a községében elhelyezett 1160 magyar hadifogoly élelemmel való ellátásához nyújtson segítséget, mert erre a község „a jelen körülmények között képtelen”. Javasolta az alispánnak, hogy a foglyok élelmezésébe vonjon bele más, Miskolctól távolabb fekvő községeket is. A főszolgabíró pártolólággal a kiegészítő javaslattal továbbította a kérelmet, „hogy a hadifoglyok élelmezésére kijelölt községek – legalábbis élelmiszer szempontjából – a Nemzeti Segély akció gyűjtései alól mentesítve legyenek”. Hiába járta végig a kérelem a szolgálati utat, végül a főispán elvetette a kérelem teljesítését.¹⁴²

Szegeden, az Alföld egykori mezővárosában is óriási problémát okozott az ottani 12–15, időnként 20 ezernél is több hadifogoly ellátása, annál is inkább, mert nemcsak őket kellett ellátni a város lakosságán kívül, hanem ott volt a „rendkívül nagy számú orosz katonaság, orosz sebesültek... [...] és a nagy számban Szegedre özönlő budapesti és egyéb menekültek”.¹⁴³

A fogva tartók olyannyira nem voltak felkészülve ekkora tömeg ellátására (nem kellett volna a civileket is fogságba vinni), hogy a sorokpolányi (amit sorkipolányinak is neveztek) lágerparancsnok a fogolytábortól 14 km-re lévő Vép községbe is elküldte beosztott tisztjét az ottani nemzeti bizottsághoz, „hogy a sorkipolányi fogolytábor részére kenyeret, burgonyát és lisztet gyűjtsenek, mert a fogolytáborban lévő katonákat élelmez-

¹⁴¹ MNLOL XIX-J-1-k, 69. doboz, 7/b tétel, 32.188/1945. A Miniszterelnöki Hivatal illetékességéből továbbította a levelet a Külügyminisztériumhoz, ahonnan – a rendkívül megnövekedett ügyiratforgalom miatt csak – július 18-án fordultak e tárgyban szóbeli jegyzékben a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. (KÜM HDF. O. 28.282/pol. – 1945. Csát. → MNLOL XIX-J-1-k 73. dob. 7/b tétel, 32.188/1945-höz) A SZEB szeptember 4-ei válaszában – négy hónappal a Salgótarjáni Nemzeti Bizottság kérése és három hónappal a fogolytábor megszűnte után – közölte, hogy „Salgótarján városában ezidőszáig semmilyen hadifogolytábor nincs”. (MNLOL XIX-J-1-k 73. dob. 7/b tétel 32.188/1945.)

¹⁴² BAZML XXI. 111. Miskolc járás főjegyzőjének (főszolgabírájának) iratai 301./1945.

¹⁴³ Csongrád Megyei Levéltár (CsML) XXI. 507. Szeged város Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvei 1945. március 20.

ni nem tudják”.¹⁴⁴ Az intapusztai táborból pedig naponta járt Budapestre egy tehergépkocsi élelemért.¹⁴⁵ A gödöllői gyűjtőtáborba ökrös szekereken hozták a kenyeret, amíg a táboron belül a kenyérsütést meg nem oldották.¹⁴⁶ A Szigetvár melletti csertői hadifogoly-gyűjtőtábor is élelemmel a környékbéli, vagyis a szigetvári járás települései látták el.¹⁴⁷ A tetétlenpusztai tábor lakói részére is a környéken, többek között Faddon gyűjtőték össze az élelmet, ahová a táborból egy 40 fős brigád járt élelmiszert vételezni.¹⁴⁸

A HADIFOGOLYTÁBOROK ÓRZÉSE

A hadifogoly-gyűjtőtáborokat általában két-, háromszoros, de volt, ahol egyszeres vagy akár négyszeres (mint például ceglédi páncéloslaktanyánál)¹⁴⁹ szögesdrót kerítéssel vették körül, s a közöttük lévő területet felásatták és felgereblyéztették, hogy az esetleges szökéseknek a nyomai azonnal felfedezhetőek lehessenek. A szögesdrót kerítések kiszögelléseiben fa őrtornyok álltak, amelyek fényszórókkal voltak felszerelve, az éjszakai szökések megakadályozására. A bajai fogolytábornál a sűrű szökések miatt a szögesdrót kerítés mentén harmincméterenként villanyégőket szereltek fel, az éjszakai szökések megakadályozására.¹⁵⁰

Az őrtornyokban golyószórós vagy géppisztolyos katonák őrködtek. „A drótkerítésen kívül és belül őrök cirkáltak, állandóan ordítottak és lövöldöztek.”¹⁵¹ A fegyveres őrök posztjai a kerítések mentén – a tábo-

¹⁴⁴ Vép nagyközség vezetőjegyzőjének 1945. június 12-ei levele a főispánhoz. VML IV. – 401/b Főispáni iratok 268/1945.

¹⁴⁵ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 2–3. o.

¹⁴⁶ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2. o.

¹⁴⁷ SML XXI. 16. Szigetvári járás iratainak iktatókönyve.

¹⁴⁸ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 5. o.

¹⁴⁹ VHBSZ 287. – 1992. Bajusz Sándor vie. 1. o.

¹⁵⁰ Kadosa Árpád: i. m. 22. o.

¹⁵¹ Kovács Imre: i. m. 191. o.

roktól függően – általában 20–50 méterenként lettek kijelölve, amely távolságokon belül teljesítették őrszolgálatukat.

A belső szögesdrót kerítést sem volt szabad 10 lépésnél vagy 5 méternél jobban megközelíteni, akárcsak a laktanyáknál a laktanyát körülvevő falat.¹⁵² A hadifoglyokat táborokba érkezésükkor figyelmeztették, hogy: „a kerítéshez senki ne közelítsen, mert a toronyban gépfegyveres őrök vannak, akik felszólítás nélkül használják fegyverüket. Sajnos voltak, akik ezt a figyelmeztetést nem vették komolyan, és bizony örökre Gödöllőn maradtak.”¹⁵³ A budapesti Ferenc József laktanyabeli foglyotábor őrzéséről a következők olvashatók az egyik tiszt visszaemlékezésében: „A laktanyát kívül-belül nagyszámú őrség őrizte. A laktanyán kívül az ott gyülekező lakosságot riasztólövésekkel próbálták a laktanya falaitól távol tartani. A laktanyán belül pedig a fogolyőrök és orosz tisztek állandóan a foglyok között »cirkáltak«. A falakat csak 10 lépésre lehetett megközelíteni. Aki ezt nem tartotta be, azt az őr az őrtoronyból lelőtte.”¹⁵⁴

A kisebb létszámú foglyotáboroknál nem volt ritka, hogy csak egyszeres szögesdrót kerítéssel volt körülveve. Az ilyen táboroknál, aki magáról megfedkezve a kerítés közelébe tévedt, annak nemcsak az őrtoronyban lévő, hanem a kerítés túloldalán le-föl sétáló őről is tartania kellett, és jó, hogyha csak annyival úszta meg „eltévelyedését”, mint *Takács Péter*: „A kis bányatelepülésen [*Edelényben* – B. Z.] egy emeletes elemi iskola volt a foglyotábor. Nagy udvar, szöges drótkerítéssel. Kívül cirkáló őrök hosszú (dióverő) puskával. Egy váratlan pillanatban nagyon közel mentem a drótkerítéshez. A kívül álló őr megragadta a köpenyem ujját és a kerítéshez rántott. Mintha odaszegeztek volna, moccanni sem tudtam a rémülettől. Puskáját maga mellé dobta és jól gyakorlott mozdulatokkal, másodpercek alatt kikutatta az összes zsebemet. Mivel semmit nem talált nálam, erélyesen hátradobott, majd hanyatt estem. Mindenesetre jó iskola volt, soha többé nem közelítettem meg a drótkerítést. Volt olyan eset, amikor valaki a kerítés közvetlen közelébe ment. Azt az őrök minden felszólítás nélkül agyonlőtték, szökés gyanúja miatt.”¹⁵⁵

¹⁵² Gombkötő Mihály: Visszaemlékezés háborús hónapjaimra. In: A vásárhelyi levélték... 153. o.

¹⁵³ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

¹⁵⁴ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 33. o.

¹⁵⁵ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 20–21. o.

A bolgár és a román őrizet alatti, kisebb létszámú táborok őrzése kevésbé volt szigorú. A csurgói hadifoglyotábor bolgár őrszemélyzete csak „egy őrmesterből, mintegy tíz katonából és első hetekben egy hadnagyból állott”, természetesen a tartalékos százados táborparancsnokon kívül. A tábor tiszti részlege pedig körül se volt véve drótkerítéssel.¹⁵⁶ Ez egyrészt köszönhető volt a tábor csekély létszámának, másrészt pedig a bolgárok magyarok iránti szimpátiájának. Viszont a román őrizet alatti táborokat sem őrizték olyan szigorral, mint a szovjetekét, különben hogyan szökhetett volna meg az alsózsolcai foglyotábor 1200 lakójából 200 fő, vagyis az ott őrzöttek egyhatoda.¹⁵⁷

Azonban Magyarországon volt két olyan gyűjtőtábor is, az ágfalvai és a ságodi, amelyet – ellentétben a többi táborral – egyáltalán nem, illetve csak a létrejötte után sokkal később vettek körül szögesdrót kerítéssel. Amíg körül nem kerítették, addig „csak” a 20–25 méterenként álló őrök vigyázták a tábort.¹⁵⁸ Mindez azért volt lehetséges ezeknél a táboroknál, mert ezekben nemcsak férfiakat, hanem egész családokat őriztek,¹⁵⁹ hasonlóan, mint ahogy az az Ausztria területén létrehozott táboroknál igen gyakori volt. Hiszen ezekbe a táborokba főként a Vörös Hadsereg elől elmenekült vagy kitelepített férfiak, nők, gyerekek, tehát egész családok kerültek, akiket már az országhatáron túlról hajtottak ebbe a gyűjtőtáborba, amint arról már szó esett.

Ám mindjárt fontos itt hozzátenni, hogy ezek a táborok még úgynevezett családi táborok voltak, amelyekben a nyugatra telepített vagy menekült családokat őrizték asszonyostul, gyermekestül. Ezekből a táborokból a nőket és a gyermekeket elengedték, a férfiakat azonban fegyveres kísérettel már valamelyik szögesdróttal körülvett hadifoglyotáborba vitték, illetve Ságodon, miután a táborból elkerültek a gyerekek és a nők, akkor kerítették körül a tábort szögesdrót kerítéssel, ritkítva az őrszolgálati posztokat.¹⁶⁰

¹⁵⁶ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár tartalékos mérnök zászlós vie. 2. o.

¹⁵⁷ BAZML XXI. 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686./1945.

¹⁵⁸ Interjú Tófeji Bélával, aki egykor a tábor tőzsomszédságában lakott. Náluk volt az őrség egy része elszállásolva. A hangfelvétel a szerző birtokában.

¹⁵⁹ Ua.

¹⁶⁰ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

A hadifogolytáborokat tilos volt megközelíteni – táboronként változóan, 100–200 méteren belül –, mert aki közelebb ment, azt lelőtték. Volt olyan tábor, ahol ezt táblára ki is írták: „Aki ezen a táblán túlmegy, azt agyonlövik!”¹⁶¹

A TÁBOROK FOGOLYLÉTSZÁMA

Egy-egy tábor nagysága, vagyis a benne őrzött foglyok létszáma és összetétele folyamatosan, sokszor naponta változott. Ahogy az egyik fogoly maga is írta: „Nap mint nap csoportok érkeztek, s szinte mindennap elment egy-egy transzport.”¹⁶² Mégis, a kialakítást közvetlenül követő és a megszüntetést közvetlenül megelőző időszakok valamint az esetenként előforduló nagyobb szállítási hullámok kivételével, általában volt egy folyamatosan, hosszabb időn keresztül fennálló átlagos létszám. Tehát ez az átlagos létszám az adott tábor működési idejének a „fő időszakára”, „legaktívabb idejére” vonatkozik. Ezenkívül beszélhetünk egy úgynevezett telítettségi létszámról is, ami az adott fogolytábor legnagyobb befogadóképességét, illetve fogolylétszámát jelenti. Nem volt ritka, hogy ez a két szám huzamosabb ideig, 1–2 hónapon keresztül megegyezett. Az általam – a táborok létszáma alapján kialakított – túl-ig határok felső száma jelzi az adott hadifogolytábor maximális befogadóképességét, azaz a telítettségi létszámát. Természetesen a fogolytáborok egy-egy rövid időszakra, néhány napra még ezt a létszámot is meghaladhatták 5–10%-kal.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok létszáma, vagyis a táborok nagysága igen különböző volt, a félezer körülitől a 40 ezer körüli létszámuig terjedt. Ugyanakkor e gyűjtőtáborok átlagos létszáma 7–15 ezer fő között mozgott.

¹⁶¹ Németh Alajos: Sopron könnyes és véres dátumai. Sopron, 1993., 186. o.

¹⁶² VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6.

Gödöllő, az egykori Premontrei Gimnázium (ma: Szent István Egyetem), amely 1945-ben hadifogolytáborként funkcionált

Budapest, az egykori Ferenc József lovassági laktanya (később Bajcsy-Zsilinszky laktanya) ÉNy-i sarka. 1945-ben ebben a laktanyában mintegy 20 ezer fős hadifogolytábor működött

Cegléd. A Kárpát-medence legnagyobb, 70-80 ezer fős hadifogolytáborának egyik részlege, a huszárlaktanya egy századfordulós képeslapon. A ceglédi lágert több mint 200 ezer fogoly, köztük több tízezer civil járta meg

Cegléd, az egykor hadifogolytábornak helyt adó huszárlaktanya egyik épülete. A laktanya később a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet hadsereg laktanyájaként funkcionált

Cegléd, a Kárpát-medence legnagyobb, 70-80 ezer fős hadifogolytáborának másik részlege, a páncéloslaktanya egyik harcokcsiszíne. A laktanya később a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet hadsereg laktanyájaként funkcionált

A ceglédi páncéloslaktanya egyik épületének fala, amelynek tégláin az ott raboskodók üzentek az utódoknak

*A páncéloslaktanya egyik 1944 karácsonyi téglafelirata:
„DRASPÓ LAJOS HADIFOGOLY ITT SZENVEDETT. 1944. XII. 25.”*

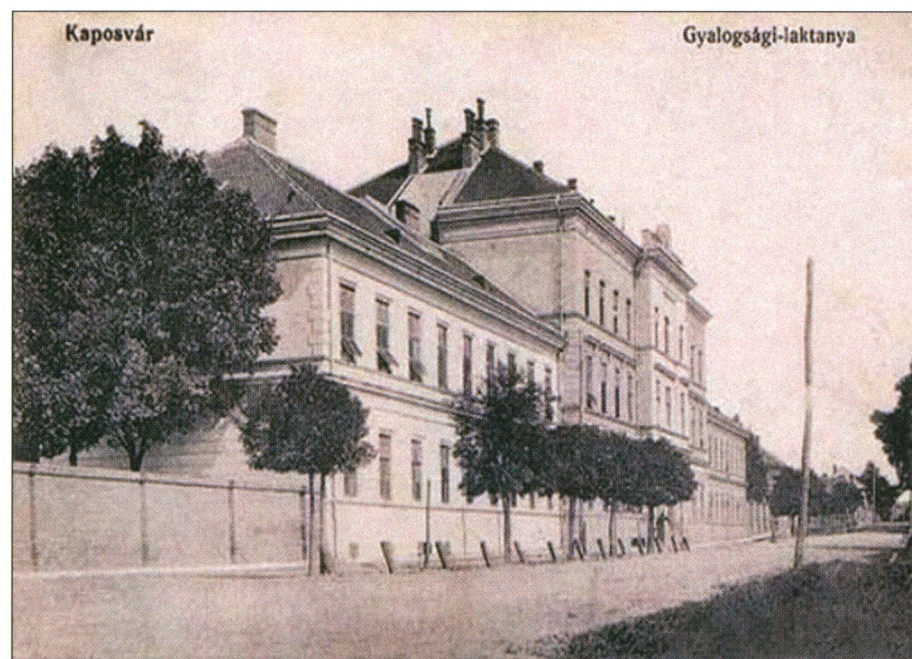
*Egy nyári téglafelirat a buszárlaktanyából:
„Kényszer nyaraláson! W.J. 1945. VI. 1. Bonyhád Perczel Mór u. 107.”*

*Kiskunfélegyháza,
az egykori
Állami Tanítóképző Intézet
(ma Petőfi Sándor
Gépészeti Szakközépiskola),
amelyben 1945-ben
hadifogolytábor volt*

*Kiskunfélegyháza, a Constantinum, az egykori Római Katolikus Leánynevelő-intézet
épülete, amelyben 1945-ben hadifogolytábor volt. 2000-től ismét eredeti funkciójában
működik, Constantinum Katolikus Gimnázium és Szakközépiskola néven*

Kaposvár. A vasútállomás közelében lévő, egykori Baross laktanya – amelyben 1944–45-ben hadifogolytábor volt – a dualizmus idején és 2004-ben

A miskolci buszárlaktanya egy békebeli képeslapon, ahová a katona és civil (hadi)foglyokat gyűjtötték 1945-ben

A győri Frigyes főherceg laktanya alakuló tere és egyik épülete egy 1913-as tábori mise alkalmával. Ebben a laktanyában 25–35 ezer fős hadifogolytábor működött 1945-ben. Ma, gyönyörűen felújítva, a Leier City Centernek ad helyet

*A sok uradalmi központ, majorság egyike, ahol hadifogolytábor alakítottak ki:
Csepreg, a Rottermann-kastély*

*A büntetés-végrehajtási intézetekből kialakított hadifogolytáborok egyikének a helye,
a Váci Fegyház és Börtön napjainkban,
ahol 1944–45-ben mintegy 15–20 ezer (hadi)foglyot őriztek*

A táborok létszámára vonatkozóan a visszaemlékezésekben található adatok többsége a valóságnak megfelel, főként azoknál a visszaemlékezőknél, amelyeket egykori katonák írtak, mivel náluk a háború idején már általában kialakult egy eléggé megbízható létszámról szóló becslési készség. A másik, ennél is döntőbb érv a visszaemlékezésekben olvasható létszámadatok megbízhatóságára vonatkozóan az, hogy a táborokban naponta többször, több órán keresztül volt létszámenőrzés, így tehát – a valamely szláv nyelvet ismerő foglyokon keresztül – a fogolytábor lakói is eléggé pontosan tudták, hogy mennyien vannak. A létszámadat rögzítésének a megkönnyítéséhez az is hozzájárult, hogy a foglyokat százas csoportokba rendezték, és mindegyik csoport kapott egy számot. Tehát, ha valakinek az ismerőse vagy ő maga a 105. századba tartozott, akkor tisztában volt azzal, hogy legalább 10 500-an vannak a táborban.

A visszaemlékezések túlnyomó többségének a megbízhatóságát igazolják az egymással való összevetésük, és a korabeli dokumentumok is. Csak egy példát hadd említsek! Az eredetileg 600 fő befogadására tervezett szegedi Csillagbörtönbe zsúfolt (hadi)foglyok 1945. március eleji létszámát *Király Mihály* a visszaemlékezésében 12 ezer főben adja meg, tehát első olvasatra hihetetlenül magas számot, a hússzorosát az eredeti „befogadóképességnek”.¹⁶³ És lám, pontosan ugyanez a létszámadat szerepel a szegedi tifuszbajrányról a Népjóléti Minisztérium számára készített jelentésben is, ugyanerre az időszakra vonatkozóan.¹⁶⁴ Mindez hogyan lehetséges? Úgy, hogy a Csillagbörtön egyszemélyes börtöncelláiba 13–14 embert préseltek be, ezért a foglyok csak állva aludhattak, már ha tudtak.¹⁶⁵ A többi tízezer feletti létszámú táborban is rendkívüli volt a túlszűfolttság, amiről „Az elhelyezés” című alfejezetben még bővebben lesz szó.

Magyarországon a legkisebb létszámú hadifogoly-gyűjtőtáborok túlnyomórészt Észak- és Északkelet-Magyarországon jöttek létre, főként román őrizet alatt. Közülük is a legkisebb a siroki és a sajóecsegi volt. Mindkettőben külön-külön 300–400 foglyot őriztek.¹⁶⁶ Az előbbiekhöz

¹⁶³ Király Mihály vie. In: A vásárhelyi leventék... 80. o.

¹⁶⁴ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

¹⁶⁵ Eszes János vie. In: Haza fogunk menni... 387. o.; HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/3. o.

¹⁶⁶ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai; Zsiros Sándor: i. m. 221. o.

hasonló vagy kisebb létszámú lehetett a hevesi fogolytábor, amelyikbe a szovjet szervek valószínűleg a magasabb rangú, illetve beosztású katonákat gyűjtötték.¹⁶⁷ Nagyságrendileg még ezekhez a táborokhoz sorolható a Szeged-Királyhalmán kialakított fióktábor, amelyet a szegedi szovjet intézmények – köztük a csillagbörtönbeli hadifogolytábor – tüzelőszükségleteinek a kielégítésére, fakitermelés céljára hoztak létre. A szintén Szeged környékén működött, rövid életű két tábor, a nagyfai és a szőregi létszáma is közel állt a királyhalmaiéhoz, ezer fő körüli volt.¹⁶⁸ Az utóbbiakhoz hasonló nagyságú volt a szirmabesenyői hadifogolytábor, amelynek létszáma – a megalakuláskori 400 fő után – mintegy 1400 fő körül volt, amelyben magyar és német foglyokat őriztek, tudjuk meg a község jegyzőjének az 1945. március 17-én, Miskolc járási főszolgabíró utasítására tett jelentéséből.¹⁶⁹ Ennek a közelében további – az előbb említett sajóecsegin kívül – két tábort állított fel a román haderő, az egyiket Alsó-, a másikat Felsőzsolcán. *Oszip István* főispán 1945. április 13-ai, a honvédelmi miniszternek írott levelében arról számolt be, hogy az alsózsolcaiban 1200, míg a felsőzsolcaiban 3000 magyar foglyot őriznek.¹⁷⁰ Nem véletlen, hogy a főispán nem hadifoglyokat említett, hanem csak foglyokról írt, hiszen a környék férfilakosságából is többeket ezekbe a fogolytáborokba hurcoltak.¹⁷¹ Az alsózsolcai fogolytábor létszáma – a korabeli dokumentumok által bizonyítottan – lényegében két és fél hónap alatt sem változott, hiszen az 1945. január végi 1160 főhöz képest csak 40 fővel lettek többen.¹⁷² A rendelkezésre álló adatok alapján az utóbbi két táborhoz hasonló fogolylétszám valószínűsíthető a szintén román őrizetű edelényi, a szovjet őrizetű gyulai, valamint a bolgár őrizetű csertői, csurgói, kaposvári, nagykanizsai, és a pécsi hadifogolytáborban is.

¹⁶⁷ Sorsforduló I., 558. o.

¹⁶⁸ Szőregi Béla: i. m. 9. o.

¹⁶⁹ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

¹⁷⁰ HLI HM 24.112/eln. – 1945.

¹⁷¹ A község férfilakosságának többségét – 170–180 embert – már 1944. november 29-én elhurcolták Igricin, Mezőcsáton, Tiszacsegen át a debreceni hadifogolytáborba. Zsiros Sándor: i. m. 220–222. o.

¹⁷² BAZML XXI. 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 301/1945.

Már „többezres tömeg volt” az ágfalvai és a csepregi fogolytáborban.¹⁷³ Ugyanakkor nem valószínű, hogy huzamosan 5000 főnél többen vagy sokkal többen lehettek volna ezekben a táborokban, mivel alig volt fellelhető adat a levéltárakban és a visszaemlékezésekben ezekre a táborokra vonatkozóan.

Most érkezünk el a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok létszámukat tekintve legnépesebb csoportjához, az 5–15 ezer fő közötti létszámúakhoz. Két ok miatt voltam kénytelen ilyen tág határokat szabni. Elsősorban azért, mert ezekben a lágerekben az előbbiekhöz képest már nagyobb volt a fluktuáció, aminek következtében egy-két fogolytransport érkezése vagy továbbindítása következtében az adott fogolytábor létszáma egyik napról a másikra 3–6 ezer fővel változhatott, s ugyanakkor még ilyen arányú létszámcsökkenés esetén sem szűnt meg. Másodsorban azért, mert az ezekre a fogolytáborokra vonatkozó adatok – valószínűleg az előbb említett jelentős létszámváltozások miatt – nagy szóródást mutatnak. És hogy az általam felállított létszámhatárok megalapozottságát további adalékkal is alátámasszuk, hadd említsük meg, hogy a nagysimonyi körjegyző is 1945. július 21-ei jelentésében ugyanezen létszámhatárokat írta az intapusztai és a mesteri fogolytábor létszámára vonatkozólag, a számára elérhető információk alapján. Mert, amint írta: „...a legjobb igyekezet mellett semmiféle téren a táborral a táborparancsnokság merev elzárkózottsága miatt az érintkezést felvenni nem tudtam”.¹⁷⁴ E táborok egyik részének létszámváltozásait jól modellezi a sorokpolányi tábor esete, ahol, míg 1945. május első felében 4000–5000 fő volt,¹⁷⁵ addig május 20-án – néhány nap, körülbelül egy hét elteltével – már 14 000 fő zsúfolódott össze a lágerben.¹⁷⁶ Másik részükre pedig inkább a tetétlenpusztai tábor létszámmozgásai voltak jellemzőek, ahol a tábor létszáma általában szűk intervallumok között mozgott, 9–11 ezer fő volt.¹⁷⁷

¹⁷³ VHBSZ 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér vie. 3. o.; Sági Ferenc csepregi lakos közlése.

¹⁷⁴ VML IV. 417./b. Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva a Nagysimonyi körjegyzőség 505./1945.

¹⁷⁵ Nagy Sándor egykori hadifogoly kérdőívre adott válasza. A kérdőív a szerző tulajdonában.

¹⁷⁶ VML IV. – 401/b. Főispáni iratok sz. n.

¹⁷⁷ 9 ezer fő: VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6. o., 11 ezer fő: VHBSZ 351. – 1992. Gyalus Ferenc vie. 2. o., Kadosa Árpád: i. m. 16. o.

Ugyanakkor előfordult, hogy többen érkeztek, mint amennyit továbbbídítottak, ezért időnként 14–15 ezer főre nőtt a láger létszáma.

Az 5–15 ezer fős lágerrek tág csoportjába tartozott az alsópatyi, a kecskeméti, a miskolci, a mosonmagyaróvári, a pécsi, a peresztegi, a rigyáci, a soproni, a sopronhorpácsi, a hajmáskéri, a két jászberényi, a két kiskunfélegyházi, a nagycenki, a tetétlenpusztai, a ságodi, a sorokpolányi, a szegedi csillagbörtönbeli és természetesen a már említett intapusztai és a mesteri hadifogoly-gyűjtőtábor.

A következő csoportba a 20 ezer fő körüli létszámú táborokat soroltuk, ami azt jelenti, hogy létszámuk 15–25 ezer fő körül mozgott. A Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő csoportjának „Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról” című 1946-ban készített feljegyzése szerint 1945 májusában „mintegy 10, 20 ezer főnél nagyobb létszámot számláló fogolytábor lehetett [kiemelés tőlem – B. Z.] Magyarország területén.”¹⁷⁸ Ehhez gyorsan hozzá kell tenni, hogy ezek között a táborok között voltak olyanok, amelyek a 20 ezer főt alig haladták meg, sőt időnként kevesebben is voltak bennük, míg mások huzamosan 40 ezer fő körül mozogtak. Eddigi kutatásaink alapján a következő táborok, illetve – a Békeelőkészítő csoport szerint¹⁷⁹ és a táborparancsnokságok alapján – települések tartoztak ide: Baja, Budapest, Cegléd, Győr, Intapuszta, Jánosháza, Sopronkőhida, Szeged, Székesfehérvár. Azonban ebbe a mintegy 10, azaz pontosabban 9 táborba már nem tartozott bele a nagyságrendileg ide tartozó, de már május előtt megszűnt debreceni és a gödöllői tábor. Vagyis Magyarországon 1944–45-ben összesen 11 olyan hadifogoly-táborparancsnokság volt, amelynek őrizete alá egy adott időpontban 20 ezer főnél több hadifogoly tartozott. A fent említett – táborparancsnokságok szerinti – táborok közül a következő táborok tartoztak a 15–25 ezer fős kategóriába: a bajai, a budapesti, a debreceni, az intapusztai, a mesteri és a szegedi repülőtéri.

¹⁷⁸ HLI Békeelőkészítő csoport iratai A/I. 94/4766.

¹⁷⁹ A Békeelőkészítő csoport jelentésének az idézetet megelőző mondatában ugyanis azt írta, hogy „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott”. Márpedig a 130 ezer fő bizonyosan nem csak az egyik, hanem a két ceglédi fogolytáborban összesen májusban őrzött fogolylétszámra vonatkozik. Erről bővebben még szólunk az alfejezet későbbi részében.

E táborcsoport a létszámstabilitás, illetve -ingadozás alapján tovább bontható két csoportra. Ugyanis azoknak a táboroknak a létszáma, amelyek tranzitfeladatokat is elláttak, nagy és sűrű létszámingadozásokat mutat, ellentétben a lényegében csak gyűjtőtábori funkciókat ellátó táborokkal. Így például a folyami átkelőhelyen létesített bajai táborban előfordult, hogy csak 10–12 ezer ember maradt.¹⁸⁰ Máskor pedig huzamosabb ideig – a korabeli jegyzőkönyvben megfogalmazva „állandóan” – „mintegy 25 000 ember tartózkodott”.¹⁸¹ Az állandó jelző természetesen a jegyzőkönyvet felvételkor egykori hadifogoly baján eltöltött idejére vonatkozik. A fogolylétszám annak ellenére volt „állandóan” 25 ezer fő körül, hogy „a foglyok közül időnként 3000–6000 főnyit vonatra tettek és ismeretlen helyre szállítottak.”¹⁸² Mindez jól mutatja a bajai láger tranzitjellegét. Ugyanez az erőteljes létszámhullámozás volt jellemző a budapesti és a szegedi repülőtéri táborra is.¹⁸³

Most elérkeztünk a legnagyobb létszámú magyarországi lágerrek csoportjához, a 25–40 ezer fős hadifogolytáborokhoz. Ezek közé tartozott a két ceglédi, a gödöllői, a két győri, a jánosházai, a sopronkőhidai és a két székesfehérvári.

E csoport alsó határán volt a sopronkőhidai fogolytábor, amelynek létszámára vonatkozó adatok 20 és 35 ezer fő között mozognak.¹⁸⁴ Ugyanakkor ez a tábor két részből állt. Egy „A” és egy „B” táborból.¹⁸⁵ Így lehetséges, hogy a 20 ezer fő körüli adatok csak az egyik, vagy az „A”, vagy a „B” táborra, illetve táborrészlegre vonatkoznak.

Hasonló a helyzet a jánosházai, pontosabban a kemenespálfa–martonfapusztai fogolytáborral, amelynek utóbb használt neve valószínűleg a tábor kettős elhelyezésére utal. A visszaemlékezésekben is a tábor „kettős” elhelyezésére utalnak. „A két majori gazdaságban közben megalakult

¹⁸⁰ HLI HM 33.039/eln. – 1945. HLI HM 38.001/eln. – 1945.

¹⁸¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

¹⁸² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

¹⁸³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.364/pol. – 1945.; VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vic. 30–32. o.; VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vic. 5–6. o.

¹⁸⁴ Németh Gyula: i. m. 97. o.; Stark Tamás: „A magyarokat meg kell büntetni”. História, 1991/5–6., 40. o.

¹⁸⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.332./7. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.325./7. – 1945.; HLI HM 32.813/eln. – 1945.

a hadifogolytábor szögesdróttal körülvéve”, emlékszik *Sramó József*.¹⁸⁶ A május végén–június elején a táborba érkező *Nováki Tivadar* visszaemlékezésében pedig a következőket olvashatjuk: „Ikertáborban helyeztek el bennünket, mintegy 20 000–20 000 embert.”¹⁸⁷ *Zölderdő Kálmán* is Jánosházán volt, és „két nagy láger”-ről beszélt, amelyben 30–40 ezer fő volt.¹⁸⁸

Az április-elejen megalakult tábor létszáma rohamosan növekedett. Április 20-a körül már mintegy 15 000 fő volt, derül ki a járási főszolgabírói hivatalban április 24-én készült jegyzőkönyvből.¹⁸⁹ Május első felében már több mint 20 ezer, majd a hónap közepén már mintegy 30 ezer magyar és német hadifogoly volt a jánosházai gyűjtőtáborban.¹⁹⁰ A táborlétszám május–június fordulóján kulminált, amikor is az „ikertáborban” már mintegy 40 ezer fő volt.¹⁹¹ Ugyanis a háború utolsó napjaiban, illetve azután, az Ausztria szovjet zónájában elfogottak olyan nagy tömegét hajtották ideig, hogy a közeli, jánosházai vasútállomásra érkező szerelvények nem tudták ugyanebben az ütemben ezt a hatalmas fogolytömeget továbbszállítani. Július végére a fogolylétszám már erősen csökkent.¹⁹² Egyik részüket továbbhajtották a Celldömölk melletti intapusztai vagy a mesteri táborba, míg másik részüket Jánosházán vagonírozták be.

Molnár István szerint – aki a major egykori tulajdonosa, *Felsőbüki Nagy Pál* sofőrje volt, és végig ott lakott a tábor szomszédságában – összesen mintegy 70 ezren fordultak meg ebben a táborban.¹⁹³ Ez a szám a tábor működési idejének, létszámváltozásainak és áteresztőkapacitásának ismeretében reálisnak fogadható el.

E táborok közül a legismertebb, a gödöllői. A budapesti svájci követség jelentése szerint Gödöllőn „nagy koncentrációs-tábor létesült, ahol mintegy 40 ezer internáltat [tehát főként civileket – B. Z.] őriznek és onnan

ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”.¹⁹⁴ A visszaemlékezésekben is szinte egybehangzóan 30–40 ezer fős létszámot említenek, amelyhez egyesek hozzáteszik, hogy „zömében civilek”.¹⁹⁵ A gödöllői Premontrei Gimnáziumból kialakított gyűjtőtábor január közepétől március közepéig állt fenn, miközben mintegy 50–60 ezer foglyot őriztek benne. Ezen időszakban a lágerlakók folyamatosan cserélődtek, naponta több hadifogolycsoport érkezett, és naponta távozott a lágerből. A tábor átlagos létszáma január végén már 20–25 ezer, február közepétől pedig már 30–40 ezer fő körül mozgott.¹⁹⁶ Természetesen itt is előfordult olyan rövid, néhány napos időszak, amikor átlagos alatti vagy feletti lett a táborlétszám.¹⁹⁷ A gödöllői tábor létszámát *Kovács Imre* 60 ezerre becsülte, de ez mindenképpen túlzott szám. Nem is saccolhatta meg pontosan, mivel ő maga nem lett a láger lakója, csak kívülről látta a tábort.¹⁹⁸

A győri, a székesfehérvári és a ceglédi két-két hadifogolytáborban is egyenként, átlagosan 25–40 ezer fő között mozgott a fogolylétszám.

Győrben a korábban létrejött Frigyes laktanyabeli fogolytáborban, majd a később kialakított győrszabadhegyi gyűjtőtáborban is a táborlétszám hamar elérte a 15–20 ezer főt, majd április vége előtt a 30–40 ezer főt.¹⁹⁹

Székesfehérváron a Szent György kórházi hadifogolytábor 1945. április elején már elérte a 40 ezer fős létszámot.²⁰⁰ A Zámolyi úti, azaz a légvédelmitüzérlaktanya-beli fogolytábor létszáma április közepére–vé-

¹⁸⁶ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2. o.

¹⁸⁷ VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

¹⁸⁸ Interjú Zölderdő Kálmánnal. Az interjú gépelt szövege a szerző birtokában.

¹⁸⁹ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 66/1945.

¹⁹⁰ HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: i. m. 1. o.; Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak. Emberi történetek. Szeged, Bába, 1999., 156. o.

¹⁹¹ VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

¹⁹² VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva → Bobai körjegyzőség 469./1945.

¹⁹³ Majthényi László: i. m. 6. o.

¹⁹⁴ A svájci követség jelentése... In: Montgomery: i. m. 205. o.

¹⁹⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.; 421. – 1993. Balczó István vie. 3. o.; 325. – 1992. Balogh József vie. 4. o.

¹⁹⁶ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1–2. o.; VHBSZ 325. – 1992. Balogh József vie. 4. o.; VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.; HLI Tgy. 3225. Kiss István vie. 15. o.

¹⁹⁷ HLI HM 28.716/el. – 1945. Közreadja: Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. (Szerk.: Harsányi János.) Zrínyi, Budapest, 1966., 733. o.

¹⁹⁸ Ugyanis, amíg a táborparancsnokság a hadifogolykonvoj parancsnokával próbálta megértetni, hogy a tábor már nem képes több fogoly befogadására és vigyék a foglyokat egy másikba, addig egy alkalmas pillanatban Kovács Imre a vasútállomásnál megszökött. (Kovács Imre: i. m. 191. o.)

¹⁹⁹ Kiss Péter egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 71. o.; Daróczi Zoltán: i. m. 25. o.; Tóth Imre egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 79. o.

²⁰⁰ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

gére érte el a 30–40 ezer főt.²⁰¹ A két székesfehérvári fogolytáborban tehát összesen hosszabb időn keresztül – más visszaemlékezők létszámadatai szerint is – mintegy 70–80 ezer főt őriztek.²⁰² Tehát a „székesfehérvári láger” átlagos létszáma 70–80 ezer fő körül mozgott.

Ugyanakkor a legnagyobb magyarországi fogolykoncentráció Cegléden jött létre. A visszaemlékezéseken túl ezt erősíti meg a már idézett, a Békeelőkészítő csoport által készített irat is, amely szerint „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott”.²⁰³ Hihetetlenül magas számnak tűnik a 130 ezer fő. De mindjárt érthetőbbé válik, ha az ehhez kapcsolódó két tényezőt is figyelembe vesszük. Először is, a ceglédi fogolytáborként említett tábor tulajdonképpen két tábort fed: a páncélos- és a huszárlaktanyából kialakított táborokat. Másodszor pedig, mivel Cegléd a kelet felé menő vasútvonalak egyik legfontosabb csomópontja, az itteni fogolytáboroknak volt az egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb az átmenő forgalma, vagyis ezek a táborok gyűjtőtábori funkcióik mellett igen jelentős tranzittábori feladatokat is elláttak, ami nem volt ritka e táborok esetében.

A „ceglédi hadifogolytábor” létszáma – akárcsak a többi – létrejötte után fokozatosan kezdett növekedni, a halálozások növekedése és a folyamatos továbbszállítások ellenére is. Például az 1945. január 1-jén létrejött páncéloslaktanya-beli tábor létszáma az első napi 500 főről a hónap végére már elérte a 20 000 főt, majd a gyorsuló ütemű elszállítások miatt csökkent. Azonban március vége felé a „ceglédi fogolytábor” létszáma ugrásszerűen megnőtt. Ennek az ugrásszerű növekedésnek a tényét mutatja, hogy a korábban beszerzett felszerelési és egyéb tárgyak már igen csak elégtelenné váltak. Ennek a hirtelen megnövekedett hiánynak a pótlására a szovjet városparancsnok utasította a polgármestert, aki azt továbbította a városi rendőrpárancsnoknak azzal, hogy ezeket a karhata-

lommal szedesse össze és szállítsa a városháza udvarára.²⁰⁴ A beszerzendő anyagok listájának van egy tétele, amelyikből a létszámnövekedés mértékére leginkább lehet következtetni, és amelyiket szinte kizárólag a foglyok számára hozattak, ez pedig az 50 vashordó, amelyekben a kiosztott ételt főzték.²⁰⁵ Egy-egy ilyen, a visszaemlékezők szerint 200 literes vashordóból mintegy 600–800 embert etettek, tehát egyszeri főzéssel az 50 hordóból 30–40 ezer embert tudtak ellátni. Most már csak az a kérdés, hogy egy hordóban naponta hányszor főztek. A visszaemlékezések szerint az étkeztetés folyamatos volt, és hol éjszaka, hol nappal jutott sor rájuk. Ugyanakkor igen gyakori volt, hogy sietség vagy hanyagság miatt a foglyok csak forró lében lévő félig nyers ételt kaptak. Ez a hirtelen fogolymennyiség-növekedés minden bizonnyal a gödöllői fogolytábor felszámolásával van összefüggésben, hiszen az ottani foglyokat kevés kivétellel a „ceglédi fogolytáborba” hajtották.

1945 márciustól júniusig – a ceglédi táborok legnagyobb kihasználtsága idején – a két láger létszáma külön-külön 30–40 ezer fő körül mozgott, vagyis egyszerre mintegy 60–80 ezer hadifoglyot őriztek Cegléden a szovjet katonák. Július végére azonban – az elszállítások mértékének növekedésével – a két tábor, azon belül is főként a magyar foglyok létszáma erősen csökkent.²⁰⁶

A TÁBORLAKÓK ÖSSZETÉTELE

A magyarországi hadifogolytáborok lakóinak összetétele táboronként, és táborokon belül is folyamatosan változott a fogolytáborba beérkezők, az onnan továbbindulók, a szabadon bocsátottak és az elhalálozottak

²⁰¹ Rác Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 142. o.

²⁰² Gombkötő Mihály: Visszaemlékezés háborús hónapjaimra. In: A vásárhelyi leventék... 153. o.; Szűcs Imre egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 79. o.; Rusznák József is 35 000 fős létszámot említ az egyik székesfehérvári tábor áprilisi létszámaként, de sajnos, nem konkrétizálva, hogy melyikben raboskodott. (Rémiás Tibor: Hát élsz, édes fiam? [interjú Rusznák Józseffel]. Szülőföldünk, 1992., 35. o.)

²⁰³ HLI Békeelőkészítő csoport iratai A/I. 94/4766.

²⁰⁴ PML NkO XXII. 3. B. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai 2628./1945.

²⁰⁵ PML NkO XXII. 3. B. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai 2628./1945.

²⁰⁶ HLI HM 32.847/el. – 1945.

összetételének a függvényében. Mégis, hogy legyen általános képünk a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok összetételéről, a rendelkezésre álló adatok lehetőségei szerint két szempont alapján vizsgáljuk meg e táborok összetételét: katona–civil arány és nemzetiségi összetétel.

Katona–civil arány

A hadifogolytáborokban természetesen, általában a katona foglyok voltak többségben, de voltak olyan táborok is, amelyekben a civil foglyok. Az utóbbira azokon a területeken volt példa, ahol a hadműveletek után a Vörös Hadsereg, illetve az NKVD tömegesen szedte össze és hajtotta fogságba a polgári lakosságot. A legnagyobb ilyen „összeszedésre” Budapest ostromával kapcsolatban került sor – amint arról már részletesebben írtam a „Magyar állampolgárok hadifogságba jutása Magyarországon” című fejezetben – amikor is mintegy 100 ezer magyar civil állampolgárt vetettek hadifogságba.²⁰⁷ Ennek következtében például a gödöllőiben mindvégig, míg a budapestiben, a két ceglédi, a tetétlenpusztai és a két kiskunfélegyházi táborban hosszabb ideig a civil foglyok voltak többségben. Ezeken kívül a budapesti csata kapcsán még a két jászberényi, valamint a bajai hadifogoly-gyűjtőtáborba is több ezer civil hadifogoly került. A budapesti Ferenc József lovassági laktanyabeli hadifogolytáborban raboskodott Dévényi J. Imre így emlékszik a tábor létszámának növekedésére: „Nap mint nap ezresével gyűjtötték be ide azokat, akiket az utcán szedtek össze kis robotra (málinkij robot).”²⁰⁸

Az általam „budapesti táborcsoport”-nak nevezett lágerek – főként a gödöllői és a ceglédi táborok – összetételére olyannyira jellemző képet rendkívül kifejezően „festette le” Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkára, a gödöllői táborról látva: „azt lehetett hinni, hogy egész Budapest ott szorong előttünk. Bundás, előkelő mozgású és tartá-

²⁰⁷ A budapesti és környékbeli lakosság tömeges elhurcolásának okairól és mértékéről lásd: Bognár Zsolt: Egy csata utóélete... 77–87. o.

²⁰⁸ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 34–35. o.

sú, már lestrapált és lezuлт urak mellett villamoskalauzok, utcaseprők, postások és rendőrök topogtak az udvaron. Csندőrök és katonák tarkították a polgári lakosságot.”²⁰⁹

E táborok közül a korszakban a legismertebb a gödöllői volt, amelyben a budapesti svájci követség jelentése szerint „mintegy 40 ezer internáltat [kiemelés tőlem – B. Z.] őriznek és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket”²¹⁰. A visszaemlékezésekben is a szinte egybehangzóan emlegetett 30–40 ezer fős létszámhoz többen hozzátesszük, hogy „zömében civilek”.²¹¹ Az előbbiekkal megegyező következtetésekre lehet jutni a fogolytáborban megalakított 3. magyar vasútépítő dandár III. zászlóaljának összetételéből is. A zászlóalj személyi állományát nem tudták a táborban lévő katonákkal feltölteni, ezért, még a más fogolytáborbeliekkel való kiegészítések után is 50%-ban polgári egyénekből állt.²¹² A civilek között igen sok vasutas és BSZKRT-os volt.²¹³ Dr. Kosáry Domokos történész szerint is – akit szintén civilként hurcoltak a táborba – a táborlakók 70–80%-a civil volt.²¹⁴

A civil foglyok magukat tréfásan fácánnak, és nem fogolynak nevezték, ezzel is jelezve civil voltukat, és azt, hogy ők nem lehetnek hadifoglyok, legfeljebb hadifácánok.

Ugyanakkor az ún. budapesti táborcsoport táboráiban sem csak a fővárosból és környékéről elhurcolt civilek voltak, hanem – mint ahogy az egész ország területén – a környező településekről elhurcoltak is. Kiváló példája ennek a jászberényi tábor, ahová Budapesten kívül még a város 50 kilométeres körzetéből is vitték a polgári lakosokat.²¹⁵

²⁰⁹ Kovács Imre: i. m. 191. o.

²¹⁰ A svájci követség jelentése... In: Montgomery: i. m. 205. o.

²¹¹ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.; 421. – 1993. Balczó István vie. 3. o.; 325. – 1992. Balogh József vie. 4. o.

²¹² HLI HM 23.480/el. – 1945.

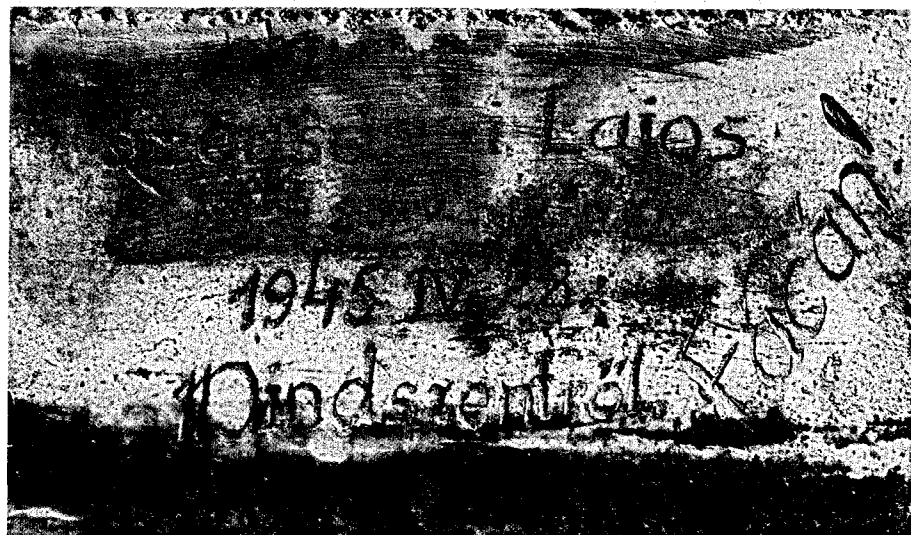
²¹³ Kis András: A Magyar Honvédség... 19. o.

²¹⁴ Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadi)fogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.

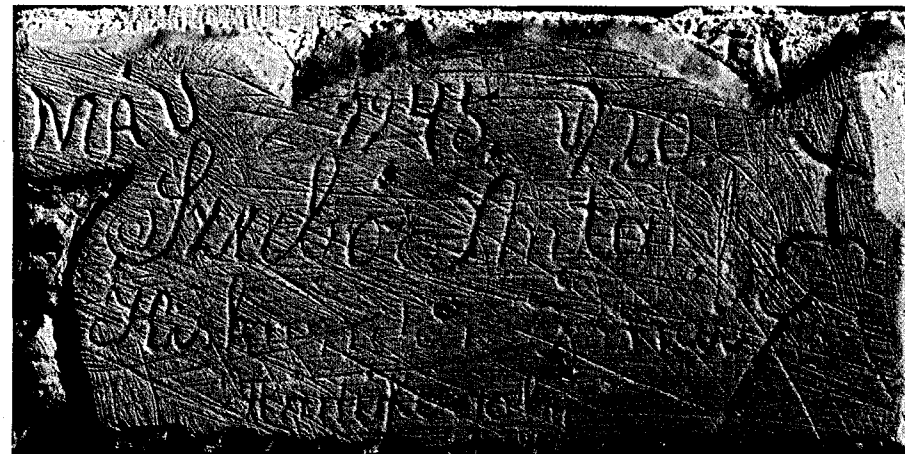
²¹⁵ Erről bővebben, lásd a „Táborból táborba...” című fejezetben.

A téгла felirata:
„Fácán Csató János 1945. I hó 18–VI 18.” átlósan egy madártollal

A téгла felirata:
„Szécsényi Lajos Mindszentről 1945 IV 28 Fácán”

Egy elhurcolt vasutas felirata:
„MÁV 1945. V. 20. Szabó Antal Kiskundorozsmai hadifogoly”
és kereszt egy felbő borította hegycsúcson

Még egy a több mint száz ezer civil közül:
„Lux István Civil CeGLÉDI FoGoLY TáBoRBaN 1945. VII.
Bp. XIII. Váci út 97.”

Az egyik, a Honvédelmi Minisztériumba írt jelentés szerint a jászberényi páncéloslaktanya-beli lágerben: „A foglyok 25%-a *soha* [kiemelés tőlem – B. Z.] nem volt katona.”²¹⁶ Tehát 25%-nál jóval többen voltak a civilek, csak éppen közülük többen már régebben – akár az első világháborúban, akár a Tanácsköztársaság idején, vagy később, 1944-ig – részesültek katonai kiképzésben, de már korábban leszerelték őket. Vagyis bizonyosra vehető, hogy a táborlakók 30–50%-a civilként került fogságba.

Hasonló arányokra lehet következtetni a Magyar Honvédség 1. hadosztálya számára átadott, előre kiválogatott és feljavított élelmezéssel előkészített 8070 főről készült jelentésből, amelyben az olvasható, hogy „15%-ot tesz ki azok száma, akik katonai kiképzést ez ideig egyáltalában nem kaptak, vagy vasút és postához tartoznak. [...] Az átadott volt hadifoglyok 40%-a polgári ruhában van.”²¹⁷

Ha a hadi szolgálatra kiválogatottak között ilyen arányok voltak, akkor a táborlakók között ennél sokkal magasabb arányban voltak a civilek, akiknek csak kisebb része lehetett olyan dezertált katona, aki az alakulatótól való „távozás” után, immár civilbe öltözötten került hadifogságba.

Takács Péter, akit a jászberényi méneskari laktanyabeli hadifogolytáborból vagoníroztak be, így emlékezik vagonbéli társaságára, a foglyok személyi összetételére: „Egy szép napsütéses délelőtt a laktanya hátuljára terelték a népet és most már név szerint kiszólítva 50 emberrel megtöltöttek egy vagon. A vagonokba újra nagyon vegyes összetételű társaság jött össze. Volt itt szökött magyar hadifogoly, Budapesten összefogdosott középiskolai tanár, egyéb polgári személy, OTI-főorvos néhány levente gyerek, néhány tüzér, Hunyadi páncélos, Szent László hadosztálybeli rohamtüzér.”²¹⁸

Hasonló volt a helyzet a bajai fogolytáborban, ahol a tábor lakói főleg a Budán elfogottakból és a Dél-Dunántúlon összeszedett civilekből kerültek ki, valamint itt adták át a szovjet szerveknek azokat a foglyokat, akiket valamelyik dél-dunántúli bolgár őrizet alatt álló hadifogolytáborban gyűjtöttek össze. Így például Majsról a Mohácsi járás katonai parancsnokságának a 3. számú parancsára a német származású egyéneket,

²¹⁶ Kis András: A Magyar Honvédség... 112. o.

²¹⁷ HLI HM 20.644/el. – 1945.

²¹⁸ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 20–21. o.

a front közvetlen mögöttes területen végzendő közmunka címén 42 főt 1944. december 31-én elvittek a bajai gyűjtőtáborba.²¹⁹ A gyulai hadifogolytáborban is a hadifoglyok mellett igen sok német származású egyént őriztek. Gyomárról például 149 főt hurcoltak ide.²²⁰ Sőt még az Ózdi Vas-és Acélmű Részvénytársaság három munkása is itt raboskodott.²²¹

Azonban nemcsak a budapesti lágercsoport táboráiban fordult elő civil többség, hanem például a debreceni lágerben. Varga Márton, az egyik Hajdúböszörményből elhurcolt civil a következőket írja az ottani 1944. október végi viszonyokról: „Mi létszám voltunk egy olyan katonai fogolytáborban, ahol kb. 1000 katona fogoly és kb. 10 000 civil volt.”²²² Hasonló volt a helyzet az edelényi hadifogolytáborban is: „Az itt tartott hadifoglyok összetétele igen változatos volt. [...] Volt itt pénzügyőri főszemlélsz, kovácssegéd, szerencsi drogista és egyéb civil elhurcolt. Főleg civilek, kevés katona”, írja Takács Péter.²²³

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy több visszaemlékezésben – s nemcsak a budapesti lágercsoportbeliekben – a katonák és a civilek mellett még megnevezik a leventéket, a vasutasokat, a postásokat és a csendőröket.

Még egy fontos részletet kell megemlíteni hadifogoly-gyűjtőtáborok civil lakóinak összetételéről – még ha nehéz is elhinni –, hogy bizony nők is voltak ezekben a lágerekben. S nemcsak a nyugatról hazaérkezők között fordultak elő az ún. családi táborokban, mint ahogy arról Hegedűs János is ír, mint olyanokról, akik nem akartak elválni férjüktől.²²⁴ A budapesti lágercsoport több táborát is végigjárta több nő is. Erre vonatkozóan immár több dokumentum is rendelkezésünkre áll. Az egyik Csánki Gábor református tábori lelkész visszaemlékezése, aki a kiskunfélegyházi bevagonírozásról a következőket írta: „Most is 60-an vagyunk a vagonba összezsúfolva. Részben baranyaiak, akik mióta fogságba kerültünk, szinte együtt vagyunk. A mi vagonunkba kerültek a rendőrtisztek, akiknek a feleségei is jöttek velük [Budapestről – B. Z.]. Hogy miért, ma sem tu-

²¹⁹ MNLOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség XXIII. tétel 2228/1945.

²²⁰ Zielbauer: i. m. 11–12. o.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.082/pol. – 1945.

²²¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.766/pol. – 1945.

²²² Varga Márton civil elhurcolt vie. In: Szebeni: Merre van a magyar hazám?... 294. o.

²²³ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 20–21. o.

²²⁴ Hegedűs János: Látak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

dom.”²²⁵ S hogy ne csak visszaemlékezésre legyünk utalva, hadd ismer-
tessek egy-két korabeli dokumentumot.

A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának egyik irata arról tájé-
koztat, hogy *Sebők Károly* zászlós, annak ellenére, hogy 120 főnyi legény-
ségével együtt december 30-án önként megadta magát a szovjet csapa-
toknak, előre értesítve őket szándékáról, valamint ezzel együtt a Vörös
Hadseregnek átadott 130 lovat, 60 országos járművet és 11 000 pengőt és
egy élelmezési raktárat (amiről Ercsiben orosz nyelvű igazolást is kapott),
mégis hadifogságba vetették. Fogságba vetésekor vele lévő felesége is
fogságba került, és Budáról Bajáig gyalogmenetben, majd onnan a temes-
vári hadifogoly-gyűjtőtáborig vagonban együtt ment vele. Feleségét a te-
mesvári Arad úti gyűjtőtáborból 1945. február 2-án engedték szabadon.²²⁶

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának egyik körleveléből ki-
derül, hogy az 1872 CZG számú, szolnoki „helyőrségi fogolytábor”-ból
9 fő megszökött, akik közül az egyik nő volt, amit akkor nem is titkoltak.
S ne higgye az aggályoskodó olvasó, hogy téved a szerző, és netán vala-
miféle elírás áldozata lett, ezért szó szerint idézek a főispán felhívásából:
„Lyank Márta, nő, magyar nemzetiségű, 21–22 éves kiskomáromi lakos,
ugyanott, ahol az édesanyja is lakik, hadifogságba esése [kiemelés tőlem – B. Z.]
előtt szabónő volt.”²²⁷ Ungváry Krisztián Budapest ostroma című könyvé-
ben egy fotó is bizonyítja, hogy bizony nőket is hadifogságba vetettek a
szovjetek.²²⁸

A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a magyarországi hadifogoly-
gyűjtőtáborokban fogva tartottak átlagosan 25–30%-a civil volt, vala-
mint még általánosságban megállapítható, hogy a dunántúli táborokban
jóval alacsonyabb volt a polgári foglyok aránya, mint a Dunától keletre
lévőkben.

Egy ismert színművészünk is a ceglédi lágerben „nyaralt”: *Mádi Szabó*
Gábor, akinek feliratát őrizi egy tégl.

²²⁵ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 9. o.

²²⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.637/pol. – 1945.

²²⁷ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) V. 73/b Jászberény város pol-
gármesterének iratai 1695/1945.

²²⁸ Ungváry Krisztián: Budapest ostroma... 280. o.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja.
185/1945. f. szám.
Tárgy: Megszökött foglyok körözése.
Valamennyi Polgármester Urnak és
Főszolgabíró Uraknak!
Az 1872 CZG sz. orosz helyőrségi fogolytábor parancsnoka
erről értesített, hogy az alábbi foglyok táborból megszöktek:
1./Urbánku János 43 éves
2./Botondi István 38 éves, minikettő budapesti X. kerület
gyűjtőtábor utcai lakos. A táborba érkezéskor mindkettő orosz szolgálatot
teljesített a vármegy el fogházban. Ugyanott is volt a lakosuk.
3./Pon Ján gyalogos nemzetisége, orosz 25-26 éves jól beszél
oroszul.
4./Gutini János gyalogos, nemzetisége szlovák, 22-23 éves beszél nő-
metül.
5./Molnár József gyalogos, nemzetisége román, 25 éves, bukaresti lakos,
foglalkozása kovács.
6./Bék Gyula gyalogos, kovács, magyar, 28 éves, foglalkozása kovács.
7./Temes Antal gyalogos, foglalkozása kovács, nemzetisége szerb, 26
éves foglalkozása földműves, jugoszláv lakos.
8./Franyó József jugoszláv lakos, nemzetisége szerb, 24 éves,
foglalkozása elektrotechnikus, katonai nem volt.
9./Lyank Márta nő magyar nemzetiségű 21-22 éves kiskomáromi lakos,
ugyanott ahol az édesanyja is lakik, hadifogságba esése előtt szabónő volt.
Felkérem, hogy amennyiben fentiek hatálya területén tartózkodn é-
nek, őket fogassa el és állítsa az el őket a fent megnevezett fogoly-
táborba.
Szolnok, 1945. április 7.
Főispán.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának körlevele a szolnoki fogolytáborból megszökött
hadifoglyok elfogására és a fogolytáborba való visszaszállítására, akik közül az egyik nő!

Egy elgyötört arcú nő a hadifoglyok között, egy szál katonakabátban.

A magyarországi hadifogolytáborok lakóinak túlnyomó többsége természetesen magyar volt. Ez egyrészt abból következett, hogy a magyarországi harcokban a tengelyhatalmak oldalán legnagyobb részt magyar katonák harcoltak, illetve a harcok idején magyar területen magyar katona volt a legtöbb a szövetséges csapatokkal szemben. Ezt azért fontos kijelenteni, mert a katonai alakulatok jelentős részét a nem harcoló alakulatok (trén, hadtáp, egészségügyisek stb.) alkotják. Másrészt, mert – amint arról már írtam – a magyarországi harcokban igen sok magyar katona hagyott fel a harccal és adta meg magát vagy dezertált, míg a német katonáknál sokkal kevésbé volt jellemző a dezertálás vagy a kapituláció. Rajtuk kívül még igen jelentős volt, mintegy 150–170 ezer fő, akit a szovjet hatóságok civilként ejtettek hadifogságba a magyarországi harcok idején.

A fentieknek megfelelően a visszaemlékezőknél is a következőket olvashatjuk a visszaemlékezésekben: „Itt [a budapesti táborban áprilisban – B. Z.] mindannyian magyarok voltunk. Más náció nem volt ebben a lakományban”²²⁹, a kiskunfélegyházi Constantinumban „kb. 5000 magyar hadifogoly tartózkodott, ezenkívül volt pár 100 német is”.²³⁰ A többi tábor összetételéről is ilyenek olvashatók: „többségében magyar fogoly”, „főleg magyarok”, „legnagyobb részben magyarok” stb.²³¹ Csak a miskolci táborról olvasható az, hogy „a foglyok egyenlő arányban magyarok és németek”.²³² Azonban bizonyos, hogy ez az időszak sem tarthatott sokáig, hiszen a táborba vitték a környező kisebb táborok foglyait, és a környező településekről is sokan kerültek ide.

Azokban a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban, amelyek tranzitlágeri funkciókat is elláttak, a foglyok között a magyarok aránya a nyugatról érkező szállítmányok folyamatos beérkezésével folyamatosan csökkent. Ugyanakkor az egyéb nemzetiségek aránya, főként a németeké pedig nőtt, derül ki a korabeli jelentésekből, valamint a visszaemlékező-

sekből. Az utóbbiak közül hadd idézzek egyet, *Michalik Kázmér*ét, aki a szegedi repülőtéren táborban tapasztaltakról a következőket írta: „Június közepére a táborban több tízezer régebbi fogoly és újonnan jött hadifogoly – többnyire németek – gyűlt össze.”²³³

A különböző dokumentumok és visszaemlékezések alapján a magyarországi hadifogolytáborokban 1945 júniusáig a magyarok aránya átlagosan 70–80% között mozoghatott, ami a későbbiek folyamán az egyre nagyobb számban nyugat felől érkező más nemzetiségűek, elsősorban a németek számának növekedése miatt valamelyest csökkent. Tehát mintegy 200 ezer más nemzetiségű, illetve állampolgárságú katona, és civil is bekerült ezekbe a lágerbe, közülük természetesen a németek voltak legtöbben. Rajtuk kívül még osztrákok, szlovákok, ruszinok, románok, délszlávok, olaszok, bolgárok, sőt franciák, lengyelek, és egyéb nemzetbeliek is megtalálhatóak voltak. Az utóbbiakhoz tartoztak például a svájciak, akiket a svájci követségről vittek el.²³⁴ A bajai táborról a következőket mondta el a *Helyzet* című lapnak *Szabó Iván* szobrászművész, aki egykor a láger egyik egészségügyise, a fertőtlenítő kezelője volt: „A táborba főleg a háború végét követően, gyakran érkeztek csoportok. A betegek itt maradtak, a többieket fertőtlenítés után mihamarabb bevagonírozták. Kelet felé. [...] A hadifoglyok között az angol kivételével, szinte valamennyi náció megfordult. Attól függetlenül, hogy szövetséges volt, vagy ellenség. [...] Egy részük civilben. Főképp magyarok, németek és lengyelek, de voltak ott olaszok, szerbek, horvátok, franciák és hosszan sorolhatnám.”²³⁵ Dr. *Kosáry Domokos* elmondása szerint a gödöllői fogolytáborban kétszázadnyi francia hadifogoly volt.²³⁶

A ceglédi huszár- és a páncéloslaktanya-beli láger épületeinek falaira, pontosabban azok tégláira írta grafittal vagy véste szöggel a foglyok egy része a nevét, amelyek között számos más nemzetbeli felirata is található. Köztük természetesen legtöbb a német anyanyelvű, akik között előfordul osztrák, szudétanémet vagy éppen bácskai sváb. Ezekből néhány példa:

²²⁹ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 35–36. o.

²³⁰ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6–7. o.

²³¹ Köves (Kratochwill) Pál: Napló 1945 áprilisától 1945 novemberéig. In: A vásárhelyi leventék... 228. o.; Majthényi László: i. m. 6. o.

²³² VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 21–22. o.

²³³ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 4–6. o.

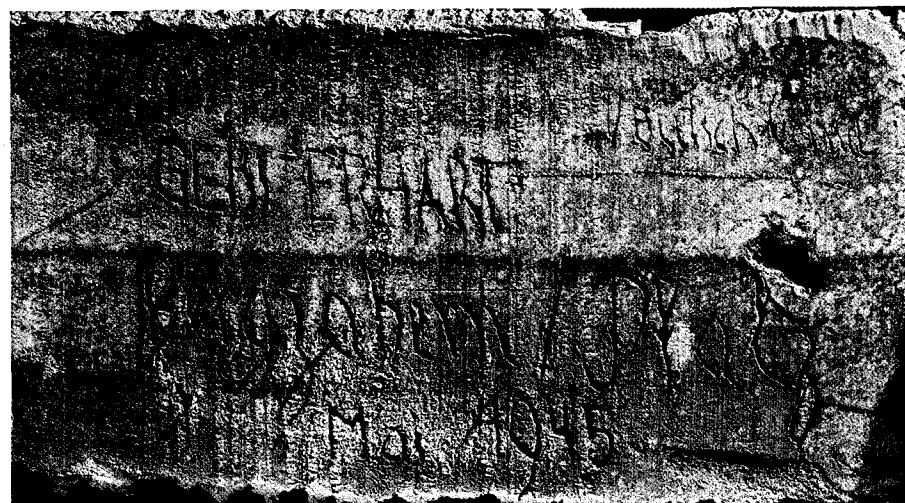
²³⁴ A svájci követség jelentése... In: Montgomery, John Flournoy: i. m. 206. o.

²³⁵ Feltáratlan tömegsírok Baján. Akinek fakeszt sem jutott... Wallinger Endre riportja. *Helyzet*, 1990. május 19.

²³⁶ Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadi)fogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.

„Hans Horfinger aus Wien”, „Wagner K Austria 1945 V 17”, „Eder Hans Tillmo...”, „Johann Janssen 1945 3. 7. ... Deutschland”, „Harms Helmut 15.6.45”, „Geiss Erhart Deutschland Bergzabern Pfalz Mai 1945”, „Kroll Werner Bobeck, Schl. Holst. [a Schl. Holst. rövidítés Németország legészakibb tartományát, Schleswig-Holsteint jelöli – B. Z.] 1945”, „Möse Josef Brüx [a Most nevű cseh város német elnevezése – B. Z.] Südet[en]gau” a szudétanémet területről, „Schmidt Josef Hodschag Batcka geboren 1922” – vagyis Schmidt József, aki a bácskai Hódságon született 1922-ben. Több lengyel is a lágerbe került, aki a náci megszállás elől menekülve Magyarországon lett menedékre. Közülük néhány téglafelirat: „Pawel Maciej Kobylagora po...”, „Jan Spik Tczew Ow...e 3.”, „Arno Melcer Łódź”. A szlovák feliratok a legszebbek közé tartoznak, nyilván abból adódóan, hogy ők – ahogyan arról már írtam – többnyire policajok voltak, s ebből adódóan nekik sokkal jobbak voltak az életkörülményeik. Közülük három, díszes felirat szövege: „1. juna 1945 Vondrisel Ludvik Czöllner” hármashalom kettőskeresztrel és karddal átszúrt szívvel, „1. VI. 1945 Ján Kilffser Vondrisel”, „Viktor Holovin 1. juna. 1945. Jovsa [a település neve magyarul Jósza, Szobránc mellett – B. Z.]”. Két olasz felirat: „Ettore del Bono” Rómából és „Mauró Santi 1945, IV. 15.”. Található több cirill betűs felirat is, így például kárpátaljai: „Feldi Mih... Veliki Lu... 1945 XI VI Okresz Mukacsevo 1908 god”; szerb: „Rabuzin 1945 Jugoszlávia”; moldáviai vegyesen latin és cirill betűkkel: „Napov Jakov A K 25 okt 1945 g [cirill] (Moldavia) [latin]” és egyéb, származási helyet nem jelölő cirill betűs feliratok, például „LEBEGYEV I. N. 1945” vagy „MAKSZIM VASZIL 11. V. 1945”.²³⁷

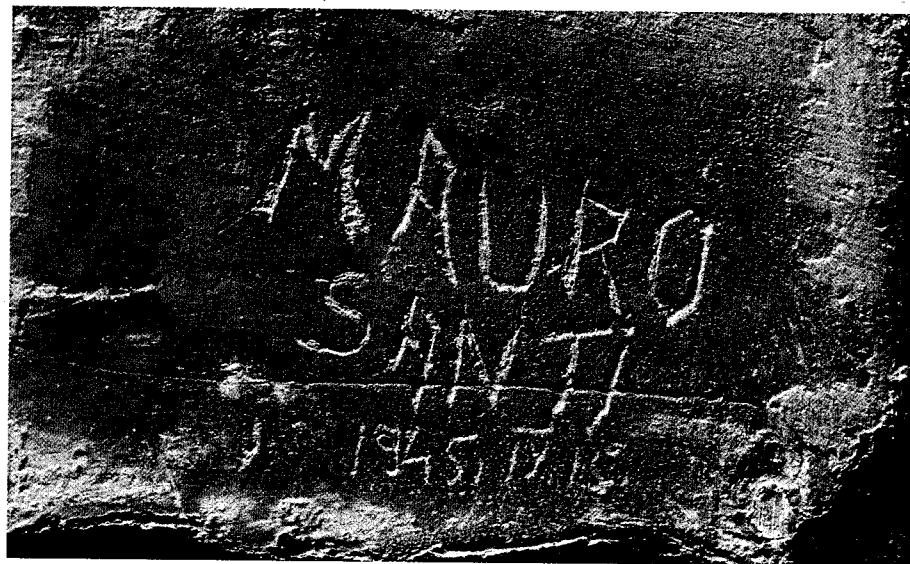
²³⁷ Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

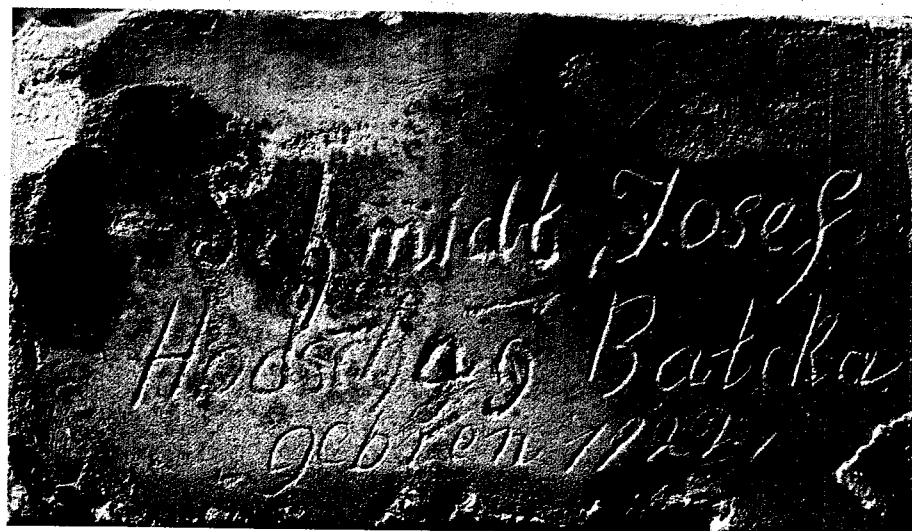
Egy Rajna menti, Pfalz tartománybeli német hadifogoly téglafelirata:
„Geiss Erhart Deutschland Bergzabern Pfalz maj 1945”

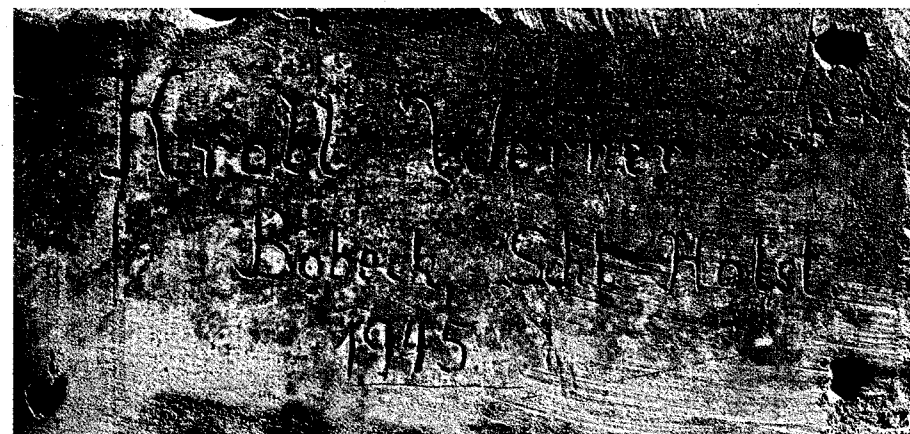
Egy szudétavidéki (Csehország) német hadifogoly téglafelirata:
„Möse Josef Brüx [a Most, híd jelentésű város német elnevezése – B. Z.] Südet[en]gau”

Egy olasz hadifogoly téglafelirata: „Mauró Santi 1945, IV. 15.”

Schmidt József, a bácskai Hódságon 1922-ben született
sváb származású hadifogoly téglafelirata:
„Schmidt Josef Hodschag Batcka geboren 1922”

Az észak-németországi Schleswig-Holsteinből származó hadifogoly téglafelirata:
„Kroll Werner Bobeck, Schl.-Holst. 1945.”

A TÁBOROK FELSZÁMOLÁSA

Egy-egy hadifogoly-gyűjtőtábor felszámolásának időpontja elsősorban a gyűjtőtábor elhelyezkedésétől függött. Azok a táborok, amelyeknek jó közlekedés-földrajzi elhelyezkedésük volt, vagyis kelet–nyugati viszonylatban jó vasúti szállítási adottságaik voltak, azok működtek legtovább. Míg a rossz közlekedés-földrajzi elhelyezkedésűeket, amelyek ebből adódóan kisebbek is voltak, hamarabb felszámolták. Ezenkívül még általánosságban jellemző volt, hogy a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok felszámolása úgy, amint keletkeztek, keletről nyugat fele történt meg. Így tehát elsőként a tiszántúli fogolytáborokat számolták fel, míg az utolsók között voltak a nyugat-dunántúli hadifogolytáborok. Azonban, ha különleges feladattal ruházták fel – mint például a hajmáskéri fogolytábort –, akkor a hasonló elhelyezkedésűeknél is tovább működött.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok közül – az eddig feltárt dokumentumok szerint – legelőször a debreceni Pavilion laktanyabeli hadifogolytábort számolták fel, 1945. február 3-án, mint ahogy a korábbiakban írtam erről a 6. gyaloghadosztály felállításával kapcsolatban. A fogolytábor felszámolása azonban nem bizonyult tartósnak. A Pavilion laktanyába érkezett, a honvédségnek átadott, s ezzel tulajdonképpen szabadon bocsátott foglyok február 10-én, a szovjet őrseg és a és szovjet parancsnokság visszatérésével ismét foglyok lettek. Így a debreceni Pavilion laktanya ismét hadifogolytáborrá vált. Másodszor, s immár végérvényesen a laktanya mint fogolytábor majd csak március 4-én szűnt meg, amikor a magyar hadifoglyokat és a laktanyát ünnepélyesen ismét átadták a Magyar Honvédségnek.²³⁸

A másik két tiszántúli tábor, a gyulai és a mezőtúri felszámolása is 1945 márciusáig minden valószínűség szerint megtörtént, mivel csak eddig az időszakig volt fellelhető dokumentum a működésükről. Valamint ezt erősítik meg magyarországi hadifogolytáborok működésével kapcsolatban feltárt folyamatok is.²³⁹

Márciusban 15-én, az utolsó, Ceglédnek útnak indított hadifogolykonvojjal megszűnt a gödöllői Premontrei Gimnáziumbeli fogolytábor is.²⁴⁰ Gödöllőn a Premontrei Gimnáziumon kívül, az annak közelében lévő baromfitelepet is gyűjtőtáborrá, később lazarett-táborrá, illetve hadifogolykórházzá alakították, amely 1945 nyaráig működött, hiszen 1945. március 15-e és június 30-a között több hadifogoly halálát rögzítették Gödöllőn.²⁴¹

²³⁸ Bővebben lásd: a „Hadifogságból a Magyar Honvédségbe” című alfejezetnél.

²³⁹ A két tábor közül a tovább fennálló, mezőtúri fogolytábor működésére vonatkozó utolsó adat március 8-a, amikor is a fogolytáborban tifuszban meghalt Kisnagy János, 20 éves honvéd. Bár a halál idejeként az 1946. év van megjelölve, ami valószínűleg elírás lehet, mivel kicsi az esélye annak, hogy valaki, aki a mezőtúri táborban volt hadifogoly, egy év múlva tifuszban halt volna meg valamelyik városi kórházban. Bús János–Szabó Péter: i. m. 683. o.

²⁴⁰ Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadifogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.; VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

²⁴¹ Bús János–Szabó Péter: i. m. Névlista (elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok [valamint „hadi” foglyok]) 401–1063. o.

Március 15-én megszűnt a jászberényi méneskari laktanyából kialakított hadifogolytábor is. Miután eldőlt, hogy az 1. hadosztály szervezésének a központja a méneskari laktanya lesz, ünnepélyes őrsegváltással a laktanya őrzését a magyar honvédek vették át.²⁴² Ide már csak azok kerülhettek, akik a politikai szűréseken átmentek, amint már írtam erről a „Szabadulás a táborokból” című fejezetben. A jászberényi páncéloslaktanya-beli fogolytábor még tovább működött. Április 19-én még ebből a hadifogolytáborból kísérték át több tisztet a ceglédi huszárlaktanyába.²⁴³ Azonban Jászberény polgármesterének egy kérelemre adott válaszából tudjuk, hogy Jászberényben 1945. június 7-én már nem működött fogolytábor, tehát a két időpont között, valószínűleg májusban szűnhetett meg a páncéloslaktanya-beli fogolytábor.²⁴⁴ A májusi időpontot erősítik meg a táborlakók elhalálozási adatai is. Ugyanis azoknak a halottaknak, akiknek nem tudták az elhalálozási idejét, az elhalálozás időpontjaként egy februártól májusig, nyilvánvalóan a fogolytábor megszűnésének hónapjáig tartó időintervallumot adtak meg.²⁴⁵

A Duna–Tisza közén a budapesti foglyok Kiskunfélegyháza felé történt szállítási útvonalának sorrendjében előbb a tetétlenpusztai fogolytábor ürült ki, illetve szűnt meg április első felében, majd ezt követően szűnt meg a kiskunfélegyházi. Kiskunfélegyházán a két tábor, illetve táborrészt 1945 májusában számolták fel. Míg a Constantinumban létesített fogolytábor 1945. május 10-ei megszűnéséről napra pontosan tájékoztatnak az intézmény Polgári Leányiskolájának iratai,²⁴⁶ addig az állami tanítóképzőben létesített tábor, illetve táborrészleg megszűnését a rendelkezésre álló iratok alapján csak behatárolhatjuk az előbbihez közeli időpontra. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet iratai arról informálnak, hogy 1945. április 18-án még működött a tanítóképzőben a

²⁴² HLI Antifasiszta ellenállási gyűjtemény (a továbbiakban Pgy, mert a levéltárban a gyűjtemény korábban, mint „Partizán gyűjtemény” szerepelt, és az őrési egységeken is még „Pgy” szerepel) M/184/7. Kaszás Károly 1959-ben írt vie. 5. o.

²⁴³ HLI HM 27.734/eln. – 1945.

²⁴⁴ JNSzML V. 73/b Jászberény város polgármesterének iratai 4371/1945.

²⁴⁵ Bús János–Szabó Péter: i. m. Névlista (elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok [valamint „hadi” foglyok]) 401–1063. o.

²⁴⁶ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg VIII. 102. Constantinum Római Katolikus Polgári Leányiskola iratai P 51./ 1944–45.

fogolytábor.²⁴⁷ Azonban 1945. május 24-én a fogolytábort már megszüntették, illetve „már elköltöztették” a tanítóképzőből.²⁴⁸ A helyben lakók is májusra tették az állami tanítóképzői fogolytábor megszűnését.

Szintén májusban, annak első felében szűntek meg a román őrizetű, északkelet-magyarországi hadifogolytáborok, amikor is ezen fogolytáborok lakóit gyalogmenetben útnak indították Salgótarjánba, hogy ott a szovjet táborparancsnokságnak átadják őket.²⁴⁹ Ezek felszámolását rövid időn belül követte a salgótarjáni fogolytáboré is. Nem sokkal a román őrizetű foglyok odaérkezése és az NKVD ottani illetékes megbízottja általi átvétele után az ott lévő összes foglyot hamarosan tovább szállították, ezzel a Salgótarján-Újtelepen lévő fogolytábor 1945. május 27-ére kiürült, azaz megszűnt.²⁵⁰

A bolgár őrizetű fogolytáborok lakóit – az 1. bolgár hadsereg Magyarországról kivonásával összefüggésben – július első felében a Szigetvár melletti csertői, majd július 16-áig a pécsi Ferenc József laktanyai fogolytáborban vonták össze.²⁵¹ Innen – a tervezett, július 16-ai továbbszállítás helyett, a foglyok késve ideérkezése miatt – néhány nap késéssel szállították őket tovább, Bajára, hogy átadják őket a szovjet táborparancsnokságnak, ahonnan – az előzetes közlések szerint – Romániába lettek továbbszállítva.²⁵² Ezzel tehát a dél-dunántúli hadifogolytáborok felszámolása is megtörtént.

²⁴⁷ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg VIII. 84. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet iratai 34./1944–45. Az állami tanítóképző az épületet csak 1946. június 11-én kapta vissza. A visszaadást megelőzően az épület szovjet laktanyaként funkcionált. [A Kiskunfélegyházi Magyar Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1945–46. Iskolai évről (Szerk.: dr. Mezősi Károly.) 1.]

²⁴⁸ BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg VIII. 84. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet iratai, az 1945. május 24-i értekezlet jegyzőkönyve 59./1944–45.

²⁴⁹ HLI HM 24.112/eln. – 1945. (Kaffka Zoltán május 7-ei jelentése.)

²⁵⁰ Nógrád Megyei Levéltár (NML) XXII. 102. Salgótarján polgármesterének iratai 4038/1945. Utalás a dokumentumra: Salgótarján történelmi-kronológiája 2. köt. (1945–1977) [Szerk.: Á. Varga László, az adatgyűjtést végezte, a kronológiát összeállította: Cs. Sebestyén Kálmán.] Salgótarján, 2002., 21. o.

²⁵¹ A csertői hadifogolytábor lakói is, többségükben az 54. portyázó osztály hadifoglyai – az aknakutatók kivételével – így kerültek Pécsre a Ferenc József laktanyában lévő bolgár fogolytáborba, áll a 4. honvéd kerület parancsnokságának a jelentésében. (HLI HM 30.717/eln. – 1945.)

²⁵² HLI HM 31.395/eln. – 1945.

Júliustól – talán annak is köszönhetően, hogy a magyarországi szovjet csapatok főparancsnokságát immár valóságosan is *Vorosiľov* marsall vette át, az itt harcokat folytatott Ukrán Frontok hátszói parancsnokságai helyett – az egyre nagyobb mértékű szabadon bocsátások és a gyorsuló továbbszállítások következtében egyre több magyarországi fogolytábor vált feleslegessé, fejezte be működését, mint például a Mesteriben, Csepregen, Ságodon és Sorokpolányban felállítottak. Ekkoriban, tehát július–augusztusban szűnhetett meg a budapesti fogolytábor is, amelyről csak annyit lehet tudni, hogy míg május második felében még őriztek itt foglyokat,²⁵³ addig 1945. szeptember 20-án már nem működött.²⁵⁴ Azonban a nyugat-magyarországi valamint a tranzitlágeri feladatokat ellátó táborok felszámolását lassította, így többek között a budapestiét is lassíthatta, hogy augusztus 1-jén a – már kiürülőben lévő – nyugat-dunántúli hadifogolytáborok parancsnokai még több ezer Ausztria területéről érkező magyar hadifogoly érkezésére számítottak.²⁵⁵

Augusztus második felétől – összefüggésben a hadifoglyok szabadon bocsátásáról szóló augusztusi szovjet kormányhatározattal – újabb lökést kapott a magyarországi fogolytáborok felszámolása. A hadifogolytáborok egyre gyorsabb ütemben kezdtek kiürülni.

A kecskeméti fogolytáborban 1945. augusztus 2-án már csak kevesen voltak. A *Kecskeméti Lapok* homályos fogalmazása miatt, sajnos, nem lehet tudni, hogy a tábor létszáma mindössze 60 főre csökkent volna, vagy csak a magyarok, vagy csak a kecskemétiiek voltak benne 60-an. Mindenesetre a cikk végén ez olvasható: „Levelük [mármint a hadifoglyoké – B. Z.] betekintés végett a Kecskeméti Lapok kiadóhivatalában a hozzátartozóknak rendelkezésre áll.”²⁵⁶

A sopronkőhidai tábor tehermentesítéseként május végén létrehozott sopronhorpácsi tábor a július 27-én kezdődött – nagy létszámú – szaba-

²⁵³ HLI HM 26.195/eln. – 1945., csatolva a HM 27.300/eln. – 1945. sz. irathoz. A zászlóalj első feladata a Budapest Déli pályaudvar és a Kelenföldi pályaudvar közötti vonalszakasz valamint a Budapest-Dunapart teherpályaudvar helyrehozatala volt. Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből (1945–1949). Források a magyar népi demokrácia történetéhez. V. kötet. (Szerk.: Pálmány Béla.) Budapest, 1981., 25/b irat, 67. o.

²⁵⁴ HLI HM 27.300/eln. – 1945.

²⁵⁵ HLI HM 33.789/eln. – 1945.

²⁵⁶ Kecskeméti Lapok, 1945. augusztus 2., 1. o.

don bocsátások és továbbszállítások következtében augusztus végén megszűnt.²⁵⁷ A nagycenki tábor is valamikor augusztus folyamán szűnhetett meg.²⁵⁸

Az intapusztai láger is feltehetőleg 1945. augusztus folyamán megszűnt. Az ennek tehermentesítésére Mesteriben létrehozott láger, mivel csak az intapusztai kisegítésére jött létre – mint már említettem –, hamarabb megszűnt. A nagysimonyi körjegyző július 21-ei jelentésében már arról számol be a járási főjegyzőnek, hogy jegyzősége területén a két hadifogolytábor közül már csak az intapusztai működik, a Mesteriben felállított már megszűnt.²⁵⁹

4 1945. augusztus 17.

Feloszlatják az alsópatyi fogolytábor

2800 hadifogoly hazatért Budapestre

Keddén és szerdán 2800 hadifogoly érkezett Budapestre. A Dunántúli ostrom alkalmával a magyar katonák Bécsújhelynél tették le a fegyvert az előrenyomuló Vörös Hadsereg hazai egységei előtt, akik őket magyar területre kísérték és Sárvár mellett Alsópaty községben táborban tartották.

Az alsópatyi fogolytáborban először magyar hatóságok segítőkészségével az orosz katonai hatóságok augusztus elején kezdték meg az igazoltatásokat és minden honvédot, aki nem volt tag-

ja a német SS-nek, a Hungáriai névelőgránátos SS különítménynek és nem volt tagja a nyilas szervezetnek, szabadon bocsátották.

A fővárosba érkező magyar katonák elmondták, hogy 5000-en tartózkodtak ebben a táborban. Ezt a tábor az oroszok most teljesen felszámolják. A táborban megfelelő volt az élelmiszer és a tisztálkodási lehetőség is. Az utra két napig élelemmel állították őket és Sárvárról Kőszönről állították be rájuk, mely őket Budapestre hozta.

A Világ 1945. augusztus 17-ei száma az alsópatyi hadifogolytábor feloszlatásával összefüggésben történt szabadon bocsátásokról tudósít

„Feloszlatják az alsópatyi fogolytábor” – olvasható a *Világ* 1945. augusztus 17-ei számában, utalva az augusztus elején megkezdődött táborbeli igazoltatásokra és az ezzel összefüggésben történt augusztus 14–15-ei szabadon bocsátásokra. Majd a cikk a következő mondattal fejeződik be: „Ezt a tábor az oroszok most teljesen felszámolják.”²⁶⁰ A „most” kifejezést természetesen nem szabad azonnalinak, konkrétan venni. Ugyanis a *Sárvári Szabadság* augusztus 19-ei számában arról olvashatunk, hogy „Ismét 1500 ember szabadult a patyi fogolytáborból”. A cikkből sajnos nem derül ki, hogy ez az 1500 ember az előbbi cikkben említett 2800 fős csoport egyik felét jelenti, vagy egy azon kívüli, másik szabadon bocsátást.²⁶¹ Azonban még augusztus 28-án is történt szabadon bocsátás.²⁶² Tehát a tábor valószínűleg augusztus végén–szeptember elején lett felszámolva.

Itt kell megjegyezni, hogy a szovjet források szerint 1945. szeptember 24-én szűnt meg ez a tábor a ceglédivel (34-es számú), a sorokpolányival (83-as számú) és a sopronival (39-es számú) együtt. Ez már kevésbé élet-, illetve valószínűtlen, mint ahogy a – korábbiakban már említett – szovjet források szerinti hat hadifogolytábor egyszerre történő létrehozása. A hadifogolytáborok parancsnokainak a jelentései itt is a zsigeri félelemből fakadó, a felsőbb utasításoknak való minél tökéletesebb megfelelés jegyében történtek. Ugyanis pontosan ezen a napon, vagyis szeptember 24-én hozta meg az NKVD a 001088. számú parancsát, amelyben elrendelte a 31., 32., 33., 34., 39., 47., 83. és 85. számú – vagyis többek között az említett – FPPL-ek („hadifogolyátvevő, -továbbító táborok”) és a hozzájuk tartozó SZPV-k, vagyis „hadifogoly-gyűjtőállomások”-nak nevezett lágerok felszámolását.²⁶³

A peresztegi tábor is körülbelül az alsópatyival egy időben szüntették meg, mivel szinte napra ugyanaz az elbocsátások üteme, illetve az utolsó adat a táborról.²⁶⁴ Nagyjából hasonló a helyzet a sopronkőhidai táborral, azzal a különbséggel, hogy ez sokkal nagyobb volt, s így sűrűbben enged-

²⁵⁷ Interjú Kovács Zsigmond volt katonai hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

²⁵⁸ HLI HM 33.789/eln. – 1945.

²⁵⁹ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva → Nagysimonyi körjegyzőség 505./1945.

²⁶⁰ Világ, 1945. augusztus 17., 4. o.

²⁶¹ Sárvári Szabadság, 1945. augusztus 19., 3. o.

²⁶² HLI MN Tsz. 20. doboz, Kiszesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása

²⁶³ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban... 119–120. o.

²⁶⁴ HLI HM 33.789/eln. – 1945.; HLI MN Tsz. 20. doboz, Kiszesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása

ték szabadon a foglyokat augusztusban, egészen 30-áig.²⁶⁵ A sopronkőhidai fegyház épületének visszaszerzése érdekében az ideiglenesen a 48-as laktanyában működő fegyház igazgatósága augusztus 8-án kérelmet terjesztett fel a Belügyminisztériumhoz, de a fegyház épületét csak 1948. január 22-én adta vissza a szovjet katonai parancsnokság.²⁶⁶

A bajai fogolytábor valószínűleg 1945. augusztus végéig működött. Erre utal, hogy augusztus 20-a után 3000 foglyot bocsátottak onnan szabadon.²⁶⁷ Ugyanezt erősíti meg dr. Dubecz Sándor, a láger kórházának főorvosa, valamint Szabó Iván, a láger egyik egészségügyise, több más egykori fogollyal együtt, akik azt állították, hogy a táborat augusztusban felszámolták.²⁶⁸

6000 hadifogoly tér haza Székesfehérvárról, 3000 Bajáról, 13500 Szegedről

A Magyar Kommunista Párt szövetségi szervezete pártnapján, ahol Lőrincz István elnöksége vezette, a pártunk munkáját az orosz felzárkózásában, Kóvács elvtárs beszámolt, hogy az orosz parancsnokság a fehérvári fogolytábor átadta a magyar hatóságoknak és így 6000 hadifogoly térhet vissza otthonába.

Pártunk bajai nagygyűlésén, — amely a munkásság és a parasztság nagy találkozója volt: — Mező István közölte, hogy a szovjet parancsnokság még aznap 3000 magyar hadifogolyt bocsátott szabadon.

A gyűlésen Apró elvtárs, nemzetgyűlési képviselő tartott beszédet. A termény-gyűjtésre hívta fel a figyelmet, majd a munkások elvtársai beszámoltak.

Szegeden újabb 3500 hadifogolyt bocsátottak szabadon az elmúlt három nap alatt. A város értesítést kapott, hogy a legközelebbi harmincöt nap alatt mintegy hetvenháromezer hadifogoly térhet Szegedre. Fogadásukra felkészültek.

*A Dunántúli Szabad Nép augusztus 24-ei száma
a hadifogolytáborokból történő szabadon bocsátásokról tudósít*

²⁶⁵ HLI MN Tsz. 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása

²⁶⁶ Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész. In: Soproni Szemle, 1980/2., 97. o.; 1945 augusztusa és 1948 januárja között a fegyintézet a bádeni szovjet hadbíróság börtöne lett. Itt tartották előzetes fogságban a később GULAG-lágerekben letöltendő szabadságvesztésre ítélteteket. (Fehérvári István: Szovjetvilág Magyarországon 1945–1956. München–Santa Fe, 1984.)

²⁶⁷ Szabad Nép, 1945. augusztus 23. Ugyanezt a hírt közölte a Dunántúli Szabad Nép. A Magyar Kommunista Párt észak-dunántúli lapja is augusztus 24-ei számának a címlapján.

²⁶⁸ Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

A több tucat hadifogolytábor felszámolása ellenére is Magyarországon, még szeptemberben is több fogolytábor működött. A jánosházai, pontosabban a kemenespálfa–martonfapusztai hadifogolytábor felszámolása is fokozatosan ment végbe. Az egykor 20–20 ezer fős ikertáborban a főként a továbbszállítások, de az elbocsátások eredményeképpen is a hadifogolytáborban július második felében már csak körülbelül 4000–5000 fő volt.²⁶⁹ Azonban nyugatról még folyamatosan érkeztek hadifoglyok, s a július végi 4000 fős szabadon bocsátás és a további elszállítások után is, augusztus 2-án még mintegy 6000 fő volt a táborban.²⁷⁰ Így még a július végi és az augusztus végi szabadon bocsátási hullám után is maradtak foglyok a táborban, olyannyira, hogy még szeptember 8-án is volt szabadon bocsátás.²⁷¹ Azonban szeptemberben már ezt a fogolytábor is feltehetően felszámolták. A soproni fogolytáborból is még 1945. szeptember 2-án, 3-án és 4-én is történtek szabadon bocsátások, amelyek után ez a tábor is minden bizonnyal bezárt.²⁷²

A szegedi repülőtéri fogolytábor is fokozatosan szűnt meg, de pontosabb a meghatározás, hogy úgy szűnt meg, mint a fokozatosan lecsendesülő hullámok. Mivel a szegedi fogolytábor nemcsak gyűjtő-, hanem fennállásának nagyobb részében az ország harmadik legnagyobb átmeneti lágere volt, ebből következően a júliusi és az augusztusi nagymértékű szabadon bocsátások, és a folyamatos elszállítás után is – mivel folyamatos odaszállítás is folyt, kisebb ütemben –, bár az egyre csökkenő létszámból, de még szeptemberben 10-éig, majdnem mindennap folyamatosan bocsátottak el embereket a fogolytáborból, s csak ezek után zárta be kapuit.²⁷³

A ceglédi fogolytáborokról – részben Budapest közelsége, részben a fogolytábor megjárta emberek százezres nagysága miatt – aránylag sok információ áll rendelkezésre. Mivel a többi fogolytábor megszűnéséről sokkal kevesebb adat, illetve információ maradt fenn, ennek bővebb tárgyalása, modellként alkalmazása – természetesen az egyes táborok saját

²⁶⁹ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva a Bobai körjegyzőség 469./1945. sz. irat.

²⁷⁰ HLI HM 33.789/el. – 1945.

²⁷¹ HLI MN Tsz. 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása

²⁷² Uo.

²⁷³ Uo.

tosságainak a figyelembevételével – segítséget nyújthat a többi megszűnésének pontosabb rekonstruálásához. Ezért ennek megszűnését részletesebben tárgyaljuk.

A két fogolytábor fokozatosan szűnt meg. Július 23-án a két táborban már csak mindössze kb. 1600 magyar fogoly volt, és már ekkor az a hír járta, hogy „a tábor mint gyűjtőállomás megszűnik, és ide is kb. 10 000 oroszországi hadifoglyot várnak, akiket szintén átadnak”.²⁷⁴ Augusztus 13-án már csak kb. 250 magyar fogoly volt a táborokban, a többi főleg német volt.²⁷⁵ Augusztus 28-án – a jelentés szerint – „a táborban még kb. 35 fő munkás van, akiket legkésőbb még ma kiadnak. Egyébként németek vannak”.²⁷⁶ Az ígéret ellenére – mint ahogy azt oly sokan megtapasztalták Magyarországon a szovjetek részéről – nem aznap, hanem csak egy héttel később, szeptember 5-én engedték szabadon, amikor is a táborokban maradt utolsó magyar hadifogolycsoportot, összesen 40 főt adtak át a Magyar Honvédség helyi képviselőjének. Ezzel kiürült a páncéloslaktanya, és a huszárlaktanyai fogolytáborban is csak „kevés” német volt, írta *Cseffalvay* 21. számú jelentésében.²⁷⁷ Az őrnagy szeptember 12–13-ai ceglédi látogatásáról ismét azt jelentette, hogy a páncéloslaktanya-beli hadifogolytábor „teljesen üres és kb. 2000 fő Ny-ról érkező” fogoly befogadására alkalmasnak látszik. Hozzáteszi: „Ezt a laktanyát a szovjet hatóságoktól el kellene kérni.”²⁷⁸

Sajnos, ezek a jelentések sem teljesen feleltek meg a valóságnak, és nem is felelhettek meg, hiszen az őrnagy nem győződhetett meg minderről személyesen, hanem mindezeket részben a fogolytábor, részben pedig a bevonulási központ parancsnokától hallotta. A helyzet azonban az, hogy szeptember 5-e után is voltak még magyar hadifoglyok a ceglédi fogolytáborban. Történt ugyanis, hogy a Honvédelmi Minisztériumba érkezett egy „szélposta”, amelyet a ceglédi fogolytáborból szeptember 12-én útnak indított hadifogolycsoport magyar tagjai dobtak ki egy hadifogoly-szerelvényből. A levél tartalma szerint magyar orvosokat és már régebben leszerelt, illetve nyugállományba vonult tiszteket – akik között

56 éves is volt – német SS-katonákkal együtt akarnak kicsempészni az országból. Az elkeseredett foglyok levele, nevük felsorolása után ezekkel a mondatokkal fejeződik be: „Nevezettek nagyobb részt az utcáról szedték össze, február óta dognak és soha ki nem kérdezték, valószínűleg politikai fogolyként csempészik ki. Azonnali közbelépést kérünk. – Foglyok”²⁷⁹ Tehát még szeptember 12-én is voltak magyar foglyai a ceglédi lágernek.

Az eddig rendelkezésre álló dokumentumok alapján tehát nem lehet pontosan tudni, hogy mikor szűnt meg a huszárlaktanyabeli hadifogolygyűjtőtábor. Mindenesetre két időpont valószínűsíthető erre vonatkozólag. Az egyik 1945 szeptembere, hiszen *Cseffalvay* a legutóbbi jelentésében a fentiek mellett még a következők olvashatók: „A huszárlaktanyai táborban alig vannak. Ez a tábor 10-én 15 vagon élelmet kapott. Úgy látszik, ez előkészület a nagyobb tömegek befogadására.”²⁸⁰ Tehát, ha a folyamatokat nézzük, akkor valószínűleg ez a láger is bezárt szeptemberben. Ugyanakkor lehetséges, hogy újabb hadifogolytömegek számára hoztak a fogolytáborba 15 vagon élelmet, vagyis később zárt be ez a fogolytábor. Ezt – a logikailag valószínűtlenebb – következtetést látszik alátámasztani a polgármesteri hivatalban 1946. november 9-én kelt jegyzőkönyv, amely a huszárlaktanyának (amelyet a jegyzőkönyvben már Kossuth Lajos Lovassági Laktanyaként említene) a honvédség részéről Cegléd városának történő átadásáról szól. Ebben olvasható, hogy a Vörös Hadsereg az 1944. évi őszi hadműveletek után „a laktanyát hadifogolytábor céljaira igénybe vette és azt 1946. év nyaráig ezen célra használta”.²⁸¹ Felvetődik a gyanú, hogy az 1946-os esztendő előírás lehet, és helyette 1945. évet kellett volna az iratba gépelni. Ezt látszik igazolni az, hogy a Ceglédi Városi Kórház igazgató-főorvosa, 1946. februárjának első felében a kórház bővítése céljából a Népjóléti Minisztériumhoz fordult,

²⁷⁴ HLI HM 32.847/el. – 1945.

²⁷⁵ HLI HM 35.315/el. – 1945.

²⁷⁶ HLI HM 36.311/el. – 1945.

²⁷⁷ HLI HM 37.427/el. – 1945.

²⁷⁸ HLI HM 37.442/el. – 1945.

²⁷⁹ HLI HM 37.438/el. – 1945.

²⁸⁰ HLI HM 37.442/el. – 1945.

²⁸¹ Az átadás-átvételi jegyzőkönyv eredetije sajnos nem lelhető fel a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztályának XXII. 3.B polgármesteri iratai között, csak az iktató-, illetve a mutatókönyvekben lévő bejegyzésekben szerepel mint 15.461./1945. számú irat, a „Huszárlaktanya átadásáról felvett jegyzőkönyv” bejegyzéssel. Azonban szerencsére a nevezett irat hiteles másolata megtalálható: Cegléd Kossuth Múzeum Helytörténeti Adattár Polgármesteri hagyatéka.

hogy szerezzék vissza a honvédségtől a huszárlaktanya épületeit, amelyek „amúgy is a város tulajdonát képezik, s a kincstár csak bérelte azokat lak-tanya céljára”.²⁸² Ebből tehát úgy tűnik, hogy a laktanyában ekkor már nem volt hadifogolytábor, de az is lehet, hogy a tábor várható megszün-tetéséről keringő hírek miatt a kórházigazgató nem akart lemaradni a kórházának bővítéséhez adódó lehetőségről. Mindent összegezve, a két dátum közül az 1945 szeptembere a valószínűbb. Először is azért, mert 1945 augusztusától folyamatosan az év végéig bezárták az összes többi magyarországi hadifogoly-gyűjtőtábor. Másodszor pedig, a 15 vagonnyi élelmet valószínűleg a hazatérő hadifoglyok számára hozhatták, mint ahogy az kiderült a *Cséffalvay István* által küldött jelentésekből.

A *Dunántúli Szabad Nép* augusztus 24-ei száma a címlapon arról adott hírt, hogy „az orosz parancsnokság a fehérvári fogolytábor átadja a magyar hatóságoknak és így 6000 hadifogoly térhet vissza otthonába”.²⁸³ A cikkből tehát úgy tűnik, hogy a fehérvári fogolytábor augusztus végén felszámolták, de mivel a cikk írásakor ez még nem történt meg, nem lehetünk bizonyosak abban, hogy mindez a napokban megtörtént, hiszen a szovjet szervek ígéreteikkel már számtalanszor becsapták nemcsak a magyar társadalmat, hanem a kormány szerveket is. A szabadon bocsá-tás még augusztusban megtörtént – mint ahogy erről már a korábbiak-ban írtam –, de hogy a fogolytábor felszámolták volna akkor, az már kétséges. És valóban, a székesfehérvári hadifogolytábor sem augusz-tusban, sem szeptember első felében nem számolták fel, hiszen a tábor-ból még szeptember 1-jén, 2-án, sőt még 15-én, és 17-én is engedtek el foglyokat.²⁸⁴

A magyarországi hadifogolytáborok felszámolása előtti időszakra álta-lában jellemző volt, hogy a táborokban már csak néhány magyar tiszt és a németek maradtak.

Az országban legtovább a hajmáskéri hadifogoly-gyűjtőtábor műkö-dött. Ez abból adódott, hogy ennek a tábornak a kezdeti kisegítő szerepe helyett a magyarországi fogolytáborok között egyedülálló funkciója lett

²⁸² Ceglédi Barátság, 1946. február 17.

²⁸³ Ugyanezt a hírt közölte a Szabad Nép 1945. augusztus 23-ai száma is.

²⁸⁴ HLI MN Tsz 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása

1945 nyarán. Ide kezdték gyűjteni a tőle nyugatra, sőt még a tőle keletre első, romániai, sőt a szovjetunióbéli táborokból is a tiszteket.

A hajmáskéri táborból még 1945 decemberében szállítottak a Szovjet-unió felé hadifoglyokat, amint arról már írtam.²⁸⁵ A fogolytábor decem-ber végéig bizonyosan üzemelt. *Cséffalvay István* december 27-ei jelentésé-ben – december 22–23-ai látogatása alapján – arról számolt be, hogy „valami rendkívüli dolog jöhetett közbe, hogy a már kibocsátásra javasolt és direkt e célból oda összpontosított tiszteket és legénységet még mindig nem engedik ki. Ezt úgy látszik, a táborparancsnokság sem tudja ponto-san, miért van. Ígéretet kaptam különben, hogy ismételten eljárnak Mödlingben és megsürgetik a hadifoglyok ügyét.”²⁸⁶ Bár vannak adatok arra vonatkozóan, hogy az előző év utolsó napján, 1945. december 31-én is még két hadifogoly – egy százados tébécében és egy tartalékos főhad-nagy vérhasban – halt meg Hajmáskéren, mégis valószínűsíthető, hogy decemberben az utolsó, még ott lévő foglyok elszállításával, illetve kisebb részben szabadon bocsátásával megszűnt a tábor.²⁸⁷ Ugyanis a két elhalá-lozott fogoly valószínűleg egy helybeli szükség-, esetleg hadifogolykór-házban halt meg. Ez annál is valószínűbb, mivel a tébécéseket mindig szigorúan kiemelték a fogolytáborokból, amint erről már a korábbiakban írtam. A tábor decemberi megszűnését támasztják alá a szovjet doku-mentumok is.²⁸⁸

A TÁBOROK MŰKÖDÉSI IDEJE

A táborok természetesen addig funkcionáltak, amíg voltak bennük hadi-foglyok, vagyis addig, amíg a foglyokat onnan tovább nem szállították, át nem kísérték egy másik fogolytáborba, vagy szabadon nem bocsátották.

²⁸⁵ MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 146.965/7. – 1945.

²⁸⁶ HLI HM 49.857/eln. – 1945.

²⁸⁷ Bús János–Szabó Péter: i. m. 495., 960. o.

²⁸⁸ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban... 119. o.

Ez természetesen a felsőbb parancsokon túl, alapvetően a vasúti szállítási lehetőségektől – kellő mennyiségű vasúti szerelvény rendelkezésre állásától, illetve a vasútvonalak leterheltségétől – függött.

Általában a kisebb vagy kevésbé jó közlekedés-földrajzi helyzetű, vasúti összeköttetéssel egyáltalán nem vagy csak a háborús pusztítások miatt nem rendelkező táborok működtek a legrövidebb ideig, 2,5–4 hónapig, mint például az edelényi, a sajóecsegi, a szirmabesenyői, az alsó- és felső-zsolcai, az ágfalvalvai, a ságodi, csepregi, sorokpolányi, sopronhorpácsi. Közülük is a legrövidebb ideig, mindössze 2,5 hónapig működő tábor a legutolsóként, a Sopron környéki táborok tehermentesítésére megnyíló sopronhorpácsi volt. Míg a román őrizetű táborok egységesen mintegy 4 hónapon keresztül működtek.

Természetesen, a fogolytáborok működési idejét azok létrehozásának időpontja is befolyásolta, hiszen a háború végéhez közelebbi időpontban létrejött táboroknak már eleve rövidebb működési időre volt lehetőségük, kivéve, ha a felsőbb elhatározás másként döntött.

A nagyobb, illetve a főbb vasúti csomópontoknál vagy vasúti fővonalak mentén létesített táborok hosszabb ideig fennálltak, mivel ezek gyűjtőtábori funkciójuk mellett tranzitlágeri feladatokat is elláttak, vagyis a Magyarországon áthaladó hadifogoly-szállítmányok – szükség szerinti – időszakos elhelyezését is ellátták. Ugyanakkor – a fenti két megállapításból adódóan – ezek közül azok, amelyek később alakultak, mint a budapesti, a székesfehérvári vagy a hajmáskéri, csak mintegy fél évig funkcionáltak. Ellenben azok, amelyek már korábban létrejöttek, mint a bajai, a ceglédi és a szegedi – bár utóbbi átköltözéssel, két különböző helyen működve – már 9–11 hónapon keresztül is fennálltak.

A felsőbb parancsok természetesen mindent felülírtak. Ezért szűnt meg például a közlekedés-földrajzi helyzeténél fogva hosszabb működési időre rendeltetett debreceni hadifogolytábor, amelynek közvetlen oka az elsőként megalakuló 6. gyaloghadosztály létrehozása volt, hiszen a volt hadifogolytábor adott helyet az újonnan alakuló Magyar Honvédség elsőként felállított gyaloghadosztálya törzsének. Azonban véleményem szerint ennek alapvető oka mélyebben gyökerezik. Ugyanis ez a város adott helyet az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek és az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak, és a Szovjetunió valamint a Magyar Kommunista Párt számára nagyon rossz propaganda lett volna, ha az ország vezetői „vá-

lasztott” grémiumának nap nap után szembesülnie kellett volna honfitársainak sanyarú rabságával.

Az előbbihez hasonlóan, nem elsősorban a közlekedés-földrajzi adottság, hanem felsőbb döntés áll a hajmáskéri hadifogolytábor rendkívül sokáig működése mögött is, amit már többször érintettem.

Ha átlagolni akarjuk a magyarországi hadifogolytáborok működési idejét, akkor azt mondhatjuk, hogy átlagosan 4–5 hónapon keresztül funkcionáltak ezek a táborok.

ÉLET ÉS HALÁL A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBAN

A TÁBOROK BELSŐ RENDJE

A hadifogolytáborokban – akárcsak a GULAG-lágerekben – a táborparancsnokság a foglyokból alakított ki egy belső lágerparancsnokságot, a könnyebb rendfenntartás végett. A belső, fogoly-táborparancsnok többnyire német volt, vagy magyar, de előfordult más nemzetiségű is. Az ő feladatuk volt a tábor belső rendjének a kialakítása és fenntartása a melléjük beosztott belső őrök, az ún. policájok segítségével. A belső táborparancsnokok felelős posztjuk ellátásáért külön, kiemelt bánásmódban, ellátásban részesültek. Az alsópatyi láger belső parancsnokának, *Mázló Ferenc* alezredesnek például azt is megengedték, hogy odautazó feleségével egy félnapot együtt tölthetett.¹ Sőt olyanról is van információ, hogy a székesfehérvári hadifogolytábor belső parancsnokságát ellátó magyar századosa oly mértékben élvezte a szovjet táborparancsnokság bizalmát, hogy a városban szabadon járhatott, sőt sokszor kimaradási engedélyt is

¹ B. Kis György, kaposvári prépost és esperes plébános bizalmas levele Vörös János honvédelmi miniszterhez. HLI HM 33.010/1945.eln. Az alezredest a nyilasok hurcolták Ausztria területére, ahol sikerült megszöknie, majd St. Pöltenben jelentkezett a szovjet hatóságoknál. A nyilasok mint megbízhatatlant hurcolták el, mivel ő is azon parlamenterek közé tartozott, akiket a 4. Ukrán Front átküldött az 1. magyar hadsereghez 1944. október közepén, Magyarország kiugrási kísérletének idején. Itt hadifogolynak nyilvánították, és innen kísérték Alsópatyra, majd a hajmáskéri táborba, ahonnan szeptember 25-e és 28-a között keletre szállították. A magyar kormány 1945. december 17-ei szóbeli jegyzéke a SZEB-hez Mázló Ferenc és két hadifogoly társa kiszabadítása érdekében. MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73.dob. 7/a tétel 137.507/7. – 1945.

kapott.² A szegedi repülőtéri fogolytáborban „már magyar altiszt is lehetett táborparancsnok”, emeli ki visszaemlékezésében a több gyűjtőtáborban megjárta egyik volt civil fogoly.³

A belső táborparancsnok mellé kiválasztott policájokat – a könnyebb kommunikáció miatt – többnyire szláv, elsősorban ruszin, másodsorban szlovák származású foglyokból válogatták ki, akik a – sok esetben félreértéseket, problémákat, időnként tragédiákat okozó – tolmácsolások mellett a tábor belső rendjének fenntartásával voltak megbízva. A kiskunfélegyházi tanítóképzőből kialakított gyűjtőtáborban szláv nemzetiségű foglyok hiányában román nemzetiségű „botos őröket” alkalmazott a táborparancsnokság, akik hasonló „buzgalommal” látták el feladatukat, mint szláv kollégáik.⁴ A korabeli dokumentumokban és a visszaemlékezésekben is sűrűn találkozunk a kutató a ruszin tolmácsok, illetve policájok rosszindulatával, kegyetlenkedéseivel. A pécsi főispáni hivatalban 1945. február 13-án készült egyik jegyzőkönyvben például a következőket olvashatjuk: „Már az első éjszaka előfordult, hogy a foglyok között levő különféle katonákat, németeket, magyarokat a [*bajai* – B. Z.] fogolytáborban működő ruszin tolmácsok, akik maguk is foglyok voltak, az udvaron sorakoztatták és közben mindenféle módon kegyetlenkedtek velük. Pl.: kértek az egyik helyről 20 embert és mivel azok nem jelentek meg kellő gyorsasággal, az egész katonaságot az udvarra hajtották és ennek során botokkal, derékszíjakkal verték őket, [...] a foglyoktól mindent elvettek, ami nekik megvolt, pénz, ékszert, ruhát, cipőt, órát stb. Megjegyzem itt, hogy ezeket a kegyetlenségeket kizárólag a ruszin tolmácsok követték el, sem az orosz katonák, sem pedig a tisztek ilyeneket nem csináltak, sőt a részükről mindig finomságot és tapintatot éreztünk.”⁵ *Baranyi Károly* hadigondozó tiszt – aki szintén megjárta a bajai hadifogoly-gyűjtőtábor – 1945. augusztus 27-ei jelentésében az előbbieken túl azt is leírta, hogy a

² HLI HM 33.428/el. – 1945.

³ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

⁴ Interjú Cseh József egykori hadifogollyal, a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában; valamint Cseh József: Soha többé háborút!. In: Emlékek, sorsok a II. világháború harcaiból és a hadifogságból. (Szerk.: Antalfy István.) Kecskemét, 2005., 44. o.

⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168/pol. – 1945.; Baranyi Károly hadigondozó tiszt 1945. augusztus 27-ei jelentésében ugyanezeket írta le a bajai hadifogolytábor ruszin tolmácsairól. HLI HM 38.001/el. – 1945.

tolmácsok ellenszenvének köszönhetően „a tisztikar fasiszta érzelműnek van beállítva és így az orosz tisztek részéről közeledés nem tapasztalható”.⁶ A gödöllői gyűjtőtáborban tapasztaltakról szintén egy korabeli jelentésben dr. Pagony Tibor tartalékos hadnagy⁷ ekképpen írt: „A ruszinok ütötték-verték a szerencsétlen kiéhezett foglyokat és az egészségügyi ellátás is siralmas volt.”⁸ A miskolci táborban is hasonló volt a helyzet: „Fogolytartóink nagyszerű szimattal kiválogatták közülünk a szlovák–ruszin nemzetiségű volt magyar katonákat, akiket botokkal felszereltek. Ez a jó néhány vérszemet kapott, később vadállattá fajult, rettegésben tartotta a magyar hadifoglyokat. Bottal tartottak ébresztőt, bottal hajtották az embereket ebédért és lépten-nyomon zavartak bent bennünket, hogy egy percnyi nyugalomunk se legyen. A szabadulásért mi mindent megadtunk volna, hiszen pokol volt az életünk.”⁹ A háborús és a fogságbeli viszonyok miatt elgyötört foglyokra olyan mély benyomást tettek ezek a belső lágerőrök, hogy csak kevés visszaemlékezésből maradtak ki. A ceglédi páncéloslaktanya-beli táborban „szigorú bánásmód és rossz körülmények uralkodtak. A tábor rendfenntartói szláv anyanyelvű foglyok voltak, és egyben a tolmácsok is. Ők botoztak, ha valaki mert szólni a bánásmód miatt.”¹⁰ A mártonfapusztai gyűjtőtáborban a belső táborőrséget ellátó ruszinok, akárcsak a többi táborban, itt is hasonlóan viselkedtek. „Szigorú és kegyetlen őrk voltak, kutyakorbáccsal jártak a tábor területén”, mondják a szemtanúk.¹¹ A szegedi repülőtéri fogolytáborban 1945 júliusában, a láger felszámolása előtt néhány hónappal – a foglyok nagy örömére – „megszüntették a korbácsos davajokat”.¹²

⁶ HLI HM 38.001/el. – 1945.

⁷ 1945. január 19-én munkahelyéről, az Egyesült Izzólámpagyár Rt.-ből vitték el harmadmagával igazolás címén, mivel tartalékos hadnagy volt. (Tehát nyilván feljelentették őt és társait a szovjet parancsnokságnál.) Majd az újpesti NKVD-parancsnokságra vitték és többször kihallgatták, amit jegyzőkönyvbe vettek. Másnap egy Gödöllőre menő fogolycsoporthoz csapták, így került az ottani gyűjtőtáborba.

⁸ HLI HM 36.445/el. – 1945.

⁹ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 21–24. o.

¹⁰ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 3–4. o.; Szintén a ceglédi táborról Balog József így ír: „A táborba érve az első órában láttam, hogy nagyon embertelen körülmények közé kerültünk. Ütötték, verték a foglyokat a tolmácsok. Megkezdődött fogságunk legembertelenebb időszaka.” VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 15–16. o.

¹¹ Majthényi László: i. m. 6. o.

¹² VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 6. o.

A policájokon kívül még a konyhásokat, a borbélyokat, valamint ahol voltak fertőtlenítőkazánok, ott a fertőtlenítőket, az egészségügyi munkásokat emelték ki. Nekik a megbízatásuk folytán kedvezőbb életkörülményeik voltak a táborokban; külön kényelmesebben kialakított szállás és bővebb ételmezés. A Csillagbörtönbe érkezett orosz katonai fertőtlenítő-autó személyzetéről a következőképpen ír Korchmáros István, a láger egykori lakója: „Csak a sofőr orosz. A lépcsőn álló fedélnyitogató [aki a rubákat tette a forró légtérbe – B. Z.] és az autó végén nyíló tűztérbe hosszú hasábfákat tömködő fűtő is hadifogoly. Tiszták, és láthatóan jó húsban vannak. Három adag ételt is kaphatnak a konyhán, hogy legyen erejük az egész napos nehéz munkához.”¹³ A repülőtérre átköltözött szegedi fogolytáborban azok a foglyok, akik a tábor területén valamilyen külön szolgálatot teljesítettek – mint a konyhán, fürdőben, gyengélkedőben stb. – az ételmezésen felül „ötcigarettányi dohányadagot kaptak naponta”.¹⁴

A fogolytáborokban kialakult hierarchiáról a következőképpen ír Fehér Béla: „Itt elsőként éreztük a hadifoglyok közötti társadalmi rétegződést. Első helyen az oroszul is beszélő ruszinok, majd szlovákok voltak. Őket követték a románok. Az előbbiek nemcsak a tolmács szerepét töltötték be, hanem ők voltak az oroszok részéről megbízott táborvezetők is. Külön, fűtött, ágyakkal berendezett szobában laktak, kiemelt étkezésben részesültek, remek öltözeteket gyűjtöttek össze maguknak. [...] Nekünk még priccs sem volt, a szobák szabad földjén feküdtünk.”¹⁵

A tolmácsoknak a foglyokkal szembeni rosszindulatára és a saját kényelmüknek a mások szenvedései árán való megtartására az egyik szomorú példa Csohány Endrének az esete is. Csohány Endre mint a Görgey Egyetemi Zászlóalj nevű fedőalakulat parancsnoka fegyveresen vett részt az antifasiszta ellenállásban, szoros kapcsolatban Mikó Zoltánnal és Major Tamással. Tevékenységéért a szovjet 26. hírszerző zászlóalj parancsnokhelyettesétől írásbeli elismerést kapott. Majd a debreceni Pavilon laktanyabeli fogolytáborba került néhány tisztársával, ahol felajánlották neki az ott létrehozandó hadosztály 3. ezredének parancsnokhelyettesi posztját. Azonban ő nem akarta cserbenhagyni egykori alárendeltjeit, és azt

¹³ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. 17./2. o.

¹⁴ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

¹⁵ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 3. o.

kérte, hogy a jászberényi fogolytáborban lévő legénységét is osszák be a megalakítandó ezredébe. Bajtársiassága 3 év hadifogságába került. A továbbiakat hadd mondja el ő maga: „Védelmezőnk [egy orosz tiszt – B. Z.] Jászberényben volt. A szobájából kilakoltatott főtölmács ezt kihasználva, egy ismeretlen tiszttel a szobánkba jött, ránk mutatva magyarázott valamit, amire az ismeretlen tiszt mérgesen csomagolásra szólított fel bennünket és a vasútállomásra vitt. Ott legnagyobb megrökönyödésünkre egy induló fogolyszállítmány egyik vagonjába parancsolt be. Ezzel megpecsételődött a sorsunk, de a fiaim [egykori beosztott katonái – B. Z.] sorsa is. Betegen érkeztem Foksanyiba.”¹⁶

Egyedül a rigyáci hadifogoly-gyűjtőtábor tolmácsairól található jó vélemény: „Bánásmód úgy az orosz tisztek, mint a tolmácsok részéről jóindulatú.”¹⁷

A raboknak – a könnyebb létszámellenőrzés és az étkeztetés megkönnyítése miatt – 10 főként rajokba, 100 főként századokba, sőt zászlóaljokba és ezredekbe kellett összeállniuk, és választaniuk maguk közül parancsnokokat, akik nevét felírták. A raj-, század-, zászlóalj- és ezredparancsnokokat a foglyok maguk közül választották, de a tábor belső fogolyparancsnokát a szovjet táborparancsnok jelölte ki. A gyűjtőtáborokban ennek alapján jöttek létre például vasutas-, postás-, munkás-, iparos-, mérnök-, BSZKRT-os, fiatalkorúakat és betegeket tömörítő századok, sőt ezredek.¹⁸ Hrdlicska István így emlékszik erre: „Másnap századokba osztottak minket. Szerencsémre egy idős hadifogoly társam figyelmeztetett, hogy létezik egy ún. fiatalkorúak százada. Így oda menve be is soroltak engem.”¹⁹ Gödöllőn a foglyokra bízta az alakulatokba történő szerveződést: „Elkezdődött az összeszerveződés, mi pl. a vasúti ezredet szerveztük meg. Egységesen katonának jelentkezünk. De szerveződtek a többi különféle foglalkozási ágak szerint az ezredek. A hadifogolytáborban az ezredek–századok élén magyar katonatisztek, altisztek voltak. Mi-

vel a szovjet tisztek is emberségesek voltak, a magyar tisztek, altisztek is emberségesek voltak.”²⁰ Másutt azonban már a belső táborparancsnokság alakított ki az újonnan érkezőkből százas csoportokat, amelyek élére a parancsnokot szintén ők jelölték ki. Neki adtak egy 10-szer 15 cm-es furnérlapot, amelyre a század száma volt felírva. Erre adták a századnak a kenyeret és a levest. A „parancsnok” felelt azért, hogy csak az ő embereinek adjon az ételből.²¹ Ezek alapján olvashatóak a különböző minisztériumokba érkező kérelmekben ilyenek, például: „5/3. számú beteg munkás század”²², „Sopron-kőhidai »A« tábor 203. század”²³, „fogolytábor-kórház I. zászlóalj. II. szakasz. 10. raj”.²⁴

A láger „kórház”részlegeiben és a hadifogolykórházakban szoba-parancsnokokat jelöltek ki.²⁵

AZ ELHELYEZÉS

Az ad hoc jelleggel, sebtében kialakított gyűjtőtáborokban siralmasak voltak a körülmények. Általános volt a túlzsúfoltság. Legelviselhetetlenebb helyzete azoknak volt, akik a nagyobb – a 10 vagy 20 ezernél is több foglyot befogadó – lágerbe kerültek. Ezekben a foglyok rövidebb-hosszabb ideig még lefeküdni sem tudtak. A ceglédi páncéloslaktanya-beli táborban tapasztaltakra így emlékezik vissza dr. Tóth Sándor egykori fogoly: „...a tábor már annyira tele volt emberekkel, akiknek többségét otthonról hurcolták el, hogy nekünk, a most érkezőknek már csak az ágyúszínbén [valójában harckocsiszín – B. Z.] jutott hely, ahol még

¹⁶ HLI Pgy M/237. Dr. Csohány Endre 1965-ben írt visszaemlékezése ellenállási tevékenységére, 9–10. o.

¹⁷ HLI HM 38.001/el. – 1945.

¹⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM 27.132/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 126.811/7. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.111/pol. – 1945.; VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

¹⁹ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.

²⁰ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 5. o.

²¹ VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 3. o.

²² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.310/pol. – 1945.

²³ HLI HM 32.813/el. – 1945.

²⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.490/pol. – 1945.

²⁵ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 8. o.

leülni sem lehetett és a -15 fokban meg lehetett fagyni.”²⁶ 1945 januárjában a bajai utászaktanyabeli fogolytáborban sem volt jobb a helyzet, derül ki egy 1945. február 13-án a pécsi főispáni hivatalban felvett jegyzőkönyvből: „A fertőtlenítés után a laktanya padlásán helyeztek el. A padláson kb. 1800 ember volt, szalmatörekre pihentünk, lefeküdni nem tudtunk, ülvé is aludtunk.”²⁷ Kiskunfélegyházán a zárdából kialakított táborban „1-1 tanteremben 70–80 embert helyeztek el”.²⁸ A gödöllői lágerbeli helyzetről fanyar humorral így ír *Balczó István*, akit Budapestről civilként hurcoltak el: „Éjfél táján... [...] felkísérték a gimnázium második emeletére. Ott kaptunk szállást éjszakára az egyik tanteremben. Jó nagy terem volt, sok ember elfért benne, de mi a soktól is sokkal többen voltunk. Szorosan egymáshoz préselve kitöltöttük az egész termet, mikor ránk csukták az ajtót. Reggelig ismerkedési estét tartottunk, mert még leülni sem lehetett. Volt, aki a másik anyukáját is ismerhette, de nem volt jó véleménye róla. Össze is verekedtek volna, ha nem ütközik nehézségbe a karok felemelése.”²⁹ Tetétlenpusztán a februári hidegben a fedél alá jutásért tömeges verekedés tört ki a németek és a magyarok között, pedig a padláson elhelyezést nyert magyarok is csak oldalukon fekvé fértek el, és fordulni is csak egyszerre tudtak, de mégis fedél volt a fejük felett, és nem a kinti hidegben kellett éjszakázniuk.³⁰

A zsúfoltság mértéke azonban idővel – a fogolycsoportok beérkezésének és elszállításának, illetve az elhalálozások függvényében – folyamatosan változott. Gödöllőn például „az első nap egy-egy szobában 30–40 embert is két oldalról puskatüssal teletömtek úgy, hogy csak guggolni lehetett. Később javult a helyzet azzal, hogy a padlón fekvéni is tudtunk.”³¹ Volt, aki másféle változásnak örülhetett Gödöllőn: „Szerencsések voltunk, akik még életben maradtunk, mert a negyedik napon a padlásra kerültünk. Ha hideg is volt, nem fűjt a szél és nem vert be a hó.”³² A szegedi Csillagbörtön celláiba is úgy bepréselték a foglyokat, hogy ők is

csak állva aludhattak, már ha tudtak. Az egyszemélyes börtöncellákba 13 embert préselték be.³³

Ugyanakkor a pozitív változások sokszor csak lassan és kismértékben történtek. Cegléden a huszárlaktanyabeli táborban még április végén is nagy volt a zsúfoltság, amire így emlékezik *Balog József*: „Április 24–25-re virradó éjjel már nem fértem be a szobába. Egy fél ajtót a téglapadlóra fektettek és azon aludtam.”³⁴ Mosonmagyaróváron sem sokat javult a helyzet néhány hét alatt: „a fekhely az épületben a padlón összevissza, egymás hegyén-hátán” volt.³⁵

Voltak helyek, ahol úgy próbálták megakadályozni a tábor túlzsúfoltságának növekedését, hogy az újonnan érkező foglyokat addig nem engedték be, amíg onnan nem indítottak tovább fogolycsoportokat. Ilyen esetekben a tábor melletti mezőn, istállóban, juhakolban vagy egyéb építményekben őrizték a foglyokat, ami egy, két vagy akár három napig is eltarthatott. *Csánki Gábor* református tábori lelkész így írja le Tetétlenpusztára megérkezését: „Február 19-én – késő este – érkezünk Tetétlenpusztára. Egy hatalmas juhodályban volt az éjszakai szállásunk. Itt szerencsénk volt, hogy tél volt, így a trágya meg volt fagyva, hol fázva, öszszebújva töltöttük az éjszakát. [...] Két nap elteltével átvittek bennünket a nagy táborba – a régi uradalmi istállóba.”³⁶

Sokaknak azonban még fedél sem jutott a fejük fölé. Gödöllőn a gimnázium épületének túlzsúfoltsága miatt a foglyok egy része az udvaron, a szabad ég alatt volt kénytelen éjszakázni. A téli hideg igencsak próbára tette a foglyok ellenálló képességét, úgy melegedtek, ahogy tudtak. A foglyok Gödöllőn csak időnként tudtak „besurranni a folyosóra kissé átmelegedni”³⁷, hiszen az épületben „egy talpalatnyi hálólhelyért a foglyok között állandó, gyakran tetteges harcok folytak”.³⁸ 1945. február közepén a bajai lágerben a foglyok „zömmel az udvarban, a szabad ég alatt, ketten-

²⁶ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 6. o.

²⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

²⁸ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6–7. o.

²⁹ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 3. o.

³⁰ Kadosa Árpád: i. m. 16. o.

³¹ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 1–2. o.

³² VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

³³ Eszes János vie. In: Szebeni: Haza fogunk menni... 387. o.

³⁴ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 15. o.

³⁵ Berta Imre egykori levante vie. In: A vásárhelyi leventék... 75. o.

³⁶ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 5. o.

³⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 6. o.; VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 2. o.

³⁸ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 2. o.

ketten összefonódva” virrasztották át az éjszakákat.³⁹ Itt, Baján is, akár csak Gödöllőn, a tábori életnek, az erőnek, az ügyességnek és a szerencsének köszönhetően rövidebb-hosszabb időszakokkal, de váltakozva aludtak a foglyok a szabad ég alatt vagy épületben (a laktanyában vagy a barakkokban).⁴⁰ A mosonmagyaróvári lágerben sem volt jobb a helyzet, de némelyeken segített találékonyságuk: „Annyi volt a fogoly a táborban, hogy éjszakára csak az udvaron a szabad ég alatt volt hely. A barátommal körbenéztünk az épületekben és egy helyen, a fürdőszobában kb. 10 cm-es víz állt. Elhatároztuk, hogy itt fogunk aludni. Elmentünk, keresztünk az udvaron 8 téglát, letettük duplán a vízbe és rátettük az ájtót és azon töltöttük az éjszakákat, amíg ott voltunk.”⁴¹

A foglyok hozzátartozói is megdöbbenve látták, hogy a fogolytáborok milyen iszonyatosan túlszűfoltak. Így emlékszik vissza a debreceni gyűjtőtábornál tett első látogatására az egyik asszony, akinek férjét és fiát hurcolták el civilként: „Meg is találtuk a Pávilon laktanyát, de már akkor rettenetesen sokan voltak a gyűjtőben, borzasztó, mennyi nép volt oda beterve. [...] Még a közelükbe sem jutottunk, mindenütt fegyveresek állták el az utunkat. Volt ott olyan tömeg, olyan zsúfoltság, egy gombostűt sem lehetett volna leejteni.”⁴²

Azokban a táborokban sem volt jobb a helyzet, amelyeket uradalmi majorságokból alakítottak ki. Jánosházán egyeseknek már csak a juhakkokban jutott hely.⁴³ Azonban nekik még mindig jobb volt a helyzetük, mint a később érkezett többségnek, akiknek már nem jutott hely a túlszűfolt épületekben és így a foglyok többsége csak az elkerített lucerna-földön helyezkedhetett el, a szabad ég alatt. Voltak, akik a hűvös májusi esték miatt (fagyosszentek) hálóhelyül a gőzölgő trágyatelepet választották. A sok csapadék miatt a nedves földre fűrészpport szórtak, és arra tették le a katonák a pokrócukat, mikor az átnedvesedett, akkor a tábor területén rakott tüzeknél melegedtek.⁴⁴ Hasonló volt a helyzet a ságodi ma-

jorságból kialakított gyűjtőlágerben is, ahol a túlnyomó többségnek csak a szabad ég alatt jutott hely. Éjszakánként 7-8 levente feküdt együtt, egymást melegítve, egy pokrócot maguk alá terítve és eggyel takarózva. A szoros együtt alvás miatt csak egyszerre tudtak a bal vagy a jobb oldalukra fordulni, vezényszóra, és mindennap váltották, hogy ki fekdjön a legszélén.⁴⁵

Rigyácon április 6-án már annyian voltak, hogy a magtárba sem fértek be csak a szabad ég alatt jutott hely az érkező foglyoknak.⁴⁶ Egy korabeli dokumentumban a következőket olvashatjuk erről a táborról: „Itt már kb. 8000 fő (köztük 80 tiszt) volt együtt. A légénység legnagyobb része fedél alatt elhelyezhető nem volt, a tisztek külön elhelyezést kaptak a táborban lévő lakóházakban.”⁴⁷ A szabad ég alatt elhelyezett katonák közül szerencsésebbek voltak, akiknek volt sátorlapjuk, amellyel valamelyest jobban védhették magukat az időjárás szeszélyeitől. A sorokpolányi fogolytáborban 1945 pünkösdjén már olyan sokan voltak – mintegy 14 ezren –, hogy a foglyok nagyobb részének már csak az udvaron jutott hely, s ott is olyannyira zsúfoltan voltak, hogy csak állva fértek el, ezért aludni is alig tudtak.⁴⁸ Később – a foglyok jelentős részének továbbindítása, tehát a tábor létszámának csökkenése után – a sorokpolányi táborban a foglyokkal a légénység számára százfős, félig földbe sülyesztett barakkokat készíttettek.⁴⁹

Komárom közelében, Nagyigmándon egy uradalmi majorban a foglyok eleinte a cselédlakásokban voltak elhelyezve.⁵⁰

A magyarországi gyűjtőtáborok zsúfoltságának a számszerű mértékét a következő két példa kiválóan szemlélteti. A sopronkőhidai fegyház befogadóképessége 700 fő volt, amelyet a Horthy-korszakban az 1930-as évek közepéig nem „használtak ki”, s 1942-ben sem. Igaz, az 1930-as

³⁹ VHBSZ 245. – 1992. Zag József vie. 1. o.

⁴⁰ Katymári Krizsán Antal: Életem története. Baja, 1994., 20. o.

⁴¹ VHBSZ 238. – 1992. Iván István vie. 8. o.

⁴² Interjú özv. Kék Gyulánéval. In: Szebeni: Merre van a magyar hazám?... 17. o. Idézi: Szemelvények... 12. o.

⁴³ VHBSZ 14. – 1992. Tóth Ervin vie. 4. o.

⁴⁴ Majthényi László: i. m. 6. o.

⁴⁵ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu (Letöltve: 2006. 07. 11.)

⁴⁶ VHBSZ 115. – 1992. Nyerges István vie. 4. o.

⁴⁷ HLI HM 38.001/el. – 1945.

⁴⁸ Egy táborbeli levele, amelyet egy tábori levelezőlapra sikerült kijuttatnia a sorokpolányi lágerből Vas vármegye főispánjához 14 000 társa nevében. VML IV. – 401/b Főispáni iratok sz. n.

⁴⁹ HLI Tgy. 3358. Damó Elemér: Hadifogság (1945. május–1948. május). Tények és tapasztalatok. 9. o.

⁵⁰ VHBSZ 319. – 1992. Zsakó Andor vie. 5. o.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.766/pol. – 1945.

évek végétől folyamatosan több embert tartottak itt fogva. A legtöbben 1941-ben voltak idezárva: 882 fő.⁵¹ Ehhez képest 1945 pünkösdjén egyesek szerint 22 ezer, mások szerint 33 ezer fogoly volt a lágerben.⁵² Vagyis 31-, illetve 47-szeres volt a hadifogolytábor túlszűfolttsága. Hasonló volt a helyzet a Csillagbörtönben is, ahol 12 000 hadifoglyot helyeztek el⁵³ a hivatalosan csak 600 főt befogadó épületegyüttesben. Nem csoda, ha gyorsan terjedt a tifusz és a vérhas, ami következtében tömegével haltak meg az emberek.

A gyűjtőtáborokban, aki fedél alá jutott, az is csak fűtetlen, hideg, huzatos, ajtó és ablak nélküli, illetve hézagosan bedeszkázott ablaknyílású kőépületekben, istállókban, pajtákban, magtárakban, általában a pusztapadlón, esetenként szalmán, de volt, ahol már 4–5 emeletes, faltól-falig épített fapriccseken hajthatta álmra a fejét. Már amennyire ezt a vérszívó élősködők, a tetvek és a poloskák megengedték, amelyekkel, aki fogoly lett, hamar megismerkedett. A foglyok a földön összebújva próbálták melegen tartani magukat.⁵⁴ Mezőtúron az impozáns városháza épületében elhelyezett foglyok a szobákban már a parkettát sem találták, mert azt korábban – a szovjet katonák vagy a foglyok – már felszedték és eltűzték.⁵⁵

A magyarországi gyűjtőtáborok közül csak néhányban készítettek többemeletes fapriccseket. Többnyire azokban a nagyobb létszámú táborokban hoztak létre ilyen tákolmányokat – mert ez a szó illet ezekre az építményekre –, amelyek hosszabb ideig fennálltak, illetve tranzitlágeri funkciót is elláttak, vagy ilyen tervek voltak velük kapcsolatban. Ezek egyrészt segítették a foglyok jobb elhelyezését, másrészt pedig nagyban veszélyeztették használóik testi épségét. Azért a foglyok többsége, akik eddig összezsúfolva, guggolva vagy egymás hegyén-hátán feküdve vagy a szabadban töltötték ideérkezésük előtt az éjszakákat, örömmel vették ezt a fogolyéletükben történt változást.

⁵¹ Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből. II. rész. In: Soproni Szemle, 1980/2., 101. o.

⁵² Németh Gyula: i. m. 97. o.

⁵³ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

⁵⁴ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.

⁵⁵ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 4. o.

Ugyanakkor nem mindenki volt szerencsés, aki a priccsekre került. *Kalmár Imre* így emlékezik vissza ceglédi huszárlaktanyai elhelyezésére: „Nemzeti ünnepünkön vonultunk be Ceglédre. A huszárlaktanyában szállásoltak el bennünket. Priccseinken girbegörbe szálfákat helyeztek el, melyeket lefekvéskor úgy igazítottuk, hogy fenekünket és derekunkat ne nyomja nagyon. Én a szerencsésebb »vendégek« közé tartoztam, mivel a földszinti priccsen kaptam helyet. Az emeletes priccs felsőbb részén fekvők közül igen sokan kiültek a priccs szélére, hogy szükségüket elvégezzék. Sötét volt, úgy gondolták, otthon vannak az ágyukban. Leléptek, illetve jajveszékelve lezuhantak a »földszintre«.”⁵⁶ Budapesten a Ferenc József lovassági laktanyának a lovardájában kialakított három- és négyemeletes priccsek életveszélyesnek bizonyultak. *Dévényi J. Imre* így emlékezik vissza az egyik ilyen építmény 1945. április közepi összeomlására: „...a lovardában összeomlott a többemeletes priccs és sok volt a halott és a sebesült. Nem tudom pontosan, mennyi lehetett, mert az egész épületet orosz katonákkal zárták körül és még a közelébe sem engedtek senkit sem. Nem is néztem volna szívesen ezt a tragédiát, mert elég sok borzalmat és hullát láttam az utóbbi időben. Tisztársaim beszéltek, hogy ezek a fekhelyek »rohammunkában« készültek és még két emelet sem lett volna teljesen biztonságos.”⁵⁷ Ugyanezt az eseményt *Torma István* következőképpen írta le: „Egyik éjjel állati üvöltésre, recsegésre-ropogásra ébredtünk fel. Mi van? Mi történt? A garázsféle épületből tör elő az emberi vonyítás. Ott három-négyemeletes »priccsek« voltak. Fából. Hirtelen összeállítva. Másnap kiderült, hogy az egyik priccs összezsúfolt, oldalra bukva és maga alá csípte, préselte az alvó embereket.”⁵⁸ A ceglédi páncéloslaktanyában a harcokcsízekben létrehozott ötemeletes priccseken aki tudott, igyekezett a felsőbb emeletekre jutni, mert ott melegebb volt. Ugyanis ezek az épületek csak deszkafallal voltak körülvéve, s a deszkák között kifért az emberek karja is. Itt is, akár csak a budapesti fogolytáborban, amikor már tele lett az ötemeletes priccs, összerogyott a faépítmény.⁵⁹

⁵⁶ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 8. o.

⁵⁷ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 32. o.

⁵⁸ Torma István: i. m. 15. o.

⁵⁹ Interjú Morcsek Jenő egykori hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Baján, a barakktáborban a négyemeletes fapriccseken már szalmazsákok is voltak, ami igencsak ritkán fordult elő a magyarországi hadifogolytáborokban. Ezek egy emeletén 90 fő feküdt egymás mellett.⁶⁰ Baján az utászlaktanya-beli tábor épületeinek egy részében is voltak emeletes priccsek.

Az eddig ismertetett elhelyezési formákon túl a magyarországi gyűjtőtáborok között volt egy egészen különleges, amelyet a ságodi táborban alakítottak ki. Ez a gyűjtőtábor – mint már említettem – már funkciójában is eltért a többségtől, hiszen ez ún. családi tábor volt. A tábor szintén egy uradalmi majorságból alakították ki, mint oly sok társát Magyarországon. Itt is a foglyok egy része az uradalmi épületekben, a kastélyban, pajtákban, istállóknak stb. lett elhelyezve. Ugyanakkor a többség szállása földbe ásott 4-4 méteres gödrökben volt, melyek közepére egy póznát állítottak, ami tartotta a fejük fölé húzott sátorlapot. Azonban a nagy terület ellenére itt is általános volt a zsúfoltság.⁶¹ Minderre így emlékezik *Barabás Elek* egykori fogoly: „Az épületek zsúfolásig, tele az udvar és egy nagy legelő, ami körül volt őrséggel zárva.”⁶²

A táborokban az elhelyezés minősége nemcsak a táborhelytől, a táborparancsnoktól, a fogolymennyiségtől és az időtől, illetve az időjárástól függött, hanem a táborlakók státusától is. A legjobb elhelyezésben azok részesültek, akik a táborokban – az őrzők általi megbízás alapján – valamiféle funkciót láttak el, például a belső táborparancsnok, az ún. policájok, a belső rendfenntartók, konyhások stb. Őket mindig külön, általában fűtött, ágyakkal berendezett szobákban helyezték el.⁶³

Ezenkívül a hadifogolytáborokban a tiszteket általában különválasztva, jobb elhelyezésben részesítették, mint ahogy például a rigyáci tábornál már említettem. Hasonló volt a helyzet a csurgói táborban is, ahol a légénységi állományúakat a magtárban, míg a tiszteket a hadapród őrmesterekkel együtt a kiürített intézői lakásban helyezték el szalmával leterített

deszkapriccseken.⁶⁴ A sorokpolányi táborban már csak a magtár jutott a tiszteknek, míg a légénységi állományúak és a civilek a szabad ég alatt nyertek elhelyezést.⁶⁵ Ugyanakkor ez nem mindegyik táborban volt így, például Baján sem, ahol a „tisztek egy része a laktanyaépület padlásán, a földön, több száz nemzetiségi légénységgel együtt, más része a laktanya szobáiban zsúfoltan priccsen és padlón” lett elhelyezve.⁶⁶

Szállás tekintetében is a civileknek volt a legrosszabb a helyzetük, hiszen nem rendelkeztek se sátorlappal, se köpennyel, se pokróccal, hanem vékony otthoni öltözetükben kellett átvészelnük ezeket az emberpróbáló körülményeket.

A lágerrek túlszűfoltóságán oly módon is igyekeztek segíteni, hogy a közelben új gyűjtőtáborokat hoztak létre. Így jött létre Szegeden a repülőtéri fogolytábor is, ahová a csillagbörtönbéli tábor át is költözött. A tágas helyen létrehozott barakktáborban már emberségesebb körülményeket tudtak adni a táborlakók számára. Hasonló okból hozták létre a sopronkőhidai láger tehermentesítésére az alsópatyit, a székesfehérvári táborok kisegítésére a hajmáskérít.

Az előbbieken kívül csak néhány fogolytábor létezett, ahol a rabok elhelyezése nem volt túlszűfolt. Ide a kisebb létszámúak, az ezer-ötezer-nyolcezer főt befogadó – többnyire a bolgár vagy a román hadsereg őrizetében lévő – táborok tartoztak, mint például szirmabesenyői, a csurgói, a sajóecsegi vagy a miskolci. A sajóecsegi táborban a sajóbábonyi körjegyzőség 1945. március 15-ei jelentése szerint a foglyok elszállásolása jó, a férőhely kielégítő, az egészségügyi helyzet jó, a bánásmódra a foglyok nem tettek panaszt.⁶⁷ A miskolci huszárlaktanyában a foglyok elhelyezése „a jéghideg kaszárnyai szobákban dupla vaságyas helyek”-en történt.⁶⁸

Végül hadd említsük a kifejezetten hadifogolytábornak kialakított szegedi repülőtéri tábor, amely 1945 májusára készült el. Ezt a tábor „elit tábor”-nak is nevezhetjük, hiszen a benne lévő körülmények gyökeresen eltértek az átlagtól. „Az elhelyezés itt már lényegesen kényelmesebb volt,

⁶⁰ Tar Kálmán: i. m. 15. o.

⁶¹ Interjú Tófeji Bélával, aki egykor a tábor tőszomszédságában lakott, ahol az őrség egy része volt elhelyezve. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁶² VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 3. o.

⁶³ HLI Pgy M/237. Dr. Csohány Endre 1965-ben írt visszaemlékezése ellenállási tevékenységére 9–10. o.; VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 5. o.; Interjú Morcsek Jenő egykori hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁶⁴ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár tartalékos mérnök zászlós vie. 1–2. o.

⁶⁵ HLI Tgy. 3358. Damó Elemér: i. m. 9. o.

⁶⁶ HLI HM 38.001/el. – 1945.

⁶⁷ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

⁶⁸ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 21–22. o.

mert úgyszólván mindenkinek jutott vagy priccs, vagy deszkaágy, amelyen viszonylag kényelmesen el tudott helyezkedni és pihenni. Már az időjárás is kedvező volt, nyárba fordultunk”, emlékezik *Michalik Kázmér*.⁶⁹

AZ ÉLELMEZÉS

A hadifogoly-gyűjtőtáborok – tehát nem a hadifoglyok – élelmezéséről egy korábbi fejezetben már beszéltem. Rávilágítottam a háborús körülményekből és a hatalmas mennyiségű hadifogolytömegből adódó élelmezési nehézségekre, problémákra és azok többé-kevésbé sikeres megoldási módjaira. Mindezekből kiderült, hogy a hadifogolytáborok élelemellátása – egy-két kivételtől eltekintve – nehézkes és hiányos volt.

Ugyanakkor a hadifoglyok, a részükre a táborokba juttatott élelmet sem kapták meg, hanem annak csak egy – többé-kevésbé megkurtított – részét, mivel az élelem ahány kézen átment, annyszor csökkent a mennyisége. *Szabó Mihály* írásában következőképpen írta le ezt: „Kiszámították, hogy 1 kg borsónak vagy burizsnak mennyi a kalóriaértéke, s a létszámhoz viszonyítva annyi kilót adtak ki. No viszont, ezt meg lopták az örök, a szakácsok, a tisztek, lopta mindenki. Mire az adag az utolsó fogolynak is a csajkájába került, meg lehetett nézni, hogy mi maradt.”⁷⁰ A szovjet lágerek tisztjeinél az sem volt ritka jelenség, hogy a foglyoknak szánt élelem egy részét ellopták és a tábor környékén pálinkára cserélték.⁷¹ Természetesen az élelemmennyiség központilag, pontosabban az illetékes ukrán front hátországi parancsnokságai által történő kiszabására csak az európai háború befejeztével, a körülmények viszonylagos konszolidálódásával kerülhetett sor. Így, mire a háborús pusztítások miatt már amúgy is szűkös élelem a foglyokhoz érkezett, az már mind mennyi-

ségileg, mind minőségileg olyannyira silány volt, hogy a Külügyminisztérium a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselőinek kérésére 1945. május 16-án ismételt szóbeli jegyzékben kérte a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságot „...hogy a táborokban a táplálkozás, mely miatt a foglyok nagy része igen erősen szenved, a lehetőség szerint feljavíttassék.”⁷²

Dr. Págon Tibor tartalékos hadnagy⁷³ a Honvédelmi Minisztérium Hadifogoly osztályának a 2102/1945. számú rendeletére 1945. augusztus 16-án a következőket jelentette a gödöllői táborban eltöltött idejéről: „Gödöllőre kerültem, ahol március 14-éig voltam. Itt-tartózkodásom alatt megismertem, mi az az éhezés, hogyan lehet a rothadó húst is megenni, és mennyivel más a »hadifogság« valóban, mint azt a nemzetközi jog előírja. A ruszinok ütötték-verték a szerencsétlen kiéhezett foglyokat és az egészségügyi ellátás is siralmas volt.”⁷⁴

A foglyok élelmezése alapvetően négy tényezőtől függött: tértől, időtől, a fogolylétszámtól és talán legfőképpen a lágerparancsnoktól. Ugyanis jobb élelemellátású területen, a fronttól minél tovább, kisebb létszámú táboroknál, az európai háború befejeződésétől minél továbbbi időben, emberséges és erélyes lágerparancsnok vezette hadifogolytáborban volt a legjobb a hadifoglyok élelemellátása.

Az éppen csak kialakulóban lévő lágerekbe érkező vagy a már régebben működő, túlsúfolt táborokba érkező foglyoknak az adott táborra egyébként általában jellemző élelemmennyiség sem jutott. Mosonmagyaróváron az éppen szerveződő fogolytáborba érkező foglyok két napig nem kaptak semmit enni, mert csak később hoztak a lágerbe vashordókat, amelyekben az ételt főzték, és a kenyérellátás sem volt még megszervezve.⁷⁵ Gödöllőn gyakran előfordult, hogy a túlsúfolt táborba érkezők csak a harmadik napon kaptak kenyeret, és csak az odaérkezésük utáni negyedik naptól meleg ételt, amelyet petróleumoshordóban főztek.⁷⁶ A tetétlenpusztai fogolytáborba érkezők helyzetét *Csánki Gábor* református tábori lelkész így írja le: „Február 19-én – késő este – érkez-

⁶⁹ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

⁷⁰ Szabó Mihály: A Krimben voltam hadifogoly... 6. o.

⁷¹ Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 62–63. o.; Ludwig Andor: Érd–Pilisborosjenő. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni... 357. o.

⁷² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.515/pol. – 1945.

⁷³ HLI HM 36.445/el. – 1945.

⁷⁴ HLI HM 36.445/el. – 1945.

⁷⁵ Csúri György egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 75. o.

⁷⁶ VHBSZ 325. – 1992 Balog József vie. 4. o.

tünk Tetétlenpusztára. Egy hatalmas juhhodályban volt az éjszakai szállásunk. Itt szerencsénk volt, hogy tél volt, így a trágya meg volt fagyva, hol fázva, összebújva töltöttük az éjszakát. Enni ezen a napon sem kaptunk. Másnap az éhség arra kényszerített bennünket, hogy a juhhodály melletti burgonyatábláról próbáltuk összeszedni, késsel kiásni azt a maradék burgonyát, melyet előző napokban a hadifoglyok ezrei nem tudtak kiásni. Egész nap azzal telt el, hogy kerestük a még földben lévő burgonyát. Késsel, kézzel ástuk a földet s boldogok voltunk, ha találtunk egy szemet is. Nekem sikerült kb. tíz szem burgonyát találnom és megsütnöm. Így próbáltunk éhségünkön könnyíteni. Két nap elteltével átvittek bennünket a nagy táborba.⁷⁷ A győri, Frigyes laktanyabeli fogolytáborba érkező *Daróczi Zoltán* így emlékszik első ebédjére: „Néhány szem vízbefőtt bab, tízdekányi kenyér. Nem kedvetlenül el bennünket, volt még egy kis tartalékunk.”⁷⁸

A foglyok napi kenyéradagja általában 10 és 40 dkg között mozgott, táboroktól és időszakoktól függően. Bár előfordult – ha hihetünk a visszaemlékező hadnagynak – hogy Jánosházán a tisztek 60 dkg fekete kenyeret kaptak.⁷⁹ Gödöllőn volt időszak, amikor „10 személy kapott körülbelül 1 kilónak megfelelő kenyeret”.⁸⁰ A budapesti Ferenc József laktanyai fogolytáborban az előbbihez hasonló volt a kenyéradag. Tíz fogoly kapott egy gömbölyű, 1–1,5 kilós kenyeret, plusz egy evőkanálnyi sárga töklekvárt egy napra.⁸¹ Székesfehérváron naponta négy ember kapott egy „ruszki” kenyeret.⁸² Cegléden az „élelmezés rendszeresen híg marharépaes és néha kevés kenyér. Általában az egyszeri kenyéradag kb. 20 dkg volt.”⁸³

A foglyok élelmezése azonban nemcsak táboronként, hanem – mint már említettem – táborokon belül is időszakonként igen nagy eltérést mutathatott. Például Cegléden március vége felé a fogolylétszám ugrás-szerű növekedésével együtt romlott az élelmezés színvonala, majd júliustól, ahogy kezdett kiürülni a két ceglédi laktanya, lassan kezdett növeked-

⁷⁷ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 5. o.

⁷⁸ Daróczi Zoltán: i. m. 26. o.

⁷⁹ HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: i. m. 1. o.

⁸⁰ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

⁸¹ Torma István: i. m. 14. o.

⁸² VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 4. o.

⁸³ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 3. o.

ni a kenyéradag. A szegedi csillagbörtönbeli gyűjtőtáborba zsúfolt több mint 12 ezer rab, hadifogoly ellátása is megoldatlan volt. Az itt tapasztaltakról így vall az egykori fogoly: „Kenyeret keveset kaptunk, nem is volt mindennap kenyérosztás. Csak később kaptunk naponta, amikor már sokan eltávoztak örökre.”⁸⁴ (Április végére–május elejére a tifuszbajrány és a továbbszállítások miatt már sokkal kevesebben voltak a fogolytáborban.) Gödöllőn volt olyan időszak, amikor a foglyok élelmezése „több napon át egy fél marék penészes kenyérhéj és egy kanál kristálycukor volt”, írja *dr. Varga Zoltán* visszaemlékezésében, majd így folytatja: „...egyes örök elmondták, hogy parancsba kapták, hogy az ő kenyérük héját le kell nekik vágni és vissza kell szolgáltatni, mert a foglyokat ezzel élelmezik.”⁸⁵ Ugyanakkor Gödöllőn az is előfordult, hogy 40 dkg volt a napi kenyérfejadag, legalábbis a tiszteknek, tudjuk meg *Balog Józseftől*, aki a továbbiakban ezt írja: „A napi kenyéradagot a többség azonnal felfalta. Néhányan háromfelé vágtuk a kenyeret és a meleg étellel együtt ettük. Ehhez nagy önfegyelemre volt szükség.”⁸⁶ A napi kenyéradagot a foglyok közül azonban sokszor még az is kénytelen volt egyszerre megenni, aki tudott uralkodni az éhségén. Ugyanis, ha félretették későbbre és egy kicsit elszundítottak, akkor mire felébredtek, már valamelyik fogolytársuk ellopta és megette. A kenyeret az éppen adódó, közelben fellelhető gabonaféléből vagy azok keverékéből készítették, a gabonák különböző mértékű és tisztaságú őrlésével, így sokszor előfordult, hogy a kenyérbe egész kalászkok is belekerültek. Volt, hogy a kenyér árpa-zab-kukorica keverékből készült.⁸⁷

A kenyérért a rajparancsnokoknak kellett idejében sorba állni, mert ha nem voltak résen, akkor előfordult, hogy aznap nem jutott már nekik kenyér. Egy-egy rajparancsnok – táboroktól és időszakoktól függően – egy vagy két, fekete, többnyire téglalakú 1–1,5–2 kg-os kenyeret kapott, amelynek 10 felé történő, grammra pontos szétosztását kritikus szemmel figyelték a rabtársak.

Meleg ételt a táboroktól és időszakoktól függően, de általában naponta egyszer vagy kétszer kaptak 3–6 deciliternyit, előfordult azonban, hogy

⁸⁴ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 5. o.

⁸⁵ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2. o.

⁸⁶ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

⁸⁷ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 5. o.

akár háromszor is, mint például a győri Frigyes laktanyabeli vagy a János-háza melletti, martonfapusztai fogolytáborban.⁸⁸ A foglyok részére olajos- vagy benzineshordókban főzték a teát, a kávé vagy a levest. Az utóbbi többnyire vízben főtt kukorica, borsó, bab, marharépa, köles, gerstli⁸⁹ vagy toklászos burizs⁹⁰ volt, ami a foglyok éhségét nem enyhítette, de mégis meleg „étel” került a gyomrukba, és pótolta folyadékszükségletüket, ugyanis iható vízben volt a legnagyobb hiány a gyűjtőtáborokban.

A meleg étel osztása általában századonként történt. A leveseket, kásákat, teákat vagy a kávé benzines- vagy olajoshordókban főzték. A Mosonmagyaróváron éppen szerveződő fogolytábor főzési előkészületeit így írja le Csúri György egykori levente: „...akkor kezdték a hordóknak az egyik fenekit kivenni, egy-két léből elmosták a benzintől vagy olajtól, akkor elkezdtek babot főzni benne.”⁹¹ A benzines- és olajoshordók vízzel való „elmosása” miatt eleinte sokan – még ha volt is edényük – nem tudták megenni a bűdös, benzines-olajos főtt ételt, illetve, ha megették, akkor hánytak vagy hasmenésük lett tőle. A hadifogolytábor-beli élelmezésről most hadd valljanak maguk az egykori foglyok, hogy az élelmezés sokféleségét érzékeltessük: Intapusztán „...enni naponta egyszer kaptunk, gulyásleves és hús deka kenyér volt, amely a kínzó éhséget ugyan csillapította, de a jóllakáshoz kevés volt.”⁹² Gödöllőn „...nem volt víz, az étkeztetés egyáltalán nem volt megoldott. Napjában egyszer – azt is éjszaka – hoztak félig főtt sárgaborsós vizet, vagy korpalevest, marharépát, vagy ehhez hasonlókat főztek. Ez csak arra volt elég, hogy éhen ne haljon az ember.”⁹³ Szintén Gödöllőn: „Később benzineshordóban hólében főzött marhaborsót osztottak, már annak, aki a kondérhoz jutott. Óriási volt a tülekedés, bizony nagyon sokan kimaradtak az osztásból. Ezután következett az ún. hordónyalás, azaz a kidörgölés. Előfordult az is, hogy egy kis alacsony emberke belebújt a hordóba s abban forgolódott.”⁹⁴

⁸⁸ Kis Péter egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 71. o.; VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2–3. o.; HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: i. m. 1. o.

⁸⁹ gerstli=hántolt árpa

⁹⁰ burizs=vízben főtt hántolt búza

⁹¹ Csúri György egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 75. o.

⁹² VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 2. o.

⁹³ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

⁹⁴ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 1. o.

Miskolcon: „Naponta egyszeri étkezés volt. Minden dél felé a botos ember kihajtotta a népet a konyha elé, ahol a csajkánkba lötytették az elmaradhatatlan burizs levét. Nem tudom, az hogyan történt, de az egyik alkalommal a levessel együtt egy néhai magyar katonaing kifőzött gallérját is belemerték a csajkámba. Nosza, két ujjal megcsípve kivettem, és valahová eldobtam. Aztán elfelejtve a történeteket, jóízűen bekanalaztam a lilásszürke folyadékot.”⁹⁵ Ceglédén: „Élelmezés rendszeresen híg marharépaleves és néha kevés kenyér.”⁹⁶ Mezőtúron: „Mi, átlag foglyok napi kétszeri sűrű borsólevest kaptunk, amit takarmányborsóból főztek, 40 dkg kenyeret és este teát kaptunk. Az utóbbi jó volt, mert a régóta nélkülözött valódi teából főzték.”⁹⁷ Szegeden a Csillagbörtönben „...a napi koszt itt is gyenge volt: 2-4 dl kukoricadarából főzött leves.”⁹⁸ Budapesten „...árpakása volt vacsorára. [...] Másnap csak cukor nélküli teát és egy szelet kenyeret kaptunk reggelire. [...] Az ebéd egy merőkanál gerstli kása volt, a vacsora ugyanaz.”

A foglyok panaszkodása az egyhangú élelmezésre főként a nagyobb, 10–15 ezer főt meghaladó lágerekre volt a jellemzőbb, amelyeknél az élelmezést alapvetően csak központilag tudták megoldani. Ez azt jelentette, hogy a láger kapott mondjuk 15 vagonnyi borsót⁹⁹, és a foglyok addig csak borsót kaptak, amíg az el nem fogyott. Ezt az egyhangú étkezést foglalta versbe s hagyta az utókorra az egyik ceglédi fogoly egy téglára írva:

„Hét hónapja fogoly vagyok,

Hét hónapja borsó levest kapok.

Eljött a 12 óra jött a rossz borsó.

Hogy egy napos korában egye meg a pondró.”¹⁰⁰

⁹⁵ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 22. o.

⁹⁶ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 3. o.

⁹⁷ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 4. o.

⁹⁸ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 5. o.

⁹⁹ Erről számol be például a ceglédi tábor esetében az egyik HM-jelentés. (HLI HM 37.442/el. – 1945.)

¹⁰⁰ Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

A kialakulóban lévő légerekben vagy a hirtelen növekvő fogolylétszám következtében előfordultak olyan időszakok, amikor a foglyok nem mindennap jutottak ételhez. A gödöllői fogolytáborban Kiss Jánosnak csak kétnaponta sikerült hozzájutnia a „kevés ételhez”.¹⁰¹ Az éppen csak szerveződő győri Frigyes laktanyabeli táborban a foglyoknak csak minden 3. nap jutott étel. A városból kádakat hoztak, és azokban főztek. Kezdetben szárított hagymalevest és szárított burgonyalevest kaptak háromnaponta.¹⁰²

Voltak egyedi megoldások is. A szőregi hadifogolytáborban például nyílt tűzön benzineshordóban maguknak főztek a foglyok. Ezer ember kapott három kiló kölest, amelyet megfőztek, és fejenként 30 dkg kenyeret.¹⁰³

A civilek számára mindazonáltal az edények, illetve az evőalkalmatlanságok hiánya okozta a legnagyobb gondot. Hrdlicska István, akit civilként vittek el Budapestről, így ír erről: „Először a tornaterembe zsúfoltak minket, és másnap délután, már egészen későn jutottunk valamiféle forró leveshez, melyben répa volt és 10 személy kapott körülbelül 1 kilónak megfelelő kenyeret. Az járt jól, akinek volt csajkája, mert az mindjárt hozzájutott a leveshez. Többünknek nem volt semmiféle edénye vagy üvege, amibe kaphatta volna a levest.”¹⁰⁴ Így a (hadi)foglyok lehetőségeikre és leleményességükre voltak utalva. Baranyai Béla így emlékezik vissza erre: „Sorbaállás reggeliért. Úgy mondták, borsóleves. Edény nem volt senkinek. Előkerültek a lámpaburák, villanyóra tokok, virágcserepek és egyebek. Az említett borsóleves az egy merőkanálnyi forró víz, benne kevés porrá őrölt zöldborsó. Éhségünket nem enyhítette ugyan, de mégis meleg volt a gyomrunknak. Nem sokkal különbözött ettől az ebéd sem, csak annyiban, hogy egy kenyérszeletet kaptunk hozzá.”¹⁰⁵ Így ír erről Balog József: „Az úton kialakultak kisebb, nagyobb közösségek. Pl.: Mi hárman úgy értünk estére a hadifogolytáborba, hogy volt egy konzervdobozunk, ez az életet jelentette, mivel volt miből enni. [...] Első hét végén meghalt az egyik társunk, így már kettőnké volt a konzervdoboz. A következő hét végén már egyedüli tulajdonosa voltam a konzervdoboznak.

¹⁰¹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 2. o.

¹⁰² VHBSZ 303. – 1992. Bodnár Lajos vie. 4. o.

¹⁰³ Szőregi Béla: i. m. 9. o.

¹⁰⁴ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

¹⁰⁵ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1–2. o.

Gazdag lettem. Szereztem egy vastagabb fűzfaágat és abból faragtam egy kanalat.”¹⁰⁶ Azokban a gyűjtőtáborokban, ahova civilek ezreit gyűjtötték össze, általános volt, hogy 5–10 ember evett egy edényből. Azonban az is előfordult, hogy egy (hadi)fogoly századnak csak mindössze 5 konzervdoboz volt, így „egy konzervdoboz mögé húsz ember sorakozott”.¹⁰⁷

Balog István fanyar humorral így írja le első gödöllői fogolytáborbeli ebédjét: „Az udvaron az ebédosztás a konyháról kihozott nagy kondérokából történt, több helyen. Mi is elindultunk a részünkre kijelölt kondér felé. Miből fogunk ebédelni, kérdeztem Bélától, mivel láttam, hogy ma nem valószínű, hogy asztal mellett ülve, tányérből fogunk enni. Átkutattuk az összes zsebünket: sehol egy tányér. Levonva a tanulságot, rájöttünk, hogy több mindenre figyelemmel kell lenni, ha máskor orvosságot megyünk vásárolni. [Ugyanis testvérével orvosságért indultak édesapjuk számára Budapesten, amikor a patika előtt fogságba vetették őket – B. Z.] Végül Béla talált a farzsebében egy nagyméretű bőrbrifkót. Szétnyitva akkora volt, mint egy mai literes tejesdoboz, és pont úgy folyt. Na, öcskös, nekünk már van miből ebédelni. A mellettünk haladó másik csoport tagjai már régebben lakói a tábornak, ők igen. Ők úgy mentek ebédelni, ahogy illik. Mindenkinek volt edénye. Volt közöttük vagy hat fő csajkával vonuló, több virágcserepes, konzervdobozos, befőttésüveges, lámpaburával vonuló és egy fő valamilyen sportteljesítményéért kapott serleggel. Tanulékony nemzet ez a magyar. A mi csoportunk, amíg a kondérhoz értünk, megtanulta, hogyan lehet kalapból evőedényt készíteni. A kalap tetejének kis méretű benyomásával készült a lapos-, nagyméretű benyomásával a mélytányér, teljes benyomásával a kalap kifordításával a lábos, vagy fazék. Előnye volt ezeknek az »edényeknek«, hogy az étel nem hűlt ki benne olyan hamar. Állandóan kéznél volt, illetve fejen. Étkezés után, fejünkre téve, a később ebédelni jövőnek nem kellett megkérdezni, mi az ebéd, csak rá kellett tekinteni a már ebédjét elfogyasztott páciens kalapjára. Már a mi csoportunk is felkészült az ebéd befogadására. Élén bátyám, nyitott brifkójával, utána a filctányéros gárda, én a sor közepe táján. Valaki kérdezi a sorból, a már étkezőktől: Mi az ebéd? Bükkönyleves. Mivel? Két k-val, jött a válasz. Az előttem álló kötött sapkát viselt. Miből fog ez ebé-

¹⁰⁶ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 3. o.

¹⁰⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

delni? Rákerült a sor. Megkérte az ebédosztót, adjon egy kicsit neki a leves sűrűjéből a tenyerébe. Az osztólegény merített a kondér aljáról, leöntötte a levet, majd a kanállal a sűrűjét beletöltötte az elébe tartott tenyerébe. A fickónak forró lehetett az étel, mert egyik tenyeréből gyorsan átrakta a másikba, majd az Istent is belekeverve a műveletbe, földhöz csapta és mérgesen elszaladt. Én még ki sem ittam a brifkó tartalmát, amikor rohanva jött vissza boldogan, kezében tartva egy világoskék, alig használt irrigátort és beállt a sor végére.”¹⁰⁸

A tisztek élelemellátása általában külön történt, és mind mennyiségi-
leg, mind minőségileg jobb ételmezésben részesültek. A Letenyei járás
volt hadigondozó tisztjének 1945. augusztus 27-ei jelentésében a rigyáci,
majd a bajai fogolytáborbeli ellátásukról a következőket írta: „Ellátás bő-
séges, a tisztek külön felvételezésenként dohányt, cukrot, vaját, zsírt stb.
kaptak.” Baján: „Étkezés: kalóriaértékre és mennyiségre bőséges lenne,
azonban rendkívül egyoldalú, elkészítés gondatlan, a hús sokszor rom-
lott. 47 napon át reggel. Délben borsóleves sózott birkahússal, este feke-
tekává. Ezt megelőzően kukoricadara, bab, lencse sorozat egy-egy héti-
g. Vitaminhiány [miatt – B. Z.] betegségek lépnek fel. Felvételezés: 60 dkg
kenyér 2 kanál cukor és a tiszteknek dohány is.”¹⁰⁹ A szegedi repülőtéri
táborban – amelyet minden jel szerint mintatáborra alakítottak ki – jú-
niustól a fejadag naponta 50 dkg kenyér, a tisztek 3–4 szem kockacukrot
vagy egy kanál mézet kaptak. „Reggel gyenge feketekává, délben és este
nagyon gyenge üres leves. Húst is utaltak ki naponta, de nagyon sok ké-
zen ment keresztül, úgyhogy mire kiosztásra került volna, a hadifoglyok-
nak nem jutott.”¹¹⁰ Ugyanerről a táborról a Letenyei járás hadigondozó
tisztje a következőket jelentette: „Ételmezés változatos, ízletes, vitamin-
dús (zöldség, paprika, friss hús stb.). Felvételezés, 60 dkg kenyér, méz,
a tiszteknek dohány is.”¹¹¹ Egyes táborokban, mint például a székesfe-
hérváriiban, nemcsak a tiszteknek volt napi dohányadagjuk, hanem az
összes hadifoglynak.¹¹²

¹⁰⁸ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 5. o.

¹⁰⁹ HLI HM 38.001/el. – 1945.

¹¹⁰ HLI HM 37.470/el. – 1945.

¹¹¹ HLI HM 38.001/el. – 1945.

¹¹² Rác Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 143. o.

A levesekbe időnként húst is főztek, leginkább lóhúst. „Volt ott hús,
jó nagy darab húsok, de olyan bűdösek voltak, zöld színe volt. Én nem
tudtam megenni, akármilyen éhes voltam”, emlékezik Kovács Dávid a mo-
sonmagyaróvári fogolytáborbeli levesekre.¹¹³ „Rengeteg bűdös lóhúst
kaptunk”, írja egy másik egykori fogoly.¹¹⁴

Azonban az éhség idővel sokmindenre rákényszerítette az embereket.
A gödöllői gyűjtőtáborban a szemétben turkáltak, hogy éhségüket csilla-
pítsák. Így ír erről Hrdlicska István: „Az egyik épületszárny mögött volt
egy úgynevezett szeméttöszeggyűjtő, ahol az egyik fiatal társammal a tö-
megben mászkáltunk, folyton azt lesve, hogy hol lehetne valami enni-
valót vagy valami ehető enni, mert annyira éhezünk. Ott láttuk a sze-
mételepen, hogy több fogolytársunk gubérál a szemétben és leguggolva
valamit rágsálnak. Kérdeztem tőlük, találtak ennivalót? Ők nem szól-
tak, csak ujjukkal mutatták a szeméthalmazt, és csak akkor vettem észre,
hogy azokból mit ettek ők. Magam is beleturkáltam a szemétbe, és akkor
fedeztem fel, hogy különböző patás állatoknak a körmeit rágsálták. Egy
fogolytársammal beszélgettünk, aki gödöllői lakos volt. Őtőle tudtam
meg, hogy hogyan kerültek a hulladékba ezek az állati testrészek. A szov-
jet csapatok felfedezték a gödöllői, volt Horthy-kastélynak a pincéjében
lévő elvermelt vadakat (őzek, nyulak, fácánok stb.), és ezeknek a belső
részeit főzték meg a foglyok részére.”¹¹⁵

Május elsején a fogolytáborokban – központilag elrendelve – ünnepi
ellátásban részesültek a foglyok. Daróczi Zoltán a győri Frigyes laktanyabe-
li ünnepi ellátást így írja le: „Reggelire babos víz, tűzóraihoz babos víz.
Délben valamivel sűrűbb bableves, 4–5 kanál babfőzelék. Utána egy csajka
baracklevár 20 embernek. Igen nagy gondot jelentett a szétosztása.”¹¹⁶

Az ételmezés a fogolytáborokban amellet, hogy rendkívül kevés kaló-
riaértékű és silány volt, egyhangú, illetve egyoldalú is volt. Több héten
keresztül ették ugyanazt, attól függően, hogy a beérkező vasúti tehervo-
nat-szerelvények mit hoztak. A foglyok úgy segítettek magukon, ahogy
tudtak. „Akinak volt dohányja, mahorkája, az el tudta cserélni kenyérre.

¹¹³ Kovács Dávid vie. In: A vásárhelyi leventék... 75. o.

¹¹⁴ Török Pál vie. In: A vásárhelyi leventék... 75. o.

¹¹⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

¹¹⁶ Daróczi Zoltán: i. m. 28. o.

Ugyanis egyes gyűjtőtáborokban, fogolykórházakban a foglyok, de főként a tisztek kaptak naponta egy kis mahorkát.¹¹⁷

Táboroktól, táborparancsnokoktól, de leginkább az őroktól, illetve az őrparancsnokoktól függően a lágerrekhez elzarándokoló rokonok, ismerősök a kerítésen kívülről is bejuttathattak élelmet fogságban lévő szeretteiknek. Egy-egy ilyen sikeres akciónak az árát az őrök szabták meg, ami azt jelentette, hogy vagy a csomagbeadó vitt magával pálinkát, aminek fejében bejuttathatta hozzátartozójához a csomagot, vagy az őr a csomagból kivette a „vámot” és ezután már bejuthatott az. *Csánki Gábor* református tábori lelkész, egykori hadifogoly így emlékszik a kiskunfélegyházi constantinumbeli gyűjtőtábornál történetekre: „Mindennap jöttek a hozzátartozók százai. Megállhattak a templom mellett, és onnét kiabáltak be a neveket. Voltak őrök, akik megengedték, hogy beadhassák a csomagokat, de voltak olyanok is, akik elkergették azokat, akik szerették volna a csomagokat a drótkerítésen keresztül bedobni. Volt közöttük egy jószívű őr, Da-da-nak neveztük el, mert ez volt a szava járása. Még a hozzátartozókat is odaengedte a drótkerítés mellé, hogy beszélhesse nek azzal, akit megtaláltak. Volt egy őr, akinek a nyakában egy nagy kereszt lógott. Ez is nagyon jó őr volt. Egyik nap látom a templom mellett Laci öcsémet. Nagy volt az öröm. [...] Nem voltak ott a kerítés mellett a jószívű őrök, így Lacitól csak úgy kaphattam meg a hozott sonkát, hogy egy jó nagy darabot levágott belőle az orosz őr. [...] A sonkát szűkebb családdal [*fogolytársaival* – B. Z.] testvériesen elfogyasztottuk.”¹¹⁸ Ugyanakkor a táborba jutott csomag tartalma is, mire a címzetthez jutott – kézzől kézre járván –, folyamatosan csökkent. „Volt, aki egy négy kilogrammos csomagból mindössze: 4 db kukoricamálét, egy csipet vágott dohányt, egy csomag cigarettapapírt és 1 doboz gyufát kapott kézhez, és mivel a megkapott mennyiséget reklamálni merte, az őrszobán jól megbotozták.”¹¹⁹ A ceglédi táborparancsnokság például megengedte, hogy a hozzátartozók hetenként egyszer, vásárnap csomagokat adhassanak be, de amint a hozzátartozók a ceglédi polgármesternek írott levelükben panaszkodtak: „Ezt a csomagot azonban az orosz parancsnokságon kell elő-

¹¹⁷ VHBSZ 325. – 1992 Balog József vie. 7. o.

¹¹⁸ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 7. o.

¹¹⁹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 3. o.

zetesen bemutatnunk, és a jobb féhérműk és ízeesebb falatok eltűnnek belőlük, nem szólva arról, hogy minden alkalommal két-háromszáz csomag nem is jut el a címzetthez.”¹²⁰

Azonban nemcsak a hozzátartozók segítettek a hadifoglyok nyomorúságán, hanem a helybeli lakók is, gondolván arra, hogy valahol, valamelyik foglyotábornál az ő szerettüket is így segíti valaki, ismeretlenül is. A sajóecsegi hadifoglyotábornál lévők helyzetéről a sajóbábonyi körjegyzőség 1945. március 15-én jelentette a miskolci járás főszolgabírójának, hogy „az élelmezés nagyon gyenge; a foglyok általában panasszal vannak tele, s ha a lakosság nem táplálná mellékesen a foglyokat, állítólag a részükre kiutalt élelem mennyisége a létfenntartáshoz sem lenne elegendő”.¹²¹ Szirmabesenyőn a község jegyzője 1945. március 17-én, a Miskolc járási főszolgabíró utasítására jelentette, hogy a községben lévő gyűjtőtáborban elhelyezett hadifoglyok élelmezését csak azért lehetett kielégítőnek nevezni, mert a község lakossága mindennap meleg és hideg élelmet hordott a hadifoglyoknak.¹²² „Felsőzsolcán és Sirokon is megengedte a román őrsg, hogy a lakosság élelmet adjon be a hadifoglyoknak a szögesdróton keresztül.”¹²³

A hadifoglyoknak élelmük kiegészítésére adódhatott még egy lehetőségük. Ez a lehetőség a lágeren kívüli munkalehetőséggel járt együtt. Ahol, és akiknek sikerült a táboron kívüli munkára kijutniuk, azok számára ez a lehetőség sokszor az életben maradást jelentette. Ugyanis, akik a táborból kikerültek munkára, azok már a fogva tartóiktól is jobb ellátásban részesültek, de még ennél is többet jelentett a helybeli lakosság vagy a különböző segélyszervezetek által nyújtott segítség élelemben és gyógyszerben. A bajai foglyotábornál munkára kivitt foglyok 1944. december 8-ától a városban működő szociális konyhától is kaptak élelmet.¹²⁴ *Kantó Imre* így emlékszik a szegedi Csillagbörtönből vasúti munkára való kivezénylésénél kapott segítségre: „Volt egy szerelvény salak, azt köllött kirakni. [...] Úgy 10 óra körül jött két vöröskeresztes nő. Érdeklődtek, hogy hányan vagyunk, mert hoznak ebédet, meg arról, hogy van-e

¹²⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.232/pol. – 1945.

¹²¹ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

¹²² Uo.

¹²³ Zsiros Sándor: i. m. 221. o.

¹²⁴ BKMÖL XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945. december 15.

beteg. Jelentkeztem. Kérdezte, mi a baj? Megmondtam neki. Erre azt válaszolta, hogy az ebéddel hoznak gyógyszert. Délben meghozták az ebédet. Az étel jó volt. Mikor rám került a sor, odaadta a gyógyszereket. Megmondta, mikor mennyit köll bevenni. Az evést meg erőltették, hogy csak egyek, mert már nem akart menni az evés. Ebéd után mindenki kapott főtt tojást, kenyeret, meg egy fej vöröshagymát vacsorára.”¹²⁵

Sokszor a hadifogolytábor részére történő élelmiszer-felvételezésnél jutottak a foglyok pluszélelemhez: „Egy jó heti itt-tartózkodás alatt néhány esetben a kerítésen kívülre is mehettem. Felvételezni mentünk a foglyok részére a raktárból némi élelmiszert. Már a magyarok katonai felvételezési helyén szerzett tapasztalatok birtokában, némi ügyeskedéssel rendelkeztem, hogy hogyan is lehet valamilyen többletchez hozzájutni úgy, hogy ne vegye észre senki. Itt kamatoztattam gyakorlatban szerzett tudásomat. Bár jelentős élelmiszerhez nem jutottam, de néhány marék cukor és két darab sózott hal mégis bevándorolt a lekötött nadrágom szarába. Nem döntő jelentőségű szerzemény volt, no de hát a túlélés!”¹²⁶

Nem csak a munkahelyen, illetve munkára menet juthattak élelemhez a foglyok. A szegedi Csillagbörtönből „...kihajtották a népet – aki még tudott menni –, 8-as csoportokban a városi fürdőbe. [...] A civilek szórta közénk a hagymát meg az élelmet. Énelém is esett egy szép alföldi kenyér, de az a mocskos őr nem engedte felvenni. Belebökte a szuronyát és visszavágta a bedobó asszony felé. A civilek – főleg asszonyok és öregek – mindennek elkiabálták őket: Mocskos ruszkik. Piszkok, szemetek. Ami éppen a szájukra jött”, emlékszik *Kantó Imre*.¹²⁷

A gyűjtőtáborokban azonban az élelmezésnél sokszor a vízhiány okozta a legnagyobb szenvedést a raboknak. A sorokpolányi fogolytáborban 1945 pünkösdjén a rendkívül gyenge élelmezés mellett leginkább a vízhiány miatt szenvedtek a foglyok a májusi tikkasztó melegben.¹²⁸ Székesfehérváron, mivel iható víz nem volt a láger területén, ezért azt

¹²⁵ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 6. o.

¹²⁶ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 21. o.

¹²⁷ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 6. o.

¹²⁸ Egy táborbeli levele, amelyet egy tábori levelezőlapra sikerült kijuttatnia a lágerből Vas vármegye főispánjához 14 000 társa nevében. VML IV. – 401/b Főispáni iratok sz. n.

lajtós kocsikkal hordták oda.¹²⁹ A tetétlenpusztai táborban is csak egy kút volt a 11–15 ezer fogoly számára, amely körül óriási volt egész nap a tolongás.¹³⁰ A gödöllői gyűjtőtáborban még rosszabb volt a helyzet, mivel itt is csak egy kút volt, azonban itt már 30–40 ezer fő részére, és az is hamar fertőzőtté vált.¹³¹ Az itteni helyzetről a következőket írja az egyik túlélő: „Sokat szenvedtünk a víz hiánya miatt. Örültünk már annak is, ha esik a hó. Ezt esszük víz helyett. Jobb, mint a jégcsap, azt szopogatni kell, és közben az ember úgy érzi, hogy elfagy a nyelve. A friss hó könnyen olvad, csak nyelni kell. Enyhébb, napfényes napokon a tetőn megolvadt hó az eldugult ereszcsonatán átbukva lefolyt az udvarra. Az udvaron százak tolongtak, hogy minél többet fel tudjanak fogni edényeikbe a lefolyó hóléből. Ez nincs széttaposva, ez még tiszta víz. Így hittük, így gondoltuk akkor. Jóval később, 1950-ben a vállalatunknál, ahol dolgoztam, volt egy idős raktári segédmunkás. Ő mesélte, hogy ő is volt Gödöllőn. Ők a padláson voltak elszállásolva. Messze volt a padlás-tól a latrina, ezért azt a megoldást választották, hogy létrán felmentek a tetőkibúvó ablakhoz, és kipisiltek a tetőre. Lent a hólével ezt is felfogták az udvaron, és még örültek is neki.”¹³²

MINDENNAPI ÉLET A TÁBOROKBAN

Érkezés a hadifogolytáborokba

A fogolytáborokba újonnan érkezőknek át kellett esniük – egy többé-kevésbé mindegyik táborra jellemző – procedúrán. Ez a következőkből állt: létszámenellenőrzés, zabrálás, szőrtelenítés, rajokba, századokba, ezre-

¹²⁹ VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 4. o.

¹³⁰ Kadosa Árpád: i. m. 16. o.

¹³¹ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

¹³² VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 5. o.

dekbe beosztás és egyes táborokban fertőtlenítés valamint – ha az addig nem történt meg – a nemi betegek és a tébécések kiválogatása és elzavarása.¹³³

A fogolytáborokhoz érkezéskor a hadifogolykonvoj őrpáncsnokának létszám szerint kellett átadnia foglyait a gyűjtőtábor illetékes tisztjének. *Csernai Sándor* így emlékszik az átadás-átvételt: „A harmincezres létszámú [gödöllői – B. Z.] tábor lakói csak úgy nyüzsögtek az udvaron. Hosszú idő telt el, míg a prokodnaji őrség átvett bennünket. Egyesek még reménykedtek, hogy az igazoltatás megtörténik és elengednek mindannyiunkat. De az illúzió is hamar elszállt, amikor kinyílt a tábor kapuja és beszámoltak bennünket az átvevő örök. Bent azután újra felsorakoztattak, elszedtek mindent tőlünk és közölték velünk a tábor rendjét.”¹³⁴ Ilyenkor még az is előfordult, hogy útközben több civilt vetettek fogságba, mint ahányan útközben meghaltak vagy megszöktek. A felesleget egyszerűen eleresztették.¹³⁵

Érkezés után, amit addig nem vettek el, azt is igyekeztek elzabrálni a foglyoktól. Gödöllőn „a már jól ismert »módszer« szerint pokrócokat letéve a földre, egyenként mindenünket elvéve, sokakat levetkőztetve, a jobb csizmákat, cipőket is elvették”, emlékszik *dr. Varga Zoltán*.¹³⁶ Voltak, akiktől közvetlenül a táborba lépés előtt szedték el addig még megmaradt személyes tárgyaikat: „A kerítés bejárata előtt fehér köpenyes szovjet katonák minden soron végigmenve mindenkit teljesen kifosztottak. Még egy zsebkendőt sem hagytak senkinél. Ezután bevonultunk az udvarra”, olvasható *Baranyai Béla* visszaemlékezésében a gödöllői fogolytáborba érkezéséről.¹³⁷ Ugyanebben a táborban később a beérkező foglyoktól már csak szőrtelenítés után szedték el a foglyok személyes tárgyait, „fényképet, pénzt, borotvát, órát. Az éghető tárgyakat pedig elégették.”¹³⁸

¹³³ Csibye Mihály: SZU-rágta 1459 nap. Budapest, 1995., 30. o. Erről a „Szabadulás a tábrokból” című fejezetben majd részletesebben írunk. VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 3. o.

¹³⁴ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

¹³⁵ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 3. o.

¹³⁶ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 1. o.

¹³⁷ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

¹³⁸ VHBSZ 325. – 1992. Kiss János vie. 2. o.

Egészen más volt a helyzet a bolgárok által őrzött hadifogolytáborokban. A csertői hadifogolytáborban például a tisztek még a kardjukat is megtarthatták.¹³⁹

Végül vagy éppen legelőször „elosztályozták a népet, katonák, levették ide, civilek oda és bizony »doma« [az otthon, a hazamenetel – B. Z.] helyett szépen bemasírozunk a szögesdróttal körülvett táborba”, írja *Berta Imre* egykori levante.¹⁴⁰ Egyes gyűjtőtáboroknál, mint például a ságodínál még a táborba lépés előtt elkezdtek szétválogatni a foglyokat. „Bennünket a kerítésen kívül álló hosszú épületbe tereltek, majd megkezdődött az úgynevezett szortírozás. Orosz egyenruhába öltözött katonák fegyver nélkül, valamint váll-lapos orosz tisztek jöttek be az épületbe, és ruszin tolmácsok segítségével megkezdődött a válogatás. Legelőször a ruszinokat engedték el, akik a német és magyar alakulatoknál szolgáltak, majd onnét megszökve hazaigyekeztek. Utána a munkaszolgálatosokat, valamint azokat a nőket, akik a férjüket követve álltak be a menetbe. Utoljára jöttek azok, akiket fiatalnak tartottak, és a kinézetük szerint még gyerekeknek látszottak”, emlékszik *Hegedűs János*.¹⁴¹ A szögesdrót mögé kerülés után megkezdődött a foglyok a hadifogoly-alakulatokba szervezése, szerveződése, amint arról már a korábbiakban írtam.

A tiszteket is többnyire már táborba érkezésükkel elkülönítették a többiekől. A budapesti Ferenc József lovassági laktanyában egy alkalommal különleges eseménnyel párosulva történt ez meg. „A laktanyába való megérkezés után felsorakoztattak bennünket a laktanya udvarán. Megjelent hatalmas kísérettel a GPU budapesti parancsnoka, egy orosz kéksapkás ezredes. Végigmustrált bennünket, és engem, az egyetlen tisztet leválasztott a többiek közül és a több földszintes épület egyikébe irányított. A legénységet pedig egy óriási építménybe, a lovardába helyezték el”, olvasható *Dévényi J. Imre* visszaemlékezésében.¹⁴²

¹³⁹ Nagy Mihály tiszthelyettes visszaemlékezése. In: Gjurov: i. m. 55. o.

¹⁴⁰ Berta Imre egykori levante visszaemlékezése. In: A vásárhelyi levanték... 68–69. o.

¹⁴¹ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

¹⁴² VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 30–38. o. (Az NKVD-s tiszt kilétéről nyilvánvalóan a tolmács vagy a szovjet örök útján volt tudomása az egykori hadifoglynak.)

A hadifoglyok tábori hétköznapijai

Létszámellenőrzések, sorakozók, sorbaállások

A hadifoglyok legfőbb táborbeli elfoglaltsága a sorbaállítás, a sorakozó volt. A foglyoknak a napok nagy részét, naponta 5–7 órát – sokszor hidegben, esőben, fagyban – a láger udvarán ácsorgással kellett eltölteniük, aminek három fő oka volt.

Először is, az élelemosztásnál kellett sorba állni, ha a fogoly valamiféle meleg löttyhöz akart jutni. Érzékletes képet fest erről a jászberényi lágerbe került *Csuhány Endre* partizánzászlóalj-parancsnok: „Az ételosztás alkalmával végtelen hosszú sorokban, végtelen ideig toporogtunk, egy-egy centimétert lépve csajkáinkkal, míg az osztóablakhoz értünk. Közben tábori csendőrök, tolmácsok ütlegekkel igyekeztek a rendet fenntartani. Végre, ha megkaptuk a félcsajkányi híg borsólevest, pillanatok alatt megittuk.”¹⁴³

Másodszor pedig a gyakori létszámellenőrzések, a proverkák miatt, amelyeket addig folytattak, míg kétszer egymás után nem stimmelt a foglyok száma. Ezért órákat, sokszor félnapokat kellett ácsorogva eltölteniük a raboknak. Harmadszor, az egészségügyi szemlék alkalmával kellett a foglyoknak az itteni alakulataik szerint, meztelenül ötös sorokba rendeződve a tábor udvarán állniuk. Az utóbbiak alkalmával válogatták ki az éppen következő vasúti szállítmányba a foglyokat. Így emlékezik erre *Kiss János* egykori táborlakó: „Virradat után razbiráty, haraso popiáty sorakozó. [...] Naponta itt is többszöri sorakozó, létszámellenőrzések és az Oroszországba kiszállítandó transzportok összeválogatása történt. Rendszeres módszerünké vált az, hogy igyekeztünk a sorakozó elől a latrinára hivatkozva kibújni. Sajnos, az ilyen kibúvók az aznapi menázi elvesztésével jártak.”¹⁴⁴ A lágeren kívül lévő hozzátartozók így látták messziről a tábori életet: „Amint messziről láthatjuk, a foglyok közül csak igen keve-

sen dolgoznak, hajnali három órától egyfolytában állnak, illetve körbeszaladnak az udvaron.”¹⁴⁵

A létszámellenőrzések rendkívüli módon elhúzódtak, az örök nehezen tudták számba venni a foglyokat, a létszám sehogy sem akart egyezni, szinte ahányszor megszámozták, annyiféle eredmény jött ki. A proverkák elhúzóadásának okait kiválóan írja le *Balog József*: „A reggeli és esti létszámellenőrzés kész kálvária volt. Ötös sorokban sorakoztunk, az állandó hasmenésben szenvedők félóránként szaladgáltak a WC-re. Aki nem bírta az álldogálást, az felment a szobájába. Közben a súlyos betegek meghaltak. Így sohasem sikerült a pontos létszámot megállapítani. Tavasz közeledtével ez már elviselhető volt. Esőben a létszámellenőrzés kész cirkusz volt.”¹⁴⁶

Székesfehérváron a Szent György kórházi lágerben még az ivóvízért is órákat kellett sorba állni.¹⁴⁷ A tiszteknek a napi foglalkozása abból állt, hogy „délelőtt vártuk az ebédet, azután a vacsorát.”¹⁴⁸

Zabrálás

Bár a foglyokat elfogásuk után többször megmotozták, és elvették személyes tárgyaikat – amint arról már írtam –, mégis, a leleményes raboknál mindig maradt valami. Ezért a gyűjtőtáborokban – akárcsak a börtönökben – többször tartottak zabrálast. Ez úgy zajlott le, hogy a kiválasztott fogolycsoportnak a földre leterített pokrócára, zubbonyára vagy kabátjára kellett kiraknia minden nála lévő tárgyat, majd a policájok megmotozták a rabokat, és elvették a foglyok személyes tárgyait, sokszor jobb ruháikat is. Az is előfordult, hogy a Vörös Hadsereg katonái, intézményesen a foglyotáborok lakóitól próbálták feltölteni személyi szükségleteiket. Egy ilyen eseménynek volt részese *Csánki Gábor* is: „Egyik nap mindenkinek a körletében kellett tartózkodnia. Nem mehetett ki az udvarra senki sem. Jöttek százával oroszok – fegyverrel nem léphették át a tábor kapuját –,

¹⁴³ Csuhaný Endre: *Ha ég a ház*. Budapest, 1988., 246. o.

¹⁴⁴ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 4. o.

¹⁴⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.232/pol. – 1945.

¹⁴⁶ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 7. o.

¹⁴⁷ Gombkötő Mihály: *Visszaemlékezés háborús hónapjaimra*. In: *A vásárhelyi levélték...* 153. o.

¹⁴⁸ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 33. o.

és megkezdődött a zabrálás. Mindenkinél itt is a pokrócra kellett kiöntenie hátizsákja tartalmát. Az én zabrálóm – szerencsétlenségemre – egy politikai tiszt volt. Eleinte nagyon rendes volt, de amikor a Biblia került a kezébe, megkérdezte, hogy mi az. Én is, de a tolmács is mondotta, hogy Biblia. Erre ő az arcom közé vágta a Bibliát azzal a szavakkal, hogy »Nyema bozse« (Nincs Isten). Mérges volt, de tőlem nem vett el semmit. Igaz! Nem is volt mit elvennie. Amikor azt a kijelentést tette, hogy »Nincs Isten«, abban a pillanatban eszembe jutott, hogy még a kárpátoki harcoknál saját fülemmel – nem is egyszer és nem is egy nap – hallottam az orosz katonák kétségbeesett kiáltását, hogy »Bozse moj, Bozse moj!« (Istenem, Istenem!).¹⁴⁹

A folyamatos zabrálások következtében – mivel a Vörös Hadsereg katonái között a legnagyobb hiány jó lábbelikből volt – a foglyok közül sokan lábbeli nélkül maradtak. Még a hadifoglyokból megalakított, az Északkeleti-Kárpátokba kivonuló 1. magyar vasútépítő ezred egyik zászlóaljánál is „60 fő mezítlábas” volt.¹⁵⁰ Ezért történhetett meg, hogy Vas vármegye főispánja június 1-jén azzal a kérelemmel fordult Szombathely város szovjet katonai parancsnokához, hogy a sorkipolányi (sorokpolányi) hadifoglytáborban lévő magyar katonák „lábbeliszükségletének biztosítására a szombathelyi börtönből 20 darab bőrt utaljon ki.”¹⁵¹

Munka

Mindegyik hadifogly-gyűjtőtáborban adódott munkalehetőség a rabok számára. Még akkor is így volt ez, ha lehet találkozni olyan dokumentummal, amelyik ennek az ellenkezőjét állítja. A Letenyei járás volt hadigondozó tisztjének 1945. augusztus 27-ei jelentésében például a következőket írta a bajai hadifoglytáborban tapasztaltakról: „Sem a tiszti, sem a legénységi állománybeliek munkát nem végeztek.”¹⁵² Ugyanakkor Baja város közgyűlési jegyzőkönyvében az olvasható, hogy a bajai hadifoglytáborból is vittek ki munkára foglyokat, akik a városban működő szociá-

¹⁴⁹ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 7. o.

¹⁵⁰ Kis András: A Magyar Honvédség... 17. o.

¹⁵¹ VML IV. – 401./b Főispáni iratok 196./1945.

¹⁵² HLI HM 38.001/el. – 1945.

lis konyhától kaptak meleg ételt.¹⁵³ A két dokumentumban rejlő ellentétnek több oka is van. Először is, nem egy időszokról szólnak. Míg a táboron kívüli munkáról szóló a bajai hadifoglytábor fennállásának egész idejéről szól, addig a másik már csak a tábor utolsó, a felszámolást megelőző időszakáról, amikor már kialakult szisztéma szerint működött a tábor, és már a korábbi létszámokhoz képest jóval kevesebben voltak, tehát kevesebb emberrel lehetett megoldani az ellátásukat. És bár valószínű, hogy a hadigondozó tiszt ottlétekor valóban nem vittek foglyokat külső munkára, és a táborlakók általánosságban véve nem dolgoztak, az azonban bizonyos, hogy a belső munkákat továbbra is a foglyokkal végeztették, ilyeneket mint: konyhai munkák, fertőtlenítés, halottak eltemetése stb. Az előbbihez hasonlóan előfordul olyan visszaemlékezés is, amely már önmagában hordozza az ellentmondást, nyilván azért, mert azt a munkát, amit végeztek, nem tartotta munkának, pontosabban olyan munkának, amelyet a szovjetunióbeli táborokban végeztek, azaz, hogy napról napra minden munkaképes embernek 10–12 órát kellett dolgoznia. *Szűcs Imre* a következőket írja a székesfehérvári foglyotáborról: „Dolgozni nem kellett, mert azon a koszon nagyon nem bírtunk volna dolgozni.” Majd a folytatásból mégis az derül ki, hogy a táborlakók munkájából „fölépült vagy húsz kemence, ahol a kenyeret sütötték, és vagy harminc-negyven katlan, ahol a levest főzték petróleumoshordókban.”¹⁵⁴

A munka azért volt sokszor a szó szoros értelmében életbevágó a foglyok számára, mert a munkát végzők pluszélelmet kaptak, ami pedig a hadifogságban az életet jelentette. Főként akkor jártak jól a hadifogly munkások, ha a táboron kívül kellett, illetve lehetett dolgozniuk, mivel akkor a lakosságtól, a hazai szociális szervezetektől a fogságbelinél sokkal táplálóbb, jobb és kiadósabb ételmezt kaptak, sőt még esetenként gyógyszerket is.¹⁵⁵ Ezért tehát kiváltság volt az, ha valakit kiválasztottak munkára, kivéve talán, ha az a munka a halottak eltemetése volt. Ráadásul a külső munka lehetőséget adott a szökésre is, amire volt, nem is egy példa. Ennek kivédésére a táborparancsnokság többféle módszert is alkalmazott. Volt, hogy egyszerűen beszüntették, illetve szüneteltették a foglyok

¹⁵³ BKMÖL XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945. december 15.

¹⁵⁴ Szűcs Imre vie. In: A vásárhelyi leventék... 79. o.

¹⁵⁵ Lásd: „Az ételmezés” című alfejezetet.

számára a táboron kívüli munkavégzést, és az elvégzendő munkát a civil lakossággal végeztették el.¹⁵⁶ A másik lehetőség a munkára menők őrségének megerősítése volt.¹⁵⁷ Megint másutt a magyarokat nem engedték ki a táborból dolgozni, csak a németeket és az egyéb nemzetiségűeket, mint például Kiskunfélegyházán a zárdabeli lágerből.¹⁵⁸

Gödöllőn „munkavégzési lehetőség szinte mindig volt mind a táboron belül, mind a táboron kívül. Ilyenkor némi többletélélemhez, dohányhoz (mahorkához) jutottunk, amit mindig kenyérre lehetett cserélni. Mindig igyekeztem külső munkára menni, mert ez a lehetőség elősegítette a vegetálást és a szökési lehetőséget is”, emlékszik dr. Varga Zoltán, ami általában igaz volt az összes táborra.¹⁵⁹ Mint ahogy már a fentiekben is említettem, mindig volt belső munka, ami hozzátartozott a láger létéhez, mindennapos életéhez. Ilyenek voltak az ételmezéshez, a fertőtlenítéshez, az egészségügyhöz (például latrinaásás vagy latrinaürítés, a halottak eltemetése) kapcsolódó feladatok.

Azonban ezeken kívül is akadt munka a táborokban, főként azok kialakításakor. Így a légerek körülkerítése szögesdróttal, priccsek ácsolása, fertőtlenítőkemence építése, a romos épületek viszonylagos helyrehozatala, kenyérsütődék létrehozása stb.

Sőt a táborokban általában – akárcsak a szovjetunióbeli céltáborokban – külön műhelyeket hoztak létre, többé-kevésbé hozzáértő foglyokból, a különböző szükségessé váló javítások és egyéb munkák elvégzésére. A szegedi repülőtéri táboron belül például volt egy úgynevezett iparos század, amely cipészekből, asztalosokból, szakácsokból, szabókból és egyéb szakmák képviselőiből állt. Ők nem jártak ki a táborból dolgozni, hanem elsősorban a szovjet katonaságot szolgálták ki, és ritkábban a foglyokat is, ha ez utóbbiak tudtak valami ellenértéket adni, leginkább dohányt. „Az »iparos század« ellátása lényegesen jobb volt, mint a többi fogolyé, ami testi kondíciójukon is meglátszott. Nem voltak nyüzött ábrázatúak, a ruházatuk is sokkal rendesebb volt, és a betegségek sem ritkították olyan nagymértékben soraikat.”¹⁶⁰ A gödöllői hadifogolytáborban a

„kórházrészlegben” található tyúkketrecek felhasználásával alakítottak ki műhelyeket a szabók, a cipészek számára.¹⁶¹

A külső munkák többsége is a légerek életéhez kapcsolódott. A légerek ételmezésénél általános volt, hogy külső raktárakból vagy vasúti vagonokból kellett az élelmiszert a táborba szállítani, és a rakodást természetesen foglyok végezték.¹⁶² A fertőtlenítők működtetéséhez,¹⁶³ a lágerőrség és a policájok szállásának a fűtéséhez favágásra volt szükség. Szegeden olyan nagy volt a láger és a városban lévő szovjet katona- és magyar kórházak faigénye, hogy a Széchenyi tér 50–100 éves platánfáit is ki akarták vágni, amit csak nehezen tudott a város elkerülni.¹⁶⁴ Azonban a leginkább lehangoló munka a halottak eltemetése volt, amelyre így emlékszik az egyik hadifogoly, aki maga is jelentkezett ilyen munkára, a dupla adag étel ígéretében és a szökés lehetőségében bízva: „A munkánk a halottak levetkőztetése volt, valamint gödröket ásni, melyekbe tömegével kellett behordani őket és eltemetni. Nem lehetett már nem elvégezni ezt a nagyon szomorú munkát, mely reggeltől egész estig tartott. Utána annyira rosszul voltunk, ennek a szörnyű munkának a hatására, hogy két napig se a kenyeret, se a pocsék levest nem tudtuk megenni.”¹⁶⁵

A szegedi Csillagbörtönből sokan mentek a repülőtérre dolgozni, építeni az új lágert. Az itt dolgozókat a hozzátartozók előzetes értesítés után meglátogathatták, és az örök jóindulatától függően kisebb-nagyobb csomagdézsma után néhány kilós csomagokat is kaptak a foglyok.¹⁶⁶

A külső munkák másik része már nem a foglyotáborhoz kapcsolódott, hanem a Vörös Hadsereg ellátásához. A táborlakókat egyrészt rakodómunkára vezényelték ki, többnyire a vasút mellé. A szegedi foglyotáborból folyamatosan vittek ki embereket a Tiszai és a Rókusi pályaudvarra, különböző rakodómunkák elvégzésére, mint például salakkilapátolás, liszteszszakok vagonba rakása stb.¹⁶⁷

¹⁶¹ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 8. o.

¹⁶² VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 20–21. o.; VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6. o.; VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vie. 3. o.

¹⁶³ Egy fertőtlenítőkazán napi faszükséglete 180–200 kilogramm volt. (CsML XXI. 507. Szeged város Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvei 1945. április 10.)

¹⁶⁴ CsML XXI. 501/b. Csongrád megye főispánjának iratai 251/1945.

¹⁶⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 3. o.

¹⁶⁶ Király Mihály vie. In: A vásárhelyi leventék... 80. o.

¹⁶⁷ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 6. o.

¹⁵⁶ HLI HM 33.428/el. – 1945.

¹⁵⁷ HLI HM 33.428/el. – 1945.

¹⁵⁸ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 7. o.

¹⁵⁹ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2. o.

¹⁶⁰ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

Másrészt különböző helyreállítási munkálatokra vittek ki foglyokat. Székesfehérváron a Szent György kórházbeli lágerből például naponként egy-egy századot rendeltek ki a vasúti sínek helyreállítására.¹⁶⁸ Szegeden a közeli sertéshizlalda takarítására is vittek ki foglyokat a Csillagból.¹⁶⁹

A külső munkák alakalmával előfordult, hogy a munkára kivitt foglyokat a nap végeztével nem hozták vissza a táborba, hanem külső helyen szállásolták el őket, a munkálatok elvégzéséig. „Megjelent a kapitány katonákkal. A kaputól a nép odébb állt, mert félt, hogy valahová elviszik. Mi Palival maradtunk, hogy halljuk, mit beszélnek. A kapitány azt mondta, hogy neki köll 60 ember. De vissza nem hozza. Kint lesz a szállás. A Tisza pályaudvaron lesz a munka: lisztet köll vagonba rakni. Pali ezt mind megértette. Mondtam is Palinak, csak ki innen. Még talán szökni is sikerül. Szerencsénkre ide is kijutottunk. Egy emeletes ház volt dróttal körbekerítve, az volt a szállásunk. Sajnos, őr volt bőven. Tízcsoporthoz osztottak. Minden tíz emberhez két őr. A Tisza partján voltak hatalmas raktárak, tele liszttel. Azt köllött vagonokba rakni meg átosztályozni. Itt jó volt a koszt, mert a 80 kg-os zsák másképpen nem megy. Naponta háromszor kukoricakása tele hússal, meg kenyér. Este meg vittük velünk a lisztet, sütöttük a lángost a kályhákon. [...] Itt, a Tisza pályaudvaron raktuk a vagonokat. Egészen pünkösdig. Pünkösöd napján aztán a jó örök is megvadultak. Elkezdtek a népet sorakoztatni”, emlékszik *Kantó Imre* Szegeden eltöltött hadifogságának legszebb időszakára.¹⁷⁰

A székesfehérvári laktanyabeli fogolytáborból egészen hosszú időre, közel két hónapra Mórra vittek ki egy hadifogolycsoportot, ahol egy kastélyt kellett rendbe hozniuk és fát vágniuk.¹⁷¹

A foglyok osztályozása, kiválogatása

A gyűjtőtáborokban többféle szempont szerint osztályozták, válogatták szét a foglyokat. Először is – amint azt már említettem –, általában a tisz-

¹⁶⁸ Gombkötő Mihály: Visszaemlékezés háborús hónapjaimra. In: A vásárhelyi levélték... 153. o.

¹⁶⁹ Eszes Vendel vie. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni!... 397. o.

¹⁷⁰ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 7. o.

¹⁷¹ Rác Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi levélték... 143. o.

teket különítették el a többi fogolytól. Másodszor, a hadifoglyokat több táborban nemzetiségük szerint is csoportosították.¹⁷² Intapusztán, érkezés után másnap felsorakoztatták a foglyokat, és felszólították őket, „hogy aki szerb, román vagy csehszlovák állampolgár, vagy beteg, álljon ki a sorból. Aki beszélte a szerb, román, vagy cseh nyelvet, azt elengedték.”¹⁷³ A ságodi fogolytáborban történt hasonló válogatásról, illetve szabadon bocsátásokról számol be *Hegedűs János* is: „...megkezdődött az úgynevezett szortírozás. Orosz egyenruhába öltözött katonák fegyver nélkül, valamint váll-lapos orosz tisztek jöttek be az épületbe, és ruszin tolmácsok segítségével megkezdődött a válogatás. Legelőször a ruszinokat engedték el... [...] Utána a munkaszolgálatosokat, valamint azokat a nőket, akik férjüket követve álltak be a menetbe. Utoljára jöttek azok, akiket fiatalnak tartottak, és a kinézetük szerint még gyerekeknek látszóttak. [...] ...az oroszok »kiszuperálták« és hazaengedték őket.”¹⁷⁴ A betegek és a rokkantak kiválogatásával együtt kezdték el az idősebb és – ahogy az az előbbi idézetből is kiderül – a legifjabb korosztályhoz tartozók összeírását, akiket szintén elengedtek. Végül, a megmaradt foglyokat egészségügyi állapotuk szerint osztályozták: „Első kategória: nehéz fizikai munka. Második kategória: könnyű fizikai munka. Harmadik kategória: munkára alkalmatlanok voltak. Fokozatosan elengedték őket.”¹⁷⁵

Nyilvántartás

A hadifoglyokról személyenkénti nyilvántartás készítése tárgyában nem voltak egységesek a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok. Ebből arra következtethetünk, hogy erre vonatkozóan a táborparancsnokok részére nem történt központi utasítás, hanem a táborparancsnokok saját hatáskörükben döntöttek ezekről. Többnyire nem vezettek ilyen nyilvántartásokat. A legtöbb visszaemlékezésben az olvasható, hogy őket marhacsorda módjára számolták le a táborba menetelkor és a vagonokba bete-

¹⁷² HLI HM 38.001/cln. – 1945.

¹⁷³ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 3. o.

¹⁷⁴ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu (Letöltve: 2006. 07. 11.)

¹⁷⁵ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 5. o.

reléskor. Vagy csak egyszerűen megjegyezték, hogy a gyűjtőtáborban eltöltött időszakban „semmiféle személyi adatot nem vettek fel rólunk”.¹⁷⁶

Azonban ezekben a lágerekben is a funkcióval bírók – a tábor belső parancsnoka, tolmácsok, illetve policájok, egészségügyisek, ezred-, zászlóalj-, sőt egyes helyeken a rajparancsnokok – személyi adatait feljegyezték, mivel – amint az már említettem – nekik feladataikból adódóan jobb helyzetük, s ebből következően több lehetőségük és nagyobb esélyeik voltak a szökésre.

Ugyanakkor nem kevés azon lágerok száma, ahol már készítettek lajstromokat. A visszaemlékezések alapján úgy tűnik, hogy a magyarországi gyűjtőtáborok közül a nyugat-magyarországiakban került sor ilyen nyilvántartások készítésére. Talán azért, mert ezekben a táborokban már többségben voltak a *Szálasi*-féle magyar hadseregben szolgáltak, illetve a *Szálasi*-kormány kiszolgálói. Az is lehet, hogy a korábbi tapasztalatok indították a táborvezetőségeket arra, hogy nyilvántartásokat készítsenek az esetlegesen sikeresen megszököttek könnyebb kézrekerítése miatt, és ezzel együtt az NKVD tekintélyének, illetve a szovjet hatalom előli sikeres menekülés lehetetlenségének a demonstrálására. A visszaemlékezések különbözőségére még egy lehetséges magyarázat, hogy csak egy időszak után – nyilvánvalóan egy központi utasítás nyomán – kezdték el felvenni a gyűjtőtáborokban a foglyok adatait.

Az intapusztai és a rigyáci táborban a hadifoglyokat lajstromba vették, amely tartalmazta a fogoly nevét, rendfokozatát, vagy azt, hogy civil, a születési és a lakóhelyre vonatkozó adatait.¹⁷⁷ Mosonmagyaróváron, és Baján is – lehet, hogy csak egy időszak után, mivel a sok visszaemlékező közül csak kevesen említik – felvették a foglyok személyi adatait.¹⁷⁸ A győri és a székesfehérvári fogolytáborban az érkezés után 1–2 héttel „adatlapokat” készítettek a foglyokról, többször ugyanazokkal a kérdésekkel kihallgatva őket, s összehasonlítva az eredményeket.¹⁷⁹

¹⁷⁶ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 33. o.

¹⁷⁷ Tar Kálmán: i. m. 8–14. o.; HLI HM 38.001/el. – 1945.; VHBSZ 115. – 1992. Nyerges István vie. 4. o.; VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 3. o.

¹⁷⁸ Szuromi József vie. In: A vásárhelyi levonték... 74. o.

¹⁷⁹ Daróczi Zoltán: i. m. 27. o.; Rác Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi levonték... 144. o.

Politikai szűrés

A gyűjtőtáborokban a nyilvántartások felvétele vagy azok hiánya nem akadályozta meg az NKVD kék és zöld sapkás tisztjeit, illetve beosztottjait, hogy megkezdjék az elfogottak politikai szűrését. Dr. Varga Zoltán így emlékszik erre: „Néhány nap után NKVD-s tiszték jöttek fényképalbummal, és egyenkénti kihallgatásra vittek, ami azzal járt, hogy nem mehettünk be az épületbe, amíg ez a kihallgatás folyt, azaz szétválasztottak bennünket. Legnagyobb meglepetésemre engem négyszer vittek vissza, és egy fényképalbumban lévő nyilas egyenruhás 28 éves férfival vélték azonosítani. Mindenáron rám akarták bizonyítani, hogy én azonos vagyok a fotón lévővel. De szerencsére a magyarul is beszélő tiszt magyarázta, hogy én iskolai tanuló vagyok, nem voltam katona és a WM-ben [*Weiss Manfréd Gyár* – B. Z.] dolgoztam... stb. Talán megkérdezték a WM-et, és ott talán valaki emlékezett rám, s így végül elengedtek. (A 25 évet biztos nem úsztam volna meg.)¹⁸⁰ A hadifoglyok politikai szűrése nemcsak fényképek alapján történt, hanem szembesítések alkalmával is. A bolgár és a román őrizetű táborokban is megjelentek az NKVD emberei. A csurgói, bolgár hadifogolytábor-beli élményéről a következőképpen ír *Schlegel Oszkár*: „Nyugalmunkat semmi sem zavarta, csupán egy alkalommal, amikor megjelent két szovjet zöld sapkás katona egy rosszképű ember kíséretében. Minket felsorakoztattak az udvaron, ez az ember mindenkit végigmért, és akire rámutatott – ilyenek talán ketten voltak –, azt a zöldsapkások kiemelték a sorból, tehergépkocsira tették és elvitték, talán örökre.”¹⁸¹

Egyes hadifogoly-gyűjtőtáborokból az NKVD kiemelte és elvitte azokat, akik a Szovjetunióban a magyar megszálló alakulatoknál szolgáltak, különösen, ha a partizánvadász osztagokban. Rajtuk kívül még kiemelték a bori munkatábor tisztjeit, az antifasiszta ellenállási mozgalomban részt vevők leleplezőit és elfogóit, valamint a kopjasokat, akiket később a GULAG lágereiben letöltendő kényszermunkára ítélték.¹⁸² Az is előfordult, hogy a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya kért ki

¹⁸⁰ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2. o.

¹⁸¹ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vie. 3. o.

¹⁸² HLI HM 38.001/el. – 1945.; Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu (Letöltve: 2006. 07. 11.); Kadosa Árpád: i. m. 20–21. o.

különböző bűnökkel vádolt foglyokat a hadifogolytáborokból szembeállításra.¹⁸³

Hegedűs János, a kopjasok¹⁸⁴ közé beállt levente így emlékszik – öt kopjástársával együtt történt – a székesfehérvári hadifogolytáborból való elvitelére: „Kitárult a porta ajtaja és az utca felé mutatva az orosz tiszt a jól ismert szót, a »davaj, davaj«-t hangoztatva kitessekel bennünket az utcára. Irtózatoss félelem fogott el, de azt hiszem, ebben a félelemben a többi bajtársam is osztozott. Legalább tíz, állig felfegyverzett orosz katonára vett bennünket körül két farkaskutyával, és ránk parancsoltak, hogy kettesével álljunk egymás mögé. Az orosz katonák – akik körülvettek bennünket –, arca a mindenre elszánt képet mutatta.”¹⁸⁵ Hegedűs Jánossal együtt, hasonló indokkal, szintén a ságori fogolytáborban eltöltött idő után a székesfehérvári hadifogolytáborból emelte ki és vitte el az NKVD 1945. április közepén Borsódi Józsefet, Németh Emilt, Szvoboda Ferencet is. Őket az NKVD kelet-európai központjában, Baden bei Wienben ítélték el 10–15 évi, a GULAG lágereiben letöltendő kényszermunkára.¹⁸⁶

Szabadidő, kultúrfoglalkozások

Amikor éppen nem volt sorakozó és nem kellett az élelemért sorba állni, akkor a foglyok többsége pihenéssel „vegetált” vagy éppen ezzel próbált javítani legyengült, beteg állapotán, és gondolataik hazaszálltak, szeretteik felé. „A tavaszi napfelkeltéket nagyon szerettük, mert szépek voltak, és sugarainál megfáradt testünket melengettük. Egyik délután szép zongorajáték hangjaira lettünk figyelmesek. Jó néhányan odamentünk a garázshoz, ahol egy német fogolytársunk a »Tavaszi zsongást« játszotta szívhezszólóan. A szép zene hallatára nagyon elérzékenyültünk, sze-

¹⁸³ HLI HM 26.262/el. – 1945.

¹⁸⁴ A második világháborúban a magyarországi harcok vége felé a leventékből próbáltak szervezni olyan diverzáns alakulatot, „kopjasok” néven, amely majd a szovjetek által elfoglalt területen fejtette volna ki a tevékenységét. Azonban két-három hetes kiképzés után, reménytelennek ítéelve meg mindenféle ilyen próbálkozást, 1945 március második felében ez az alakulat feloszlott, és tagjainak többsége hazaindult otthonába, kisebb részüket Nyugatra.

¹⁸⁵ Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu (Letöltve: 2006. 07. 11.)

¹⁸⁶ Rózsás János: Gulag lexikon. Nagykanizsa, 2008., 68., 168., 332., 441. o.

münkből a könny kicsordult”, emlékszik Kalmár Imre ceglédi fogolytáborban eltöltött időszakának egy részletére.¹⁸⁷ Azonban az esti vagy a napközbeni pihenés sem sokáig volt zavartalan, s nemcsak az ételosztások és a sorakoztatások miatt. Takács Péter írása személetesen tükrözi a táborokbeli „pihenések” hangulatát, valamint a ruszin policáj-tolmácsok magyar nyelvismeretét: „Körletünkben volt egy reumás fájdalmakkal küszködő ember, akinek napközben nem volt semmi baja. De lefekvés után elővette a borzalmas fájdalom és hajnalig úgy ordított, hogy nem lehetett tőle pihenni. Hiába jelentettük. Úgy gondolom, hogy semmiféle kérelmünk még csak el sem jutott a láger parancsnokságához. Csak az a ruszin örült, aki közvetlen a mi körletünk felügyeletével volt megbízva, végezte munkáját, a szovjet parancsnokság legnagyobb meglepődésére. Sajnos, a mi körletünkben nem működött WC, így a tőlünk néhány száz méterre lévő latrinához kellett járni. Ezt a távolságot főleg az éjszaka felébredő, vizelés emberek nem nagyon vállalták, a kitartó havazás és a februári igen jelentős hideg miatt. Inkább a körletünkhöz közeli drótkerítésig mentek és a hódombra rávizeltek. Nem mondom, hogy a sűrű vizeletől sárga felület valami szép látványt nyújtott, de el lehetett viselni. De a mi emberünknek, a volt ruszin kecskepásztornak más volt a véleménye. Megszokottá vált, hogy napközben többször megjelent az elmaradhatatlan furkósbottal a kezében. Feltépte a körlet ajtaját és emígyen szólt be, illetve ordított »jó magyarsággal«: »Rugom az a picse, csuszom az a gang, adok néked dróthugyozni, KIFIKLI!« Ha a hangját meghallottuk, ezek után népszerű szólássá vált köztünk: »Gyerünk, mert mindjárt kifikli lesz. Kifikli – kifelé«.”¹⁸⁸

Akik jobb erőben voltak, azok többször végigjárták a táborot ismerősöket, jobb életkörülményeket keresve, vagy pedig bekapcsolódtak a táborokban kialakult cserekereskedelembé. Kinek mije volt, próbálta elcserélni arra, ami kellett neki. Csak azt tudták elcserélni, amit sikerült megmenteni szovjet őreiktől vagy a belső rendfenntartó policájok zabrálasaitól. Az emberi leleményesség és a korrupció lehetőségét kihasználva a foglyoknak a legkülönbözőbb tárgyakat sikerült, a számtalan motozás ellenére is maguknál tartaniuk, illetve megszerezniük. Természetesen

¹⁸⁷ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 8. o.

¹⁸⁸ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 23. o.

a legnagyobb, illetve a legforgalmasabb, tehát tranzitlágeri funkciókat is ellátó hadifogolytáborokban alakultak ki a legnagyobb „piacok”, a legnagyobb cserekereskedelem. „Naponta egész nap »piac« volt, ahol hihetetlen áruk jelentek meg. Az ember nem tudja, hogy azután, hogy mindent elvettek a foglyoktól, honnan volt ez az áru”, írja *Rácz Lajos* a székesfehérvári laktanyabeli táborról.¹⁸⁹ „Cegléden már több, számos hadifogolytábort megjárt fogoly volt. Dörzsölt vagányok. A táborban minden harmadik nap összesnúroztam egy kalap pénzt. Óriási zsibvásár volt. [...] Jánosnak sikerült egy éles kisméretű tört szerezni. Kovács István bicskát csencselt, én pedig egy fenőkövet és egy új svájcisapkát vettem”, emlékszik *Balog József*.¹⁹⁰

A hadifogolytáborokban a legfőbb „valuta” a cigaretta, illetve a mahorka, vagyis a dohány volt. Leginkább kenyérre, evőeszközre, ruhára vagy egy kis darab papírra cserélték, hogy értesíthessék hozzátartozóikat hollétükről. Ugyanis a foglyoktól minden iratot, amit azok nem tudtak jól elrejtteni, elvették és elégették. A másik „valuta” a kenyér volt, amiért szintén mindent lehetett „venni”. A zabrálásoknál megmentett pengő értéke – akárcsak a lágeren kívüli világban – a táborokban is rohamosan csökkent. A jánosházai fogolytáborban például „száz pengő lett egy cigaretta ára, húsz pengőbe került egy csikk, és tíz pengőt kellett fizetnie annak, aki arra kérte bagózó társát, fújjon egy kis füstöt a szájába.”¹⁹¹ Gödöllőn is egy cigarettáért száz pengőt kellett fizetni, de voltak, akik egész napi kenyéradagjukat is odaadták érte. Az új cigarettatulajdonos „átszellemült arccal, élvezettel eregette a füstöt. A sóvárgók egymást taszigálva igyekeztek olyan helyzetbe kerülni, hogy a füst feléjük szálljon, legalább abból szippantsanak. A kalmárlelkűek pedig öt pengőért adtak egy szájba fúvást.”¹⁹²

A hadifogságban igen sokan nem a saját ruhájukban voltak, hanem abban, amire a szovjetek lecserélték ruháikat, vagy éppen, amihez jutottak a háborús időszak kálváriájában. Ruhákat nemcsak nagyságuk vagy minőségük miatt cseréltek, hanem az esetlegesen vele kapott élelemért;

esetleg félelemből; mert vagy német, vagy mert tiszt volt, és attól tartottak, hogy emiatt rosszabb lesz a helyzetük. *Takács Péter* a miskolci fogolytáborban rövid időn belül több ruhacserét is lebonyolított: „Hogy, hogy nem, az egyik magyar fogolynak nagyon szép, új, német katonazubbonya volt. Ez az ember engem kifogott, hogy cseréljük el egymás között az én magyar zubbonyomért, és még ad rá egy pakli jó magyar dohányt. A sok kapacitálást meguntam, no meg a dohány miatt is ráálltam a boltra. A német zubbony jónak bizonyult, bátran viseltem, amíg egy német katonára egyszer csak megszólított, hogy menjek be vele a német barakkba. Valami istállóféle épület volt. Meleg és nagy tisztaság volt. Mindjárt előkerített egy német katonát, akin viszont egy új magyar tűzérparolis zubbony feszült. Azonnal tudtam, miről lesz szó. Szőrért szőrt cserélünk. A kitűnő új magyar zubbonyt még jobban megszerettem, mert tiszta és féregmentes volt.”¹⁹³

Ha valakinek kelendő foglalkozása volt, akkor ebből „jól élhetett”, kiegészíthette a fejadagját, és egyéb előnyökre is szert tehetett. Volt a kiskunfélegyházi zárdabeli fogolytáborban egy órásmester, aki az örök és a policájok, valamint a foglyoknál maradt órákat különböző jutalom – többnyire élelem – fejében javíttatta. Egy érdekes esetet mond el ezzel kapcsolatban az egyik fogolytárs: „A mi szobánkban volt egy hadifogoly, aki órásmester volt. Úgy a magyar hadifoglyok, mint az oroszok részére az órákat javíttatta. Egyszer csak jön be egy kis orosz katona tolmáccsal. Az órásnak átad egy vekkerórát azzal a kéréssel, hogy csináljon belőle egy kis órát, mutatva a karján lévő kis órát, hogy olyat. Órásunk hiába tiltakozott – tolmács útján is – hogy nem tud ilyet csinálni. Addig erőszakoskodott, míg az ablakból – ahol az órás dolgozott – felvett és elvitt egy karórát azzal, hogy a vekkerből csináljon magának egy kis órát. Ilyenek is történtek.”¹⁹⁴

A testileg-lelkileg meggyötört, összetört embertömeg hangulatáért, lelki megerősödéséért egyes táborokban maguk a foglyok kezdtek el „kultúrfoglalkozásokat” szervezni, több-kevesebb sikerrel, hogy a letargiába esett foglyokat kisegítsék mély lelki válságukból, és gondolataikat eltereljék saját bajukról. *Takács Péter* is hálásan emlékezik egy ilyen esetre:

¹⁸⁹ Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi levélték... 143. o.

¹⁹⁰ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 16. o.

¹⁹¹ Fogság és csaszi. Budai Dániel, pákozdi lakos visszaemlékezése fogságba indulásának körülményeiről. Szabad Föld, 1991. május 14., 11. o.

¹⁹² Csiby Mihály: i. m. 39. o.

¹⁹³ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 23. o.

¹⁹⁴ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 8. o.

„A különböző összetételű emberek közül kiváltak a tehetséges szellemi készséggel is megáldott elmék. Egy Jakab nevű, civilbe' elfogott férfi próbálta életben tartani ezt a már lelkileg széjjelhulló tömeget. Úgy emlékszem, az újságíró, de magát költőnek is nevező férfi igen jó hatással volt rám. Kultúrdélutánokat szervezett, szerepeket osztott. Részemre is kiszignálta Gyóni Géza: Csak egy éjszakára című versét, amit sajnos nem tudtam megtanulni. Egyre másfelé járt a gondolatom, és az elég rapszodikus lelkivilággal nem tudtam mit kezdeni. Apátiába estem. Bár nem először, és nem is legutoljára. Jöttek ennél még kegyetlenebb idők is.”¹⁹⁵

Más táborokban már a táborparancsnokság kezdeményezte ezeket a „foglalkozásokat”. Természetesen, ezek a kultúrfoglalkozások akkor kezdődtek, kezdődhetnek el, amikor már nem volt olyan zsúfoltság a lágerekben, amikor az életfeltételek már sokat javultak a fogolytáborokban, azaz a nyári időszakban, amikor már csak egy-két hónap volt hátra a fogolytábor felszámolásáig.

Baján a nyomott hangulatot a parancsnokság gyakori színházi előadásokkal igyekezett ellensúlyozni.¹⁹⁶ Azonban e „színházi előadások” némelyike inkább volt nevezhető bohóckodásnak, derül ki *Kadosa Árpád* írásából: „A nap folyamán kihajtottak bennünket az udvarra, ahol férfiak nőknek öltözve bohóckodtak, táncoltak harmonikaszó mellett.”¹⁹⁷

Székesfehérváron a laktanyabeli fogolytáborban is voltak színházi előadások is, ahol a női szerepeket is természetesen férfiak játszották. Azonban itt többször volt „sikeres hangverseny, neves, fővárosi művészek felléptével”, akik szintén ottani, táborbeli hadifoglyok közül kerültek ki.¹⁹⁸ Jászberényben a táborvezetőség a hadifoglyokból katonazenekart alakíttatott, amelynek igen változatos volt az összetétele: „jugoszláv szárnykürtös, szlovák mélyszárnykürtös, és valami sváb klarinétos és magyar postás-, vasutas-, katona- és leventezenészek.”¹⁹⁹

Az 1945 májusára felépített szegedi repülőtéri mintatáborban mintaszerű volt a napirend, és a kulturális élet is: „Ez a tábor az előzőkhöz viszonyítva – sokkal egészségesebb életkörülményeket biztosított: min-

¹⁹⁵ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 23. o.

¹⁹⁶ HLI HM 38.001/el. – 1945.

¹⁹⁷ Kadosa Árpád: i. m. 22. o.

¹⁹⁸ Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 143. o.

¹⁹⁹ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 23. o.

dennapi hajnali ébresztő után létszámmellenőrzés, betegnyilvántartás következett, majd a reggeli pótkávé kiosztása az egész napi kenyéradaggal, utána szabadfoglalkozás, majd ebéd kiosztás, újból szabadfoglalkozás és késő délután vacsoraosztás, majd takarodó. [...] A táborban időnként szórakoztatták a foglyokat, amennyiben szép számmal akadtak fogoly magyar artisták, zenészek, sőt színészek is. Elsősorban azonban a német hadifoglyok szervezték meg a viszonylag nívós színpadi előadásokat, amelyek fő témája az otthon maradt család, a haza, a honvágy és a hadifogoly-állapotuk volt”, emlékezik *Michalik Kázmér*.²⁰⁰ Ugyanerre a táborra és ugyanezen időszak kultúrfoglalkozásaira így emlékszik vissza egy másik fogoly: „A táborban délelőttönként külön foglalkozások keretében a tisztek közérdekű előadásokat tartottak gazdasági, állattenyésztési, méhészeti stb. kérdésekről. Míg délutánonként futball és kézilabda, eseténként sakk, továbbá térdzene, ének, hetenként színház” volt.²⁰¹ A bajai fogolytáborban is voltak sportesemények: „Majd labdarúgó-mérkőzést rendeztek, amelyen nem csupán nézőként szerepeltünk. Az eredmény: FTC–DFC (azaz Fogoly Tisztek Clubja–Davaj Futbal Club) 2:3. Hiába, a jobb erőben lévők győztek a technikásabbak felett”, emlékszik *Kadosa Árpád*, hadifogoly tiszt.²⁰²

Csurgón a viszonylag kisebb létszámú bolgár őrizetű hadifogolytábor lakóinak szokatlanul jó helyzetük volt. A tisztek jó időben a major udvarán olvasgattak, társalogtak, kártyáztak. A tábor tisztí része körbe sem volt kerítve, és a foglyok örök nélkül mehettek a tábor határául szolgáló Márjás-patakba fürödni, s az örök csak messziről figyelték őket. De nem is akartak szökni erről a biztonságos és – a háborús viszonyok között – kellemes helyről, mert tudták, hogy kint zaklatásoknak lettek volna kitéve. Sőt a táborparancsnokság a csurgói cigánybandát is két vasárnapi alkalommal berendelte a maguk és a foglyok szórakoztatására.²⁰³

²⁰⁰ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

²⁰¹ HLI HM 38.001/el. – 1945.

²⁰² Kadosa Árpád: i. m. 22. o.

²⁰³ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vie. 2. o.

Kapcsolat a kerítésen túli világgal minimális volt. A gyűjtőtáborokat teljes titoktartás vette körül. Amint azt már idéztem *Cséffalvay István* jelentéséből is, hogy a magyarországi táborok „jóformán megközelíthetetlenek” voltak.²⁰⁴

Több hatóság és különböző segélyszervezeteknek a képviselője próbálta meglátogatni a lágereket, de néhány kivételtől eltekintve sikertelenül. „Tapasztalat szerint a szovjet táborhatóságok semmiféle polgári egyénnek vagy egyesületnek – néhány esetben a kommunista párttól eltekintve – semmiféle kívánságát nem teljesítették, sőt azok a táborokat meg sem tudták közelíteni”, olvasható a továbbiakban *Cséffalvay* már idézett jelentésében.²⁰⁵ És valóban, a rendelkezésre álló dokumentumok is – kisebb finomításokkal, de lényegében – alátámasztják az őrnagy tapasztalatait. Sőt az is, hogy egy-egy 20–30 vagy akár 40 ezer fős hadifogolytáborról a helyi önkormányzat különböző szintű testületeinél alig-alig keletkeztek ezekkel a táborokkal, illetve a bennük őrzött foglyokkal kapcsolatos iratok!

A nagysimonyi körjegyző is július 21-ei jelentésében arról számol be az intapuszti fogolytáborral kapcsolatban a járási főjegyzőnek, hogy „...mind ez ideig a legjobb igyekezet mellett semmiféle téren a táborral a táborparancsnokság merev elzárkózottsága miatt az érintkezést felvenni nem tudtam.”²⁰⁶

Híreket, információkat a lágerekből ki-, illetve a lágerekbe bejuttatni csak rendkívül nehezen, az őrség éberségének kijátszásával vagy pedig – megvesztegetéssel elérve – azok hallgatólagos hozzájárulásával lehetett.

A fogolytáborokból semmiféle levelet nem engedtek ki. Minden írószert, papírt elvettek a raboktól, ezért sokan a ceruzát szétharapták és

²⁰⁴ HLI HM 35.328/el. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények 2006/1., 209. o.

²⁰⁵ Ua. 208. o.

²⁰⁶ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva a Nagysimonyi körjegyzőség 505./1945. sz. irata.

csak a grafitot tartották meg, amelyet könnyen el tudtak rejtteni a motozások, illetve a zabrálosok idején, s így leveleket tudtak írni szeretteiknek.²⁰⁷

A foglyoknak nemcsak hogy levelezni volt tilos, de még azt sem lehetett hivatalos úton megtudni, hogy kik vannak egy-egy lágerben őrizve. Jászberény polgármestere is, a hozzá beérkező kérelmeknek eleget kívánván tenni megpróbálkozott a városában lévő hadifogolytábornál tudakozódni a bent lévő személyekről, de mint az öcsödi előjárásnak adott válaszából kiderül, „a fogolytábor parancsnoksága semmiféle felvilágosítást nem ad a táborban lévő foglyokról”.²⁰⁸

Mivel a többszörös szögesdrót kerítéssel körülvett fogolytáborokat tilos volt megközelíteni, az információváltást a rabok és a hozzátartozók között többnyire az ún. kőposta látta el. Ez úgy működött, hogy a levélküldő a „levelet”, vagyis az információhordozó papírdarabot egy kőhöz erősítve, vagyis a követ a papírba csomagolva áthajította a szögesdrót kerítésen. *Kiss János*, a gödöllői fogolytábor egykori „lakója” így emlékszik erre: „Ha sikerült meglőgni a sorakozóról, bár az az élelem elvesztésével járt, akkor a latrinánál létesített kőpostázás, hírhozó-hírvívő tevékenységekbe kapcsolódunk be. Ennek eredményeképpen a ceglédi fogolytáborig tudtak bennünket követni merész hozzátartozóink!”²⁰⁹

A kőpostázás és a szélpostázás – gyalogmenetek vagy vasúti szállítások közben eldobott „leveleknek” a címzettekhez való eljuttatása – következtében jelentős népvándorlás indult a gyűjtőtáborok felé, illetve onnan esténként haza vagy az átmeneti szállásokra. *Kovács Imre* útban a gödöllői tábor felé ekként látta ezt: „Valóságos emberáradat hömpölygött velünk szemben; fiatal gyerekek és öreg emberek, mindenféle korosztályú nő. Megviselten, fáradtan, rémült arckifejezéssel jöttek, mintha tényleg egy nagy rostából estek volna ki, s most iparkodnak haza; magunk korabeli férfiakat nem láttunk közöttük.”²¹⁰

A hozzátartozók több száz fős tömege verődött össze naponta a fogolytáborok közelében, akik közül sokan a táborok mellett is éjszakáztak a nyári időszakban. Győrben, miután a Frigyes laktanyából létrejött a fogolytábor, egyre több asszony és gyerek közelítette meg a tábort. Cso-

²⁰⁷ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vic. 2. o.

²⁰⁸ JNSzML V. 73/b Jászberény város polgármesterének iratai 508/1945.

²⁰⁹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vic. 2. o.

²¹⁰ Kovács Imre: i. m. 190. o.

portosan álltak a pesti műúton, körülbelül 80–100 méterre a drótkerítés-től és be-bekiabáltak, keresve hozzátartozóikat.²¹¹

A gyűjtőtáborok mellett összegyűlt hozzátartozók és a táborbeliek (örök és öröttek) közötti kapcsolatról, viszonyról ad rendkívül érzéletes leírást Kovács Imre, aki „közelről tanulmányozhatta” e viszonyt a jászberényi lágernél: „A drótkerítésen belül [*a foglyok* – B. Z.] úgy nyüzsgöttek, mint a megbolygatott hangyaboly, és idegesen egymást torkolták le, mert nem hallották, hogy milyen nevet kiabálnak a kaputól távol tartott, minduntalan elkergetett asszonyok. Néhány száz méterre a laktanyától fejedős nők álltak csoportosan, lábuk elé helyezett kosárral. Ezek a derék parasztasszonyok, feleségek, anyák és testvérek száz és száz kilométereket utaztak, gyalogoltak, ha meghallották, hogy a fiuk, férjük vagy a testvérük ebben vagy abban a fogolytáborban van. Az örök nem engedték be őket, közel sem mehettek a kerítéshez, mert az első figyelmeztető lövés után, ha nem távoztak, beléjük eresztettek egy sorozatot; messziről kiabálták hozzátartozójuk nevét. Ha ott volt, addig ügyeskedtek, míg a csomagot be nem adhatták, sokszor napokig vártak türelmesen; ha nem volt ott, mentek a következő táborhoz, és előlről kezdték a próbálkozást. Az orosz örök ordítottak és lövöldöztek, az asszonyokba belerugdaltak, kosaraikat felborították; azért az utak valahogy kialakultak: korrumpált oroszok borért, pálinkáért, cigarettáért vagy a dézsmálás lehetőségéért vállalták a csomagok bevitelét.”²¹²

A foglyok hozzátartozói által a ceglédi polgármesterhez írt 1945. áprilisi levélben leírtak is megerősítik a fentieket: „A tábor megközelíteni csak abban az esetben lehet, ha az orosz öröket dohánnyal, pénzzel, pálinkával vagy egyébvel megvesztegetik. Ebben az esetben elnézik, hogy a hozzátartozók nagy távolságból a neveket kiabálják és a szólítottak kézfeltartással jelentkeznek, vagy apró kavicsokra kötött leveleket dobálnak ki és ezt a járókelők felszedik. Különben az örök az ott ácsorgó asszonyokra lőnek, ütik-verik őket, s már három esetről tudunk, amikor kórházba kerültek.”²¹³

²¹¹ Daróczi Zoltán: i. m. 27. o.

²¹² Kovács Imre: i. m. 156. o.

²¹³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.232/pol. – 1945.

A szögesdróton belül és kívül állók között sajátos kommunikációs jelrendszer alakult ki. „A latrina környékén itt is működött a kifelé és a befelé történő különböző jelzési formák továbbítása az utánunk idáig eljutó hozzátartozóink között. Csak egy példát említek. Ha a fogoly által eszközölt kifelé jelzés azonosult a táboron kívülről befelé adott jelzéssel, ez azt jelentette, hogy a fogoly és a hozzátartozó kapcsolata létrejött. Ezt követően, a táboron kívül álló hozzátartozó, ha a két kezével kör alakú jelt formált és egyik csuklóját függőlegesen a kör alakú jel fölé helyezte, akkor azt közölte, hogy valamilyen hazai csomagot fog az illető fogoly részére beküldeni. Természetesen az ilyen információknak tisztas távolságuk volt és így az egymás felismerése az adott hang, a külalak, forma, valamint az egymás felé adott jel útján jött létre.”²¹⁴

Azonban nem mindenütt sikerült a kapcsolatfelvétel: „Hiába oszoltunk széjjel, hiába vettük körbe az épületet [*a Pávilon laktanyabeli fogolytábor* – B. Z.], hogy legalább csak egyet láthatnánk közülük abban a nagy emberrengetegben, sűrűségben nem tudtuk felismerni a mieinket. Egyforma kopasz, mocskos, elgyötört, eltorzult arcú volt mind. A távolság is nagy volt, a nevüket pedig nem lehetett bekiabálni [*a nagy hangzavar miatt* – B. Z.]”, emlékszik vissza az egyik asszony.²¹⁵

A beküldött csomagokban ugyanakkor csak élelem és ruházat lehetett, papír és ceruza nem. A ceglédi, huszárlaktanyai lágerbe augusztusban és júliusban már nem lehetett csomagot beadni: „A bánásmód igen szigorú volt. Levelezés, élelmiszer beküldése, a drótkerítés megközelítése a látogatók részéről ott-tartózkodásom alatt tilos volt”, írta jelentésében az egyik volt hadifogoly.²¹⁶

A kerítésen kívüli világgal a kapcsolatfelvétel másik lehetősége a foglyoknak a táborokból külső munkára – többnyire favágásra vagy vagonrakodásra – történő kivitele volt. Ekkor a foglyok személyesen is beszélgethettek szerettükkel, amennyiben az örök ezt – a kellő mennyiségű és minőségű étel és ital (többnyire pálinka) ellenében – megengedték. Ezenkívül a munkára kimenők postási, üzenetközvetítői szolgálatot is végeztek fogolytársaik számára. Kiskunfélegyházán, a zárdából (Constantinum)

²¹⁴ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vic. 3. o.

²¹⁵ Interjú özv. Kéky Gyulánéval. In: Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?... 17. o.; Idézi: Szemelvények... 12. o.

²¹⁶ HLI HM 35.214/el. – 1945.

kialakított lágerből a szökési esélyek, illetve lehetőségek miatt, a lágerparancsnokság csak a németeket engedte ki munkára a táborból: „Miután megtudtam – írja az egykori hadifogoly tábori lelkész –, hogy német asztalosok járnak ki közvetlen a református templom mellett lévő műhelybe dolgozni, az ő segítségükkel levélben felvettem a kapcsolatot Kovács Ferenc lelkész testvéremmel, akinek a magyar hadifoglyok százai köszönettel tartoznak. Én naponta küldtem neki a leveleket továbbítás végett. És hamarosan jöttek a levelek Feri bácsihoz, amiket ő a németek közreműködésével beküldött a táborba nekem, és én azokat továbbítottam a címzettek részére.”²¹⁷

A hadifoglyok számára szintén megnőtt a lehetősége a szeretteikkel és a táboron kívüli világgal való kapcsolatfelvételnek, ha őket a fogolytáborokból súlyos betegségük folytán hadifogoly- vagy vöröskeresztes kórházakba vitték ki, vagy a hadifogolytábor kórházrészlegébe.²¹⁸ Ezeket az intézményeket, illetve a kórházrészlegeket, mivel bennük viszonylag kevesen és többségében súlyos állapotú betegek voltak, kevésbé szigorúan – volt amelyiket alig – őrizték, és ezekbe naponként járhattak be a vöröskeresztes nővérek, a különböző egyházi rendek apácái, sőt a papokat is beengedték gyóntatni, lelki vigaszt nyújtani.²¹⁹ Balog Józsefet a gödöllői Magyar Állami Baromfitenyésztő Kísérleti Tangazdaság területén kialakított – ahogy a foglyok nevezték, „tetűfarmi” – hadifogoly-kórházbeli tartózkodása idején rendszeresen meglátogathatták a családtagjai, és egy-egy látogatás alkalmával 20–30 percet (!) is engedtek nekik beszélgetni, természetesen csak a kerítésen keresztül. Ezekre azért kerülhetett sor, mert a súlyosan beteg, legyengült foglyok szökésétől nem kellett tartani, mert amint írja: „Még nem tudtam járni, úgy támogattak ki.” Itt is, mint a fogolytáborokban: „A csomagot a tolmácsok hozták be. Az ór 2 dl pálinkáért megengedte, hogy 2 dl-t nekünk is behozzanak.”²²⁰

A szovjet táborhatóságok a hadifogolytáborban meghaltak személyi adatait sem engedték kivinni. Németh Alajos plébánosnak a soproni fo-

²¹⁷ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 7. o.

²¹⁸ HLI HM 24.650/eln. – 1945.

²¹⁹ Historia Parochiae Jászberény anno 1944/45. 1945. március 31-ei bejegyzés; Németh Alajos: Sopron könnyes és véres dátumai. Sopron, 1993., 186. o.

²²⁰ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 11. o.; Lásd még: az „Egészségügyi körülmények” című alfejezetben.

golytábor betegeit gondozó vöröskeresztes nővér segítségével sikerült kijátszania az örök éberségét, akik a nővért a ki- és a belépéskor megmozgatták. A vöröskeresztes nővér sűrű hajába rejtve, apró papírdarabkákon, többszöri alkalommal összesen 35 meghalt személy adatait sikerült kicsempészni, de sajnos, a plébánosnak a titokban eltemetett foglyok csak egy részének a nyughelyét sikerült beazonosítania.²²¹ Németh Alajos soproni plébánosnak paptársával sikerült meglátogatnia annak öccsét a soproni lágerben, sőt a barátságos öröknek köszönhetően még egy kis csomagot is átadhattak a fogolynak.²²²

A szovjet őrizetű hadifogolytáboroknál akadtak olyan különleges esetek is – mint már „A táborok belső rendje” című alfejezetnél említettem –, amikor a táborparancsnokság megengedte a belső táborparancsnokoknak, illetve egyes, a bizalmukat elnyert tiszteknek, hogy szeretteiket fogadhassák a táborban, vagy pedig, hogy a városba szabadon, kíséret nélkül bemelessenek.²²³

Azonban a bolgár őrizetű hadifogolytáboroknál egészen más volt a helyzet, mint a szovjetekénél vagy a románokénál. A bolgár katonai parancsnokok és örök példát adtak emberségből, bajtársiasságból. Ők nem egy embertelen, szovjet típusú hatalom alattvalóiként, annak képviselőiként viselkedtek hazánkban. Az őrizetükben lévő foglyokhoz a csomagok eljuttatása, a látogathatóság nem különlegesség volt, hanem egyrészt a genfi konvenció által meghatározott jogokból fakadó természetesség, sőt a látogatások engedélyezése még a konvención is túlmutató, a legyőzött foglyok iránti bajtársiasság, együttérzés fokát is jól jelzi. Elsőként hadd idézzek dr. Béky Júliának a pécsi hadifogolytáborban tett látogatásáról írt riportjából, amelyet az *Új Dunántúl* 1945. július 8-ai számában közölt: „Némi szorongó érzéssel közelíték a kapu felé, s az őrálló katona körül beszélgető öt-hat bolgár egyenruhás láttára már-már arra gondolok, hogy

²²¹ Németh Alajos: Sopron könnyes és véres dátumai. Sopron, 1993., 186–187. o. (Írásának hitelességét teljes mértékig alátámasztja a Magyar Vöröskereszt Egylet Sopron városi fiókegyletének a 194/1945. sz. jelentése, amelyben ugyanazon 35 halott hadifogoly adatai szerepelnek. MHKI Második világháborús halotti kimutatások. Győr-Moson-Sopron megyei anyag.)

²²² Németh Alajos: Sopron könnyes... 186–187. o.

²²³ HLI HM 33.010/eln. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 137.507/7. – 1945. és HLI HM 33.428/eln. – 1945.

talán be sem engednek, mikor észreveszem, hogy egymás után fordulnak be a kapun civil ruhás emberek, nők, férfiak, vegyesen, anélkül, hogy valaki is feltartóztatná őket. Gyanakvó kérdezősködéssel engem sem faggatnak, hogy kihez jövök, és mit akarok? És így magától értetődő természetességgel belépek az udvarra.”²²⁴ Valószínűleg a riport „az újságírói szabadsággal élve” kissé „fényezi” a valóságot, mégis, ha csak a fele is igaz, akkor is kiválóan érzékelteti a szovjet és a bolgár fogva tartás közti különbséget. Azonban valóban túl engedékenyek lehettek a bolgár őrök a hadifoglyok látogatóival, mert április 14-én *Vaszil Popov* ezredes, az 1. bolgár hadsereg hadifogoly-szolgálatának a parancsnoka levélben értesítette és egyben kérte Baranya vármegye főispánját, *dr. Boros Istvánt*, hogy a hadifogolytáborok látogatásának heti 3 napra korlátozása rendjének kialakításában működjön együtt: „Az utóbbi időben tapasztalható, hogy azokban a hadifogolytáborokban, ahol magyar hadifoglyok is vannak, mindennap a községekből és a városokból érkeznek a hadifoglyok feleségei, gyermekei, kik a táborok körül csoportosulnak és nehezítik az őrség munkáját a táborrend betartásában és betartatásában. Kérem intézkedését az önök közigazgatása felé a községek és a városok lakosságának hivatalos értesítése érdekében, hogy a látogatások a hét következő napjain tehetők: vasárnap, szerdán és pénteken.”²²⁵ Megdöbbenő ez a – szovjet fogva tartókhoz képest különösen – rendkívüli humánus, bajtársias hozzáállás a fogva tartottakhoz.

Ugyanakkor az újságcikk mellett a visszaemlékezők is megerősítik a bolgár katonák bajtársiaságát, emberségét. *Schlegel Oszkár* tartalékos mérnök zászlós, aki a csurgói hadifogolytáborba került, a következőket írja visszaemlékezésében: „Gagov kapitány [*a hadifogolytábor parancsnoka* – B. Z.] igazi bajtársi módon bánt velünk, megengedte, hogy látogatókat fogadjunk, s azt sem kifogásolta, hogy az akkor 10 éves leányom egy éjszaka a lágerben velem aludt, mivel Csurgón tartózkodó feleségem Kaposvárra utazott a kiszabadulásom ügyében.”²²⁶ A csurgói bolgár fogolytáborból kimehettek a tisztek a városba katonai kísérettel. Sőt itt még arra is volt példa, hogy a szomszédos plébániáról bejöhetett a táborba a pap misét

²²⁴ Új Dunántúl, 1945. július 8., 6. o.

²²⁵ Baranya Megyei Levéltár (BML) XXI: 1./a., Főispáni iratok 981/1945.; idézi Gjurov Alexander: i. m. 54. o.

²²⁶ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vie. 3. o.

tartani.²²⁷ (Genfi konvenció III. cím, 16. cikk: „A hadifoglyoknak vallásuk gyakorlására teljes szabadságot kell biztosítani, ideértve a hitfelekezetük istentiszteletein való részvételt.”²²⁸)

Az eddig fellelt dokumentumok szerint a magyarországi szovjet őrizetű hadifogolytáborokba magyar részről a legtöbbször *Cséffalvay István* őrnagynak, a honvédelmi miniszter megbízottjának sikerült bejutnia, illetve tárgyalnia a fogolytáborok parancsnokaival. Több alkalommal, összesen tizenkét magyarországi hadifogoly-gyűjtőtábort sikerült meglátogatnia mintegy fél éven belül.

Mivel a fogolytáborokat teljes hírzárlat vette körül, óriási értéke lett a mégis kikerülő információknak. Ebből adódóan ezt egyesek anyagi, míg mások politikai tőke kovácsolására próbálták felhasználni, de a hadifogolyügybe bekapcsolódó párttagok többsége az őszinte segítségnyújtás vágyával fogott munkához. Mindegyik párt megalakította a saját „hadifogoly-irodáját” és a már szabadult hadifoglyoknak nyújtandó különféle segítségnyújtásokon kívül próbálták összegyűjteni a táborlakók és a szabadulók névjegyzékét, valamint lapjaikban megjelentették a kőpostán üzenők nevét, hogy majd azok családtagjai vagy rokonai átvehessék az üzeneteket a szerkesztőségeknél. Az országos napilapokban, mint például a *Kis Újságban* („Hadifogoly-üzenetek” címmel), a *Világban* valamint a *Szabad Népben* sorra jelentek meg a különböző táborokból kikerült névsortöredékek.

A kényes témáról a helyi újságok nagy része semmilyen hírt sem közölt a településükön, illetve a régiójukban lévő hadifogolytáborokról, így például a *Győri Munkás*, a *Győri Hírlap*, a *Ceglédi Barátság*, a *Cegléd*, a *Tiszavidék*, az *Új Zala*. Csak kevés helyi lap és csak igen csekély mértékben közölt híreket ezekről a táborokról, mint például a *Délmagyarország*, a *Kecskeméti Lapok* vagy a *Zala*. Mindez természetesen érthető a szovjet megszállás alatt nyögő országban, ahol még a miniszterelnöknek, *Dálnoki Miklós Bélának* is előzetesen be kellett nyújtania cenzúráztatni rádióbeszédét a SZEB-hez.²²⁹

²²⁷ VHBSZ 367. – 1992. Schlegel Oszkár vie. 3. o.

²²⁸ Magyar Törvénytár, 1936. évi törvénycikkek. Budapest, 1937., 363. o.

²²⁹ HLI HM 48.144/el. – 1945.

Szovjetunióba őket. Sajnos, azt nem tudjuk, hogy ezen információkat a lágerparancsnokok, a szovjet katonák vagy a belső rendfenntartó és tolmács funkciót ellátó, ún. policájoktól kapták, mindenesetre reménykeltő segítség volt ez a hozzátartozók számára.

A „Hetvennégy kecskeméti hadifogoly levele az alsópatyi fogolytáborból” című írás a *Kecskeméti Lapok* 1945. július 26-ai számának címlapján jelent meg.²³² 1945. augusztus elején még 16 kecskeméti fogoly üzenete jutott el a *Kecskeméti Lapok*on keresztül a hozzátartozókhoz, ebből a táborból.²³³ A jánosházai fogolytáborból 1945. augusztus elején 4 kecskeméti lakosnak sikerült hazaüzennie a *Kecskeméti Lapok* című helyi újságon keresztül.²³⁴

Az újságok segélyével dolgozó politikai törtetőkön kívül sokkal veszedelmesebbek a hadifogolykérdést saját anyagi előnyükre, üzletszerűen kihasználó és titkos sajtópropagandával működő „hadifogoly-szabadítók”, akikről a „Szabadulás a táborokból” című fejezetben majd bővebben szólnok.

HITEGETÉS ÉS PROPAGANDA A TÁBOROKBAN ÉS A TÁBOROKRÓL

A gyűjtőtáborokban, akárcsak a szovjetunióbeli céltáborokban, folyamatos volt a hitegetés. Az egyik leggyakoribb hazugság, amelyet már addig is sokszor hangoztattak, hogy azért kell a következő táborba menni, vagy szállítani őket, mert ott működik az igazolóbizottság, amelytől majd megkapják a bumáskát, az igazolást, és utána „szkoro damoj”, vagyis hamarosan hazamehetnek. A másik leggyakoribb hazugság arról szólt, hogy azért szállítják őket tovább, mert Budapesten vagy éppen Debre-

²³² Főcíme: Üzennek hadifoglyaink. *Kecskeméti Lapok*, 1945. július 26., 1. o.

²³³ *Kecskeméti Lapok*, 1945. augusztus 2., 1. o.

²³⁴ Uo.

cenben besorozzák őket az új Magyar Honvédségbe. *Dévényi J. Imre* így emlékszik erre: „Megnyugtatónkra szélteben-hosszában terjesztették, hogy megalakult Debrecenben Vörös János hadserege, amely segíteni fog a dicsőséges Vörös Hadseregnek az utolsó fasiszta, náci bitangok maradványainak felszámolásában, akik Ausztriában még mindig ellenállnak, de már nem sokáig. Mi nem bántuk, ha Debrecenbe visznek, mert ott talán már jobb lesz az ennivaló, ugyanis az árpakását már nagyon untuk.”²³⁵

Mindezekkel együtt a hadifogolytáborokban megkezdődött a foglyok „demokratikus” átnevelése. Ennek többféle módja volt. A leggyakoribb az volt, hogy a tábor közepén egy emelvényen naponta felolvasást tartottak az *Igaz Szóból*, a Vörös Hadsereg magyar nyelvű propagandalapjából, vagy a *Szabad Népből*, a Magyar Kommunista Párt központi lapjából. „Mindennap délelőtt rendszeresen kaptuk a Szabad Népet, mely nemcsak tájékoztatott minket a legfrissebb politikai eseményekről, hanem a nagyon nélkülözött WC-papírt is pótolta. A legfontosabb események közé tartozott a csepeli gyárban folyó munkaverseny, mert itt gyártották a dicsőséges Vörös Hadsereg részére a kulacsokat és a csajkákat. A Szabad Népből megtudtuk azt is, hogy Imrédy és Bárdossy hurokra kerültek és már hozzák is hazafelé őket Nyugatról, hogy a népbíróság halálra ítélje őket. A lap majdnem minden oldalán lehetett olvasni újjáéledő fasiszta jelenségekről és a reakcióról, mely fehér és fekete színekben állandóan zavarja az ország újjáépítését. Révai írta az uszító vezércikket. Szerepelt az újságban a Horthy-fasizmus is, melyet a legsötétebb jelzőkkel illettek. A Moszkvából hazatért kommunista »hazafiak« sok dicséretet kaptak, mert ők végzik a magyar nép »feltámasztását«, és ők segítik az újjáépítést. Szó volt arról is, hogy a becsületes parasztok hogyan kergetik el falun a kizsákmányoló földesurakat. Szóval nagyon »izgalmas« cikkek voltak az újságban, melyet mindennap dél felé kaptunk meg a nagyon gyenge vagy semmilyen ebéd mellé”, emlékszik az egykori hadifogoly.²³⁶

A hitegetésről és a propaganda másféle módjáról így ír *Sramó József* a martonfapusztai táborban tapasztaltak alapján: „Elérkezett 1945. május 1. is. A deszkafalak tele plakátokkal: Éljen május 1., a munkások ünnepe, stb. De Rákosi Mátyás képe is. Akkor nem tudtam, ki ő, valami nagy em-

²³⁵ VHBSZ 376. – 1992. *Dévényi J. Imre* vic. 34–35. o.

²³⁶ Ua. 33–34. o.

ber lehet? Nagy embernek tartják, tán Rákosi Jenő, Viktor stb. családhoz tartozik, mivel ő is Rákosi.

A táborban az orosz kapitány – a lágerparancsnok – napközben többször beszélt velünk tolmács útján, hogy a sorsunk el lesz rendezve, mindenki hazamehet, szóval ismételten sokat ígért.²³⁷

Nemcsak a táborokban folyt a propaganda, hanem a táborokról is. Döbbenetes az az arcátlanság, ahogy a *Délmagyarország* című lap „kezelte” a szegedi fogolytáborban lévő hadifoglyok ügyét. Az 1945. március 25-ei számban – akkor, amikor a túlzásfoltosság és a tisztalkodási lehetőségek minimumát sem biztosítja a szovjet táborparancsnokság, s az ennek következtében elterjedt foglyok között tombolt a tifuszbajáró és naponta 50–100 ember halt meg – a *Délmagyarország* a valóságot csak érintő „Komoly kultúrmunka folyik a Csillagban elhelyezett magyar hadifogolytáborban” című cikkével eltitkolva emberek ezreinek borzasztó halálát, azt sugallja az olvasónak, mintha minden a legnagyobb rendben volna.²³⁸

EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEK

A fogságba vetés helyétől távolabbi gyűjtőtáborba hurcoltakat még útközben szőrtelenítették valamelyik gyűjtőhelyen, mint például Sósúton vagy Sántoson, és ahol már működött fertőtlenítőkazán, ott a fertőtlenítés is megtörtént.²³⁹

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban a kialakítási nehézségek leküzdése, illetve a zsúfoltság létrejötte után rövidebb-hosszabb idő múlva kezdték kialakítani azt a rendszert, hogy az újonnan érkezett fogolycsoportokat addig elkülönítették a többi fogolytól, amíg azok szőrtelenítése, és egyes

táborokban fertőtlenítése is meg nem történt, amennyiben azt egy korábbi gyűjtőhelyen nem végezték el. Gödöllőn „Ideérkezésünkkel elkülönített drótkerítések közé hajtottak bennünket. A már itt lévőket pedig felsorakoztatva továbbhajtották. Parancsot kaptunk, hogy húszas csoportként mezítelenre vetkőzzünk le, mert szőrtelenítés következik. Ezen műveletet lónyíró géppel végezték, borzalmas élmény volt”, írja Kiss János.²⁴⁰ „Akinék »véletlenül« megmaradt a haja, azt korbáccsal ütötték, verték”, teszi hozzá Kalmár Imre.²⁴¹ (Ebben a táborban működésének egész ideje alatt nem volt fertőtlenítőkazán.)

A Bajára érkezőket – ha odafele menet egy gyűjtőhelyen az addig nem történt meg, akkor – nyomban megnyírták, sőt ruhafertőtlenítés és fürdés is következett, legalábbis a tábor életének első időszaka után. Ha este érkezett a fogolycsoport, akkor az első éjszakát még elkülönítve egy istállóban töltötték el.²⁴² Ugyanakkor a tisztek haját nem nyírták le.²⁴³

Ugyanis a táborokban a tetvek elleni védekezés egyedüli érdemleges és a rendszerességtől függően hatékony módszere három részből tevődött össze: a szőrtelenítésből, a fertőtlenítésből és a fürdetésből. E három védekezési módszer alkalmazása a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban említésük sorrendjében volt elterjedve. Azaz, mindegyik táborban volt szőrtelenítés, fertőtlenítőkazán már jóval kevesebben volt, illetve csak több hónappal a táborok létrejötte után hoztak vagy építettek ilyeneket, és végül, fürdetés volt a legkevesebb a táborokban. A szőrtelenítés folyamatát Baranyai Béla – akit 1945. január 24-én egy budapesti utcából civilként vittek el a gödöllői táborba – következőképpen írja le: „...elтерjedt a hír, hogy akinék holnap reggelre kopasz lesz a feje, az reggelit kap. Az udvaron volt egy tekerős birkanyíró gép, ami előtt egykettőre hosszú sor verődött össze. A hófúvásban fagyoskodva, toporogva elkezdtek a munkát. Az egyik ember tekerte a gépet, a másik a nyíróval nyírta a kispadon ülő harmadikat. Így váltogatva mindenkinek jutott tekerés, nyírás és kopaszság.”²⁴⁴

²³⁷ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 3. o.

²³⁸ *Délmagyarország*, 1945. március 25.

²³⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.; HLI HM 38.001/el. – 1945.

²⁴⁰ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 2. o.

²⁴¹ VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 3. o.

²⁴² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

²⁴³ HLI HM 38.001/el. – 1945.

²⁴⁴ VHBSZ 288. – 1992. Baranyai Béla vie. 1. o.

Mivel a táborok jelentős részében nem volt fertőtlenítőkazán, vagy csak a láger létrehozása után több hónappal hoztak oda vagy építettek – mint például a Csillagbörtönben és a székesfehérvári laktanyabeli táborban –, ezért aki hadifogoly lett, az hamar eltetvesedett.²⁴⁵ Így ír erről az egykori hadifogoly, *Balog József*: „A hadifogolytábor réméről kell beszélni, a tetűről. [...] Irtózatosságot szenvedtünk tőle. A táborba kerülve két-három napon belül mindenki tele volt tetűvel. Nagy hidegben húsz-harminc perc alatt 50–60 tetűt szedtünk ki az ingünkből. Dereunk a sok csípéstől piros övnek tetszett, mivel a tetűk ide húzódtak.”²⁴⁶ Még azokban a fogolytáborokban is előfordult az eltetvesedés, amelyekben volt fertőtlenítőkazán és fürdési lehetőség. Ennek két oka lehetett; vagy olyan nagy volt a túlszűfoltosság – amiről „Az elhelyezés” című alfejezetben már beszéltünk –, hogy a fertőtlenítettek hamar visszafertőződtek, azaz visszatetvesedtek, vagy pedig túl kevés fertőtlenítő-, illetve fürdőhelyiség volt, vagy túl kicsi kapacitású, és így nem tudták a foglyokat kellő gyakorisággal fertőtleníteni.

A ruhák fertőtlenítését különböző fertőtlenítőkazánokkal oldották meg. Ezek csak néhány nagyobb gyűjtőtáborban voltak megtalálhatók. A fertőtlenítés következőképpen zajlott le: kb. 20–30 fő levetkőzött és ruháikat egy fém fogásra akasztották, „csak a kifűzött bakancs marad a lábukon. Nadrágszíjukat és derékszíjukat a nyakukba akasztják. Csakájukba rakják megmaradt irataikat és egyéb holmijukat.”²⁴⁷ A fogásra, illetve a drótkarikára felakasztott ruhákat egy forró kazánban bő fél óráig gőzölték. Amíg le nem telt az idő, addig a meztelen foglyoknak a külső, fűtetlen helyiségben kellett várakozniuk, vagy ha volt fürdőhelyiség, akkor ott szőrtelenítették őket, és megmosakodhattak. Fél óra múlva „a didergő meztelenek egymás után ugrálnak ki az ajtón, hogy felkapkodják gőzölgő göncüket. Nagyokat káromkodnak, amikor az áttüzesedett katonagombok hozzáérnek hidegtől citerázó testükhöz.”²⁴⁸ Ezzel a módszerrel sikerült – hacsak egy időre is – az élőködőket kiirtani. *Csohány Endre* érzék-

²⁴⁵ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/1. o.; Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 143. o.; VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 5. o.

²⁴⁶ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 11. o.

²⁴⁷ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/1. o.

²⁴⁸ Ua. 2. o.

tes ecsetvonásokkal festi le ennek menetét: „Szörnyűség volt a fertőtlenítés kálváriája. Az alagsori folyosóra emlékszem, ahova még világosodás előtt behajszoltak. Alvilági kép. Tömötten álltunk egymás mellett anyaszült meztelenül. Egy-egy helyiségből a kazánok tűzvörös fénye vetődött ránk. A tábori rendőrség [*a policájok* – B. Z.] a szokott durvasággal terelte az embereket a vetkőzőtől a mosdóhelyiségig, majd onnan az öltöző felé. Hosszú órákig vártunk, fáztunk és haladtunk előre félméterenkint.”²⁴⁹

A szegedi csillagbörtönbeli hadifogolytáborba csak 1945. február 26-án, a láger létrejötte után több mint négy hónappal hoztak „egy nagykazános orosz katonai fertőtlenítőautót”. Olyan nagy esemény volt ez a lágerben, hogy *Korchmáros István* meg is jegyezte ezt a dátumot.²⁵⁰ Áprilisban a foglyokat már a vasútállomás várótermébe beépített fertőtlenítőbe vitték ki villamoson, ahol már volt meleg víz, és a borotválás előtt beszappanozták a foglyokat.²⁵¹

Tisztálkodásra szinte alig volt mód. A legtöbb gyűjtőtáborban nem-hogy szappan, de még mosakodásra vagy mosásra sem volt víz, sőt még ivóvíz is alig volt, mint ahogy erről a korábbiakban írtam. Azonban a körülmények jobb érzékelte és elmélyítése céljából, hadd idézzek erre vonatkozólag az egyik visszaemlékezésből: „Belső lázunk miatt állandóan kívántuk a vizet, de sehol nem találtunk vizet a nagy tömeg miatt. Egyszer csak megtaláltuk a kutat az iskola udvarán, a tornaterem mellett. Nagyön megörültünk neki, hogy végre ihatunk, de sajnos, egy tábla volt felfüggesztve a kútkerekére. Több nyelven volt írva a figyelmeztetés: »Vigyázat! Fertőzött víz!«. Ennek dacára cserepes szájjal és lázban égő szemekkel láttam több fogolytársamat inni a vízből. Mondtam is nekik, hogy fertőzött a víz, nem látjátok! A válaszuk az volt, hogy nem bánják, ha meg is halnak, de annyira szomjasak, hogy már nem bírják tovább.”²⁵² Egyes táborokban bár fürdési lehetőség nem volt, mégis volt a táborban valahol csordogáló víz, ahol kisebb tisztálkodást azért elvégezhettek a foglyok.²⁵³

²⁴⁹ Csohány Endre: Ha ég a ház. Budapest, 1988., 246. o.

²⁵⁰ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/1. o.

²⁵¹ Ua. 4. o.

²⁵² VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.

²⁵³ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 21–22. o.

A táborok egy részében valamilyen módon mégis megoldották a hadifoglyok „fürdési” lehetőségét. A fürdést általában összekötötték a fertőtlenítéssel. A Csillagbörtönben néhány hónappal a létrejötte után kezdtek el a fertőtlenítést, amikor már kezdte felütni a fejét a tífusz. Kezdetben a járóképes foglyok fürdéssel egybekötött fertőtlenítése a táboron kívül történt: „...kihajtották a népet – aki még tudott menni – 8-as csoportokban a városi fürdőbe. Ott meg lehetett jól fürödni, még a ruháinkat is kifertőtlenítették. [...] A fürdés után pár napig jó volt, mert nem csíptek a tetűk, de utána visszatért a régi állapot”, emlékszik *Kantó Imre*.²⁵⁴

Később már a Csillagbörtönben is kialakítottak, illetve rendbe hoztak egy fürdőhelyiséget, amely az udvarról nyílt. *Korchmáros István* rendkívül szemléletesen írja le a ruhák fertőtlenítőbe adását követő eseményeket, illetve a fürdést: „Ahogy beugrok a fürdő ajtaján érzem, majdnem olyan hideg van bent is, mint az udvaron. Egy hadifogoly borbély nekiesik kosztól összeragadt hajamnak, míg társa a hasam alól és a hónaljamról kaparja le a szőrzetet, szappanozás nélkül. Nemigen jut ideje a borbélynak borotvafetésre, mert már a fürdőben érzem az életlen borotva okozta égető érzést. A két gyorskezü borbély kezéből kikerülve olyan csupasz lettem, mint a házát veszetett csiga. Most látom, hogy a félhomályos fürdőhelyiség akkora, mint egy nagyobb szoba. Szürkésbarnás falából térdmagasságban betonpad ugrik ki, végig a falak mentén. Kétoldalt zuhanyrózsák spriccelik a hideg vizet a fázósan toporgó foglyokra. Koszos és sebes a testünk. Bordánk, hátgerincünk és hegyes csípőcsontunk majd kiszúrja élettelené szürkült, csontjainkra tapadt bőrünket. A borbélyoktól kapott szeletke szappannal óvatosan beoldalmazok a hideg víz alá. Egymás hátáról dörzsöljük a két hónapos koszt. Szinte mállik a bőrünk. Vastag rétegekben sodródik le rólunk a piszok. A szappan csípi a derekamon elvakart, gennyedző tetűcsípéseket. A dörzsöléstől kipirul a bőröm. Beleugrok fal mellé állított bakancsomba, és befurakodok az ajtóban szorongó didergők közé. Pár perc múlva a ruhámba szorult forró gőz feledtetni velem a februári hideget. Sietősen megyek a cellánkba, nehogy a fürdőzés miatt lemaradjak a déli ételosztásról.”²⁵⁵ János házán für-

²⁵⁴ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 6. o.; A fentieket írja le Michalik Kázmér is (VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.)

²⁵⁵ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/2. o.

dés egy hónapban két alkalommal volt, amikor fertőtlenítőbe vitték a foglyokat, ahol szőrtelenítették is őket.²⁵⁶

Baján 1945 január–februárjában még rendkívül rossz higiénés körülmények voltak, aminek következtében „a táborban rengeteg hasmenés és vérhas megbetegedés volt, igen sok volt a tetű, naponta 10–20 ember halt meg”, mondta jegyzőkönyvbe *Bernáth József* máriagyüdi lakos 1945. február 13-án a pécsi főispáni hivatalban a bajai fogolytáborról.²⁵⁷ Márciusban már – hogy a kiütésestífusz-járványt megfékezzék – komolyan kezdték ellenőrizni azt, hogy mindenki étkezés előtt klóros vízben kezet mosson, ugyanakkor mosakodni víz hiányában még nem tudtak.²⁵⁸ Július végére azonban már – a hadifogoly-gyűjtőtáborok között szinte egyedülálló módon – mintaszerű lett az egészségügyi helyzet. „A táborba való belépés előtt motozás, fertőtlenítés, fürdés, legénységi egyéneknél hajnyírás is. [...] Egészségügy igen magas fokú, azonban a kórház felszerelése igen hiányos, gyógyszer kevés. Fertőtlenítés és fürdés éjjel-nappal, így hetenkint 2-szer, 3-szor mindenkire sor kerül. Tetű nincs. Étkezés előtt, valamint a WC-ből való távozás után klórvízben kézmosás felügyelet mellett”, olvasható *Baranyi Károly* hadigondozó tiszt jelentésében.²⁵⁹ Az eredetileg is hadifogolytábornak épített táborban a többi táborhoz képest „elit” körülmények voltak. A hadifoglyok számára itt zuhanyozók és vízcsapok álltak rendelkezésre, amelyekben állandóan volt víz, és nemcsak hideg, hanem néha még meleg víz is akadt.²⁶⁰

A szirmabesenyői román őrizetű táborban is, a fogságbeli körülményekhez képest jó egészségügyi körülmények voltak, ami nem kis részben a tábor csekély – ezer fő körüli – létszámnak, vagyis az emberséges elhelyezésnek, a zsúfoltság nélkülségnek volt köszönhető. A község jegyzője 1945. március 17-én, a Miskolc járási főszolgabíró utasítására jelentette a táborról, hogy a foglyok egészségi állapota jó. A jegyző szerint ez részben a lakosság éllelmiszerekben kifejezett áldozatvállalásának volt köszönhető,

²⁵⁶ HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: i. m. 1. o.

²⁵⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

²⁵⁸ Kadosa Árpád: i. m. 22. o.

²⁵⁹ HLI HM 38.001/el. – 1945.

²⁶⁰ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 5. o.

részben pedig annak, hogy a csekély létszámú táborban fürdő- és fertőtlenítőhelyiség is a foglyok rendelkezésére állt.²⁶¹

Az általános víz- és tisztítószerhiányból adódóan a foglyok alsóneműket nem tudták kimosni, fehérneműt cserélni – hacsak egy hozzátartozónak nem sikerült bejuttatni – nem tudtak. Ugyanakkor a sokféle fertőzés következtében kialakuló állandó hasmenés következtében nőtt a járványveszély, és az alsónemű a többhetes vagy hónapos viselés miatt a szó szoros értelmében lerohadt az emberekről. „Nagyon sokat szenvedtünk a fehérneműváltás hiányától. Két-három hónapja mosás nélküli fehérnemű volt rajtunk. Volt, akiről lerohadt, és fehérnemű nélkül vette fel a ruháját. Mint a társadalomban, itt is undorító volt a hullarabló brigád, melynek két magyar tagja is volt. Ők még a kifosztott hulláknál is találtak értékeket. Az álmomban se jöjjenek elő”, gondol vissza a gödöllői láger egykori rabja az áldatlan állapotokra.²⁶² A fehérneműk nagyon nehezen elviselhető hiánya tükröződik a korabeli dokumentumokban is. A Szociáldemokrata Párt Zala megyei szervezete két tagjának sikerült megtudnia a csertői hadifogolytábor-parancsnokságtól és a helyi hadigondozó hivataltól, hogy a csertői – akárcsak a pécsi – fogolytáborba mindent be lehet vinni, még civil ruhát is. A foglyok azonban leginkább szappant és alsóneműt kértek.²⁶³ A váci polgármesternek is valószínűleg volt rokona vagy ismerőse a váci fogolytáborban, mert igen jól ismerte a rabok helyzetét, szükségét. Ez derül ki az *Igazság* című váci politikai hetilap január végi számából, amelyben a polgármester azzal a kéréssel fordult a város lakosságához, hogy adakozzanak a nélkülözhető fehérneműből, mert „fehérnemű tekintetében siralmas a foglyok ruhanemű-állománya”.²⁶⁴

Egyes foglyok egészségügyi helyzetén sokat segítettek, esetenként életet mentettek a hozzájuk eljutó, kerítésen kívülről érkező segítségek. Itt most nem az ételekre kell gondolni, hiszen arról már szó volt, hanem a gyógyszerekre, a tisztító- vagy fertőtlenítőszerre, esetleg bizonyos ételekre, mint a vörös- és a fokhagymára, amelyeknek erős dezinficiáló hatá-

²⁶¹ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

²⁶² VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 11. o.

²⁶³ Zala, 1945. május 23., 1. o.: „A Szociáldemokrata Párt a hadifoglyok felkutatásáért” című cikk.

²⁶⁴ Igazság, 1945. január 27.

suk van. Volt, aki vérhas elleni port kapott a csomagjában.²⁶⁵ Mások a táboron kívüli munkánál vöröskeresztes nővérektől kaptak hagymát és gyógyszert és lelki segítséget, elviselni az elviselhetetlent.²⁶⁶

A gyűjtőtáborokban sajnos igen nagy szerep jutott a latrináknak. Ezek általában kb. 8–10 méter hosszú, 3–5 méter széles és körülbelül ugyanilyen mély árkok voltak, amelyekre keresztbe 30 cm széles deszkákat, esetleg gerendákat fektettek. Ezeken egyensúlyozva kellett szükségletüket elvégezniük a foglyoknak. Erre igen gyakran volt szükségük a foglyoknak, a gyakori fertőzések (a tifusz, a vérhas) és az ételek minősége miatt. Sokak még el sem tudtak időben jutni idáig, sőt nem volt ritka, hogy a legyengült foglyok beleszédültek a fekáliába, melyben sokszor megfulladtak.²⁶⁷ Jászberényben „a WC egy hatalmas, száz méter hosszú árok volt. [...] A vécéárok fölött gerendák voltak, rajtuk pedig pallódeszkák. Egyszerre több száz ember végezhetette a dolgát, de szükség is volt ennyi helyre a hasmenés miatt.”²⁶⁸ A Csillagbörtönben „eleinte óriási méretű, nagyon széles latrinavermeket ástak, ezekre keresztben gerendákat fektettek, és a foglyok – a nagy zsúfoltságra való tekintettel – csak így, a gerendák segítségével tudták a latrinát igénybe venni. Ezek a vermek azonban nagyon gyorsan megteltek, és mivel az időjárás még gyakran fagyot hozott, a gerendák síkosak voltak, nemegyszer előfordult, hogy valaki megcsúszott és a mély latrinába esett, ahol meg is fulladt. (Ez nem is volt rendkívüli, figyelembe véve a legyengült fizikai állapotot.) Ezért az enyhébb idő beálltával külön egyedi cement sor-WC-ket készítettek a városból jött kőművesek.”²⁶⁹

Mivel a latrinák nagy forgalmú helyek voltak, sűrűn terjedtek itt az ún. latrinahírek, amelyekben legtöbbször hol Szibériáról, hol pedig a közeli szabadulásról volt szó.

²⁶⁵ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 5–6. o.

²⁶⁶ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 5.

²⁶⁷ Interjú Cseh József egykori katoná hadifogollyal (Tetétlenpuszta); VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.

²⁶⁸ Kilyén Gábor: Fennmaradni. Kilencedik beszélgetés. In: www.gulag.hu

²⁶⁹ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 4. o.

BETEGSÉGEK, JÁRVÁNYOK

A gyalogmenetek alatt kimerült és legyengült foglyok a gyenge és egyoldalú táplálkozás, az evőalkalmatosságok hiánya, illetve közös használata és a mostoha higiénés körülmények következtében hamar megbetegedtek. Orvosság nem, csak elkülönítés volt, a foglyok között aratott a halál. Mégis, ha a gyűjtőtáborokban a hadifoglyokat nem túlsúlyoltan helyezték volna el, hanem megfelelő elszállásolásra gondoskodtak volna, akkor a fentiekkel együtt is sokkal kevesebb betegség és halálozás, illetve járvány fordult volna elő a gyűjtőlágerekben. Hiszen a fertőző betegségek, a vérhas, a has- és a kiütéses tifusz nem terjedt volna olyan vészes gyorsasággal a táborokban. Hadd tegyük hozzá, hogyha a szovjet szervek nem hurcolták volna el hadifogságba civilek százazreit, akkor kisebb lett volna a zsúfoltság, kevesebb testileg, lelkiileg gyengébb, beteg ember került volna a lágerekbe, nem egymás alkalmilag kialakított edényéből kellett volna enniük a raboknak, hanem a honvédségi csajkából, így a fertőző gócok lassabban és kisebb mértékben alakultak volna ki.

A sajobábonyi körjegyzőség 1945. március 15-ei, a sajóecsegi hadifogolytáborról tett jelentéséből is kiderül, hogy milyen szoros összefüggés volt a foglyok megfelelő elszállásolása és jó egészségügyi helyzete között.²⁷⁰ A témában még autentikusabb a szegedi tifuszi járvány feltérképezése és megfékezése ügyében a helyszínre kiküldött dr. Makara György orvos, egyetemi tanár. A professzor a népjóléti miniszternek tett jelentésében a járvány terjedése meggátolásának három alapfeltétele között – a zsúfoltság megszüntetése, vesztégzár, rendszeres fertőtlenítés – elsőként említi a zsúfoltság megszüntetését.²⁷¹ Ugyanis, amint azt már „Az elhelyezés” című alfejezetben említettem, a hadifogoly-gyűjtőtáborokban általában rendkívül nagy volt a zsúfoltság. A sopronkőhidai fegyházbeli gyűjtőtáborban 1945 pünkösdjén például 31–47-szeres, míg a szegedi Csillagbörtönben 1945 február–márciusában mintegy 20-szoros volt a

túlsúlyolttság.²⁷² A szegedi Csillagbörtön celláiba is úgy bepréselték a foglyokat, hogy ők is csak állva aludhattak, már ha tudtak. Az egyszemélyes börtöncellákba 13–14 embert préseltek be.²⁷³

Nem csoda, ha gyorsan terjedtek a különböző fertőző, illetve ragályos betegségek, legfőképpen a vérhas, a kiütéses és a has-tífusz, ami következményeként tömegével haltak meg az emberek. Előfordult, hogy az egy cellába bepréselt 14 főből a tifuszi járvány miatt pár nap múlva – ami akár egy-két hét is lehetett, mivel a visszaemlékező maga is a betegség következtében több napra elvesztette az öntudatát a magas láz miatt – már csak 6-an voltak életben.²⁷⁴ Hasonló volt a helyzet a csillagbörtönbeli láger többi részlegében is: „...[a börtön cellájából – B. Z.] átkerültünk a fonóba, ahol a rabok szoktak dolgozni. Ezt a helyet is megtömték, amennyi ember csak belefért. Itt már kedvezőbb volt a helyzet, mert mindenki le tudott ülni. [...] A vérhas és a tifusz itt is uralkodott. Egy hét alatt már le is tudtunk feküdni a betonon. Másik héten már úgy fejfel-lábbal ki is tudtunk nyújtózkodni. Bizony reggel, mikor felkeltünk, 100-ból 8 fekve maradt”, emlékszik Kantó Imre.²⁷⁵

A szegedihez hasonlóan a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok túlnyomó többségében felütötte fejét a tifusz, különösen a kiütéses tifusz és a vérhas, még a csekély létszámú 1200, illetve 3000 fős, és ebből adódóan nem annyira zsúfolt alsó- és felsőzsolcai hadifogolytáborokban is, amelyekben 1945. április elején összesen, már 100 főre emelkedett a kiütéses tifuszos betegek száma.²⁷⁶ Az uradalmi majorságokból kialakított táborokban is előbb-utóbb felütötte fejét a vérhas vagy a tifusz, köszönhetően a zsúfoltságnak és az antihigiénés körülményeknek. A jánosházai táborban lévő körülményekre így emlékszik az egykori fogoly, Török Pál: „A nagy augusztusi melegben tisztálkodni nem tudtunk, hamarosan le-

²⁷⁰ BAZML XXI 111. Miskolc járás főjegyzőjének iratai 686/1945.

²⁷¹ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 466. o.

²⁷² Németh Gyula: i. m. 97. o.; A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

²⁷³ Eszes János vie. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni!... 387. o.; HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/3. o.

²⁷⁴ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/3. o.

²⁷⁵ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 5. o.

²⁷⁶ HLI HM 24.112/eln. – 1945.

tetvesedtünk. A nyitott, sohasem fertőtlenített latrinák meghozták az eredményt, vérhas- és tifuszbajjárvány tört ki.²⁷⁷

Leghamarabb a legnagyobb arányú, illetve mértékű pusztítást ezek a fertőző betegségek – természetesen – azokban a nagyobb létszámú hadifogoly-gyűjtőtáborokban okozták, amelyekben legnagyobb mértékű volt a túlszűfoltosság, és legkevésbé ügyeltek az alapvető higiénés szabályok betartására. Így a két legjelentősebb kiütésetífusz-járvány a szegedi és a sopronkőhidai hadifogolytáborokban tört ki. E két gyűjtőtáborban kitört kiütésetífusz-járvány jelentősége a szögesdrótokon is túlnőve, országos jelentőségűvé vált. Olyannyira, hogy az *Orvosok Lapjában* „Az 1945. év járványügyi mérlege” című írásban e két város mint az országban 1945-ben regisztrált kiütésetífusz-megbetegedések kiemelkedően magas számát adó település-külön, név szerint meg lett említve.²⁷⁸

Mivel a szegedi csillagbörtönbéli gyűjtőtáborból a városra is kiterjedő járvány komolyan veszélyeztette a város lakosságát, ezért erre vonatkozólag készült és maradt fenn a legtöbb iratanyag. Ebből adódóan leginkább ezen az eseten keresztül fogjuk, illetve tudjuk bemutatni a hadifogoly-gyűjtőtáborokban és a hadifogolykórházakban a fertőző betegségek elterjedése következtében kialakult helyzetet.

A Csillagbörtönben már 1945 február első felében kitört a kiütésetífusz-járvány. Sőt február 19-étől már a város polgári lakossága közt is elkezdett terjedni.²⁷⁹

A szegedi táborban uralkodó borzalmas állapotok és a hadifoglyok között egyre jobban terjedő és egyre több áldozatot szedő tifuszbajjárvány következtében – s látva a szovjet hatóságok érdektelen-, illetve tehetetlenségét – *Örley Zoltán* ezredes, az 5. honvédkerület parancsnoka 1945. február 27-én kétségbeesett levélben fordul *Vörös János* honvédelmi miniszterhez, annak segítségét kérve: „Az elmúlt éjjel 17 orosz hadifogságban lévő magyar halt meg az itteni hadikórházban. Ez a szám önmagáért beszél és jellemző képet mutat a hadifoglyok egészségügyi helyzetéről. Mindent elkövettünk, hogy helyzetünkön javítsunk, de a táborparancsnok újabban nem akarja a Csillagbörtönből a betegeket kiengedni, sőt a beteg

²⁷⁷ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak... 156. o.

²⁷⁸ Az 1945. év járványügyi mérlege. Az O. K. I. járványügyi osztályának jelentése alapján. *Orvosok Lapja*, 1946/2. 191.

²⁷⁹ Bakács Tibor: A szegedi kiütésetífuszjárvány. In: *Orvosok Lapja*, 1946/2., 181. o.

hadifoglyok részére saját kezelésében akar kórházat berendezni itt, Szegeden. A Honvédelmi Miniszter Úr intézkedését legsürgősebben kérem abban az irányban, hogy az orosz parancsnoksággal a hadifoglyok kiadása iránt valami megállapodás létesüljön, mert pár héten belül a hadifoglyok helyzete már nem lesz többé probléma. Csontig, bőrig vannak lesóványodva, rongyosak és tetvesek.”²⁸⁰

Másnap, február 28-án a Nobel-díjas professzor, *Szent-Györgyi Albert* is közbenjárt a Csillagban őrzött foglyok egészségügyi körülményeinek és ellátásának a javítása érdekében *Malinowszkiej* marsallnál Szegeden, a tábornok főhadiszállásán.²⁸¹

Talán e látogatás hatására a szovjet táborparancsnokság végre lépésre szánta el magát, és március elején kért a városi önkormányzattól a Csillagbörtönben őrzött magyar hadifoglyok orvosi ellátására és „az esetleges járvány megelőzése végett” 10 orvost. Szeged város tanácsa határozata alapján a Béke utcai fogdában őrizetben lévő négy és egy vidéki orvost küldtek a foglyotábor-parancsnokságra. A többi öt kirendelendő orvos felkutatásával, illetve kijelölésével *dr. Viola György* tisztii főorvost bízták meg a március 3-ai tanácsulésen. Azonban ekkorra már nemcsak a hadifoglyotáborban, hanem a polgári lakosság között is egyre több kiütésetífusz-megbetegedést regisztráltak.²⁸²

Az április 3-ai városi tanácsulésen a népjóléti miniszter által a városba küldött *dr. Makara György* egyetemi tanár már arról számolt be, hogy a „hadifoglytelepek”-en – ahogy a hadifogly-szükségkórházakat a professzor nevezte –, amelyeket a főispánnal járt végig, 2500, a lakosság között 81 bejelentett tifuszmegbetegedést regisztráltak.²⁸³ Azonban a gyűjtőtáborbeli viszonyokra, az ott lévő betegek, illetve az addig meghaltak számára vonatkozó közvetlen információkat még a magyar kormány népjóléti minisztere által kinevezett járványügyi kormánybiztos orvos professzor által vezetett tényfeltáró küldöttségnek sem sikerült szereznie. Amint a kormánybiztos jelentésében írta: „A helyzet megítélésére és a

²⁸⁰ HLI HM 20.256/el. – 1945. → csatolva a 2.092/el. – 1945. sz-hoz.

²⁸¹ HLI HM 20.257/el. – 1945. → csatolva a 2.092/el. – 1945. sz-hoz.

²⁸² CsML XXI. 507. Szeged város Tanácsának tanácsulési jegyzőkönyvei 1945. március 3.

²⁸³ Ua. április 3. Ugyanakkor A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... szerint március 31-éig eggyel több, azaz 82 bejelentett polgári megbetegedést regisztráltak.

járvány sarokpontjának, a tábornak megtekintésére nem nyílt alkalmam, mivel a táborparancsnokság a belépést a helyszínen megtagadta.²⁸⁴

A tifuszi járványban a polgári lakosság közül főleg a Csillagbörtönből kihelyezett betegek gondozása közben fertőződtek meg, akik között többen voltak szerzetesek és nővérek.²⁸⁵ Így április 4-ére a hadifoglyok számára kialakított hét szükségkórház egyikében, a városi járványkórházbeli „hadifogolytelepen az ápolószemélyzetből már ketten meghaltak és jelenleg beteg két apáca, egy bejáró pap, a fertőtlenítő mester és felesége, több robotos asszony, borbély stb”, olvasható a jelentésben.²⁸⁶

A Szegedi Tudományegyetem Gyógyszerészeti Intézete lovak beoltásával állított elő szérumot. Így a két üzembe állított fertőtlenítőállomással és a szérummal sikerült a városban terjedő tifuszi járványt visszaszorítani.

1945 február–márciusában – mint azt már korábban említettem – több magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborban kezdett rohamosan terjedni a kiütéses tifusz. Cegléden 1945 tavaszától – a fertőző betegségek rohamos terjedése következtében – a két tábor között egyre inkább bizonyos munkamegosztás alakult ki. Míg az egészségesebbeket, a továbbszállításra alkalmasabbakat a páncéloslaktanyába vitték, addig a betegeket, illetve a rosszabb állapotban lévőket a huszárlaktanyába, a súlyos állapotúakat pedig a hadifogolykórházba.

A foglyok továbbszállításáról, táborban maradásáról, táboron belüli elkülönítéséről vagy esetleges hadifogoly- vagy más kórházba adásáról az orvosi „vizsgálatok” alkalmával döntöttek, amelyet *Farkas Kálmán*, a győri tábor egyik hadifoglya a következőképpen írt le. „Az udvaron teljesen meztelenre vetkőzve vonultunk el 5 férfi orvos előtt, akik kb. 2–2 méterre voltak egymástól. Az első orvostól kapott bumácskát kellett vinni a következőhöz, és mindegyik ráírta a véleményét. Végül egy nő orvos elé kerülve, ő a bumácskára feljegyzetteket összesítve, egy hatalmas grafitceruzával a mellünkre írta orvosi véleményét 1-2-3-4-5-ös eredménnyel.

²⁸⁴ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 466. o.

²⁸⁵ Gál József: A katolikus egyház Szegeden az ország felszabadulásának időszakában (1944. szeptember–1945. április). In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből XII. Szeged, 1985.

²⁸⁶ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

Mivel az én jobb szemem újonckoromban balesetet szenvedett, 4-es lettem. Megpaskolta fenekemet, mondván: harasó csolovik!²⁸⁷

Dr. György Sándor tartalékos hadnagy hadifogságáról tett jelentésében arról írt, hogy mind a bajai, mind a szegedi táborban mindennap volt orvosi gyengélkedő vizit, a betegeket kórházba vitték, s az elhalálozások leginkább a kórházakban történtek meg.²⁸⁸

A HADIFOGLYOK KÓRHÁZI, SZÜKSÉGHÁZI KEZELÉSE

A hadifogolytáborok parancsnokai általában előbb vagy utóbb megengedték, hogy a súlyos betegeket kiadják a helyi kórházakba, vagy kórházi célra kialakított egyéb épületekbe, iskolákba, magánházakba, ahol önkéntes vöröskeresztes nővérek vagy valamelyik egyházi rend apái próbáltak segíteni rajtuk. Így a súlyosan beteg hadifoglyok a legkülönbözőbb „típusú” kórházakban – hadifogolykórház-tábor, hadifogoly-járványkórház, vöröskeresztes kórház, városi közkórház, hadikórház stb. – nyertek elhelyezést, attól függően, hogy éppen milyen kórházak voltak a közelben, illetve melyikben tudtak férőhelyet biztosítani számukra, vagy éppen melyik épületből tudtak kórházat kialakítani. Hiszen a háborús körülmények következtében telve voltak a kórházak magyar és szovjet betegekkel. Így például a sopronkőhidai hadifogolytábor kórházát a Honvéd Tishti Leánynevelő Intézet épületében alakították ki.²⁸⁹ Pécsen a beteg, illetve sebesült hadifoglyokat a svéd kórházba vitték, ahol lengyel orvosok is dolgoztak.²⁹⁰ Az alsópatyi tábor súlyosan beteg foglyait júliusban a

²⁸⁷ Farkas Kálmán: Béke, háború, hadifogság. Rögös utakon 1935-től 1946-ig. 72 hónap katonai mundérban, háborúban, hadifogságban. Kaposvár, 1995., 138–139: o.

²⁸⁸ HLI HM 37.470/el. – 1945.

²⁸⁹ HLI HM 26.064/el. – 1945.

²⁹⁰ Godó Ágnes: i. m. 219. o.

szombathelyi kórházba szállították.²⁹¹ Az intapusztai és mesteri gyűjtőtáborból a beteg foglyok egy részét, akikről már teljesen lemondtak, a celldömölki kórházba vitték, ahol 75 férőhelyes intézetben 1945. július elején 500–600 beteg, közöttük 400-nál több hadifogoly volt.²⁹² A jászberényi két hadifogolytábor súlyos betegeit sem csak az ottani hadifogolykórházban helyezték el, hanem a városban működő hadikórházban is.²⁹³

A bolgár őrizetű hadifogolytáboroknál a betegeket „azonnal a helybeli magyar egészségügyi intézményekbe” utalták, „rendszerint Kaposvárot, Nagykanizsán, Szigetváron, Baján, Mohácson stb., fülgyógyulásuk és az ilyen esetekben szükséges igazolások kiadása után legtöbbször haza is mehettek”, olvashatjuk *Alexander Gjurov* könyvében. Ezenkívül megemlíti az 1. bolgár hadsereg hírszerzési főnökének az I-R 1199. számú parancsát is, amelyben utasította a hadsereg egészségügyi szolgálatait, hogy „tegyenek meg mindent a magyar hadifoglyok gyors és eredményes fülgyógyulása érdekében, s emellett gondoskodjanak a megelőzésről is”. A bolgár fogolytáborok felszámolása után is még 116 beteg magyar (hadi)fogoly feküdt Pécs, Szigetvár, Mohács és Nagykanizsa magyar egészségügyi intézeteiben.²⁹⁴

Cegléden, amikor a két, hatalmas létszámú hadifogolytábor súlyos betegeit már nem tudta befogadni a hadifogolykórház, akkor a betegeket a 103-as számú hadikórházba, annak megtelte után, a vöröskeresztes kórházba vitték.²⁹⁵ Majd április elején, ahogy egyre jobban terjedt a tífusz, kezdték kiválogatni, néha hőmérőzéssel is a tífuszosokat, és őket tehergépkocsikon szállították át a szolnoki hadifogolykórházba, amelyet a fémipari iskolából alakítottak ki.²⁹⁶ A „székesfehérvári hadifogolytábor” tífuszos betegeit, akárcsak Szegeden, a fogolytábor járványkórházába, illetve oda is vitték.²⁹⁷

²⁹¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 138.955./7. – 1945., csatolva a MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.458./7. – 1945-höz.

²⁹² VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 979/1945.

²⁹³ HLI HM 27.734/el. – 1945.

²⁹⁴ Gjurov Alexander: i. m. 55–56. o.

²⁹⁵ HLI HM 37.427/el. – 1945.

²⁹⁶ VHBSZ 422 – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2–3. o.; HLI HM 3.495/ált. (elns.) – 1945.

²⁹⁷ Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SZMJVL) V. 1440./a Székesfehérvár város polgármesterének iratai 3004/1945.

Szegeden, miután a Csillagbörtönben kitört a tífuszbajrány, tömegesen adták ki a hadifogolylágérből a fertőzött, lényegében halálraítelt kiütéses tífuszos betegeket. A 12 ezer fős gyűjtőtáborból március végén–április elején 2500 súlyos beteget adtak ki a városban lévő 7 – részben már meglévő, részben sebtében kialakított – hadifogoly-szükségkórházba.²⁹⁸ Tehát ekkorra a gyűjtőtáborban lévő foglyoknak több mint 20%-a került kiütéses tífusszal ki a lágérből valamelyik „hadifogoly-telephelyre”, hadifogolykórházba. Ugyanakkor ebbe a számba nem tartoznak bele azok, akik hamarabb meghaltak, mintsem kikerülhettek volna az egyik szükségkórházba. Másrészt pedig voltak, akiket az egyre zsúfoltabbá váló városi kórházból Makóra, az ottani árvaházból kialakított „hadifogolykórházba” vittek tovább.²⁹⁹ „A várható újabb hadifogolybetegek elhelyezésére”, az orvos professzor kérésére Örley Zoltán, az 5. honvédkerület parancsnoka felajánlotta a Horthy laktanya átadását kórházkialakítás céljára. Ebben – dr. Makara György szerint – kb. 2000 beteg helyezhető el, s ezáltal a kisebb kórházrészlegeket is megszüntethetik.³⁰⁰

A lágérből teherautón kiszállított betegek többnyire olyannyira súlyos állapotban voltak, hogy a táborparancsnokság tulajdonképpen már lemondott róluk, és a szökésüktől sem tartott. Ezért ezeket a „hadifogolykórházakat” a szovjetek nem is őrizték, hanem az ún. Dálnoki-katonáknak, vagyis az új Magyar Honvédség katonáinak adták át az őrzésre. Sőt egyik-másik ilyen lazarett-tábort, elfekvőt egyáltalán nem őrizte senki sem.³⁰¹ Volt olyan hadifogoly-szükségkórház is, amelyet egyetlenegy polgári őr őrzött. „Igaz, szökés nem fordult elő, mert a beteg foglyok járni is alig tudtak”, teszi hozzá Michalik Kázmér.³⁰² Hogy a gyűjtőtáborokból külső kórházakba kiadott betegeket a táborparancsnokság lényegében már „leírta”, nemcsak az őrzés hiánya, illetve átadása a magyar közegeknek bizonyítja, hanem az is, hogy az egyik 200 fős szükségkórházban a hadifogoly betegek orvos nélkül voltak elhelyezve.³⁰³ Igaz – tegyük hozzá

²⁹⁸ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

²⁹⁹ Eszes János vie. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni!... 388. o.

³⁰⁰ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 466. o.

³⁰¹ Eszes János vie. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni!... 388. o.

³⁰² Interjú Michalik Kázmér egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

³⁰³ A Népjóléti Minisztérium számára készített jelentés... In: Sorsforduló... II., 465. o.

őszintén –, gyógyszer és felszerelés hiányában az orvosok sem sokat tudtak tenni a betegek, nemhogy a meggyógyítása, de még szenvedéseik enyhítése érdekében sem.

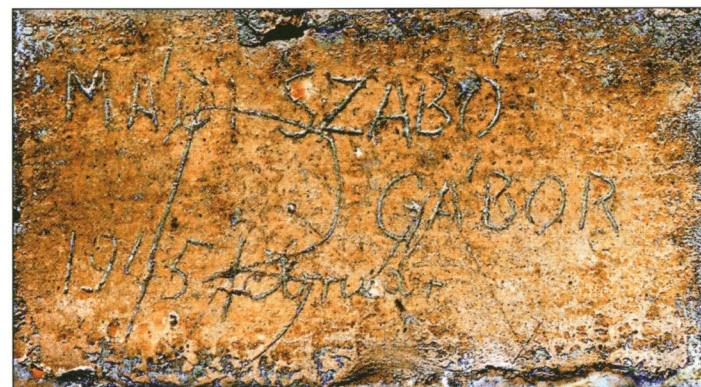
Az előbbiekből adódóan ezekbe a kórházakba – szinte kivétel nélkül – külső látogatók is bejárhattak.³⁰⁴ A kórházakban lévő foglyok ellátásáról részben a táborparancsnokság, részben pedig a város gondoskodott.

A hadifoglykórházakban, vagy ahogy a városi tanács tanácsülési jegyzőkönyveiben olvasható „hadifogolytelepek”-en is nagy volt a zsúfoltság. A szegedi városi közkórház 160 ágyára 1000 hadifogoly beteg jutott, vagyis a befogadóképességénél 6,25-ször több ember. A lágerhez legközelebb lévő 500 férőhelyes Mars téri kórházban már „csak” mintegy háromszoros volt a zsúfoltság, és a betegeknek több mint 80%-a kiütéses tifuszos volt, derül ki a Szegedre küldött járványügyi kormánybiztos jelentéséből. A továbbiakban a Mars téri hadifoglykórházról leírtak kiválóan tükrözik, mondhatjuk azt is, hogy modellezzik a korabeli „hadifoglykórházak”-ban uralkodó állapotokat: „A kórház rendkívül zsúfolt, ezért a fertőtlenítés elégtelen, és a már lefertőtlenített betegeken is találtam tetveket. A fertőtlenítésre váró betegcsoport szalmán fekszik, szétosztásuk néha napokig nem történik meg, helyhiány és orvoshiány miatt. Aki nem a foglytáborból hozza fertőzését, itt vagy esetleg a kórteremben biztosan megbetegszik kiütéses tifuszból. A gyógyszer és ápolás nem kielégítő, átlag csak 150 betegre jut egy orvos, és a bejáró orvosok egy része nem állandó. Épp ennyire hiányos az ápolószemélyzet is, a fertőtlenítőszemélyzet pedig kiképzetlenség és ellenőrzéshiány miatt nem végez jó munkát.”³⁰⁵ Annál is inkább modellértékű és jellemző a „hadifoglykórház”-akra a fent említett leírás, mert a jelentésben a hét „hadifoglykórház”-ról, vagy inkább hadifoglykórház-telepről írott összefoglalásban is lényegében ezeket erősíti meg: „A hét szükségkórházban tehát 2400-on felül van jelenleg kiütéses tifuszos beteg rendkívül zsúfoltan elhelyezve, megfelelő fertőtlenítés, izolálás, gyógyszer, ruházat és orvosi ellátás nélkül. A további tömegmegbetegedések elhelyezése biztosítva nincs, mivel Szegeden minden egészségügyi intézmény megtelt.”³⁰⁶

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ Uo.

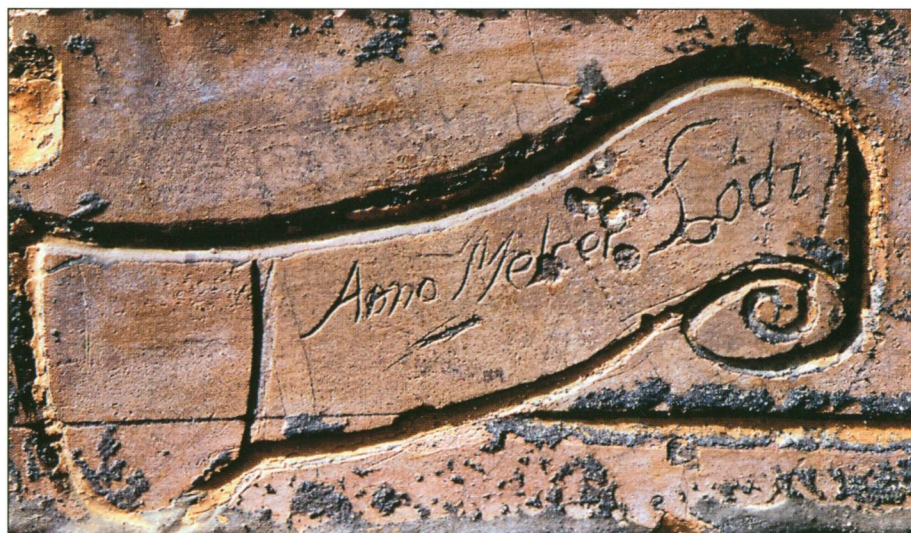
Mádi Szabó Gábor Kossuth-díjas színművész is a ceglédi hadifoglytábor foglya volt 1945 februárjában – ahogy ezt a téglafelirat is tanúsítja

A ceglédi buszárlaktanya-beli láger egyik falrészlete, amely jól mutatja a tábor lakóinak soknemzetiségű összetételét. Három magyar felirat: „Tóth”; „...OLYK MIKLÓS 1945. V. 2-án BAJA” tulipánnal díszítve; „CSENA ANDRÁS 19...”. Egy csehországi, a Szudéta-vidéki – német nevén – Lobositzről, (cseh nyelven Lovosicéről) származó hadifogly téglafelirata: „Wáchuda Julius I. III. 1945. Lobositz”. Legalul pedig egy olasz felirat: „19...5 29.V Ettore del Bono Róma” imitált papírtekercsre írva, leveles díszítéssel

Egy német hadifogolynek, Harms Helmutnak a ceglédi lágerben
1945. június 15-i dátummal készített, koszorúval díszített téglavésése

Egy hazánkban menedéket lelt, a közép-lengyelországi Lódzból származó lengyel
(hadi)fogoly téglafelirata imitált papírtekercsre írva,
pontosabban vésve: „Arno Melcer Lódz”

Egy a korabeli és a mostani Szlovákia címerével, a hármas halmon kettős kereszttel
és egy lángoló átszúrt szívvel díszített, szlovák hadifogoly készítette téglakarcolat felirata:
„1. juna 1945. Vondrišiel Ludvik Czöllner”

Egy másik, a Szobránc melletti Jósáráról származó szlovák hadifogoly igen szép, virággal
díszített téglavésésének a szövege: „Viktor Holovina 1. juna. 1945. Jovsa”

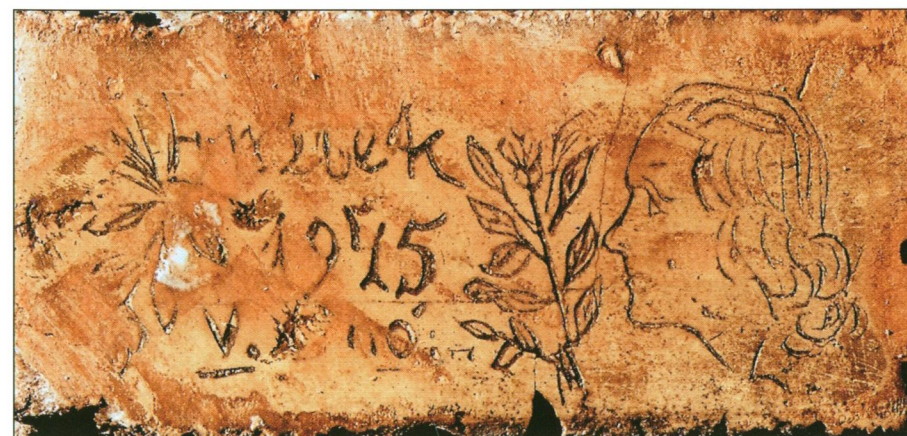
Egy a cirill betűs téglafeliratok közül: „Makszim Vaszil 11. V. 1945”

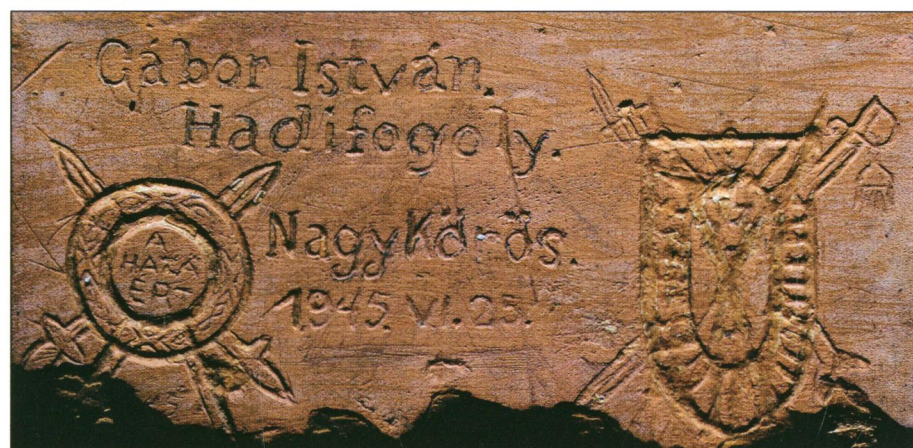
Az Isten tízparancsolatának, pontosabban abból a 3. parancsolat betartására figyelmeztető téglafelirat a ceglédi lágerből

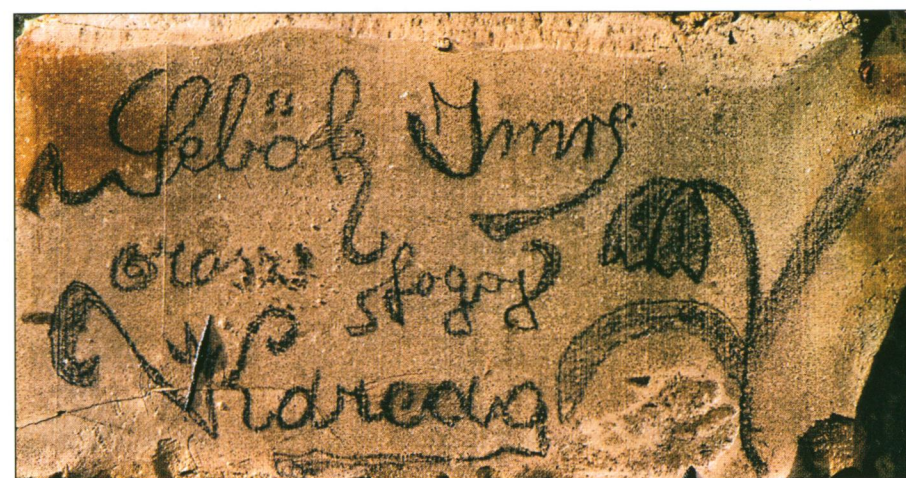
Egy moldáviai hadifogoly, Popov Jakov vegyes, azaz cirill és latin betűs téglafelirata 1945. október 25-i dátummal

A szeretett nőre gondolás, az utána való vágyakozás is megjelenik egy-egy téglafeliraton, téglakarcolaton, amelyek közül talán ez a legszebb karcolat

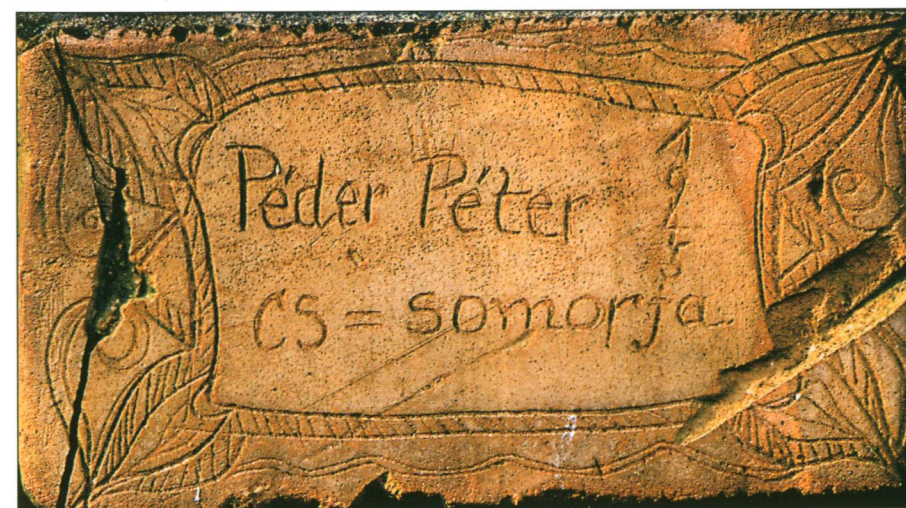
*Egy igazi, katona hadifogoly, a nagykőrösi Gábor István díszes téglakarcolata
1945. június 25-i dátummal*

A karcagi Sebők Imre tulipán díszítéses téglafelirata

*Egy hivatasos, valószínűleg altiszti rangú – mivel tisztekre nem volt jellemző, hogy téglafeliratot készítsenek, illetve hagyjanak maguk után – hadifogoly, a Lajosmizséről származó Horváth István 1945 júniusi dátummal ellátott téglakarcolata.
A két keresztbe rakott kard kardbajtjai utalnak a karcolat készítőjének a rangjára*

*A csallóközi (= cs) Somorjáról származó fogoly díszes téglafelirata:
„Péder Péter cs=somorja 1945”*

Valószínűleg egy olasz fogoly, Giovanni Boacco műves téglafaragása vitorlással és mentőövvel.

A hajótesten „ITALIA” felirattal, majd a mentőövön a név, s benne „1945. III. 1.”-i dátummal, alatta SÁRVÁR felirattal

Egy keresztény, Budapestről származó katona hadifogoly, Bartal Sándor 1945. június 1-jei téglavésésének megfejtése: „B ART”, vagyis Bartal művészete a keresztrúddal kiegészített horgonnyal és a felülnézeti hajóval (ókeresztény szimbólumokkal) jelzi keresztény hitét, aki katonaként az I. utász zászlóaljnál (= „I. UZLJ”) – tehát nem barcoló alakulatnál – szolgált. Nem fegyverrel szolgáló, mégis katona, vagyis valódi hadifogoly, „HF” volt

A városi szükség-járványkórházban – amelyet egy iskolából alakítottak ki – a hadifoglyok a polgári betegekkel együtt voltak elhelyezve, természetesen elkülönítve, külön épületekben.³⁰⁷ S míg a polgári betegeket ágyakon helyezték el, addig a hadifogolyrészlegben „földön, szalmán is fekszenek a félrebeszélő lázas emberek, az alagsorban pedig Balló József professzor boncolja a halottakat”, emlékezik dr. Makara György professzor a látogatásakor tapasztaltakra.³⁰⁸

Nem kevesen voltak olyan hadifoglyok – főként tisztok –, akiket az egyik városbeli kórházból szállították át a másik városbeli kórházba, addig, amíg az illető meg nem halt, vagy menetképesé nem vált, vagy szabadon nem bocsátották. Így került például R. P. tartalékos hadnagy a jászberényi hadikórházból az egyik ceglédi kórházba, majd onnan május 10-én a ceglédi fogolytáborba; R. E. alhadnagy az egyik pozsonyi kórházból az újpesti kórházba, majd onnan a ceglédi fogolykórházba, végül május 10-én a ceglédi fogolytáborba.³⁰⁹ Sőt olyan is előfordult, hogy az országból nyugatra, pontosabban északnyugatra szállítottak ki beteg foglyokat. A hajmáskéri hadifogolytábor „kórházából” is 1945. október 6-án 42 főt, főleg tisztet szállítottak át a „pozsonyi kórházba”.³¹⁰

A sort még hosszan folytathatnánk, azonban itt egy fontos momentumra kell felhívunk a figyelmet. A dokumentumokból világosan kitűnik, hogy nemcsak a hadifoglyokkal foglalkozó hivatalos szervezeteknek és a társadalmi szervezeteknek, de még maguknak a hadifoglyoknak sem volt sokszor egyértelmű, hogy ők hadifogolytáborban vagy hadifogolykórházban vannak. Hadd említsek egy-két példát.

A celldömölki 331. bevonulási központ parancsnoksága 1945. július 17-én kérte a Celldömölki járás főjegyzőjét, hogy közöljék vele, a járás területén hol és körülbelül milyen létszámú hadifogolytábor, hadifogolykórház és vöröskeresztes vagy honvédkórház van.³¹¹ Celldömölk nagyközség vezetőjegyzője július 20-ai válaszában jelentette, hogy a községben hadifogolytábor nincs, azonban egy ideiglenesen berendezett hadi-

³⁰⁷ Uo.

³⁰⁸ Makara György: Tanúnak jelentkezem. Budapest, [2002.] 95. o.

³⁰⁹ HLI HM 27.734/el. – 1945.

³¹⁰ HLI HM 40.089/el. – 1945.

³¹¹ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva a Celldömölki 331. Bevonulási Központ Parancsnokság 49./1945.

fogolykórház működik, amelyet a Futura-raktárból és a Kirchner-házból alakítottak ki. Itt akkor körülbelül 470 fő hadifogoly beteget ápoltak.³¹² Tehát egyértelmű, hogy 1945 júliusában Celldömölkön nem volt hadifogolytábor! Ugyanakkor dr. Battha László, a Hadifoglyok és Hozzá tartozók Országos Szövetségének az elnöke és a HM helyettes miniszteri biztosa 1945. október 6-ai levelében arra kérte a honvédelmi minisztert, hogy a „Celldömölk városában lévő hadifogolytáborban” (sic!) lévő hadifoglyokat bocsássák szabadon. A hadifoglyokat, „mint III. osztályzatúaknak minősített betegeket hátrahagyták azzal, hogy dr. Markóczy Jenő kórházi főorvos a kezeihez letett orosz nyelvű elbocsájtólevél alapján bocsássa szabadon mindazokat, akikre utólag rendelkezést fog kapni. Tekintettel arra, hogy a legprimitívebb körülmények között, az időjárás viszontagságainak kitett, mondhatni könyöradományokból élő honfitársainkról van szó, akiknek az egészségi állapota máris teljesen leromlott. Kérem a Miniszter Urat, szíveskedjék sürgősen intézkedni, hogy nevezettek a *fogolytáborból*, [kiemelés tőlem – B. Z.] amelyik tábornak gazdája egyáltalán nincsen és amelyekkel sem orosz, sem magyar hatóságok, sem őrzés, sem más szempontból egyáltalán nem törődnek, azonnal szabadon bocsátassanak.”³¹³ Tehát Battha László is hadifogolytábornak nevez egy olyan kórházi intézményt, ahol ugyan hadifoglyok vannak, de még nem is őrzik őket a fogva tartó ország katonái. Márpedig a Szovjetunió esetében kiváltképp elképzelhetetlen, hogy egy hadifogolytábort ne őriznének az ő fegyveres szervei.³¹⁴ Ehhez hasonlóan a gödöllői baromfitelepi – akkori közkeletű nevén „tetűfarmi” – hadifogolykórházat a korabeli dokumentumok és visszaemlékezők egy része hadifogolykórházként, míg másik részük hadifogolytáborként emlegeti.³¹⁵ Az utóbbi esetben azonban valószínű, hogy a hadifogolytáborhoz tartozó kórházról van szó, tehát az ott tartózkodók

³¹² VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 1154./1945. számhoz csatolva a Celldömölk nagyközség 816./1945.

³¹³ HLI HM 40.915/eln. – 1945.

³¹⁴ Magyarország esetében tudunk olyanról, hogy – igaz, nem hadifoglyokat, hanem – több ezer lengyel katonai menekültet egy internálótábornak kijelölt helyen csak néhány magyar katona „őrzött”.

³¹⁵ HLI HM 27.734/eln. – 1945.; VHBSZ 325. – 1992 Balog József vie. 7–9. o.; VHBSZ 415. – 1993. Kalmár Imre vie. 3. o.; VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 3–4. o.; VHBSZ 402 – 1993. Kiss János vie. 2. o.

hadifogolytáborban is voltak, meg hadifogolykórházban is, vagyis mindkét meghatározás igaz.

A hadifogolykórházakba jutás egyik ritka módjáról és a fogolykórházbeli viszonyokról ad szemléletes képet az egyik túlélő: „Február 5-én [a gödöllői hadifogolytáborban – B. Z.] a magas láz miatt elvesztettem öntudatomat és kivittek a hullaházba. Február 8-án a betegeket a baromfitelepi kórházba, a halottakat temetni vitték. Engem is felraktak a hullaszállító autóra, de megmozdultam és egy pillanatra magamhoz tértem, s így a kórházba kerültem.”³¹⁶ [...] 1949 novemberében az a hadifogolytársam, aki egyike volt azoknak, aki kivitt a hullaházba, mikor meglátott a Keleti pályaudvaron, felordított, hogy: Te élsz?! – azt mondta, hogy semmi életjelt nem észleltek, és azért vittek a hullaházba. A kórházba szállításom után először egy hideg barakkban, szalmán feküdtem. A bal lábamból az orbánc következtében öt helyen folyt a genny. Nem tudtam talpra állni. Teán éltem. Egy hét múlva egy szovjet sebész megműtötte a bal lábam. Minden érzéstelenítés nélkül. Hét centiméteres vágást ejtett és kitisztította a gennycsatornákat. Jajszó nélkül túrtam. Csak a homlokom verejtékezett. Gratulált a fájdalomtűrésemhez, mivel a lábam meg sem rezdült a műtét alatt.

A műtét után felkerültem az irodában lévő kórterembe. Nagyon rossz egészségi állapotban. Egy Vörös nevű szakaszvezető volt a szobaparancsnok. Nagyon emberségesen ápoltak, egy Horváth nevű postással együtt. Teán éltem, és kenyéren. A kórházban az volt a szerencsém, hogy nem dohányoztam. A dohány- és mahorkaadagomat el tudtam cserélni cukorra. [...] Egy hétig lebegtem élet és halál között. A szovjet orvos minden reggel azt kérdezte Vöröstől: »magyarszki kaput?«. Válasz: »Nyet«. Akkor azt mondta: »Zaftra utra« (holnap reggel). Egy hét után kezdtem visszanyerni az egészségemet és az életkedvemet. Közben 87

³¹⁶ Nem ő volt az egyetlen, akit halottnak vélték és a hullaházba vagy a halottaskocsira rakták. A kiütéses tifusz betegség súlyosabb lefolyásánál ugyanis bekövetkezik az izmok merevsége, s a végtagok huzamosan abban a helyzetben maradnak, amelyikbe helyezik őket. A legsúlyosabb esetekben az úgynevezett coma vigil alakul ki, amikor „a beteg nyitott szemmel, tátott szájjal, üres tekintettel mered maga elé”. Kalocsay Kálmán: Klinikai megfigyelések kiütéses tifusz betegeken. In: Orvosok Lapja, 1946/2., 173. o.

kilóról lefogytam 48 kilogrammra. Voltak 34 kilogrammos foglyok is.”³¹⁷
A többi hadifogolykórházban is hasonló volt a helyzet, de nemcsak a kórházakban voltak 38–48 kilós foglyok, hanem a lágerekben is. A jászberényi zárdabeli hadifogolykórházban, és a ménztelepi fogolytáborban is „40 kilóra lefogyott meglett emberek” voltak.³¹⁸

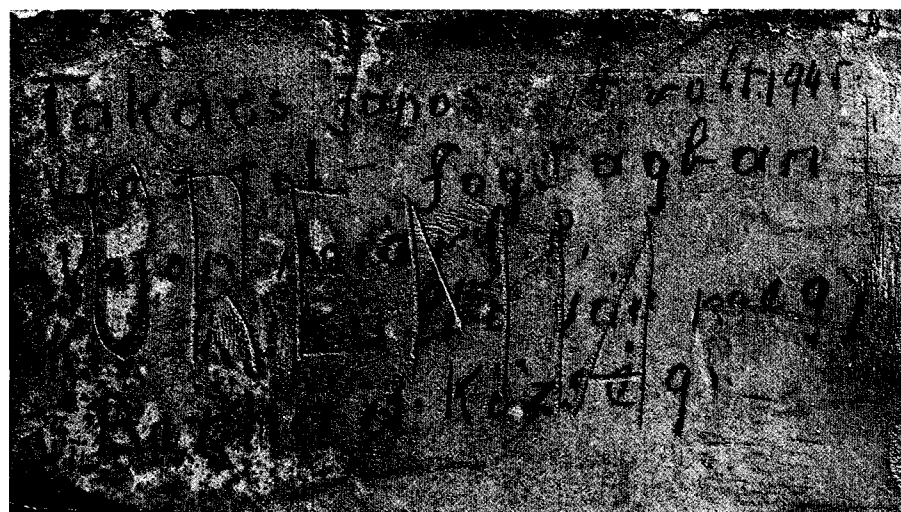
PSZICHOLÓGIAI HATÁSOK, FOLYAMATOK, MAGATARTÁSOK

A hadifogság körülményei nemcsak testileg, hanem lelkileg is rendkívüli próbák elé állították a foglyokat. A civilként elhurcoltak nem tudták elhinni, felfogni, hogy őket is hadifogságba vetették és kiviszik a Szovjetunióba. A háborús körülmények miatt családjuktól, feleségüktől, gyermekeiktől, szüleiktől hónapok, esetleg évek óta elszakítottakat mélyen és kétségbeesetten foglalkoztatta a gondolat, hogy élnek-e, és hogy hogyan boldogulnak e nehéz időben szeretteik. *Csernai Sándor* civil elhurcolt így emlékszik táborbeli gondolataira: „Mindig az járt az ember fejében: Nem csináltam semmit, miért kell szenvedni és raboskodni?” Ugyanez a „miért” olvasható a ceglédi láger több tégláján is, például: „Takács János itt volt 1945. V. hó 3-tól fogságban. Vajon miért? Kis-Küküllő vár megy[e] Bernád Község”; „Civil vagyok, Isten látja lelkemet és mégis hadifogoly lettem. Nem gondolod, hogy ez nem lehet? Szamosvári K. 1945.XI.[?]4.”³¹⁹

³¹⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 7. o.

³¹⁸ Historia Parochiae Jászberény anno 1944/45. 1945. március 31-ei bejegyzés.

³¹⁹ Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

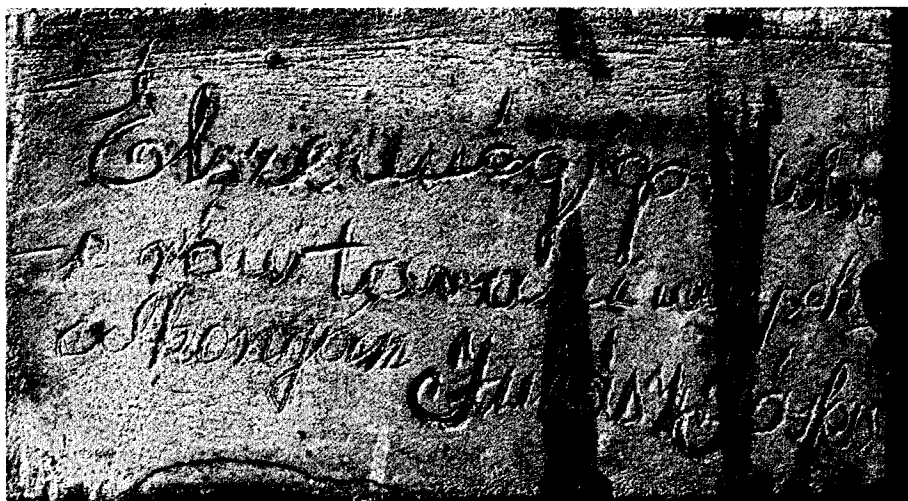
Egy civil „badi” fogoly fogságba kerülésének a miéjtje fogalmazódik meg a ceglédi láger egyik téglájára írva: „Takács János itt volt 1945. V. hó 3-tól fogságban. Vajon miért? Kis-Küküllő vár megy[e] Bernád Község”

Csernai így folytatta gondolatait: „Január 21-től március 12-ig a gödöllői táborban alig aludtam, mert nem volt hová lehajtani a fejem és az a gondolat, hogy abban a bizonytalan világban mit csinál, hogyan boldogul fiatal feleségem, nem hagyott nyugodni.”³²⁰ Egy másik egykori hadifogoly ekképpen ír erről: „Rossz érzés ez a bizonytalanság, [...] ők nem tudnak énrolam semmit, viszont én sem tudok róluk semmit.” Majd a következő tábornál már ezt írja: „Megtudtam, hogy családuk minden tagja él. Istenem! Ezért imádkoztam, hogy tarts meg bennünket.”³²¹ E kilátástalannak tűnő helyzetben egyre többen kezdtek el imádkozni, egyre többen merítették erőt Istenbe vetett hitükből, ahogy ez a visszaemlékezésekből, a kőpostákból és a téglafeliratokból is kitűnik. Az utóbbiaknál például ilyen feliratok találhatók: „Istenem Istenem, segíts meg Bennünket, Isten segíts..., Isten szent ..., Én Istenem...”³²²

³²⁰ VHBSZ 423. – 1993. *Csernai Sándor* vie. 3–4. o.

³²¹ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 8. o.

³²² Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

A téglafelirata: „Élsz-e még gondolsz-e rám tavaszi napok alkonyán Juhász Jóska”

Maga a téglafaragás, illetve a téglába karcolás is segített túlélni a nehézségeket, mert az alkotó addig sem a nyomorúságos sorsára gondolt, hanem az alkotás lélekemelő örömeivel valami szépet, egy kis oázist igyekezett létrehozni a kegyetlen valóság egyhangú sivatagában.

Sokan verseket faragtak, vagy próbálták fanyar humorral felfogni azt, ami velük történik. Az utóbbi alapján születtek a következő téglafeliratok: „Kényszerű nyaralás a világ proletárjai számára; Kényszer nyaraláson; Kényszerből nyaralt itt...; Itt voltam vendégfogadóban; Emlék az orosz fogságról; Ceglédi vendégfogadóban; Itt volt mint felszabadított; Itt töltötték idejüket a felszabadulás alatt...” A téglaversekből egy kis ízelítő: „Hétfő Hét múlik hét után/ dél előtt é[s] dél után / nap kelte és nap áldozás / semi műsor változás”. Majd így folytatódik egy másik téglán: „Kedd Boru napfény nem ragyog be felhősek az ablakok karom ásítva szétvetem de hosszú e hét nekem” [alatta olvashatatlan aláírás – B. Z.]³²³

³²³ Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

A ceglédi láger egy másik téglaverse:

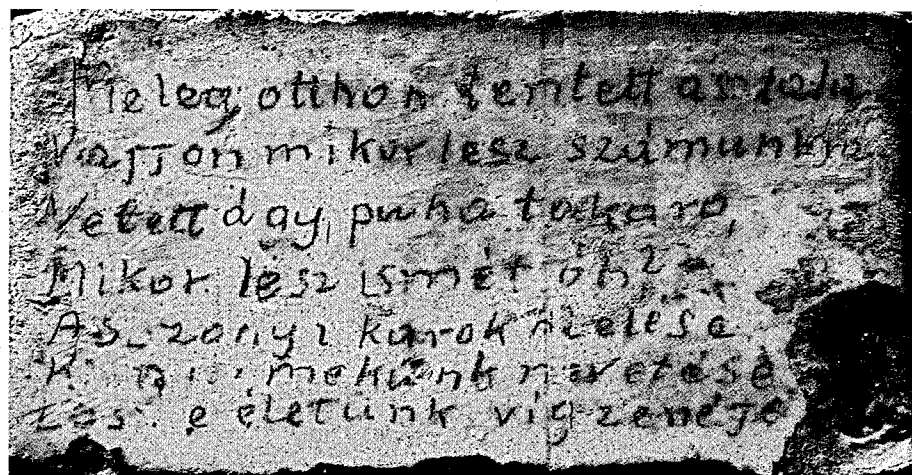
„Szitakötő, szitakötő
Színes szárnyú selyembogár
Szivárványos színekre száll...
Nincs is tovább itt a vége
S most valami nagyot mondok
Egyszer, egyszer kis időre
Csak ameddig él e dőre
Színes szárnyú selyembogár
Leszek-e még én is boldog?...”

Mások az otthoni emlékekbe kapaszkodva, énekelve próbáltak lelkiert nyerni a lelketlen fogolysors elviseléséhez: „A hosszú esték csak arra voltak jók, hogy lélekben újra eggyé válhattunk az otthoniakkal. Bánatunkban dalolgattunk, néha szólóban, és együtt az egész szoba is. Szébb-nél-szebb régi dalok kaptak újra új arcot, és persze ébresztettek is bennünk fájó emlékeket. Az egyik dal: »Két nőt szerettem életemben, fehér akácok, piros pipacs, búzavirág... stb.«. Az emlékekbe belefáradva végre elaludt a nép, hogy álmaiban egyre közelebb kerüljön szeretteihez. A szenderegés nem sokáig tartott, mert az érszűkületes vagy reumás katonára előbb jajgatott, majd ordított a fájdalomtól. Volt, aki reggelig be sem hunyta a szemét.”³²⁴

A megalázottság, a teljes kiszolgáltatottság, a belső örök, a policájok kegyetlenkedései, a kilátástalanság egyre több ember idegeit őrölték fel. Nagyon sokan apátiába estek és teljesen elhanyagolták magukat, a minden mindegy állapotába zuhantak. A mosonmagyaróvári táborban „nagyon sok levante volt. Ők nagyon el voltak keseredve, nagyon elhanyagolták saját magukat. Úgy el voltak tetvesedve, hogy késsel kellett az ingről, a zubbony és a köpeny nyakából a sörkét és a tetűt kivakarni. Ezzel foglalkoztunk és próbáltunk lelket önteni ezekbe a fiatal gyermekekbe, próbáltuk magunkból kipucolni a tetveket”, emlékszik Iván István.³²⁵

³²⁴ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vic. 22. o.

³²⁵ VHBSZ 238. – 1992. Iván István vic. 4. o.

Tégla-versbe foglalt vágyakozás a család után

„Meleg otthon, terített asztala
Vajjon mikor lesz számunkra
Vetett ág, puha takaró,
Mikor lesz ismét óh?
Asszonyi karok ölése
Kicsiny gyermekünk nevetése
Lesz-e életünk víg zenéje...”³²⁶

Mások legyengült, lelkileg összeomlott állapotukban a légerek udvarain fagytak meg, ha nem volt társuk, aki lelket öntsön beléjük.³²⁷ A gödöllői hadifogoly-kórházbeli állapotokról így ír az egykori fogoly: „...irtózatossá letargikus hangulat volt. Életerős, gyógyulófélben lévő emberek a semmittevéstől, az unalomtól depressziós állapotba kerültek. Volt, akit három nap alatt elvitt a lelki összeomlás.”³²⁸ A foglyok pszichikai állapotának fontos szerepét egészségi állapotukban, illetve halálukban megerősíti egy autentikus tanú, dr. Dubecz Sándor, aki a bajai hadifogolytábor kórházrészlegének volt a főorvosa: „Megfigyeltem: a németek, a Wehrmacht-foglyok többen és gyorsabban pusztultak el, mint az átlag. Sokan összerop-

³²⁶ Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.

³²⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

³²⁸ Ua. 8–9. o.

pantak, elhagyták magukat, apátiába estek. [...] Nem tudták megemészteni a vereséget, pszichikailag teljesen leépültek. S ebbe haltak bele.”³²⁹

Másokon e borzalmas állapotok között a lelki válság tünetei nem apátiában, letörtségben, búskomorságban, hanem izgatóságban, tébolyultságban jutottak kifejezésre. „Voltak fogolytársaim, akik a körülmények, a bánásmód és a kilátástalanság hatására valósággal megőrültek”, írja az egyik visszaemlékező.³³⁰ Bagi Lajos is hasonlókat tapasztalt: „Az embertelen körülmények közepette sokan nem egyszerűen megbetegedtek, hanem megőrültek, és itt már több ember lett öngyilkos.”³³¹

Azonban az örültégnek, a tébolyult állapotnak – akárcsak az apátiának – a kiváltója lehetett valamelyik fertőző betegség is. Mind a kiütéses, mind pedig a hástífusz tünetei között, a 40 fok feletti láz következtében szerepelhet a tudatzavar és a félrebeszélés.³³² A szegedi csillagbörtönbeli tifuszi járványnál tapasztalt tünetekre így emlékszik Eszes János: „A betegség előrehaladott állapotában az ember érzéketlen lesz, majd önkívületi állapot következik, majd a gyengébb idegzetűek örülségbe estek.”³³³ Eszes János leírása – hiszen volt alkalma magán, és számtalan sorstársán is megfigyelnie a kiütéses tifusz lefolyásának tüneteit – tökéletesen megfelel az orvosi szakirodalomban leírtaknak. Kalocsay Kálmán „Klinikai megfigyelések kiütéses tifuszos betegeken” című írásában ugyanezeket olvashatjuk: „Az apátiás, renyhe szellemi működésű beteg környezetétől elzárkózik, a hozzáintézt kérdésekre, mintha nehéz álomból ébredne, vontatottan, látható erőlködéssel válaszol. [...] Ezt a szellemi tompultságot az exanthema³³⁴ kivirágzása után hirtelen kirobbanó ingerültség szakíthatja meg. A beteg kiabálni, énekelni, szitkozódni kezd, ijesztő hallucinációi ellen védekező mozdulatokat tesz, sőt, ha le nem fogják, ágyából felszökve menekül. Öngyilkosságot kísérelhet meg, környezetére is veszélyes lehet.”³³⁵

³²⁹ Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 8. o.

³³⁰ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

³³¹ Bagi Lajos vie. 3. o. A kézirat a szerző birtokában.

³³² www.csaladesegeszseg.hu.

³³³ Eszes János vie. In: Szebeni Ilona: Haza fogunk menni... 387. o.

³³⁴ exanthema=bőrkkiütés

³³⁵ Kalocsay Kálmán: Klinikai megfigyelések kiütéses tifuszos betegeken. In: Orvosok Lapja, 1946/2., 178. o.

Voltak, akik inkább választották a biztos halált, mint a további szenvedéseket. Egyesek a gödöllői tábor fertőzött kútjából – szomjúságukon túl – azért ittak – saját bevallásuk szerint –, hogy meghaljanak, mert nem bírják tovább. Mások a szögösdrót kerítéshez szaladtak, hogy lelőjék őket.

A hadifoglyok halálkozásának a növekedéséhez a belső örök kegyetlenkedései is hozzájárultak, s nemcsak testi fájdalmak és sérülések okozásával, hanem a foglyok lelkierejének, -állapotának súlyos rombolásával is.

Néha valami remény felcsillant. Több táborban – a miskolciban, a gödöllőiben, a ceglédiben, a jászberényiben, a mezőtúriban – kezdtek toborozni embereket az új Magyar Honvédségbe. Máskor a szabadulásról keringtek hírek, amelyeket bár a sokszori beváltatlan ígéretek miatt nem igen hittek el, mégis, a reményvesztett emberek a legkisebb szalmaszála bekapaszkodtak.

Egyes táborokban a rabok lelkiállapotát erősítendő – amint arról már korábban írtam – a foglyok vagy maga a táborparancsnokság kezdeményezésére fogtak hozzá kultúrdélutánokat, előadásokat szervezni.

HALÁLOZÁS A GYŰJTŐTÁBOROKBAN

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban – ahogy az a korábban elmondottakból is kiderült – a legtöbb haláleset a különböző fertőző betegségek következtében történt, amelyek közül is a legtöbb áldozatot a kiütéses tifusz szedte.

A csillagbörtönbeli lágerben kitört tifuszi járvány megrendítő képeit adja elénk az egyik túlélő: „Egyik nap, amikor fel akarok állni, hogy vizelni menjek a kiblíhez, azt érzem, hogy valami zsibbasztó érzés belülről összehúzza a fejemet. Rázuhanok fekvő bajtársaimra. Éjjel hörögni kezdett a székely fiú. Szembe feküdtem az arcával, csak a köztünk fekvő lába lóg az arcunk közé. A sötétben nem látom, csak érzem, hogy hörögés közben nyáladzik a székely fiú szája, mégsem fordulok el tőle. Rosszullétemben közömbössé vált gyötrelmes haláltusája.

Reggel üveges szemmel bámul rám. Ő az első közülünk, akinek kihűlt, megmerevedett testét kitették a folyosóra. Még a következő halottunkra is emlékszem. Horváth nevű budapesti asztalos, szürke télikabátban és svájcisapkában. Csont és bőrre fogyott, nem lehetett több negyven kilónál. Lábánál, vállánál fogva – mint egy szál deszkát – tették ki az ajtó elé megmerevedett testét. Mire magamhoz tértem, hatan maradtunk a tizennégyből. Elvesztettem minden kapcsolatot a világgal. Nem tudom, hogy mennyi ideig feküdtem eszméletlenül. Csak az maradt meg a tudatomban, hogy nagyon szomjas vagyok és rettenetesen ég belülről a szám.”³³⁶

A hideg téli időszakban sokan – azok közül, akik a különböző lágerekben a szabad ég alatt legyengült szervezettel és hiányos öltözetben kényszerültek eltölteni az éjszakákat – megfagytak. „Nagyon sokan megfagytak, illetve elvesztve lelki tartásukat elpusztultak”, írja az egyik egykori fogoly.³³⁷ „Sokan szenvedtek a hidegtől. Kemény tél volt, éjszakánként összezsúfolva még csak elviselhető volt. Amíg az ember él, hát tervez. Sajnos, egyre több bajtársunknál éjszakánként leállt a fűtés. Siralmas helyzet, pincékből, óvóhelyekről, lakásokból utcáról elhurcolnak embereket ezerszámra, betelerlik egy táborba, köztük sok beteget, idős, rosszul öltözött embereket. Képviselve volt a táborban minden szakma, volt orvos is, nem is egy. De mit tudott tenni. Csupán szakmai tudásával nem sokat”, emlékszik egy másik egykori lágerlakó.³³⁸

Sokan különböző balesetekben lelték halálukat, amelyek között az egyik leggyakoribb a latrinába csúszás, szédülés, esés volt.³³⁹ Sokan a gyűjtőtáboroknak helyt adó különböző romos épületek lépcsőházaiban lelték halálukat. Ezekben a háború okozta rombolások következtében hiányos volt vagy egyenesen hiányzott a korlát vagy a lépcső egy része, és a legyengült foglyok sokszor megcsúszva, egymást meglökve estek a mélybe, vagy este a vaksötétben a sűrű latrinára való menés közben leesve törték össze vagy zúzták halálra magukat.³⁴⁰ Mások a sebtében össze-

³³⁶ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: i. m. 17/3. o.

³³⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

³³⁸ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 5. o.

³³⁹ Csohány Endre: i. m. 245–246. o., Rácz Lajos: Soprontól Székesfehérvárig. In: A vásárhelyi leventék... 142. o.; Csiby Mihály: i. m. 39. o., Lásd még: az „Egészségügyi körülmények” című alfejezetben.

³⁴⁰ Csohány Endre: i. m. 245. o.

tákoltságot priccsek összeomlása következtében lelték halálukat.³⁴¹ Ezeken kívül még a legkülönbözőbb balesetek fordultak elő, főként a különböző munkák elvégzése közben, leginkább rakodásoknál. A gödöllői fogolytábor lakói között előfordult olyan eset is, amikor lőszereket rakodtak ki a vasúti vagonokból, és az egyszeri baleset következtében sokan vesztették életüket öreikkel együtt.³⁴²

A fogolytáborok durva, kegyetlen belső őrei, a policájok is kivették részüket a hadifoglyok másvilágra segítéséből. Az egyik fogoly ekképpen írja le az egyik belső őr halált is okozó tevékenységét: „Minden semmiségen összeveszték [a hadifoglyok – B. Z.]. Volt egy Salamon nevű (Salamon úr), oroszok által kinevezett rendész, aki mindig az örök körül tanyázott. Ha valami kitört, akkor berontott egy kapanyél vastagságú bottal, és vágta a népet, akit ért. Törött a kéz, hasadt a fej. Másnap mehetett a temetőbe.”³⁴³ Azonban nemcsak a policájok által okozott fizikai sérülések „segítették halálba” a hadifoglyokat, hanem az általuk alkalmazott pszichikai terror, az állandó kiabálások, a foglyok emberi mivoltukban való folyamatos megalázása, és félelemben tartása is.

A foglyok közül többen öngyilkosok lettek – főként a németek –, nem bírva a fizikai és a pszichikai szenvedéseket. Többször a derékszíjikkal akasztották fel magukat.³⁴⁴ Mások tifusz okozta önkívületi állapotukban követtek el öngyilkosságot, ami sokszor a szögesdrót kerítés megközelítésében jutott kifejezésre.

A legfőbb halálozási okok

A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy legtöbbször a fertőző betegségekben, tifuszban, vérhasban, tuberkulózisban és disztrófiában, azaz vége-

³⁴¹ Csiby Mihály: i. m. 28. o.

³⁴² Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadi)fogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.; Interjú Kiss Istvánnal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

³⁴³ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vic. 7. o.

³⁴⁴ Kadosa Árpád: i. m. 17. o.

gyengülésben, vagyis az alultápláltság miatt haltak éhen. A visszaemlékezésekből levont következtetést megerősítik azok az adatok, amelyek a Bús János³⁴⁵–Szabó Péter-szerzőpáros által írt és szerkesztett „Béke poraikra...” II. című könyvükben találhatók.³⁴⁶

A könyvben összesen 5725 hadifogly halálának személyenkénti rögzítését találjuk. Ezt azért fontos kiemelni, mert amint már említettem, csak legritkább esetben volt lehetséges a hadifoglyok halálakor a személyi adatokat és az elhalálozás okát feljegyezni. Azoknál volt ez lehetséges, akiket a hadifoglytáborból vagy a hadifoglykórházból kiadtak valamely másik, nem a szovjet szervek felügyelete alatt működő kórháznak, vagy pedig a halottak nevét és elhalálozásuk körülményeit tartalmazó papírfecniket ki tudták csempészni a lágerből.

Az 5725 főből 2702 főnél, tehát azon személyeknél is, akiket nem jeltelen tömegsírban temettek el, csaknem felénél, 47%-uknál nincs megnevezve a halál oka, tehát csak 3023 főnél van valamiféle jelzés a halál okára vonatkozóan. Közülük 213-nál csak annyit találhatók, hogy „betegség”, 251 fő (8,3%) pedig erőszakos halállal halt meg: 209 fő háborús sérülés, például akna- vagy lőszerrobbanás következtében, egy fő öngyilkos lett és 41 főt lelőttek (pl. kivégzés, comb-, gerinc-, szív-, tarkó-, mellkas- és agyonlövés) vagy agyonverték a szovjet katonák.

Összegezve, maradt 2559 fő, aki nem erőszakos halállal halt meg, és halála oka is konkrétan meg van nevezve. Tehát a 2559 betegségben meghalt hadifogly közül legtöbbször, 31% (799 fő) tifuszban haltak meg. A második legnagyobb halálozási ok a dizentéria, vagyis a vérhas volt, amelyben 22% (571 fő) halt meg. Ehhez még hozzáadhatjuk a szívbetegségekben elhaltak egy részét is, hiszen a vérhas baktériuma mérgező anyagainak a felszívódása bénítja a szív működését.³⁴⁷ Ezért található olyan sokszor, 176-szor (7%) a halál okaként beírva szívbénulás, szívgyengeség, szívbaj. A 3. legtöbb halált okozó betegségek a különböző bélbetegségek, bélfertőzések voltak, amelyek között kiváló okként a vérhas vagy a tifusz húzódtott meg. Ez 14% (353 fő). A negyedik kategóriába a különféle légúti betegségek tartoznak, 12% (312 fő). Ezek közül is a

³⁴⁵ Ezúton is köszönetet mondok dr. Bús János alezredesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta könyvének a hadifoglyok halálozására vonatkozó adatbázisát.

³⁴⁶ Bús János–Szabó Péter: i. m. Az elhalálozottak névlistája 403–1063. o.

³⁴⁷ Egészségügyi ABC. Medicina, Budapest, 1974., 134. o.

legtöbb a tuberkulózisban (tébécé) meghaltak száma. Vagyis a hadifogságban meghaltak 86%-a fertőző betegségekben halt meg. További 5%-uk disztrófiában, elégtelen táplálkozás miatt, azaz végelgyengülésben halt meg.

Az egyik túlélő ekképpen értékeli hadifogolytársai halálát: „...bizton mondhatom, hogy a Temesvárt és Szegedet megjárt hadifoglyoknak több mint a fele kínok kínja közt, orvos, felcser, gyógyszer nélkül, nyomorultul pusztult el, még a Szovjetunióba szállítás előtt. Haláluk gyötrelmésebb volt, mint a tärkönlövés, vagy bármilyen más kegyetlen, de azonnali halál.”³⁴⁸

A halottak „eltemetése”

A hadifogolytáborokban, illetve a hadifogolykórházakban elhunytakat szanaszétjellel, a legkülönbözőbb helyekre „temették”, pontosabban földelték el, többnyire jeltelen tömegsírokban. Általánosan jellemző volt az, amit a Szegeden eltemetett hadifoglyok elhantolásáról *dr. Viola György* városi tiszt főorvos a városi tanács 1945. április 10-ei ülésén elmondott: „...a hullákat egymásra, elkülönítés és koporsó nélkül temetik.”³⁴⁹

Cegléden 1944–45 telén, amikor mínusz 15–20 fokos hidegek voltak, akkor gyakran az is előfordult, hogy „nem temették el a halottakat, csak szemetet hánytak rájuk”, emlékezett vissza az egyik szemtanú. Ha már túl sok halott lett, vagy kiengedett a talajfagy, akkor elföldelték őket.³⁵⁰ Voltak, akiket a tábor udvarán földeltek el, derül ki az egyik, 1945 áprilisában a polgármesternek írott levélből. A levél írói a fogságban lévő nők hozzártatózói közül kerültek ki, s mint írták: „...a tábort a legnagyobb titoktartás veszi körül, nem lehet megtudni azoknak a névsorát, akiket ott őriznek, sőt még a halottak nevét – akiket ott a tábor udvarán földelnek el – sem mondják meg.”³⁵¹ A bajai fogolytáborban – *dr. Dubecz Sándor*

³⁴⁸ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. 17/4. o.

³⁴⁹ CsML XXI. 507. Szeged város Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvei 1945. április 10.

³⁵⁰ Nagy Varga Vera: Alkalmazkodás és szembenállás, volt kulákok egy mezővárosban. In: Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás (Szerk.: Kocsis Gyula.) Ceglédi füzetek 30., Cegléd, 1995., 64. o.

³⁵¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.232/pol. – 1945.

tábororvos elmondása szerint – 1944–45 csontfagyasztó telén „a hullákat nem cipelték a foglyok a kijelölt helyekre, hanem kezdetleges szerszámaikkal a laktanyaudvaron kapartak számukra alig félméteres gödröt, a mélyen lefagyott földben. Ezeket betemették, azután úgy maradtak.”³⁵² A többi táborban is hasonló módon „oldották meg” a halottak „eltemetését”. Szegeden például: „Eleinte a börtön udvarán ásták el a halottakat, de később olyan sokan haltak meg naponta, hogy esténként teherautóra dobálva hordták ki a holttesteket a Csillagból. Ahogy előbújt az áprilisi napsugár és kezdett a föld felengedni, az udvaron ásónyomnyi mélyre temetett hullák bűzleni kezdtek. Jobb erőben lévő foglyokkal kiásatták a sebtében elásott tetemeteket, és a frissen elhaltakkal együtt kiszállították a Csillagból.”³⁵³ A szolnoki hadifogolykórházban meghaltakat se temették mélyre, hiszen sietni kellett. A munkát végző egykori hadifogoly így emlékszik vissza: „...szinte mindennap reggelente 15–20 bajtársat kellett eltemetnem, levetkőztetni, saroglyára rakni, s így toltam ki őket a szajoli vasútvonal töltéséhez és ott ástam nekik sírgödröt, de nem engedték, csak kb. 60–70 cm mélységig ásni, máris »harasó« volt.”³⁵⁴

Cegléden 1945 február–márciusában – amikor tifusz már elharapódzott a táborban – volt, hogy naponta 50–60, később még annál is több halottat földeltek el a foglyok a huszárlaktanyabeli láger konyhája előtt lévő kukoricaföldön, a közeli erdőben vagy a Csengettyús temetőben, jeltelen tömegsírokban.³⁵⁵

Gödöllőn is hasonló volt a helyzet: „A táborban... [...] naponta 50–60 ember pusztult el. [...] Őket a gimnázium melletti volt kukoricásban megásott tömegsírban temették el, s ennek a megrázó élménynek magam is a részese voltam.”³⁵⁶ De itt sem csak egy helyre, egy területre temettek: „Az erdőben tömegsírokba temették el a halottakat. Egy sor ember, egy kis szalma, egy vödör mész. Kb. 1000–1200 fő került egy sírba.”³⁵⁷ Talán

³⁵² Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

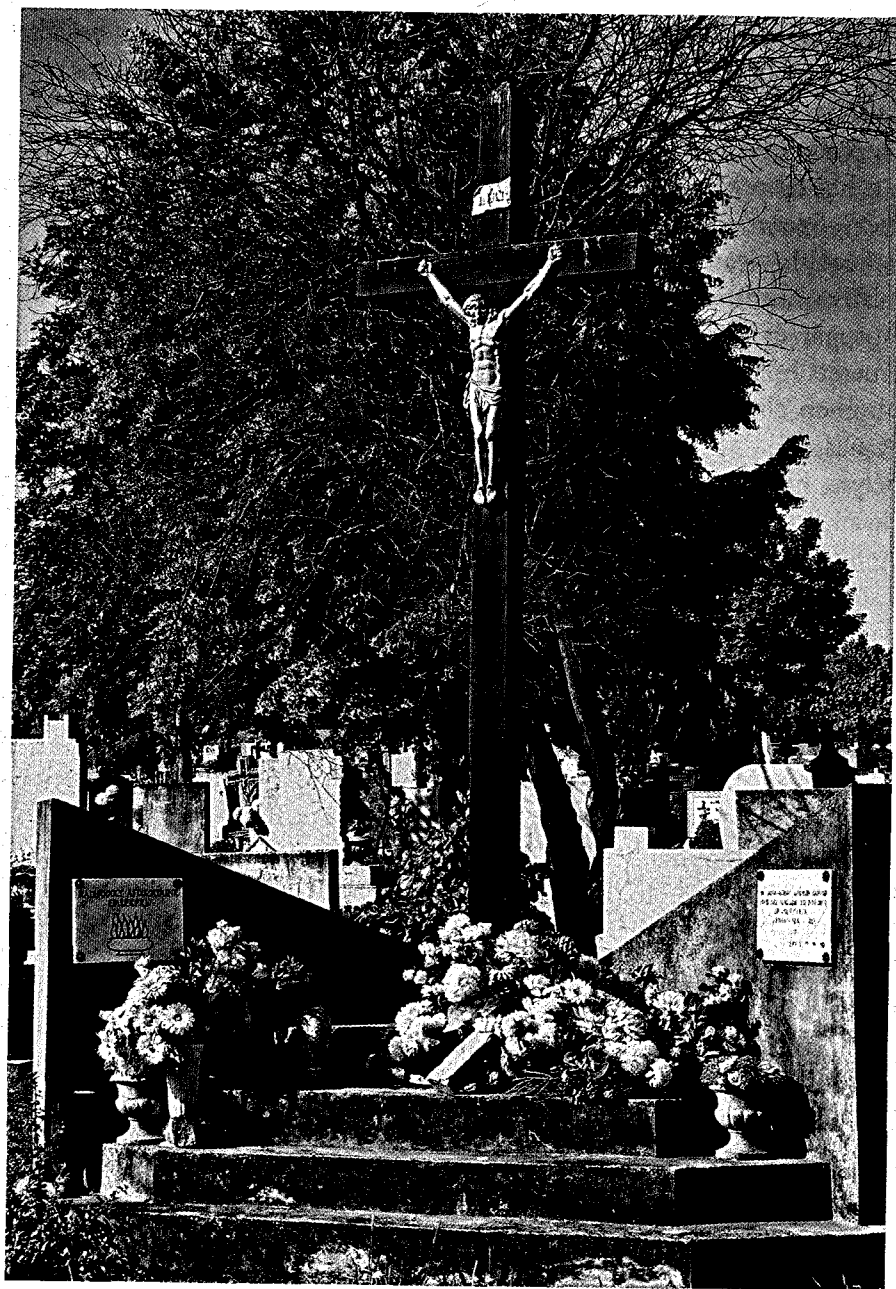
³⁵³ HLI Tgy. 3729. Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. 17/3. o.

³⁵⁴ VHBSZ 422 – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 2. o.

³⁵⁵ Idézi: Nagy Varga Vera: Ceglédiek a keleti fronton és a hadifogságban (Dokumentumok). In: A ceglédi Turini Százasküldöttség Múzeumbaráti Kör értesítője 1991., 48. o.

³⁵⁶ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 3. o.

³⁵⁷ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 4. o.

A ceglédi Csengettyűs temetőben elhantolt hadifoglyok síremléke

túlzónak tűnik az 1000–1200 fős tömegsír, lehet, hogy az is. De az biztos, hogy a mintegy 40 ezer fős táborban több ezer ember lelta a halálát. Nem csoda, ha egy másik túlélő így ír erről a – svájci követségi jelentés szerinti – „koncentrációs tábor”-ról: „Sok volt a beteg, az elkeseredett ember. Sok volt a halott, a körülmények embertelenek voltak. [...] A gödöllői táborra nyugodtan rá lehet mondani, hogy »haláltábor« volt. A sok halottat a tábor melletti erdőben földelték el a foglyok.”³⁵⁸ S hogy a gödöllői foglyótáborban valóban milyen nagy volt a halálozások száma, jól jellemzi, hogy az 1945. március 19-ei minisztertanácsi ülésen Gyöngyösi János külügyminiszter is felhívta a figyelmet a hadifoglyótáborokban történő nagymértékű elhalálozásokra, külön kiemelve, hogy: „Gödöllőről is olyan híreket kaptam, hogy az elhalálozások száma ott igen nagy.”³⁵⁹

A Csillagbörtönben is borzasztó volt a helyzet. „Itt a zsúfoltság, a tetű, az étvágytalanság a betegeknél azt eredményezte, hogy itt is³⁶⁰ naponta 50–70 ember halt meg. Első időben a nagy kerítés mellé egy mély árokba dobálták be az embereket, kissé betemetve, később latrinát készítettek rája. Amikor már ide nem »temethettek«, bombatölcsérek lettek a sírok.”³⁶¹ A Magyar Honvédség Központi Irattárában lévő halotti kimutatások is megerősítik az egykori fogoly által előadottakat. A halottakat a legkülönbözőbb helyekre, lyukakba, mélyedésekbe, nemritkán bombatölcsérekbe temették. Ugyanakkor Szegeden voltak olyan időszakok, amikor naponta 100 ember is meghalt. Ezt a visszaemlékezőkön kívül, az 1947-ben Szegeden készült halotti nyilvántartások is megerősítik, miszerint a Királyhalom temető mellett, 1945-ben négy tömegsírba összesen mintegy 400 halottat temettek, vagy inkább földelték el. Tehát egy-egy tömegsírba átlagosan 100 halott került.³⁶²

A holttesteket legtöbbször sötétedés után vitték ki a lágeréből, illetve a kórházakból, hogy minél kisebb feltűnést keltsenek. Szegeden, a csillagbörtönbeli tábornál így zajlottak le ezek a szomorú események: „Este mindennap be szokott jönni egy autó (GAZ), ami meg is telt hullával. Itt aztán már elszabadult a pokol. Az emberek már nem is hasonlítottak az

³⁵⁸ VHBSZ 423. – 1993. Csernai Sándor vie. 3. o.

³⁵⁹ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 289. o.

³⁶⁰ A temesvári lágerben tapasztaltakra utal az egykori fogoly.

³⁶¹ Eszes János visszaemlékezése. In: Szebeni Ilona: Hazá fogunk menni... 387. o.

³⁶² HLI Második világháborús halotti kimutatások. Csanád megye, szegedi lista, 1947.

Ismeretlen néma hadifog. 1945. szept. 16. Papok tanyáján
 Kettő ismeretlen magyar hadifog. 1945. IX. 17. Papok tanyáján
 Ismeretlen magyar hadifog. 1945. IX. 28. Papok tanyáján véglegesen
 Ismeretlen magyar hadifog. 32 éves. 1945. IX. 28. Papok tanyáján véglegesen
 Ismeretlen néma hadifog. 1945. szept. 25. Tüdőgondozóban
 Ismeretlen hadifog. 40 éves. 1945. nov. 11. Szeged Rókus p. u.
 Ismeretlen 30 éves hadifog. 1945. XI. 11. Szeged Rókus p. udvaron
 Ismeretlen hadifog. 38 éves. 1945. XI. 17. Papok tanyáján
 Ismeretlen hadifog. 45 éves. 1945. XI. 28. Tüdőgondozóban
 Ismeretlen 31 éves. 1945. XII. 3. Szeged Rókus p. udvaron
 Ismeretlen hadifog. 1945. febr. 28. Kórházban betegápolásban
 Ismeretlen hadifog. 1945. apr. 24. kiütéses tifuszban kórházban
 Hősi temetőben
 Ismeretlen hadifog. 1945. III. 3. Hősi temetőben
 Öt ismeretlen német hadifog. temetve hősi temetőben 1945. III. 6.
 Három ismeretlen rendőrpályaudvar bombatörlésből exhumálva
 temetve hősi temetőben 1945. III. 9.
 Ismeretlen hadifog. temetve hősi temetőben 1945. III. 11.
 Ismeretlen szex katoná parancsnokság udvaráról exhumálva temetve
 hősi temetőben 1945. III. 18.
 Ismeretlen exhumálva Terehalomról temetve hősi temetőben 1945
 III. 20.
 Ismeretlen exhumálva Terehalomról temetve Hősi temetőben 1945.
 III. 24.
 Ismeretlen temetve hősi temetőben 1945. III. 29.
 Ismeretlen honvéd Óthalomnál exhumálva temetve hősi temetőben
 1945. IV. 14.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VII.
 Kb. négyen-nyolcan
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VII. 16.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VII.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VII. 24.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VII. 30.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VIII. 3.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. VIII. 22.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 1.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 10.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 11.
 Ismeretlen néma hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 12.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 16.
 Ismeretlen néma hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 16.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 16.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. IX. 20.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. XI. 1.
 Ismeretlen hadifog. oroszok temették hősi temetőben 1945. XI. 2.
 Kettő ismeretlen 55. határőr század honv. 1944. szept. 25. harcokban Kis
 Zombor hősi temetőben
 Kettő ismeretlen halott Tápé harcokban 1944. októberben
 Kb. 30 ismeretlen katoná Algyői utak szélén, szántóföldi doken
 1944. okt. 1. 1944. okt. 1. Algyői plébános jótéte
 Ismeretlen állítólag Varga főhadnagy Kócskótról + harcokban 1944
 október 11.-én Kistelek
 Ismeretlen 9 magyar katoná + harcokban 1944. október hónapban temetve
 két kőszirban Szeged Felsőközponon. In a
 szövegüket elvitte táb. lelkész/
 Ismeretlen Kb. 400 hadifog. 1945. év négy tönkén Szeged
 Királyhalom temető mellett
 Ismeretlen 11 katoná + 1944. október 3. harcokban Csáfordnál
 Barányi Váci és Mikó János győri táb. lelkész

Az 1947-ben készült második világháborús halotti kimutatás

Csanád megye szegedi listájának egyik lapja,

amelynek alján a négy, kb. 400 hadifogoly halottat befogadó tömegsír említik

emberre. A vérhas napról napra erősebb lett. Az emberekből folyt a lé, bűdösek voltak.”³⁶³ Ceglédén az esténként elvittek egy részét a Zakar-dombhoz vitték, de nem eltemetni, csak elföldelni, hiszen még annyi kegyelet sem nyilvánult meg az elhunytakkal szemben, hogy tisztességesen eltemették, pontosabban eltemettették volna őket.³⁶⁴ Az egyik hozzátartozó exhumálási engedéllyel, fivérének földi maradványait keresve szemtanúja lett egy „temetés”-nek: „...lovassal kocsin zsákba tekerve hozták a halottakat. A zsákból kiborították őket a megásott sírba, a zsákokat visszavitték a következő fordulóra, s a földet pedig visszalapátolták a halottakra.”³⁶⁵

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban elhalálozottak száma

Ezek után adódik a kérdés: Vajon mennyien veszítették életüket a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban? A kérdéshez azonban feltétlenül hozzá kell tenni, hogy – amint azt már kifejtettem – a hadifogolyoknak csak egy része, és sok helyen csak kisebb része halt meg a fogolytáborokban. Míg másik, táboroktól függően kisebb-nagyobb, sokszor inkább nagyobb része a hadifogolykórházakban, vagy más olyan kórházakban történt, ahová kiszállították a foglyokat. Tehát jelen esetben a fogolytábor nem a fizikai lágert jelenti, hanem a hadifogoly-táborparancsnokságok őrizete alá került foglyok összességét, függetlenül attól, hogy a hadifoglyok egy része a hadifogolytáboron kívül nyert-e átmeneti elhelyezést.

Pontos számot – szovjet adatok híján – nem lehet tudni, hiszen az elhalálozottakról nyilvántartást vezetni a (hadi)fogoly orvosoknak, de egyáltalán a foglyoknak – már ha egyáltalán volt rá módjuk – szigorúan tilos volt. A szovjet szervek semmiféle értesítést nem adtak a lágerekben meghaltakról. Emlékezzünk csak a soproni plébános, Németh Alajos által leírtakra: „az oroszok a hadifogolytáborban meghaltak személyi adatait

³⁶³ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 7. o.

³⁶⁴ Nagy Varga Vera: Alkalmazkodás és... In: Alkalmazkodás, ellenállás... 64. o.

³⁶⁵ Reznák Erzsébet: A háborúnak vége lett...? In: Ceglédi Kalendárium '96., Cegléd, 1996., 60. o.

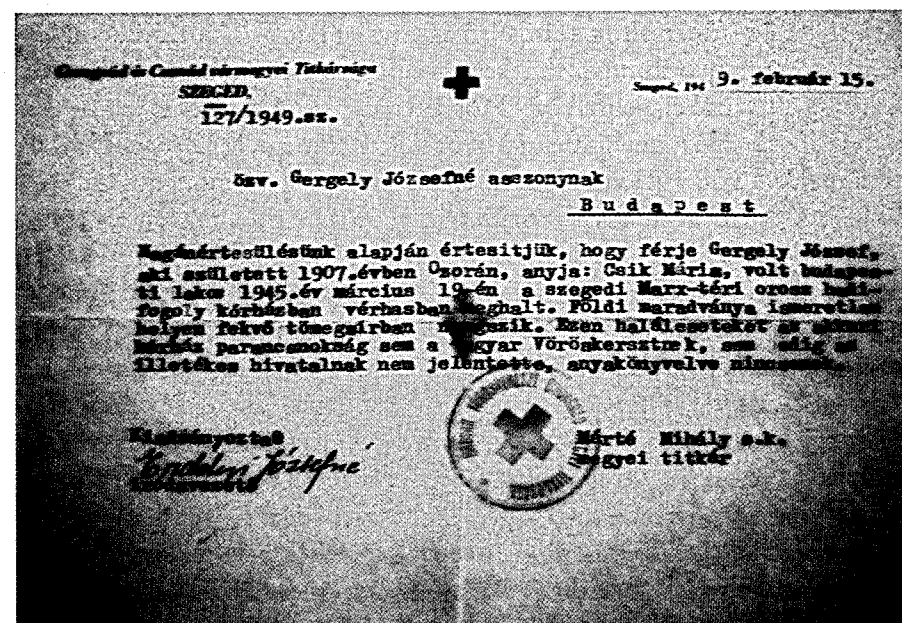
sem engedték kivinni”, valamint arra, hogy a plébánosnak a fogolytábor betegeit gondozó vöröskeresztes nővér segítségével hogyan sikerült kicsempésznie a vöröskeresztes nővér sűrű hajába rejtve, apró papírdarabkákon 35 meghalt személy adatait.³⁶⁶ S nemcsak azokról nem lehet tudni, akiket összevissza, különböző helyekre temettek el, hanem azokat sem, akiket a temetőben hantoltak el. Így például a kiskunfélegyházi hadifogolytáborokban meghalt és az alsó és a felső temetőben eltemetteket sem anyakönyvezhették, sem az állami anyakönyvi hivatalban, sem a plébánián. Róluk csak annyi információ maradt, hogy őket részben tömeg-, részben egyes sírokban temették el, s „az elhunytak után hagyatékok, iratok, igazolványok, családi fényképek nem maradtak”. Az itt elhantoltaknak csak egy részéről rendelkeztek névjegyzékkel, amelyet a 3352/ki. – 1945. számon a városi irattárba, a tisztiorvosi hivatalba, egy példányt pedig június 4-én a Vöröskereszt Központba Budapestre küldtek fel.³⁶⁷

Mivel a szovjet szervek semmiféle értesítést sem adtak a légerekben meghaltakról, ezért a Magyar Vöröskereszt Egylet a különböző magánértesülések, a légerekből kicsempészett papírcédulák alapján küldött „hivatalos” értesítést a szeretett családtag elhalálzásáról például az alábbi szöveggel – a jelen esetben 1949. február 25-ei dátummal: „Magánértesülésünk alapján értesítjük, hogy férje, G. József, aki született 1907. évben Ozorán, anyja: Cs. Mária, volt budapesti lakos 1945. év március 19-én a szegedi Marx-téri orosz hadifogoly kórházban vérhasban meghalt. Földi maradványa ismeretlen helyen fekvő tömegsírban nyugszik. Ezen haláleseteket az akkori kórház parancsnokság sem a Magyar Vöröskeresztnek, sem eddig az illetékes hivatalnak nem jelentette, anyakönyvelve sincsenek.”³⁶⁸

³⁶⁶ Németh Alajos: i. m. 186–187. o. Írásának hitelességét teljes mértékig alátámasztja a Magyar Vöröskereszt Egylet Sopron városi fiókegyletének a 194/1945. sz. jelentése, amelyben ugyanazon 35 halott hadifogoly adatai szerepelnek. HLI Második világháborús halotti kimutatások. Győr-Moson-Sopron megyei anyag.

³⁶⁷ Válasz a Magyar Vöröskereszt Szegedi Fiókjának a levelére. BKMÖL, Kiskunfélegyházi részleg XXII. 103. a) Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai 13.306./ki.1945.

³⁶⁸ A Magyar Vöröskereszt hivatalos értesítése G. Józsefnek a szegedi hadifogolytábor kórházában történt elhalálzásáról. A dokumentum eredetije az elhalálzott édesapa fiának a tulajdonában.

A Magyar Vöröskereszt helyi szervezetének magánértesülések alapján történő értesítése a feleség számára, férje 1945 márciusi, hadifogoly-kórházbeli elhalálzásáról, 1949 februárjában

Csak becslésekre támaszkodhatunk. A kérdés megválaszolásában a visszaemlékezők között az egyik leghitelesebb, a legnagyobb segítséget adó dr. Dubecz Sándor sebész főorvos, aki a bajai fogolytábor kórházának vezető főorvosa volt 1945 január közepétől augusztusig, a tábor fölőslátásáig.³⁶⁹ Amit elmondott a *Helyzet* című pécsi újságnak – egybevetve a többi táborban tapasztaltakkal –, modellértékű. Elmondása szerint „januártól már javában dühöngött a kiütéses tifusz; s kisebb mértékben a vérhas is pusztított. [...] ...a kórházból naponta 30–40 halott került be a hullakamrába. A temető emberek innen csak sötétedés után vihették ki őket. A hullákat az országút túlsó oldalán tették közös sírokba. A flekktífusz kb. nyár elejéig tartott, akkor viszont fölerősödött a vérhasjárvány.

³⁶⁹ Dubecz Sándor a bajai hadifogolykórházban végzett 8 hónapos sebészeti munkának az összefoglalását és tapasztalatait publikálta az Orvosok Lapja 1946. 14. számában, Orosz hadifogoly kórházi beszámoló címmel.

A halottak és a tömegsírok száma ismét emelkedett.³⁷⁰ Az előbb említettekkel teljesen egybecseng az egykori hadifogoly beteg visszaemlékezése: „Csak a kórházból éjjelente kb. 40 főt vittek az előre megásott vermekbe. Egy réteg halott, egy réteg mész. Mikor a verem megtelt, kezdték a másik veremmel.”³⁷¹ Nagy jelentőségű az előző idézet egyik mondata elején a „csak” szó, hiszen nemcsak a hadifogolykórházban haltak meg naponként a hadifoglyok, hanem sokan már a hadifogolytáborban, még azelőtt, hogy a fogolykórházba eljutottak volna. „A táborban rengeteg hasmenés- és vérhasmegbetegedés volt, igen sok volt a tetű, naponta 10–20 ember halt meg. [...] ...naponta többször húztak egy-egy szánkón meztelen halott embereket és őket a tábor területén ásott gödörbe dobták mindenféle megjelölés nélkül”, mondta jegyzőkönyvbe a bajai táborban 1945. januárjában tapasztaltakról *Bernáth József* máriagyüdi lakos 1945. február 13-án a pécsi főispáni hivatalban.³⁷² Tehát naponta a bajai hadifogolytáborba kerültek közül 40–60 fő halt meg, részben a táborban, részben a kórházban, ami közel azonos a ceglédi és a gödöllői (50–60 fő) valamint a csillagbörtönbeli (50–70 fő) lágerben naponta meghaltak átlagos számával.

A bajai hadifogolytábor kórházának vezető főorvosa, valamint egykori egészségügyise is összesen mintegy 8000 főre teszi az átlagosan 15–20 ezer fős bajai fogolytábor 8 hónap alatti emberveszteségét, amí megegyezik más, a bajai lágert megjárta fogolytárs által közöltekkel, illetve leírtakkal. Az igen magas halálozási arányszám nemcsak a rendkívül mostoha higiénés körülményeknek és a gyenge ételmezésnek köszönhető, hanem annak a ténynek is, hogy a 8 hónap alatt a tábort – az egészségügyis szerint – mintegy 120 ezer (hadi)fogoly járta meg, akik közül az egészségesebbeket továbbszállították, míg a rossz fizikai állapotban lévőket, illetve a betegeket visszahagyták.³⁷³ Tehát a bajai gyűjtőtáborban átlagosan 6,7%-os volt a halálozási arányszám. Bár, hadd tegyük hozzá, hogy véleményem szerint a számítások alapjául vett adatok közül a halottak száma – mivel jobban nyomon követhető és kisebb – minden bizonnyal pontos-

³⁷⁰ Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

³⁷¹ Id. Vuics Béla rövid visszaemlékezése a bajai hadifogolytáborra. Az írás a szerző tulajdonában. 4. o.

³⁷² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

³⁷³ Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

sabb, mint a tábort megjártak száma, mivel az utóbbiak száma nagyságrendekkel nagyobb volt és nehezebben volt nyomon követhető. Ugyanis az érkezők, a továbbszállítottak és a meghaltak naponta változó és kevésbé ismert adataiból jóval nehezebb, még hozzávetőlegesen is pontos becslést adni.

A bajai láger 8000 fő körüli veszteségét alapvetően reálisnak fogadjhatjuk el, s nemcsak azért, mert többek között a tábor két kompetens személye által adott becslült adatról van szó, hanem mert a reális számítások is ezt támasztják alá. Először is, a tábor 1944. december elejétől 1945. augusztus végéig–szeptember elejéig működött, azaz összesen mintegy 270 napon keresztül, ami a napi minimálisan 40 halottal számolva 10 800 fő lenne. Azonban a tábor kialakításakor, decemberben még nem volt túlszűfolt a tábor, az oda érkező foglyok fogság előtti erőnléte, testi-lelki állapota legtöbbjüket még átsegítette a fogságból fakadó, embert pusztító körülményeken, ezért a fertőző betegségek sem terjedtek olyan intenzitással, mint később. Ugyanakkor július–augusztusban is a táborban sokkal kevesebb halott lehetett, mivel már nem volt olyan túlszűfolt, és már szigorúan kialakított, fertőtlenítővel, fürdővel és kézmosási lehetőséggel rendelkező egészségügyi rendszer működött a táborban. Tehát a napi 40 fő halottat csak 6 hónapra, azaz 180 napra szabad számítani, ami 7200 főt jelent. A fennmaradó 800 fő pedig főként a decemberi hónapban meghaltakból kerülhetett ki, hiszen a kialakítatlan egészségügyi, antihigiénés körülmények, párosulva a nagy hideggel, még a kevésbé zsűfolt táborban is bőven szedték áldozataikat. Egy korabeli jelentésben *dr. György Sándor* tartalékos hadnagy arról írt, hogy 1944–45 telén a bajai és a szegedi hadifogolytáborban már több ezer halott volt, amibe természetesen – az évszámból adódóan – beleszámít a decemberi hónap is.³⁷⁴

Amint az már a korábbiakból is kiderült, a többi, hasonló paraméterekkel rendelkező táborban, illetve kórházban is hasonló volt a helyzet: átlagosan napi 50–60, 50–70 halott a táborokban, 100 főből naponta 8-an haltak meg, az egy börtöncellába bepréslt 14 főből néhány nap múlva már csak 6-an maradtak életben, a néhány száz fős szolnoki hadifogolykórházban naponta 15–20 ember halt meg stb.

³⁷⁴ HLI HM 37.470/el. – 1945.

Ezekén felül még több száz, esetleg néhány ezer hadifogoly halt meg Magyarországon a hadifogolytáborok felszámolása után is, valamelyik hadifogoly-, városi, szükség- vagy vöröskeresztes kórházban. Például Cegléden, a hadifogolytábor felszámolása után három hónappal, 1945. december 14-én – tehát egyetlen nap alatt – 14 magyar (hadi)fogoly halt meg, akiknek a nevét is tudjuk.³⁷⁵ Az is lehet, hogy többen voltak, hiszen az elhaltakról tilos volt mindenféle feljegyzést készíteni, s így csak a töredék százalékukról tudunk, amelyeket sikerült az örök kijátszásával eljuttatni a magyar szervezetekhez. Kiskunfélegyházán 5–6 hónappal a fogolytáborok bezárása után, 1945 október–novemberben halt meg *Péntek Sándor* és *Habara Antal* hadifogoly, Kaposváron 1946. január 1-jén *Tag-scherer József* hadifogoly. Sőt Jászberényben a hadifogolytábor megszűnése után több mint 7 hónappal, 1946. január 11-én halt meg *Katuz Mihály* 33 éves hadifogoly, hogy csak néhány példát említsek.³⁷⁶

Összegezve, az eddig feltárt és részben felvázolt halálzási arányok és folyamatok, valamint a 47 magyarországi településen kialakított 56 hadifogolytábor nagyságának, működési idejének és átmenő forgalmának a figyelembevételével megállapítható, hogy *mintegy 70 000 főre tehető azoknak a szovjet fogságba került (hadi)fogolynak a száma, akik a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban lelték halálukat. A többségük bizonyosan magyar állampolgár volt.*

³⁷⁵ Bús János–Szabó Péter: i. m. Névlista (elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok [valamint hadifoglyok – B. Z.] 401–1063. o.

³⁷⁶ Uo.

VII. TÁBORBÓL TÁBORBA – TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEK

A hadifogsába kerültek közül sokan nemcsak egy táborra jártak meg a romániai vagy az ukrain átmeneti-elosztó táborokig vezető úton, hanem kettőt, hármat, vagy akár négyet is. Ezek között a foglyokat többnyire gyalogmenetben hajtották egyik táborból a másikba, de előfordult, leginkább a tranzitlágerként is funkcionáló hadifogolytáborok esetében, hogy ezekbe már több esetben vasúton szállították a foglyokat. A gyalogmenetek körülményeiről már írtam a „Gyalogmenetek – a táborokig és a táborok között” című fejezetben, míg a vasúti táborok közötti szállítás körülményeiről „A foglyok szállítása Magyarországon és kiszállításuk a romániai átmeneti, illetve elosztótáborokig” című fejezetben szólok. E fejezetben ezeknek az utaknak – gyalogmeneteknek és vasúti szállításoknak – az összefüggéseivel kívánok foglalkozni.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok lakóit – mint ahogy azt másutt is – természetesen és alapvetően a táborok környékéről gyűjtötték össze. A katona foglyok a fogolytáboroktól többnyire nyugatra, a polgári foglyok pedig általában a gyűjtőtáborok 30–50 km-es körzetéből kerültek ki. Mindezeket túl azonban az egyes táborok közötti kapcsolatok, a fogva tartó hatalom, valamint a táborlakók tágabb begyűjtési körzete és a foglyok menet-, illetve szállítási útvonala alapján – tehát területi alapon – a magyarországi gyűjtőtáborokat hat táborcsoportra lehet osztani.

Ezekén kívül voltak egyes táborok, amelyek különleges helyzetükkel, illetve szerepükkel váltak ki a többiek közül.

A tiszántúli térségben jött létre a legkevesebb hadifogoly-gyűjtőtábor, és ezen a területen gyűjtötték össze a legkevesebb hadifoglyot. Ez első sorban a terület gyér népsűrűségéből adódott, másrészt abból, hogy erről a területről még nagyon sokan menekültek az ország nyugati felébe abból a nyilas propagandából táplálkozó reményben, hogy a Dunánál meg tudják állítani majd a szovjet csapatokat.

A tiszántúli táborok között volt a legkisebb kohézió, vagyis ezeknek a táboroknak a lakói közül csak nagyon kevesen voltak, akik a térség három tábora közül kettőben jártak.

A térség legnagyobb tábora a debreceni Pavilon laktanyai volt, ahová október 26-ától vitték a már korábban a városban vagy a várostól akár 50 kilométerre lévő településeken elfogott katonákat és civileket.¹ Így például a Nyíregyházáról² és a tőle 10 km-re délkeletre lévő Nagykállóról is ide hozták a foglyokat.³ Sőt Debrecen tágabb környékéről, mintegy 100 km sugarú körből gyűjtötték ide azokat a férfiakat, akik a két világháború között katonai szolgálatot teljesítettek vagy katonaszökevények voltak. Így például Fehérgyarmatról 1944. december 14-én 47 férfit hajtottak el Debrecenbe, majd a betegebbeket még decemberben Sátorajújhelyre az Erzsébet Kórházba vitték. Ugyanígy hurcoltak el november 28-a és december 15-e között férfiakat Matolcsról, Panyoláról, Zsarolyánról, Kisarról és Jánkról.⁴ Sőt a Debrecenből több mint 100 kilométerre lévő Szamoszegről is a november 28-án összeszedett férfiakat nagy kerülőutat leírva Nyírbátoron, Nyíregyházán, majd Tiszadadán keresztül vitték a debreceni fogolytáborba.⁵ Még a Heves megyei Kisménáról is ide hozták a civileket november 21-én. Őket Domoszlón keresztül az Erdőteleken

¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.439./7. – 1945.; VHBSZ 9. – 1992. Dr. Révész László vie. 3. o.

² A nyíregyházi elhurcolásokról bővebben lásd: Fazekas Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1944–1948. Határ-Szél Kft., Nyíregyháza, 1989.

³ Páli Lajos 2004. március 14-ei levele a szerzőhöz.

⁴ Ma Jánkmajtis. MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.977/pol. – 1945.

⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.269/pol. – 1945.

kialakított gyűjtőhelyre kísérték, ahol már más településekről odahurcoltakkal együtt éjszakáztak, majd innen tovább a debreceni fogolytáborba.⁶ Másokat a Poroszlón felállított gyűjtőhelyen keresztül vitték a debreceni Pavilon laktanyai fogolytáborba.⁷ De nemcsak azokat vitték el, akik 1941 után katonák voltak, hanem általában a 18–50, sőt a 16–60 év közötti férfilakosságot. Közülük még a Miskolc melletti Felsőzsolcáról is mintegy 170–180 férfit hajtottak Igricin, Mezőcsáton, Tiszacsegén keresztül ebbe a gyűjtőtáborba a szovjet szervek.⁸

A mezőtúri hadifogolytáborba se csak a környéken elfogottakat vitték. Mivel a város az Arad–Temesvár felé menő vasútvonal mellett helyezkedik el távolabbról is kerültek ide foglyok. A Jászberényben és környékén összegyűjtött férfiakat is a mezőtúri gyűjtőtáborba hajtották november végén, ahová Szászberek és Törökszentmiklós éjszakai szállásokkal a harmadik napon érkeztek.⁹

AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI, TÖBBNYIRE ROMÁN ŐRIZETŰ TÁBORCSOPORT

Az Északkelet-Magyarországon létrehozott táborok az itt harcolt 4. román hadsereg őrizete alatt jöttek létre és működtek, a salgótarjáni kivételével.

Ezekbe a hadifogolytáborokba se csak katonák kerültek, hanem a környék – Ózd és környéke – férfilakosságából is. A sajóecsegi tábor foglyai közül például többen az Ózdi Vas- és Acélműveknek a környéken lakó dolgozói közül kerültek ki.¹⁰ A miskolci és a szomszédságában lévő fogolytáborokba is mintegy 100 km-es körzetből hozták a foglyokat. *Dobai*

⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.440/pol. – 1945.

⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.742/pol. – 1945., 25.766/pol. – 1945.

⁸ Zsiros Sándor: i. m. 220. o.

⁹ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 4. o.

¹⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.766/pol. – 1945.

József például 86 katonatársával együtt 1945. január 21-én esett fogságba Hárskútnál¹¹, Rozsnyó közelében, a mai Szlovákia területén. Innen a Miskolc melletti felsőzsolcai táborba kísérték őket.¹² A miskolci táborba kerültek a Putnoki járás területén fogságba vetettek is,¹³ még a járásnak ma Szlovákiához tartozó részéről is, Naprágyról¹⁴. Innen december 29-én vittek el civileket a miskolci huszárlaktanyabeli fogolytáborba.¹⁵

Az edelényi, a sajóecsegi, a szirmabesenyői és az alsó- és felsőzsolcai fogolytáborban összegyűjtött hadifoglyokat román őrzők először a miskolci fogolytáborba, majd onnan a salgótarjáni fogolytáborba kísérték, ahol átadták őket a szovjet lágerparancsnokságnak. A siroki táborbeliek is a salgótarjáni fogolytábor parancsnokságnak lettek átadva, mivel a Vörös Hadsereg illetékes parancsnokságának rendelete alapján a salgótarjáni szovjet táborparancsnokság volt kijelölve a magyarországi román hadifogoly-gyűjtőtáborokban őrzött foglyok átvételére.¹⁶ Természetesen a salgótarjáni fogolytábor első lakói is a környékről, főként pedig a mai Szlovákia területén lévő településekről kerültek ki.¹⁷

A DÉL-DUNÁNTÚLI, TÖBBNYIRE BOLGÁR ŐRIZETŰ TÁBORCSOPORT

A Dél-Dunántúlon – kettő kivételével – bolgár őrizetű táborok jöttek létre. Ezek közé tartozott – keletről nyugat felé haladva a pécsi, a Szigetvár melletti csertői, a csurgói és a nagykanizsai fogolytábor. A kivétel a kaposvári és a rigyáci hadifogolytábor volt, ezek szovjet őrizet alatt jöttek létre.

¹¹ Ma Lipóvnik, Szlovákia.

¹² VHBSZ 273. – 1992. Dobai József vie. 3. o.

¹³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.292/pol. – 1945.

¹⁴ Naprágy szlovák elnevezése: Neporadza.

¹⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.330/pol. – 1945.

¹⁶ HLI HM 24.112/elh. – 1945.

¹⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.310/pol. – 1945.

A dél-dunántúli táborok a bolgár „fennhatóságon” túl, a rigyáci szovjet őrizetű fogolytáborral együtt azért alkotnak egy táborcsoportot, mivel az ezen a területen működő táborok hadifoglyait – néhány kivétellel –, mind, a bajai hadifogolygyűjtő és átmeneti táboron keresztül vitték kelet felé. Sőt többségüket a bajai fogolytábor előtt a csertői vagy a pécsi gyűjtőtáborban koncentrálták.

Ahogy a magyarországi szovjet és román őrizetű táborokba vittek magyar polgári lakosokat, ugyanúgy a dél-dunántúli hadifogolytáborok sem voltak ez alól kivételek. Ennek egyik ékes bizonyítéka a Zala 1945. május 23-i számában jelent meg. Ebben külön megjegyzi a csertői hadifogolytáborról, hogy benne sok somogyi és zalai fogoly van, akik közül társadalmi státusuk alapján – nyilván nagyobb számuk miatt – csak a csendőrök, a vasutasok és a leventék vannak megemlítve.¹⁸

A kaposvári Baross laktanyabeli hadifogolytáborba is igen sok civil gyűjtöttek össze, s nemcsak a városból és a környező településekről, hanem Dombóvárról,¹⁹ sőt még a marcali és a barcsi járásból is.²⁰ Tehát a gyűjtőtábor 50 kilométeres körzetéből. A kaposvári fogolytáborbelieket is Bajára vitték a szovjet parancsnokságnak átadni.²¹

A rigyáci fogolytáborba többnyire a Muraközben és a Zala megye területén elfogottakat vitték, majd innen Nagykanizsára meneteltették, ahonnan már vagonokban szállították őket a bajai fogolytáborba.²² Így történt ez dr. Holly Béla katonaszökevénnel is, aki április 5-e körül Letenyén a szovjetek felhívására jelentkezett. Innen a rigyáci fogolytáborba, majd április 10-én gyalogmenetben a nagykanizsai vasútállomásra kísérték. Itt bevagonírozták és útnak indították a bajai fogolytáborba.²³ Más foglyok is a rigyáci táborból ugyanígy jutottak el Bajáig.²⁴

A csertői hadifogolytábor-belieket – köztük az 54. portyázó osztály hadifoglyait – a Baja felé történő továbbszállítás előtt Pécsre vitték,

¹⁸ Zala, 1945. május 23. 1. o.

¹⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.195/pol. – 1945.

²⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.102/pol. – 1945.

²¹ HLI HM 31.395/elh. – 1945.

²² Tar Kálmán: i. m. 8–14. o.; HLI HM 38.001/elh. – 1945.; VHBSZ 115. – 1992. Nyerges István vie. 2–3. o.

²³ VHBSZ 330. – 1992. Dr. Holly Béla vie. 4. o.

²⁴ VHBSZ 394. – 1993. Lakatos Lajos vie. 1–3. o.; VHBSZ 256. – 1992. Szilágyi István vie. 2–3. o.

a Ferenc József laktanyában lévő fogolytáborba, áll a 4. honvéd kerület parancsnokságának a jelentésében.²⁵

A bolgár őrizetű hadifogolytáborok lakóit – az 1. bolgár hadsereg Magyarországról történő kivonása következtében – július első felében a pécsi és a Szigetvár melletti csertői fogolytáborban vonták össze, ahonnan július 16-án szállították őket tovább Bajára, hogy átadják őket a szovjet táborparancsnokságnak, ahonnan – az előzetes közlések szerint – Romániába lesznek továbbszállítva.²⁶

A DUNA–TISZA KÖZI, ÚN. BUDAPESTI TÁBORCSOPORT

A Duna–Tisza közí, budapesti táborcsoport lágerai – mint ahogy neve is jelzi – annak alapján alkotnak egy táborcsoportot, hogy a bennük őrzött hadifoglyok túlnyomó többsége a budapesti csatával kapcsolatban, Budapestről és tágabb környékéről került ezekbe a fogolytáborokba. Ezekbe gyűjtötték a budapesti csatával összefüggésben fogságba vetett 138 ezer főnyi hadifoglyot, akik közül mintegy százezren a Budapesten és környékén élő polgári lakosság közül kerültek ki.

A Budapest ostromakor és azt követően két hónapig a fővárosban és környékén hadifogságba vetetteket sokszor nem a legközelebbi hadifogly-gyűjtőtáborba hajtották. Ennek fő oka az volt, hogy a legközelebbi gyűjtőtábor hamar túltelítetté vált, hiszen naponta több ezer foglyot ejtettek, és ugyanakkor a vasúti továbbszállítással ezt az ütemet nem tudták tartani. Lehetett ennek természeti akadály is, mint például a Duna. Ugyanis a budai foglyokat, még a főváros bevétele után is sokáig nem vitték át a pesti oldalra.

A Budapesten és környékén hadifogságba ejtett személyeket alapvetően – a már említett – 8 magyarországi településen felállított 11 gyűjtő-

²⁵ HLI HM 30.717/eln. – 1945.

²⁶ HLI HM 31.395/eln. – 1945.

táborban gyűjtötték össze. Közülük 5 város – Baja, Budapest, Cegléd, Kecskemét, Kiskunfélegyháza – volt a gyalogmenetek végcélja, ahonnan már vasúton szállították tovább őket a Szovjetunió felé.

A hadifoglyokat a fentiekből adódótól még változatosabb útvonalakon kísérték fegyveres őrizettel, konvojokban a hadifogly-gyűjtőtáborokba. Mégis, e sokféle úti célt és útvonalat az irányok és a célállomások alapján három csoportba lehet osztani: 1.) keleti irány; 2.) déli irány; 3.) helybeli elhelyezés.

1.) Keleti irányban, vagyis Gödöllő, Cegléd és Jászberény célállomások irányában hajtották a foglyok legnagyobb részét, mintegy 70%-át, ebből adódóan itt fordultak elő a legváltozatosabb útvonalak. Ezeket a foglyokat alapvetően a pesti oldalon vetették fogságba.²⁷

A leggyakoribb a Budapest–Kerepestarcsa–Gödöllő-útvonal volt. A fővárosban és környékén elfogottak kb. 35–40%-át a gödöllői Premontrei Gimnáziumból kialakított 30–40 ezer fős lágerbe hajtották, ebből adódóan a legtöbb nagy-budapestit befogadó és egyben a legismertebb láger. Március közepi fennállásáig mintegy 50–60 ezer hadifogly járta meg ezt a – korabeli kifejezéssel élve – „haláltábor”-t. Ebbe a január elejétől működő táborba hozták többek között a XIV., XIII., VI., V., IX. kerületből, Rákosszentmihályról, Pestújhelyről, Rákospalotáról, és a Mátyásföldről elhurcoltakat, majd február közepétől már Budáról is a foglyokat.

Gödöllőről a legtöbbjüket Ceglédre meneteltették az ottani páncélos- és a huszárlaktanyából kialakított gyűjtőtáborokba. Kisebb részüket, akiket még január elején szedtek össze, azokat Jászberénybe kísérték, az ottani méneskari és a tüzérlaktanyából kialakított lágerbe. Másik részüket visszahajtották Budapestre, az időközben ott, a Ferenc József lovassági laktanyából létrehozott hadifoglytáborba. A jászberényi hadi-

²⁷ A Külügyminisztérium Hadifogly Osztályának a kérelmei alapján – egy tetszőlegesen kiválasztott irategységből – egy 500 fős adatbázist képeztünk. Ebből 420 kérvényben találtunk valamiféle megjelölést az elhurcolás útvonalára vagy a fogságba vetett(ek) valamikori tartózkodási helyére vonatkozólag. Ezekből az adatokból és a visszaemlékezésekből rekonstruálni lehetett ezek 98,6%-ának az útirányát, és legnagyobb részének az útvonalát is. A kicső 80 kérelemhez tartoznak azok is, akiket német nemzetiségük okán internáltak – tehát nem hadifogságba kerültek –, ezért kerültek ki az elemzésre kerültek köréből. Az elemzésre került 420 fős adatbázisból (egy-egy kérelem sokszor 10–20–30, néha több száz ember elhurcolásáról értesített) 6-nál, azaz 1,4%-nál nem lehetett beazonosítani az útirányt.

fogolytáborba hajtották – mint ahogy általában az egész országban – a város 50 kilométeres körzetéből is (például Jászárokszállásról, Heréd-ről, Vámosgyörkről, sőt Lőrinciből) a férfilakosság egy részét, még december elején.²⁸

A keleti irány második leggyakoribb útvonala Budapest–Üllő–Alberti–Cegléd volt. Ezt az utat a foglyokkal a téli időszakban 3–4 nap alatt tétették meg.

Egyéb, ritkábban előforduló útvonalak is voltak. Ilyen volt:

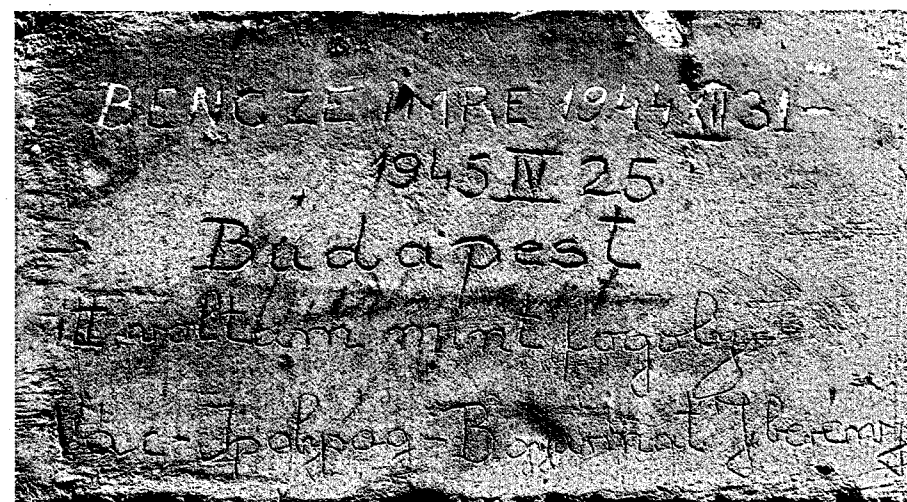
– a Budapest–Gödöllő–Jászberény–Cegléd-útvonal, amelyet *Hiki Béla* tartalékos alhadnagy is megjárt. 1945. január 6-án XIV. kerületi lakásáról igazolás címén először a gödöllői, onnan január 11-én a jászberényi fogolytáborba kísérték, ahonnan „márc. 15-én a betegszázadokkal Ceglédre” indították. A ceglédi fogolytáborban betegsége miatt a rokkant tisztek közé sorolták, majd a táborban megalakított 2. híradóépítő zászlóaljba mint szakaszparancsnok nyert beosztást május 10-én. A fenti alakulattal szabadult május 15-én;²⁹

– a Budapest–Vác–Jászberény–Cegléd-útvonal, amelyet például *Bíró Béla* tartalékos főhadnagy is bejárt. 1945. február 8-án a váci, március 12-én a jászberényi, majd április 19-én a ceglédi huszárlaktanyabeli fogolytáborba került. Innen mint a fogolytáborban megalakított 2. híradóépítő zászlóalj 3. századának a parancsnoka szabadult május 15-én.³⁰ Ugyanezt az utat járta be többek között Bencze Imre is a ceglédi táborból ránk maradt téglafelirata alapján.

²⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.290/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.386/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.252/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.203/pol. – 1945.; VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 1. o.

²⁹ HLI HM 27.734/el. – 1945.

³⁰ Uo.

Egy téglafelirat a hadifogoly-gyűjtőtáborig vezető útról. A felirat szövege:
„Bencze Imre 1944 XII 31–1945 IV 25 Budapest itt voltam mint fogoly
Vác-Ipolyság-Bgyarmat-Jberény”

2.) Déli irányban a foglyok mintegy 24%-át vitték, és szinte csak a budai oldalon elfogottakat, december végétől február közepéig. Ezen belül három célállomás irányában vitték a foglyokat.

Az egyik a Budapest (Budafok, Budaörs)–Ercsi–Cece–Baja-útvonal volt, amelyen valamelyest több embert hajtottak keresztül, mint a másik útvonalon. Ez volt a leghosszabb útvonal. Néha elérte a 180 kilométert is.³¹ Ennek az útnak igen gyakori folytatása volt – immár vasúton – a Baja–Szeged gyűjtőtábor–Temesvár gyűjtőtábor-útvonal. Az utóbbi két város fogolytábora sajnos sokuk számára a végállomást jelentette a tavasszal elharapózó has- és flekktífuszjárvány miatt.

A déli irány másik fő útvonala a Budapest–Sóskút–Kiskunlacháza–Tétlenpuszta–Kiskunfélegyháza volt. A tétlenpusztai lágerben a foglyok néhány napot vagy hetet töltöttek, majd továbbhajtották őket Kiskunfélegyházára, ahol először az Állami Tanítóképzőből, majd annak betelte után a Constantinum épületegyütteséből – közkeletű nevén a zár-

³¹ Ilyenkor – különböző okoknál fogva módosult az útvonal, például a Budapest–Sóskút–Tétlenpuszta–Kalocsa–Baja-útvonalra.

dából – kialakított lágerben helyezték el őket. Az itt bevagonírozottak legnagyobb részének következő célállomása valamelyik romániai átmeneti-elosztó láger volt, de előfordult, hogy – egyelőre – csak a szegedi, vagy a temesvári gyűjtő-átmeneti táborig vitték őket. Tetőtlenpusztáról vezetett egy másik út is ki az országból, mégpedig a bajai hadifogolytáboron keresztül, bár ezt az utat kevesebben járták meg, mint a Kiskunfélegyháza vezetőt.³²

A déli irány harmadik, legkevésbé használt útja a kecskeméti fogolytáborba vezetett. Ugyanakkor ez volt a déli irány első végcélja. Az 1944 decemberében létrehozott kecskeméti hadifogolytábor első lakói a térségben fogságba esett katonákból valamint a városból és a környékről elhurcolt civilekből kerültek ki. Volt olyan kecskeméti lakos, akit november közepén vittek el a lakásáról, majd december 23-án vitték tovább a kecskeméti fogolytáborból.³³ Többeket 1944. december 5–13-a között vittek el Kiskunfélegyházáról, hogy a kecskeméti hadifogoly-gyűjtőtábor közbeiktatásával a Szovjetunióba vigyék őket hadifogolyként.³⁴ Kiskunfélegyházán ugyanis ekkor még nem működött hadifogoly-gyűjtőtábor, csak majd 1945 januárjától.

1944. november 18-án Albertiből (ma Albertirsa) az 1904–1920 között született férfiakat ásóval, lapáttal néhány napi munkára rendelték ki. Majd munkaeszközeik hátrahagyása után a szovjet belügyi szervek kihallgatták és Örkényre hajtották őket, ahol több napra bezárták őket. Innen Ócsára, majd a kecskeméti fogolytáborba hurcolták a fogságba vetett civileket.³⁵

A november 9-e és 27-e között a Budapesttől délre folyt harcokban a Pécelen, Tökölön, Szigetújfaluban, Makádon és a Csepel-sziget más helyein elfogott katonákat is a kecskeméti törvényszéki palotából kialakított fogolytáborba kísérték.³⁶ A foglyokat innen a Kiskunfélegyháza–Csongrád–Szentese–Arad-útvonalon vitték tovább.³⁷

³² Kadosa Árpád: i. m. 15–18. o.

³³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 26.783/pol. – 1945.

³⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.230/pol. – 1945.; 25.314/pol. – 1945.; 25.448/pol. – 1945.

³⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.566/pol. – 1945.

³⁶ Takács Edit: i. m. 127., 131. o.

³⁷ Ua. 127. o.

3.) A harmadik útvonal célállomása helyben, azaz a fővárosban volt. Ezt a lágert a fővárosban fogságba vetettek mintegy 6%-a járta meg. A Budapest különböző helyein összegyűjtött emberek egy csekély részének – március második felétől – csak a Hungária körút és a Kerepesi út sarkán lévő Ferenc József lovassági laktanyáig kellett gyalogolniuk.

A magyarországi harcok menetéből adódóan az említett lágerek közül ez létesült legkésőbb, valamikor március közepén, amikortól a fővárosban fogságba vetetteket már többnyire ide hozták.

A korábban elhurcoltak egy része is, nagy vargabetűt leírva, szintén ebbe a lágerbe került. Ők többnyire a Budapest–Gödöllő–Cegléd–Budapest-útvonalat járták meg, és áprilisban érkeztek ide. Közülük sokan még májusban is itt voltak. Ugyanakkor az is előfordult, hogy innen többeket március végén az egyik jászberényi lágerbe vitték. Innen kisebb részüket visszakísérték Budapestre, míg nagyobb részüket április elején vasúton tovább szállították.

Dr. Petőváry Pál Budapesten, civilként fogságba vetett tartalékos főhadnagy kőpostái kiválóan szemléltetik a Budapesten fogságba vetettek egy részének a Budapest–gödöllői hadifogolytábor–ceglédi hadifogolytábor–budapesti hadifogolytábor-útvonalát valamint a külső körülményeket és a belső lelkiállapotot.

Incom. Dobro psakallak
 szelottel re abba. Gyermeked
 ides je kinsig feliselem. Vele rok-
 1888. Birtok
 Dr. Petovary Palcs
 R. p. XI. Dobosok
 2. I-6.
 Nagy: Glatthy ell. k. s. 777

„Drága Szeretteim! Itt vagyok a ceglédi táborban. Még megvagyok tűrhetően. Nem tudjuk, mi lesz sorsunk. Tisztálkodni nem tudok. Vigyázzatok magatokra nagyon, legalább Ti maradjatok meg baj nélkül. A jó Isten csak meg fog segíteni, hiszem. Sokszor csókollak szeretettel, a drága gyermekekkel édes, jó, hűséges feleségem. Ölel sokszor:

[Oldalt írva:] Öcsivel Gödöllőn [a fogolytáborban – B. Z.] találkoztam, őt tovább vitték katonának [a jászberényi fogolytáborba – B. Z.].”

[illegible]

„Drága Szeretteim! IV./2.

*Szeretettel csókollak mindnyájatokat, ölellek számtalanszor a szomori [...] me-
lyek után jobb napokat élünk. Pityi"*

Közposta a budapesti Ferenc József lovassági laktanyai fogolytáborból április 28-án

„Drága Kincseim! IV./28.

Számtalan leveleim után nem kapok Tőletek értesítést. Mi van veletek? Nem tudtok hozzám juttatni pár sort? Most itt vagyok Pesten a Ferenc József lovassági laktanyatábor a Hungária-középkörút 32-34 sz. városi bérházgal szemben lévő új téglájú barakk épületben. Reggel korán köré kötve bedobáltak levelet, csak jól meg kell dobni, hogy az épületig repüljön mert belül is tíz méter széles drótkerítés van [kiemelés tőlem – B. Z.]. Velem van P. öcsi és K. Sanyi is. Értesítsétek Babát és Milcsit is. Hála a jó Istennek egészségesek vagyunk és hisszük, hogy nem sokára, ha lehetséges lesz, hazaségít a jó Isten és az oroszok jó indulata. Csomagot ne küldjétek be, mert nem lehet és elvesznek, semmit sem kapunk kézhez, pedig váltó fehéreneműre, különösen barisnyára [zoknira – B. Z.] lenne szükségem. Úgy aggaszt a Ti hallgatástok, két hónapja semmi hír Tőletek. Nem vagytok-e betegek? Különösen Te drága Angyalom? Járnak-e iskolába a gyerekek? Hogy éltek, miből? Hogy vannak az öregek? Mindezek a kérdések

kínoznak éjjel-nappal. Nem tudjuk meddig maradunk itt, lehet hogy hamar fogunk menni valahova? Érdeklődjétek minden felé, mert itt sok tiszt van a Horthy Miklós utca környékéről, kik a ceglédi táborból jöttünk ide. Imádkozzatok értetek, szabadulásomért, különösen vasárnap. Én mindennap imádkozom értetek. Milcsi [...] sz. alatt lakik. Keressétek fel, mert ő már küldött értesítést és tudja hogy kell azt eljuttatni. A biztosítási díjat januártól fizessétek ki, mert lejárt ez is. Számtalanszor ölel, csókol szeretettel szerető férjed és apátok. Pityi”

Közposta a budapesti Ferenc József lovassági laktanyai fogolytáborból május 4-én

„Drága Kincseim! V./4

Már számtalan levelet igyekeztem Nektek Ceglédre és most Pestről a Ferenc József lovassági laktanyából, ahol ápr. 22-ike óta vagyok, eljuttatni. Semmi választ, hírt Rólatok nem kapok és e miatt olyan ideges, álmatlan vagyok, hogy [kitörölt rész] mi lehet Veletek? Betegek vagytok vagy valami nagy szerencsétlenség ért-e? Könyörüljétek Rajtam, adjatok valami életjelt mert megbolondulok ebben a bizonytalanságban. Keressétek fel K. Babát és Milcsit [...], mert ők már voltak itt a laktanya előtt és ők adnak felvilágosítást helyzetünkről [...]. Együtt vagyok Öcsivel és K. Sanyival a tiszti barakkban. Jelenleg még egészségesek va-

gyunk. Csomagot ne küldjete be, mert nem kapjuk meg. Jól vagyok, rongyosan. Sokszor gondol Rátok és ölel csókol a viszontlátásig örök szeretettel Pityi
[oldalt írva:] *címem! = P.P. fhdgy. tiszti szállás. II. pavilon.*

[ismét a lap tetején folytatva:] *Választ a laktanya Kerepesi úti főbejáratával szemben lévő drogériában adjátok le tiszti század címen.*

Csókolom az öregeket D-t, irjatok Róluk."

AZ ÉSZAKNYUGAT-DUNÁNTÚL–SZÉKESFEHÉRVÁRI TÁBORCSOPORT

Az északnyugat-dunántúl–székesfehérvári táborcsoport táborai szoros kapcsolatban álltak egymással. Jellemző volt, hogy az ezekbe a fogolytáborokba került foglyokat egyik táborból a másikba kísérték, míg végül mindannyiukat gyalog vagy vasúton a székesfehérvári lágerbe juttatták el, ahonnan már csak vasúton történt meg a továbbszállításuk kelet felé.

E hadifogolytáborok lakói először is, a határ előtt kapituláló magyar honvédség katonáiból kerültek ki. Csak a 3. Ukrán Front főcsapásának a sávjában visszavonuló magyar katonák közül mintegy 45 ezren adták meg magukat harc nélkül a szovjet csapatoknak az osztrák határ előtt 1945. március 28-a és 30-a között – amint már korábban említettem.³⁸

Másodszor, a környező települések lakosaiból kerültek ki. Így írt erről Vas vármegye főispánja május 8-ai levelében a külügyminiszternek: „Jelentem, hogy a vármegye területén több koncentrációs tábor létesítettek még a bevonuló orosz egységek. A táborok felállítása és megtöltése ugyanolyan módon történt, mint az ország többi részében. Egész falvak lakosságát gyűjtötték össze munkára való kirendelés címén, akik jelenleg 3–4 hete a táborokban tartózkodnak. Az ott lévők hozzátartozói közlik, hogy a legutóbbi időben több leblombált szerelvény indult el keleti

³⁸ Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: Liptai Ervin.) II. kötet, 434. o.

irányba ezekből a táborokból.”³⁹ Ugyanezt olvashatjuk Kőrmend jegyzőjének a jelentéséből is, miszerint: „1945. április 7-én Órimagyarosd községben az orosz katonai parancsnokság rendelete értelmében a 20–40 éves férfiakat összeszedték munkavégzés címén, majd őket először a já-nosházai, majd az intapuszti fogolytáborba vitték.”⁴⁰

Harmadszor, az Ausztria szovjet megszállási zónájában fogságba esettekből kerültek ki a nyugat-dunántúli táborok foglyai, akik az itt őrzöttek közül a legtöbb foglyot tették ki, mintegy 80 000–120 000 főt. Őket – mint már korábban említettem – a Szovjetunió felé vezető úton kísérték ezekbe a lágerbe, majd innen többnyire bevagonírozva szállították tovább őket.

Negyedszer, nem elhanyagolható azoknak a száma sem, akik az angol-szász hatalmak fogságába estek, majd onnan szabadulva, hazafele jövet vetették őket a szovjet szervek hadifogságba. Volt, aki május 5-én került angol hadifogságba a győri 205. légvédelmi tüzér osztály kiképzetlen tagjaként. Innen elengedték, majd hazafele jövet az oroszok fogságba ejtették és az intapuszti fogolytáborba kísérték.⁴¹ Volt, aki hasonló úton került a peresztegi táborba, ahol 1945. május 27-étől augusztus közepéig volt, és még sorolhatnánk a példákat.⁴²

A táborcsoportba érkező hadifoglyok útvonala természetesen nyugatról keletre tartott, valamint az északi táborokból dél felé, míg a délekből észak felé a Sárvár–Celldömölk-térségében lévő táborokba, amelyek a Székesfehérvár felé vivő vasútvonal mellett helyezkedtek el.

Az északnyugat-dunántúl–székesfehérvári táborcsoport legnyugatibb tábor a ágfalvai volt. Az ide érkező foglyok – mivel a település a határ mentén fekszik – teljes mértékben az Alsó-Ausztriában elfogottakból kerültek ki. Voltak, akiket az innen légvonalban 140 kilométerre lévő Amstetten városából hajtottak ideig. A foglyokat innen rövid időn belül vagy továbbkísérték a sopronkőhidai lágerbe, vagy vasúton kelet felé elszállították őket.⁴³

³⁹ VML IV.-401./b Főispáni iratok 75./1945.

⁴⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 29.969/pol. – 1945.

⁴¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.332./7. – 1945.

⁴² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.275./7. – 1945.

⁴³ VHBSZ 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér vic. 3–4. o.

A sopronkőhidai láger lett az Alsó-Ausztriában fogságba vetett hadifoglyok legnagyobb lágere. Ide vagy közvetlenül Ausztriából, vagy a már említett ágfalvai tábor közbeiktatásával érkeztek az emberek.⁴⁴ Rajtuk kívül még sokan vetődtek ebbe a lágerbe Felső-Ausztriából – többek között a 165 kilométerre lévő Steyr városából –, Sopronból, sőt olyanok is, akik Ausztria brit zónájában estek hadifogságba, majd szabadon bocsátásuk után hazafele tartva jutottak szovjet fogságba.⁴⁵

A soproni 18-as laktanyabeli hadifogolytábornak a lakói a sopronkőhidaihoz hasonlóan elsősorban Alsó-Ausztriában lettek hadifoglyok. Másodsorban a Sopronban katonaként vagy civilként elfogottak időszakos lakhelye lett a soproni láger.⁴⁶ De nem elhanyagolható azok száma sem; akik Felső-Ausztriából, sőt Bajorországból, mint például az innen 280 kilométerre lévő pfarrkircheni amerikai fogolytáborból kerültek ide.⁴⁷ Voltak, akiket betegen a peresztegi fogolytáborból a soproni 18-as laktanya kórházába vittek, mint például Kiss Gyula református lelkész.⁴⁸ Sőt olyan esetről is árulkodnak a dokumentumok, hogy valakit 1945. január 23-án Budán (!) fogságba vetettek, majd a soproni fogolytáborból szabadult szeptember 9-én.⁴⁹

A sopronkőhidai és a soproni fogolytáborból a foglyokat továbbhajtották déli irányba a Sárvár mellett elhelyezkedő alsópatyi hadifogolytáborba. A foglyok egy részét azonban az alsópatyi tábor előtt valamelyik útbaeső fogolytáborba, a csepregebe vagy a sopronhorpácsiba kísérték, míg többségüket egyenest az alsópatyiba.⁵⁰ A Soprontól dél-délkeletre elhelyezkedő peresztegi fogolytáborba kevesebben jutottak a soproniból

és a sopronkőhidaiból, mert ez a tábor már hamar megtelt a főként Alsó-Ausztria területén fogságba vetettekkel.⁵¹ Sőt ide is kerültek angol hadifogságból szabadult személyek.⁵²

Az alsópatyi tábor lakóinak jelentős részét azonban közvetlenül Alsó-Ausztriából hajtották ide, kihagyva a magyarországi táborokat.⁵³ A táborlakók többsége – a *Világ* 1945. augusztus 17-ei számában közölt cikk szerint – Bécsújhelynél tette le a fegyvert. Azonban ez az információ leginkább azokra vonatkozott, akik augusztus közepén még a lágerben voltak, hiszen a táborlakók között sokan voltak, akik a stockeraui, a sanktpölteni, a zwetli vagy a steiri gyűjtőtábor után érkeztek ide.⁵⁴

Alsópaty után a foglyokat már többnyire vasúton szállították tovább kelet felé. Egyes szerelvények végcélja valamelyik romániai átmeneti, azaz elosztótábor volt, ahová Budapest, Szeged érintésével jutottak el.⁵⁵ Míg más hadifogoly-szerelvények útját megszakították, s a foglyokat a hajmáskéri vagy a székesfehérvári fogolytáborba hajtották. Volt, akit a hajmáskéri fogolytábor előtt a Jánosháza melletti martonfapusztai lágerbe kísérték, és csak ott vagonírozták be.⁵⁶ A hajmáskéri táborba érkezettek közül egyeseket csak szeptember végén szállítottak tovább kelet felé.⁵⁷

A Nyugat-Dunántúl déli részéről a foglyokat szintén a Hajmáskér–Székesfehérvár felé vezető vasútvonal felé, pontosabban a Celldömölk és Jánosháza környékén lévő gyűjtőtáborokba hajtották.

A térség legdélebbi gyűjtőtábor a Zalaegerszeg melletti, ságodi volt. Nemcsak a Zalaegerszegen vagy a Zala megyében elfogottakat, hanem a Vas megyében, a Mura-vidéken és a Muraközben fogságba ejtetteket is

⁴⁴ HLI Magyar Néphadsereg (MN) Területi szervek (Tsz) 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása az 1945. szeptember 1–20. között nem tényleges viszonyba helyezett hadifoglyokról; VHBSZ 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér vic. 3. o.

⁴⁵ HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.261/7. – 1945.

⁴⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.287/7. – 1945., HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

⁴⁷ HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

⁴⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.419/7. – 1945.

⁴⁹ HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

⁵⁰ A szerző interjúja Kovács Zsigmond volt katonai hadifogollyal. A felvétel a szerző birtokában, MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.496/7. – 1945., VHBSZ 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér vic. 4. o.

⁵¹ HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

⁵² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.275/7. – 1945.

⁵³ A magyar kormány 1945. december 17-ei szóbeli jegyzéke a SZEB-hez Mázló Ferenc és két hadifogoly társa kiszabadítása érdekében. MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73.dob. 7/a tétel 137.507/7. – 1945.

⁵⁴ Világ, 1945. augusztus 17., 4. o., MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.744/7. – 1945., HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszpesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása..., MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 137.507/7. – 1945.

⁵⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.496/7. – 1945.

⁵⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.744/7. – 1945.; VHBSZ 199. – 1992. Bágyoni Lajos vic. 1–3. o.

⁵⁷ A magyar kormány 1945. december 17-ei szóbeli jegyzéke a SZEB-hez Mázló Ferenc és két hadifogoly társa kiszabadítása érdekében. MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 137.507/7. – 1945.

ide gyűjtötték, vagyis 60–70 kilométeres légvonalbeli távolságból is ebbe a táborba kísérték a foglyokat. Többségük még április első felében került fogságba.⁵⁸

Rövidebb-hosszabb ságodi tartózkodás után a rabokat a Jánosháza melletti kemenespálfa–martonfapusztai ikertáborba kísérték.⁵⁹ A Ságodon keresztül érkezők mellett a kemenespálfa–martonfapusztai ikertáborban legtöbben az Ausztriából idekerültek voltak. Sokat közülük az európai háború befejeződése után ejtettek fogságba Stájerországban, majd Grázon, Szentgotthárdon keresztül egészen a jánosházai fogolytáborig hajtottak gyalogmenetben.⁶⁰ Közéjük tartozott a *Kovács András* alezredes parancsnoksága alá tartozó 225. önálló zászlóalj is, amelynek katonái a több mint 200 km-es, hegyi terepen megtett gyalogút után elcsigázottan érkeztek a Jánosháza melletti majorságból kialakított lágerbe.⁶¹ Hasonló módon került ebbe a lágerbe a pápai ejtőernyős ezred II. zászlóalja is. Az alakulat Graztól északra, a Mura mentén került 1945. május 13-án szovjet fogságba. Innen katonai kíséret mellett Magyarországra irányában útnak indították őket. Május 21-én érkeztek Graz külvárosához, ahol egy „formális”, vagyis ún. családi táborba kerültek, ahol már elvették tőlük a még náluk lévő járműveket; kocsikat, szekereket. Egy hét elteltével, immár szigorúbb őrizet alatt és gyalogmenetben továbbkísérték őket a jánosházai fogolytáborba, ahová június első napjaiban érkeztek meg.⁶² Sőt még a brit megszállási zónába tartozó Karintiából, pontosabban Klagenfurttól is kerültek ide foglyok.⁶³

A Jánosháza melletti táborba azonban nemcsak az Ausztriában vagy a Nyugat-Dunántúlon elfogott katonák kerültek tömegesen, hanem – mint általában a többi magyarországi gyűjtőtábor esetében – a vármegye, jelen

⁵⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.364./7. – 1945.; VHBSZ 395. – 1993. Barabás Elek vie. 3–4. o.; VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2–3. o.; HLI HM 32.417/eln. – 1945.; VHBSZ 14.–1992. Tóth Ervin vie. 2–3. o.; VHBSZ 254. – 1992. Bácskúti László vie. 1. o.

⁵⁹ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 2–3. o., HLI HM 32.417/eln. – 1945., VHBSZ 14.–1992. Tóth Ervin vie. 2–3. o.

⁶⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.381./7. – 1945.; HLI Tgy. 3230. Somfay Ferenc: i. m. 1. o.

⁶¹ Szabó Mihály: A Krímben voltam hadifogoly... 6. o.

⁶² VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

⁶³ HLI MN Tsz 20. doboz, Kíspesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

esetben Vas vármegye településeiről összeszedett polgári lakosok is.⁶⁴ A foglyok többségét innen már vasúton szállították tovább valamelyik romániai lágerbe, többnyire Foksányba vagy Tecuciba.⁶⁵ Kisebb részüket továbbhajtották a Celldömölk melletti intapusztai vagy a mesteri táborba.

A fenti csoportokon (Vas és Zala vármegye, Stájerország, Karintia) kívül többen idekerülésük előtt Ausztria területéről Szombathely irányából érkezve, Magyarországon először a sorokpolányi gyűjtőtáborra jártak meg, s csak ezután kísérték őket az intapusztai lágerbe.⁶⁶ Ebben a lágerbe szállították május 24-én a Magyar Vöröskereszt zalaszentgróti tüdőbetegszanatóriuma betegeinek és megmaradt egészségügyi személyzetének egy részét, másik részét pedig a celldömölki kórházba. A jobb állapotú betegek és a személyzet a fogolytáborba, míg a súlyosabb betegek a kórházba kerültek. Mindez annak ellenére történt, hogy a szanatórium igazgató főorvosa a főispánnal valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zalaegerszegi vezetőjével és Zala vármegye katonai parancsnokával valamint a zalaegerszegi rendőrkapitányság politikai osztályának a vezetőjével és annak helyettesével közös tárgyaláson abban állapodott meg, hogy csak a könnyebb betegek felülvizsgálatára kerül sor, és csak a már kielégítő egészségi állapotban lévőknek az elszállítása történik meg.⁶⁷

Innen a beteg foglyok egy részét, akikről már teljesen lemondtak, a celldömölki közkórházba vitték, ahol a 75 férőhelyes intézetben 1945. július elején 500–600 beteg, közöttük 400-nál több hadifogoly volt.⁶⁸

Az intapusztai és a mesteri táborok lakói közül az egészségesebbeket rövidebb-hosszabb itt-tartózkodás után Celldömölkre a vasútállomásra kísérték, vagy tehergépkocsival odaszállították őket, ahonnan már vasúton szállították tovább őket Románia felé. Többségüket egyenest Romániába, többnyire a Foksányban lévő 176. sz. átmeneti-elosztó láger-

⁶⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.338/pol. – 1945.

⁶⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 27.338/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.381./7. – 1945.; VHBSZ 14.–1992. Tóth Ervin vie. 4. o.; VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 3. o.; VHBSZ 356. – 1992. Nováki Tivadar vie. 1. o.

⁶⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.574/7. – 1945.

⁶⁷ Zala Megyei Levéltár (ZML) IV. 401. Zala megye főispánjának iratai 324/1945.

⁶⁸ VML IV. 417./b Celldömölki járás közigazgatási iratai 979/1945.

be.⁶⁹ Más részük útját megszakítva, előbb a hajmáskéri vagy a székesfehérvári fogolytáborokba vitték.⁷⁰ Így került például a székesfehérvári lágerbe a képviselőházi őrség is, amelynek tagjait 1944. november 12-én parancsban Sopronba rendelték, ahol később önként megadták magukat. 1945. augusztus elején közülük 20-an még a székesfehérvári táborban voltak.⁷¹

Sokakkal gyalogmenetben tették meg az utat Székesfehérvárig, a ságodi, az intapusztai vagy a mesteri fogolytáborból. *Barabás Elek*et április első napjaiban ejtették fogságba szovjet járőrök Zalalövön, és kb. 500-600-ad magával kísérték a ságodi gyűjtőtáborba. Négy nap múlva indították el az első csoportokat Székesfehérvár felé, ahová négynapi gyalogmenet után jutottak el.⁷² Ehhez hasonlóan járt *Hegedűs János* is, leventetársaival és több ezer fogollyal együtt. Őket öt napon keresztül meneteltették Ságodról Székesfehérvárig a Szent György Kórházban felállított táborba, ahová április 5-én érkeztek.⁷³ Többen voltak olyanok is, akik katonaszökevényként hazafele jövet estek fogságba Észak-Dunántúlon, majd a székesfehérvári fogolytáborig, onnan pedig a hajmáskéri lágerig meneteltették őket.⁷⁴ *Király Béla* vezérkari századost is többedmagával Kőszegről, Győr érintésével gyalogmenetben kísérték a székesfehérvári hadifogolytáborba.⁷⁵

⁶⁹ HLI HM 32.417/el. – 1945.; HLI HM 27.355/el. – 1945.; VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 2–3.

⁷⁰ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.857/pol. – 1945., Zala 1945. május 23. 1. o.

⁷¹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.403/7. – 1945.

⁷² VHBSZ 395. – 1993. *Barabás Elek* vie. 3–4. o.

⁷³ *Hegedűs János*: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

⁷⁴ Egyikük Győrtől dél-délnyugatra, Téten esett fogságba április 2-án és a hajmáskéri táborban először az 5. ezred 43. századába, majd az 56. fogolyszázadba lett beosztva. MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.627/7. – 1945.

⁷⁵ *Király Béla*: Honvédségből néphadsereg. [Budapest, 1989.] 42–46. o.

AZ ÉSZAK-DUNÁNTÚLI (DUNA MENTI) TÁBORCSOPORT

A mosonmagyaróvári és a győri fogolytáborok lakóinak legnagyobb részét a Bruck (Királyhida)–Sopron–Kapuvár–Győr térségében elfogottak alkották. Így kerültek ezekbe a táborokba a hódmezővásárhelyi és a bűdszentmihályi leventék is.⁷⁶ A Bruck–Sopron–Kapuvár térségében elfogottakat a mosonmagyaróvári lágerbe vitték, majd miután a fogolytábor néhány nap alatt megtelt, a később érkezőket már nem engedték be, hanem a győri Frigyes laktanyai gyűjtőtáborig hajtották tovább.⁷⁷ A Kapuvártól keletre és a Győrben fogságba vetetteket természetesen már egyből a győri lágerekbe kísérték. Volt, akit május elején fogtak el Győrben – vélhetőleg fogolylétszám-kiegészítésként – és vitték be a győri lágerbe, majd innen vitték Bécs felé (minden valószínűség szerint a pozsonyi gyűjtőtáborba), derül ki egy, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályához érkezett kérelemből⁷⁸ és a hozzá mellékelte szélpostából.⁷⁹

A mosonmagyaróvári lágerből érdekes módon nem keleti, hanem északnyugati irányban kísérték tovább a foglyokat, a pozsonyi fogolytáborba.⁸⁰ Május elején–közepén, az európai háború befejezése után a két győri táborból is a pozsonyi tábor felé kezdték el továbbhajtani a foglyokat. Így útközben ezek a fogolycsoportok is megjárták a mosonmagyaróvári lágert.⁸¹ Tehát mindkét település hadifogolytáboraiából a pozsonyi tüérlaktanyabeli fogolytáborba kerültek a foglyok, ahonnan már bevonulóva a Vác–Budapest–Cegléd-vasútvonalon szállították tovább őket Máramarosziget vagy Foksány felé.⁸² Így járt többek között az egyik leventeoktató is, akit – a Külügyminisztériumhoz érkezett kérelem szerint – a szovjetek Brucknál szabadítottak ki a német fogságból és vittek (a leventékkel együtt) a mosonmagyaróvári fogolytáborba, ahol április

⁷⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.374./7. – 1945.

⁷⁷ *Kiss Péter* egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 71. o.

⁷⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.698/pol. – 1945.

⁷⁹ Lásd a 97. oldalon.

⁸⁰ VHBSZ 238. – 1992. *Iván István* vie. 8. o.

⁸¹ *Asztalos Sándor* egykori levente vie. In: A vásárhelyi leventék... 78. o.

⁸² A vásárhelyi leventék... 81–84. o.

4-étől 18-áig volt. Innen a foglyokat a pozsonyi foglyótáborba, majd a leventeoktatót (a tanítót) május közepén Vácon és Budapesten keresztül Máramaros irányában, pontosabban az aknaszlatinai átmeneti táborba szállították.⁸³

Azonban a foglyok egy kisebb részét a győri táborokból, 2–3 hét ott-tartózkodás után a Dunán kialakított pontonhídon át az észak-komáromi „Öregvár”-ban kialakított foglyótáborba kísérték, majd onnan szállították őket kelet felé.⁸⁴

TRANZIT- ÉS KÜLÖNLEGES FELADATOKAT IS ELLÁTÓ HADIFOGOLYTÁBOROK

A vasúti csomópontokban elhelyezkedő, kiváló közlekedés-földrajzi helyzetű városokban létesített hadifogoly-gyűjtőtáborok – mint ahogy erről már írtam – nemcsak gyűjtőtábori, hanem az idő múlásával egyre inkább, s működésük vége felé pedig már teljes mértékben tranzitlágeri feladatokat láttak el. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok közül ezek közé tartozott a ceglédi, a bajai, a budapesti, a székesfehérvári és a szegedi.

A Kárpát-medence legnagyobb hadifogolytáborának,
a ceglédinek a gyűjtőkörzete

Azok közül, akik a budapesti foglyótáborba több mint 100 kilométer távolságból érkeztek, sokakat csak a ceglédi táborig szállítottak legyengült

⁸³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.495./7. – 1945.

⁸⁴ Tóth Imre egykori levente vic. In: A vásárhelyi leventék... 79. o.

állapotuk, illetve betegségük miatt. Így került Ceglédre egyebek között a Sopron és a Győr környékén elfogottak egy része is.⁸⁵

Rácz Endre tartalékos hadnagy először a szenci foglyótáborba került, onnan a pozsonyi, ott egy helyi kórházba, onnan egy újpesti kórházba, majd tovább a ceglédibe. A ceglédi foglyókórházban volt május 10-éig, amikor a ceglédi foglyótáborba bevitték. Itt beosztották a 2. híradóépítő zászlóaljba.⁸⁶ Volt, akit a komáromi táborból szállítottak foglyótársaival együtt, vasúton Románia felé, amikor vérhasgyanú miatt az egész szerelvényt betolták a ceglédi páncéloslaktanyába, majd áterelték őket a huszárlaktanyába, amint már írtam erről.⁸⁷

Azonban olyanok is akadtak, akiket a Dunántúlról gyalogmenetben hajtottak Ceglédig. Bodnár Lajost hazafelé jövet, április 2-án fogták el Győrben, s az ottani egyik hadifogoly-gyűjtőtáborba kísérték. Júniusig volt ott, majd gyalogmenetben hajtották többedmagával a ceglédi foglyótáborba.⁸⁸

A székesfehérvári hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete

Mivel Székesfehérvár a kelet–nyugati vasúti közlekedés csomópontjában helyezkedik el, ez a hadifogoly-gyűjtőtábor tranzitlágeri funkciót is ellátott. Ebből adódott, hogy rendkívül sok helyről kerültek ebbe, illetve ezekbe a táborokba hadifoglyok. Így a két székesfehérvári foglyótáborba tehát nemcsak a Nyugat-Dunántúlról, Burgenlandból és Alsó-Ausztriából kerültek foglyok, hanem Felső-Ausztriából (Wels), Csehországból (Nolimesto), sőt Németország szovjet megszállási zónájából (Reichenbach) is.⁸⁹

⁸⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.310/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.351/pol. – 1945.

⁸⁶ HLI HM 27.734/el. – 1945.

⁸⁷ Zsakó Andor: A ceglédi tábor. Hadifogoly Híradó, 1994. július 5.

⁸⁸ A ceglédi foglyótáborból rövid idő múlva Foksányiba szállították. VHBSZ 303. – 1992. Bodnár Lajos vic. 3. o.

⁸⁹ HLI MN Tsz 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

A bajai hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete

Baja 1944. október 21-ei elfoglalása rendkívüli stratégiai jelentőséggel bírt a Vörös Hadsereg számára, ugyanis az utánpótlásához elengedhetetlenül szükséges, Dunán keresztül való vasúti hadtápvonalat ekkor még csak itt tudták biztosítani. Éppen Baja közlekedés-földrajzi jelentőségéből adódott, hogy nemcsak egy különleges jelentőségű hadifogolytábort hoztak létre a városban, hanem az internáltként elhurcoltak jelentős részét is átmenetileg ide gyűjtötték össze.

Mindebből adódóan az itteni hadifogolytáborba nemcsak a Baján és környékén elfogottakat vitték, hanem a Budán és tágabb környékén hadifogságba vetett katonák és civil foglyok tízezreit is, akiket különböző utakon 180–200, sőt a Keszthelyről elhurcolt civileket több mint 200 kilométeren keresztül gyalogoltatták Bajáig.⁹⁰ Ide vitték a Dél-Dunántúlról, sőt még részben az Észak-Dunántúlról is Székesfehérvár érintésével a „hadi” foglyokat, többnyire már vasúton valamelyik hadifogolytáborból.⁹¹

A folyami-vasúti híd közelében elhelyezkedő láger a városon keresztülhaladó, akár az egykori német birodalom különböző területeiről érkező hadifogoly-szállítmányok – szükség szerinti – időszakos elhelyezését is ellátta. Erről a következőket mondta a láger fertőtlenítőjének egykori kezelője: „A táborba főleg a háború végét követően, gyakran érkeztek csoportok. A betegek itt maradtak, a többiek fertőtlenítés után mihamarabb bevagonírozták. Kelet felé. [...] A hadifoglyok között az angol kivételével, szinte valamennyi náció megfordult. Attól függetlenül, hogy szövetséges volt, vagy ellenség. [...] Egy részük civilben. Főképp magyarok, németek és lengyelek, de voltak ott olaszok, szerbek, horvátok, franciák és hosszan sorolhatnám.”⁹²

A táborban – egy korabeli jegyzőkönyv szerint – „állandóan mintegy 25 000 ember tartózkodott”, annak ellenére, hogy „a foglyok közül időnként 3000–6000 főnyt vonatra tettek és ismeretlen helyre szállítottak.”

⁹⁰ MNLOL KÜM HDF. O. 27.891/pol. – 1945.

⁹¹ A „hadi” fogoly szó ilyen módon való írása azt fejezi ki, hogy a valódi, azaz katonai hadifoglyok mellett ártatlan polgári lakosok is tömegesen kerültek hadifogságba.

⁹² Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

tak.”⁹³ A bajai hadifogolytábor e tranzitlágeri szerepének köszönhetően több mint 9 hónapon keresztül, egészen 1945 augusztus végéig működött, s csak januártól augusztusig több mint 120 ezer fogoly járta meg ezt a lágert.⁹⁴

A láger stratégiai elhelyezkedésének köszönhetően különleges feladatkörét is, hiszen ez a hadifogolytábor nemcsak gyűjtő-, átmeneti, hanem átvevőtábor is volt. Ugyanis a Dél-Dunántúlon, az 1. bolgár hadsereg hadifogolytáboraiban őrzött foglyokat a bolgár haderőnek Magyarországról kivonásával egyidejűleg át kellett adnia az NKVD GUPVI kijelölt helyi képviselőjének, vagyis a bajai hadifogolytábor parancsnokának, aminek a július 16-át követő napokban tettek eleget.⁹⁵

A budapesti hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete

A budapesti Ferenc József lovassági laktanyából kialakított hadifogolytábor is, mivel folyami átkelőhely és vasúti csomópont közelében helyezkedett el, a gyűjtőtábori feladatok ellátásán túl az idő múlásával egyre inkább tranzitlágeri feladatokat látott el. Így nemcsak Budapestről, és tágabb környékéről kerültek ide a foglyok – mint ahogy arról már a korábbiakban szóltam –, hanem jóval távolabbról is. Kerültek ebbe a fogolytáborba Fertőszentmiklóson, Győrben, a Csallóközben és a Dunától északra fogságba vetett polgári lakosok és katonák.⁹⁶ Többségük vasúton érkezett ide. Míg másik részük gyalogmenetben. Közéjük tartozott Dévényi J. Imre is, aki Ógyallán, a Zsitva folyó mellett katonatisztként esett fogságba 1945. március 29-én, majd innen meneteltették a budapesti fogolytáborig, ahová április elején érkezett meg.⁹⁷ Torma István fogolytársával együtt a győrszabadhegyi táborból hajtották Budapestre a Ferenc

⁹³ MNLOL KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

⁹⁴ Feltáratlan tömegsírok... Helyzet, 1990. május 19., 10. o.

⁹⁵ HLI HM 31.395/eln. – 1945.

⁹⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.310/pol. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 120.351/pol. – 1945.; VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 31. o.

⁹⁷ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 30–38. o.

József lovassági laktanyából kialakított lágerbe, ahová 5 napos gyalogmenet után érkeztek meg.⁹⁸

A szegedi hadifogolytábor mint tranzitláger gyűjtőkörzete

A szegedi lágerekbe – mint azt már az előzőekben írtuk – több tízezren Budáról és tágabb környékéről kerültek az emberek – például Budafokról, Érdről, Tárnokról, Sós-kútról, Dorogról stb. –, többnyire a bajai vagy a temesvári lágerekben eltöltött rövidebb-hosszabb idő után. Volt, akit 1944 októberében vittek a szegedi táborba egy onnan szökött fogoly helyett, de természetesen ez minden fogolytábornál előfordult.⁹⁹

Azonban nemcsak Budapestről, Szegedről és környékükről kerültek foglyok a szegedi hadifogolytáborba, hanem a legkülönbözőbb helyekről.

A dél-dunántúli hadifogolytáborok lakói közül is többen a bajai fogolytáboron keresztül kerültek ebbe a lágerbe.¹⁰⁰ Azonban a Dél-Dunántúlon fogságba vetett civilek közül sokan nem egyenesen a bajai fogolytáborból kerültek a szegedibe, hanem a temesvári lágerből hozták őket az ott kitört tifusz miatt ide.¹⁰¹ A temesvári fogolytáborból több mint 10 ezer foglyot hoztak a szegedibe. *Kantó Imre* így emlékezik vissza erre: „Körülbelül 3 hete voltunk ott [*a temesvári táborban* – B. Z.], amikor kiütött a vérhas meg a tifusz. Könyörtelenül söpörte a népet. Ekkor jöttek minden barakkba, kérdezték, hogy van-e beteg. Megtudtuk, hogy ahol nincs, azokat valahová elviszik. Nálunk még nemigen volt. Azt mondtuk, hogy nincs. Gondoltuk, csak el innen bárhová, és innen menni köll. Egyszerre sorakozó, felszámolták. Irány az állomás, be a vagonokba, hogy mérre, az rejtély. Hat nap Temesvártól Szegedig vonattal.”¹⁰² A szegedi Csillagbör-

⁹⁸ Torma István: Négy év robot a vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései. [Sopron, 2001.] 10–14. o.

⁹⁹ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.363./7. – 1945.

¹⁰⁰ HLI HM 38.001/eln. – 1945.; HLI HM 37.470/eln. – 1945.; HLI MN Tsz 20. doboz, Kíspesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

¹⁰¹ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 8–9. o.

¹⁰² VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 4–5. o.

tőnben kitört tifuszjárvány miatt a foglyok egy részét a szőregi fogolytáborba vitték át.¹⁰³

1945 nyarán egyre több hadifogoly érkezett ebbe a lágerbe, egyre távolabbi fogolytáborból. S nemcsak a nyugat-magyarországi lágerekből, hanem az alsó-ausztriai és a felső-ausztriai, a stájerországi, a csehországi szovjet hadifogolytáborokból. Sőt még a bajorországi amerikai hadifogolytáborból hazatérők közül is.¹⁰⁴

A hajmáskéri tábor mint tisztii hadifogoly-gyűjtőtábor

A hajmáskéri hadifogolytábor létrejötte után néhány hónappal már tisztii fogolytáboraként működött. Ide gyűjtötték nemcsak Magyarországról és az egykori német birodalom területéről a magyar és német hadifogoly tiszteket, hanem a romániai, sőt még a szovjetunióbeli lágerekből is érkeztek ide. Az utóbbiakat már csak 1945 őszén vitték ide, azok szabadon bocsátása végett. De mindezekről bővebben részben már szóltam „A hadifogoly-gyűjtőtáborok célja és feladata” című alfejezetben, és még szólni fogok a „Szabadulás a táborokból” című fejezetben.

¹⁰³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.829/pol. – 1945.

¹⁰⁴ HLI MN Tsz 20. doboz, Kíspesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása...

VIII. SZABADULÁS A TÁBOROKBÓL

A hadifogoly-gyűjtőtáborokból szabadulásnak többféle lehetősége adódott. Azonban ez nem mindegyik esetben járt ez együtt a hadifogoly-sorsból szabadulással, de erről majd a későbbiekben szólok.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból az emberek tömegesen, leghamarabb 1945 január–februárjában szabadultak, a Vörös Hadsereg ikeralakulataiként létrehozott műszaki alakulatokba és az új, demokratikus honvédségbe való jelentkezésük és felvételük által.

„SZABADULÁS” A HADIFOGOLYTÁBOROKBÓL A HADIFOGOLY-ALAKULATOKBA

Magyar hadifoglyok a szovjet őrizetű műszaki alakulatokban

A műszaki alakulatokat *Malinovszkij* marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a megbízottai hozták létre néhány hadifogolytáborbeli magyar tiszt segítségével az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, de a kormánynak, illetve katonai szerveinek tudta és közreműködése nélkül.¹ Három ilyen alakulatot hoztak létre.

¹ Kis András: A Magyar Honvédség... 12. o.

Az 1. magyar vasútépítő ezred, később hadosztály

Elsőként 1945. január 8–10-e között, a 2. Ukrán Front parancsnokság alárendeltségében alakították meg a 4. zászlóaljból², összesen 3662 főből álló 1. magyar vasútépítő ezredet, amelynek parancsnoka *Gyöngyössy Gábor* százados lett.³ Az alakulat megszervezéséért *M. I. Ljubavín* mérnök alezredes, a 2. Ukrán Front 27. vasútépítő dandárjának a törzsfőnöke volt a felelős. Az ezred 1945. február 16-án kiváló munkája elismeréseként és – tegyük hozzá – hatalmas emberveszteségeért a szovjet vezetéstől megkapta a hadosztály elnevezést.⁴

Az alakulatot még 1945. december 27-én kezdték el szervezni a debreceni Pávilon laktanyában⁵ lévő fogolytáborban.⁶ A legénységet teljes egészében a Pávilon laktanyabeli 33. számú fogolytábor foglyaiból állították ki, míg a tisztikar egy részét, a III. és a IV. zászlóalj és az ezredtörzs tisztjeit a jászberényi fogolytáborból áthozott 100 tisztből, illetve tisztjelölből.⁷ A lehangoló állapotokat és a kiválasztást nyert (hadi)foglyok örömmel és ugyanakkor kétségekkel vegyes várakozását jól érzékelteti az 1. magyar vasútépítő ezred megalakulásáról szóló jelentés: „A megalakulás gyorsan ment. Alig két napot vett igénybe, s ez idő alatt az emberek hiányos ruházatát kiegészítették a raktárkészletnek megfelelően. Bizony, elég szomorú látvány volt végignézni az embereken, akiket német zubbony, magyar bakancs, orosz köpeny és némelyiken rongyos civil öltözet volt. Ez a tömeg hadifogoly egyet akart, menni bárhová a háromsoros

² Gyöngyössy Gábor százados parancsnok 1945. szeptember 1-jei jelentésében azonban az 1. vasútépítő ezred megalakulásának időpontját január 5-ére teszi. (A béketábor magyar hadserege... 51. o.) Míg Kis András szerint csak az ezred első zászlóaljának megalakulása történt meg január 5-én, az ezred január 3–10-e között alakult meg. (Kis András: A Magyar Honvédség... 16. o.)

³ HLI HM 22.519/el. – 1945. Közli: A béketábor magyar hadserege... 47. o.

⁴ Gellért Tibor: Magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen. Budapest, Zrínyi, 1976. 21. o.

⁵ Később Bocskai István laktanya lett.

⁶ Kis András: A Magyar Honvédség... 13–14. o.

⁷ Jelentés az 1. magyar vasútépítő ezred megalakulásáról és 1945. január 10–15. közötti munkaterületére történő utazásáról. In: A béketábor magyar hadserege... 34. o.

drótkerítés közül. Remények és kétségek, s ellentmondó hírek sokszor végigszárguldtak rajtunk.

Január 10.: Délután 2 óra körül hangzott el a sorakozó, amit már nagyon untunk, mert a létszám megállapítása órák hosszát tartott, míg végre már sötétedni kezdett s megtörtént a jelentésbeadás és Ljubavin orosz alezredes úr elbúcsúztatott bennünket. Majd elhangzik a menetparancs: »Irány az állomás, ezred indulj!« A hatalmas oszlop megindult az állomáshoz az induló ütemeire, amit a fogolytábor rögtönzött zenekara játszott. Mély sóhaj szállt az ég felé, amikor a drótkerítésen túljutottunk.⁸ Kétnapi vasúti szállítás és 3 napi gyalogmenet után érkeztek meg munkaterületekre, az Északkeleti-Kárpátokba, a Felső-Tisza és a Prut völgyébe. Rahón rendezték be az ezredparancsnokság elhelyezési körletét.⁹

Feladatuk a Máramarossziget–Gyelayin közötti 117 kilométeres vasútvonal helyreállítása volt. Ez a vasútvonal rendkívüli fontossággal bírt a 2. Ukrán Front számára, amelynek eddig is utánpótlási zavarai voltak, s ennek a vasútvonalnak a helyreállítása nagymértékben segíthette a 2. Ukrán Frontot hadműveleti céljainak elérésében. Az ezrednek egy másik szovjet ezreddel együttműködésben március végéig kellett helyreállítania ezt a vasútvonalat. Hatalmas munka volt ez. A 117 kilométer vasútvonalon a megrongálódott vasúti síneken kívül felrobbantott völgyhidakat, berobbantott alagutakat kellett helyreállítaniuk. Sőt még a saját szállásaikat is nekik kellett rendbe hozniuk. A kárpátokbeli januári hidegben ablakok és ajtók nélküli, tehát a nyílászárók kialakításáig befűthetetlen, romos épületekben kellett elszállásolni magukat a puszta földön a fogolytáborból kiszabadult hadifoglyoknak. Alighogy megérkeztek – a szovjetek meg sem várva, hogy helyreállíthassák szállásukat a magyar hadifoglyok –, máris hajtották őket munkára, és váltott műszakban, éjjel-nappal dolgoztatták őket.¹⁰ Mivel a kezdeti időszakban az ezred elhelyezési körletei nem voltak befűthetőek, sokan fel-, illetve megfáztak. Miután a szállásukon fapriccseket készítettek és az ablaküvegeket újságpapírral helyettesítették és rendbe hozták a kályhákat, akkor is csak +10 fokig tudták felfűteni a szállásukat.¹¹ Az Északkeleti-Kárpátokba kivonuló magyar

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Kis András: A Magyar Honvédség... 16. o.

¹¹ Gellért Tibor: Magyar vasútépítő... 11. o.

hadifogoly-alakulatot a szovjetek nemcsak hogy megfelelő szerszámokkal nem látták el, hanem még megfelelő ruházattal sem. A legtöbb embernek nem volt téli ruházata, sőt az egyik zászlóaljából „60 fő mezítlábas” volt.¹² A mezítlábasok jó részétől a szovjet alakulatok katonái vették el a lábbelijüket, amiről már szó volt a „Gyalogmenetek – a gyűjtőtáborokig és a táborok között” című fejezetben.

75 napon át – közben csupán két ünnep-, illetve pihenőnappal (február 23. és március 15.) – 24 órás munkával 8 órás váltással 3 műszakban dolgozott a többség, míg egyes munkaterületeken napi egy műszakban 10–13 órát dolgoztak az ezred tagjai.¹³ Éjszaka reflektorok fényében dolgoztak, s különösen embert próbáló volt, amikor a zajló Tiszában, a fagyos-jeges vízben állva helyezték el a viadukt tartóoszlopait. Az éjjelnappali, váltott műszakban végeztetett munka ellenére „a norma igen gyenge táplálkozást biztosított és így az a súlyos testi munkát végző honvédeknek elégtelen volt.”¹⁴ A munkakörülményekről zárójelentésében az ezredparancsnok a következőket írta: „Az egymillió-kétszázhuszonnégyezer munkaóra teljesítése azonban áldozatokkal is járt. A hadosztály megalakulásakor 3662 fő létszámunk volt. A 73 munkanap alatt igen nehéz körülmények között végeztük a munkát. A ruházat teljesen lerongyolódott és hiányos volt, különösen a lábbelik terén és főleg a téli óvócikkek hiányoztak. Ezek pótlása és kiegészítése csak lassú ütemben történhetett, bár hálásan kell megemlékeznünk Máramarossziget lakosságáról, mely dicséretre méltó önzetlenséggel gyűjtött részünkre, és az orosz tanácsadókról, akik minden tőlük telhetőt megtettek e téren. Elszállásolási viszonyok is rosszak. A kiűritett, harcok folytán lerombolt községekben, sokszor ajtótlan, ablaktalan helyiségekben, zsúfoltan kellett elszállásolnunk. A munkahely többször távol esett a szállástól – egyik zászlóalj napi tizenöt kilométert gyalogolt a munkahelyére és vissza.” A jelentés a továbbiakban a gyenge, alacsony kalóriatartalmú és egyoldalú étellemezésről a következőképpen szól: „...a táplálkozás egyoldalú volt, zömmel szárí-

¹² Kis András: A Magyar Honvédség... 17. o.

¹³ Az 1. magyar vasútépítő hadosztály műszaki előadójának zárójelentése az első munkafeladat elvégzéséről. In: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. (Szerk.: Harsányi János.) Zrínyi, Budapest, 1966., 689. o.

¹⁴ Gellért Tibor: Magyar vasútépítő... 17. o.

tott főzelékek – bab, lencse, borsó, káposzta – tették ki a napi táplálékot. Zsiradék, zsír, olaj ritkán jutott a dolgozó honvédeknek, akkor is gyűjtés eredményeként, jólelkű honfitársaink adományaképpen. A teljesített fizikai munkához a táplálék mennyiségileg is kevés volt, főleg zsírzó anyag és liszt nélkül főzött levesekből állt.¹⁵

Az itteni munka befejezésekor, március 27-én már 628 fő állt kórházi kezelés alatt és 113 fő halott volt a vesztesége az ezrednek. A halottak közül csak kettő lett üzemi baleset áldozata, míg a többiek a rossz higiéniai körülmények és elhelyezés, a mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg elégtelen táplálkozás és a túlhajtott munka áldozataivá váltak.¹⁶

A „hadosztály” következő munkaterülete a Felvidék, illetve Szlovákia Losonc–Lónyabánya–Kriván körzetében volt. A Sátoraljaújhelyen áthaladó 1. vasútépítő hadosztály 3. vasútépítő zászlóaljáról lehangoló jelentést tett a honvédelmi miniszternek 1945. április 2-án a 7. honvéd kerületi parancsnokság. A zászlóalj 974 fővel érkezett a városba, majd onnan továbbhaladt Losoncra. Bár a szerelvényük tábori konyhával, orvossal és egészségügyi osztaggal el volt látva, mégis ahogy a jelentésben olvasható: „A foglyok [*sic!*] nagyon siralmas állapotban voltak. [...] Ruházatuk nagyon silány, sokan lábbeli nélkül voltak. A betegek sírva fakadtak, összeguborodott csontvázaknak látszottak.” A jelentésből az is kiderül, hogy a megérkezettek közül 33 súlyos beteget azonnal a sátoraljaújhelyi kórházba kellett vinni. A szállítmány parancsnoka azt is közölte, hogy a zászlóaljból útközben 8 fő meghalt, hetet Máramarosszigeten temettek el, míg egy főt Bodrogszerdahelyen.¹⁷

Az 1. vasútépítő „hadosztály” agyongyötört, még életben maradt tagjai számára az új munkaterületen a feladat a Losonc–Kriván közötti 30 kilométeres vasútszakasz helyreállítása volt a berobbantott kriváni alagúttal együtt. Ezen a munkaterületen május 19-éig dolgozott a „hadosztály”

¹⁵ Ua. 17–18. o.

¹⁶ Az 1. magyar vasútépítő hadosztály műszaki előadójának zárójelentése az első munkafeladat elvégzéséről. In: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. 690–691. o.; Gellért Tibor: Magyar vasútépítő... 18–19. o.

¹⁷ E megrázó képhez azonban hozzá kell tenni, hogy nem mindegyik magyar hadifogolyalakulatban voltak ennyire siralmas állapotok. A szintén Sátoraljaújhelyen áthaladó 3. vasútépítő dandár 4. és 5. zászlóalja „kielégítő ruházatban” és „eléggé jó testi erőben” érkezett a vasútállomásra. HLI HM 20.243/el. – 1945.

immár jobb munkakörülmények között, napi 11–12 órát, tehát itt már nem kellett éjjel-nappal dolgozniuk, és az időjárás is már enyhébb volt.

A „hadosztály” tagjai becsapott, elkeseredett állapotukban április elején – mivel korábban a szolgálati út betartásával eredményt nem sikerült elérniük – maguk fordultak levélben a honvédelmi miniszterhez, *Vörös János* vezérezredeshez segítségért. Levelükben leírták, hogy amikor a debreceni fogolytáborban jelentkeztek a vasútépítő ezredbe, akkor „az orosz frontkatonával egyenlő ellátást, zsoldot, tábori postát és szabadságolási lehetőséget ígértek”, amiből semmi sem valósult meg, „bár az orosz bajtársakkal a legjobb viszony áll”-t fenn, és – mint írták – „még mindig hadifoglyoknak számítunk (bár azt mondják rólunk, hogy nem vagyunk azok)”. Kéréseik a következők voltak: Először is azt kérték a honvédelmi minisztertől, hogy „vegyen hivatalosan tudomást” az egységről, valamint hogy helyezze a hadosztályt saját parancsnoksága alá, sőt ha lehetséges, akkor mindegyikük a saját fegyverneménél harcolhasson. Továbbá kértek egy egészségügyi sorozóbizottságot, hogy az 50 évesnél idősebbeket, a rokkantakat és a betegeket leszereljék, valamint zsoldot, vagy legalább azt, hogy a hozzátartozóik valamiféle ellátásban részesüljenek. Mindezt a körülményeikre való tekintettel 4 példányban írták meg, és négy különböző úton próbálták eljuttatni a Honvédelmi Minisztériumba, s mint ahogy azt a tények igazolják, a négyből egy el is jutott a minisztériumba. Mivel a honvédelmi miniszter már – nem sokkal – korábban értesült a Vörös Hadsereg alárendeltségében létrehozott magyar hadifogolyalakulatról, április 23-án 22.629/el. – 1945. számú, a SZEB-hez írott megkeresésében kérte az 1. vasútépítő hadosztálynak a Magyar Honvédség részére történő átadását. Erre azonban csak két hónappal később kerülhetett sor, június első felében.¹⁸

Gyöngyössy Gábor hadosztályparancsnok 1945. szeptember 1-jei, az 1. magyar vasútépítő hadosztálynak a Vörös Hadsereg kötelékében elvégzett munkájáról szóló összefoglaló jelentésében leírta, hogy a két munkaterületen összesen 147 km vasútvonal helyrehozatalánál, 8 híd felállításában, 8 alagút helyreállításában, 1 földcsuszamlás eltakarításában, 1 pályaudvar helyreállításában és átépítésében, pályaudvari rakodómunkákban 123 munkanap alatt 1 813 000 munkaórát teljesítettek. Eközben több

¹⁸ HLI HM 5.136/ált. – 1945.

mint 200 000 m³ földet és követ termeltek ki, közel 75 millió tonnaméter földet, követ és fát szállítottak, közel 400 ezer folyóméter vasanyagot szállítottak, 2 590 folyóméter iparvágányi pályamunkát végeztek, és még hosszan sorolhatnánk mindazt a munkát, amit elvégeztek.

Ugyanakkor ez a hatalmas munka a foglyok legyengült fizikai állapota, a gyenge ételmezés és ruházat valamint az egészségtelen elszállásolási körülmények miatt roppant veszteségekkel járt. Május 20-ára a „hadosztály” állományából betegség miatt kikerült 1060 fő, meghalt 159 fő, megszökött 146 fő. Tehát az ezred embervesztesége május 20-ára elérte az 1365 főt, állományban maradt 2303 fő.¹⁹ Az embertelen körülmények között „az emberek úgy hullottak, mint a legyek. Amikor a században nem volt meg a száz ember, mindig a táborokból hozták az utánpótlást. [...] Akikkel 1945. január 5-én együtt mentünk el Debrecenből, a 100 közül csak heten maradtunk, akik hazajöttünk”, írta *Varga Kálmán* visszaemlékezésében.²⁰ Talán túlzónak tűnik *Varga Kálmán* 7%-os túlélési – vagy nevezhetnénk – 93%-os veszteségi aránya. Lehet, hogy az is. De igencsak elgondolkoztató az a levéltári dokumentumokon alapuló tény, hogy az 1. vasútépítő hadosztály – a munkálatok alatt a halálozások miatt történt folyamatos létszámkiegészítések²¹ ellenére is – összesen 3668 fős létszámából – ugyanis a januári 3662 fős létszámához még 6 főt állományba vettek – a Magyar Honvédségnek való június 9-ei átadásakor már csak 2243 fő volt a „hadosztály” állománya.²²

Összességében tehát az 1. vasútépítő „hadosztály”-nak öt hónap alatt – a folyamatos létszámfeltöltések figyelembe vétele nélkül is – minimálisan 40%-os embervesztesége volt!²³

¹⁹ A békétábor magyar hadserege... 50–51. o.

²⁰ VHBSZ 358. – 1992. Varga Kálmán vie. 1–2. o.

²¹ Az elhalálozások magas számán kívül azért volt folyamatos létszámfeltöltés, mert „a szovjet tisztek a szabadságukkal, sőt a fejükkal játszottak”, ha nem építették-építtették meg a március végi határidőre az Északkeleti-Kárpátokon keresztülvezető, hadászati fontosságú Máramarosziget–Gyeletyin-vasútvonalat. (Kis András: A Magyar Honvédség... 17. o.)

²² HLI HM 28.344/eln. – 1945.

²³ Az 1. magyar vasútépítő hadosztály és a 3. magyar vasútépítő dandár halottai egy részének névjegyzékét lásd: Gellért Tibor–Burillák Artília: Szolgálatteljesítés közben életüket áldozták 1945–1980. Tanulmányok a Magyar Néphadsereg történetéből sorozat. Budapest, 1989., 13–25. o.

Az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj

Másodikként 1945. február 19-én Jászberényben, a méneskari laktanyából kialakított fogolytábor lakóinak töredékéből alakult meg az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj. A zászlóalj magját a *Czegledi József* csendőr százados vezette „zilahi” csendőr zászlóalj 3. század adta. Ennek a mondhatni különleges esetnek az a magyarázata, hogy amikor 1945. január 3-án a századot Újpesten védelemre rendelték, az védelem helyett parancsnoka vezetésével, teljes állományával átállt a szovjet csapatokhoz. Az átállás során a század harcba is bocsátkozott a német csapatokkal.

A zászlóalj 3 századból állt. Személyi állománya 27 tisztből és 421 fő legénységi állományú katonából, illetve egykori civilből állt.²⁴ Az alakulatot mint önálló magyar zászlóaljat a 2. Ukrán Front 27/38. számú szovjet távbeszélő-építő zászlóalja alá, illetve mellé rendelték, s mint annak iker-zászlóalja működött. Eleinte távbeszélővonalakat valamint vasútvonalakat építettek újjá, hoztak rendbe a mai Szlovákia területén, majd a morvaországi Veseliben, később Brnóban és Pozsonyban építettek hidat.²⁵ Hogy milyen körülmények között dolgoztak, arról így emlékezik a zászlóalj egyik tagja: „Az elhelyezés Gyetván egy iskolában volt, a munkahelytől 4–5 kilométerre. Minden éjszaka 100 emberrel dolgoztunk az alagút kibontásán [*Podkivánkán* – B. Z.]. Robbantottunk, utána a csillével hordtuk a követ a völgybe, bizony rossz, esős, jeges időben. Rossz volt a ruházat, a bakancsellátás és az ételmezés. A kivonuló útszakasz mellett a fronton elesett lovak tetemei egy hét alatt eltűntek. A körletben konzerves dobozban sóval, vízzel főztük, és így pótoltuk a kapott ételmet.”²⁶ 1945. május 2-ára a zászlóalj betegség és halálozás miatt bekövetkezett embervesztesége elérte a 31 főt. (Egy tisztet és 29 legénységi állományút egyént különböző – orosz, román, magyar – kórházaknak adtak

²⁴ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 34. o. Azonban a zászlóalj egyik tagjának visszaemlékezése szerint 508 főből állt az alakulat. Gőz László vie. In: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 80. o.

²⁵ Ua. 34–35. o.

²⁶ Részletek Gőz László visszaemlékezéséből. In: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 80. o.

le, és egy fő tüdőgyulladásban halt meg.) Rajtuk kívül „huszonegy szakembert az oroszok Budapestre vittek”,²⁷ akiket – a későbbi jelentés szerint – a 3./III. zászlóaljba helyeztek át. A május 31-e előtti 9 nap alatt újabb 8 főt adtak át kórházi ápolásra a budapesti 102. számú vöröskeresztes kórházba.²⁸

A zászlóaljat végül a Bécs melletti Laa an der Thaya városába vezényelték, ahol a 3. magyar vasútépítő dandár alárendeltségébe helyezték 3./VI. híradó építő zászlóaljaként. 1945. június közepén adták át a zászlóaljat a Magyar Honvédségnek.²⁹

A 3. magyar vasútépítő dandár

Mivel a Vörös Hadsereg Magyarországon harcoló alakulatainak, elsősorban a 2. Ukrán Frontnak további nehézségei akadtak a megfelelő utánpótlás terén, ezért *Szergej Nyikolajevics Beljajev* mérnök vezérőrnagy, a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak a parancsnoka 1945. február 5-én a következőket adta parancsba: „Turijszkij gárdaalezredes, a 47. vasútépítő brigád³⁰ parancsnoka tíz nap alatt magyar hadifoglyokból a megadott állománytáblázat szerint alakítson egy vasútépítő dandárt, amely a továbbiakban a 3. magyar vasútépítő dandár nevet viseli.”³¹ A tíz napból húsz lett, ugyanis a gödöllői táborba csak február 17-én érkezett meg *Bathin* szovjet alezredes, aki *Kassay Károly* mérnök zászlóst mint a fogolytáborban lévő egyetlen vasútépítő tisztet bízta meg három szovjet mintájú vasútépítő zászlóalj felállításával. A feladat végrehajtása után *Kassay* zászlósból századossá léptette elő és kinevezte az 1. zászlóalj parancsnoká-

²⁷ HLI HM 24.333/eln. – 1945. Közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 53–55. o.

²⁸ HLI HM 27.558/eln. – 1945. Közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 56–57. o.

²⁹ Kossuth Népe, 1945. június 19.

³⁰ A szovjet brigád mint katonai kifejezés magyar megfelelője a dandár.

³¹ Kis András: A Magyar Honvédség... 19. o. (Sajnos, a szerző nem jelölte meg az idézet forrását.)

vá.³² A vasútépítő dandár szervezésének a híre a hatalmas 30-40 ezer fős táborban nem mindenkihez jutott el, illetve nem mindenkihez jutott el úgy és akkor, ahogy és amikor a vasútépítő alakulat felállítását meghírdették. Erre utal *Hrdlicska István* visszaemlékezése is: „Állandó hírek jöttek, hogy a tábor feloszlik. Rengeteg társunktól hallottuk, kikkel együtt voltunk, mivel felhívás volt munkára, s arra jelentkeztek. Ötőlük tudtuk meg, hogy nem azt a munkát [mármint a balottak elföldelését – B. Z.] végezték, amit mi, hanem az úgynevezett vasútépítő zászlóaljakba osztották be őket.”³³

Végül 1945. február 24–25-ére³⁴ a gödöllői fogolytáborban megalakult a 3. magyar vasútépítő dandár első három zászlóalja, amelyek közül a III. zászlóaljba, amely híradó-építő zászlóalj lett, ceglédi és debreceni fogolytáborbeliek is bekerültek.³⁵ Az utóbbi zászlóalj személyi állománya még a más fogolytáborbeliekkel való kiegészítések után is 50%-ban polgári egyénekből állt.³⁶ A zászlóaljak egyenként 3–3 századból álltak. A dandár 3023 fővel alakult meg *Cseney Iván* ezredes parancsnoksága alatt, akit *Somkerek Gyusztáv* és *Szűcs István* ezredesekkel együtt a jászberényi fogolytáborból vittek a gödöllői fogolytáborban megalakuló dandár parancsnoki karába. A dandárban ekkor 158 tiszt, 185 tiszthelyettes és 2680 legénységi állományú katona és civil volt.³⁷ A civilek között igen sok vasutas és

³² Az ilyen nagymértékű – egyszerre három fokozatú – előléptetésre azért volt szükség, mivel zászlós nem lehetett zászlóaljparancsnok. Kassay Károly százados jelentése a Vörös Hadsereg kötelékében tevékenykedő 3. magyar vasútépítő dandár 1. zászlóaljának megalakulásáról. HLI HM 28.716/el. – 1945. Közreadja: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. 733–734. o.

³³ VHBSZ 331 – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2. o.

³⁴ Kassay Károly százados jelentése szerint 24-én már megalakult a dandár, és ő az 1. zászlóaljával 25-én már el is hagyta a gödöllői fogolytábor-t. (HLI HM 28.716/el. – 1945. Közreadja: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. 733–734. o.) Míg Gellért Tibor munkáiban február 25-ére teszi a dandár megalakulását. (Gellért Tibor: Magyar vasútépítő... 25. o., Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 10. o.) Ugyanakkor Gellért Tibor utóbbi munkájának a 21. oldalán azt írta, hogy a dandár 3. zászlóalja csak február 27-ére állt fel. S ugyanezen a napon került a ceglédi fogolytáborból a zászlóalj élére Végh Andor ezredes.

³⁵ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 21. o.

³⁶ HLI HM 23.480/eln. – 1945.

³⁷ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 10. o.

BSZKRT-os volt, mintegy 40%-uk addig soha nem volt katona.³⁸ A dandár IV. és V. zászlóalja néhány nappal később, február végén alakult meg, de már a ceglédi páncéloslaktanyában.³⁹ Az önként jelentkezőket az „NKVD átvizsgálta és néhány személyt visszatartott”.⁴⁰ *Somkerekgy Gusztáv* ezredesnek, a dandár helyettes parancsnokának az 1945. április 14-i jelentéséből tudjuk, hogy a 3-ról 5 zászlóaljúra nőtt 3. vasútépítő dandár zászlóaljanként átlagosan 800 főből állt, így a dandár létszáma ekkor „összesen kb. 4000 fő” volt, és közülük vagy rajtuk kívül – a jelentésből ez nem derül ki – 99 fő volt szökésben.⁴¹

A 3. magyar vasútépítő dandár a 2. Ukrán Front 47. vasútépítő dandárjának ikeralakulataként annak alárendeltségébe került. A magyar zászlóaljak a velük azonos állománytáblájú és rendeltetésű szovjet zászlóaljak ikerzászlóaljaként, a szovjet parancsnokok alárendeltségében dolgoztak. A kiválogatott foglyokat volt, hogy „egyheti feljavítás után” állították munkába.⁴² Azonban, ha elmulasztották feljavítani az állományt, akkor előfordultak olyan esetek, hogy amikor a munkaterületre való gyalogmenet első állomásán a helybeli asszonyok meleg étellel vendégelték meg a fogolyalakulatot, „a sok agyonéhezett ember tömte magába az első meleg ételt”, aminek következtében sokan megbetegedtek, sőt volt, aki bele is halt az éhezés utáni „mértéktelen” evésbe.⁴³

Az I. és a II. zászlóalj először helyreállította a Gödöllő–Vác–Szob vasútvonalat, majd Szobnál hidat vert. Ezután Érsekújvárnál dolgoztak. Közben a III. zászlóaljat megosztva, egyik részük az Óbuda–Komárom közötti híradóvonalat hozta rendbe, míg másik részük vagonokat rakodott a Budapest–Rákosrendező pályaudvaron.⁴⁴

³⁸ Kis András: A Magyar Honvédség... 19. o.

³⁹ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 33–34., 70–71. o.; HLI Pgy. M/153. Tóth Ernő 1960-ban írt életrajza.

⁴⁰ HLI HM 23.166/el. – 1945. csatolva a 23.480/el. – 1945. sz. irathoz.

⁴¹ HLI HM 22.646/el. – 1945. közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 48. o.

⁴² Kompf Miklósnak, a Magyar Néphadsereg nyugállományú alezredesének a visszaemlékezése. In: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 82. o.

⁴³ Dr. Szönyey Tamás: A 3/IV. vasútépítő zászlóalj története. In: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 93. o.

⁴⁴ Kis András: A Magyar Honvédség... 20. o.

A IV. és az V. zászlóalj március 2-ától Munkácsra, igen mostoha körülmények között a pályaudvaron és a környékén végzett vasúti helyreállítási munkákat, majd március végén átirányították őket a dandár többi egységéhez, és április közepén csatlakoztak az érsekújvári híd építéséhez.⁴⁵ A későbbiekben az Érsekújvár–Pozsony–Brno-vasútvonalon és környékén dolgoztak. A háború végére a dandár egyes zászlóaljai eljutottak egészen az ausztriai Laa an der Thaya városig.

A szovjet ikeralakulatokba kerültek jogi státusa, helyzete – a hadifogság folytatódása

Bár Gellért Tibor „A 3. magyar vasútépítő dandár a fasizmus ellen” című munkájában azt írta, hogy: „A dandár megalakulásakor még nem az Ideiglenes Kormány, hanem a 2. Ukrán Front alárendeltségébe tartozott, de jogilag már nem voltak hadifoglyok.”⁴⁶ A valóság azonban az – ahogy az már az eddigiekből, és a továbbiakból is egyértelműen kiderül(t) –, hogy de facto, és de jure is, az ezekben az alakulatokban szolgálatot teljesített emberek hadifoglyok voltak. Ezek az alakulatok – a foglyoknak tett ígérek ellenére – nem kerültek a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe, hanem a 2. Ukrán Front magyar hadifogoly-alakulataiként működtek egészen 1945 júniusáig, a Magyar Honvédségnek való átadásukig.

A 3. vasútépítő dandár helyzetéről a következők olvashatóak egy, a Honvédelmi Minisztériumban 1945. május 3-án a dandárral kapcsolatos irat emlékeztetőjében: „A dandár hadifoglyokból áll. Jó munkájának elismeréseképpen csak csökkentett őrizet alatt működik a 47. szovjet vasútépítő dandár ikeralakulataként. A beosztottak viszonylagos mozgási szabadságot élveznek, a belső fegyelem fenntartása a szovjet által kijelölt parancsnokok feladata.”⁴⁷

⁴⁵ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 7–34. o.; HLI Pgy. M/153. Tóth Ernő 1960-ban írt életrajza.; Kis András: A Magyar Honvédség... 20. o.

⁴⁶ Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 12. o.

⁴⁷ HLI HM 113/ált. – 1945.

A foglyok ellátása sem minden esetben mutatott némi javulást. *Gaál István* főhadnagy, a 3./III. vasútépítő zászlóalj állományába beosztott tiszt 1945. április 12-én, a Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott panaszos levelében csalódottan írja: „...a zászlóalj, mint Hadifogoly Munkászászlóalj működik, orosz parancsnokság alatt áll, [...] nem tartozunk a reguláris [*magyar* – B. Z.] hadsereg állományába. Nem esküdtünk fel, illetményeket nem kaptunk. Orosz őrség van velünk és hadifogoly-élelmezést kapunk.”⁴⁸

Mindezeket két okból tartottuk az indokoltnál talán egy kissé hosszabbnak tűnő részletességgel kifejtteni. Először is azért, mert e dokumentumok rendkívül jól érzékeltetik a sztálini totalitáriánus rendszer embertelenségét, másrészt, hogy bebizonyítsuk – az eddigi történeti munkákban leírtakkal, illetve sugalltakkal ellentétben –, hogy a hadifogolytáborokból a szovjetek által szervezett műszaki alakulatokba történő felvétellel a várva várt, reményteli „szabadulás” meglepően nagy százalékban nem az életet, hanem a halált hozta el a „szabadultak” számára.

Szökések a hadifogoly-alakulatokból

A hadifogoly-alakulatoktól történt szökésekről – a téma kényes volta miatt – csak rendkívül kevés dokumentum maradt fenn, inkább csak az összegzésekben szerepelnek számszerű adatként. Így – a korabeli dokumentumok alapján annyit lehet tudni, hogy – az 1. vasútépítő hadosztály 3668 főjéből május 20-ára már 146 fő megszökött.⁴⁹ Míg a 3. vasútépítő dandár 4000 főjéből április 14-én 99 fő volt szökésben.⁵⁰ Közülük az egyik az I. honvéd műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj alorvosa volt,

⁴⁸ HLI HM 23.480/el. – 1945.

⁴⁹ A béketábor magyar hadserege... 51. o.

⁵⁰ HLI HM 22.646/el. – 1945. Közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 48. o.

akinek „nyomozására a szükséges intézkedéseket” a zászlóaljparancsnok megtette.⁵¹

Ha az adatokat egy többé-kevésbé lineáris folyamat részadatának tekintjük – és logikusan annak is kell tekintenünk –, akkor mire ezen alakulatoknak a Magyar Honvédség részére történő átadása lezajlott, addigra a szökevények száma bizonyosan tovább nőtt. Tehát az 1. vasútépítő hadosztályból a mostohább életkörülmények miatt 4%-nál többen, míg a 3. vasútépítő dandárból a kevésbé rossz körülmények miatt 2,5%-nál többen szöktek meg. Ezek a relatív magas szökési arányok egy győzelmesen előrenyomuló hadsereg oldalán mindenképpen a rendkívül mostoha, hadifogolyszerű elhelyezésből és ellátásból valamint a szovjetunióbeli fogságtól való félelemből fakadtak.

Arra vonatkozóan, hogy a hadifogoly-alakulatok szökevényeivel kapcsolatban milyen eljárás volt alkalmazandó, egy feljelentés alapján keletkezett irat nyújt felvilágosítást. Történt ugyanis, hogy 3. magyar vasútépítő dandár egyik, kórházban fekvő tagja feljelentette a Honvédelmi Minisztériumnál *Cseney Iván* dandárparancsnokot azzal a váddal, hogy két, a dandártól megszökött egyént halálra ítélt és kivégeztetett Rákospalotán. A feljelentés következtében megindult nyomozás azonban kiderítette, hogy „a két szökevény ügyében a budapesti 1. honvéd kerület parancsnokság bírósága a szovjet katonai hatóságok utasítászerű kívánságára járt el” és folytatta le a rögtönítélő eljárást.⁵² Tehát a történetekért nem a dandárparancsnokot terhelte a felelősség, hanem a szovjet katonai hatóságokat.

A hadifogoly műszaki alakulatok átvétele

A Honvédelmi Minisztérium – hivatalosan – csak *Gyöngyössi Gábor* százados, hadosztályparancsnok április 1-jén keltezett leveléből értesült az 1.

⁵¹ HLI HM 27.558/el. – 1945. Közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 56–57. o.

⁵² HLI HM 22.857/el. – 1945.

magyar vasútépítő hadosztály létrejöttéről,⁵³ míg a 3. vasútépítő dandár létezéséről április 10-e után.⁵⁴ Sem a Vörös Hadsereg illetékesei, sem pedig a SZEB képviselői nem értesítették a magyar kormányt a Vörös Hadsereg által létrehozott hadifogoly műszaki alakulatokról. De nem is akarták, hogy idő előtt kapcsolatba kerüljenek ezek az alakulatok a Honvédelmi Minisztériummal, amiben bizonyosan része volt a szovjetrendszerre és a háborús időszakra is jellemző szigorú titoktartási szempontoknak.⁵⁵ Ezért furcsának tűnhet, hogy a magyarországi vasutak legfőbb szovjet parancsnokának, *Kosunov* alezredesnek az utasítására, 1945. április 14-én a Honvédelmi Minisztériumban jelentkezett *Somkerekéy Gusztáv* ezredes, a 3. vasútépítő dandár helyettes parancsnoka, és közölte a fent említett szovjet parancsnok „kívánságait”. Először is kérte, hogy „a magyar kormány ismerje el és vegye állományba a 3. vasútépítő dandárt”, lássa el illetménnyel, ruházattal és élelemmel, valamint adjon át a dandár rendelkezésére 6 tehergépkocsit, egy személygépkocsit és megfelelő számú szakképzett műszaki tisztet (dandár- és zászlóaljparancsnokokat). Továbbá közölte, hogy a dandár továbbra is a Vörös Hadsereg kötelékében fog maradni.⁵⁶ Ezen értesüléstől felbátorodva és utasítva, s ezt indokul is felhasználva a magyar kormány április 20-án azzal a kéréssel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, hogy nemcsak a 3. vasútépítő dandárt, hanem az 1. vasútépítő hadosztályt valamint a többi – a Honvédelmi Minisztérium által feltételezetten – létrejött vagy alakulóban lévő, magyar hadifoglyokból álló vasútépítő egységnek a Magyar Honvédség számára történő átadását engedélyezze. Sőt a kormány azt is kérte, hogy „személyi kiegészítés céljából”, a fogolytáborokból további hadifoglyokat – főleg megfelelő előképzettséggel rendelkező tiszteket és tiszthelyetteseket – bocsássonak az új honvédség részére. A honvédelmi miniszter ezzel egyidejűleg a Vörös Hadsereg alárendeltségében lévő alakulatok parancsnokait utasította arra, hogy maguk is írásban kérjék az előljáró szovjet

parancsnokságtól, hogy kérelmezzék a SZEB-től alakulatuk átadását a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe és ellátásába.⁵⁷

Mivel a Honvédelmi Minisztérium megkeresésére több mint egy hónapon keresztül nem érkezett válasz, 1945. május 23-án *Vörös János* honvédelmi miniszter az 1. vasútépítő hadosztály és a 3. vasútépítő dandár átvétele ügyében *Balassa György* ezredest *Belajev* tábornokhoz, 2. Ukrán Front parancsnokság vasútépítő parancsnokához kirendelte. *Balassa* ezredes május 30-án érkezett vissza, és jelentésében előadta, hogy a 2. Ukrán Front parancsnokság csak akkor adhatja át a szóban forgó alakulatokat, ha a SZEB erre írásbeli engedélyt, illetve utasítást ad. Ezen engedély ügyében *Belajev* tábornok egy tisztje már a SZEB-nek átadta a tábornok azon nyilatkozatát, amelyben kijelentette, hogy az 1. vasútépítő hadosztályra és a 3. vasútépítő dandárra már nincs szüksége, így tehát részéről nincs semmiféle akadálya, hogy ezeket az alakulatokat átadják Magyarországnak.

Vége június 1-jén a SZEB részéről *Kondratov* vezérőrnagy szóban közölte *András* vezérőrnaggyal, hogy „a szóban forgó alakulatokat pár napon belül kiadják”, ezért fölösleges újabb kérést intézni a SZEB-hez.⁵⁸

Végül 1945. június 8-án Pozsonyban és Laa an der Thaya városában megtörtént a 3. magyar vasútépítő dandár átadása. Az aktus ünnepélyes keretek között zajlott le, amelyen mint átadó részt vett a 2. Ukrán Front vasútépítő alakulatainak képviselőiben *Mirinov* őrnagy, az átvevők részéről *Balassa György* ezredes az Ideiglenes Nemzeti Kormány, és *Kolesznyikov* ezredes a SZEB részéről. Az eredetileg összesen közel 4500 fős alakulatból – hiszen az eredeti 5, egyenként átlagosan 800 fős zászlóaljhoz hozzárendelték VI. zászlóaljként az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóaljat is – csak 3229 főt (köztük 166 tisztet) adtak át. S mint ahogy az a hivatalos jegyzőkönyvben is szerepel, „magyar hadifoglyok” kerültek átadásra, akiket 10 napi élelemmel láttak el a hazaszállításuk, illetve hazajutásuk idejére.⁵⁹ Az Érsekújvárott lévő 3/IV. zászlóalj átadása csak papíron történt meg ekkor. A zászlóalj valóságos átvételére

⁵³ HLI HM 22.519/eln. – 1945. Közreadja: A béketábor magyar hadserege... 47. o.

⁵⁴ HLI HM 23.480/eln. – 1945.

⁵⁵ Kis András: A Magyar Honvédség... 14. o.

⁵⁶ HLI HM 22.646/eln. – 1945. Közreadja: Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő... 48–49. o.

⁵⁷ Ua. 50–52. o.

⁵⁸ Ua. 58–59. o.

⁵⁹ Ua. 61. o.

csak később, június 12-én került sor Budapesten, amelyen *Vörös János* honvédelmi miniszter is megjelent.⁶⁰

Június 9-én Losoncon és Lónyabányán átadták az 1. vasútépítő hadosztályt is, amelyen az átadó a 2. Ukrán Front vasútépítő alakulatainak egy törzstisztje volt, míg az átvevő szintén *Balassa* ezredes, és a SZEB részéről is szintén *Kolesznyikov* ezredes vett részt. Amint arról már szoltam, az összesen 3668 fős eredeti létszám helyett csak 2243 főt (köztük 91 tisztet) adtak át.⁶¹

Tehát a Vörös Hadsereg alárendeltségébe helyezett magyar műszaki hadifogoly-alakulatok átadásakor összesen csak 5472 fő került átvételre a honvédség részéről az eredetileg állományba vett 8116 főből. Ami annyit jelent, hogy a 33%-os, vagyis egyharmados veszteséggel adták át a hadifogoly-alakulatokat. Ez meglepően magas veszteségi arány nem harcoló, műszaki alakulatoknál, pacifikált, ellenséges fegyveres erők támadásaitól mentes területen, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az 1. hadosztálynál az Északkeleti-Kárpátokban történő munkálatoknál folyamatos volt a létszámkiegészítés.

Ugyanakkor a magyar hadifoglyok és a velük együtt dolgozó szovjet katonák között kölcsönös tisztelet és barátság alakult ki, hiszen a szovjet katonáknak sem volt sokkal jobb a helyzetük, mint hadifogoly társaiknak. Ezt a megbecsülést bizonyítja, hogy amikor a 3. vasútépítő dandár zászlóaljait szállító szerelvény elindult Laa an der Thaya városából, akkor „a vasúti töltés mentén felállított orosz őrségek fegyverbe léptek és tiszteletadást teljesítettek, továbbá a magyar zászlóaljához beosztott kovácsok hosszú kilométereken át lóháton kísérték a vasúti szerelvényt és meghatottan integetve búcsúztak el a magyar-zászlóaljtól”.⁶²

Szükségük is volt a foglyoknak arra, hogy tíznapi élelemmel lássák el őket, mert a január 8-án délelőtt 10 órakor, a Bécs közelében lévő Laa an der Thaya városából elinduló 3. vasútépítő dandár zászlóaljai csak 5 nappal később, 13-án este lépték át a határt Szobnál. Ráadásul útközben – még osztrák területen – csaknem 1000, 5 napja éhező menekült családnak adtak az élelmükből, akik közül 3 gyermek már éhen halt, és a több

⁶⁰ Ua. 62. o.

⁶¹ Uo.

⁶² HLI HM 28.390/el. – 1945.

mint 1400 fős csoport felnőttének fele, míg a gyermekek közül mind-egyik beteg volt. Majd később – útközben – 60 fiatalkorú deportált leányt csatoltak vagonokban az alakulathoz, akiket hazáig élelmeztek.⁶³

Ezzel tehát lezárult a szovjet munkászászlóaljakra kerültek hadifogsága. Azonban nemcsak szovjet fennhatóság alatt működtek magyar hadifogoly-alakulatok, hanem bolgár alárendeltségben is.

Magyar hadifoglyok

a bolgár parancsnoklat alatti hadifogoly-alakulatokban

Alekszander Dimov őrnagy, a 16. bolgár gyaloghadosztály műszaki zászlóalja parancsnokának a kezdeményezésére és a 4. honvéd kerület közbenjárására 1945. május 12-én *Bratánov*⁶⁴ ezredes a IV. bolgár hadtest parancsnoka engedélyezte, hogy a csertői foglytáborból aknafelszedésre foglyokat kiadjanak. Ugyanis a zalai olajmezők előterében az egymással szemben álló erők a front hullámozása miatt – az ellenség áttörését megakadályozandó – több százezer aknát telepítettek, amelyeknek a későbbiekben igen sok polgári áldozata lett.

Azonban a foglyokiadásnak feltételei is voltak. Először is a foglyokért a felelősséget a 4. honvéd kerület parancsnokságának kellett viselnie, tehát az esetleges szökéseket rajtuk kérték volna számon. *Bratánov* ezredes engedélye így szólt a további feltételekről: „A munka elvégzése után a foglyokat kérem vissza a táborba. A foglyok élelmezéséről a magyar hatóság gondoskodik. A foglyok ellenőrzését *Alekszander [sic] Dimov* őrnagy végzi.”⁶⁵ Az aknaszedésre önként jelentkezett foglyok átadására végül – egy hónappal az engedélyezés után – 1945. június 16-án került sor.

⁶³ HLI HM 28.390/el. – 1945.

⁶⁴ Gellért Tibor: Tűzszerészek, aknakutatók című munkájában a 17. oldalon tévesen szerepel *Bratánov* helyett *Trendafilov*, mint aki engedélyezte a foglyok kiadását aknamentesítésre. *Trendafilov* csak majd a június 28-ai foglyokiadás engedélyezésekor volt a IV. bolgár hadtest parancsnoka.

⁶⁵ HLI MN Tsz Pécsi 4. honvéd kerület parancsnokság 90. doboz, HLI HM 30.717/el. – 1945.

A csertői fogolytáborból összesen 220 önkéntest adtak át *Marosy László* alezredesnek, a 4. honvéd kerület parancsnokának, aki átadta őket *Dimov* őrnagy parancsnoksága alá. *Marosy* a hadifoglyok különleges helyzetéről a következőket írta a honvédelmi miniszternek: „Ezek a *hadifoglyok* aknafelszedés céljából Csertőről Nagybjombba települtek át. A munkálatok tartalma alatt szabadok [kiemelések tőlem – B. Z.]. A munkálatok befejezése után történik intézkedés a további sorsukat illetően. Folyó hó 17-től a munkálatok tartalma alatt részükre illetményt és étkezést folyósítottak.”⁶⁶

Az állomány összetétele a következő volt: 13 tisz, 1 orvos, 20 tiszthelyettes (közülük 1 fő egészségügyi) és 186 honvéd (közülük 2 fő egészségügyi) volt az önként átvett 54. portyázó határportyázó-zászlóalj állományából.⁶⁷ Az átvétel után a 4. honvéd kerület parancsnoka rendeletben ismertette a zászlóalj alárendeltségi és működési viszonyait: „A bolgár hadifogolytáborból aknafelszedésre ideiglenesen szabadon engedett tisztek, tiszthelyettesek és legénység egyelőre bolgár hadifoglyok maradnak. Munka végeztével – ha addig más intézkedés nem jön – kötelesek a bolgár fogolytáborba visszatérni. Ezért személyesen felelősséget vállaltam, hogy helyükről annak ellenére sem szöknek meg, hogy őrizetlenül vannak.”⁶⁸ A két dokumentum között az ellentmondás csak látszólagos. Ugyanis a honvédelmi miniszternek írt jelentésben a hadifoglyok állapotát jelző minősítés, miszerint ők szabadok, csak annyit jelentett, hogy nincsenek őrizet alatt, azonban a látszat ellenére ők hivatalosan továbbra is bolgár hadifogságban vannak.

A rendelet kifejtette az aknakutató zászlóalj kettős alárendeltségét is, vagyis az alakulat alkalmazási és műszaki szempontból *Dimov* őrnagy parancsnoksága alá tartozott, míg fegyelmi és belszolgálati ügyekben a zászlóaljparancsnoki teendőket *Fodor Lajos* alezredes látta el. A zászlóalj két századra, a századok pedig tízfős csoportokra tagozódtak. Az alakulat személyi állománya egyhetes kiképzés után kezdte meg aknamentesítési munkáját a Somogy megyei Nagybjom község környékén, majd folytatta Kisbjom, Ötvöskőnyi, Barcs és Vízvár körzetében.⁶⁹

⁶⁶ HLI HM 28.633/el. – 1945.

⁶⁷ HLI MN Tsz. Pécsi 4. honvéd kerület parancsnokság 90. doboz, HLI HM 30.717/el. – 1945.

⁶⁸ Gellért Tibor: Tűzszerészek, aknakutatók. Zrínyi, Budapest, 1977., 17. o.

⁶⁹ Gellért Tibor: Tűzszerészek... 17–18. o.

Időközben *Dimov* őrnagy és a 4. honvéd kerület további kezdeményezésére a IV. bolgár hadtest újonnan kinevezett parancsnoka, *Trendafilov* altábornagy 1945. június 28-án engedélyezte, hogy a csurgói fogolytáborból további, mintegy századnyi hadifoglyot aknakutatásra, *Dimov* őrnagy parancsnoksága alá kiadjanak azonos feltételekkel, mint a korábbi, a csertői fogolytáborból való fogolykibocsátásnál történt. Így néhány nappal később *Alekszander Dimov* őrnagy a csurgói hadifogly-gyűjtőtáborban újabb aknakutató alakulatot szervezett. Ide a kaposvári kiegészítő parancsnokság vezetőjével együtt ment. A csurgói hadifoglytáborból 13 tisz, 10 tiszthelyettes és 143 honvéd jelentkezett.⁷⁰ Ugyanakkor *Bakay Árpád* ezredesnek, a kaposvári 41. honvéd kiegészítő parancsnokság vezetőjének a július 5-i jelentése szerint a bolgár hadifoglytáborokból „kiemelt”, összesen 14 tiszti és 400 legénységi állományú hadifogly végzi az aknamentesítést Somogy vármegye területén, *Dimov* őrnagy parancsnoksága alatt. Azaz *Bakay* szerint a csurgói fogolytáborból nem 166 főt, hanem 194 főt bocsátottak ki aknafelszedésre. E jelentésében *Bakay* ezredes azt is közölte, hogy *Dimov* őrnagy megígérte, további 200 hadifoglyot fog bolgár hadifogságból kiszabadítani aknaszedésre.⁷¹ Az ígéret végrehajtása azonban akadályba ütközött. Ugyanis a megszálló bolgár erőnek július 16-áig el kellett hagyniuk az országot.⁷² Ezzel a bolgár hadsereg illetékessége az általuk megszállt dél-dunántúli területre vonatkozólag megszűnt, s helyét a SZEK vette át. Ez a változás megzavarta az addigi szokásos ügymenetet.

Ugyanis a következő történt. A kaposvári 41. honvéd kiegészítő parancsnokság 1945. július 15-ei jelentése szerint, aznap kiengedtek a pécsi hadifoglytáborból további 180 főt, aknaszedés céljára. A SZEK helyi képviselője „nem emelt kifogást” a hadifoglyok aknaszedésre történő visszahagyása ellen. Azonban a pécsi elhelyezkedésű VIII. bolgár hadtestparancsnokság közölte, hogy csak akkor maradhatnak a hadifoglyok, ha 17-én estig *Bakay* megszerzi a hadifoglyok visszahagyására a SZEK budapesti központjából ehhez az engedélyt. Ha az engedély a megadott határidőig nem érkezik meg, akkor *Bakay* ezredesnek kötelezettséget kel-

⁷⁰ Godó Ágnes: i. m. 224. o.

⁷¹ HLI HM 28.728/el. – 1945. és 28.729/el. – 1945.

⁷² HLI HM 31.395/el. – 1945.

lett vállalnia arra, hogy a már korábban a pécsi fogolytáborból kiemelt 180 főt 18-án Bajára szállítja, és ott őket átadja a szovjet hadifogolytábor parancsnokságának.⁷³ Mivel a pécsi hadifogolytáborból kiemelt 180 főre vonatkozóan a későbbiekben semmiféle dokumentum sem tesz említést, valószínűsíthetjük, hogy a SZEB központjában nem adták meg az engedélyt ennek a hadifogoly-alakulatnak az alkalmazásához. Így bizonyosan ők is átkerültek a bajai szovjet őrizetű hadifogolytáborba, akárcsak azok a bolgár hadifogságba került foglyok, akik időközben nem kerültek szabadlábra.

A Somogy vármegyében telepített mintegy 400 ezer, különböző hadseregek által telepített aknából⁷⁴ *Alekszander Dimov* őrnagy vezetésével a magyar hadifoglyok több mint 100 ezer aknát szedtek fel és hatástalanítottak.⁷⁵

Az életben maradt aknakutató hadifoglyok 1945. augusztus 24-én, *Vorosilov* augusztus 22-ei, a hadifoglyok szabadon bocsátására vonatkozó kijelentése után, valószínűleg azzal összefüggésben szabadultak.⁷⁶

⁷³ HLI HM 31.395/el. – 1945.

⁷⁴ HLI HM 28.728/el. – 1945.

⁷⁵ HLI HM 31.395/el. – 1945. A csertői fogolytáborbeliekből szervezett alakulat összesen mintegy 40 ezer aknát szedett fel és hatástalanított. Közülük az aknamentesítés közben hatan az életüket veszítették és többen megsebesültek. A halálos áldozatok hozzátartozóit a századparancsnokság értesítette. HLI HM 37.615/el. – 1945. csatolva a HM 37.482/el. – 1945. sz. irathoz.

⁷⁶ HLI HM 37.615/el. – 1945. csatolva a HM 37.482/el. – 1945. sz. irathoz. Godó Ágnes a szabadulásuk időpontját augusztus 22-ére teszi, ami valószínűleg a szabadon bocsátás engedélyezésének dátuma, azonban annak végrehajtása bizonyosan 24-e volt, hiszen egy hadifogoly a szabadulásának a napjára – néhány nappal azt követően – biztos jól emlékezik. (Godó Ágnes: i. m. 223–224. o. és HLI HM 37.615/el. – 1945.)

HADIFOGSÁGBÓL A MAGYAR HONVÉDSÉGBE

A magyar hadifoglyok mindegyik hadifogoly-gyűjtőtáborban jelentkeztek az új Magyar Honvédségbe szolgálattételre. Részben a Vörös Hadsereg és az általuk sokszorosított *Vörös János*-féle röpiratok ígéreteiben bízva, részben az új Magyar Honvédség megalakulásának hírére, részben a németek elleni harc okán, de leginkább és elsődlegesen a fogságból szabadulás miatt. Volt, ahol csak a hadifogolyláger szovjet parancsnokságához jutott el a kérésük. A miskolci hadifogoly-gyűjtőtábor foglyai mindannyian jelentkeztek: „Valami remény néha felcsillant. Szervezték a megalakuló új magyar hadsereg állományát. Mindannyian egyhangúlag jelentkezünk”, írja *Takács Péter*.⁷⁷ Több gyűjtőtábor foglyainak azonban sikerült kérelmüket eljuttatniuk a Honvédelmi Minisztériumba is. Így jutott el a nagykanizsai bolgár hadifogolytáborból *Görgey István* századosnak és 11 tisztársának a levele is a minisztériumba, ahová meglepően gyorsan – 5 nap alatt – június 2-ára meg is érkezett. S mint levelükben írták: „A folyó hó [május – B. Z.] 27-én megjelent Zala c. napilapban közölt toborzási hirdetményre” jelentkeztek.⁷⁸

Sajnos, csak a jelentkezők töredékének sikerült a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborból az új Magyar Honvédségbe bekerülnie.

A Vörös Hadsereg magyar műszaki alakulataiba felvetteknél szerencsésebbek voltak azok, akiket a hadifogolytáborokból közvetlenül az új Magyar Honvédség képviselőinek adtak át.

Az új Magyar Honvédség létrehozása érdekében *Vörös János* – a megalakítandó Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi miniszteri posztjára Moszkvában kijelölt személy – először 1944. december 12-én Debrecenben folytatott megbeszéléseket *I. Z. Szuszajkov* vezérezredessel, a 2. Ukrán Front katonai tanácsának tagjával, a magyarországi SZEB eredetileg kijelölt elnökével. E megbeszélés, pontosabban kihallgatás alkalmával *Vörös János* vezérezredes mint leendő honvédelmi miniszter felvázolta a magyar hadsereg létrehozására szőtt nagyívű terveit, amelyhez kérte a

⁷⁷ VHBSZ 113. –1992. Takács Péter vie. 23–24. o.

⁷⁸ HLI HM 26.808/el. – 1945.

szovjet katonai és politikai vezetés segítségét. Konkrétabban kifejtve, kérte, hogy a Szovjetunió bocsássa a felállítandó új Magyar Honvédség rendelkezésére az 1944. október 15-e előtt szovjet hadifogságba esett magyar katonák közül azokat, akik önként jelentkeznek a Németország elleni harcra, valamint az összes 1944. október 15-e után átállt, illetve hadifogságba vetett magyar katonát. E megdöbbentően nagymértékű kérés indokául a Németország ellen vívandó háború fontossága mellett – hiszen „minden perc halasztás magyar és szovjet vérbe kerül” – további indokul felhozta, hogy azok a magyar katonák, akik az ő röpcédulán eljuttatott felhívására álltak át, csalódnak benne, mert, hogy ő csak a hadifogságba csábította át őket. Majd a következőkkel egészítette ki kérését: „Amint meg fogják tudni a jelenleg Szálasi-uralom alatt levők, hogy ők, ha idejönnek, nem a hadifogság vár rájuk, hanem az új magyar hadsereg tagjai lesznek, tömegestől fognak átjönni.”⁷⁹

A december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány a másnapi, december 23-i minisztertanácsi ülésen foglalkozott az üggyel, amelyen Vörös János – immár hivatalba lépett honvédelmi miniszter – tájékoztatta a jelenlévőket az 1944. december 12-i, *Szuszajkov*-val történt megbeszéléséről. Ezek után a kormány úgy döntött, hogy maga is írásban megismétli Vörös János kérését.⁸⁰ A levél elküldésére még a fegyverszüneti szerződés megkötése előtt 10 nappal, 1945. január 10-én került sor, létrehozva az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi Minisztériumának első iratát.

A levelet Farago Gábor vezérezredes mint a Moszkvában tárgyaló Vörös János honvédelmi minisztert helyettesítő miniszter szignálta, a Vörös Hadsereg Parancsnokságának címezve. Ebben utalva és megismételve Vörös János 1944. december 12-én *Szuszajkov*-nak előadott kérését, a magyar hadifoglyokon kívül kért a magyar és német zsákmányanyagból fegyvereket és a „felszabadított” országrész területén lévő laktanyák 90%-ának a rendelkezésre bocsátását, amelyek teljesítésére állítólag *Szuszajkov* ígéretet is tett.⁸¹ Sürgető és rendkívüli horderejű kérését azzal indokolta, hogy: „A szovjet–magyar együttműködést legjobban a közösen vívott harc mélyíti ki.” Levelének további részében – bővítve Vörös János

M. Kiv. Honvédelmi Miniszternek

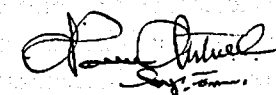
Szolnok

Jelentem, hogy a szolnoki (Verbőci utcai) tönkérték épületében elhelyezett és ott tartott magyar hadifoglyok, kérik az újonnan felállított Magyar Nemzeti Hadseregbe való bevonásukat.

Kacsa Antal hadp. öm.
Kovács Mihály k. c. öm.
Smith János k. c. öm.
Targa Sándor t. n. sek.
Kovács Sándor t. sek.
Somfai János k. sek.
Urambó János t. sek.
Molnár József sek.
Ecsényi Imre sek.
Bucsei János c. sek.
Öth Mátyás t.
Jabó Gyula t.
Japó János t.
Jutyna János c. t.
Jelencs József c. t.
Jeri József kap. öm.
Jencsi János öm.
Imbalmos Sándor öm.

Burkus János öm.
Vegh Gyula t. öm.
Bekkeri József t. honid.
Radó István t. honid.
Tékely Ferenc t. honid.
Tóti Dániel t. honid.
Botondi István t. honid.
Kováth Ferenc t. honid.
Bis György t. honid.
Kuvcsár János t. honid.
Kolembri János t. honid.
Kandrik István honid.
Bartha Márton honid.
Maklái Vilmos honid.
Gézi Gyula honid.

Magyar Hadifogly Tábor. Szolnok, 1945. márc. 10.

A számtalan, a hadifoglytáborokból az új Magyar Honvédségbe
jelentkezésről szóló kérelemből egy

⁷⁹ HLI Personalia. Vörös János naplója. 5. o.

⁸⁰ Kis András: A Magyar Honvédség... 43–44. o.

⁸¹ HLI Personalia. Vörös János naplója. 5. o.

kéréseit – konkrét személyek kikérése mellett, azt is kérte, hogy a fogolytáborokban „a hadifoglyokról, magyar bizottságok által, névjegyzéket vétesse fel, amelyben a név, rendfokozat, tiszteknél végzett-e Ludovika Akadémiát, fegyvernem, csapattest, utolsó szolgálati beosztás, lakcím és családi állapotot” is feltüntessék. Sőt kérte azt is, hogy mindhárom Ukrán Frontnál működjenek egy-egy bizottság, amelyek a fogságba kerültekről folyamatosan küldenék a Honvédelmi Minisztériumba a már említett névjegyzékeket.⁸²

Megdöbbenő a két kérelemből áradó rendkívül rossz helyzetfelmérés és naivság. Először is, sem *Vörös János*, sem pedig *Faragho Gábor* nem mérte fel, hogy ő mint egy kis, legyőzött ország miniszterjelöltje, illetve minisztere folyamodik kéréssel egy győztes világhatalomhoz. Valamint azt sem jól érzékelték, hogy milyen szakadék, illetve milyen ellentét tántog az egykori deklaráltan ellenforradalmi, szovjetellenes Magyarország elitjét képviselő személyük és a kormány párton kívüli tagjai, az ország társadalmi berendezkedése, hagyományai és a totális diktatúrájú szovjet birodalom között. E két személy, illetve a kormány túlzott reményei a szovjet vezetés irányában valószínűleg két tényezőből fakadt. Először is, 1944. december 1-jén – a moszkvai tárgyalásokon – *Sztálin* a felállítandó magyar hadseregről szólva azt ígérte, hogy „rendelkezésre bocsátja a szovjet kormány a magyar hadifoglyokat, tiszteket, zsákmányolt fegyvereket és egyéb szükséges anyagot”.⁸³ *Sztálin*nak ezt a kijelentését még *Korom Mihály* is úgy értelmezte, hogy „a Szovjetunió a magyar hadifoglyokból mindenkit, aki a németek ellen harcolni akar, szabadon bocsát”.⁸⁴ A másik oka a túlzott reményeknek a moszkvai tárgyalások alatt a szovjet fél részéről mutatott megtévesztő szívéllyességből fakadt.

A magyar hadifoglyokból alakítandó magyar katonai alakulat létrehozásának a buktatóit, nehézségeit valószínűleg ismerve és így a kérés irrealitását felmérve, *Malinovszkij* és *Szuszajkov* *Vörös János* kérését csökkentve továbbította. A Legfelsőbb Főparancsnokhoz továbbított levelükben *Vörös János* kéréseként csak egy hadosztályt említettek. *Sztálin*nak – hogy

immár megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány, és hogy küszöbön volt a fegyverszüneti egyezmény megkötése – már nem volt ellenvetése. Végre megszülethetett a pozitív döntés a szovjet hadifogságban lévőkből felállítandó magyar alakulat ügyében. Azonban 1944. december 28-án a magyar hadifoglyokból megalakítandó hadosztály ügyében a direktívát nem *Sztálin* írta alá, mint a korábbi hasonló alakulatok esetében, hanem *Alekszej Antonov* hadseregtábornok, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének helyettese. *Antonov* direktívájában engedélyezte egy, magyar hadifogoly önkéntesekből álló magyar állománytáblájú hadosztály létrehozását, amelynek 25%-át a szovjetunióbeli, 75%-át pedig a 2., 3. és a 4. Ukrán Front hátszágbeli hadifogolytáboraiiban kellett toborozni.⁸⁵ A direktíva alapján tehát *Petrov* altábornagy, az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságának a vezetője parancsot adott ki a kijelölt szovjetunióbeli és a 2., 3. valamint a 4. Ukrán Front hátszágában lévő hadifogolytáborok parancsnokainak, hogy – táboronként különbözően – meghatározott létszámú önkéntesen jelentkező magyar hadifoglyot válogassanak ki és készítsenek elő az elszállításra.

Az elszállításra azonban még várni kellett a magyar fegyverszüneti egyezmény megkötéséig, 1945. január 20-áig. Bár a fegyverszüneti egyezmény 1. pontjának „c” bekezdésében Magyarországnak 8 nehéz-fegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt kellett volna felállítania, és bár a Honvédelmi Minisztériumba számtalan olyan kérelem érkezett, amelyben a fegyverszüneti szerződésben rögzített területű ország különböző részein, sőt azon kívül eső területeken lévő hadifogolytáborok lakói felvételüket kérik a demokratikus honvédségbe, *Sztálin* döntése alapján a SZEB a Magyar Honvédségnek a 8 gyaloghadosztályból csak kettőt engedélyezett felállítani.

⁸² HLI HM 20.001/el. – 1945.

⁸³ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 867. f. 2/g. – 127. Gerő Ernő válasza *Korom Mihály* kiegészítő kérdéseire, 1972.

⁸⁴ *Korom Mihály*: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945). Akadémiai, Budapest, 1981., 329. o.

⁸⁵ Kis András: A Magyar Honvédség... 48–50. o.

A 6. gyaloghadosztály felállítása

Mindenesetre a fegyverszünet megkötését követő napon, január 21-én *Antonov* utasítást adott a kijelölt fogolytáborokban kiválasztott 16 893 magyar hadifogoly Debrecenbe történő útbá indítására, ahol a 2. Ukrán Front parancsnokának a rendelkezésére kell őket bocsátani.⁸⁶

Vörös János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere – aki csak január 30-án érkezett vissza Debrecenbe – *Kuznyecov* vezérezredessel, a Vörös Hadsereg vezérkarifőnök-helyettesével 1945. január 9-én folytatott tárgyalásai alapján az 1945. február 1-jei minisztertanácsi értekezleten bejelentette: *Malinovszkij* marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka utasítást kapott, hogy hadifoglyokat és hadianyagot bocsásson a magyar kormány rendelkezésére, a fegyverszüneti egyezményben vállalt gyaloghadosztályok – tehát több hadosztály – felállítására. Sőt ezt kiegészítette azzal az immár Magyarországon – *Susmanovics* alezredestől, a 2. Ukrán Front összekötőtisztjétől – nyert információjával,⁸⁷ hogy „16 ezer fogoly már útban is van a magyar hadsereg szervezésének központja, Debrecen felé”.⁸⁸ Megtévesztő, pontosabban a valóságnak nem teljesen megfelelő, ahogyan *Vörös János* interpretálta a *Kuznyecov* által mondottakat. A Vörös Hadsereg vezérkarifőnök-helyettese ugyanis kifejezetten, sőt hangsúlyozottan csak egy hadosztály engedélyezéséről beszélt, amikor kijelentette: „A szovjet kormány már hozzájárult egy magyar hadosztály megalakításához, *Malinovszkij* marsall megkapta az erre vonatkozó utasításokat.” Majd a későbbiekben ismét hangsúlyozta: „Most egy hadosztály felállításának módozatairól beszélünk.” Tehát a *Vörös János* által mondottakkal ellentétben *Malinovszkij* csak egy hadosztály felállításával kapcsolatban kapott utasítást. Azonban az is tény, hogy *Kuznyecov* a megbeszélés alkalmával nem zárkózott el további hadosztályok felállításának a lehetőségétől. Mint mondta: „Csak egy hadosztály szervezéséről van tudomá-

som, de úgy vélem, hogy továbbiak szervezése attól függ, miként hajtják végre ennek a hadosztálynak a felállítását.”⁸⁹

A február 5-ei kormányülésen *Vörös János* honvédelmi miniszter felolvasta azt az átiratot, amelyikben a szovjet kormánytól a felállítandó magyar hadsereg első 4 hadosztályához szükséges anyag és mintegy 170 000 hadifogolynak az átadását kérte a Vörös Hadseregtől, nem tudva, hogy ebben az illetékes szerv az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnoksága volt. Jól jelzi a magyar katonai és politikai vezetés naivságát és jóhiszeműségét a szovjet féllel szemben – derül ki a kérésből –, hogy úgy gondolták, a szovjetek ennyi hadifoglyot elengednek és a magyar félre bízzák a hadifoglyok politikai szűrését. A levél még óvatos módon kitér a magyar lakosság tömeges elhurcolására is, ekképpen: „Amennyiben az ország területén folyó, a Vörös Hadsereg érdekeit szolgáló munkálatokhoz munkaerőre szükség volna, a magyar kormány kéri a munkaerőnek a Magyar Minisztérium, illetve a területileg illetékes főispánok útján való igénylését.”⁹⁰

A hadosztály létrehozásának helyül kijelölt debreceni Pavilon laktanyából kialakított hadifogolytábort a szovjet parancsnokság február 3-ára kiürítette, és átadta *Kovári Marcell* alezredesnek, a debreceni 6. honvéd kerület parancsnokának. A laktanya parancsnokául *Réthy Andor* ezredes lett kinevezve.⁹¹ Február 4-én *Vörös János* honvédelmi miniszter kiadta a 21.112/elh. – 1945. számú rendeletét, amelyben a felállítandó hadosztály létszámát 14 000 főben határozta meg. A honvédelmi miniszter a 14 000 fős hadosztály létrehozásának lehetőségét a szovjetektől nyert ígéretekre és információkra alapozta. Egyrészt úgy vélte, hogy a több mint 16 000 hadifogolyból 14 000 főnyi állomány csak megmarad majd a különböző szűrések (politikai, egészségügyi stb.) után. Másrészt *Kuznyecov* is azt ígérte neki: „Kormányunk és parancsnokságunk úgy véli, hogy a magyar hadosztály felépítése maguknak a magyaroknak az ügye, olyat szerveznek, amilyen Önöknek jó.”⁹² Azonban a Honvédelmi Minisztérium a

⁸⁶ Kis András: A Magyar Honvédség... 98. o.

⁸⁷ Kis András: Mi történt a debreceni fogolytáborban? 1945. február 4–március 4. Hadtörténelmi Közlemények, 1995./2., 34. o.

⁸⁸ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23–1945. november 15. (továbbiakban INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei). A kötet (Szerk.: Szűcs László.), Budapest, 1997., 154. o.

⁸⁹ Magyar–szovjet kapcsolatok, 1945–1948. Dokumentumok. Kiadja a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, h. n., é. n., 29–30. o.

⁹⁰ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 179–184. o.

⁹¹ Kis András: Mi történt... 35. o.

⁹² Magyar–szovjet kapcsolatok... 29. o.

szovjetektől kapott többszöri ígéret ellenére sem állíthatott fel olyan gyaloghadosztályt, amelyet akart. *Vörös János*nak a SZEK utasítására hatályon kívül kellett helyeznie előbbi rendeletét, és helyette csak egy kisebb létszámú, 10 479 fős gyaloghadosztály felállításáról rendelkezhetett.⁹³

Végre Debrecenben elkezdheték az új Magyar Honvédség első hadosztályának⁹⁴ – a hadrendi, illetve a honvéd kerületi számozás alapján –, a 6. gyaloghadosztálynak felállítását. Február 6-án délben a Gödöllőről – az ottani fogolytáborból válogatott emberekkel „megrakottan” – befutott az első hadifogoly-szerelvény a debreceni pályaudvarra, de az érkezők átvétele csak másnap történt meg. A hadifoglyok amikor megérkeztek, a laktanya körül még ott voltak a szögesdrót kerítések, de az őrtornyokban és a kapuban már magyar katonák őrködtek botokkal „felfegyverzetten”. Február 7-én és 8-án *Kővári Marcell* alezredes, a 6. honvéd kerület parancsnoka a 2. Ukrán Front megbízottaitól átvett összesen 5443 hadifoglyot (köztük 204 tisztet), akik a gödöllői és a jászberényi hadifogolytáborból érkeztek. Február 9-én megérkezett tisztársaival együtt a laktanyaiba *Székel László* vezérkari ezredes is, akit a honvédelmi miniszter a 6. gyaloghadosztály parancsnokságával bízott meg. *Székel László*t a hevesi fogolytáborból – *Vörös Gyula* vezérkari alezredessel együtt – *Miklós Béla* miniszterelnök még 1945. január 19-ei, *Szuszajkov* vezérezredeshez írott levelében kérte ki.⁹⁵

Február 9-én érezhették a foglyok először igazán, hogy szabadok. Ugyanis a szovjet táborparancsnokság 8-án elhagyta a táborát, s így a magyar laktanyaparancsnok engedélyezte látogatók fogadását a laktanyában, ami a szovjet táborparancsnokság ittléte, illetve hadifogolytáborban elképzelhetetlen volt. Jöttek is nők, gyerekek és idősebb férfiak, akik családtagjaikat keresték. A látogatók jelenléte, illetve a családtagokkal, rokonokkal való – sokszor több év utáni – találkozások olyan érzelmileg felfokozott

⁹³ Kis András: A Magyar Honvédség... 99–100. o.

⁹⁴ Az első magyar hadifogoly önkéntesekből felállított hadosztály valójában a temesvári hadifogoly-gyűjtőtáborban jött létre, azonban a szovjet felső vezetés döntése miatt nem kerülhetett sor a bevetésükre, hanem az alakulatot a többi hadifogollyal együtt a szovjetunióbeli fogolytáborokba irányították. Bővebben lásd: ifj. Gáspár János: A Temesvári 1. Önkéntes Magyar Hadosztály története (1944. december–1945. április). Magyar Nemzeti Ellenállási Szövetség, Budapest, 1993.

⁹⁵ Sorsforduló... I. kötet, 558. o.

hangulatot eredményeztek, hogy a Debrecenben és tágabb környékén lakó katonák eltávozási kérelemmel fordultak a laktanyaparancsnokhoz, aki átérzve katonái kérésének a fontosságát – sokszor gyógyító erejét –, engedélyezte több száz katona eltávozását. A szovjet városparancsnokság mindebből csak annyit észlelt, hogy a laktanyából tömegesen távoznak el az emberek, és gyanakodtak. A szovjet tiszteknek ugyanis az volt a tapasztalatuk, hogy ha egyszer elengedik a katonáikat – nemhogy hadifoglyokat – akkor azok nem fognak visszajönni. Egész Magyarország, sőt Európa Vörös Hadsereg által elfoglalt része tele volt szovjet katonaszökevény bandákkal. Ezért másnap, február 10-én ismét szovjet katonák vették át az őrseget a laktanya körül, és szovjet parancsnokság vonult be a laktanyaiba. Ott létszámellenőrzést tartottak, és a *Réthy* ezredes által nyilvántartott – eltávozásra engedett – hiánynál többet állapítottak meg. Február 11-én *Réthy* ezredes is elrendelte a létszámellenőrzést, és a több száz katonából csak 2 tiszt és 5 legénységi állományú személy hiányzott, akik – mint ahogy az 21-ére be is bizonyosodott – szintén visszamentek a laktanyaiba. (A háborús viszonyokra és az egykori foglyok egészségügyi állapotára tekintettel könnyen találhatunk magyarázatokat késői visszatérésükre.) Mindenesetre az egykori foglyok a szabadság rövidke órái után ismét hadifoglyokká váltak, és a debreceni Pavilon laktanya ismét hadifogolytáborrá vált. A hadifogolytábor lakói ettől kezdve március 4-éig nem hagyhatták el a laktanyát. Időközben, február 11-én újabb hadifogolyszállítmányok érkeztek a Pavilon laktanyaiba. A mezőtúri lágertől 36 tiszt, 40 hadapród őrmester és 1423 legénységi állományú katona és civil, míg a gödöllői táborból 281 tiszt, 73 hadapród őrmester és 1192 legénységi állományú katona és civil érkezett. Őket azonban a 2. Ukrán Front már nem adta át a Magyar Honvédségnek. Így tehát a Pavilon laktanyaiba február 6-a és 11-e között a gödöllői, a jászberényi és a mezőtúri hadifogolygyűjtőtáborból összesen 8488 hadifogoly érkezett.

Ezek után, február 12-én a honvédelmi miniszter azzal a kérdéssel fordult a SZEK-hez, hogy „hadifoglyok-e, vagy katonák a Pavilonban levők”. A válasz egyértelmű volt: „elvi döntések beérkeztéig hadifoglyok”. Még a honvédelmi miniszter megbízottait sem engedték be a laktanyaiba.⁹⁶

⁹⁶ Kis András: Mi történt... 38–39. o.

A bekövetkezett események okozója nemcsak, és talán nem is elsősorban a katonák tömeges eltávozásra elengedése volt, hanem az, hogy az NKVD politikailag nem szűrte meg a Magyar Honvédségnek átadott állományt. Történt ugyanis, hogy február 4-én a Honvédelmi Minisztériumban megjelent két kéksapkás – NKVD-s – tiszt, aki közölte a honvédelmi miniszterrel, hogy egy-két napon belül 10 500 hadifogoly fog érkezni Debrecenbe (az *Antonov* által ígért 16 893 fő helyett). Velük azonban van egy gond, mégpedig az, hogy őket még „nem rostálták át politikai állásfoglalásuk szerint”, így majd ezt nekik kell pótlólag végrehajtani és kiválogatni közülük „a fasiszta érzelműeket”.

A Pavilon laktanyába beérkezett két NKVD-s főtiszt tehát elkezdte szűrni a hadifoglyokat. A tisztekkel életrajzokat írtattak, s nem is egyet. Minden emberről névre szóló kartotékot készítettek. A szűrések első eredményeként február 21-én elszállítottak a laktanyából 80 főt, akik nyilasok, csendőrök, németajkúak vagy kiskorúak voltak.⁹⁷ Február 27-én hajnalban – két nappal azután, hogy egy szovjet hadnagy érkezett a laktanyába különleges megbízatással – elvittek 15 tisztet és egy tiszthelyettest, köztük *Botond Béla* vezérkari őrnagyot, a hadosztály megbízott vezérkari főnökét. Ezzel a hadosztálytörzset lefejezték. (Őket a szovjet elhárító szervek a jászberényi fogolytáborba, onnan pedig a Szovjetunióba vitték.)⁹⁸

Azt, hogy a Pavilon laktanya ismét hadifogolytáborként működött, a fentiekén kívül az is bizonyítja, hogy február 27-én a helyi kórházból a Pavilonba vittek 67 magyar és 119 német (!) hadifoglyot. Március 1-jén 205 főt – vasutast, postást, villamosvezetőt, villamoskalauzt – elvittek a hadifogolytáborból, akiket aztán a SZEB a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium képviselőjének adott át. Majd további 145 főt elszállítottak a laktanyából, akik valószínűleg Horthy Miklós kormányzó testőrségéből valók voltak, mivel az őrzászlóaljából „emelték ki” őket. Valamennyiüket a Szovjetunióba szállították.

Ugyanakkor sorra érkeztek Debrecenbe a szovjetunióbeli táborokból a hadifoglyok, akiket azonban – mintegy 200 fő kivételével – nem vittek a Pavilon laktanyába, hanem a Debrecen tágabb környékén lévő települé-

⁹⁷ Kis András: A Magyar Honvédség... 104. o.

⁹⁸ Kis András: Mi történt... 51–52. o.

seken szállásolták el őket.⁹⁹ Ezeket a hadifoglyokat már nem kellett megszűrni, mert őket a Szovjetunióban az NKVD már alaposan megszűrte. Az előbb említett 200 fő a Pavilon laktanyába került, az őrzászlóaljba, a korábban ebből az egységből elszállítottak helyére, és azt kiegészítve.¹⁰⁰

Végre március 4-én – a február 3-ai után másodszor – megtörtént a fogolytábor átadása, immár hadifoglyokkal együtt, akiknek egy része szintén másodszor került átadásra. *Kozurov* NKVD-s őrnagy – a február 4-én a Honvédelmi Minisztériumban megjelent két kéksapkás szovjet tiszt egyike – március 4-én délelőtt ünnepélyes külsőségek között, *Bezuglij* ezredes, a SZEB képviselőjének jelenlétében átadta a hadifogolytábort, a hadifoglyokkal együtt *Székel László* vezérkari ezredesnek, a honvédelmi miniszter megbízottjának. A hadosztályparancsnok a felsorakozott hadifoglyok előtt bejelentette: „A dicsőséges Vörös Hadsereg Főparancsnoksága a hadifogolytábort [*sic!*] a mai napon átadta a demokratikus magyar kormánynak. A kormány megbízásából, mint a 6. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a laktanyát ezennel átveszem. A mai nappal bajtársaim hadifogsága megszűnt.”¹⁰¹ A szovjet parancsnokság és az őrség délután 6 órakor hagyta el a laktanyát. Az átadás-átvételi procedura jócskán elhúzódva, 16 órára fejeződött be. Az eredetileg – a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból – ide érkezett 8488 fogolyból, plusz a későbbiek során a fogolytáborba hozott 267 magyar hadifogolyból, tehát összesen 8755 főből 7813 főt adott át a szovjet parancsnokság a Pavilon laktanyában.¹⁰² Azaz 942 főt, az állomány 11%-át különböző – főként politikai és egészségügyi – okoknál fogva kiszűrtek a hadosztály állományából. Így a Pavilon laktanyabeli valamint a Szovjetunióból érkezett és a Nyíregyházán, Nyírbátorban, Berettyóújfaluban valamint Hajdúhadházán elhelyezett alegységekkel együtt összesen 11 730 hadifoglyot vett át a Magyar Honvédség az elsőként engedélyezett, 6. hadosztály felállításához.

⁹⁹ A Nyíregyházán és a Nyírbátorban elhelyezett alakulatokról bővebben lásd: Markó György: Az ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogászlóaljai (1945. február–május) Hadtörténelmi közlemények, 1981/3.

¹⁰⁰ Kis András: Mi történt... 53–54. o.

¹⁰¹ Ua. 55. o.

¹⁰² Ua. 56. o.

Az 1. gyaloghadosztály felállítása

Kondratov vezérőrnagy, a SZEK katonai osztályának a vezetője február 26-án közölte a Honvédelmi Minisztérium vezetőivel, hogy: „A közeli napokban Jászberényben további egy hadosztályra való volt hadifogoly kerül átadásra.”¹⁰³ Ezért Jászberényben március első napjaiban kezdték el szervezni az ottani két hadifogolytáborban, a páncélos- és a méneskari laktanyában az új magyar hadsereg másodikként felállított hadosztályát, amelyet – mivel az 1. honvéd kerület területén volt – 1-es hadrendi számmal láttak el, így ez lett az 1. hadosztály. Vörös János március 1-jén a hadosztály vezérkari főnökévé, majd március 4-én a hadosztály parancsnokává nevezte ki Szalay Tibor tüzér alezredest.

Március első napjaiban a páncéloslaktanyában mintegy 7000 magyar fogoly volt. Közülük azonban a szovjetek már februárban kiválasztottak 1300 önként jelentkezett fiatalabb korú és egészségesebb embert, akit az általuk létrehozott vasútbiztosító ezredbe osztottak be. Elhelyezési körletük bár elkülönítve, de még a fogolytáborban volt.¹⁰⁴ A maradék 5700 ember többsége beteg, legyengült, leromlott, törődődött állapotú és idősebb korosztályú volt.¹⁰⁵

Az NKVD megkezdte a két táborban az önként jelentkezettek politikai szűrését, ami igencsak elhúzódott. A kihallgatások, életrajzok íratása, a jelentkezők utáni nyomozások, az információk egyeztetése, egyszóval az NKVD szűrése egészen március 26-áig tartott.

Közben eldőlt, hogy a hadosztály szervezésének a központja a méneskari laktanya lesz. Március 15-én ünnepélyes őrségváltással a méneskari laktanya őrzését a magyar honvédek vették át.¹⁰⁶ Ide már csak azok kerülhettek, akik a politikai szűrésen átmentek. A laktanya lóistállóiban, szalmán helyezték el őket, de vigasztalta őket az a tudat, hogy végre kiszabadultak a hadifogságból.

¹⁰³ Kis András: A Magyar Honvédség... 109. o.

¹⁰⁴ Szalay Tibor alezredest, az 1. hadosztály parancsnoka jelentésében az 1. vasútbiztosító ezred létszámát 1500 főben adta meg. (HLI HM 20.644/eln. – 1945.)

¹⁰⁵ Kis András: A Magyar Honvédség... 112. o.

¹⁰⁶ HLI Pgy M/184/7. Kaszás Károly 1959-ben írt vie. 5. o.

Még a Vörös Hadsereg oldalán Budapest ostrománál harcolt Budai Önkéntes Ezred katonáit is először – miután lerakatták velük fegyvereiket¹⁰⁷ – a páncéloslaktanyában szűrték meg, és csak ennek sikeres befejezése után mehettek át a méneskari laktanyába.¹⁰⁸ „Hatszázat már »kiszűrt« közülük a német”, írja Kis András, utalva arra a 600 főre, aki a budai harcokban halt hősi halált. A Jászberénybe eljutottak közül is sokakat kiszűrték német nevük, csendőrmúltjuk vagy a tolmácsok tévedései, rosszindulata, vagy a rágalmazók miatt.¹⁰⁹ A jászberényi páncéloslaktanya-beli fogolytáborban ekkor történetekre így emlékezik vissza Takács Péter egykori fogoly: „Másnap megkezdődött a személyenkénti kihallgatás: ki hol és merre járt a hadműveletek alatt. Kezdték nagyon gyanússá válni a helyzet, ugyanis néhány volt iskolatársam is előkerült a különböző szállítmányokból. Pl.: a temesvári lágerből egy teljes reguláris gyalogezredet szállítottak Jászberénybe, az új magyar hadsereg felállításához. A teljes egész ezred parancsnokkal, segédtestestől, törzsessel, három zászlóaljjal, teljes létszámmal, parancsnokokkal és segédtestestekkel. Nehézfegyver század, távbeszélő, utász és árkász szakaszok. Egyszóval már egy hónapja voltak menetkész állapotban.

A volt osztálytárs barátom mesélte, hogy a volt Budai Önkéntes Ezred megmaradt katonái lefegyverezve Jászberénybe kerültek, hogy a később felállítandó magyar hadsereg gerincét majd ők alkotják. Egy részük sorsa ismeretes lett, mert az egyes Szovjetunióba szállítandó transzportok kiegészítését velük töltötték fel. A szerencsésebbek ezt megúszták. De nem úgy, mint az én barátom és az egész Önkéntes Temesvári Ezred¹¹⁰ tagjai, akiket sorakoztattak és nótaszóval kimeneteltek a pályaudvarra.

¹⁰⁷ A szovjet táborparancsnokság tartott attól, hogy az önkéntes ezred magyar katonái esetleg nem teszik le a fegyvert szép szóra. Ezért a laktanya előtti tér négy sarkában elrejtve golyószórókat helyeztek el biztosítékkal. (Kis András: A Magyar Honvédség... 113–114. o.)

¹⁰⁸ HLI Pgy M/184/5. Ősi István: Visszaemlékezés a Budai Önkéntes Ezredben töltött időre 8. o.; Pgy M/184/6. Novák Ernőnek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokságához 1959-ben írt levele 3. o.; Pgy M/184/7. Kaszás Károly 1959-ben írt vie. 5. o.

¹⁰⁹ Kis András: A Magyar Honvédség... 114. o.

¹¹⁰ Valójában hadosztály volt.

Bevagonírozták őket és meg sem állt a szerelvény velük Szibériáig [*valójában Foksányig – B. Z.*].”¹¹¹

A március 20–24-e között átadott, előre kiválogatott és feljavított élelmezéssel előkészített 8070 (hadi)fogolyról – köztük 357 fő tisztről – *Szalay Tibor* hadosztályparancsnok a következőket írta jelentésében: „Az eddig átadásra került emberanyag 20%-a teljesen törődött. Hadiszolgálatra huzamosabb ideig alkalmatlan. 15% 42 éves és ennél idősebb. 15%-ot tesz ki azok száma, akik katonai kiképzést ez ideig egyáltalában nem kaptak, vagy vasút és postához tartoznak. [...] Az átadott volt hadifoglyok 40%-a polgári ruhában van.” Mivel az átadott emberanyag – ahogy az a jelentésben szerepel – 35%-a katonai szolgálatra alkalmatlan minősítésű, a hadosztályparancsnok a hadosztály teljes, 10 500 fős létszámának eléréséhez „3700 fő többlet rendelkezésre bocsátását” kérte.¹¹² Ha így festettek a hadi szolgáltra kiválogatottak, akkor elképzelhetjük, hogy milyen arányok voltak a (hadi)fogolytáborokban. A jelentés további részében *Szalay Tibor* kérte a honvédelmi minisztert, hogy járjon közben a Vörös Hadsereg illetékes parancsnokságánál, hogy „a jászberényi 33. sz. orosz hadifogolytáborban” 1500 fővel megalakított „Vasútbiztosító ezred”-et, amelynek személyi állománya „teljesen megbízható” – mivel 1945. február eleji megalakulásakor 14 000 fogoly közül válogatták ki őket –, adják át az 1. magyar gyaloghadosztály részére.¹¹³

Március 22–26-a között a 2. Ukrán Front megbízottja Jászberényben összesen 10 503 foglyot (köztük 368 tisztet) adott át a Honvédelmi Minisztérium képviselőjének, az 1. hadosztály felállítására.¹¹⁴

A szovjet vezetés bár az elsőként felállított 6. hadosztály felállításánál is szűkmarkú volt a szabadon bocsátandó magyar hadifoglyok létszámának meghatározásakor, az 1. hadosztálynál még szűkebben mért. A 10 479 fős (az eredetileg tervezettnél kisebb állományú) hadosztályhoz csak 10 503 hadifoglyot bocsátott szabadon, akiknek jelentős része – amint a fenti jelentésből is kiderült – korosztályi, egészségügyi vagy kiképzetlenségi (civil volta) okok miatt nem volt alkalmas a katonai szol-

gálatra. Sőt a hadosztály állománytáblája szerint 717 tisztet kellett volna kapniuk, de helyette csak 368-at vehettek át. Azonban az átadott tisztek jelentékeny része sem felelt meg a kívánalmaknak, amint ez kiderül a honvédelmi miniszternek küldött jelentésből: „Az átadott tisztek 15%-a olyan ezredes és alezredesből áll, akik csapatbeosztásban nem voltak, 15%-a... [...] szakszolgálatos, [...] 20%-a olyan idős tartalékos tiszt, aki csapatszolgálatra tekintetbe nem jön.”¹¹⁵ Amikor az átvett állományt a méneskari laktanyában a magyar orvosok – az ottani lehetőségekhez képest – megvizsgálták, kiderült, hogy a 10 503 emberből 3500 arcvonalszolgálatra alkalmatlan. Azonban a hadosztály-parancsnokságnak nem sok választása volt, többségüket beosztották, mondván, hogy lovat hajtani, fát vágni, rakodómunkához jók lesznek.¹¹⁶

A szovjet szervek folyamatosan gátolták, lassították a magyar hadosztályok felállítását és a német haderő elleni harcbevételét, akárcsak korábban, 1943-ban, majd 1944-ben a magyar hadifoglyokból felállítandó Magyar Légiónak, illetve a Kossuth hadosztály létrehozását.¹¹⁷ Mindez magyar részről is egyre világosabbá vált, mint ahogy ezt jól érzékelteti *Pokorny Hermann*-nak, a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztálya vezetőjének a magyar haderő felállításának nehézségeiről, illetve akadályairól szóló néhány mondata is, amelyeket a külügyminiszternek írott tájékoztatójában írt le: „Ha mostanáig mégsem sikerült kielégítő eredményt elérni, [*mármint a hadosztályok felállításában és harcbevételében – B. Z.*] akkor ennek oka kizárólag az ország szomorú helyzete és a szovjet hatóságok gyakran előttünk ismeretlen, de biztosan indokolt vonakodásában keresendő, ami egyes megkeresések megtagadásában vagy a döntések késleltetésében jut kifejezésre.”¹¹⁸

Az illetékes szovjet hatóságok csak a 6. és az 1. gyaloghadosztály felállításához bocsátottak rendelkezésre magyar hadifoglyokat a magyarorszá-

¹¹¹ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter i.e. 24–25. o.

¹¹² HLI HM 20.644/el. – 1945.

¹¹³ HLI HM 20.644/el. – 1945.

¹¹⁴ Kis András: A Magyar Honvédség... 117. o. Ugyanakkor Kis András: Az 1. hadosztály című munkájában 359 átadott tisztet említ.

¹¹⁵ Kis András: Az 1. hadosztály... 38. o.

¹¹⁶ Ua. 39. o.

¹¹⁷ A kérdésről bővebben lásd: Korom Mihály: Miért nem alakulhatott magyar légiónak a Szovjetunióban a második világháború alatt? In: Magyarország 1944: Fejezetek az ellenállás történetéből. Budapest, 1994., 118–139. o.; Szakály Sándor: Stomm Marcel és a „magyar légión”. In: Szakály Sándor: Hadsereg, politika, társadalom. Budapest, 1991., 121–137. o.

¹¹⁸ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei... A kötet, 399. o.

gi gyűjtőtáborokból. Hadifoglyokat még a szegedi 5. hadosztály felállításához bocsátottak rendelkezésre – mintegy 600 főt –, de őket a szovjet-unióbeli fogolytáborokból engedték szabadon. A szovjet hadvezetés végül csak a 6. és az 1. gyaloghadosztály felállítását engedélyezte.

Egyéb alakulatok felállítására történt szabadon bocsátások

A két gyaloghadosztályon kívül a szovjet hatóságok hozzájárultak néhány, a magyarországi hadifogolytáborokban lévőkből megalakítandó, a Magyar Honvédség keretén belül működő műszaki alakulat felállításához is.

A Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium május elején „a Vörös Hadsereg parancsnokságától nyert értesülés”-t arról, hogy május 15-én „a fogolytáborokban lévőkből 6 század kerül felállításra a vasúti újjáépítés céljaira”. Ezért levélben fordult a Honvédelmi Minisztériumhoz, hogy szerelje fel megfelelő ruházattal a „munkásszázadokat”, és gondoskodjék azok ellátásáról és elhelyezéséről, valamint hogy azokra a munkahelyekre helyezze el ezeket az alakulatokat, amelyeket a Magyar Államvasutak Igazgatósága jelöl ki számukra.¹¹⁹

A ceglédi huszárlaktanyabeli (hadi)fogolytáborból 1945. május 15-én ünnepélyes keretek között, a SZEB által kiküldött *Kolesznyikov* ezredes jelenlétében 1350 főt adtak át, immár a Magyar Honvédségnek, 750 főt a 2. vasútbiztosító zászlóalj részére, valamint 300–300 főt az 1. és a 2. híradó-építő zászlóalj részére.¹²⁰ A 2. híradó-építő zászlóalj tisztjeinek leg-

¹¹⁹ Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből (1945–1949). Források a magyar népi demokrácia történetéhez V. kötet. (Szerk.: Pálmány Béla.) Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1981., 25/b irat, 67. o.

¹²⁰ „A névjegyzék orosz nyelvű eredetijében 134 név olvashatatlan, így azokat fordítani nem lehetett. Ezenkívül az orosz eredetű névjegyzékben elszórtan is előfordulnak olvashatatlan nevek, melyeknek rovatai üresen maradtak” (HLI HM 26.197/eln. – 1945.), olvasható az átadásról készült irat emlékeztetőjében. Ezek a sorok jól mutatják, hogy még az ünnepélyes átadásoknál is milyen felületesen és hiányosan készültek el a névjegyzékek, alkalmat adva az esetleges személycserékre. Vajon milyen lehetett az adminisztráció akkor, amikor az elbocsátás csak csöndben, minden felhajtás nélkül ment végbe?

nagyobb része a gödöllői és a jászberényi lágerből került a ceglédibe. Ezeknek a tiszteknek azonban jelentős része – derül ki a tiszteknek a hadifogságban eltöltött időről készített jelentéséből – rokkant vagy a betegségéből éppen csak felépült, a ceglédi vagy a szolnoki hadifogolykórházból a fogolytáborba került személy volt.¹²¹ Ugyanerről az eseményről a miniszterelnökségi iratok egyike csak annyit közöl, hogy május 15-én a miniszterelnökség kérésére 300 foglyot adtak át a „telefonhálózat javítására”.¹²² Ebből is jól látszik, hogy ugyanarról az eseményről mennyire más információk kerültek a különböző közegekhez.

A budapesti Ferenc József laktanyai gyűjtőtáborból – amelyet az irat 4. számú hadifogoly-gyűjtőtábornak nevez – a 2. vasút- és hídépítő zászlóaljba május 16-án 393 fő szabadult.¹²³

1945. május 17-én *Balassa* ezredes 286 főnyi hadifoglyot vett át a győri 5. számú szovjet hadifogoly-gyűjtőtáborból az új magyar hadsereg 3. vasút- és hídépítő zászlóalja¹²⁴ légénységi állománya részére. Az átadottak többsége – a katonakorúak között időseknek számító – 40 év körüli volt. Közülük 92 fő trianoni határon túli – főként erdélyi – származású. Az átadottak 25%-ának csak polgári ruházata volt. A zászlóalj tisztjeit a budapesti Ferenc József laktanyabeli hadifogolytábor foglyaiból tervezték kikérni.¹²⁵

A fogolytáborbeli toborzásra így emlékszik az egyik sikertelenül jelentkezett egykori hadifogoly, *Daróczy Zoltán*: „...a lágerkapu körül őgyelegtem éppen, amikor vörös karszalagos magyar tisztek érkeztek. Vasútépítéshez toboroztak 300 embert. Futottam a zsákomért, szoltam Pistá-

¹²¹ HLI HM 27.734/eln. – 1945.

¹²² MNLOL XIX-A-1-j Miniszterelnökség XXIII. tétel 2451/1945.

¹²³ HLI HM 26.195/eln. – 1945. csatolva a HM 27.300/eln. – 1945. sz. irathoz. A zászlóalj első feladata a Budapest Déli pályaudvar és a Kelenföldi pályaudvar közötti vonalszakasz valamint a Budapest-Dunapart teherpályaudvar helyrehozatala volt. Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből... 25/b irat, 67. o.

¹²⁴ Az alakulat először a győri vasúti Rába-hidak helyreállításán dolgozott, majd Koszov vezérezredesnek, a Magyar Államvasutak Vörös Hadsereg katonai közlekedés főnöke meghatalmazottjának május 25-én kelt utasítására a zászlóaljat áthelyezték a Göd–Vác vasúti vonalrész helyreállítására. Majd június elején a zászlóaljat feloszlatták, mert a SZEB nem engedélyezte további működését. (Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből... 25/b és 25/c irat, 68–69. o.)

¹²⁵ HLI HM 25.430/eln. – 1945.

nak és három perc múlva ott tolongtunk a kapunál. Feliratkoztunk a listára. Órákig tartott az egész hercehurca. Kezdték olvasni a névsort. Ötös sorba álltak az emberek. (»Po pjaty«, ahogy ezt még fogolyéletünk során annyit hallottuk.) Izgalmunk a tetőfokára hágott. Alig volt már hátra húsz ember. Sajnos, Fortuna belelőtt a kirakatba. Szomorúan tekintettünk a távozó boldog emberek után. A lágerkapu bezárult.»¹²⁶

A 3. vasút- és hídépítő zászlóalj kinevezett parancsnoka 1945. május 24-ei jelentésében az egészségügyi helyzetre vonatkozóan panaszkodva a következőket írta: „A zászlóalj legnagyobb részét idősebb, törődöttebb korosztály képezi, különböző fogyatékoságokkal, melyek következtében munkatéljesítményük sem teljes értékű.” Mindezeket alátámasztja a zászlóalj kor szerinti statisztikájával, amely szerint az állománynak mindössze 12%-a 30 évesnél fiatalabb, 26%-a 30–40 év közötti és 62%-a 40 évesnél idősebb. Sőt a tisztek és a legénység több idősebb tagja koránál fogva, illetve „hadi törődöttsége következtében (lövési sérülés utáni rokkantság, súlyos csonttuberkulózis, vesebaj, szívbaj stb.) olyan fogyatékoságot mutatnak, amellyel felülvizsgálati bizottság elé lenne kívánatos őket állítani”. Azonban, amint azt a jelentés a továbbiakban írja, „az erős testi leromlottság... [...] csaknem kivétel nélkül általános”. Viszont kaptak tífusz elleni védőoltást, és már tudnak rendesen tisztálkodni, mivel a fürdőberendezést helyrehozták. A tetű elleni védekezésről a következőket jelenti: „A tetűtlenítésre nagy gondot fordítunk, ennek ellenőrzése naponta a pajtásági-vizsga keretében történik.” Ugyanakkor a legénységnek több mint a fele, 55%-a még mindig még mindig civilben volt, nem rendelkezett egyenruhával.¹²⁷

Bár a különböző alakulatok szervezésénél, a személyi állomány kiválasztásánál bizonyosan szerepet játszottak a személyes kapcsolatok, mégis, az eddigiekből is jól látható, hogy a szovjet hatóságok egyrészt nem szívesen adták át a legjobb állapotú, munkabírásu embereket, hiszen rájuk nagy szükség volt a szovjetunióbeli helyreállítási és egyéb munkálataknál. Másrészt, a tisztek közül is – amint azt a későbbiekben is tapasztalhatjuk – főként a tartalékos és az idősebb tiszteket adták át, akik vagy

kevés információval tudtak szolgálni a magyar és a német haderővel kapcsolatban, vagy pedig már túl idősök voltak a munkához.

Ugyanakkor a kiválasztottak, az egy-egy fogolytáborból „kiszabadultak” közül csak az lehetett valamelyik alakulat tagja, vagyis csak az szabadulhatott a hadifogságból, aki az NKVD szűrésén sikeresen átment. Az eredetileg kiválasztottak 3–5%-a akadt fenn az NKVD rostáján.¹²⁸

A fentiek alapján tehát, a szovjet hatóságok a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból közvetlenül a Magyar Honvédségnek összesen valamivel több, mint 20 000 hadifoglyot adtak át.

A MAGYAR KORMÁNY TEVÉKENYSÉGE A CIVIL ÉS A KATONA HADIFOGLYOK HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉS KISZABADÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

Igen ritkának számított a szabadulásnak az a módja, amikor valamelyik kormány szerv vagy a Magyar Kommunista Párt kérelme alapján szabadultak ki egyes személyek, többnyire politikusok, kommunista párttagok, tudósok vagy egyes csoportok, például zsidó deportáltak, vasutasok, bányászok vagy a parlamenti őrség tagjai.¹²⁹ Ugyanakkor az illetékes magyar kormány szervek nagyon sokat tevékenykedtek a hadifoglyok érdekében, s nem rajtuk múltott, hogy mindennek csak kevés eredménye lett.

A magyar kormány létrejötte után azonnal szót emelt a polgári lakosság elhurcolása és fogságba vitele ellen a szovjet kormánynál. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, *Miklós Béla* 1944. december 26-án, majd 1945. január 7-én panaszt tett a szovjet kormánynál. Utóbbi levelében, amelyet *Kuznyecov* vezérezredesnek, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke helyettesének küldött, többek között ezt írta: „Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Be-

¹²⁶ Daróczi Zoltán: i. m. 28. o.

¹²⁷ HLI HM 26.261/eln. – 1945.

¹²⁸ Számításaink legfőbb alapja a 6. gyaloghadosztály szervezése során történtek.

¹²⁹ HLI HM 36.304/eln. – 1945.

regyszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18–50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről, a beregszász–vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18–50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görög katolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászról a családjukhoz. [...] A munkaszolgálatra igénybe vett magyarok elhelyezése és élelmezése – a beérkezett panaszok szerint nagyon gyöngé. Sokan megbetegedtek, mert meleg ruha nélkül vannak. [...] A már hosszú idő óta munkaszolgálatra igénybe vett magyar férfiak hazabocsátása szükségessé vált, amiért is ezeknek a hazabocsátását kérem elrendelni.”¹³⁰

Gyöngyösi János külügyminiszter a február 3-ai minisztertanácsi értekezleten felvetette azon magyar állampolgárok „deportálásának” az ügyét, akiket mint németeket vittek el a szovjet hatóságok, holott a fegyverszüneti egyezményben csak a német állampolgárok internálásáról van szó, s azt is a magyar hatóságoknak kell végrehajtani.¹³¹ A kérdés a Minisztertanácsban, már a január 25–26-ai ülésen is előkerült, amikor Erdei Ferenc belügyminiszter Zsedényi Béla házelnök szavaira hivatkozva a Zemplén megye színmagyar településeiről elhurcolt magyar lakosság ügyét hozta fel.¹³² Szóba került még azoknak a magyar állampolgároknak az elhurcolása, akiket arra hivatkozva vittek el a szovjet fegyveres erők, hogy 1941 után rövidebb-hosszabb ideig katonák voltak. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg már fegyver nélkül, civilként találkozott velük, tehát nem mint egy ellenséges haderő katonáival. Ezek egy részét már korábban – egészségügyi, családi vagy egyéb okok miatt – leszerelték, többségük azonban – vállalva az azonnali főbelövést – katonaszökevényként tért haza és fejezte be az értelmetlenné vált háborút. Gyöngyösi ez ügyben tárgyalta Puskinnal, a SZEB politikai tanácsadójával, aki a panaszokról konkrét bejelentést kívánt. Nem mintha a korábban idézett miniszterelnöki levél nem lett volna elég konkrét. A volt katonák összeszedésével kapcsolatban

¹³⁰ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 149. o.

¹³¹ A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény 1/b pontjában a vonatkozó rész így szól: „Magyarország kormánya arra is kötelezi magát, hogy internálja a német állampolgárokat.” Magyar Törvénytár. Budapest, 1946., 74. o.

¹³² INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 149. o.

pedig Puskin kijelentette, hogy azokról nem tudott.¹³³ Puskinnak ez a kijelentése nehezen hihető, hiszen még a fogságba ejtett szovjet katonák is azt vallották, hogy mindazokat a férfiakat összeszedik, akik 1941 óta katonák voltak. E tekintetben Budapest szovjet városparancsnoka, Csernyisov nem köntörfalazott, hanem Hátszeghi Ottó ezredesnek, a budapesti összekötőtisztnek nyíltan kijelentette, hogy azok, „akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután fogolytáborba kerülnek”.¹³⁴

Az elhurcoltak ügyét a kormány többször is felvetette a szovjet félnél, így egyebek között 1945. március 1-jén Gyöngyösi tárgyalta Grigorjevvel, a SZEB titkárával, de érdemleges válaszokat, sőt a legtöbb levélre még választ sem kapott a magyar kormány. Levelek százaival, később ezreivel ostromolta a magyar Külügyminisztérium a SZEB-et, a Magyarországról elhurcolt civil állampolgárok szabadon bocsátása érdekében. Ezek közül az egyik szóbeli jegyzékben azt kérte a SZEB-től, hogy bocsássa szabadon azt a 650 férfit, akiket 1945. „május 30-án a szovjet katonai közegek” szedtek össze a Marcali járásban, majd Kaposvárra vitték őket, a Baross laktanyába. Az indok az volt, hogy az 1941–1945 közötti időben katonai szolgálatot teljesítettek. Hasonló intézkedés történt Somogy vármegye Barcsi járásában is.¹³⁵

Március 15-én Borisz Pavlovics Oszokin, a SZEB helyettes politikai tanácsadója közölte Gyöngyösivel, hogy a következő napokban „bizottság megy ki Gödöllőre a fogolytáborba, felülvizsgálni az ott internálásban lévő személyeket”. Hozzátette, hogy „szabadon fogják bocsátani azokat, akik erre érdemesek”.¹³⁶

A Fegyverszüneti (Szövetséges) Ellenőrző Bizottság 1945. évi március 18-ai 26. számú rendelete alapján a soron kívüli szabadon bocsátást kérő levelekhez mellékelni kellett kitöltötten „A Vörös Hadsereg által elszállított egyén személyi adatai” című 18 kérdésből álló adatlapot, valamint a politikai megbízhatóságot igazoló okiratot, amelyet a rendőrhatalóságnak vagy a helyi nemzeti bizottságnak kellett kiállítania. A kérdések a személyi adatokon (név, születés, lakhely, családi állapot, nemzetiség,

¹³³ Ua. 174. o.

¹³⁴ HLI HM 1274/ált. – 1945.

¹³⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.102/pol. – 1945.

¹³⁶ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 503. o.

állampolgárság, foglalkozás és munkahely) kívül a kiszabadítandó személy társadalmi és vagyoni helyzetéről, pártállásáról, közéleti tevékenységéről is nyilatkozni kellett. Ezekon kívül még olyan kérdésekre kellett válaszolni, hogy volt-e partizán, mikor milyen alakulathoz vonult be, illetve mely alakulatoknál szolgált, milyen rangja volt, részt vett-e harcokban, szolgált-e a „Szálasi-hadseregben”, mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái? Végül a kérvényező röviden leírhatta egyéb fontosnak tartott megjegyzéseit. Az utóbbi pontba írták be általában, hogy utójára melyik táborból adott hírt magáról, azaz hol található meg.¹³⁷

E rendelet hatására a március 19-ei kormányúléson Gyöngyösi bejelentette, hogy „a [SZ]EB-nél minden szükséges lépést meg fog tenni arra a célra, hogy az elhurcoltak és internáltak Magyarországra visszakérüljenek”.¹³⁸ Ezzel kapcsolatban megemlíti a Görgey zászlóalj esetét, amelynek tagjai a Vörös Hadsereggel együtt harcoltak a németek ellen, majd ugyanúgy a szovjetunióbeli hadifogolytáborokba vitték őket, mint a többi foglyot.¹³⁹

A magyar kormánynak a hadseregszervezéshez szabadon bocsátotta-kon kívül csak nagyon ritkán és a fogva tartottaknak csak elenyészően kicsi töredékét sikerült a magyarországi hadifogolytáborokból kiszabadítania. Ezek közé a sikeres kiszabadítási akciók közé tartozik, amikor márciusban a kommunista párti Gábor József közlekedés- és kereskedelemügyi miniszter részére a ceglédi hadifogolytáborból 500, majd 1800 postást és vasutast adtak át. (Őket többnyire Budapesten szedték össze, és a gödöllői tábor után kerültek a ceglédi lágerbe.) Gábor József ezt a március 19-ei minisztertanácsban jelentette be azzal a megjegyzéssel, hogy „a deportáltak [értsd: a szovjet fogságba hurcolt polgári személyek – B. Z.] mielőbbi felszabadítása érdekében kívánatosnak tarja, hogy a kormány a [SZ]EB-nél interveniáljon”, mert neki is sikerült kiszabadítania az említett számú vasutast és postást.¹⁴⁰ Nem mintha a kisgazda irányítású Külügyminisztérium nem ostromolta volna a SZEB-et az interveniálások tömegével, és néhány kivételtől eltekintve, hiába. Ilyen kivétel volt, hogy a Külügyminisztérium

intervenálására a hajmáskéri táborból június 24-én 137 magyar állampolgárságú, majd az ígéret szerint a későbbi napokban „mintegy 60–70 fő jugoszláv, csehszlovák és román állampolgárságú”, de magyar anyanyelvű zsidó deportáltat sikerült kiszabadíttatnia a kormánynak.¹⁴¹

A dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a kiszabadítási kérelmek teljesítésénél a szovjet félnél rendkívüli súllyal esett latba a kérelmező miniszter pártállása, vagyis ha az kommunista volt, akkor már az esély lehetőségével kérhette pártfogoltjai kiszabadítását. Bár ezeknek is a legnagyobb része sikertelen maradt, hát még a kisgazdapárti kérelmeké. Ezt igazolja egyebek között a gödöllői fogolytáborból február 25-én kijuttatott levél is, amelyet Kosáry Domokoson kívül Elekes Lajos, Lám Leó, Kordás Ferenc és más antifasiszta tudósok, írók, művészek és politikusok juttattak ki. Levelükben írják: „Megjegyezzük, hogy a Magyar Kommunista Párt eddig 45 munkás tagját szabadította ki, akik azonnal haza is mentek.”¹⁴²

A külügyminiszter 1945. április 4-én látogatást tett Puskin követnél, és felvetette az elhurcoltak és az internáltak ügyét, közölve, hogy „a deportáltak [értsd: a szovjetek által elhurcolt polgári személyek – B. Z.] felkutatása és hazabocsátása érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által előírt kérdőívnek kitöltése folyamatban van”. Ezzel egyidejűleg kérte, hogy addig is, amíg a kérdőívek eljutnak az illetékes szovjet szervhez, „tétessék lehetővé az, hogy a deportáltak vagy közvetlenül értesíthessék családjukat, vagy legalább a Magyar Kormány kapjon tájékoztatást, hogy kiket hova vittek el és milyen egészségi állapotban vannak”. Puskin készségesen ígéretet tett a kérés teljesítésére, két okból is. Először is, mivel nem volt időhöz kötve a kérés teljesítése, bár nyilvánvalóan, a magyar külügyminiszter kérésének teljesítését a közeljövőre, tehát heteken belülre várta. Másodszor, a szovjeteknél az adott szónak nem sok értéke volt, s ne gondoljuk, hogy csak a foglyokat hitegették.

¹³⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 35.181/pol. – 1945.

¹³⁸ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 288. o.

¹³⁹ Uo. Sajnos, ez nem volt egyedi eset, hiszen a Budai Önkéntes Ezred több tagja és még sok antifasiszta ellenálló is hasonló sorsra jutott.

¹⁴⁰ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A kötet, 290. o.

¹⁴¹ HLI HM 28.936/el. – 1945.

¹⁴² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.541./pol. – 1945.

Élnék én!

Alulírott budapesti lakosok, antifasiszta írók, tudósok, művészek, politikusok, politikai szervezők, mint a gödöllői fogolytábor tagjai, tisztelttel kérjük önöket, hogy minél előbb kiszabadításunk érdekében a szükséges lépéseket tegyék szíveskedve.

Helyezéseinkre vonatkozólag kérjük, hogy már több mint egy hónapja semlegesítésük ebben a táborban, ahova az utódszól és a lakásokból kivontak el bennünket - helytől, antifasiszta munkánk ellenére - minden vizsgálata nélkül, naponta kétszer kapunk borsólevest és 30-40 dkg kenyert. Elhelyezésünk, tisztálkodási lehetőségeink annyira primitív, hogy se váltószék nem, se szappan, se fogkefe, stb. nincs nálunk, a teli kabátunkkal takarózunk, a padlón és kőveretén alunk, a premontéri gimnáziumban.

Az, akik hosszú éveket töltöttek el a szabad, független, demokratikus Magyarország megmentéséért írt kardok mellett, továbbá azt, hogy ott a helyünk azok mellett, akik ezt a harcot továbbra is folytatják. Kötelességünkben érezzük, hogy részt kérjük a munkából, de ezt csak akkor tehetjük meg, ha innen minél előbb kiszabadulunk.

Megjegyezzük, hogy a Magyar Kommunista Párt eddig 45 munkás tagját szabadította ki, akiket azonnal hazaküldtek, és példát szorít megvan a lehetősége a mi kiszabadításunknak is.

Kérjük, a magyar társadalom nem bővelkedik emberes életelekben annyira, hogy a táborban levő antifasiszta értelmiségieket, írókat és szakembereket, éppen a legnehezebb időben, a náci nyilas uralom utáni ország újjáépítésében munkájukkal ilyen fontos módon egyszerűen ki lehessen rakározni. Tízrent nagyonis főven vannak olyanok, akiknek ilyen koncentrációs táborban kellene lenniük.

Bizunk abban, hogy hivatalos és felelős vezetőink mindent elkövetnek, hogy alábbi leveleinkkel megpróbáltatásuk sürgősen és azonnal véget érjen. Hiszen a gödöllői 15.000 fős fogolytábor mellett az orosz hadvezetés, szempontjából nem sokat számít ennek a 10-15 antifasiszta értelmiséginek kiszabadítása; az új Magyarország számára azonban számukra rendkívül nagy jelentőséget képvisel.

Élnék én közbenjárását kérem megköszönve, ma-dunk Gödöllő, 1945. évi február 25-én
 Kórási Ferenc
 Nagy Tibor
 Lám Leó
 Elekes Lajos
 Kórási Ferenc
 Kórási Ferenc
 Kórási Ferenc
 Kórási Ferenc

Antifasiszta értelmiségieknek (Kosáry Domokos, Lám Leó, Kordás Ferenc, Nagy Tibor, Elekes Lajos stb.) a gödöllői fogolytáborból kijuttatott kiszabadítási kérelme

A magyar kormány a hadifogoly-hozzá tartozók „ismételt és nyomatékos kérésére” június 26-án, immár szóbeli jegyzékben kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy „méltóztassék az elszállított személyek levelezésének kérdésében legalább hozzájárulni ahhoz, hogy az elszállított személyek hozzá tartozóinak csupán egy rövid sablonos levelezőlapot küldhessenek, amelyben közlik, hogy »életben vagyok és jól vagyok«. A hozzá tartozók a magyar kormánykörök előtt kifejezett csaknem egyhangú nézete, hogy ez a néhány szó teljesen elegendő megnyugtatósukhoz és a legtöbben kifejezetten hangsúlyozták, hogy egyéb közlésekre, mint például az elszállított személyek tartózkodási helyére, stb.-re nem is fektetnek súlyt. [...] S mindez nagyban hozzájárulna a lelkek megbékéléséhez.”¹⁴³ A magyar kormánynak még sokszor kellett elismételnie a kérését – többekre választ sem kapva –, mire 1946-tól megindulhatott egyes szovjetunióbeli hadifogoly-lágerek és Magyarország között az időszakos levélváltás. Tehát a magyarországi táborokban lévőekkel – mint már említettem – hivatalosan, központilag engedélyezetten semmiféle kapcsolatot nem lehetett tartani.

Jól mutatják a kérés teljesítésének lebegtetését a korabeli újságok. A Világ 1945. július 22-ei számának címlapján öles betűkkel van írva: „Levelezni lehet a Szovjetunióban lévő hadifoglyokkal”, hivatkoznak Puskinnak Gyöngyösivel folytatott július 20-ai megbeszélésére. Majd három hónap múlva a Világ 1945. október 25-ei, csütörtöki számának címloldalán ez a – már szerényebb nagyságú betűkkel nyomtatott, ismét hírnek számító – szalagcím olvasható: „A szovjet hatóságok megengedték a hadifoglyokkal való levélváltást”.

A hadifoglyok hozzá tartozói kétségbeesett helyzetükben – szeretnénk holléte és hogyléte körüli bizonytalanságban – minden szalmaszálat megragadtak szeretteik érdekében, kéréseikkel ostromolták a munkahelyeket, a nemzeti bizottságokat, a különböző szintű közigazgatási szerveket, a társadalmi és politikai szervezeteket. A kérelmek azonban leginkább a minisztériumokban, azok közül is leginkább a Honvédelmi, a Belügy- és a Külügyminisztériumban gyűltek, de bőségesen érkeztek a Miniszterelnökségre, és a Népjóléti Minisztériumba is. Az ügy természeténél fogva az emberek eleinte természetesen elsősorban a Honvédelmi Miniszté-

¹⁴³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.811/pol. – 1945.

riumhoz fordultak, mint amely intézmény logikusan hivatott az egykor általuk besorozott katonák, a későbbi hadifoglyok érdekeinek képviselőjére. Ebből adódóan 1945. május közepére már olyan mennyiségben érkeztek civileket is kikérő kérelmek a Honvédelmi Minisztériumhoz – amelyeket illetékességéből természetesen a Külügyminisztériumhoz továbbítottak –, hogy az újságokban tették közzé ezzel kapcsolatban egy eligazító közleményt, „Hol intézik a hadifoglyok, deportáltak és internáltak ügyét?” címmel. Ebben kifejtették, hogy „a Honvédelmi Minisztériumhoz mind nagyobb számban fordulnak magánosok, politikai pártok, üzemek és hivatalok a hadifoglyok, hadifogolyként kezelt polgári egyének, deportáltak vagy internáltak ügyében”, ezért ezúton teszik közzé, hogy „ezek az ügyek nem tartoznak a hatáskörébe”. A hadifoglyok és a deportáltak ügyében a Külügyminisztérium, míg az internáltakkal kapcsolatos kérdésekben a Belügyminisztérium illetékes eljárni.¹⁴⁴ A Honvédelmi Minisztérium ennek ellenére igen sokat tett a hadifoglyokért, amint az már részben kiderült a korábbiakból.

A Külügyminisztériumhoz érkező kérelmek – sokszor közvetetten, valamelyik kormányszerven keresztül –, amelyekben a szovjet csapatok által fogságba hurcolt polgári személyek kiszabadítását kérték, 1945 májusában már olyannyira felszaporodtak, hogy a politikai osztály részére – amely hatáskörébe voltak utalva a hadifogolyügyek – egész évre kiutalt iktatószámok már beteltek. Ezért az osztály vezetője kérte a Külügyminisztérium Elnöki Osztályát, hogy egy „egész külön hadifogoly-iktató fektetessék fel”, valamint legalább kettő, az iktatásban jártas segédhivatali tisztviselő beosztását kérte az osztályra, mert mint írta: „A szóban forgó tömeges iktatások elvégzésére a politikai osztály jelen segéd személyzete munkaerejének legvégső kihasználása mellett sem képes.”¹⁴⁵

¹⁴⁴ Világ, 1945. május 15.

¹⁴⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.034/pol. – 1945.

Magyar Belügyminisztérium.

132283 /1945.B.M.eln.szám.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz,

Budapest.

Kérem, hogy Dr.G [redacted] Jándor /született 1912. [redacted]-én Egerben; anyja neve [redacted] / zsidó munkaszolgálatost, aki jelenleg tudomásunk szerint a székesfehérvári foglyotáborban van, az alábbi indokok alapján szabadon engedni sziveskedjék.

Nevezett okleveles vegyészmérnök, mérnökdoktor, számos jelentékeny, a textiliparban felhasználható találmánya van.

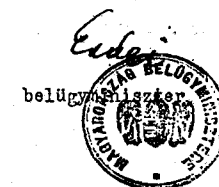
Kommunista elvei miatt a múltban többször feljelentették, munkaszolgálatra való behívása is ennek következtében történt.

1944.február 25.-én hívták be. A 7ol/16.zsidó munkásszázádba tartozott, mellyel 1944.juniában az Északkeleti-Kárpátokba vitték, majd 1944.decemberében ~~xxxxxxxxxx~~ deportálták. Valószínűleg ~~xxx~~ a Dunántul területén került a vörös hadsereg fogságába.

Figyelembe véve nevezett baloldali magatartását, kérem, sziveskedjék út a foglyotáborból szabadon bocsátani, annál is inkább, mert képzettségénél és találmányainál fogva munkássága az ország gazdasági ujjáépítésénél nélkülözhetetlen.

Budapest, 1945.május hó 8.

1. db. mell.

A sok ezer, a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett kérelem közül egy, amelyben Erdei Ferenc belügyminiszter kéri egy, a székesfehérvári hadifoglyotáborban raboskodó zsidó munkaszolgálatos kiszabadítását

K ü l ü g y m i n i s z t e r U r !

Alulírott, "Dreher Kőbányai Serfőzde és Csokoládégyár r.t."

Üzemi Bizottsága, azon kéréssel fordul Külügyminiszter urhoz, hogy telepének óvóhelyéről f. év január 6.-án eltávolított szakmunkásait, a gyár üzembelhelyezése érdekében, illetékes szervek közreműködésével hazahozatni szíveskedjék. Nélkülözhetetlen szakmunkásaink névsora:

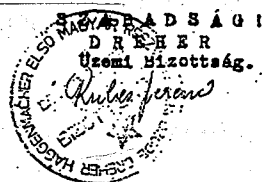
Steinmann Rudolf	üzemvezető
Kócs György	gépszerelő
Szlonka József	gépszerelő
Agnelli Lajos	gépész
Váradi Sándor	szerszám

Felsoroltak mindannyian hosszú évek óta állanak vállalatunk szolgálatában, mindenkor baloldali érzelműről tettek tanúságot és sem nyilas, sem egyéb e fajta mozgalmakban nem vettek részt. Mindannyian családos emberek katonai szolgálatot egyáltalán nem teljesítettek. A termelés folyamatossága érdekében tevékenységük mulhatatlanul szükséges.

Nevezetteket az orosz katonai hatóság f. év jan. 6.-án 86-os magukkal X. Halom u. 42. sz. alól Ceglédre, onnan körülbelül február 14.-én Foksa-ni-be, /:Moldova Közt.:/ majd március elején ismeretlen helyre, hallomás szerint Krim félszigetére vitette őket.

Vállalatunk üzembe helyezése a közellátás érdeke és termelésünk sok munkást foglalkoztat, kérjük Külügyminiszter úr pártfogó intézkedését, hogy alkalmazottaink mielőbb munkahelyükön, népünk és jószágunk boldogulását előmozdíthassák.

Budapest, 1945. május 14

A Dreher Kőbányai Serfőzde és Csokoládégyár Rt. Üzemi Bizottságának kérelme a külügyminiszterhez, amelyben az üzem óvóhelyéről elhurcolt 86 munkás közül csupán öt, baloldali, nélkülözhetetlen munkatársuk kiszabadítását kéri

A levelekből – a kormánysszervek által küldöttekből is – megdöbbentő hiszékenységre és tudatlanságra olvasható ki, amelyben az ország lakosságát tartották. Az egyszerű emberektől kezdve a közhivatalnokokon keresztül a kormánysszervekig. A magánemberek és a közhivatalnokok úgy gondolták, hogy a főispán vagy a kormány hatásköre a hadifoglyok szabadon bocsátása a magyarországi fogolytáborokból vagy gyűjtőhelyekről, illetve ezen táborok felszámolása. A kormányhivatalokban pedig úgy vélekedtek, hogy a szovjet fél komolyan és jóindulattal együttműködik velük a hadifoglyok érdekében. Mindez valószínűleg abból adódik, hogy még nem ismerték a szovjet rendszer lényegét, valamint abból, hogy a szovjetek azt mondták, hogy ők a felszabadítók, és a „fasiszta” magyar nép csak köszönetet mondhat nekik, mivel ők a vérüket áldozták országunk „szabadságáért”. Holott az országot a végtelenségig kifosztották és elnyomták, de az embereknek a kormány minderről nem beszélhetett.¹⁴⁶ A kormány a szovjetekkel kényszerűen, míg a kommunista párt örömmel kollaborált, áradozva a szovjet hódítók nagylelkűségéről és önzetlenségéről.

A hadifoglyokkérdéssel hivatalból foglalkozó kormánysszervek (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium) és a Magyar Vöröskereszt mellett sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek (Nemzeti Segély, Siess! Adj! Segíts! [SAS], Hadifoglyok és Hozzá tartozók Országos Szövetsége [HAHOSZ], Magyar Nők Demokratikus Szövetsége [MNDSZ] stb.), hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. Rajtuk kívül a politikai pártok is igyekeztek bekapcsolódni a hadifoglyügybe, s nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem – felismerve az ügy össztársadalmi jelentőségét – politikai tőkét is igyekeztek belőle kovácsolni, presztízsük, politikai támogatottságuk növelésére. Szinte mindegyik párt létrehozta a hadifogly-irodáját, de előnyös helyzeténél fogva a leglátványosabban és a legeredményesebben a Magyar Kommunista Párt foglalkozott a hadifoglyüggyel.

Erről, az egész ország lakosságát megmozgató kérdésről és a kormánysszervek, a pártok és a különböző társadalmi szervezetek hadifoglyügyben végzett tevékenységéről nyújt érzékletes, bár egy kissé elna-

¹⁴⁶ Vö.: Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I., Budapest, 1990., 80–217. o.

gyolt, mégis alapvetően reális képet *Cséffalvai István* őrnagy,¹⁴⁷ az 1945. augusztus végi összefoglaló jelentésében: „Az ország egyik legfájósabb kérdését a hadifoglyok és internáltak ügyét egyesek önreklámnak, sőt anyagi előnyök szerzésére használják ki. Politikai pártok, társadalmi egyesületek egymással vetélkedve kürtölik világgá, mit tettek ők a hadifoglyokért. Már odáig mennek, hogy némelyik magának tulajdonítja azt is, hogy az utóbbi napokban a hadifoglykérdés szerencsésen megoldódott.¹⁴⁸ Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, látjuk, hogy a foglyok kiszabadítása és jóléte érdekében a hivatalos kormányhatóságokon kívül senki semmit sem tett, mert nem is tehetett, egyszerűen azért, mert a szovjet hatóságok e tekintetben senkivel sem tárgyaltak. Legfeljebb annyit tehettek, hogy egy-egy szállítmányból, táborból kicsempészett névsorokat közöltek, vagy a ténylegesen elbocsátottaknak egy tányér levest

¹⁴⁷ Az 50 éves őrnagy „az orosz nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírja”, derül ki egy korabeli személyügyi lapból. Nem csoda, hiszen nyolc és fél évig volt Oroszországban, és felesége is orosz származású. Az ebből adódott úgymond „megbízhatatlansága” miatt az 1930-as években nyugállományba helyezték. 1945 áprilisában reaktívták. A Honvédelmi Minisztérium Elnökségére osztották be, ahol előbb fordító, később a fordító alosztály vezetője lett, majd a honvédelmi miniszter megbízásából az Elnökségben belül a hadifoglyügy kezelése, irányítása lett a feladata. E témában *Cséffalvai István* a legautentikusabb, hiszen nem valószínű, hogy volt még egy ember, akit 12 magyarországi hadifogly-gyűjtőtáborba többször is beengedtek volna több mint fél éven keresztül e jelentés megírásáig. 1945. december végéig 34 jelentést írt hadifoglyügyben megtett magyarországi útjairól; tábor, hadifoglykórház, szerelvény, étkeztetőállomás, átvonulószállás stb. látogatásairól. A legutolsót – immár alezredesi rangban – 1945. december 27-én írta a hajmáskéri hadifogly-gyűjtőtáborban tett látogatásának tapasztalatairól és intézkedéseiről. (HLI HM 49.857/el. – 1945.)

¹⁴⁸ *Cséffalvai Vorosilov* marsall, a magyarországi SZEB elnöke 1945. augusztus 22-ei kijelentésére utal, amelyben a marsall hivatalosan bejelentette „a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadon bocsátják”. *Cséffalvainak* a fenti kijelentése naívnak bizonyult, mivel sem ekkor, sem a békekötéskor nem sikerült a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok ügyét „megoldani”. A Szovjetunió még a békeszerződés III. részének 21. cikkelyében előírtak alapján sem volt hajlandó Magyarországgal hadifogly-egyezményt aláírni. S nemcsak a békeszerződéssel, hanem még saját ígéretével is ellentétesen: nem engedte szabadon az összes magyar hadifoglyot. Több mint 200 ezer szovjet hadifogságban meghalt magyar foglyról sem adtak semmiféle értesítést. Csak a Szovjetunióban meghalt mintegy 55 ezer főről tudtak adni igencsak hiányos kimutatást az utóbbi 10 évben.

adtak. [...] Tényként lehet leszögezni: Egyes embereket név szerint – egyes igen ritka kivételektől eltekintve – sem hivatalosan, sem összekötetés vagy megvesztegetés útján kiszabadítani nem lehet... [...] Legfeljebb annyit lehet elérni ezeknél, hogy az illetőt jóindulatúan kezelve megfelelő csoportba soroltassák be és így hivatalosan kerüljön szabadlábra. [...] Tapasztalat szerint a szovjet táborhatóságok semmiféle polgári egyénnek vagy egyesületnek – néhány esetben a kommunista párttól eltekintve – semmiféle kívánságát nem teljesítették, sőt azok a táborokat meg sem tudták közelíteni.”¹⁴⁹

A hadifoglyok nyilvántartására és gondozására már az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor létrehozták a Honvédelmi Minisztériumon belül a Hadifogly és Veszteségi Osztályt, azonban ennek működését a szűkös anyagi körülmények erősen korlátozták. Sőt 1945 őszén a SZEB nem engedélyezte a számára nem szalonképes, „reakciós” Honvédelmi Minisztériumnak „országos hadifogly-szervezet kiépítését”, mondván, hogy a hadifoglyok átvételével már a – kommunista párt irányítása alatt lévő – Belügyminisztérium foglalkozik.¹⁵⁰ Az nem számított, hogy ez nem volt igaz, és hogy ezzel szemben a honvédségnek – ha a pénzhányból adódóan nem is teljes kiépítettségében, de mégis – már létezett országos kiépítettségű szervezete, amelyet aztán át kellett adnia a Magyar Vöröskeresztnek.

Mindezek ellenére a Honvédelmi Minisztérium (HM) a Hadifogly és Veszteségi Osztály irányítása mellett, a honvédség területi szerveinek, a kerületi és a kiegészítő parancsnokságok valamint a bevonulási központok segítségével igyekezett – szerény pénzügyi lehetőségeihez képest – minél jobban kivenni a részét a hadifoglyok ügyének kezeléséből. Ennek minél eredményesebb elvégzéséhez nyújtott segítséget egyebek között a Hadifogly és Veszteségi Osztály 2102/1945. számú rendelete, amelyben elrendelték, hogy a hadifogságból szabadultaknak az ott eltöltött idejükről jelentést kell tenniük. A hadifoglyosztály irányítása alatt az ország több vasúti csomópontján és főbb vonalain hadifoglyátvonuló szállásokat és étkeztetőállomásokat alakított ki és tartott fenn a Magyar

¹⁴⁹ HLI HM 35.328/el. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 207–208. o.

¹⁵⁰ HLI HM 1790/Bk. szerv. – 1945.; HLI Békeelőkészítő csoport iratai 2. doboz, A/I. 95/6792.

Vöröskereszt, a Nemzeti Segély, a SAS, a HAHOSZ, az MNDSZ, a Szociális Misszió Társulat és más társadalmi szervezetek bevonásával. A Honvédelmi Minisztérium közbenjárt a gyűjtőtáborok hadifoglyai életkörülményeinek a javításáért, szabadulásukért; részt vett a hadifoglyok átadásain, illetve figyelemmel kísérte azokat stb.

A Honvédelmi Minisztériumba érkezett jelentések szerint – bár a szállítmányparancsnokok és a szovjet vasúti hatóságok előzékenyek – a Budapesten átszállított hadifogoly-szállítványokból a beteg hadifoglyok nem vihetők kórházakba, mert nem ismerik azon kórházakat, amelyek az ilyen hadifoglyok átvételére jogosultak. *Vörös János* ezért 1945. augusztus 17-ei levelében kérte a SZEB-et, hogy a Budapesten átszállított hadifogoly-szállítványokból a betegeket kórházakba vihessék. Ezért egyrészt kérte, hogy a Honvédelmi Minisztériumot előre értesítsék a hadifogly-szállítványok Budapestre érkezéséről (micsoda naivság!), másrészt, hogy nevezzék meg azon szovjet parancsnokságok alatt álló kórházakat, amelyek jogosultak a beteg hadifoglyok átvételére. Egyúttal kérte, hogy a Budapesten keresztül átszállított hadifoglyok a „társadalmi úton gyűjtött élelmiszer, gyógyszer stb. adományokban részesíthetők legyenek”.¹⁵¹

Vorosilov marsall augusztus 22-ei – a későbbiekben majd részletesen ismertetett – közlése után a magyar kormány úgy vélte, hogy a hadifoglykérdés megoldódott, és így már nincs szükség további kiszabadítási vagy egyéb hadifoglyokkal kapcsolatos kérélmeket továbbítani a szovjet kormány részére. Ezt erősítette meg *Ljevuskín* tábornoknak, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezérkari főnökének a válasza, amelyet azokra a „szóbeli jegyzékekre”, kérésekre küldött, amelyeket a magyar kormány még *Vorosilov* marsall augusztus 22-ei bejelentése előtt adott át a szovjet félnek: „Miután az egykori magyar hadseregben szolgált hadifoglyok szabadon bocsátása a szovjet táborokból folyamatban van, a felsorolt személyek érdekében való különös közbenjárásra nincs szükség.”¹⁵²

Vorosilov bejelentését követően a vallás- és közoktatásügyi miniszter „kiküldöttje” beszélt *Beljanov* vezérőrnaggyal, a SZEB elnökének – ekkor

még – helyettesével, aki „szerint” a lelkészeket a foglyótáborokból szabadon bocsátják.¹⁵³

Ezek után a Külügyminisztérium felfüggesztette a kérélmek továbbítását a Szovjetunióba, és a következő típusú válaszokat adta a hozzá fordulóknak, mint például *dr. Hompolá Mihály* független kisgazdapárti országgyűlési képviselőnek: „Folyó évi augusztus 21-én Kátay Károly kikérése ügyében hozzám intézett levelére értesítem Képviselő Urat, hogy a szovjet kormány folyó évi augusztus hó 22-én hivatalosan közölte, hogy az összes magyar hadifoglyokat belátható időn belül szabadon fogja bocsátani. Erre való tekintettel most már nem szükséges Kátay tartalékos hadnagy ügyében a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál való közbenjárás.”¹⁵⁴ Egy másikfajta válasz: „Értesítem a községi előjáróságot, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. augusztus 22-én kelt nyilatkozata szerint az összes hadifoglyok és polgári letartóztatottak a közeljövőben hazatérhetnek, ennél fogva a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyes konkrét kérélmekkel egyelőre nem foglalkozik. Annak idején természetesen érdeklődni fogunk azok sorsa iránt, akik a most folyamatban levő szabadon bocsátások után sem tértek vissza lakóhelyükre.”¹⁵⁵

Mindezek után, 1945 szeptemberében, sőt még októberben is, több mint öt hónappal az európai háború befejeződése után érthetetlen volt a magyar politikai vezetők és a magyar társadalom számára, hogy miért viszik ki továbbra is az országból a magyar hadifoglyokat. Ezért a magyar kormány 1945 szeptemberétől szóbeli jegyzékek tucatjában kérte a szovjet kormánytól – természetesen a SZEB-en keresztül – a magyar hadifoglyok kiszállításának a leállítását. Ezekből idézek néhányat.

1945. szeptember 25.:

„[...] ...100 jórészt rokkant és idős magyar tiszt Hatvanon át az országból kiszállítás alatt van. A szállítmány szám: 96223, a vonatszerelvényszáma 366. A másik vonatszerelvény, amely Székesfehérvárnál folyó hó

¹⁵¹ HLI HM 33.027/el. – 1945., csatolva a KÜM HDF. O. 144.389/7. – 1945. sz. irathoz.

¹⁵² MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.459/7. – 1945.

¹⁵³ HLI VKM 36.320/X.ü.o. – 1945. csatolva KÜM HDF. O. 145.287/7. – 1945. sz. irathoz.

¹⁵⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.544/7. – 1945.

¹⁵⁵ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.461/6. – 1945. (sicl)

24-én reggel lett SS legénységgel útba indítva, 240 tiszt van, közöttük 55-en SS egyenruhában.¹⁵⁶ Ez a szerelvény Budapest felé tart.

Fentieket a Magyar Kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tudomására hozza, azzal a kéréssel, hogy a méltánylást érdemlő indokokra való tekintettel a két szerelvény magyar csoportjait lehetőleg sürgősen visszatartani és szabadon bocsátani szíveskedjék.¹⁵⁷

1945. szeptember 28.:

„A Magyar Kormány értesülése szerint a Budapest Ferencvárosi pályaudvaron egy SS hadifogoly-szállítmány vesztet, melyben 180 magyar tiszt, 43 orvos, mérnökök és gazdatisztek is vannak. A szállítmány száma: 66841.

Mivel nyilvánvalóan tévedésből kerültek a magyar tisztek a német SS csoportba, s az a lehetőség forog fenn, hogy ezeket is németeknek tekintették, aminek folytán őket az ország területéről ki fogják szállítani. [...]

A Magyar Kormány tisztelettel kéri a Szövetséges Ellenőrző Bizottság sürgős szíves intézkedését” a magyar tisztek visszatartása és szabadon bocsátása érdekében.¹⁵⁸

1945. október 10.:

„A Magyar Vöröskereszt Rákosrendezői Hadifogoly Szolgálatának értesülése szerint... [...] a 5092. számú szerelvény három kocsjában súlyos beteg hadifoglyok vannak, közülük 43 fő tiszt, akik teljesen lerongyolódva, szalmán fekszenek. Meggyesy, Németh és Balázs századosok állapota válságos.

Ez a hadifogoly-szállítmány folyó év júliusa óta van úton; legutolsó állomáshelyük a hajmáskéri hadifogolytábor volt.

Tekintettel a fenti rendkívüli körülményre, a Magyar Kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szíves sürgős intézkedését kéri.¹⁵⁹

¹⁵⁶ A szovjetek igen gyakran öltöztették át a magyar katonákat német egyenruhába, vagy a magyar civileket magyar honvédségi egyenruhába. Bizonyosan azért, hogy egyrészt elfogadható legyen a külső szemlélő számára ezen személyek elhurcolása, másrészt pedig a harcok elhúzódnásának az okát is lehetett ezzel igazolni. Bognár Zsolt: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január–március. Hadtörténelmi Közlemények, 1995/1., 112. o.

¹⁵⁷ MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 145.234/7. – 1945.

¹⁵⁸ MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 145.557/7. – 1945.

¹⁵⁹ MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 145.665/7. – 1945.

Szviridov december 30-ai – a sorozatos kérelmekre adott – válaszában egyszerűen letagadta a nyilvánvaló tényeket, és kijelentette, hogy a kérelmekben leírtak nem felelnek meg a valóságnak.¹⁶⁰

A kiszállítások azonban nemcsak hogy nem álltak le, de még decemberben is folytatódtak. A hajmáskéri táborból 1945 decemberében bevonulóztak Magyarországról való kiszállításának a megakadályozására is kísérletet tett a magyar kormány. 1946. január 3-án a következő – sajnos ismét eredménytelen – kérelemmel fordult a SZEB-hez: „A magyar kormány tisztelettel kéri a SZEB-et, hogy a hajmáskéri hadifogolytáborban őrzött tisztek kiszállítását megakadályozni és szabadon bocsátásuk iránt illetékes helyen a szükséges lépéseket megtenni és közbenjárásának eredményéről a Magyar Külügyminisztériumot értesíteni szíveskedjék.”¹⁶¹

Ezek a kérelmek csak a legritkább esetben vezettek valamiféle eredményre. Először is azért, mert mire az információ eljutott a Külügyminisztériumba és onnan a SZEB-hez, addigra ezek a szerelvények már többnyire elhagyták az ország területét. Másodszor általában letagadták ezeket, illetve kétségbe vonták ezen információk valóságát, mint ahogy az tapasztalható volt *Szviridov* december 30-ai válaszából is.

BETEGEK, ROKKANTAK, FIATALOK ÉS IDŐSEK VALAMINT A CIVIL HADIFOGLYOK EGY RÉSZÉNEK SZABADON BOCSÁTÁSA 1945. AUGUSZTUS 22-ÉIG

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból történő szabadulás másik lehetősége az életkorhoz, az egészségügyi állapothoz, a szláv nemzetiséghez valamint a civil foglyokhoz kötődött. Természetesen a kormeghatározás az akkori helyzetben ránézés, illetve bemondás alapján történt. Rajtuk kívül még az erősen leromlott állapotú, az 1–5-ig történt egészségügyi

¹⁶⁰ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei, B kötet, 117. o. 13. lábjegyzet.

¹⁶¹ MNLOL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 146.965/7. – 1945.

osztályzáson 4-es vagy 5-ös osztályzást kapottakat valamint a polgári személyek – főként a zsidó deportáltak és a baloldali pártokhoz kötődők – egy részét engedték szabadon.¹⁶²

Cséffalvy István őrnagy, a Magyarországon hadifogságban lévő magyar állampolgárok ügyeinek intézésével megbízott törzstiszt 14. számú helyzetjelentésében azt írta, hogy 1945. június elejétől kezdték el szabadon bocsátani a 21. év alattiakat és az 50 év felettieket.¹⁶³ Ezzel szemben a valóság az, hogy már jóval korábban elkezdtek szabadon bocsátani a túl fiatal vagy a túl idős hadifoglyokat. Meglepően hamar – a fegyverszüneti egyezmény aláírása után 18 nappal –, már 1945. február 7-én szabadon engedtek magyar hadifoglyokat a ceglédi fogolytáborból. Ezen a napon Cegléd polgármestere *Alekszandr Volkov* hadnagytól 106 főt vett át, akik a hadnagy állítása szerint azért lettek szabadon bocsátva, mert 50 éven felüliek vagy 18 éven aluliak voltak. Tehát nem a 21 éven alúkat, ahogyan azt *Cséffalvy* jelentette, hanem a 18 év alattiakat engedték szabadon. A szabadon bocsátásoknál a két alsó korhatár közül a hivatalos bizonyosan a 18. életév volt. Nemcsak azért, mert a 18 éves korhatárt tartalmazó irat egy konkrét hadifogoly átadás-átvételtől szól, hanem azért is, mert a 18 éves korhatárral összecseng a polgári lakosság köréből való elhurcolásoknál meghatározott 18–50 éves korhatár is. Ezenkívül valószínű, hogy *Cséffalvy* a 21 éves korhatárt azért írhatta, mert ez volt a Magyar Királyi Honvédségbe való besorozásnak a korhatára. Ugyanakkor egyes esetekben lehetséges, hogy valóban a 21 év volt a fiatalok szabadon bocsátásánál az alsó korhatár. Mindenesetre *Cséffalvy István*nak a szabadon bocsátások kezdetére és a korhatárra vonatkozó téves információi kiválóan érzékeltetik, hogy még a magyarországi fogolytáborok ügyét a magyar kormányzati szervek részéről az egyik legjobban – ha nem a legjobban – ismerő személy is milyen tévedéseknek volt kitéve a korszak anarchikus körülményei és a szovjet szervek tudatos titkolózásai miatt.

Február 7-ét követően február 11-én 30, 19-én 200, 26-án pedig 210 foglyot vett át a polgármester a szovjet hadifogolytábor/parancsnokság megbízottjától az előbbi indokkal. E négy, februári alkalommal összesen

546 főt engedtek ki a lágerből. Sajnos, a négy kis tenyérenyi papírdarabon az elbocsátottak kilétéről semmiféle feljegyzést nem mellékeltek, azt sem tudjuk, hogy katonák, avagy polgári lakosok voltak-e, illetve e kettő milyen arányban volt az elbocsátottak között, valamint hogy milyen egészségi állapotban engedték őket szabadon. Mindenesetre a legyőzött országgal szembeni lenézést, illetve az esemény iránti szovjet érdektelenséget jelezte az is, hogy míg az első alkalommal egy főhadnagy adta át a foglyokat – akit név szerint is megemlíti a magyar nyelvű papírdarab –, addig az utóbbiaknál már csak szakaszvezető vagy őrmester adta át őket a megszállt ország helyi képviselőjének.¹⁶⁴

A ceglédi fogolytáborból az előbbi indokkal később is engedtek el foglyokat, mint például *Hrdlicska Istvánt*, aki így emlékszik vissza szabadulására: „Május 30-án reggel a fiatalok századát, amelyben én is voltam, külön sorba állították, majd egy magas rangú szovjet tiszt egy tolmács által kijelentette, örömkre, hogy szükség van ránk az ország újjáépítésében, és a szovjet felső parancsnokság döntése folytán [*tehát nem a táborparancsnokok egyéni döntése alapján* – B. Z.] szabadon engedtek a táborból. Semmiféle igazolópapírt vagy okmányt a szabadulásunkról nem kaptunk. Innen, Ceglédre gyalog jöttünk haza három társammal együtt.”¹⁶⁵

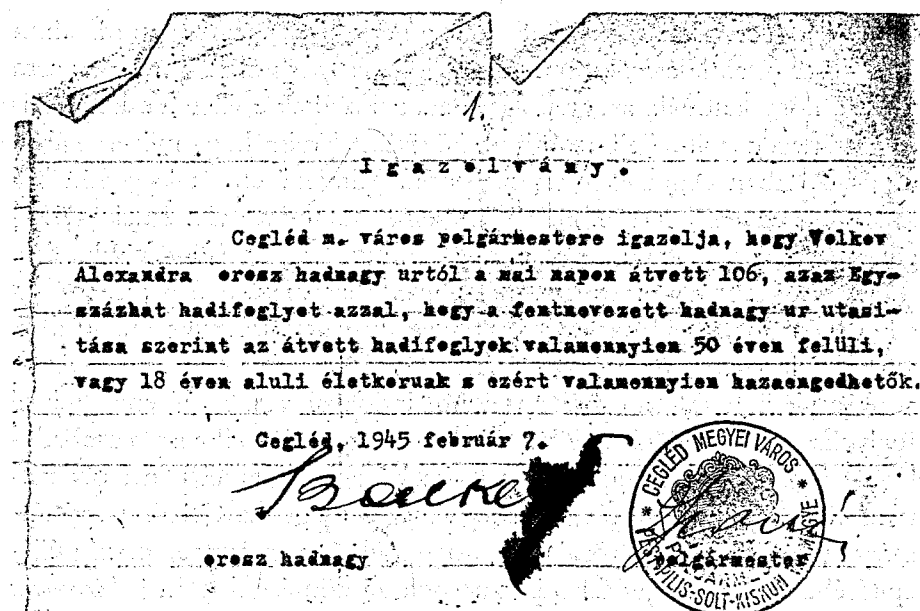
Az európai háború befejezéséig a ceglédi fogolytáborból – *Cséffalvy István* őrnagy szerint – mintegy 4000 főt engedtek szabadon. Ennek a mintegy 4000 főnek a szabadon bocsátásáról következőképpen írt összefoglaló jelentésében: „Az új 5. honvéd hadosztály szervezése alkalmával április 22-én a Honvédelmi Minisztérium képviseletében alulírott tisztelő látogatást tett a 3. Ukrán Front vezérkarifőnök-helyettesénél, Beljanov gárda-vezérőrnagy úrnál Szombathelyen, mely alkalommal a többek között morális és politikai okokkal indokolva kérte, hogy a hadosztály feltöltésére a sorozások helyett a hadifogolytáborokból önként jelentkező 4000 főt mint kiképzett katonát bocsássanak rendelkezésre. Ezt a kérelmet sajnos nem a kérésnek megfelelően hajtották végre, amennyiben nem közvetlenül a honvédségnek adták át az embereket, hanem a ceglédi

¹⁶² MNLOL XIX-J-1-j, 21. doboz, 145-420/7.-1945. (A VKM 51.957/X.-1945. sz. ügyiratának D melléklete.)

¹⁶³ HLI HM 33.428/el. – 1945.

¹⁶⁴ PML NkO XXII. 3. b. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai 1559./1945.

¹⁶⁵ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István i. 2. o.

Cegléd megyei város polgármestere.

Alulírott igazolom, hogy az orosz katonaságtól a mai napon átvettem 30 - azaz Harminc - hadifogoly férfit avégből, hogy ezeket az ötven éven felüli és tizenhét éven aluli életkorú hadifoglyokat az orosz katonaság utasítása folytán szabadon bocsássam és hazarendeljem.

Cegléd, 1945 február 11. napján.

C. P. [Signature] [Signature]
[Circular Stamp: Cegléd Megyei Városi Polgármesteri Hivatala]
[Stamp: Pest és Nógrád m. Állami Levéltára]

Két ceglédi hadifogolyátadás-átvételi elismervény a fennmaradt négyből

fogolytáborból egyszerűen kb. 4000 embert kiengedtek.”¹⁶⁶ A későbbiek során is kisebb csoportokban, folyamatosan engedték szabadon a foglyokat. Így például augusztus 13-án *Szigethy István* százados, a ceglédi bevónulási központ parancsnoka 125 beteget, rokkantat vagy 50 év feletti foglyot vett át a ceglédi hadifogolytáborból.¹⁶⁷ A gödöllői fogolytáborból is, a „munkára alkalmatlan” foglyokat a hadifogolytábor márciusi felszámolásakor szabadon engedték.¹⁶⁸

Amint az a fentiekből is kiderült, a ceglédi fogolytáborból 1945 májusáig szabadon bocsátott mintegy 4000 ember nem is lett volna alkalmas katonai szolgálatra. Ezenkívül a harmadikként megalakítandó 5. hadrendi számú gyaloghadosztály felállítását egyébként sem engedélyezték a későbbiekben.

A bolgár őrizetű hadifogolytáborokból „szakadatlanul... [...] a helyi hatóságok kérésére engedtek szabadon magyar hadifoglyokat”, olvashatjuk *Gjurov* könyvében. A bolgár Központi Katonai Levéltár dokumentumai szerint „például június elején 24 magyar hadifoglyot munkára küldtek a három városi pékségbe Szigetváron, Pécsre pedig 15 szabó, 25 cipész, 5 asztalos és 5 lakatos utazott”. Később a csurgói táborból 345 magyar foglyot – köztük 56 vasutast – adtak át Baranya vármegye főispánjának, annak kérésére, mivel a foglyokra „igen nagy szükség volt” a megye gazdasági életének a reorganizálásában.¹⁶⁹

A többi hadifogoly-gyűjtőtáborból is megindultak a szabadon bocsátások. A népjóléti miniszterhez a szegedi polgármesteri hivatalból érkezett jelentésben olvasható, hogy „a szegedi repülőtéren felállított magyar hadifogolytáborból az orosz katonai parancsnokság a demokratikus pártok közbenjárására a magyar hadifoglyok szabadon bocsátását megkezdte. Az első szabadon bocsátott csoport 96 ember június hó 5-én ült vonatra és indult el otthonába. Ezt követi sorozatosan mindennap újabb és

¹⁶⁶ HLI HM 35.328/el. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 208. o.

¹⁶⁷ HLI HM 35.315/el. – 1945.; HM 36.311/el. – 1945.

¹⁶⁸ VHBSZ 325. – 1992 Balog József vi. 5. o. Később – hazatérésük utáni – találkozásuk alkalmával tudta meg Balog József egykori művezetője a gödöllői fogolytáborból való szabadulásának okát, módját.

¹⁶⁹ Gjurov, Alexander: i. m. 56. o.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Щабъ на команданството при военнопленнически лагер в гр. Цурго,
дава настоящето на офицерския кандидат Инженер-Шлегел Оскар от гр. Печ
окр. Бараня, по чародност унгарец, в уверение на това, че същия е освободен
от военнопленнически лагер в гр. Цурго на 14 юний 1945 год. съгласно
предписанието Н.З. от 12 юний 1945 год. на Началника на Специалната служба
при Щабъ на 1-ва Българска армия.

Н. 530, 14 юний 1945 год.

КАПИТАН - КОМАНДАНТ НА ЛАГЕРА В ГР. ЦУРГО

IGAZOLVÁNY

A csurgói hadifogoly tábor parancsnoksága ezennel igazolja,
hogy a Baranya megye Pécs városi illetőségű és magyar nemzeti-
ségű Schlegel Oszkár mérnök zászlóst az 1. Bolgár Hadsereg tör-
zse mellett működő különleges szolgálat főnökének 1945. évi
június 12.-én kelt 8. sz. rendelkezése alapján 1945. évi június
14.-én a csurgói hadifogoly táborból szabadon bocsátotta.

350. sz., 1945. június 14.

F.H. Gagov s.k.

KAPITÁNY - A CSURGOI TÁBOR PARANCSNOKA

*A bolgár őrizetű csurgói hadifogolytáborból szabadon bocsátott Schlegel Oszkár
kétnyelvű szabadulási igazolványa*

újabb csoport. [...] A szabaduló hadifoglyok számát 8–10 ezer főre be-
csüljük.”¹⁷⁰ Nem valószínű, hogy a szabadon bocsátások a demokratikus
pártok közbenjárására indultak volna meg. Sokkal valószínűbb, hogy volt
egy központi határozat, amelynek alapján a 18 év alatti vagy 50 év felet-
tieket, a betegeket és a rokkantakat – valószínűleg egy meghatározott
keretig – szabadon engedhették. Ezt támasztja alá a már korábban idézett
Hrdlička István szabadon bocsátásáról szóló rész, valamint *Cséffalvay Ist-
ván* összefoglaló jelentése is.¹⁷¹ Az utóbbi alapján és azzal egyetértve arról
lehetett szó, hogy az elbocsátandó betegek, rokkantak, 18 év alattiak és
50 év felettiek közé esetleg felvettek néhányat a demokratikus pártok
által kikért személyek közül. De az is lehet, hogy a kérelmek és az amúgy
is megtörténő kibocsátások között eltelt rövid idő miatt gondolták, hogy
mindez a demokratikus pártok közreműködésének köszönhető, vagy
egyszerűen csak az érdekeltek akarták elhitetni a lakossággal, hogy ered-
ményesen tudnak közbenjárni szeretteik kiszabadításáért.

„Július végén az orosz táborparancsnokság kb. 3000 magyar hadifog-
lyot ad át elbocsátás végett a magyar hatóságnak”, jelentette egy, a szege-
di repülőtéri fogolytáborból szabadult tiszt.¹⁷² És valóban, a hír igaznak
bizonyult. A szegedi 5. honvéd kerületi parancsnokság július 24-e – *Cséf-
falvay*nak a hadifogolytábor parancsnokával történt azon megegyezését
követően, hogy a szabadon bocsátandó foglyokat a honvédség képvise-
lőinek adják át – és augusztus 14-e között nyolc alkalommal összesen
3790 főt vett át a fogolytáborból. Tehát naponta átlagosan mintegy 500
embert engedtek szabadon. Igaz, augusztus 14-én csak 149 főt, de akadt
olyan nap – ez augusztus 8-a volt –, amikor 1020 főt bocsátottak szaba-
don.¹⁷³ Ugyanakkor egy másik autentikus forrás – *Örley Zoltán* ezredes,
a szegedi 5. honvéd kerületi parancsnok jelentése szerint – ő maga
„augusztus 14-én újabb 300 fő hadifoglyot vett át és bocsátott el”.¹⁷⁴ Is-
mét két egymásnak ellentmondó forrás! Az bizonyos, hogy az augusztus

¹⁷⁰ HLI HM 35.769/eln. – 1945.

¹⁷¹ VHBSZ 331. – 1992. Hrdlička István vic. 2. o.; HLI HM 35.328/eln. – 1945. Köz-
readja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények,
2006/1.

¹⁷² HLI HM 38.001/eln. – 1945.

¹⁷³ HLI HM 35.315/eln. – 1945.

¹⁷⁴ HLI HM 34.777/eln. – 1945.

14-én átvett 149 főhöz nem szabad hozzáadni a 300 főt. Ugyanis az augusztus 14-ei 149 fő szabadon bocsátásáról szóló információt *Cséffalvay* nem aznap, hanem négy nappal utána – tehát az események összegzése után – 18-án kapta személyes szegedi látogatásakor. Vagyis nem aznap vettek át újabb 300 főt. Ez esetben az ellentmondás feloldásának a következő két megoldása lehet. Legvalószínűbb, hogy *Örley Zoltán* összevonta az augusztus 12-én és a 14-én szabadon bocsátottakat, és a 299 fő helyett kerekítve 300 fő szabadon bocsátását jelentette. Ugyanakkor felmerülhet az emberben, hogy augusztus 14-én *Örley Zoltán* valóban 300 főt vett át, de közülük csak 149 fő került ki a szegedi foglyotáborból, míg a többi 151 fő – már ha az ezredes precíz volt – a szovjetunióbeli táborokból lett szabadon engedve és Szegeden átvéve. Azonban ez a megoldás nem reális, mivel egyrészt a Szovjetunióból ekkoriban egész szerelvénnel érkeztek, ami nem 150, hanem egy-egy átvételnél 1500-2500 főt jelentett. Másrészt az ekkoriban a Szovjetunióból érkező hadifogolyszállítmányokat „közvetlenül a vasúti kocsikból, hadifogolytáborba való szállítás nélkül”, a szükséges adminisztratív munkáknak az állomásközei iskolában történt elvégzése után vették át a honvédség képviselői.¹⁷⁵

Bár *Cséffalvay* augusztus 18-ai látogatásakor a táborparancsnok nem volt jelen, de az ottani „tiszték szerint a még ott lévő valamennyi legénységi foglyot a napokban kiengedik”.¹⁷⁶

Cséffalvay István 6. számú, június 16-ai helyzetjelentésében már arról számol be, hogy a hajmáskéri hadifogolytáborban „budapesti vegyes bizottság működik” és „azokat a hadifoglyokat, akik katonák nem voltak és nem voltak fasiszták, szabadon bocsátják”.¹⁷⁷ Sajnos, arra nem tért ki, hogy vajon kikből állt az a vegyes bizottság. Az azonban bizonyos, hogy ezek a bizottságok az NKVD vezetése alatt működtek. *Cséffalvay* a 9. számú jelentésében további elbocsátásokról számol be: „...a hajmáskéri táborban visszatartott, legtöbbnyire zsidó vallású deportáltak közül 137 főt a szovjet hatóságoktól folyó hó [június – B. Z.] 24-én hivatalosan átvettem és azokat részben, mint egyedül utazókat, részben pedig csoportosan választott tartózkodási helyükre útbaindítottam. Egyelőre csak a

¹⁷⁵ HLI HM 35.315/el. – 1945.

¹⁷⁶ HLI HM 35.315/el. – 1945.

¹⁷⁷ HLI HM 280/bk. elns. – 1945.

magyar állampolgárságú deportáltakat adták ki, ugyanezen táborban még mintegy 60–70 fő jugoszláv, cseh-szlovák és román állampolgárságú maradt vissza, akiket – valamint még 4 fő magyar állampolgárt, kik az átadásnál nem jelentkeztek – a napokban szintén kiadnak.”¹⁷⁸ A hajmáskéri táborparancsnokság a továbbiakban június 28-án, délben további 500 főt,¹⁷⁹ majd július 13–14-én 1300 foglyot adott át.¹⁸⁰ Ezt követően július 27-én ünnepélyes külsőségek között, zenekar közreműködésével 984 főt bocsátottak szabadon. Rajtuk kívül „25 főt a veszprémi orosz katonai kórházba helyeztek el, akik felgyógyulásuk után kivihetők. [...] A szabadon bocsátottak 51 éven felüli és 21 éven aluli és gyenge testalkatú legénység, polgári internáltak, egyetemi hallgatók”, jelentette *Cséffalvay* július 29-én.¹⁸¹ Az átadásnál a honvédelmi miniszter képviselőjében jelen volt *dr. Kapossy Gyula* ezredes, a veszprémi kiegészítő parancsnokság vezetője, a veszprémi alispán, valamint a SZEB helyi képviselője, *Kolpakov* alezredes. A foglyotáborban ekkor csak mintegy 750 fő maradt vissza, akik közül körülbelül 150 fő volt csehszlovák, jugoszláv és román állampolgárságú magyar, akik külhonosságuk miatt nem lettek kibocsátva.¹⁸² Majd augusztus elején 26, „még őrizetben tartott zsidó vallású (szlovák, román, jugoszláv születési területről való) deportáltak közül azokat, akik bebizonyították, hogy jelenleg is magyar állampolgárok”, szabadon bocsátották.¹⁸³

A Székesfehérvárról június 22-én érkezett távmondat arról tájékoztatta a Honvédelmi Minisztériumot, hogy a foglyotáborból a napokban nagyobb számú hadifoglyot bocsátanak szabadon, amelynek előkészítése-képpen elkezdtek a „rokkantak, deportáltak, civilek és fiatalok” kiválogatását.¹⁸⁴ Júliusban is tovább folytatódott a betegek, öregek, fiatalok és a polgári személyek szabadon bocsátása.¹⁸⁵ Július 27-én például 428 foglyot engedtek szabadon, akiket a 2. honvéd kerület képviselője vett át.¹⁸⁶

¹⁷⁸ HLI HM 29.497/el. – 1945.

¹⁷⁹ HLI HM 28.936/el. – 1945.

¹⁸⁰ HLI HM 31.226/el. – 1945.

¹⁸¹ HLI HM 33.428/el. – 1945.

¹⁸² HLI HM 33.428/el. – 1945.

¹⁸³ HLI HM 34.975/el. – 1945.

¹⁸⁴ HLI HM 28.936/el. – 1945.

¹⁸⁵ HLI HM 33.789/el. – 1945.

¹⁸⁶ HLI HM 33.428/el. – 1945.

Az egyik alkalommal hazaengedett beteg foglyok között volt négy kecskeméti illetőségű is, amiről a *Kecskeméti Lapok* augusztusi 2-ai száma adott hírt.¹⁸⁷ A 2. honvéd kerület képviselői által 1945. május 9-e és augusztus 22-e között a két székesfehérvári hadifoglytáborból átvett, leszerelt és jelentett hadifoglyok száma 4663 fő volt.¹⁸⁸

A kecskeméti hadifoglytáborból 1945. június 18–19-ei szabadon bocsátásról a *Kecskeméti Lapok* június 21-ei, csütörtöki száma tudósít „135 magyar hadifogly kiszabadult a kecskeméti foglytáborból” címmel. A cím olvasásakor azt gondolná az ember, hogy a szabadultak milyen szerencsések, de a helyzet nem ilyen egyértelmű, hiszen – az már csak a cikk második bekezdésében derül ki, hogy – ők mindannyian rokkantak. Tehát a Szovjetunió újjáépítésében már nem tudnak részt venni, s ugyanakkor propagandafogásnak sem rossz, hogy a szovjet hadsereg nagylelkűen, még a békeszerződés előtt szabadon bocsát hadifoglyokat.¹⁸⁹ Ezeket a foglyokat a város és a Magyar Vöröskereszt helyi vezetősége (a honvédség értesítése nélkül) vette át. Szabadulásuk után a foglyokat a Kongregáció és a Református Asszony Szövetség vendégelte meg. A rokkant egykori foglyokat a Collner téri Vöröskereszt-kórházban helyezték el, ahol őket szabadon lehet látogatni. Ugyanakkor a kórház már szűknek bizonyult, de a szomszédos zárda főnöknője már felajánlotta egyik épületüket a kórház bővítésére. Erre annál is inkább szükség lehet, mivel – mint ahogy a cikk írója írta – ennek a 135 rokkant katonának a Vöröskereszt kérésére történt szabadon bocsátása csak az első lépés, akiket a napokban továbbiak fognak követni.¹⁹⁰ Ezzel szemben a *Kecskeméti Lapok* későbbi számaiban egyetlen hír sem jelent meg további hadifogly-szabadulásokról. Úgy tűnhet tehát, hogy ezt a foglykibocsátást mégsem követte több. Azonban valószínűbb, hogy ezt a kényes témát egyes pártfunkcionáriusok jobbnak látták nem publikálni.¹⁹¹

¹⁸⁷ *Kecskeméti Lapok* (A Nemzeti Függetlenségi Front Demokratikus Lapja), 1945. augusztus 2., 1. o.

¹⁸⁸ HLI HM 35.328/eln. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 212. o.

¹⁸⁹ *Kecskeméti Lapok*, 1945. június 21., 1. o.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Ua. 2. o.

A bajai foglytáborból is történtek kisebb-nagyobb csoportokban szabadon bocsátások. A július 31-én szabadon bocsátott 5-ös egészségügyi osztályba sorolt rokkantak és betegek között olyan is akadt, aki egy sikertelen szökési kísérlet következtében lett rokkant, ami nem volt egyedi eset.¹⁹²

135 magyar hadifogly kiszabadult a kecskeméti foglytáborból

Hosszú hónapokon át nagy figyelemmel kísérte Kecskemét lakossága az itt elhelyezett magyar hadifoglyok életét. A foglyok sorsának könnyítése érdekében gyűjtés indult, főleg élelmiszert juttattak az arra leginkább rászorultaknak. Különösen a ferencvárosi szerzetesek és az angolkisasszonyok járnak elő jó példával.

Most kedvező fordulat állt be a hadifoglyok életében, mert az orosz parancsnokság 135 rokkant katonát elengedett a hétfői és keddi nap folyamán. A szabadon bocsátott foglyokat a város és a Vörös Kereszt vezetősége vette át. Az orvosi kar részéről jelen volt az átvételnél dr. Simon Balázs ezredesorvos és dr. Cserey Pál. A kórház főorvos, Kiszabadulásuk után a Kongregáció és a Református Asszony Szövetség vendégelte meg a foglyokat, akik a Collner-téri Vörös Kereszt-kórházban vannak és szabadon láthatók.

A „Kecskeméti Lapok” munkatársa megragadt az alkalmat, azonnal kisietett a Collner-téri Vörös Kereszt-kórházba, ahol példás rend nagy tisztaság fogadta. Az ápolónők figyelme még a díszítésre is kiterjed minden asztalt virág díszít. Két negy. világos szobában sok-sok ágy áll egymás mellett, ragyogó fehér ágynemű, meleg akarárok várják a

A Kecskeméti Lapok június 21-ei számának tudósítása 135 rokkant magyar hadifogly városi hadifoglytáborból történt szabadon bocsátásáról

A pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság június végén jelentette, hogy „a polgári vonalon (Vöröskereszt) kiszabadított foglyokra vonatkozólag az adminisztratív teendőket a 42. kieg. [kiegészítő parancsnokság – B. Z.] látja el. Nyilvántartásba veszi őket, kényszerútlevelet állít ki számukra stb. Ezt azért rendelttem el így, mert a szervezetlenség folytán szükségét lát-

¹⁹² Id. Vuics Béla rövid visszaemlékezése a bajai hadifoglytáborra. Az írás a szerző tulajdonában. 4. o.

tam annak, hogy a kiszabaduló hadifoglyok érdekében a polgári intézménynek és a rendőrségnek a segítségére legyek.” A foglyok szabadon bocsátása a következő elosztásban történt: április 17-én 339, 21-én 1, május 29-én 92 és majd május 31-én 221 fő hadifoglyot vettek át a bolgár fogolytáborokból.¹⁹³ Mivel ezek az emberek úgymond a Vöröskereszt segítségével szabadultak, joggal feltételezhető, hogy beteg, rokkant emberekről van szó.

A július 15-én még bolgár őrizetben lévő mintegy 7000 magyar hadifogoly¹⁹⁴ közül „1000 főt, mint akik munkára koruknál, vagy testi törődöttségüknél fogva alkalmatlan, elbocsátottak”, derül ki *Bakay Árpád* ezredesnek, a kaposvári 41. honvéd kiegészítő parancsnokság vezetőjének jelentéséből.¹⁹⁵

A pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság – tehát amely a foglyokibocsátásoknál a honvédség képviselőjeként jelen volt – augusztus 19-éig mintegy 5000 magyar hadifoglyot vett át a bolgár hadifogolytáborokból.¹⁹⁶

Hasonló szabadon bocsátások az egész ország területén fennálló hadifogolytáborokból folyamatosan történtek. A szabadon bocsátásokról szóló dokumentumoknál, ha szerepelt a szabadon bocsátás oka, akkor az betegség, rokkantság, az életkor vagy a fogoly civil kiléte volt.¹⁹⁷ Ugyanakkor több szabadon bocsátásnál semmiféle dokumentumot nem adtak a szabadulók kezébe, sőt nem is volt szabad arról beszélniük, hogy hol voltak.¹⁹⁸

¹⁹³ HLI HM 30.717/el. – 1945.

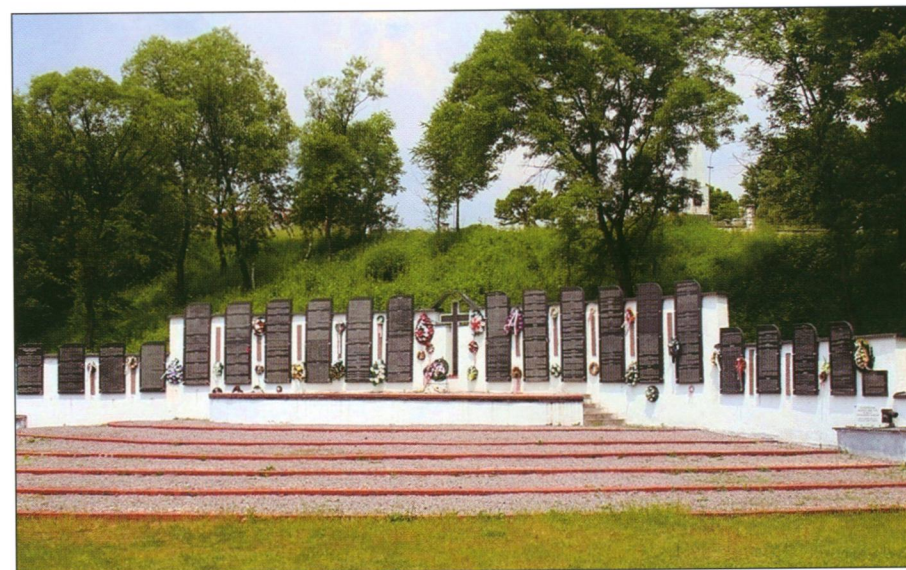
¹⁹⁴ Alekszander Gjurov is hasonló létszámban, 6905 főben határozta meg a bolgár források alapján a szovjeteknek átadott, korábban bolgár hadifogolytáborokban őrzött magyar hadifoglyok számát. (Gjurov, Alexander: i. m. 52. o.)

¹⁹⁵ HLI HM 31.395/el. – 1945.

¹⁹⁶ HLI HM 35.315/el. – 1945.

¹⁹⁷ Csak néhány példa a többi táborból történt szabadon bocsátásokra: Intapusztáról április végén (MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.943/pol. – 1945.), Mosonmagyaróvárról áprilisban (VHBSZ 238. – 1992. Iván István vie. In: A vásárhelyi levélték... 73. o.), Sorokpolányból július 26-án (HLI HM 37.992/el. – 1945.), Sopronból június 6-án és július 27-én (HLI MN Tsz 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása az 1945. szeptember 1–20. között nem tényleges viszonyba helyezett hadifoglyokról), Budapestről június–júliusban (HLI HM 35.328/el. – 1945.).

¹⁹⁸ Id. Vuics Béla rövid visszaemlékezése a bajai hadifogolytáborra. Az írás a szerző tulajdonában. 4. o.

A szolymai hadifogoly-gyűjtőtábor helyén létesített emlékpark siratófala, a Kárpátaljáról elhurcolt polgári lakosok eddig beazonosított, több mint 5 ezer halálos áldozatának településenként felsorolt nevével

A szolymai emlékpark siratófalának központi része a 2010. évi novemberi megemlékezést követően magyar, német és ukrán zászlókkal

Cseljabinszktől ÉNY-ra, Kistim közelében, a 180-as számú hadifogolytábor magyar halottainak a síremléke a magyar konzulátus koszorúival

Nyizsnyij Tagil mellett Rudnyik, a 153-as számú hadifogolytábor 1-es és 3-as részlegének magyar, német és olasz halottainak emlékére létesített sírkert. A kettős kereszt a magyar, a háttérben lévő sziklatömb az olasz halottak emlékműve

Rudnyik San Donato településrészében, a 2929-es hadifogolykórház temetőjének a helyén létesített közös német–magyar–japán hadifogoly sírkert magyar emlékműve

Jekatyerinburgtól (a szovjet időszakbeli neve: Szverdlovszk) DNy-ra, Melzavod Isztok közelében egy nyírfaliget közepén a 314-es láger halottainak temetőjén létesített kegyeleti hely

A 1801-es internálótábor és a 314-es hadifogolytábor Leninszkojén működött részlegeiben meghalt magyarok – köztük több nő – síremléke

Jekatyerinburgtól 25 kilométerre DK-re, Aramilnál egy fenyőerdő szélén a 314-es láger 7-es részlegének magyar halottaira egy 5 tonnás gránitkő emlékeztet

Baskíria fővárosában, Ufa ÉK-i részében, Lopatynóban a 319-es számú hadifogolytábor több részlegének a temetőjénél felállított kettős kereszt emlékműnél fejezik ki kegyeletüket, emlékeznek elhunyt honfitársainkra a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre 2012. évi emlék- és kutató útjának a résztvevői

A bajai hadifogolytáborban elhunytak emlékére 1949. június 1-jén emelt emlékmű, háttérben az utászlakatanyával, az egykori hadifogolytábor fő részlegével

A gödöllői hadifogolytáborban szenvedett magyar és német foglyok emlékére 1993-ban felavatott emléktábla a Szent István Egyetem főépületének udvarán, a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének a megemlékezésekor, 2003-ban

Emléktábla-avatás 2003. október 23-án, Kiskunfélegyházán a Petőfi Sándor Gépészeti Szakközépiskolánál. Cseh József a kiskunfélegyházi láger egykori lakója emlékezik vissza ottani élményeire. (Első sor, balról a 3. Zsivótzky Gyula olimpiai bajnok, az Alma Mater Társaság elnöke)

*Felsőzsolca, 2010. április 17. – az emléktábla avatása
(A képen balról jobbra: dr. Bognár Zalán, Zsiros Sándor, Csöbör Katalin)*

*A ceglédi ünnepélyes emléktábla-avató 2012. november 25-én.
(A képen balról jobbra: dr. Jójárt György, Károly Tamás, dr. Bognár Zalán, Hánka Levente, dr. Beer Miklós és Péter Zoltán)*

Magyar hadifoglyokat Magyarországon azonban nemcsak fogolytáborokból engedtek szabadon, hanem különböző kórházakból is. Így például Cegléden a hadifogolykórházból és a 103. számú vöröskeresztes kórházból, vagy a celldömölki kórházból, de előfordult, hogy szovjet katonai kórházból, mint a már említett veszprémi szovjet katonai kórházból.

A szabadon bocsátott foglyokat – fogolytábortól és időszaktól függően – 0-2 napi hideg étellel látták el. Az európai háború befejezéséig legtöbbször mindenféle étel nélkül, sokszor semmiféle magyar hatóságnak át nem adva, csak úgy – *Cseffalvay* idézve – szélnek eresztették a foglyokat. Míg 1945 májusától ez már kevésbé fordult elő, és a foglyokat általában már étellel látták el.

A szovjet hatóságok elbocsátáskor csak olyan igazolást adtak, hogy a szabadon bocsátott a „tartózkodási helyéig el nem fogható”.²⁰⁵

Ahogy az előzőekben leírtakból kiderül, a szabadon bocsátások július végétől kezdtek nagyobb méreteket ölteni. Ennek az oka a Magyar Távirati Iroda július 28-ai jelentésében rejlik: „Illetékes helyről közlik, hogy a szovjet hadsereg hadifogolytáboraiából ez év július 21-éig 20 124 magyar hadifoglyot bocsátottak szabadon. A szabadon bocsátott hadifoglyok egy része a magasabb, illetve az egészen fiatal korosztályokból, valamint a betegek közül áll, más része olyanokból, akik mint polgári személyek kerültek a Vörös Hadsereg fogságába. [...] A Vörös Hadsereg vezetői most lehetővé tették, hogy mindazok, akikről megbizonyosodott, hogy 1941 óta nem teljesítettek katonai szolgálatot, kiszabaduljanak a fogságból és visszatérjenek hozzátartozóikhoz.”²⁰⁶ Sajnos, a jelentés nem nevezi néven az „illetékes hely”-et.

Adódik a kérdés, hogy a fegyverszüneti egyezmény megkötése és augusztus 22-e között a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból vajon hányan szabadultak?

A Magyar Távirati Iroda közlése szerint „a szovjet hadsereg hadifogolytáboraiából” – tehát nem a Szovjetunióból, hanem a különböző frontparancsnokságok hadifogolytáboraiából – 1945. július 21-éig 20 124 magyar hadifoglyot bocsátottak szabadon. Sajnos, a jelentésben – mint

ahogy a szovjet közléseknél általában – kerültek a konkrét, azonosítható meghatározásokat. Ugyanis nem a magyarországi hadifogolytáborokról van itt szó, és nemcsak a 2., 3. és a 4. Ukrán Front hátországi parancsnokságainak a táborairól, hanem ebbe beleszámítanak a Lengyelország, Csehszlovákia, Németország stb. területén lévő hadifogolytáborok is. Azonban ez a létszámadat még így sem korrekt. Hiszen, csak a Magyarországon felállított két gyaloghadosztály valamint a honvédségnek közvetlenül a fogolytáborokból, műszaki alakulatok létesítésére átadott hadifoglyok létszáma ennél több, 20 356 fő volt. Sőt, ehhez még hozzáadódik a szovjet ikeralakulatokba szervezett 8116 főből végül a Magyar Honvédségnek június első felében átadott 5472 fő, és hozzáadódik az ezekből az alakulatokból a különböző kórházaknak átadott, majd onnan szabadult hadifoglyok is. És akkor még hol vannak azok, akiket egészségügyi okokból vagy koruk, vagy civil voltuk miatt engedtek szabadon. A 20 124 fő feltehetően az utóbbiakra vonatkozik, legalábbis az eddig feltárt dokumentumok erre engednek következtetni. Tehát azokra vonatkozik, akiket nem a Magyar Honvédség alakulataiba, illetve számára adtak át, hanem vagy a Magyar Állam egyéb képviselőinek (a Belügyminisztérium közegeinek, a helyi közigazgatási szervek képviselőinek, esetleg a honvédség képviselőinek, vagy mindháromnak) a civil életbe való visszatérésre vagy egyszerűen csak szélnek eresztették őket.

Július 21-e és augusztus 22-e között, főként július harmadik harmadában ugrásszerűen megnőtt a magyarországi hadifogolytáborokból elbocsátottak száma. Csak a július végi szabadon bocsátásokról töredékesen meglévő, és létszámadatokat is közlő dokumentumok több mint 20 ezer fogoly elengedéséről tudósítanak. Azonban mindezeket túl ismereteink vannak további elbocsátásokról is, immár létszámadatok nélkül. Több alkalommal engedtek szabadon foglyokat a szegedi, a soproni, a sorokpolányi, a székesfehérvári táborokból, míg más táborok esetében, mint például a bajai, a budapesti, az intapusztai fogolytábor – bár dokumentumokat eddig erre vonatkozóan nem találtam, mégis –, okkal feltételezhető, hogy ezekben is hasonló arányú elbocsátások történtek. A meglévő adatokat összegezve és a folyamatokat figyelembe véve a július végétől augusztus 22-éig terjedő időszakban további 30–40 ezer foglyot bocsátottak szabadon a magyarországi hadifogolytáborokból.

²⁰⁵ HLI HM 29.497/eln. – 1945., csatolva a 28.936/eln. – 1945-höz.

²⁰⁶ Magyar Távirati Iroda. Politikai rész. Budapest, 1945. [OSZK FM3/] Részében idézi a Világ 1945. július 29-ei száma a 3. oldalon.

SZABADULÁS AZ AUGUSZTUSI SZOVJET KORMÁNYHATÁROZAT ALAPJÁN, A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK ÁLTALÁNOS FELSZÁMOLÁSÁVAL EGYIDEJŰLEG

A magyarországi gyűjtőtáborokból való szabadulás utolsó, tömeges lehetősége az augusztusi szovjet kormányhatározat következtében, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok felszámolásával összefüggésben következett el. Az európai háború befejezése után 3 hónappal ugyanis, az ősz, a rosszabbodó időjárás és az ezzel együtt rosszabbodó szállítási körülmények közeledtével és nem utolsósorban a Szovjetunió által elfoglalt, illetve hatalmi érdekszférájában lévő államokban élesedő politikai harcra, valamint az egyes államokban közeledő választásokra való tekintettel kezdték el – a még fogolytáborokban lévők egy részének a szabadon bocsátásával egybekötve – a hadifogoly-gyűjtőtáborok felszámolását.

1945. augusztus 22-én *Vorosiľov* marsall, a magyarországi SZEB elnöke „hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadon bocsátják”, valamint hogy „a hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét”.²⁰⁷ Ez volt a szovjet vezetés részéről az első hivatalos közlés a hadifogolykérdés rendezésére vonatkozólag. Annak ellenére, hogy a hadifoglyokra vonatkozóan, a Genfben 1929. július 27-én kelt és Magyarországon az 1936. XXX. törvénycikkkel becikkelyezett nemzetközi egyezmény 75. cikke kimondta: „Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe elvileg a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket belevenni.”²⁰⁸ Amennyiben mégsem kerülnének bele ezen megállapodások a fegyverszüneti egyezménybe, akkor a felek tartoznak „erre vonatkozólag minél előbb érintkezésbe lépni egymással”. Mindezek ellenére az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt és az 1945. V. törvénycikkkel törvényerőre emelkedett fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozólag semmiféle rendelkezést nem tartalmazott.

²⁰⁷ Népszava, 1945. augusztus 23.

²⁰⁸ Magyar Törvénytár. Budapest, 1937., 373. o.

Ezért volt olyan nagy hatással a magyar közvéleményre, és a politikai vezetésre is ez a kijelentés, melynek alapján úgy vélték, hogy a hadifogolykérdés megoldódott. Azaz hogy a magyar hadifoglyok Szovjetunióba történő kiszállítása befejeződik, és hogy a Németország és Ausztria szovjet megszállási zónájában valamint a Magyarországon lévő hadifogolytáborok fokozatos felszámolásával a magyar hadifoglyokat folyamatosan szabadon bocsátják. Mindez sajnos nem így történt, de akkor ezt még nem tudták.

Vorosiľov kijelentése *Sztálin* 1945 augusztus elején adott utasításán alapult, amelyet *Visinszkij*, a Szovjetunó helyettes külügyi népbiztosa 12-én vett kézhez. Ezt *Visinszkij* augusztus 16-án táviratban közölte *Vorosiľov*-val kormányhatározatként, miszerint a Szovjetunióban és a volt frontterületeken őrzött hadifoglyok közül „összesen 708 000 főnyi – közöttük 150 000 magyar – közkatonára és altiszti állományú hadifoglyot” szabadon bocsátanak. A kormányhatározatként érkező utasítást október 15-éig kellett végrehajtani.²⁰⁹

A kormányhatározat végrehajtására az illetékes szovjet hatóságok Budapestre hívták a hadifogoly-gyűjtőtáborok parancsnokait „bizalmas” központi eligazításra, amelyen valószínűleg a különböző fogolytáborokból elbocsátandó személyek táboronkénti létszámát határozták meg.²¹⁰ Így augusztus közepétől megindult a gyűjtőtáborok felszámolása. Ilyenkor a visszamaradt betegeket, öregeket, illetve a tábor működtetésében részt vevők közül egyeseket a tábor megszüntetésével együtt szabadon bocsátottak, ami egy-egy alkalommal a propagandisztikus célok miatt nagy ünnepség keretében, újságírók jelenlétében zajlott le.

„6000 hadifogoly tér haza Székesfehérvárról, 3000 Bajáról és 3500 Szegedről”, írta a Magyar Kommunista Párt központi lapja, a *Szabad Nép* augusztus 23-ai számában.²¹¹ A *Szabad Nép*nek a székesfehérvári hadifogolytáborra vonatkozó állítását a táborparancsnok helyettesének *Cséffal-*

²⁰⁹ Visinszkijnek, a Szovjetunió helyettes külügyi népbiztosának távirata K. J. Vorosiľovhoz, a Szovjetunió marsalljához, a magyarországi SZEB elnökéhez. In: Magyar-szovjet kapcsolatok, 1945–1948. Dokumentumok. Kiadja a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, h. n., é. n., 101. o.

²¹⁰ HLI HM 35.315/el. – 1945.

²¹¹ Ugyanezt a hírt közölte a Dunántúli Szabad Nép, a Magyar Kommunista Párt észak-dunántúli lapja is augusztus 24-ei számának a címlapján.

vayval közölt állítása is megerősítette, amely szerint a székesfehérvári hadifoglytáborból is augusztus 22–31-e között mintegy 6000 foglyot engednek szabadon. Az első csoportot – a tervezet szerint – 22-én délelőtt 11 órakor adták át.²¹² Végül a székesfehérvári táborból augusztus 22–28-a között a honvédség képviselője 6100 hadifoglyot vett át és szerelt le.²¹³

A *Szabad Népek* a bajai foglytáborral kapcsolatos értesülései már részlegesen minősülnek a polgármester értesüléseihez képest, amelyeket *Kozmov* őrnagy, a helyi SZEB képviselője is megerősített. Ugyanis a bajai foglytáborból augusztus 20–30-a között, a tervezet szerint körülbelül 6000 főt engednek szabadon napi 500–500 fős csoportokban, akik közül mintegy 2000 fő lesz a bolgárok által odaszállított hadifogoly.²¹⁴ A két forrás autentikusságát és az augusztusi szabadon bocsátások folyamatát figyelembe véve, minden valószínűség szerint Bajáról mintegy 6000 hadifoglyot bocsátottak szabadon.

A szegedi táborból is ezresével engedték el a foglyokat. Augusztus 30-áig Szegeden a honvédség 16 000 hadifoglyot vett át.²¹⁵ Sajnos, *Cséffalvay* jelentéséből az nem derül ki, de valószínűsíthető, hogy ebben a számban már benne van a Szovjetunióból és Romániából érkezett néhány szállítmány is. Az itteni hadifoglytáborból augusztus végén legalább 6000 foglyot szabadon engedtek, akik közül 2800 főt 30-án, míg a többit 25-, 27-, 28- és 29-én.²¹⁶ Szegedről, a repülőtéri hadifoglytáborból még 1945. szeptember 1-jén, 2-, 3-, 5-, 9-, 10-én is történtek elbocsátások.²¹⁷

A ceglédi foglytáborból augusztus 26-án 118 beteget, rokkantat vagy 50 év feletti foglyot engedtek el, akiket a honvédség képviselője vett át. Az átvettek, valamennyien, valamelyik magyarországi gyűjtőtáborból kerültek ide, és tiszt nem volt közöttük, akárcsak az augusztus 13-ai átvételnél.²¹⁸ A foglyátadáson részt vett a polgármester-helyettes is. *Szigethy* az átvételnél a HM nevében köszöntötte, a szükséges ismeretekkel és a

leszerelési okmányokkal ellátta a szabadon bocsátottakat. A MÁV a szabadultak számára rendelkezésre bocsátott két vasúti kocsit, amelyen – a zömmel budapesti foglyokat – Budapest felé útnak indították. A foglytábor-parancsnok a visszacsatolt területbelieket – ha azok magyar anyanyelvűek – az illető kívánságára kiengedte. Ilyenek közül, eddig összesen 245 főt vett át a bevonulási központ-parancsnok.²¹⁹ Szeptember 9-én a ceglédi foglytáborból, a huszárlaktanyából 40 főt engedtek szabadon, s ezek után már csak németek maradtak ott.²²⁰

A sopronhórpácsi foglytáborból augusztus végi felszámolásakor mintegy 1500 embert engedtek szabadon.²²¹ A hajmáskéri táborból is augusztus 22-e után az ott lévő, nem tiszti állományú 300 főnyi magyar állampolgárt kiadták.²²²

A szabadon bocsátottak azonban 1945. október végéig – a különböző műszaki alakulatokba és az új Magyar Honvédségbe felvetteken kívül valamint egy-két kivételtől eltekintve – többnyire csak polgári személyek vagy legénységi állományúak voltak. *Cséffalvay* István őrnagy augusztus 31-ei jelentésében külön kitért a tisztek ügyére: „Az Oroszországból az első szállítmányokkal érkezett tiszteket rendesen szabadon bocsátották, de azután ezek kiengedését beszüntették, sőt a visszahozottakat is benn tartották. Sorsuk még nincs tisztázva, központi intézkedés erre nem világos.”²²³ Szeptember 7-én még mindig nem oldódott meg a tisztek ügye. A szegedi táborban már csak kevés fogly volt, azok is főleg németek, de volt közöttük 107 magyar tiszt is, akiket nem engedtek szabadon. Azonban közülük 14 főt, mint beteget időközben átvittek a ceglédi hadifoglykórházba.²²⁴ Külön, nagyobb (80 fős) tiszti kontingenst először 1945. október 30-án engedtek szabadon ünnepélyes keretek között a hajmáskéri táborból. Őket nemcsak a magyarországi, hanem a szovjetunióbeli és a romániai táborokból válogatták ki és koncentrálták a hajmáskéri tábor-

²¹² HLI HM 35.315/eln. – 1945.

²¹³ HLI HM 36.304/eln. – 1945.

²¹⁴ HLI HM 35.315/eln. – 1945.

²¹⁵ HLI HM 36.311/eln. – 1945.

²¹⁶ HLI HM 36.304/eln. – 1945.; HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszepesi 112. honvéd kiegészítő...

²¹⁷ HLI MN Tsz 20. doboz, Kiszepesi 112. honvéd kiegészítő...

²¹⁸ HLI HM 35.315/eln. – 1945. és HM 36.311/eln. – 1945.

²¹⁹ HLI HM 36.311/eln. – 1945.

²²⁰ HLI HM 37.427/eln. – 1945.

²²¹ Interjú Kovács Zsigmond volt katona hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

²²² HLI HM 35.315/eln. – 1945.

²²³ HLI HM 36.311/eln. – 1945.

²²⁴ HLI HM 37.427/eln. – 1945.

ba. Lényeges itt még megjegyezni, hogy a szabadon bocsátott tisztek túlnyomó többsége tartalékos állományú volt.²²⁵

Ugyanakkor a szabadon bocsátások idején – mint ahogy arról az előzőekben már szóltam – tovább folyt a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból a foglyok elszállítása is, ami nem kapott publicitást. *Cséffalvay István* szerint csak augusztus első 2–3 hetében körülbelül 60 000 embert szállítottak keletre, akik közül mintegy 5000 lehetett a tisztek és a tiszthelyettesek száma.²²⁶

A szabadon bocsátásoknál komoly problémaként jelentkezett az állampolgárság kérdése. Ugyanis ha valaki nem a fegyverszüneti egyezmény alapján meghatározott, tehát a trianoni Magyarország területén bírt illetékességgel – még ha magyar anyanyelvű is volt –, akkor őket Magyarországon (néhány kivételtől eltekintve) nem bocsátották szabadon, hanem tovább szállították a Szovjetunió felé, és legtöbbször ott is kötöttek ki. Ahelyett, hogy úgy jártak volna el, hogyha például valaki a második bécsi döntéssel visszacsatolt észak-erdélyi területen bírt illetékességgel, akkor őt a hadifogságból történő elengedéskor a győztesek által meghatározott fennhatóságnak, vagyis jelen esetben a román hatóságoknak adták volna át. De nem így történt. Hiszen ott és akkor ki tudhatta és egyáltalán kit érdekelt – az illető foglyon kívül –, hogy őt már Magyarországon a szabadon bocsátandók közé kiemelték.

Ennél is komolyabb problémát okozott az elcsatolt területeken születettek, de az I. világháború után a trianoni Magyarországra menekült és itt magyar állampolgárságot nyertek ügye, mivel „a szovjet hatóságok az állampolgárság megállapításánál (több táborban) azt veszik, hogy ki, hol született, így könnyen megesik, hogy magyar állampolgárt idegennek számítanak”, derül ki *Cséffalvay* 18. számú helyzetjelentéséből.²²⁷

Hosszú lenne felsorolni – a legkülönbözőbb forráscsoportokból eredő, a szabadulásokról szóló híradásokat, jelentéseket, visszaemlékezéseket és egyéb dokumentumokat. A felsorolt példákban is jól látszik, hogy a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból már a fegyverszünet megkötése után néhány nappal elkezdődött a betegek, rokkantak, fiatalabbak, az

öreges és a civil deportáltak, illetve az internáltak egy részének a különböző időközönkénti folyamatos szabadon bocsátása.

A szabadon bocsátások két alkalommal vettek nagyobb lendületet. Az egyik a július végi időszak, ami a már említett MTI-jelentés után következett be, a másik a *Vorosilov* marsall augusztus 22-ei bejelentését követő időszak. A szabadon bocsátásoknál jelentkező fellendülést jól jelzi, hogy míg a korábbi időszakban egy-egy szabadon bocsátási alkalommal kezdetben csak száz, majd később néhány száz embert engedtek szabadon, addig az utóbbi két szabadon bocsátási hullám időszakában az egy-egy alkalommal szabadon bocsátottak száma már ezres nagyságrendű.

Összegezve a rendelkezésre álló adatokat, megállapítható, hogy *Vorosilov* marsall augusztus 22-ei kijelentését követően, illetve az azzal összefüggő táborfelszámolások alkalmával mintegy 40–50 ezer fogoly szabadult a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból.

Azonban elképzelhetőnek tartjuk, hogy – mivel a kormányhatározat augusztus eleji – már augusztus 22-e előtt is történtek elbocsátások a magyarországi táborokból a kormányhatározat következtében, hiszen a végrehajtás nem *Vorosilov* feladata volt, hanem az NKVD, a Közlekedésügyi és a Honvédelmi Népbiztosságé. Ezért lehetséges, hogy az augusztus 22-e előtti elbocsátásoknál is akár 10–15 ezer hadifoglyot a kormányhatározat következtében engedtek szabadon a magyarországi fogolytáborokból. Mindez persze az elbocsátottak összlétszámán nem változtat, csak az azon belüli arányokon. Tehát a kormányhatározat alapján elbocsátandó 150 ezer magyar hadifogolyból 40–65 ezer fő között valószínűsíthető a magyarországi hadifogolytáborokból elbocsátottak száma, míg a fennmaradó 85–110 ezer fő szovjetunióbeli, romániai, ausztriai, németországi, lengyelországi és csehszlovákiai táborokból lett szabadon bocsátva.

²²⁵ HLI HM 41.780/el. – 1945.

²²⁶ HLI HM 35.315/el. – 1945.

²²⁷ HLI HM 36.304/el. – 1945.

A hadifogoly-gyűjtőtáborokból való szabadulás ritkább formája a szökés volt, amelynek megakadályozására a jól bevált hamis propagandát is bevetették. Erre így emlékszik az egyik egykori hadifogoly: „A régebben ott lévő katonatársaink elmondták, hogy naponta egyszer adnak valami ócska élelmet és naponta összeállítanak kétezres csoportot. Azt híresztelik, hogy viszik őket Győrbe, mert ott kapják meg az igazolásokat és azután mindenkit hazaengednek. [...] Négy napot töltöttünk a [mosonmagyaróvári – B. Z.] táborban. Mindennap elment egy kétezres transzport. Másnap azok közül az emberek közül 3 vagy 4 ember visszajött a tábor felé. Bekiabáltak a táborba: Ne féljétek, ti is mentek haza, minket is tegnap vittek el és itt az igazolás, már mehetünk haza. A régebbi foglyok figyelmeztettek bennünket: Ne higgyétek el, ezek meg vannak fizetve, mert mindig ezek jönnek vissza azért, hogy ne kíséreljék meg a többiek a szökést.”²²⁸

A propaganda, és a szigorú őrizet ellenére is többen megpróbálták megszökni a borzalmas körülmények közül. „Szökések és szökési kísérletek elég sűrűn fordulnak elő”, írta korabeli jelentésében a bajai táborról *Baranyi Károly* hadigondozó tiszt.²²⁹ Ezt erősíti meg *Kadosa Árpád* is, mint írja, január hónapban 60 honvéd és 13 tiszt szökött meg a városba munkára kivittek közül. De a kerítésen keresztül is sokan próbálkoztak szökéssel éjszakánként, amiért is a kerítés mentén – mint már írtuk – harmincméterenként villanyégőket szereltek fel.²³⁰ S nemcsak a bajai táborból próbáltak többen is megszökni, hanem általában a hadifogoly-gyűjtőtáborokból. A gödöllői táborból is sűrűn próbáltak megszökni, főként a ködös éjszakákon, írja *dr. Varga Zoltán*.²³¹ *Hrdlicska István* ugyanebben a táborban ugyanezen eseményekről ekképpen ír: „Éjjel sem volt nyugtunk, mert állandóan kizavartak az udvarra minket botokkal, hogy ötösével álljunk sorba, mert megszámlálás következik, ez így volt minden éjjel, sőt volt, hogy több esetben is. Másnap tudtuk meg, hogy miért történt ez

a számlálás, mert többektől hallottuk, hogy éjjel sok fogoly kísérelte meg a szökést, dacára annak, hogy dupla sor szögesdróttal volt kerítve a tábor területe. Saját szemmel is láttam, akiket agyonlődöztek, mert nem sikerült a szökésük.”²³²

Eredményes szökés leggyakrabban a fogolytáborom kívül történt, főként a munkára kimenők között, azonban a fogolytársak együttműködése nélkül ez sem ment. *Balog József* is így járt, amint az írásából kiderül: „Az egyik nap ebéd után sírt ástunk az országút közelében. A tífős brigádban nyolc német és két magyar volt. Az öreg őr elaludt, Tisza Pistával le akartunk lépni, de a többiek nem engedtek (harmadik szökési kísérlet).”²³³ Éppen a sűrűn előforduló szökések miatt és azok megakadályozására a szovjetek a külső munkákra a magyarokkal együtt egyre inkább németeket vagy más külhonosokat is vittek ki, később pedig már szinte csak idegen honosakat.

A sikeres szökéshez szerencse is kellett. *Cs. Nagy Mihály* az intapusztai fogolytáborból próbált megszökni, de mire tervét végrehajthatta volna, továbbszállították. Így emlékszik erre: „Szökést terveztem. Megtudtam, hogy naponta Budapestre jár egy tehergépkocsi élelemért és rakodómunkásnak négy foglyot visznek. A foglyok őrzését egy fegyveres őr látja el. Budapesten – az élelem rakodása közben – az őr rendszeresen, hosszabb időre otthagyja a foglyokat, rájuk parancsolva, hogy el ne menjenek, mert nem kapnak dokumentumot, amivel hazamehetnek. Eddig mindenki vissza is jött. Elhatároztam, hogy megpróbálok bekerülni az élelemszállítókhöz rakodómunkásnak, és ha az őr elmegy, én megszökök. A tolmács jelölte ki a foglyok közül a rakodókat. A 8. napon sikerült megegyeznem a tolmáccsal, hogy három nap múlva (11-én) én leszek az egyik rakodómunkás. Sajnos, a tizedik napon történtek keresztülhúzták a számításom, a tervemet.”²³⁴

A hajmáskéri fogolytáborból június közepén két tiszthelyettes szökött meg, aki valószínűleg a táborban valamiféle pozícióval rendelkezett. Ez abból derül ki, hogy a szovjet táborparancsnok – a tábort éppen akkor meglátogató – *Cséffalvay István* őrnaggyal közölte a két tiszthelyettes nevét

²²⁸ VHBSZ 238. – 1992. Iván István visszaemlékezése 8. o.

²²⁹ HLI HM 38.001/eln. – 1945.

²³⁰ Kadosa Árpád: Viszontlátásra, hadnagy úr! Budapest, 2001., 22. o.

²³¹ VHBSZ 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán vie. 1. o.

²³² VHBSZ 331. – 1992. Hrdlicska István vie. 2. o.

²³³ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 11. o.

²³⁴ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 2. o.

és címét, egyúttal „kérte” az őrnagyot, hogy „minden körülmények között” a rendőrség vagy a katonapolitikai osztály útján tartóztassák le a szökevényeket és szolgáltatassák ki neki, „mert emiatt nekik nagy kellemetlenségük lehet”. A parancsnok egyúttal utalt arra, hogy a további szabadon bocsátások feltétele a táborból elszökött két tiszthelyettes mielőbbi visszatérése a fogolytáborba.²³⁵

A székesfehérvári hadifogolytáborban őrzött egyik magyar főhadnagy – a tábor belső parancsnokságát ellátó századossal együtt – oly mértékben élvezte a szovjet táborparancsnokság bizalmát, hogy a városban szabadon járhatott, sőt sokszor kimaradási engedélyt is kapott. Míg egyszer, július 24-éről 25-ére virradólag a magyar táborparancsnok székesfehérvári lakásáról „– ahol több táborbeli orosz tiszttel együtt éjjel mulatott – megszökött.” Ezek után a táborban „igen erős szigorítást” vezettek be, s a táborparancsnok kijelentette, hogy a főhadnagy helyett az első magyar tisztet tartóztatja le.²³⁶

Voltak egészen különleges szökések is, akár nappal is, ahol minden adott volt egy sikeres szökéshez: szerencse, ügyesség, jó terv, kellő információval való rendelkezés és a fogolytársak együttműködése. A székesfehérvári laktanyából következőképpen sikerült megszöknie egy cirkuszi akrobatának. A férfi kb. 15 méterről nekifutott a két és fél méter magas laktanyafalnak, majd a lendülettől 2–3-at lépett függőlegesen a falon felfelé. Elkapta a felső téglapárkányt, és már fel is jutott a fal tetejére. „A szögesdróton egy szaltóval átugrott és eltűnt lenn a járdán. Kb. félperces csend után felugatott egy géppisztoly kívülről, és megereszett vagy három sorozatot.” Ennyi idő azonban elegendő volt az akrobatának, hogy eltűnjön az őrtől távolabbi keresztutcában, s a géppisztolyosorozat csak az épületek falában tett kárt. Az őr csak a leugrás dobbanását hallotta meg, és mire megfordult és előkapta a fegyverét és tüzelni kezdett, eltelt fél perc. Az akrobata ugyanis az emeleti társaival megbeszélte, hogy figyeljék a kinti őrt, és amikor az a le-föl sétálásban távolodóban éppen félúton van, akkor adjanak jelt neki.²³⁷

²³⁵ HLI HM 29.479/el. – 1945.

²³⁶ HLI HM 33.428/el. – 1945.

²³⁷ Veress József: Rabszolgák voltunk... Mátészalka, 1997., 12. o.

A szökések száma főként július végén szaporodott meg, mivel fokozódott az elszállítások üteme, és aki 1-es vagy 2-es egészségügyi osztályzatot kapott, nem számíthatott szabadon bocsátásra, csak a Szovjetunióba történő elszállításra.²³⁸

Bár általában egy-egy szökési kísérlet alkalmával csak néhány főnek sikerült megszöknie, mégis 50–100 fős csoportok szökésére is volt példa. A peresztegi²³⁹ tábor udvarán például kibontották a csatornanyílást, és 70 fő kísérelte meg a szökést, akik közül két főt lelőttek. A többi 68 főnek sikerült megszöknie.²⁴⁰ A debreceni Pavilon laktanyabeli fogolytáborból is több fogolynak a szennyvízelvezető csatornán keresztül sikerült megszöknie.²⁴¹ A sikeres szökések után a hiányzó fogolymennyiséget a környező lakosság köréből pótolták. Hiszen az őrzők számára a legfontosabb alapszabály volt, hogy a létszámnak egyeznie kell. Ha azonban a szökött foglyoknak a táborban volt valamilyen funkciója – aminek általában a szökési lehetőségét is köszönhatték –, akkor rendkívül nehezen boldogulhattak a későbbiekben, mivel a nevüket és lakcímüket a táborban felírták, és ilyenkor az NKVD, hogy tekintélyét megőrizze, hajszát indított ellenük, amelyhez sajnos a magyar hatóságok is segítséget nyújtottak. Jól nyomon követhető mindez Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának a – már korábban említett – körlevelében, amelyet „Valamennyi Polgármester Úrnak és Főszolgabíró Uraknak!” írt 1945. április 7-én. Az 1872 CZG számú, szolnoki „helyőrségi fogolytábor” parancsnokának az „értesítése” szerint 9 fő szökött meg a fogolytáborból. Közülük hétnek a nemzetisége fel van tüntetve. A hétből csak kettő magyar, a többi szerb, szlovák, ruszin vagy román. A már korábban, „A táborok belső rendje” című alfejezetben kifejtettek alapján ezek a foglyok is minden valószínűség szerint a fogolytáboron belül különleges helyzetben voltak, policájok, konyhások vagy egyéb belső szolgálatot ellátók lehettek, ezért adódott lehetőségük a szökésre. További két fontos dolgot dokumentál a névlista. Első látásra meglepőnek tűnhet, hogy egy *Molnár József* nevű „gyalogosnak” hogyan lehet a nemzetisége román? Több mint valószínű, hogy a várható – s a leírtak alapján úgy tűnik, hogy be is kö-

²³⁸ HLI HM 33.789/el. – 1945.

²³⁹ Ma Sopronpereszteg.

²⁴⁰ HLI HM 33.789/el. – 1945.

²⁴¹ Interjú özv. Kéký Gyulánéval. In: Szebeni Ilona: Merre van a...19. o.

vetkezett – jobb bánásmód miatt mondta magát a romániai illetőségű, magyar nevű és minden bizonnyal magyar nemzetiségű személy magát román nemzetiségűnek. A másik, amit már említettem a táborlakók összetételével foglalkozó fejezetben, hogy egy nő is található a szökött hadifoglyok között. Végül így zárul a körlevél: „Felkérem, hogy amennyiben fentiek hatósága területén tartózkodnának, őket fogassa el és szállítsa el őket a fent megnevezett fogolytáborba.”²⁴²

A magyar hatóságok, elsősorban a rendőrség és a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya az általuk elfogott szökevényeket vagy kiadták az NKVD-nek, vagy pedig az egyik vagy a másik „szovjet katonai hatóságok utasítászerű kívánságára járt el és lefolytatta a rögtönítélő eljárást”, amely az adott esetben golyó általi halált jelentett, mint ahogy erről már említést tettem a 3. vasútépítő dandárnál.²⁴³

Akiket szökésen kaptak, azokat többnyire lelőtték, mint hogy erre vonatkozóan számos forrás áll rendelkezésünkre. A visszaemlékezéseken túl leginkább a *Bús János–Szabó Péter* szerzőpáros által írt és szerkesztett „Béke poraikra... II.” című könyvben található adatok²⁴⁴ valamint egyes helytörténeti munkák, mint például *Zsiros Sándor*: „Felsőzsolca története” című monográfiája.²⁴⁵ Akiket nem lőttek agyon szökés közben, azokat „cudarul összeverték”.²⁴⁶

²⁴² JNSzML V. 73/b Jászberény város polgármesterének iratai 1695/1945.

²⁴³ HLI HM 22.857/eln. – 1945.

²⁴⁴ Bús János–Szabó Péter: i. m. Az elhalálozottak névlistája 403–1063. o.

²⁴⁵ Zsiros Sándor: i. m. 222., 231. o.

²⁴⁶ Kadosa Árpád: i. m. 23. o.

A SZABADULÁS EGYÉB MÓDJAI

A szabadulásnak volt egy, az előbbinél kevésbé kockázatos, de mégsem rizikómentes módja, amely szintén nem hozott tömeges szabadulásokat. Ez következőként zajlott le. A gyűjtőtáborok közelében élő egyes emberek, az ún. hadifogoly-szabadítók vagy maguk a foglyok hozzátartozói a munkára kimenő foglyokat kísérő őrparancsnokkal, illetve az őrökkel összejátszva, őket szeszes itallal – főként pálinkával – élelmiszerrel vagy egyéb értékes aranytárgyakkal rávették arra, hogy az illető személyt hagyja megszökni. Az őr, illetve az örök a hiányzó foglyot vagy foglyokat még a munkahelyen (főként pályaudvarokon vagy raktáraknál) vagy a táborba visszafelé vezető úton egy éppen arra járóval pótolták, hiszen a foglyok adatait ekkor még – egyes kivételektől eltekintve – nem vették fel, s a fogolylétszám ezzel újra az eredeti volt. A „hadifogoly-szabadítók” díja 100 000 pengő, vagy annak megfelelő élelmiszer vagy egyéb érték volt.²⁴⁷

A részeg örök visszaérkezése és rendbontása miatt a táborparancsnokok utasítására a későbbiekben csak a németeket engedték ki munkára.²⁴⁸ Sőt voltak még súlyosabb következményei is annak, hogy a szovjet katonák többnyire csak alkohol fejében voltak hajlandóak nemcsak a foglyok elengedésére, hanem bármiféle, a foglyoknak adandó engedményre. Így például a foglyok részére élelem, ruházat bejuttatásának megengedésére vagy egyszerűen a hozzátartozóknak a szögesdrót közelébe engedésére. Ugyanis előfordult, hogy emberi fogyasztásra nem alkalmas metilalkoholt adtak a szovjet katonáknak. Így történt például, hogy a hajmáskéri hadifogolytábor parancsnokságának két tisztje július elején metil-alkoholmérgezésben halt meg.²⁴⁹

Mindezek mellett a fogolytáborok környékén a hadifogolyügyre alapozva szinte üzletággá fejlődött a „hadifogoly-szabadítás”. Egyes „hadifogoly-szabadítók” – zugügyvédek, tisztviselők, volt vöröskeresztes nővérek, piaci árusok, sőt egyes helyeken parasztasszonyok – nem is tettek

²⁴⁷ HLI HM 35.328/eln. – 1945. Közreadja: Bognár Zalán: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 207. o.

²⁴⁸ HLI HM 28.936/eln. – 1945.

²⁴⁹ HLI HM 31.226/eln. – 1945.

semmit a hadifoglyok kiszabadításáért, csak a bajba jutott emberek és családok nehéz helyzetét használták ki saját anyagi hasznukra. Közülük némelyek felhajtókkal dolgoztak, s általában egész irodákat tartottak fenn, ahol az egyes táborokban lévőkről – leginkább a hozzátartozók bemondása szerint – kartoték-nyilvántartást vezettek. Lecsukni őket nemigen lehetett, mert általában szabadítási előleget nem vettek fel, csak utólag kellett díjazni őket. A fizetség általában 70–100 ezer pengő, vagy ennek megfelelő élelmiszer, ruha vagy egyéb érték volt. A legtöbbjük módszere a következő volt: a hozzájuk fordulókkal elhitették, hogy vagy magával a táborparancsnokkal, vagy egy meg nem nevezhető tiszttel állnak összeköttetésben. Valójában legtöbbször csak a táborokban lévő tolmácsokkal, policájokkal vagy írnokokkal volt kapcsolatuk, akik többnyire ruszinok voltak. Ők idejében tudatták a „hadifogoly-szabadító”-kkal, hogy mikor melyik egészségügyi kategóriában lévők lesznek szabadon engedve, sőt sok esetben ezek névsorát is eljuttatták hozzájuk. Ekkor a „kiszabadítók” a kartotékok alapján értesítették a hozzátartozókat a szabadulásról, ami természetesen be is következett. Ekkor vették fel a „kiszabadítás”-ért a fizetséget, amelynek érdekében pedig semmit sem tettek.²⁵⁰

A táborokból, illetve a fogságból szabadulás egy másik, viszonylag gyakori módozata volt, amikor – előzetes információ birtokában – a foglyok vagy nyálas váladékukkal vagy nyállal kevert szappandarabokkal bedörzsölték nemi szervüket, s őket mint nemi betegeket elengedték a fogságból.²⁵¹ Veres József következőképpen írt le egy ilyen szabadulást. „Valakinek volt egy ruszin haverja, aki a transzportok összeállításánál az orvos mellett volt tolmács. Megsúgta a barátjának, hogy nemi betegségben szenvedőket tilos kiszállítani. Amikor reájuk került a sor, vizsgálat előtt a WC-n teleköpködté gatyáját jó vastag váladékkal, úgy, hogy a nemi szervére is jutott. Az orvos csak egy pillantást vetett reá, megkérdezte a nevét és kiállított egy bumáskát (papírt), hogy nevezett »gonorrhea« nemi betegséggel fertőzött. Azonnal elbocsátandó. Egy katona kikísérte a bumáskájával együtt a kapun, jól fenéken rúgta és elzavarta.”²⁵² Azonban ez

nem mindig járt szabadulással, mert előfordult az is, hogy a nemi betegeket és a tébécéseket egyszerűen a kiválogatás után agyonlőtték.

Voltak, akik szerencsétlenségüknek köszönhették szabadulásukat. Több táborban előfordult, hogy a legyengült foglyok közül egyesek bele-szédültek a latrinában lévő fekáliába. A táborokban azokat, akik elsőként jártak ilyen szerencsétlenül, elengedték, míg a későbbieknek fenytetés vagy halál lett az osztályrészük. Egy ilyen esetet ír le *Daróczi Zoltán* is: „Az egyik délelőtt egy cigány véletlenül nyakig beleesett a latrinába. Úgy, ahogy volt, kikergették a lágerkapun. Tíz perc múlva vagy tízen ugrottak a latrinába. Mind a tízet karcserba zárták, úgy ahogy voltak – szarosan.”²⁵³

FOGSÁGBÓL FOGSÁGBA...

A fogságból való szabadulás sokaknak csak időlegesen sikeredett. Így járt *Gyalus Ferenc* is, akit sebesült katonaként vittek el Budapestről, a Vas utcai kereskedelmi iskolából kialakított szükségkórházból hadifogságba, Ceglédre. Itt a kórházban ellátták, és többedmagával egy orosz–magyar nyelvű igazolvánnyal szabadon engedték. A továbbiakat így írja le: „Elindultunk gyalog hazafelé Soltnak, igazoltattak bennünket, elvették a papírt, behajtottak bennünket egy házhoz és a pincébe becsuktak bennünket, de már voltak többen. Egy ór vigyázott ránk. Ez az idő 1945. január 26-án volt. Pár napig ott voltunk, onnét elhajtottak bennünket Tetétlenpusztára, gróf Teleki birtokára. Egy istállóba szállítottak bennünket, ahol körülbelül 11 ezer fogoly volt.”²⁵⁴

Iván István először 1945. április 8-án, Pozsonytól északnyugatra mintegy 30 km-re esett szovjet fogságba, majd elengedték. Hazafele jövet, Mosonmagyaróváron vetették ismét fogságba, és az igazolás ígéretével többedmagával a város szélén lévő laktanyához kísérték őket, ahol már

²⁵⁰ HLI HM 35.328/el. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 207. o.

²⁵¹ Csibye Mihály: i. m. 30. o.

²⁵² Veress József: Rabszolgák voltunk... Mátészalka, 1997., 12. o.

²⁵³ Daróczi Zoltán: i. m. 28. o.

²⁵⁴ VHBSZ 351. – 1992. Gyalus Ferenc vic. 2. o.

két-háromszázan vártak a motozásra, mert csak ezután mehettek be a táborba.²⁵⁵ Volt, aki fogságba vetése után 6 hétig az intapusztai gyűjtőtáborban volt, ahonnan április végén szabadon engedték. Hazafele jövet egy másik orosz alakulat ismét fogságba ejtette, s május 1-jén már Taksony állomásról, egy Szovjetunió felé tartó hadifogoly-szállítmányból adott hírt magáról.²⁵⁶

Azok sem jártak jobban, akik valamelyik hadifogoly-alakulatban dolgoztak. *Varga Frigyes* hivatásos hadnagyot 1945. június 23-án vitték el édesanyjának kapuvári lakásából a peresztegi táborba. A hadnagy január 5-én önként jelentkezett a 2. Ukrán Front kötelékébe tartozott 1. vasútépítő – akkor még – ezredbe, ahol „április hó 19-ig dolgozott példás szorgalommal a fasizmus elleni harc győzelemre jutásáért. Ekkor kiütéses tifuszban megbetegedett és mint súlyos beteg, a gyöngyösi 104. vöröskeresztes hadikórházba került. Fölgyógyulása után a kórház parancsnokságától hatheti egészségügyi szabadságot kapott, melyet édesanyjánál, Kapuvárott akart eltölteni.” Az 1. vasút- és hídépítő dandár parancsnoka személyesen kérte beosztottja kiszabadítását a SZEB-től.²⁵⁷

A Magyar Honvédség katonai köteleibe való felvétel által szabadultak közül is többeket a szabadságuk, eltávozásuk ideje alatt vagy éppen szolgálat közben ismét fogságba ejtettek, a náluk lévő orosz–magyar nyelvű igazolvány ellenére is, akik közül csak keveset sikerült kiszabadítani. Voltak, akiket a menetrendszerű vonaton géppisztollyal kényszerítették igazolványuk és fegyverük átadására. Orosz–magyar nyelvű igazolványaikat eltepték, majd az állomáson veszteglő hadifogoly-szerelvénybe zárták be őket.²⁵⁸ Másutt az állomásról vagy az állomás közeléből vitték hadifogságba az új Magyar Honvédség katonáit. Az esetekről a Honvédelmi Minisztériumot általában az állomásparancsnokságok vagy a kerületi parancsnokságok értesítették a vagonokból kidobott cédulák alapján.²⁵⁹

²⁵⁵ VHBSZ 238. – 1992. Iván István vic. 3. o.

²⁵⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 123.943/pol. – 1945.

²⁵⁷ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.131/7. – 1945.

²⁵⁸ HLI HM 28.763/el. – 1945. csatolva a HM 35.333/el. – 1945.-höz; HLI HM 27.981/el. – 1945.

²⁵⁹ HLI HM 34.559/el. – 1945.; HLI HM 33.437/el. – 1945.

Azonban előfordult olyan eset is, amikor a szovjet katonák nem várt ellenállásba ütköztek. A bajai 51. honvéd kiegészítő parancsnokság egyik jelentésében – amelyben több hasonló esetről számolnak be – a következők olvashatók: „Bátaszéken egy másik utász zászlóaljbeli honvédet is igazoltatásra szólítottak fel, de az géppisztolyát az orosz zászlósra irányítva az igazolványát megmutatta, de át nem adta.” Később ő értesítette a kiegészítő parancsnokságot a többi új Magyar Honvédség-beli és civil ember hadifogságba vetéséről.²⁶⁰

Hadd említsek meg itt még egy különleges esetet is! Egy hadifogoly-szállítmányból 8 fogoly megszökött. A szállítmányparancsnok, amikor a szolnoki állomáson ezt megtudta, az ott állomásozó magyar vasútépítő század 8 emberét elfogta és a szököttek helyett a szállítmányba tette. Erre a század parancsnoka eljár az állomásparancsnoknál és SZEB helyi képviselőinél, akik a szükséges lépéseket az elfogottak szabadon bocsátása érdekében megtették. A szállítmányparancsnok számára ez igen kellemetlen következményekkel járhatott, „mert este a vasútépítő század parancsnokát – aki feleségével együtt az utcán ment – megleste és katonákkal egy házba hurcoltatta, ahol úgy őt, mint feleségét súlyosan véresre verték”, derül ki *Cséffalvay* 19. számú jelentéséből.²⁶¹

A jogtalanul hadifogságba hurcolt új Magyar Honvédség-beli katonák kiszabadítására irányuló erőfeszítések ritkán jártak sikerrel. Egyrészt, mire intézkedtek a magyar hatóságok, addigra a szerelvénymár sokszor elhagyta az ország területét. Másrészt a szerelvényparancsnokok rendszert letagadták az eseteket, ha mégis – egy erőteljesebb szovjet előjáró közbenjárására – kiderült a fogolylétszám-kiegészítési trükk, akkor például a szerelvényparancsnok őrnagy az alá beosztott zászlósra hivatkozott, aki pedig egy beosztottjára, akit nem lehetett előkeríteni.²⁶²

Az átmeneti funkciókat is ellátó légerekbe – mint például a ceglédibe, a székesfehérváribá, a szegedibe – sokan kerültek olyanok, akik már többször sikeresen megszöktek, de úton hazafelé, mindig akadt egy orosz járőr vagy hadifogolykonvoj, hogy ismét fogságba kerüljenek. Így előfordult, hogy voltak olyanok is, akiket a szovjetek négyszer ejtettek fogságba.²⁶³

²⁶⁰ HLI HM 27.981/el. – 1945.

²⁶¹ HLI HM 36.311/el. – 1945.

²⁶² HLI HM 27.981/el. – 1945.

²⁶³ VHBSZ 325. – 1992 Balog József vic. 17. o.

A magyarországi hadifogolytáborokba sokan kerültek olyanok is, akik az európai háború idején vagy az után az angolszász hatalmak fogságába kerültek, majd innen elbocsátva hazafele jövet ejtették a szovjetek ismét hadifogságba őket. Közülük legtöbbször szovjet „védőkíséretben” jöttek a nyugat-magyarországi „igazolóbizottság”-okhoz, pontosabban a hadifogolylágerbe. Így került az intapusztai lágerbe a május 5-én angol hadifogságba esett győri 205. légvédelmi tüzérsztály egyik katonája is, akit felesége és három 12 év alatti gyermeke várt haza.²⁶⁴

A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBÓL SZABADULTAK SZÁMA

Sajnos, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból szabadon bocsátottak számát a pontos nyilvántartások hiánya miatt, nem lehet pontosan meghatározni.

Mindenesetre *Cséfalvay* – már említett – 14. számú helyzetjelentésében lévő két ténybeli tévedése is jól jelzi, hogy mennyire nehéz volt a hadifoglyokkal kapcsolatos pontos információszerzés. Még a magyarországi hadifogolytáborokat oly jól ismerő és azokba többször beengedett személy sem tudja pontosan a szabadon bocsátások körülményeit, a korhatárokat, a szabadon bocsátottak számát és a szabadon bocsátások idejét. Mindez következett egyrészt, a háborús időszakból adódó anarchikus állapotokból, másrészt a szovjet szervek titkolózásából.

Bár a hadifoglyok nyilvántartására és gondozására már az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor létrehozták a Honvédelmi Minisztériumon belül a Hadifogoly és Veszteségi Osztályt, azonban ennek működését számos tényező között legfőképpen a szűkös anyagi helyzet és a SZEB akadályozta. Ugyanis – amint azt már említettem – nem engedélyezte a számára nem szalonképes, „reakciós” Honvédelmi Minisztérium-

²⁶⁴ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.332/7. – 1945.

nak,²⁶⁵ hogy a hadifogolyügy kezelésére egy egységes országos kiépített-ségű szervezetet hozzon létre, mondván, hogy a hadifoglyok átvételével már a Belügyminisztérium foglalkozik.²⁶⁶ Nyilvánvalóan az utóbbi következtében a Honvédelmi Minisztérium képviselőit a hadifogoly-átadásokra sok esetben nemcsak hogy meg sem hívták, hanem még nem is tájékoztatták. Így a szabadon bocsátások alkalmával a szovjet táborparancsnokok legtöbbször csak a SZEB és a Belügyminisztérium helyi képviselőit valamint a települések önkormányzati vezetőit, polgármestereit, illetve szerveit, a Nemzeti Bizottságokat hívták meg. Több esetben is az történt, hogy a szovjet szervek a Honvédelmi Minisztérium képviselőit kizárták, illetve kihagyták a szabadon bocsátásoknál. Helyettük a helyi közigazgatási szerveknek, illetve a helyi rendőrségnek adták át a hadifoglyokat. Így történt például a bajai, a ceglédi és a székesfehérvári tábornál is. Az utóbbi esetből is kiderül, hogy nem pusztán a helyi rendőrségnek, hanem a rendőrségen belül a Politikai Rendészeti Osztály helyi képviselőinek adták át a foglyokat, akik a honvéd kiegészítő parancsnokság beosztottjának nem voltak hajlandóak az addig elbocsátottak létszámáról és személyi adatairól felvilágosítást nyújtani, adatokat szolgáltatni, mondván, hogy nekik az elbocsátottakról semmiféle nyilvántartásuk sincsen. A táborparancsnokság pedig azzal utasította el a honvédség képviselője számára ezzel kapcsolatban nyújtandó adatszolgáltatást, hogy „az adatok kiadásának az engedélyezését a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól kell kérni”.²⁶⁷

Azonban számos olyan eset is előfordult, hogy semmilyen hivatalos szervet sem értesítettek a szabadon bocsátásokról. Ilyenkor „orosz nyelvű íráson kívül, melyben csak az állt, hogy a fogoly illetőségi helyére utazik és fel nem tartóztatható, más okmányt nem adtak ki és így könnyen előfordulhatott, hogy az Ausztriából visszazárlingózó nemkívánatos vagy éppen veszedelemes elemek illetőségi helyükre visszatérve volt fog-

²⁶⁵ Hogy mennyire nem volt „szalonképes” a SZEB, illetve a vele szorosan együttműködő kommunista pártnak a Honvédelmi Minisztérium és vele együtt a „horthysta tisztikar”, jól jellemzi az MKP 1944. december 23-ai Központi Vezetőségi ülésének a határozata, amelyben a következő mondat található: „El kell szigetelni a kiscsárdák jobb szárnyát és a katonákat.” Vas Zoltán: Viszontagságos életem. Budapest, Magvető, 1980., 757. o.

²⁶⁶ HLI HM 1790/Bk. szerv. – 1945.; Békeelőkészítő csoport iratai 2. doboz, A/I. 95/6792.

²⁶⁷ HLI HM 35.385/el. – 1945.

lyoknak adták ki magukat, azt mondván, hónapokig valamely magyarországi táborban voltak, és az orosz írásukat elvesztették. Megtehették ezt, mert a táborparancsnok nyilvántartásán kívül máshol semmi nyoma nem volt és a táborparancsnok nem adott ki másolatot.²⁶⁸

Bár *Cseffalvai István Vorosilov* marsall 1945. augusztus 22-ei bejelentése után néhány nappal készített egy összefoglaló jelentést a Honvédelmi Minisztériumnak a hadifoglyok érdekében addig kifejtett tevékenységről, amelyben megkísérelte összegezni az addig (!) a magyarországi hadifogolytáborokból szabadon bocsátottak számát, de a fentiekből következő hiányos ismeretei miatt csak részleges összesítést adhatott. S hogy ezzel a honvédségen belül is tisztában voltak, kiválóan jelzi a jelentés bórítójának belsejére írt emlékeztető egyik mondata is: „A jelentésben felhozottak a szabadon bocsátottak számát illetőleg nem lehetnek megbízhatók, mert hiszen az oroszok a legtöbb esetben minden előzetes értesítés nélkül úgy engedték el az őrizetbevettüket, hogy azokat semmiféle szervnek vagy hatóságnak nem adták át.”²⁶⁹

E hosszú felvezetés után összegezzük, hogy hány magyar hadifoglyot engedtek szabadon a szovjet szervek a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból.

1.) A szovjet műszaki alakulatok ikeralakulataiként működött hadifogoly-alakulatok június eleji átvételekor a Magyar Honvédség csak 5472 főt vett át a 8116-ból. Azonban az 5472 főhöz még hozzá kell adni azokat, akik nem haltak meg és el sem szöktek, hanem valamelyik kórházban lettek elhelyezve, ahonnan felépülésük után – néhány kivételtől eltekintve – szabadon hazamehettek. Úgy gondolom, hogy nem állok messze a valóságtól, ha 7000-nél nagyobb létszámmal számolok. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a bolgár hadifogoly-gyűjtőtáborokból aknakutató alakulatokba jelentkező mintegy 400 főt csak 1945. augusztus 22-e után engedték szabadon.)

2.) A Magyar Honvédségnek – a két hadosztály és további műszaki alakulatok felállítására – a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból átadott foglyok létszáma 20 356 fő volt.

²⁶⁸ HLI HM 35.328/el. – 1945. Közreadja: Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés... Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1., 210. o.

²⁶⁹ Ua. 206. o.

3.) A magyarországi hadifogolylágerekből 1945. augusztus 22-éig – betegség, rokkantság, fiatal- vagy idősor, vagy civil voltuk miatt átadottak száma:

- a) 1945. január 20-ától július 21-éig mintegy 20 000 fő;
- b) július 21-étől augusztus 22-éig 30 000–40 000 fő.

4.) Augusztus 22-étől a magyarországi hadifogolytáborok felszámolásáig 40 000–50 000 fő.

5.) Szökéssel vagy egyéb módon szabadultak száma ezer fő körül lehet, ami a korábbi becsült adatoknál is bőven a különbözeteken belül van, tehát felesleges külön beszámítani.

Tehát összegezve, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból összesen 120 000–140 000 főt engedtek szabadon a szovjet hatóságok.

A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROKBAN ELTÖLTÖTT IDŐ

A foglyok napokat, heteket, hónapokat, esetleg több mint fél évet is eltöltöttek a magyarországi gyűjtőtáborokban, amely időszakot sokan nem élték túl. Sokan több magyarországi, esetleg ausztriai vagy más külhoni lágerbe is megjártak, mire valamelyik romániai vagy szovjetunióbeli átmeneti-elosztó tábor felé útnak indították őket.

A foglyoknak a magyarországi hadifogolytáborokban eltöltött ideje, vagyis a továbbszállítása alapvetően három tényezőtől függött.

Először is, az egészségi állapotuktól. Ugyanis az egészségesebbeket, azokat, akik az „orvosi vizsgálatokon” 1-es vagy 2-es osztályozást kaptak, különválasztották és előkészítették a vasúti továbbszállításra. Míg a legyengült, rossz egészségi állapotúakat a táborokban vagy a kórházakban hagyták. Ez adódott abból, hogy egyrészt az egészségesebbek jobban bírták az utazás embert próbáló körülményeit elviselni, másrészt pedig a Szovjetunió munkaképes emberekre volt szüksége, nem pedig betegekre.

Másodszor a foglyok informáltságától, ügyességétől. Ugyanis azok, akik a propaganda által hangoztatottakkal szemben, tisztában voltak az-
zal, hogy őket nem igazoltatni viszik egy másik táborba, hanem a Szov-
jetunióba munkára, és elég ügyesek, szemfülesek voltak, azok ilyen-olyan
módon igyekeztek a beteg – a 3-as osztályzatúak és az annál alacsonyabb
osztályzatú – foglyok közé bekerülni. Ezáltal sokan nagyon sokáig tudták
„kibekkelni” továbbszállításukat, akár 3-5 hónappal meghosszabbítva az
országban maradásukat, aminek sok hadifogoly vagy az életét köszönhet-
te, vagy a többéves szovjetunióbeli hadifogság elkerülését.

Harmadszor pedig, nem lebecsülendő tényező volt a véletlen, aminek
a táborokbeli személytelenség, nemtörődomség miatt, igen nagy jelentő-
sége volt a szállítmányokba bekerülésnél. Ez azoknak, akik az elszállítan-
dók közé valamilyen véletlen folytán bekerültek, pechként, míg azoknak,
akik ezt elkerülték, szerencseként jelentkezett.

A korabeli dokumentumok és a visszaemlékezések alapján azt lehet
mondani, hogy a foglyoknak a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok-
ban eltöltött ideje átlagosan 1–2 hónap volt. Ugyanakkor voltak, akik
csak néhány napot, míg mások 7–8,5 hónapot töltöttek el a különböző
gyűjtőtáborokban.²⁷⁰

A Kispest 112. honvéd bevonulási központ által az 1945. szeptember
1–20-a között nem tényleges viszonyba helyezett több mint kétszáz hadi-
foglyokról készített kimutatásban 75 olyan személynek az adatai olvas-
hatók, akik valamelyik magyarországi hadifogolytáborból szabadultak.
Az adatok közt szerepel a fogságba esés és a szabadulás időpontja is,
amiből már ki lehet számítani ezeknek a foglyoknak a magyarországi ha-
difogolytáborokban eltöltött idejét. Igaz, hogy a fogságba esés és a ma-
gyarországi gyűjtőtáborba kerülés között is telt el idő, de az „csak” átlá-
gosan 4–5, vagy maximum 10–12 napig tartott, illetve az Ausztria terüle-
téről érkezők esetében általában 10–20 napig, ami azonban érdemlegesen
nem befolyásolta számításainkat. Ugyanis meglepően sok időt töltöttek a
foglyok e táborokban, átlagosan 138 napot, azaz több mint 4,5 hónapot.
Közülük a legkevesebb időt, 58 napot egy április 8-án fogságba esett és
június 4-én szabadult fogoly, míg a legtöbbet, 259 napot egy 1944. de-

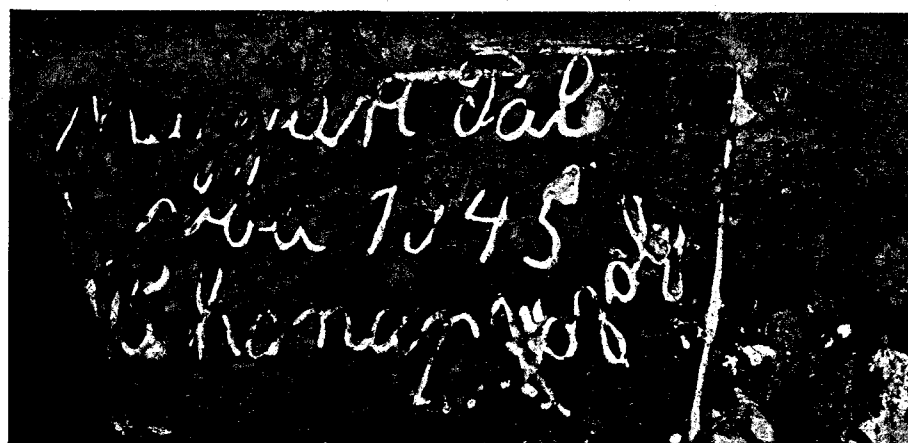
cember 5-én fogságba jutott és 1945. augusztus 20-án szabadult személy
töltötte a magyarországi hadifogolytáborokban.

Mindehhez azonban feltétlenül hozzá kell tenni, hogy ezek az esetek
nem az átlagot képviselik, mivel – amint arról már írtam – ezeket a sze-
mélyeket vagy legalábbis túlnyomó többségüket betegségük, rokkantsá-
guk vagy koruk miatt szerelték le, s ezért töltöttek ilyen sok időt a ma-
gyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokban.

²⁷⁰ HLI-MN Tsz 20. doboz, Kispesti 112. honvéd bevonulási központ kimutatása az
1945. szeptember 1–20-a között nem tényleges viszonyba helyezett hadifoglyokról.

*A felirat készítéséig hadifogságban töltött időről beszámoló egyik téglafelirat szövege:
„Kunstár Pál 1945 V. 12 hadifogoly. Lakik Kondoros Békés megye
5 hónap óta hadifogoly”*

*A felirat készítéséig hadifogságban töltött időről beszámoló másik téglafelirat szövege:
„Magyar Pál [it]t volt 13 hónap fogoly”*

IX. A FOGLYOK SZÁLLÍTÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS KISZÁLLÍTÁSUK A ROMÁNIAI ÁTMENETI, ILLETVE ELOSZTÓTÁBOROKIG

A FOGOLYTRANSZPORTOK ELŐKÉSZÍTÉSE A SZÁLLÍTÁSRA

A megtévesztés, a hitegetés folytatódik

A hadifogoly-gyűjtőtáborokban jól megtervezett és már bevált szisztéma szerint készítették elő a foglyokat a továbbszállításra, amelynek első és egyben az egyik legfontosabb lépése a foglyok megfelelő „pszichikai felkészítése” volt. Ez – a már jól bevált módszer szerint – hitegetésekkel, hamis ígérgetésekkel történt. Ezek között a legelterjedtebb az volt, hogy azért szállítják őket tovább, mert ott fogják őket igazolni és dokumenttel ellátni. Így ír erről az egyik visszaemlékező: „Április 10-én korán reggel sorakoztattak, és név szerint kiszóltottak bennünket a sorból. Egy tehergépkocsira kellett felkapaszkodni azzal, hogy visznek bennünket egy igazolóbizottsághoz, és ott dokumentumot kapunk, amellyel hazamehetünk. A tehergépkocsival Celldömölk vasútállomásra vittek bennünket, és ott bevagoníroztak. A vagon ajtaját reánk zárták, és az ablakok szögesdróttal voltak beszegelve keresztben-hosszában. Kezdett a gyanú éledni bennünk, hogy hazugság az igazolóbizottság.”¹ A másik leggyakoribb hazugság az volt, hogy Debrecenbe viszik őket átadni az új Magyar Honvédségnek. E pszichikai előkészítésre helyezett hangsúly, a megtévesztés minél eredményesebb kivitelezésének fontossága jól tükröződik *Dévényi J. Imre* visszaemlékezésében: „A szerelvény mellett láttam először az orosz parancsnokot, aki tölcser segítségével rövid beszédet intézett hozzánk.

¹ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 6. o.

Ezt tölcsér nélkül tolmácsolták. Arról volt szó, hogy szeretettel köszönt bennünket abból az alkalomból, hogy Debrecenben csatlakozhatunk a dicsőséges Vörös Hadsereghez. Itt ismertük meg a mi magyar parancsnokunkat, Kossuth Ferenc ezredes urat. Őt arra kértük, kérdezze meg az oroszótól, hogyha Debrecenbe visznek minket, minek ez a túl szigorú őrség és a szögesdróttal preparált kis ablak a marhavagon jobb felső sarkában. Az orosz tiszt azt válaszolta, hogy ennek semmi jelentősége nincs és ő tízszer is hajlandó megesküdni és tisztí becsületszavát adni, hogy nem fogjuk a magyar határt elhagyni.”²

Indulás előtti orvosi vizsgálat

A fogolytranszportok emberanyagát többféle módon és szempontból válogatták ki. Ám az összetétel kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy az egészségesebbeket vigyék a hosszú emberpróbáló útra, hiszen a Szovjetunióknak dolgozni tudó munkásokra volt szüksége, nem pedig ellátandó betegek. Vagyis az orvosi vizsgálatok nem humanitárius célból történtek. Török Pál leírása is jól tükrözi ezt: „A vizsgálatokat egy orosz orvosnő és egy magyar körzeti orvos végezte. A foglyok meztelenül sorakoztak föl. Volt köztük 16 éves levente gyerek és 50 éves népfelkelő. A magyar orvos mindenkre, a félholt, lesoványodott gyerekre, az öreg harcosra is azt mondta: alkalmas, mehet. Ezt mindazért tette, hogy jó fiú legyen és hazaengedjék. Az orvosnő megunt és a fülem hallatára ráförmedt a magyar kollégájára: Nye nada mnye szlabüh! (Gyöngék nem kellenek!)”³

Így, akik „orvosi vizsgálaton” megfeleltek, illetve az ötfokozatú skálán 1-es vagy 2-es osztályozást kaptak, azokat különválasztották, és előkészítették a vasúti továbbszállításra. Ugyanakkor az ún. orvosi vizsgálat igen csak szubjektív volt. E vizsgálatok, illetve a kiválasztás esetlegességét jól tükrözi az egykori „hadi” fogoly, *Michalik Kázmér* leírása: június közepén

² VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 37–38. o.

³ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak... 158. o.

„a szovjetek megkezdték a Szovjetunióba irányítandó menetszázadokba sorozni az embereket, most már tekintet nélkül arra, hogy civilek vagy katonák voltak-e. Ez úgy történt, hogy a szintén fogoly orvosoknak kellett kiválasztani a viszonylag egészségesebb embereket. Az egyszerűség és gyorsaság kedvéért mindegyik előtt sorban léptek el a meztelenre vetkőzött emberek, akikről az orvos szemmértékkel megállapította, hogy alkalmasak-e a hosszú útra, vagy sem, és így mindig két csoport alakult: az ún. egészségesek és a betegek. Az egészségesek mellé őrséget állítottak, a betegek pedig visszamehettek régi helyükre. Mivel erről írást nem adtak, így a betegeket a következő sorozáson újból sorozták, és gyakori volt az az eset, hogy az eddigi beteg egészségesnek minősült és bekerült a menetszázadba.”⁴

Volt, ahol hamis ígéretekkel vették rá a foglyokat arra, hogy önként jelentkezzenek továbbszállításra. Így járt *dr. Tóth Sándor* is: „A tüzérlaktanyába hurcolásunkat követően, másnap kihirdették, hogy Debrecenben megalakult a magyar demokratikus hadsereg, és aki az éhezést és fázást szabadságra akarja cserélni, másnap reggel 6 órakor sorakozzon fel a laktanya udvarán. Nagyon sok ember, köztük én is, hittünk ennek a mesének, és már korán reggel sorban álltunk, hogy elvigyenek bennünket Debrecenbe, az új hadseregbe. A magyar regulának megfelelően hármassorban – magyar tisztek vezényletével – mentünk ki a mezőn lévő üzemi vasúti vágányon álló szerelvényhez.”⁵

Esetenként az egészség mellett, sőt akár azt felülírva – bizonyosan felsőbb utasításra – egy-egy társadalmi csoportot válogattak ki továbbszállításra. Így például nemritkán előfordult, hogy a felsőbb parancs szerint tisztekből vagy különböző szakmák képviselőiből álló transzportokat alakítottak ki. Ez történt *Dévényi J. Imrével* is, akit a fogolytáborban lévő összes, közel ezer fő körüli tiszttel együtt, egészségügyi állapotukra való tekintet nélkül vagoníroztak be egy fogolyszállító szerelvénybe: „Az orosz tisztek egyre gyakrabban mustrálgattak bennünket. Ebből arra következtettünk, hogy nemsokára el fognak szállítani bennünket. Nézték ruháinkat, bakancsainkat, de az egészségi állapotunkra nem nagyon vol-

⁴ Interjú Michalik Kázmér egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

⁵ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 5. o.

tak kíváncsiak. Az egész laktanyában orvost vagy valami rendelőfélét nem láttam.”⁶ Voltak, akik szakmájuk alapján kerültek bele egy fogolyszállítmányba, mint ahogy Kiss János is: „1945. március második felében én is bekerültem egy 1500 fős magyar fogolytranszportba. Ez a transzport különböző iparos szakmákhoz értő foglyokból verbuválódott, pl. vas-, fém-, fa-, építőipari munkások, szabó, suszter, egészségügyisek (szanitéc, orvos), fodrász, raktáros és irodai munkához értők. Persze bemondás alapján történt a válogatás, hiszen ha volt is szakmát bizonyító irat, azokat már Gödöllőn elégették.”⁷

Miután a transzportba való kiválogatás megtörtént, a kiválasztott foglyokat a fogolytábor többi lakójától elkülönítették, és megerősített fegyveres őrizettel látták el mindaddig, amíg bevagyonírozásuk meg nem történt. Cegléden például a transzportra előkészítetteket a huszár-ból a páncéloslaktanyába kísérték át.⁸ Általában azonban a kiszállítandó foglyokat azonnal egy mellékvágányon álló szerelvényhez kísérték, de az sem volt ritka, hogy egy-két napot még elkülönítve töltöttek el a hadifogolytáborban. Az utóbbira ekképpen emlékszik vissza az előbb már idézett egykori fogoly: „A toborzás után a mi szakmunkás transzportunkat egy ablak nélküli nagy deszkaépítményben elkülönítve, őrséggel megerősített zárt ajtók mögött őriztek. A latrinára kijutás is fegyveres őr kísérettel történt. Múlt idő és holt tér voltam és semmivé lettem. Így jellemezhető az a fájó érzés, amit egy fogoly érez, amikor minden információ lehetőségétől megfosztják. Az elkülönítést követő második nap reggel az őrség sorfala között ötösével felsorakozva, létszámmellenőrzésre került a sor név és szakma szerint. [...] Az étkezés után örök kíséretével a vasútállomásra hajtottak bennünket. Itt hosszú marhavagon-szerelvény várakozott ránk.”⁹

⁶ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 36. o.

⁷ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 6. o.

⁸ Emlékek a hadak útja mentén... 47. o.

⁹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 7. o.

Motozás indulás előtt

A foglyokat a vasúti szállítás előtt az ún. policájok ismét, tüzetesen megmotozták. Ez elsősorban a szökések megelőzése végett történt, hogy a raboknál még előforduló és a szökést elősegítő szűrő-vágó eszközöket elszedjék. Azonban, mint addig is, minden más személyes használati tárgyat is elvettek. Annak ellenére, hogy a foglyok már sokadjára estek át ezen a procedúrán, még mindig sokféle tárgyat tudtak elvenni a foglyörök tőlük: „A foglyörök mindenkinek átvizsgálták a csomagját és sok mindent elszedtek. Órája már senkinek sem volt, de törülközőket, fehérneműt, beretvakészleteket, cigarettatárcákat, zsebkéseket stb. vettek el. Olyat is láttam, hogy valakinek a fekete vasúti arcképes igazolványát vette el egy ór, a fényképet kivette és a magáét ragasztotta a helyébe”, emlékszik az egyik fogoly.¹⁰ Hogy hogyan fordulhatott elő még ilyen – relatív – sok tárgy a foglyoknál –, erre kiváló választ kapunk Balog József visszaemlékezéséből, akinek, több útítársával együtt sikerült megszöknie a szállítás során. Mikor megtudták, hogy ismét motozás lesz, „Kovács István a bicskát a végelébe dugta, János a ruhájába varrta a tört, és én a bejárat-hoz közel, egy nagy bokorba rejtettem el a fenőkövet és a svájcisapkát. Sorakozó után megkezdődött az utolsó motozás. Egy magyarul tudó szlovák tolmács megtalálta a tárcámat, melyben vasúti igazolványom és több száz pengő volt. Gratuláltam, hogy ő a legjobb motozó, mivel közel négy hónap alatt legalább 30-szor motoztak és eddig nem találták meg. Nevetve mondtam, remélem, nem akarod elvenni. Nevetve visszaadta. Indulás a vasútállomásra. A bokorhoz érve a gyomromhoz kaptam. A bokor mögé futottam, letoltam a nadrágom és közben a hátizsákomba csúsztattam a fenőkövet és a svájcisapkát. Utána felhúztam a nadrágom és futva beálltam a sorba.”¹¹ Ilyen és ehhez hasonló trükkökkel és megvesztegetéssel tudtak a foglyok, a sűrű motozások ellenére is folyamatosan maguknál tartani legkülönbözőbb tárgyakat.

Volt, amikor a motozást nem vagy nemcsak a lágerben, hanem a már a vagonba felszállt foglyok között hajtották végre. Azonban ekkor a mo-

¹⁰ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 36–37. o.

¹¹ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 17. o.

tozást már nem a policájok, hanem a szovjet örök hajtották végre. Minden kocsiba felszállt egy-két ór, és végigmotozta a vagonba zsúfolt embereket. „Aki vonakodott eleget tenni kívánságának, azt puskatussal próbálta jobb belátásra bírni.”¹² Előfordult olyan eset is, hogy már felszállás utáni ismételt, kontrollmotozás eredményeként is még hihetetlenül sok szűrő-vágó szerszámot találtak a foglyoknál. Egy ilyen esetnek volt részese Németh András is: „Még mindig nem indultunk. Kívülről kiabálás hangzott, majd kivágódott az ajtónk. Három katona ugrott fel egy tolmáccsal. [...] Az oroszok láthatóan dühösek voltak, jócskán kiabáltak.

„Mindenki hozza ide a csomagját», fordított a tolmács, »a tovarisok átkutatják, mert csináltak egy szűrőpróbát, és nagyon sok bicskát meg mindent találtak».

Nem tudtam, hogy nevessek-e, ugyanis ahogy az ajtónyíláson kinéztem, már két nagy kosár vágószerszám volt összegyűjtve, de abban a disznóölő késtől a fejszéig, fűrészről az amputálókésig minden volt. Vónóhorog, nagy szabóolló, dikics, ár, bugylibicska. Hogy hogyan csempészték be a vonatba, ma is rejtély előttem.”¹³

Bevagonírozás

Ilyen előkészítések után megkezdődött a foglyok útnak indítása a legközelebbi vasúti mellékvágánynál álló szerelvényhez. A (hadi)foglyokat rendkívüli készültség mellett kísérték a vagonokhoz. Nagyon sok visszaemlékező emeli ki, hogy feltűnően nagyszámú, korábbi tapasztalataikat mesze meghaladó őrség kísérte ki őket a szerelvényhez. Ilyen meghatározásokat olvashatunk erre vonatkozóan: „hatalmas fogolyőr alakulat”, „kb. 10 fogolyra esett egy ór”, „igen erős szuronyos kíséret”, „nagyon szigorú volt az őrség és nagy létszámú” stb.¹⁴ Első olvasatra érhetetlennek tűnik ez a nagy készültség a szovjet szervek részéről, hiszen nemigen

fordult elő – legalábbis nincs tudomásunk róla –, hogy Magyarországon bevagonírozás közben tömegesen kíséreltek volna meg szökést a hadifoglyok. Azonban feltételezhető, hogy másutt – a GULAG-lágereknél vagy valamelyik másik országban – volt ilyen tapasztalata a szovjet fegyveres szerveknek, főként az NKVD-nek. Sőt, ha meggondoljuk, hogy a szovjetek egy idegen országban, annak állampolgárait az országból való elszállítás céljából vagonírozzák be, akkor már érthetővé válik a fogva tartók részéről a félelmük által motivált félrevezetés az „utazás” céljáról, és az a rendkívüli készültség, ami a bevagonírozást kísérte. Az egyik visszaemlékező leírása rendkívül jól adja vissza azt a lakossági hangulatot, ami a nappali bevagonírozásokat kísérte: „Vége lett a zsákhordásnak. Irány a Rókus pályaudvar. Útközben találkoztunk egy másik csapattal, lettünk vagy ötszázan. Annyi lett az ór, hogy egymást érték. Állandóan kiabáltak velünk, mint a kanász a disznóval. Azt állapítottuk meg, hogy félnek, mert az emeleti ablakokból még a bili tartalmát is rájuk öntötték. Mindenfelét kiabáltak az asszonyok: Szemetek, piszkok. Nem elég, hogy velünk csúnyán elbántatok, most meg elviszitek a férfiakat. Vége a háborúnak és ti most visztek hadifoglyokat.”¹⁵

Mindezek után érthető, hogy a fogva tartók miért igyekeztek a hadifoglyokat – minél kisebb feltűnést keltve – este vagy éjszaka kikísérni a városon, a településen kívül, illetve azok periférikus területein lévő mellék- vagy holtvágányaira betolt hadifogoly-szerelvényekhez. Egyebek között ezért is tartották a szovjetek olyan alkalmasoknak a laktanyákat hadifogoly-gyűjtőtáborok kialakítására, mert – amint arról már írtam – a laktanyák a városok szélén helyezkedtek el, és a könnyebb mozgósítás végett a laktanyák hátsó, a várossal átellenben lévő oldala mellett vasúti vágányok voltak kiépítve. Ezért a laktanyákban fogva tartottakat nem kellett keresztülhajtani a városon. Ez megkönnyítette a foglyok minél kisebb feltűnést keltő elszállítását, olyannyira, hogy ezekből a táborokból fényes nappal is sűrűn történtek a bevagonírozások.¹⁶

¹² VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 6. o.

¹³ Németh András: Tétova esztendő. Budapest, 1988., 235. o.

¹⁴ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 37. o.; VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 3. o.; VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 18. o.

¹⁵ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 8. o.

¹⁶ Páli Lajos 2004. március 14-ei levele a szerzőhöz.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 145.439/7. – 1945.; VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie. 24. o.; VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 36. o.

A foglyokat, ahogy a hadifogoly-szállító szerelvényekhez érkeztek és bevagonírozták őket, nagyon rossz érzés kerítette hatalmába. Egyre jobban erősödött bennük a kétség, hogy hazugság volt, hogy igazoltatás miatt szállítják tovább őket, vagy hogy a Dálnoki-féle hadseregnek adják át őket. De hadd beszéljenek most maguk az egykori foglyok, hogy hogyan élték meg az eseményeket: „A vagonok ajtaja-ablaka bezárva, illetve be-rácsozva. Úgy utaztunk, mint az állatok. A közhangulat nagyon rossz volt, és lesújtó. Mi lesz velünk? Hová viszik ezt az ezer embert?”¹⁷ Az egyik vagonból kidobott cédulán a következőket írta Csabai János, bicskei római katolikus hittantanár, pap, akit Jánosházán vagoníroztak be: „Ledrótozott vagonokban 40-en egy helyen, mint a heringek egyheti utazás után még csak Budafokon vagyunk. Egyes hírek szerint egy másik táborba megyünk, ahol a kivizsgálás után ítélkeznek rajtunk. A többségi kósza hír szerint Szolnok–Temesvár az irányításunk. Onnan hová? Nem tudni.”¹⁸ Sokaknak eszébe jutottak a szovjetellenes háborús plakátok, amelyeket annak idején túlzásnak, propagandisztikus fogásnak véltek: „A vasúttá-lomáson vagonokba tereltek és ránk zárták az ajtót. Hirtelen előtűnt egy plakát képe: egy vasúti szerelvény, a hátsó vagon ütközőjén a halál ruszki katonaruhában. Alatta felirat: Győzelem vagy Szibéria”. Annak biztos tudatában, hogy az első valahogyan nem jött össze, roppant kellemetlenül kezdtem érezni magam.”¹⁹ Egy másik hadifogoly így emlékszik: „Va-gonokba raktak bennünket. Már csak minket vártak, mert a Csillagbörtön lakói már a vagonokban voltak, 50 ember egy vagonban. Az ajtók kívülről bezárva, az ablakokon szögesdrót; a vagon alján egy kifolyó, amibe az ember belevégezhetette a dolgát. Eszembe jutott két plakát, amit még Horthyék propagandának használtak. Ez most valósággá változott. Az egyiken egy magyar nő menekült, karján gyermekével. A Kárpátokat meg egy nagy orosz katona – csúcsos sapkában a fején – vörös csillaggal lépi át. Harckocsival, mindegyik csizmája harckocsi, géppisztolya a nyakában.

¹⁷ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 4. o.

¹⁸ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.381/7. – 1945.

¹⁹ VHBSZ 421. – 1993. Balczó István vie. 11. o.

Azon plakátok egyike, amelyik a foglyok eszébe jutott, amikor a Szovjetunió felé induló vonatszerelvényekbe bevagonírozták őket

Kinyújtja a menekülő nő után a kezét, az ujjai sarlók, alá volt írva: Nem ismerék könyörületet. A másik plakát a következő: Megy a szerelvény kelet felé. A marhavagonok tele foglyokkal. Az ajtók zárva, az ablakokon szögesdrót. A foglyok bambán néznek ki az ablakokon. Minden vagon tetején ór. Az utolsó vagon tetején hátrafelé, lábát lótatva, kaszával a kezében ült a halál. Alá van írva: Gyere pajtás, béke Szibéria. Bizony minden propaganda valósággá változott. Egyszerűen nem hittünk a saját propagandának. Azt mondtuk, hogy nem létezik, hogy egy nép ennyire barbár tudjon lenni. Nálunk úgy meg volt becsülve minden hadifogoly. Lehetett lengyel, vagy orosz. Kiadták uradalomba vagy egyéni gazdákhhoz. Kedvükben jártak, éltek világukat.”²⁰

Kétségbeeséssel vegyes reménykedés, vagyis a teljes bizonytalanság érzése töltötte el a legtöbb foglyot. Előfordult, hogy – ha rövid időre is, de – felragyogott a remény: „Félegyházáról is vitték állandóan a transzportokat. Elterjedt a hír, hogy mi is belekerülünk az egyik menő csoportba. [...] Május 20-án este vagonba raktak bennünket. [...] Milyen rossz érzés volt bennünk azzal a tudattal, hogy így kell utaznunk napokon keresztül a nagy ismeretlen orosz birodalomba. De csalódtunk, mert szerelvényünket Szegeden kitolták a repülőtér felé, és reggel már ott is voltunk a szegedi repülőtéren lévő hadifogolytáborban. Hát mégis igaz, hogy nem visznek ki bennünket? Itthon maradunk? Hazamehetünk?”²¹ Természetesen, Szeged csak egy állomása volt a foglyok Szovjetunióba vezető útjának.

A fogolytranszportokat táboroktól függően, volt, hogy kéthetente, hetente, esetleg hetente többször is útnak indítottak, ilyenek voltak például a bajai, a szegedi, a ceglédi, a székesfehérvári táborok, vagyis a tranzitfunkciókat is ellátó lágerrek az 1945. május–augusztus közötti időszakban. A bajai táborból például – amelynek fogolytranszportjaira vonatkozóan korabeli jelentések is rendelkezésre állnak – 1945 június–júliusában, tehát „2 hónap alatt kb. 7000–8000 ember indítottak útba Romániába.”²² Máskor pedig, 1945 januárjában egy-két nap alatt „3000–6000 főnyit vonatra tettek és ismeretlen helyre szállítottak”.²³

²⁰ VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 8. o.

²¹ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 6. o.

²² HLI HM 38.001/el. – 1945.

²³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 25.168. – 1945.

Más táboroknál előfordult, hogy több hét, esetleg egy-két hónap is eltelt két fogolytranszport indítása között. Ugyanakkor azon hadifogolytáborok többségére, amelyekből vasúton szállították tovább a foglyokat, az volt a legjellemzőbb, hogy egy-két hónapon belül néhány szállítmánnyal felszámolták a gyűjtőtábor.

ÚT A ROMÁNIAI TÁBOROKIG

A hadifogoly-szerelvényeket általában este vagy éjjel indították útnak. Ennek oka részben a vasútvonalak túlterheltsége, de elsősorban az a titkolózás volt, ami az egész hadifogolykérdést átlengte a korszakban, és azt követően is a rendszerváltásig. A visszaemlékezésekben így tükröződik mindez: „Este a szerelvényt elindították.”²⁴ „Besötétedett, mire elindultunk. Az első éjjel Pusztatenyőig jutottunk, és itt félreállították a szerelvényt. Mivel csak éjjel mentünk, mert a szovjetek is tudták, hogy a nemzetközi egyezmény értelmében a háború befejezésével tilos hadifoglyokat kivinni.”²⁵ „...a szerelvényt a táboron kívül, de közel hozzá tolták be és az embereket a vasúti teherkocsikban helyezték el. Mindez az esti órákra befejeződött és a szerelvények még aznap késő este vagy éjjel elindultak.”²⁶

Ugyanakkor ritkán, de előfordult, hogy a hadifoglyokat nem vasúton szállították a romániai átmeneti-elosztó hadifogolytáborokba, hanem akár néhány száz kilométeres gyalogmenetben kísérték őket odáig. Így történt ez *Kilyén Gáborral* is, akit társaival együtt Köbölkúttól meneteltettek Máramaroszigetig.²⁷

²⁴ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 4. o.

²⁵ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 18. o.

²⁶ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 6. o.

²⁷ Kilyén Gábor: Fennmaradni. Kilencedik beszélgetés. In: <http://www.gulag.hu/kilyen/kilyen09.htm>

A dunántúli táborokból kelet felé menő szállítmányoknak két helyen volt vasúti átkelési lehetőségük a Dunán, Budapesten és Baján. A Budapesten keresztül haladó szerelvények többsége Székesfehérvár, míg kisebb részük Győrön keresztül érkezett. A Baján áthaladó szállítmányok többsége a Dél-Dunántúlról, míg kisebb része Észak-Dunántúlról, Székesfehérvár érintésével érte el a dél-magyarországi dunai vasúti átkelőhelyet.

Budapestről a Szovjetunió felé irányított hadifogoly-szerelvények útvonala a célállomások alapján két csoportra osztható: északira és délire.

Az északi útvonal célállomása a máramarosszigeti, illetve aknaszlatinai átmeneti tábor, vagy Máramarosszigeten keresztül a Novij Szambor-i vagy a Sztarij Szambor-i elosztótábor volt, a Budapest–Szolnok–Debrecen-útvonalon. Kiss János így emlékszik márciusi utazására: „A ceglédi vasútállomástól Máramarosszigetig egyszer sem nem nyitották meg a vagonajtókat. Itt a máramarosi vasútállomáson több fogolyszerelvénnyel várakozott további sorsára.”²⁸

Ugyanakkor előfordult, hogy az északi irányba haladó szerelvényeket útközben valamelyik állomásnál dél felé átirányították. Így járt Sramó József is. Jánosházáról a Veszprém–Székesfehérvár–Budapest–Szolnok-útvonalon keresztül Debrecenbe érkezett, amikor visszafelé, délnek irányították át a szerelvényét, és Nagyvárad–Kolozsváron át a romániai Foksányba szállították.²⁹ Voltak, akiket Máramarosszigetről irányítottak át Foksányba.³⁰

A déli útvonal célállomása a foksányi, Râmnicu Sărat-i, tecuci elosztótábor vagy a Ploesti-ben lévő átmeneti tábor volt. Azonban előfordult, hogy valamelyik, még Kárpát-medencei átmeneti tábor, mint a temesvári, a brassói vagy a keresztényfalvai, sőt esetenként a szegedi.

A Baján keresztülhaladó, illetve onnan induló szerelvények csak déli irányban mentek. A déli iránynak két fő útvonala volt, az északi, a Dél-Erdélyen keresztül haladó, és a déli, az Olténián átmenő.

²⁸ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vic. 8. o.

²⁹ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vic. 3. o.

³⁰ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vic. 8. o.

A dél-erdélyi Arad–Déva– (a Maros mentén) Nagyszeben–Brassó–Sinaia–Ploesti–Buzău–Râmnicu Sărat–Foksány volt. A Cegléden bevonuló Tóth Sándornak ez az útvonal jutott: „...a Maros partján halad a vonat. Kétheti éhezés és nyomorgás után érkezünk meg a brassói állomásra, ahol megkezdtek a foglyoknak teherautóba átrakását, illetve az ottani fogolytáborba való szállítását.”³¹

Az Olténián áthaladó útvonal Temesvár–Lugos–Karánsebes– (a Temes mentén) Orsova–Vaskapu–Craiova–Bukarest–Ploesti–Buzău–Foksány volt. Ezen az útvonalon haladt Cs. Nagy Mihály is: „Székesfehérvárra este érkezünk és reggelig ott ácsorogott a szerelvényünk, majd Baján át (a pontonhídon át a Dunán) Szeged következett. Szeged állomásán sokáig állt a szerelvényünk. [...] Szegedről a Makó–Temesvár-vonalon haladva Temesvár vasútállomáson két napon át vesztegeltünk. Karánsebestől hosszabb ácsorgás után továbbhaladt szerelvényünk. [...] Bukarest egyik teherpályaudvara következett, majd egy napi várakozás.”³²

Szállítási idő

A szállítások időtartalma alapvetően az indulási és a célállomástól valamint a szállítás időszakától függött. A Dunántúlról induló szerelvények sokszor csak 7–10 nap alatt értek el Budapestre³³ vagy Bajára.³⁴ E két városból, illetve a Duna–Tisza közéről induló szerelvényeknek általában 2–3 hét kellett, hogy a romániai táborokba érjenek, attól függően, hogy a háború befejezése előtt vagy azt követően mikor indult útjára a szerelvény. A nyugat-dunántúli táborokból 4 hétbe telt a Foksányig tartó utazás, de a Duna–Tisza közéről előfordult, hogy 8–10 nap is elég volt.

³¹ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vic. 7. o.

³² VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vic. 7. o.

³³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 144.381./7. – 1945. (Csabai János bicskei római katolikus hittantanár pap szélpóstája.)

³⁴ HLI HM 38.001/eln. – 1945.

Szállítási körülmények

A foglyokat többnyire 10, ritkábban 15 tonnás bedrótozott ablakú vagonokban szállították, amelyekbe általában 40 és 60 fő közötti létszámot zártak be. A 10 tonnás vagon az ún. kis „G” kocsi volt, amelyekre rá volt írva, hogy 6 ló vagy 40 ember.³⁵ Ezekből az adatokból logikusan az következik, hogy a 10 tonnás vagonokba 40 főt,³⁶ az ennél másfélszer akkora vagonokba pedig másfélszer annyi, vagyis 60 hadifoglyot zártak be.³⁷ Ez többnyire így is volt, de a foglyoknak sokszor ennél is rosszabb elhelyezésük volt, mert a 10 tonnás kocsikba is sokszor 40-nél több, 50, esetenként 60 foglyot zsúfoltak be.³⁸ A 15 tonnás vagonokba, meg volt, hogy 80 embert tömtek be puskatussal.³⁹ *Csohány Endre*, a Görgey partizánzászlóalj egykori parancsnoka, aki társaival együtt egy ún. kis „G” kocsiban utazott, így emlékszik vissza a szállítás alatti elhelyezésükre: „Mivel ebben a kocsiban negyvenheten voltunk, egy emberre annyi hely jutott, hogy maga alá húzott térdekkel ülhetett a padlón.”⁴⁰ „A szerelvény egy személykocsiból és 10 tonnás marhavagonokból állt. Egy marhavagonba bepréseltek 45 embert, és annak volt szerencséje, aki a vagon oldalánál kapott helyet, legalább meg tudta támasztani hátát a hideg vagon oldalánál. A vagonban semmiféle pricc vagy fekhely, sem szalma nem volt. Így legjobb esetben örültek, ha valaki a vagon padlójára leülhetett”, emlékszik egy másik túlélő.⁴¹ Egy 40 főre kalibrált vagonba amikor 60 fő

³⁵ Csohány Endre: i. m. 252. o.

³⁶ MNLOL XIX-J-1-q KÚM HDF. O. 144.381/7. – 1945.; VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie 7. o.; VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 18. o.; D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szarátovba. In: A vásárhelyi leventék... 148–149. o.

³⁷ VHBSZ 376. – 1992. Dévényi J. Imre vie. 36. o.; VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 9. o.

³⁸ 50 főt: VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vie 24. o.; Rémiás Tibor: Egy szolgálatos rendőr az orosz hadifoglyotáborokban (Ukrajnában), majd itthon (Szappanos István visszaemlékezése). Szülőföldünk, 1992., 59. o.; VHBSZ 247. – 1992. Kantó Imre vie. 8. o.; 60 főt: VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 8. o.

³⁹ Németh András: Tétova esztendő. Budapest, 1988., 233. o.; VHBSZ 9. – 1992. Dr. Révész László vie. 3. o.

⁴⁰ Csohány Endre: i. m. 252. o.

⁴¹ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 7. o.

került, a foglyok még ülni is alig tudtak.⁴² Még kellemetlenebb volt az utazás, ha nők is bekerültek a vagonokba, amit ugyan nem részletez a visszaemlékező, de el lehet képzelni: „Most is 60-an vagyunk a vagonba összezsúfolva. Részben baranyaiak, akik mióta fogságba kerültünk, szinte együtt vagyunk. A mi vagonunkba kerültek a rendőrtisztek, akiknek a feleségei is jöttek velük. Hogy miért, ma sem tudom.”⁴³ Ritkán, de előfordult – mint például a mezőtúri táborból kivonulóknál –, hogy a vagonok aljára szalma is jutott.⁴⁴ Még „szerencsésebbek” voltak azok, akik olyan vagonban utaztak, amelyekbe priccseket építettek be. Ezáltal a 40 főnek már fekvőhely is jutott, s „így elviselhetőbb volt a zsúfoltság”.⁴⁵ Rendkívül ritka, mondhatni egyedi esetről számolt be a letenyei járás hadigondozó tisztje 1945. augusztusi jelentésében. A jelentésében arról ír, hogy a rigyáci foglyotáborból nagykanizsai bevagonírozással a hadifogoly tiszteket 2. osztályú személykocsiban szállították át a bajai gyűjtőtáborba.⁴⁶

A hadifogoly-szállítmányok létszáma 1200–2500 fő között mozgott. Azonban leggyakrabban 1500 és 2000 fős szállítmányokat indítottak útnak. Ha a bevagonírozásnál kiderült, hogy a fogolylétszám néhány fővel több a tervezettnél, akkor „a felesleget (néha csak 5–10 ember) visszairányították eredeti századaikba”.⁴⁷

Ellátás

A hadifoglyok hasonló, de pontosabb a megfogalmazás, ha azt mondjuk, hogy rosszabb ellátásban részesültek a szállítás alatt, mint a gyűjtőtáborokban. Ez nem is annyira az ételmezésnél volt hűsbavágó a foglyok számára, hanem sokkal inkább a vízellátásnál. Ugyanis, ha a foglyok kevés vizet kapnak, akkor hamar és erősen legyengülnek, s így kisebb lesz annak

⁴² VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 7. o.

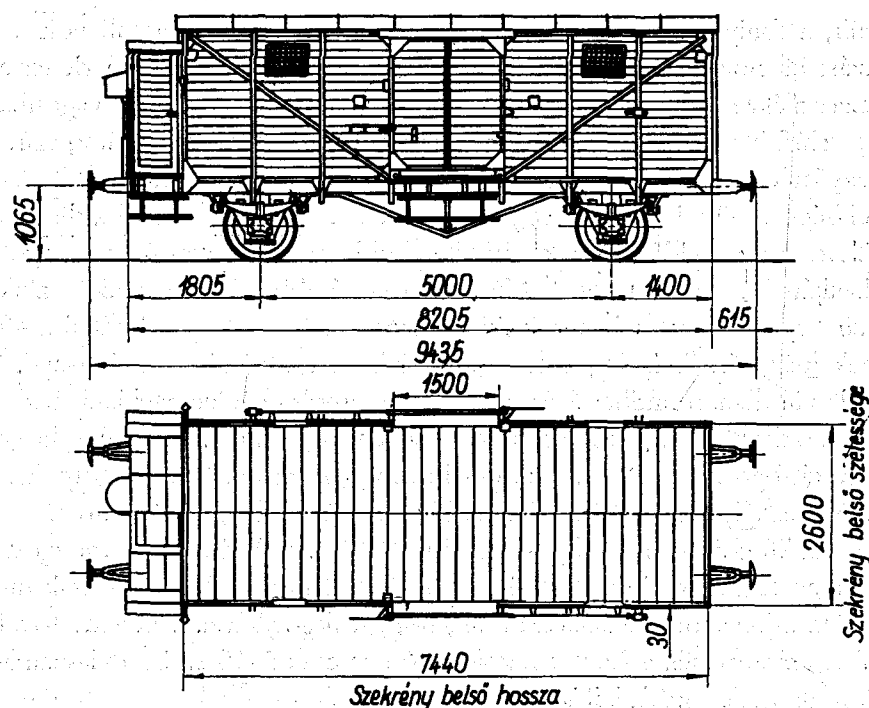
⁴³ VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 9. o.

⁴⁴ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 8. o.

⁴⁵ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szarátovba. In: A vásárhelyi leventék... 148–149. o.

⁴⁶ HLI HM 38.001/el. – 1945.

⁴⁷ VHBSZ 374. – 1992. Michalik Kázmér vie. 6. o.

A foglyok szállítására leginkább használt marhavagon, az ún. „G” kocsi, amelyekre rá volt írva, hogy 6 ló vagy 40 ember szállítására alkalmas

a kockázata, hogy megszöknek, illetve, hogy sikeresen meg tudnak szökni. A foglyok általában naponta 10–20 dkg kenyeret vagy egy-két szelet szuharit, vagyis kétszersültet (száritott kenyeret), esetleg valamiféle levest és kevés vizet kaptak. Ami annyit jelentett, hogy vagononként – tehát 40–60 főnek – egy-két vödör víz jutott. De hadd beszéljenek maguk, az egykori hadifoglyok: „A vagonban naponta kaptunk 1-1 szelet kenyeret és egy pléhbögre vizet, ami csak arra volt jó, hogy az éhenhalástól megmentsen bennünket.”⁴⁸ „Alig kaptunk enni. Előfordult, hogy csak lisztet főztek vízben (ez volt a „plakátragasztó”), és ebből kaptunk egy merőkanálnyit.”⁴⁹ Éhesek voltunk. Őreink felajánlották, hogy zubbonyért, csiz-

⁴⁸ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 8. o.

⁴⁹ Dévényi István: Fogság Grúziában. Szeged, 2001., 17–22. o.

máért adnak konzerveket.”⁵⁰ „Temesváron a kétnapi vesztéglés alatt... [...] kaptunk vagononként egy-egy kétkilós kenyeret, és egy kevés vizet lehetett inni.”⁵¹ „...naponta csak egyszer kaptunk enni. Tíz személy részére adtak egy vödör valamilyen féleségű levest, kenyeret és 1 vödör vizet. Fogolysors, ki kellett bírni!”⁵² „Napi néhány vödör víz, egy vödör száritott kenyér, a zsúfoltság kínja, 35 fokos meleg, ez volt a jussunk.”⁵³

Amint azt már említettem, a vízhiány okozta a legnagyobb szenvedést a foglyoknak. A foglyok vízellátása úgy történt, hogy amelyik állomáson az örök megengedték, ott a vagonokból leszállhatott két-két fő vízvételéhez, ami a mozdonyok víztöltő kútjánál történt. Ha a vagonokban volt vödör vagy dézsa, akkor azt töltötték meg vízzel, ha nem volt, akkor annyi kulacsot, csajkát és egyéb edényt vittek magukkal, amennyit tudtak, és azokat töltötték meg. A foglyok közül „szerencsésebbek” voltak, akiket télen vagy tavasszal szállítottak, s így nem kínozták őket oly mértékben a szomjúság. Bár ők is olyannyira szenvedtek a vízhiánytól, hogy a vagonok fémvázáról nyaldosták a rajta kicsapódott deret, párát. Akiket nyáron szállítottak, azok a fullasztó, napon átforrósodott, lezárt, levegőtlen vagonokban a szomjúság rendkívüli kínjait állták ki. Így emlékeznek erre az egykori foglyok: „Borzasztó meleg volt, a nép szabályosan őrjöngött a szomjúságtól. A szerelvény aztán sehol sem állt meg. Éjjel esett az eső, aki közel állt az ablakhoz, kitarotta a csajkáját, és a tetőről lefolyó koszos vizet ittuk.”⁵⁴ „Nagyobb szenvedést okozott a vízhiány. Napokig nem kaptunk pótlást. Bár egyes állomásokon lett volna lehetőség a vödröket megtölteni, de az örök nem engedték, féltek a szökéstől. [...] A szomjúság szörnyű volt, rosszabb az éhségnél.”⁵⁵ „Kisebb községekbe érve – ha kis időre állt velünk a szerelvény – hozták az élelmet a lakosok, és ezt megengedték az örök, hogy beadják a vagonokba. Csak hát sok vagonba nem lehetett beadni, mert sűrű rács takarta az ablakot. Ebből a szem-

⁵⁰ Uo.

⁵¹ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 6. o.

⁵² VHBSZ 33. – 1992. Csánki Gábor vie. 9. o.

⁵³ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak. Emberi történetek. Szeged, Bába, 1999., 158. o.

⁵⁴ Weisz Ferenc: Hadifogságom története 1945–1951. In: <http://www.gulag.hu/weisz/weisz3.htm>

⁵⁵ VHBSZ 134. – 1992. Fehér Béla vie. 8. o.

pontból mi szerencsésebbek voltunk, mert az ablakunkon nem volt rács, így nagyon sok csomagot beszedtünk, csak éppen nem tudtuk elfogyasztani a szomjúság miatt. Temesváron egy mellékvágányon töltöttük az éjszakát, aludni keveset tudtunk, mert a gyötrő szomjúság és a keserves, „vizet” kérő hangok felébresztettek. Másnap hosszú ideig haladtunk a Temes folyó mellett, és a víz láttán még jobban szenvedtünk a szomjúságtól. Amikor a Vaskapuhoz értünk, hatalmas záporosót kaptunk. A vagon tetejéről leömlő vizet fogtuk fel kulacsba vagy csajkadeknibe. Olyan volt ez a víz, mint a feketekávé, de ez nem számított. Szomjúságunkat oltottuk, és már a később lefolyó esővíz kezdett tisztulni, ebből már megtöltöttük a kulacsunkat is.”⁵⁶

A Letenyei járás volt hadigondozó tisztje 1945. augusztus 27-ei jelentésében mindezt következőképpen írta le. A rigyáci hadifogolytáborból április 12-én hagyta el egy fogolycsoporttal. Bőven kaptak élelmet az útra, 5 napra: kenyér, kétszersült, vaj, zsír, cukor, szalonna, dohány stb.⁵⁷ Meglepő és a többi visszaemlékezéstől rendkívül eltérő, a többiekénél sokkal jobb ellátásról számolt be a hadigondozó tiszt. Ennek több oka is lehet. A különbség származhat abból, hogy a jelentés készítésének idején, 1945 augusztusában a Vörös Hadsereg által megszállt országban még könnyen előfordulhatott volna a jelentést tevővel, hogy mégis kiviszik a Szovjetunióba, ezért írt kiváló élelmezésről és szívélyes őrpapancsnokról. Az is lehet, hogy mivel őket egy viszonylag ritkább népsűrűségű területen vagonírozták be, és nem egy romániai tábor volt a célállomás, valóban sokkal jobb ellátásban részesültek. És végül, ők tisztak voltak, amivel – a tapasztalatok szerint – együtt járt a jobb ellátás is.

⁵⁶ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi levélték... 148–149. o.

⁵⁷ HLI HM 38.001/el. – 1945.

Egészségügyi viszonyok

A foglyok szükségleteinek ellátásához egy 15·15, vagy 20·20 cm-es nyílás volt kivágva a vagon padlózatából, amely egyes vagonokban középen,⁵⁸ míg más vagonokban valamelyik sarokban volt.⁵⁹ A „WC” utóbbi elhelyezésének igen kellemetlen következményei lettek: „Ilyen ellátás mellett gyakori volt a hasmenés. Aki közelebb volt a tölcserhez [a „WC”-lyukhoz – B. Z.], még időben odaért. A vagon másik végéből a társakon átgázolóknak már nem volt elég ideje, hogy tisztességgel eljusson a tölcserig. Soha életemben nem éreztem magamat ennyire kiszolgáltatottnak és megalázottnak.”⁶⁰

A vasúti szállítások egészségügyi körülményei mivel általában hasonlóak voltak, az évszakok, illetve az időjárás rontott vagy javított ezen. Általános tapasztalat, hogy az átmeneti évszakokban, tehát a tavasszal vagy ősszel szállítottak helyzete jobb volt. A télen szállítottaké rosszabb, de legrosszabb életkörülmények között nyáron utaztak a foglyok. Az egyik télen szállított rab – nyilván később átélve a nyári szállítás szenvedéseit – ekképpen emlékszik vissza: „Bár a januári hőmérséklet nagyon hideg volt, a vagonban semmiféle fűtési lehetőség nem volt, de nem is volt rá szükség, hiszen úgy össze voltunk zsúfolódva, hogy megfagyni nem is lehetett.”⁶¹

Ugyanakkor a nyári transzportok életkörülményei már rendkívüli próba elé állították az „utasokat”. „...a hőség, az majdnem kibíráhatatlan volt, amikor a május végi napsütés rátűzött a vagonra, mert az ajtók le voltak zárva, az ablakok leszögezve voltak.”⁶²

„Nagyon meleg nyár volt. A vagon szellőző vasrácsos ablakát lefedték. Alig kaptunk levegőt. Egy szál alsónadrágban, izzadságban úszva aludtunk a padlón. Két vödör volt a vagonban. Ha hosszabb ideig álltunk egy állomáson, két ember leszállhatott, hogy a mozdonyitatonál megtöltsék a vödröket. [...] Tüdőgyulladás (magas lázzal) kerültem a betegek

⁵⁸ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 7. o.; VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 8. o.

⁵⁹ VHBSZ 402. – 1993. Kiss János vie. 8. o.; VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 17. o.

⁶⁰ Dévényi István: i. m. 17–22. o.

⁶¹ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 8. o.

⁶² D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi levélték... 148–149. o.

vasonjába.”⁶³ A felforrósodott, bűzös, levegőtlen vagonokban sokan elájultak. Előfordult, hogy egy-egy állomáson öt-hat embert kellett kitenni a vagonból, hogy magukhoz térjenek, mivel vizet még ivásra is alig adtak.⁶⁴ Volt, hogy az őnök megértőbbek és talán bátrabbak is voltak – hogy nem féltek annyira a foglyok tömeges szökésétől, bár ilyen állapotban nem soknak lett volna erre esélye –, és a vagonok teljes létszámának engedélyezték a „levegőzést”: „A hőmérséklet kint harminc fok közelében járt. A vagonban meztelenül feküdtünk vagy ültünk a szalmán a közel negyven fokos melegben. Levegőt nem lehetett kapni, ruháink bűzlöttek. Jánosnak meg nekem külön is kijutott a penetráns szagból, a bűzös hasmenéses székletből. Vállaltuk, tűrni kellett. [...] Délre sokan elájultak a pokoli hőségben. Látták őrünk, hogy ennek tragédia lesz a vége. Felállított géppuskaörség mellett megengedték, hogy kiszálljunk a vagonból. Meztelenül voltunk a napon vagy két órát. Közben a vagon is kiszellőzött. [...] Végre kaptunk vizet. Betérve a vagonba tovább szenvedtünk.”⁶⁵

Kapcsolat a külvilággal

A foglyok igyekeztek szeretteik számára életjelt adni magukról utazás közben. Az állomásokon a vagonokból papírdarabokat dobáltak ki – többnyire a „WC”-nyíláson keresztül –, ráírva a címüket, azt, hogy honnan viszik őket, illetve hogy hol vannak éppen, valamint azt, hogy tehervagonokba bezárva viszik ki őket az országból, vagy csak annyit, hogy ismeretlen cél felé viszik őket.⁶⁶ A megtalálót kérték, juttassa el a papírdarabra írt címre. És ezeknek a papírdaraboknak a többsége – a visszaemlékezők tanúsága szerint – el is jutott a címzettekhez. Ahogy az egyik „levélíró” fogalmaz: „Mit ád az Isten, majdnem minden kidobott cetli hazaért...”⁶⁷

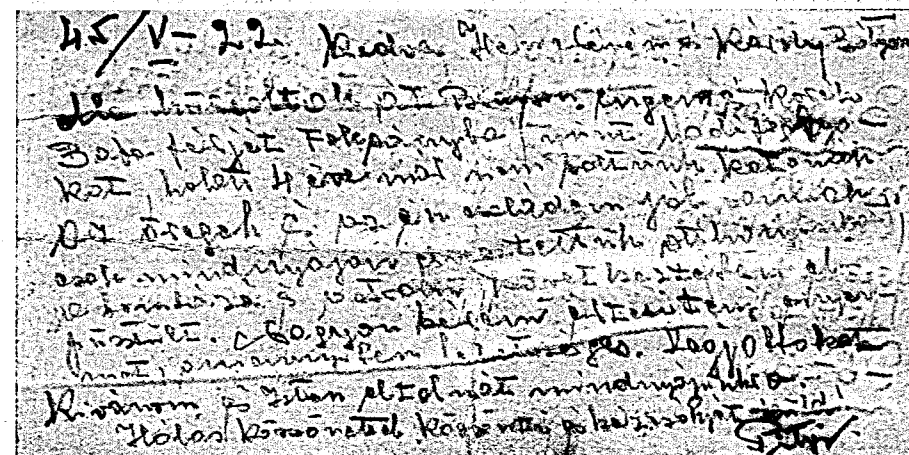
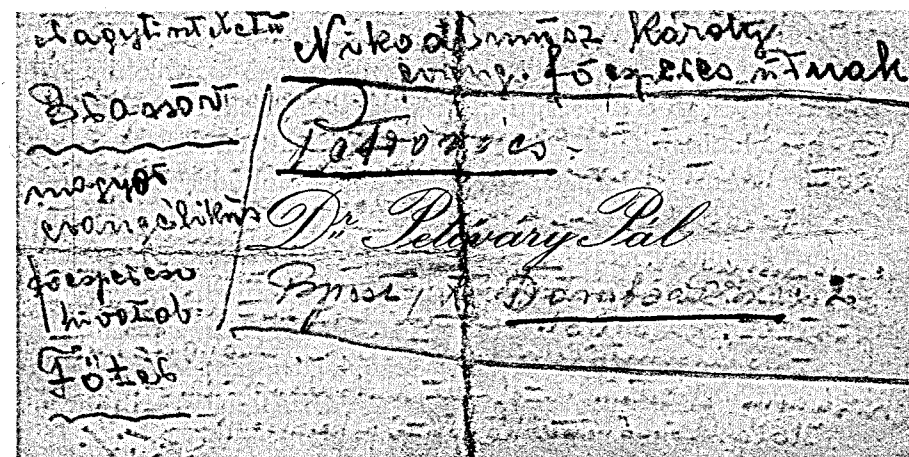
⁶³ Dévényi István: i. m. 17–22. o.

⁶⁴ Deák György visszaemlékezése. (Lejegyezte Deák Edit.) Szülőföldünk, 1992., 56. o.

⁶⁵ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 18–19. o.

⁶⁶ A foglyok „levelezéséhez” kiváló adalék Takács Edit: i. m.. In: Nagy István-émlékkönyv. 134–140. o.

⁶⁷ VHBSZ 414. – 1993. Sramó József vie. 4. o.

Dr. Petőváry Pál Brassóban, 1945. május 22-én a vagonból kidobott, névjegykártyáján írt szélpostája

Az üzeneti oldal szövege:

„45/V-22. Kedves H. néném és Károly Bátyám!

Ma hurcoltak át Brassón engem és K. Baba férjét Foksányba, mint hadifoglyokat, holott 4 éve már nem voltunk katonák. Az öregek és az én családom jól vannak, csak mindnyáján elvesztettük otthonainkat; a bombázás és ostrom következtében elpusztult. Nagyon kérem értesíteni anyámat, amennyiben lehetséges. Legjobbakat kívánom és Isten oltalmát mindnyájatokra. Hálás köszönettel és kézcsokját küldi! Pityi”

A szállítás alatt a foglyok, ahogy tudtak, ahogy lehetőségük adódott rá, igyekeztek kapcsolatot teremteni a „szabad világgal”. A foglyok hozzátartozóinak, illetve az ország segítőkész lakosainak a leleményessége sokat tudott segíteni a foglyok testi és lelki állapotán. *Dévényi István* egy állomáson mindkettőt megtapasztalta: „Újkígyóson hosszabb ideig állt a szerelvényünk. Kinyitották a vagonajtókat, és megengedték, hogy a helyi lakosok élelmet adjanak nekünk. Megjelent Feri bácsi házvezetőnője is 5 literes sárgabarackbefőttel. Mikor megkóstoltuk, akkor derült ki, hogy pálinka a befőtt leve. [...] Az újkígyósi álldogálásban kinéztünk a vagonunk ajtaján, s megláttuk, hogy egy fiatal, csinos, szőke lány, piros pettyes ruhában, fehér kis kötényben, orosz tiszttel az oldalán sétál szerelvényünk mellett. Mindannyiúnknak nagyon rosszszulett, hogy egy magyar lány kedvesen beszélget a foglytartónkkal. Hamarosan megváltozott a véleményünk. Halkan beszólt minden vagonba, hogy írjunk egy-két sort, és adjuk meg szeretteink címét. Mikor visszafelé jött, kötényébe dobáltuk a cédulákat. A vöröskeresztes kislány el is küldte ezeket. Az otthoniak így tudták meg, hogy fogságba visznek bennünket.”⁶⁸

Őrzés, intézkedések a szökések elhárítására

A hadifoglyok sikeres szökésének meggátolására több óvintézkedést is tettek a foglykísérő őrk. Először is, a foglyokat nemcsak felszállás előtt és esetleg közvetlenül utána motozták meg, hanem szállítás közben is, ezt a műveletet többször megismételték, és érdekes módon mindig találtak valamit. *Dr. Tóth Sándor* így emlékszik erre: „A motozás majdnem minden nap megismétlődött, ami azzal járt, néhány ember megismerkedett a puska keménységével. Volt a vagonban egy tatabányai bányász, aki a kommunista eszmék híve volt, és nagyon várta a szovjet hadsereg megszállását. Egyik motozás alkalmával mondta az orosz őrnök, »ja kommuniszt«, erre az őr úgy összeverte puskatussal, hogy többé soha nem mondta ma-

⁶⁸ Dévényi István: i. m. 17–22. o.

gát kommunistának.”⁶⁹ Egy korabeli jelentésben az egyik fogoly tiszt eképpen számol be a Bajáról Szegedre szállítása közbeni motozásról: „Útközben a kísérő őrség *szigorú* motozást hajt végre. Pénz, értéktárgyak, kés, olló, luxuscikkek, fölös számú ruha és fehérnemű stb. elkobzása.”⁷⁰

Másodszor, az őrk minden megálláskor hatalmas fakalapáccsal verték a vagonok alját és oldalát, hogy nincs-e esetleg meglazítva egy-egy deszkája. Ahol ilyent észrevettek, ott az egész vagon „utasait” kegyetlenül végigverték.

Harmadszor, minden egyes vagonban kineveztek egy ún. vagonparancsnokot, akit elsősorban tettek felelőssé, ha szökés történt a vagonból.

Negyedszer, többször alkalmazták azt a módszert, hogy vagononként 10 németet helyeztek el, akiknek az volt a feladatuk, hogy megakadályozzák dörömböléssel, jelentéssel vagy egyéb módon a többiek szökését.

Bár ritkán, de előfordult egyes szerelvényeknél, hogy az utolsó vagon aljára egy horgot vagy egy villát rögzítettek, ami felnyársalta azt, aki úgy próbált megszökni, hogy a vagon alján leereszkedett. Ezt meg is mutatták a foglyoknak, hogy elvegyék a kedvüket a szökéstől.⁷¹

Mindezeken kívül természetesen a vagon tetején őrk helyezkedtek el. Közülük egyesek golyószóróval voltak ellátva.⁷² Az utolsó kocsik végén, általában a fékezőfülkében vagy az abból kialakított őrbódében egy géppisztolyos katona őrködött.⁷³ A hadifogoly-szerelvények őrsége általában 20–30 főből állt.⁷⁴ Így ír a hadifogoly-szerelvény őrzéséről *Balog József* egykori hadifogoly, akinek sikerült megszöknie egy ilyen szerelvényről: „A pályaudvarra érve 30 magyar és 10 német került a vagonba. [...] ...a vagon vége [*ahol a WC-nyílás volt* – B. Z.] a szökésben résztvevőké volt. A vagon túlsó végén 10 német helyezkedett el. Feladatuk volt, hogy szemmel tartsanak bennünket és vigyázzanak, nehogy megszökjünk. Fölül szovjet katonák vigyáztak ránk. [...] 28 vagon volt a hadifoglyoké. Mi a 14. kocsiban voltunk, a 15. koci a rezerva őrségé volt, a szerelvény

⁶⁹ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 9. o.

⁷⁰ HLI HM 38.001/el. – 1945.

⁷¹ Tárkány Szűcs Imre: Lágérből lágérbe. In: Vásárhelyi levétek... 178. o.

⁷² D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi levétek... 148–149. o.

⁷³ Németh András: Tétova esztendő... 235. o.

⁷⁴ HLI HM 38.001/el. – 1945.

végén a 30. vagon volt a konyháé.”⁷⁵ Azonban nem mindegyik szerelvény volt így kialakítva. Németh András szerelvényének „közepére két szolgálati kocsit kapcsoltak, az egyikben az őrség tanyázott, köztük két vagy három nő is. A másik konyhaként szolgált, néhány magyar szakáccsal.”⁷⁶

Végül, de nem utolsósorban, fontos szerep jutott a hadifoglyok megfélemlítésének, a szökéstől való elriasztásának, a megtorlásoknak. Kovács Ferenc így ír le egy megtorló, elrettentő intézkedést: „...egyszer csak megállt a vonat. Feljött hozzánk egy rangjelzés nélküli, de tiszti csizmás katonna. Vastag gumikábellet verte a csizma szarát. Észrevette a Péter bácsi által faragott lyukat. Olyan méregbe jött, hogy szinte belevérösödött. Bezavart bennünket a vagon egyik sarkába. Péter bácsit lelökte a szerelvényről, és szólt az őrségnek, hogy vigyék el. Az öreg tagadta, hogy ő faragta volna a lyukat. Erre a tiszti csizmás azt mondta, hogy minden tizedik embert agyonlőveti. Egy 15 éves fiú elkezdett sírni, és könyörgött, hogy őt ne lőjék agyon Péter bácsi miatt. Az őrpáncsnok – mert az volt a mi látogatónk – lábával átkotorta az összes szalmát a vagon üres végébe. Összesen 35 bicskát talált meg, annak ellenére, hogy Baján a felszállás előtt igencsak átkutattak bennünket. Ez az ember haragjában a kábellet kezdett ütni bennünket. A tizedik összevert fogoly után már izzadt, levette a zubbonyát, letette a sapkáját. A veréseknek a lökhárító csattanása vetett véget, amikor is másik vagonokat vagy mozdonyt kapcsoltak a szerelvényhez.”⁷⁷ Cs. Nagy Mihályt vagonparancsnokká nevezték ki, s ezért a szökési kísérlet miatt elsősorban neki kellett a megtorlást elszenvednie: „Sötét éjszaka volt, sikerült a vagon végét kifaragni, és amikor szabaddá vált a nyílás, akartuk megkezdeni a kibújást, a szökést. De sajnos pechünkre és vesztünkre az ő a mi vagonunk tetejének azon a végén ült, ahol kivágtuk a vagon végét, és amikor szabaddá vált a nyílás, észrevette az ő a szökési kísérletünket. [...] ...a vagonban megrekedt, izzadságtól fülledt, meleg levegő a nyíláson keresztül felszállva megcsapta az ott ülő őrt. Az ő azonnal gyanút fogott, és géppisztolysorozattal leállította a vonatszerelvényt. Az őrk megrohanták és felnyitották a vagon, majd elkezdődött a számolás, a géppisztoly tusával ütlegelve a vagon

⁷⁵ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vie. 18. o.

⁷⁶ Németh András: Tétova esztendő... 240. o.

⁷⁷ Utazás. Kovács Ferenc visszaemlékezése az „oda vezető” útról. Szabad Föld, 1991. május 14., 11. o.

egyik végéből a másikba, lökdösve számoltak, ötször-hatszor megismételve. Mint a vagon parancsnokát, engem kilöktek a vagonból és agyba-főbe vertek, rugdostak. Majd a szerelvény szállítmányának szovjet parancsnoka (kapitány) a pisztolya agyával úgy állon ütött, hogy az állcsonantom a jobb oldalon megrepedt és szájjáram lett. A fél arcom bedagadt, a testem tele volt kék foltokkal.”⁷⁸ Azokat is véresre, félig agyonverték, akiket szökés közben fogtak el.⁷⁹ Ugyanakkor olyan esetek is előfordultak, hogy elrettentésül agyonlőtték őket. Egy ilyen esetet ír le Weisz Ferenc is: „Kiskunhalas határában megálltunk. Azt mondták, hogy valaki megszökött, de a reflektorfényben észrevették, és hamarosan elfogták. Pontosan a saját vagonja mellett a főhadnagy pisztollyal szájba lőtte, majd feldobták a fékezőkocsi fülkéjébe.”⁸⁰

Azokat pedig, akiket szökés közben lelőttek, elrettentő példaként végighúzták a vagonok mellett. Egy ilyen esetet ír le Török Pál is: „Szerencsétlenségünkre, amiről nem tudtunk, velünk egy időben kísérelték meg a szökést hárman az előttünk lévő vagonból. Ők kifűrészték, szélesebbé tették a vécényílást és a lassan meginduló vonatból leereszkedtek a sínek közé. Az őrk észrevette és azonnal tüzelt. Az elsőt rögtön lelőtte. A második az ellenkező oldalon ugrott ki és a nyaralók közé rohant, neki talán sikerült a szökés, nem tudtuk meg soha. A harmadiknak, Dobes alezredes 17 éves katonaiskolás fiának is sikerült a közeli nádasba menekülni, de lovakkal és kutyákkal üldözve megtalálták és lelőtték. Holttestét a saját, nyakára kötött derékszíjával vonszolták végig a szerelvényünk mellett, jelezve: így járnak, akik szökni próbálnak.”⁸¹

Ugyanakkor egy-egy szökés után a foglyok sokszor nem lehettek biztosak a szökésben részt vett fogolytársaik felől, hogy élnek-e, vagy lelőtték-e őket, mert csak a lövéseket hallották, de nem látták a holttesteket. „Egyik nap hajnalban nagy lőtás-futás, kiabálás. Nem tudtuk mire vélni a dolgot. Kiderült, hogy ez egyik vagon padlódeszkáját felszedték, és a nyíláson keresztül hat társunk megszökött. A sínek mellett hatalmas kukoricatábla terült el. Az őrk szaladgáltak, lövöldöztek, de nem találták meg

⁷⁸ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 7. o.

⁷⁹ Egyebek között erről szóló leírás olvasható Németh András: Tétova esztendő című írásában is a 242–244. oldalon.

⁸⁰ Weisz Ferenc: i. m. In: <http://www.gulag.hu/weisz/weisz3.htm>

⁸¹ Török Pál vie. In: Németh András: Mostohafiak... 159. o.

őket. Nekünk ugyan azt mondták, lelőtték mind a hatot. Ez volt a mi megfélemlítésünk.”⁸²

A szökések megtorlásaként és a továbbiak megakadályozására élelem-, de leginkább vízmegvonást is alkalmaztak. *D. Kiss Ernő* így ír erről: „A szökést követően pokoli sorsunk volt, mert nem adtak vizet, a leve-sünket meg jobban megsózták a kelleténél, és így rettentő szomjúság kí-nzott bennünket.”⁸³ A korábban már idézett *Cs. Nagy Mihály* a szökési kí-sérlet után történetekre így emlékszik: „A vagonat kijavították, beszegez-ték kívülről a nyílást, amit kívágtunk. Büntetésből egy hétig nem kaptunk enni, bár eddig sem adtak rendszeresen. A szájazáram miatt enni nem tud-tam, bár az a büntetés után is csak naponta egyszer volt. De ez is sokszor elmaradt.”⁸⁴

Szökések

E sok biztonsági, szökést gátló intézkedés ellenére is igen sokan próbál-koztak meg útközben megszökni, főként még a Kárpát-medence terüle-tén. Ritkán, de előfordult, hogy nem próbálkoztak a foglyok szökéssel. Ez azoknál a szerelvényeknél fordult elő, amelyek még javában Magyar-ország területén közlekedtek, olyannyira, hogy a foglyoknak volt még esélyük arra, hogy – a szovjetek ígérete szerint – Magyarországon egy, az ígértben szereplő nagyobb városban valóban igazolóbizottság elé kerülhessenek. Ezért ilyen helyzetben sokan még nem foglalkoztak a szökés gondolatával.⁸⁵

Azonban a hadifogoly-szállítmányok túlnyomó többségénél megkísé-relték a szökéseket, több-kevesebb sikerrel. Erről tanúskodnak a vissza-emlékezések, és a korabeli dokumentumok is. A szökéseket általában sötétedés után kísérelték meg, akkor amikor a vonat lassabban haladt,

⁸² Dévényi István: i. m. 17–22. o.

⁸³ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi leventék... 148–149. o.

⁸⁴ VHBSZ 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály vie. 7. o.

⁸⁵ HLI HM 38.001/el. – 1945.

mint például emelkedőknél, hidaknál, vagy egyszerűen csak nem sokkal azután, hogy a szerelvény elindult és még alig gyorsított.

Tárkány Szűcs Imre meglehetősen aprólékossággal írja le, hogyan szökött meg az előttük lévő vagon foglyainak a fele, ami a szökések leggyako-ribb, és bevált módja is volt: „Úgy szöktek ki, hogy felbontották a padlót. A derékszíjat felkötötték a pallóra és akkor a lábukat leengedték a ten-gelyre, úgy ereszkedtek lefelé. Amikor a hátukat kezdte súrolni a slipperfa vagy a kavics, akkor elengedték magukat és keresztülgördült felettük a vonat.”⁸⁶

Az egykori foglyok így emlékeznek a vasúti szállítások közben történt szökésekre: „[4] Kaposvár és Dombóvár közötti szakaszon kiszökött az egyik vagonból tizenkét fő. Az útköző fölött kibontották a vagon olda-lát, és ezen a résen távoztak. Éppen egy nádas részen haladtunk, amikor a vagon tetején megszólaltak a golyószórók. A szerelvényt megállították, és az örök bementek a nádasba, és közben lövöldöztek. Nem fogtak meg senkit, azt viszont nem tudtuk, hogy lőttek-e meg valakit.”⁸⁷

„Szolnoknál az ideiglenes Tisza-hídon a vonat csak lépésben haladt, és az egyik vagonból az emberek a vagonpadló felfeszítésével a lépésben haladó vagonból – két ember kivételével – megszöktek. Az örök a szö-kést a hídon való áthaladás után felfedezték, a két embert, aki nem szö-kött meg, alaposan helybenhagyták, azaz félig agyonverték, majd a hidat építő munkásokkal a vagonat újra feltöltötték. Ily módon biztosították a létszámot.”⁸⁸

A sikeres szökésnek három alapfeltétele volt: megfelelő előkészítés, jó szervezés és természetesen jó szerencse. Hadd ismertessek itt most egy sikeres szökést részleteiben is. *Balog József* már több hónapot eltöltött több magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborban, amikor a ceglédi páncé-loslaktanya-beli lágerben kezdték összeállítani azt a szállítmányt, amelyik-be ő is belekerült. Ebbe a táborba már nagyon sok „dörzsölt vagány” bekerült a különböző táborokból, hiszen a ceglédi tábor – amint arról már szóltam – átmeneti tábor is volt, és a rafináltabb, ügyesebb foglyok tovább tudták húzni az időt az országból történő kiszállításukig. Itt a

⁸⁶ Tárkány Szűcs Imre: Lágerből lágerbe. In: A vásárhelyi leventék... 178. o.

⁸⁷ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi leventék... 148–149. o.

⁸⁸ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 8. o.

szállítás előtt szörtelenítés is volt, amelyen emberünknek sikerült elérnie, hogy dús szemöldökét és bajszát ne vágják le, mert, mint írja: „Hogy néztem volna ki. Négerbarna arc, fehér szemöldök- és bajusz hely. Ha sikerül a szökés, messziről megismertek volna, hogy szökött hadifogoly vagyok.” Mielőtt beteretelték volna őket a vagonba, egymásnak tovább adva mondták, hogy az első éjjel sehol se kíséreljenek meg szökést. A második éjjel pedig, ahol megvannak a feltételek, egyszerre szökjének meg. Így növelve a siker esélyét. A továbbiakat így írja le *Balog József*: „Békéscsabán sokáig álltunk, és a másik vágányon álló román katonai szerelvény magyarul tudó katonáival beszélgettünk, a szögesdróton keresztül. Mondták, hogy szökjünk meg, mert Foksániba visznek. Erdélyben is csak azt mondjuk, hogy: „pleni” [*vagyis, hogy (hadi)foglyok* – B. Z.] és segítenek. De csak éjjel gyalogoljunk. Közben már majdnem kész volt a nyílás kifaragása. Nagyon izgultunk, mert az örök nagy fakalapáccsal verték a vagonok oldalát. Szerencsénk volt, hogy épp oda nem ütöttek, ahol a majdnem kész nyílás volt. A vonat elindult, és közben már mind a harminc magyar hadifogoly benne volt a szökésben [*a vagonban elhelyezett 10 német hadifoglyon kívül* – B. Z.]. Énekelünk, tapsoltunk amíg a nyílás deszkáit kitörték. Aztán egy kabáttal fedtük le, mert meg kellett várni, amíg a németek elalszanak. Szerencsére hamarosan elaludtak, és megkezdhattuk a szökést. [...] Idők végtelenjének tűnt, amíg a tizenhat kocsi elhaladt. Már elég messze volt a szerelvény, mikor fölálltam. [...] Visszafelé ballagtam a sínek mentén. Nem sok idő múlva fellőtték a piros rakétákat. Észrevettük a szökést. Fegyverropogás, sortüzek. Erre futásnak eredtem. Sötétben egy emeletes állomáshoz értem. Az állomással szemben lévő nádasban elbújtam. Ekkor eldobtam a katonasapkát, s a svájcisapkát tettem kopasz fejemre. Türelmesen vártam. Lassan gyülekezett az utazóközönség. Egy pipára gyújtás közben felvillanó lángnál elolvastam, hogy Kétegyháza van. Nagy kő esett le a szívemről. [...]

Szolnokra érve már vöröskeresztes asszonyok kiabálták, hogy az ellenkező oldalon szálljanak le a szökött hadifoglyok. Mivel a szovjetek országos körözést rendelték el a szökött hadifoglyok összeszedésére. A hadifogoly-szerelvényről nyolcszáz magyarból több mint kétszázan szöktünk meg. [...] A lebukás oka az volt, hogy az egyik kocsi kifaragták az ajtózárhoz a nyílást, kinyitották az ajtót, és ott ugráltak ki. Közben a németek felébredtek, és az ajtóban tömegverekedés tört ki. Ezt észrevet-

te az őrség, kilőtte a piros rakétákat. A szerelvény megállt. Óriási botrány volt. Szovjet tisztek ordítottak az őrséggel, szidták a belső őrköt, a németeket. Akiknek azt mondták, hogy az életükkel fizetnek, ha megszökönk. Ezt később hazatért bajtársaimtól tudtam meg. A szerelvény továbbment. Mi, öten egy fiatal vöröskeresztes asszonnyal mentünk a város szélére. Megjegyzem, mind az öten más-más vagonból szöktünk meg.⁸⁹

Az 1200–2000 fős hadifogoly-szerelvényeknél nem volt ritka, hogy 130–200 fő kísérelte meg útközben a szökést. Így történt ez például a Békéscsabáról Románia felé tartó egyik szerelvényénél is, ahol – a szökésben sikeresen részt vevő *Balog József* szerint – több mint 200 fő kísérelte meg a szökést.⁹⁰ Ez a szám rendkívül soknak tűnik, de nézzünk meg egy korabeli dokumentumot is. A bajai 51. honvéd kiegészítő parancsnokság 1945. június 1-jei jelentése is számottevő szökésekről tanúskodik. Az egyik, Baja felé tartó hadifogoly-szerelvényről „Dombóváron kb. 60 fő, Bátaszéken kb. 30 fő megszökött. [...] Mikor a szerelvény a pörbolyi erdőn haladt át, egy lezárt waggonból, amelynek utasai a waggon alsó részén levő deszkákat felszedték kb. 35–40 fő kísérelte meg a szökést. Ebből kb. 13–15 főt a fogolyőrség menekülés közben agyonlőtt. Innen a mai napon 4 h-kor a szerelvény a bajai Duna-hídon áthaladt, ismét két egyén... [...] kísérelte meg a szökést. A hadifogolyvonat parancsnoksága állományaiba tartozó vörös hadseregbeli zászlós parancsára ezeket agyonlőtték. A hullájukat Baján átvettem és eltemetésükről intézkedtem.”⁹¹ Tehát erről a hadifogoly-szerelvényről, csak a Kaposvár–Baja-vasútszakaszon összesen mintegy 130 fő kísérelte meg a szökést. Nem kevés ez a szám, pedig ez a szerelvény még nem az országhatáron kívülre, csak Bajára tartott, vagyis valószínűleg még sokan elhitték az igazoláshoz szülő mesét. Ebből következően egy olyan szerelvény esetében, amelyik – már a hadifoglyok között terjedő hírek szerint is – az országhatáron kívülre, talán éppen Foksány felé tartott, arról minden bizonnyal jóval többen kísérelték meg a szökést.

A Pécs–Baja közti rövid vasútvonalszakaszon történő szállítások alkalmával, még bolgár fogságból – mielőtt átadták volna a foglyokat a

⁸⁹ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vié. 18–21. o.

⁹⁰ Ua. 21. o.

⁹¹ HLI HM 27.981/elh. – 1945.

szovjet szerveknek –, *Cséffalvai István* becslése szerint mintegy 500 fő szökött meg.⁹²

A szökések természetesen egészen a célállomásig előfordultak, de leginkább a Kárpátokon belüli területeken. Nem volt ritka, hogy egy-egy vagon fele vagy teljes állománya megszökött.

A szökött hadifoglyokat az egész országban keresték. A lakosságnak minden idegent be kellett jelentenie a szovjet parancsnokságokon, azonban a lakosság többsége élete és egzisztenciája kockáztatásával is, de segített a szökött hadifoglyokon. Így jutott haza *Balog József* is, aki a saját bőrén tapasztalta a szovjet szervek hadifogoly-keresését: „1945. szeptember közepén szülőhazámban, Zaránkon és Tarnasárányban voltam Édesanyámmal. A Ludas vasútállomáson vonatra várva ültünk, amikor egy szovjet kiskatona levette a sapkáját. A hajam szinte tövig le volt vágva. Bekísért a szovjet parancsnokságra, ahol a parancsnok megkérdezte, hogy miért vágtuk le a hajam. Erre azt feleltem, tetű miatt. Mosolyogva elengedett. Édesanyámat ezalatt iszonyatos érzések gyötörték. Még mindig keresték a szökött hadifoglyokat.”⁹³

Szökések után – mint ahogy az történt a gyalogmenetek során is – a szerelvénykísérő őrség azzal pótolta a hiányzó hadifogoly-létszámot, akit éppen sikerült elfognia, mindegy volt, hogy kicsoda. „Amikor Bajára ért a szerelvény, egy mellékvágányra tolattak és ott álltunk vagy fél napot. Egyszer azt látjuk, hogy az örök embereket kísérik, erről is, arról is. Volt, aki két kannát hozott tele vízzel, és otthon várhatta a család, mert betuszkolták a vagonokba őket, és így pótolták a hiányzó létszámot”, emlékszik az egyik fogoly.⁹⁴ Több esetben az új Magyar Honvédség katonáit is – ha hadifogolylétszám-hiány volt – bekényszerítették a vagonokba. Ezekből egyet hadd idézzek: „Valahol Békéscsaba környékén megállt a szerelvény. A szűrődrótos ablakon kilesve látjuk az új Magyar Hadsereg néhány katonáját. Valószínű, vasútbiztosító járőr tagjai, 3 fő. Vagonunk előtt haladt el. Egy szemfüles fogoly rögtön ki is szólt az ablakon: „Bajtárs, adj egy cigarettát!” A járőrparancsnoknak sem kellett több. Éktelen káromkodás közepette közölte, hogy a piszkos fasisztáknak Szi-

béria, és nem cigaretta jár. A szitkozódás még tovább tartott volna, de két ruszki katona is előkerült. Azok azt hitték, hogy kollaboráció van folyamatban. A három magyar katonát nyomban lefegyverezték és bevágták az egyik hiánylétszámú vagonba. Így részesei lettek a kialakult fegyvertársi kapcsolatnak.”⁹⁵ A létszámkiegészítés természetesen addig tartott, amíg a szökések, vagyis szinte egészen a célállomásig. Sokszor a szökéseket csak jóval annak megtörténte után vették észre: „Az egyik vagonban vagy 50 fő magyar vasutast, főleg a budapesti ferencvárosi pályaudvar valamennyi forgalmista és műszaki tisztjét helyezték el. Szakemberek lévén, a vasúti kocsi alját felbontották, és szép lassan, egyenként lemaradoztak a szerelvényről, még valahol Arad és Déva környékén. Mindezt csak Brassóban vették észre. Nosza, megindult a helyszíni begyűjtés az 50 fő hiánypótlására. Azonnal a pályaudvar környékén hajtották végre. A réseken kitekintve, a szemünk láttára történt: sikerült egy idősebb román mozdonyvezetőt elfogni, aki fáradtan baktatott hazafelé kis elemózsiás táskájával. Majd egy utcai árust fogtak el azon melegében. Ő egy kis kosárral a hasán valamiféle élelmiszert árulva került gyorsan a közeli vagonba. Majd egy szolgálatot teljesítő román katona is áldozatul esett. Annyi bizonyos, hogy Foksányiba érkezve megvolt a létszám.”⁹⁶

Halálozás útközben

Amíg a szerelvények a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáboroktól a romániai elosztótáborokig eljutottak, sokan meghaltak. Egy részüket szökés közben lőtték le az örök, amint arról már az előzőekben szóltam. Azonban nemcsak a vasúti szállítás alatt történt, történhetek szökési kísérletek, hanem a vagonokból való kiszállás alkalmával is. *Dr. Tóth Sándor* egy ilyen eset szemtanúja volt: „Kétheti éhezés és nyomorgás után érkezünk meg a brassói állomásra, ahol megkezdtek a foglyoknak teherautóba átrakását, illetve az ottani fogolytáborba szállítását. Az egyik vagonban lévő

⁹² HLI HM 35.315/el. – 1945.

⁹³ VHBSZ 325. – 1992. Balog József vic. 24. o.

⁹⁴ D. Kiss Ernő: Amerikai fogságból Szaratovba. In: A vásárhelyi leventék... 148–149. o.

⁹⁵ VHBSZ 113. – 1992. Takács Péter vic. 25. o.

⁹⁶ Uo.

emberek – előzetes összebeszélés alapján – a vagon kinyitásakor megpróbáltak megszökni, a szökésben lévő emberek többségét agyonlőtték, akiket pedig élve fogtak el, azokat félig agyonverték.”⁹⁷ A rendelkezésre álló adatok alapján a szállítmányok 0,5–1,5%-a jutott ilyen sorsra.

A szállítások során meghaltak másik, az előbbinél jelentősebb részét az útközben betegségben, táplálkozási elégtelenségben vagy a súlyos bántalmazások következtében meghaltak teszik ki. „Ha valaki a vagonban meghalt, azt bent hagyták a vagonban, hogy a megérkezéskor a létszámmal el tudjanak számolni. A mi vagonunkban is meghalt egy középkorú férfi, sátorlappal letakarva a vagon oldalához fektették. Erre a halott emberre ültek rá azok a bajtársak, akiknek máshol nem jutott hely, hogy leüljenek”, emlékszik dr. Tóth Sándor.⁹⁸ Weisz Ferenc 100 fős vagonjában két halott volt, mire megérkeztek Râmnicu Săratba. „Mint a marhákat, úgy tereltek ki bennünket a vagonokból, többnapos viszontagságos utazás után voltak, akik nem tudtak lábra állni. Azoknak kellett vinni őket, akik jobban bírták. A két hallottat is vinni kellett, köpenybe tettük, és úgy vittük felváltva, négyen. Körülbelül egyórai út után megérkeztünk a táborba”, emlékszik az egykori hadifogoly.⁹⁹ Ugyanakkor csak a Bajától Temesvárig tartó úton volt, hogy a foglyok 1–1,5%-a meghalt.¹⁰⁰ Sőt előfordult, hogy egy 45 fős vagonban két fő már holtan érkezett Temesvárra, ami – legalábbis ebben a vagonban – 4,4%-os emberveszteséget jelentett.¹⁰¹ Minél tovább tartott a szállítás, annál többen haltak meg. Négyheti utazás után, már a Foksányba való megérkezéskor vagononként már több halott volt, olvasható az egyik túlélő írásában.¹⁰²

A szállítások közben történt halálozások harmadik, legkisebb részét a háborús harcok okozták. A rigyáci fogolytáborból nagykanizsai bevagonírozással a bajai hadifogolytáborba szállított Baranyi Károly hadigondozó tiszt 1945. augusztus 27-ei jelentésében a következőket írta a szerelvé-

⁹⁷ VHBSZ 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor vie. 9. o.

⁹⁸ Ua. 8. o.

⁹⁹ Weisz Ferenc: Hadifogságom története 1945–1951. In: <http://www.gulag.hu/weisz/weisz3.htm>

¹⁰⁰ Interjú Michalik Kázmér egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

¹⁰¹ VHBSZ 274. – 1992. Kolossváry István vie. 13. o.

¹⁰² VHBSZ 249. – 1992. Hus Sándor vie. 2. o.

nyüket ért támadásról: „Április 13-án, pénteken délelőtt Gyékényesen vesztegel vonatunk, amikor a Dráva túlsó partjáról, elszigetelt német erőktől, erős tüzérségi aknatüzet kapunk. Számos vagonot telitalálat ér. Kb. 50–60 halott, ugyanannyi sebesültről beszélnek. A segélynyújtást dr. Kiszely százados, egyetemi magántanár adja a hadifogoly orvosokkal együtt. A veszteségi jegyzéket Lucius, ferencrendi páter, tábori lelkész készíti el.”¹⁰³

Amint az a visszaemlékezésekből és a korabeli dokumentumokból is kiderül, a vasúti szállítások alkalmával a halálozások történhetek Magyarország területén, Romániában az átmeneti táborokba (pl. Temesvár, Brassó) való megérkezésig vagy az átmeneti táboroktól az elosztótáborokig való megérkezésig.

Összegezve azt lehet mondani, hogy a magyarországi hadifogolygyűjtőtáboroktól a romániai elosztótáborokig tartó vasúti szállítás alatt a hadifoglyok mintegy 2–4%-a életét veszítette. Ők a vasút mentén vagy a céltáborok környékén jeltelen sírokban alusszák örök álmukat.

A hadifogoly-szállítmányok célállomása valamelyik romániai átmeneti, illetve elosztóláger volt. A szerelvények többsége Foksányba ment, de rajta kívül még a máramaroszigeti, a Râmnicu Sărat-i, a tecuci, a brassói, a Brassó melletti keresztényfalvai, valamint a temesvári lágerbe is szállították a hadifoglyokat. Az utóbbi lágerben 1945 februárjában kiütéses tifusz kezdett pusztítani az emberek között, ezért a tábor egy részét felszámolták, és több ezer foglyot – egyesek szerint mintegy tízezret – visszaszállítottak Magyarországra, a szegedi csillagbörtönbeli fogolytáborba.¹⁰⁴

A magyar hadifoglyok további sorsa, illetve a romániai és a szovjetunióbeli hadifogolytáborok már nem képezi e munka tárgyát, ezért arról a továbbiakban már nem esik szó.

¹⁰³ HLI HM 38.001/cln. – 1945.

¹⁰⁴ Interjú Michalik Kázmér egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

X.

A HADIFOGOLYTÁBOROK EMLÉKEZETE: KÁRPÁTALJÁN EMLÉKPARK SIRATÓFALLAL – ÉS MAGYARORSZÁGON?

A magyar társadalomnak óriási az adóssága a szovjetunióbeli hadifogoly-, internáló- vagy GULAG-lágerekbe kényszermunkára hurcolt honfitársaink iránt! Több generáció nőtt fel mindezeknek az ismereteknek a hiányában, ami torzította világlátásukat, identitástudatukat.

A magyar társadalomnak a szovjet fegyveres szervek által el- és meghurcolt honfitársai iránti adósság kései törlesztésének egyik kezdeti állomásként 2012. május 21-én fogadta el a Magyar Országgyűlés azt az egyéni indítványt, amelyben november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává minősítette. A 41/2012. (V. 25) OGY határozat kimondja, hogy a Magyar Országgyűlés támogatja és szorgalmazza olyan emlékművek állítását, megemlékezések szervezését, amelyek a Szovjetunióba hurcolt magyar kényszermunkásokra emlékeznek. Sajnos, nem mindenki számára egyértelmű, ezért le kell írnom, hogy hadifogoly honfitársainkat is kényszermunkára vitték ki a Szovjetunióba, és sokan a kényszermunka tervszámainak, a végkimerülésig hajszolásnak estek áldozatául.¹

A maroknyi, mintegy 150 ezres kárpátaljai magyarság példát adott nekünk, anyaországi magyaroknak az ősök, az áldozatok tiszteletéből, az emlékezés meg- és összetartó erejéből. Hiszen már 1994-ben – nem emléktáblát, nem emlékművet állítottak, hanem – emlékparkot hoztak létre siratófallyal a kárpátaljai magyarság XX. századi Golgotájának nevezett egykori hadifogolytábor, korabeli elnevezéssel élve „haláltábor” helyén, Szolyván. Pedig Kárpátalján nem 56, hanem mindössze csak 2 hadifogolytábor működött.

¹ Lásd: Dupka György–Alekszej Korszun: i. m. 56–57. o.

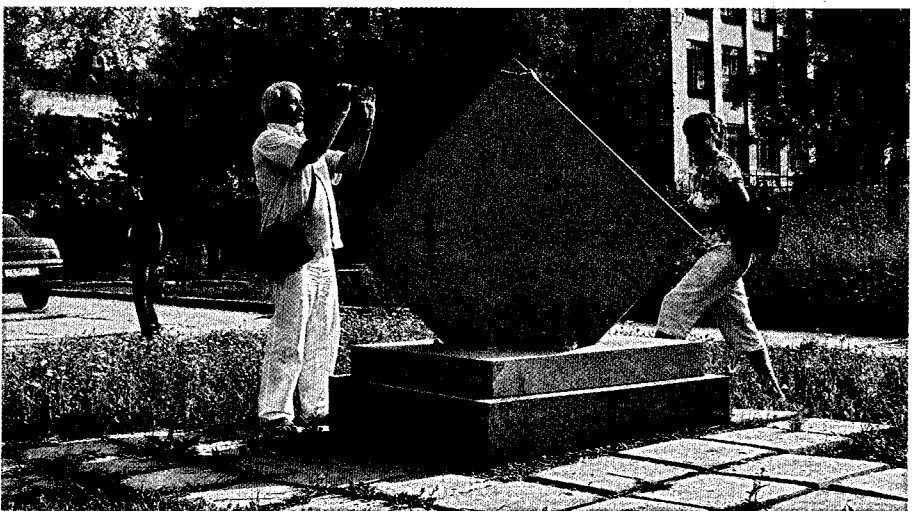
A kegyelet virágait helyezik el egy XXI. századi novemberi évfordulós megemlékezést követően a szolyvai hadifogoly-gyűjtőtábor helyén létesített emlékpark siratófalánál az emlékező utódok

A Magyar Állam az egykori Szovjetunió területén már több száz emlékhelyet létesített az egykori hadifogolytáborok, illetve a hadifogolytemetők helyén, csak Oroszország területén több mint háromszázat.

Ehhez képest az egykor, a mai Magyarország területén működött 56 hadifogolytábor közül csak négynek a helyén van emléktábla, és egynek a helyén emlékmű. Pedig ezekben a lágerekben 1944–45-ben mintegy 600 000 katona és civil honfitársunk és mintegy 200 000 más nemzetbeli szenvedett borzasztó körülmények között. Közülük több mint 70 ezren e táborok környékén, többnyire jeltelen tömegsírokban lettek elföldelve. Ők és szerencsésebb, az elviselhetetlent túlélő, ugyanakkor testükben és lelkükben meggyötört sorstársaik – akár legyőzött katonaként jogosan, akár polgári lakosként jogtalanul vetették őket fogságba – áldozatok voltak, akiknek kijár a tisztelet, az emlékezés.

Az egykor Revdán (Oroszország, Urál) működött hadifogolytáborokban (313/1., 314/6. és a 476/4-es táborrészelekben) meghalt magyar foglyok temetőjében létesített emlékmű

Nyizsnij Tagil (Oroszország, Urál), a 245-ös számú hadifogolytábor 1-es és 3-as részlege temetőjének a helyén felállított emlékmű.

Mellette Jurkovics János filmez, akinek a nagyapja is ott van eltemetve

MAGYARORSZÁGON A KÖVETKEZŐ HADIFOGOLYTÁBOROK HELYÉN LÉTESÜLTEK EMLÉKHELYEK

Baja

A második világháborús magyarországi hadifogolytáborok emlékhelyei közül az elsőt még 1949. június 1-jén emelték, Baján. Az emlékmű állításának a gondolata a bajai Nemzeti Bizottság 1945. november 28-ai ülésén fogalmazódott meg először, *Puskás Mihály* részéről, aki mintegy 4000 hadifogoly sírhelyére vonatkozó rajzokkal, és töredék részükre vonatkozóan névsorral is rendelkezett. Ahogy az ülésről készített jegyzőkönyvben olvasható, *Puskás Mihály* szerint „4000 eltemetett hadifogolyról van szó. Ezek legnagyobb része ruha nélkül, igen csekély mértékben nyert elföldelést. Különbféle helyeken összevissza ásták el őket és ezért célszerűnek látná kihantolásukat és egy tömegsírban való elhelyezésüket. Javasolja egy emlékmű létesítését is”, olvasható az ülésről készült jegyzőkönyvben. Az ügy azonban hamarosan elhalt. Történt azonban, hogy az egykor a földfelszíntől alig fél méter mélyen elföldelt halottak tetemei a felszínre kerültek. Ezért 1947 decemberében az Állami Kertészeti és Szőlészeti Középiskola igazgatója levélben fordult Baja város Közegészségügyi Hivatalához, amelyben leírta, hogy az egykori hadifogolytábor közelében elhelyezkedő iskola díszkertje mellett lévő sporttelep közelében magyarokat, németeket és oroszokat temettek el, akiket a homok kitermelése során találtak meg. Kérte a halottak exhumálását és megfelelő helyre való elszállítását. Végül 1948 októberében kezdték meg a halottak exhumálását.

A bajai hadifogolytáborban elhalt 4000–8000 főből csak a sporttelep mellett talált 1023 főt exhumálták, a másutt, távolabb elföldelteket nem. Az exhumáltakat az egykor fogolytábornak helyt adó Mészáros Lázár lakatanyával szemben, a Vaskút felé vezető út túlsó oldalán három, egymással párhuzamos tömegsírban, egy kis halmot alkotva helyezték az elhaltakat végső nyughelyükre. A halom tetejére egy 5 méter magas beton obeliszket helyeztek kehellyel a tetején. Az emlékműre a következő felirat került: „Itt

nyugszik közös sírban 1023 embertársunk. Elhunytak 1944–1945-ben a közelben fennállott hadifogolytáborban.” Később az emlékmű mellé, külön sírba temették a táborban 1945 áprilisában, tifuszban elhunyt Koltai Emik is.

Kimutatás
a bajai hadifogolytáborokban elhunytakról
az exhumálásról
1948.

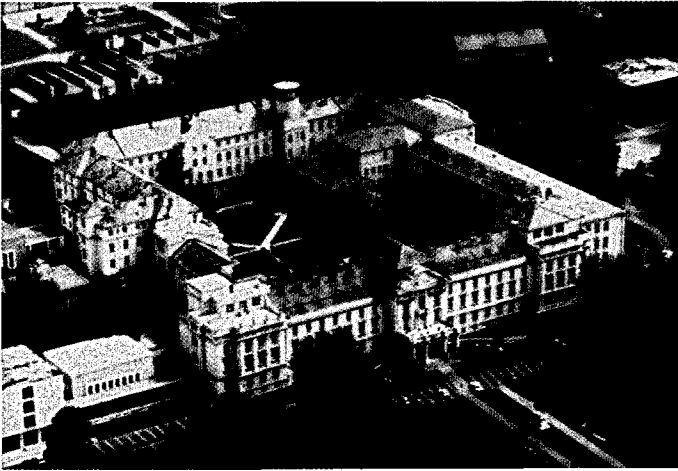
Állap. és dátum	Halottak száma (kompanya)	Függelék	
Állap. 11	11	1. sz. sz. (északi) kőh.	I. sz. sz. (északi) kőh. párk. útmentén helyezték páros 465 embert.
Kedd 12	12	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Szerda 13	13	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 14	14	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 15	15	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Szerda 16	16	1. sz. sz. (északi) kőh.	II. sz. sz. (déli) kőh. párk. útmentén helyezték páros 58 embert.
Állap. 17	17	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Kedd 18	18	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Szerda 19	19	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 20	20	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 21	21	1. sz. sz. (északi) kőh.	III. sz. sz. (déli) kőh. párk. útmentén helyezték páros 1023 embert.
Állap. 22	22	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Szerda 23	23	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 24	24	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 25	25	1. sz. sz. (északi) kőh.	

Állap. 26	26	1. sz. sz. (északi) kőh.	III. sz. sz. (déli) kőh. párk. útmentén helyezték páros 1023 embert.
Kedd 27	27	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Szerda 28	28	1. sz. sz. (északi) kőh.	
Állap. 29	29	1. sz. sz. (északi) kőh.	

Kimutatás a bajai fogolytáborban elhunytak egy részének az exhumálásáról (1948)

Gödöllő

A következő magyarországi hadifogolytábor-emlékhely felavatására 44 évet kellett várni. Gödöllőn, az egykori Premontrei Gimnáziumból (ma a Szent István Egyetem) kialakított hadifogoly-gyűjtőtábor – amelyet a Budapestről ide hurcolt több tízezer civil miatt akkoriban internálótábornak neveztek – udvarának borostyánnal benőtt falára 1993-ban helyezett emléktáblát a Honvédelmi Minisztérium. Az emléktáblán a következő – sajnos téves – szöveg olvasható: „Ebben az épületben mintegy 45 000 magyar és 3000 német katona szenvedett a szovjetek kegyetlen hadifogságában 1944/45-ben.” Ugyanis – ahogy arról már szó esett – ebben a táborban 70–80% körüli volt a civilek aránya.² Ezért is írta a svájci követség jelentésében, hogy ebben a „koncentrációs tábor”-ban „mintegy 40 000 internáltat [kiemelés tőlem – B. Z.] őriznek.”³

A Szent István Egyetem főépülete, az egykori Premontrei Gimnázium, amelyben volt a 30–40 ezer fős hadifogolytábor

² Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadi)fogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.
³ A svájci követség jelentése... In: Montgomery, John Flounoy: i. m. 205.

A hadifogolytábornak helyt adó egykori Állami Tanítóképző Intézet (ma Petőfi Sándor Gépészeti Szakközépiskola) falán elhelyezett emléktábla

Kiskunfélegyháza

Ismét – a demokratizálódott körülményekhez képest – hosszú időnek, tíz évnek kellett eltelnie, mire újabb emléktáblát avattak, immár Kiskunfélegyházán a Petőfi Sándor Gépészeti Szakközépiskola, az egykori Állami Tanítóképző falán. Az emléktábla elhelyezését a Petőfi Sándor Alma Mater Társaság és az iskola kezdeményezte. Itt külön ki kell emelni az Alma Mater Társaság kuratóriumának egyik tagját, *Tarjányi Józsefet*, aki elindítója és fáradhatatlan motorja volt e nemes esemény létrejöttének. Az emléktábla-avatásra a város szovjetek általi elfoglalásának az 59. évfordulóján, 2003. október 23-án került sor. Az emlékbeszédet *Bognár Zsolt* történész mondta, majd a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének elnöke, *Cseh József* idézte fel e táborbeli élményeit megindító szavakkal, s hálás szívvel emlékezett vissza azokra a bátor, önfeláldozó fiatalokra, akik a kőposta útján vitték a hírt a hozzátartozóknak. Végül *Zsivótzky Gyula* olimpiai bajnok, az Alma Mater Társaság elnöke, *Tóth Gyulánéval*, az iskola igazgatójával együtt felavatta, majd megkoszorúzta az emléktáblát, amelyen a következő *Veres Miklós*-idézet áll: „A szabadság olyan láthatatlan, mint szögesdrótok villanycsillaga...”, majd alatta: „Iskolánk épületében 1944/45-ben (hadi)kórház és szovjet fennhatóság alatt nemzetközi (hadi)fogolygyűjtő tábor működött.” Majd a hadifogoly-szövetség mellett a város képviseletében *Ficsór József* polgármester helyezte el koszorút, emlékezve az itt szenvedett s elhunyt embertársainkra.

Felsőzsolca

2010. április 17-én – hét évvel az előző emléktábla avatása után – Felsőzsolcán avattak emléktáblát az egykori hadifogolytábor helyén, – egyebek között a helyi média jelenlétében – a ma ott üzemelő Pokol Csárda falán. Mondhatni „nomen est omen”, hiszen valóban pokol volt az életük az itt raboskodott magyar foglyoknak, akiket a tifusz és egyéb fertőző betegségek mellett az éhség is gyötört, és csak a helybéli lakosság

áldozatkészségének, segítségének köszönheték, hogy nem haltak éhen. (Az utóbbiról a tábla szövege is megemlékezik.) Ez a tábor azon kevés magyarországi hadifogolytábor közé tartozott, amelyik nem a Vörös Hadsereg, hanem a 2. Ukrán Front alárendeltségében lévő 4. román hadsereg őrizete alatt működött. Emlékbeszédet *Zsiros Sándor* felsőzsolcai tanár, az emléktábla létesítésének fő „motorja”, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának (GKNT) elnöke és *dr. Bognár Zalán* történész, a GKNT alelnöke mondott. Az emléktáblát *Csöbör Katalin*, a Fidesz parlamenti képviselője – akkor még jelöltje – és *Zsiros Sándor* avatta fel. Az emléktáblát a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, az Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány és a Felsőzsolcai Csengey Dénes Polgári Kör állította, amelyet a Polgári Magyarországért Alapítvány is támogatott.

Cegléd

A következő hadifogolytábor-emléktábla avatására már „csak” két évet kellett várni. 2012. november 25-én – a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások első emléknapján – avattak emléktáblát Cegléden, az egykor hadifogolytáborra alakított huszárlaktanya egyik épületének, mára már lakóházzá alakított és felújított Szolnoki út 69. számú ház falán. Az emléktábla-elhelyezés kezdeményezője, szervezője és egyben finanszírozója is *dr. Jójárt György* gyermekgyógyász volt.

A megemlékezést a Ceglédi Városvédő és Városszépítő Egyesület elnöke, *Károly Tamás* vezette. *Dr. Bognár Zalán* történész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense emlékezett az egykori lágerré, amely mint mondta: „a Kárpát-medence legnagyobb szovjet hadifogolytáborra volt.” Nagyságának szemléltetésére idézett egy korabeli, a Honvédelmi Minisztériumban készült jelentést, amely szerint: „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott.” Továbbá kiemelte, hogy e lágér különlegessége az a több ezer téglafelirat, illetve téglarajz, amelyeket a két laktanya téglafalára írtak, véstek a lágérben szenvedő katona és civil foglyok. E feliratok a múlt történéseinek egyedülálló emlékei, köztük *Mádi Szabó Gábor* színművész felirata is. Beszéde után *dr. Jójárt Györggyel* együtt

felavatták a sötétszürke gránitból készült emléktáblát, amelynek felirata: „A ceglédi buszár és páncélos laktanyában 1944 novemberétől 1945 végéig szovjet fogolytábor volt. Kb. 200 000 katona és civil honfitársunk járta meg a tábor poklát. Közülük legalább 5000 elpusztult. Emléküket őrzi ez a tábla. 2012. nov. 25.” A tábla leleplezése után ökumenikus szertartás keretében *dr. Beer Miklós* római katolikus püspök, a váci egyházmegye feje, *Hánka Levente*, a Cegléd-Nagytemplomi Református Egyházközség lelkésze, és *Péter Zoltán*, a helyi evangélikus egyházközség lelkésze mondott imát az egykori foglyok lelkéért, és áldotta meg az emléktáblát.

Az ünnepélyes megemlékezésre szépszámu megemlékező gyűlt össze, amelyről tudósításokat készített a helyi és az országos média (MTVA, MTI) is.

A ceglédi emléktábla leleplezése 2012. november 25-én

Ezek az emléktáblák mint történelmünk útjelzői emlékeztető jelek, s egyben emlékhelyek. Ezek az emlékhelyek emlékeztetnek azokra az apákra, nagyapákra és dédapákra, férjekre és testvérekre, akik a borzalmas világégés borzalmas „utójátékának” részeseiként egy embertelen birodalom embertelen körülményeinek lettek az áldozatai.

ÖSSZEGZÉS

Bár a második világháború Európában 1945. május 9-én befejeződött, mégis a hadifogságba ejtettek számára – akik közül sokakat a háború, illetve a harcok befejeződése után vetettek fogságba – tovább folytatódott, hiszen keserű következményeit elsősorban nekik kellett viselniük.

A hazánk területére érkező szovjet fegyveres erők – amint az már köztudomású – nemcsak a katonákat vetették hadifogságba, hanem a polgári lakosságból is tömegesen hurcoltak el embereket. Számításaink szerint Magyarország mai területén mintegy 350 ezer magyar katona került hadifogságba; október végéig mintegy 10 ezer fő, 1944 novemberétől 1945. január végéig a Magyar Honvédség 520 ezer fős veszteségéből – a korabeli katonai számításokat és a dezertálások nagy számát alapul véve – mintegy 270–280 ezer fő, majd februártól a magyarországi harcok befejezéséig további, minimum 70 ezer fő.

A szovjet szerveknek a polgári lakosságból történő tömegesen elhurcolásainak a munkaerőszerezésen és a megtorláson kívül egyéb, specifikus indokai is voltak: 1.) Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásának az előkészítése, amely a mai Magyarország területére vonatkozóan, csak a Tisza és az országhatár közti, ún. Csonka-Bereg megyét érintette. 2.) Hadifogolylétszám-kiegészítés. Ez egyrészt, egy felsőbb központi utasításon alapult, amely alapján azokat a férfiakat, akik 1941 után katonai szolgálatot teljesítettek – még ha a magyarországi harcok idején már nem is voltak katonák –, az egész ország területén összeszedték és hadifogságba vitték. Rajtuk kívül még vitték a 18–50 év közötti férfiakat is, sőt a 13 éves fiúkat és a 64 éves idős embereket is. Másrészt, valószínűleg helyi szintű személyi döntések alapján történtek hadifogolylétszám-kiegészítések, részben a személyes dicsőség növelése érdekében, részben pedig a feletteseik által kitűzött hadászati vagy a hadműveleti célok elérésének késése miatt. Az utóbbi esetben a megtorlástól való félelmükben, a késés indokaként a valóságosnál nagyobb ellenséges erőkről számoltak be, s mivel a hadifoglyokkal el kellett számolniuk, a hiányzó mennyiséget a polgári lakosság

köréből pótolták. A legnagyobb ilyen hadifogolylétszám-kiegészítésre a budapesti csata okán került sor, amikor is *Malinowskij* marsall Budapestről és környékéről mintegy 100 ezer polgári lakost hurcoltatott hadifogságba. A trianoni Magyarországról összesen mintegy 150–170 ezer férfit vittek hadifogságba a szovjet szervek. 3.) Német nemzetiség okán történő elhurcolások alkalmával már nőket is tömegesen hurcoltak el a Szovjetunióba, de ők már nem hadifogoly-, hanem internálótáborokba kerültek, ezért ők már kívül estek e könyv témakörén.

Tehát összesen mintegy 500–520 ezer magyar állampolgár került szovjet hadifogságba Magyarország mai területén. Rajtuk kívül még 80–120 ezerre tehető azon magyar állampolgárok száma, akik ugyan a határainktól nyugatra – a kitelepülések, a Vörös Hadsereg előli menekülés következtében –, immár a német birodalom területén kerültek szovjet fogságba, de a Szovjetunió felé vezető úton a magyarországi hadifogolytáborokban is megfordultak. Azaz több mint 600 ezer honfitársunk került a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokba és rajtuk kívül mintegy 200 ezer más nemzetiségű, illetve állampolgárságú katona és civil, főként német, de voltak közöttük osztrákok, szlovákok, horvátok, szerbek, olaszok, franciák, lengyelek és egyéb nemzetiségűek.

A foglyokat a fogságba esés helyétől általában 2–7, de nem volt ritka, hogy 10 napnál is tovább hajtották a frontvonal mögött többnyire 50, vagy akár 200 kilométernél is távolabb lévő gyűjtőtáborokig. A hosszú gyalogúton a foglyok élelmezése egyáltalán nem volt megoldott, teljesen az őrszemélyzettől függött. A legtöbb esetben napokig nem gondoskodtak az ellátásukról. Ez részben az ellenségnek szóló megtorlásból, részben kényelemből, illetve a szökésektől való félelemből fakadt. Vízhez sokszor csak az útmenti pocsolyákból vagy a keréknyomokban összegyűlt vízből jutottak. Akik szökést kíséreltek meg, rosszul lettek, vagy nem bírták a menetelést, azokat az őrk lelőtték. A hiányzó foglyokat az őrk az éppen arra haladókkal pótolták. Az út különösen télvíz idején a mínusz 10–15 fokban állította nagy megpróbáltatás elé a foglyokat. Útközben a szálláshelyük sokszor a hómezőn, a szabad ég alatt, esetleg istállóban vagy valamilyen fűtetlen kőépületben volt. A gyűjtőtáborokig vezető úton a foglyok 1–2%-a betegség, fagyás, lövés vagy egyéb okok miatt életét veszítette.

Magyarországon 1944 októberétől, a front nyugat felé haladásával párhuzamosan sorra alakultak a hadifogoly-gyűjtőtáborok. Sőt még a magyarországi harcok befejezése után is, egészen 1945. június közepéig nyíltak hadifogolytáborok az országban. S nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a vele szövetségben hazánk területén harcoló bolgár és a román hadsereg őrizete alatt is. Ebből következően a Dél-Dunántúlon a bolgár 1. hadsereg, míg ÉK-Magyarországon a román 4. hadsereg őrizete alatt jöttek létre hadifogolytáborok. Ugyanakkor a hadifogolyügy, így a táborok felügyelete is az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának hatáskörébe tartozott. Az itt kialakított gyűjtőtáborok közvetlen felügyeletét a 2., a 3. és a 4. Ukrán Front NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Osztályainak parancsnokai látták el. Ezeket középszinten az NKVD délkelet-európai központja fogta össze Baden bei Wienben, majd Mödlingben, ahová a fogolytáborok parancsnokai időnként, a foglyok ügyében utaztak. A frontok illetékessége Magyarországon – a második világháború európai befejeződését követően mintegy másfél hónappal – 1945 júniusában megszűnt. Helyüket a SZEB vette át. A hadifoglyok személyére vonatkozóan felső szinten a döntés *Iván Petrov* altábornagynak, az NKVD hadifogoly- és internáltügyi főparancsnokának, illetve *Laurentijj Berijának*, az NKVD vezetőjének a kezében volt. Legfelsőbb szinten pedig az Állami Védelmi Bizottság (ÁVB), illetve annak elnöke, a Legfelsőbb Főparancsnokság főparancsnoka, *Joszif Visszarionovics Sztálin* állt. Tehát a hadifoglyok tömeges – több tízezer fős – szabadon bocsátásához *Sztálin* engedélyére volt szükség. Ebből adódóan a bolgár és a román fogolytáborokban lévőket őrzőik szovjet parancs, illetve engedély nélkül nem bocsáthatták szabadon, hanem foglyaikat a kijelölt, közeli szovjet lágernek NKVD-parancsnokainak kellett átadniuk, ahol a felsőbb utasítások szerint döntöttek további sorsuk felől.

Tehát a magyarországi hadifogolytáborok kettős alárendeltségben működtek. Tárgyi tekintetben, vagyis a fenntartás, az élelmezés tekintetében a Vörös Hadsereg hátországi parancsnokságai, majd a SZEB, illetve a Vörös Hadsereg magyarországi főparancsnoksága alá tartoztak, míg személyi tekintetben, azaz a hadifoglyok személyére vonatkozóan az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnoksága alá.

A trianoni Magyarország területén eddigi kutatásaink szerint bizonyíthatóan, 47 településen 56 hadifogoly-gyűjtőtábort állítottak fel, amelyek

helyének többségét is sikerült azonosítani. E táborokkal együtt, a feljükk vagy a vasúti bevagyonírozó helyek felé vezető utak mentén hadifogoly-gyűjtőhelyeket, „szbornij punkt”-okat állították fel, amelyek a gyűjtőtáboroknál sokkal rövidebb ideig, maximum néhány hétig álltak fenn.

E táborok célja és feladata a hadifoglyoknak jól őrizhető helyekre történő összegyűjtése, számbavétele, őrzése és osztályozása volt mindaddig, amíg felsőbb parancs nem érkezett a hadifogoly-kontingensek továbbindítására egy másik gyűjtő-, átmeneti vagy elosztótáborba. Az előbbieknél megfelelően a hadifogoly-gyűjtőtáborokat általában a vasútvonalak közelében, többnyire jól őrizhető, nagyobb létszám befogadására alkalmas épületekből vagy épületegyüttesekből alakították ki. Így leginkább laktanyákból, uradalmi majorságokból, oktatási intézetekből, fegyintézetekből vagy egyéb erre alkalmasnak tűnő helyen, illetve épületekből, mint például kórházból, repülőtérből, városházából alakították ki. A vasúti csomópontoknál vagy folyami átkelőhelyeknél felállított táborok, mint például a bajai, a ceglédi, a székesfehérvári vagy a szegedi, a gyűjtőtábori funkcióik mellett jelentős tranzitlágeri feladatokat is elláttak, s így működési idejük végén már átmeneti táborokként funkcionáltak. Rajtuk kívül a hajmáskéri tábor is kapott a többtől eltérő feladatot, 1945 késő nyarától tiszti tábor lett.

A táborok természetesen addig funkcionáltak, amíg szükség volt rájuk. Ez természetesen a felsőbb parancsokon túl, alapvetően a vasúti szállítási lehetőségektől – kellő mennyiségű vasúti szerelvény rendelkezésre állásától, illetve a vasútvonalak leterheltségétől – függött. Általában a kisebb vagy kevésbé jó közlekedés-földrajzi helyzetű, vasúti összeköttetéssel egyáltalán nem, vagy csak a háborús pusztítások miatt, időlegesen nem rendelkező táborok működtek legrövidebb ideig, 2,5–4 hónapig, mint például az edelényi, a sajóecsegi, a szirmabesenyői, az alsó- és felső-zsolcai, ágfalvai, a ságodi, csepregi, sorokpolányi, sopronhorpácsi. Közülük is a legrövidebb ideig, mindössze 2,5 hónapig működő tábor a legutolsóként, a Sopron környéki táborok tehermentesítésére megnyíló sopronhorpácsi volt. Míg a román őrizetű táborok egységesen 3,5–4 hónapra keresztül működtek. Természetesen a fogolytáborok működési idejét azok létrehozásának az időpontja is befolyásolta, hiszen a háború végéhez közelebbi időpontban létrejött táboroknak már eleve rövidebb működési időre volt lehetőségük, kivéve, ha a felsőbb elhatározás másként döntött. A nagyobb, illetve a tranzit- vagy más egyéb feladatot is

ellátó táborok hosszabb ideig fennálltak. A fenti két megállapításból adódóan a gyűjtőtábori mellett egyéb feladatokat is ellátó táborok közül azok, amelyek később alakultak, mint a budapesti, a székesfehérvári vagy a hajmáskéri, csak mintegy fél évig funkcionáltak. Ellenben azok, amelyek korábban jöttek létre, mint a bajai, a ceglédi és a szegedi – bár az utóbbi átköltözéssel, két különböző helyen működve – már 9–11 hónapig keresztül is működtek.

Természetesen a felsőbb parancsok mindent felülírtak. Ezért szűnt meg például a közlekedés-földrajzi helyzeténél fogva hosszabb működési időre predesztinált debreceni hadifogolytábor, amelynek közvetlen oka az elsőként megalakuló 6. gyaloghadosztály létrehozása volt, hiszen a volt hadifogolytábor adott helyet az újonnan alakuló Magyar Honvédség elsőként felállított gyaloghadosztálya törzsének. Azonban véleményem szerint ennek alapvető oka mélyebben gyökerezik. Ugyanis ez a város adott helyet az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek és az Ideiglenes Nemzeti Kormányának, és a Szovjetunió valamint a Magyar Kommunista Párt számára nagyon rossz propaganda lett volna, ha az ország vezetőinek, „választott” grémiumának nap mint nap szembesülniük kellett volna honfitársaik sanyarú rabságával. A magyarországi hadifogolytáborok átlagos működési ideje 4–5 hónap volt.

A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok lakóit alapvetően a táborok környékéről gyűjtötték össze. A katona foglyok a fogolytáboroktól többnyire nyugatra lévő területekről, a polgári foglyok pedig általában a gyűjtőtáborok 30–50, de előfordult, hogy 100–200 kilométeres körzetéből kerültek ki. Mindezeket túl azonban az egyes táborok közötti kapcsolatok, a fogva tartó hatalom valamint a táborlakók tágabb begyűjtési körzete és a foglyok menet-, illetve szállítási útvonala alapján, tehát területi alapon a magyarországi gyűjtőtáborokat hat táborcsoportra lehet osztani. 1. A tiszántúli táborok. 2. Az északkelet-magyarországi, többnyire román őrizetű táborcsoport. 3. A dél-dunántúli, többnyire bolgár őrizetű táborcsoport. 4. A Duna–Tisza közí, ún. budapesti táborcsoport. 5. Az északnyugat-dunántúli–székesfehérvári táborcsoport. 6. Az észak-dunántúli (Duna menti) táborcsoport.

Egy-egy tábor nagysága, vagyis a benne őrzött foglyok létszáma és összetétele folyamatosan, sokszor naponta változott. Mégis, a kialakítást közvetlenül követő és a megszüntetést közvetlenül megelőző időszakok

kivételével minden tábornál beszélhetünk egy folyamatosan, hosszabb időn keresztül fennálló átlagos létszámról, ami igen különböző volt. A néhány száz főstől (pl. a siroki és a sajóecsegi tábor) a 40 ezer körüli létszámuig (pl. a gödöllői, a két ceglédi és a két székesfehérvári tábor) terjedtek. A két legnagyobb magyarországi fogolykoncentráció Székesfehérváron és Cegléden jött létre. Az utóbbi város két hadifogolytáborát 1945 májusában mintegy 130 000 fő járta meg. Ugyanakkor a gyűjtőtáborok átlagos létszáma 7–15 ezer fő között mozgott.

A táborokban általában a katona foglyok voltak többségben, de voltak olyan táborok is, amelyekben végig vagy időszakosan civil foglyok, akik között nők is akadtak. A táborlakók átlagosan 25–30%-a civil volt. E lágerrek nemzetiségei között magyar volt a legtöbb, mintegy 75–80%, majd utánuk – természetesen – a németek. Rajtuk kívül még osztrákok, szlovákok, ruszinok, románok, délszlávok, olaszok, sőt franciák, lengyelek és egyéb nemzetbeliek is megtalálhatók voltak. Azonban a magyarok aránya az egykori német birodalom területéről érkező és útjukat Magyarországon megszakító hadifogoly-szállítmányok miatt, folyamatosan csökkent.

A magyarországi hadifogolytáborokban 1945 májusában voltak legtöbben, mintegy 500–550 ezren, amikor már nagyjából Magyarországra érkeztek az Ausztria területén szovjet fogságba kerültek, és ugyanakkor az országból való elszállítások még nem a legnagyobb ütemben történtek.

E táborok felszámolásának időpontja elsősorban elhelyezkedésüktől függött. A jó vasúti összeköttetéssel rendelkező táborok működtek legtovább. Ezenkívül, még általában jellemző volt, hogy a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborok felszámolása úgy, amint keletkeztek, keletről nyugat felé történt meg. Így tehát elsőként a tiszántúli fogolytáborokat számolták fel, míg az utolsók között voltak a nyugat-dunántúli hadifogolytáborok. Ha azonban a gyűjtőtábori funkció mellett egyéb feladatot is elláttak, akkor a hasonló elhelyezkedésűeknél is tovább működtek, mint például a legtovább fenálló hajmáskéri, amelyet csak 1945–1946 fordulóján számoltak fel.

Az ad hoc jelleggel, sebtében kialakított táborokban a foglyok számára még a minimális életfeltételeket, higiéniai körülményeket sem biztosították. Általános volt a túlszűfoeltság, sokan nem jutottak fedél alá. A sze-

gedi Csillagbörtönben például 20-szor, míg a sopronkőhidai fegyházban 30–40-szer többen voltak az épületek befogadóképességénél. Aki fedél alá jutott, az is csak fűtetlen helyiségekben általában püsztá padlón, vagy istállóban, de volt, ahol már többemeletes, faltól falig épített fapriccsken hajthatta álomra a fejét. Már amennyire ezt a vérszívó élősködők, a tetvek megengedték, amelyekkel, aki fogoly lett, hamar megismerkedett.

A táborokban tisztálkodásra szinte alig volt mód. A legtöbb gyűjtőtáborban nemhogy szappan nem volt, de még mosakodásra vagy mosásra sem volt víz, sőt még ivóvíz is alig. Mivel fehérneműt nem tudtak cserélni, az a szó szoros értelmében lerohadt az emberekről. A tetvek elleni védekezés egyedül érdemleges és a rendszerességtől függően hatékony módszere három részből tevődött össze: a szőrtelenítésből, a fertőtlenítésből és a fürdésből, azonban fertőtlenítőkazán, de főleg fürdési lehetőség alig adódott.

A fogolytáborokat élelemmel a helyi településeknek kellett ellátniuk, ami a háborús pusztítások következtében óriási terheket rótt a helybéli lakosságra. Ugyanakkor a táborokba juttatott élelem, ahogy egyre több ember kezén ment keresztül, egyre kevesebb lett. Így az már mind mennyiségileg, mind minőségileg rendkívül silány volt. A civilek számára az edények, illetve az evőalkalmatosságok hiánya okozta a legnagyobb gondot. Volt, hogy 5–10 ember evett egy edényből.

A táborok túlszűfolttsága, a gyenge és egyoldalú táplálkozás, az evőalkalmatosságok hiánya, illetve közös használata és a mostoha higiénés körülmények következtében a legyengült szervezetű emberek között aratott a halál. Gyorsan kialakultak járványok, terjedt a vérhas és a tífusz. Orvosság nem, csak elkülönítés volt. Néhány hadifogolytábor parancsnoka megengedte, hogy a súlyos betegeket kiadják a helyi kórházakba, vagy kórházi célra kialakított egyéb épületekbe, iskolákba, magánházakba, ahol önkéntes vöröskeresztes nővérek vagy valamelyik egyház apái, diakonisszái próbáltak segíteni rajtuk. A foglyok továbbszállításáról, táborban maradásáról, táboron belüli elkülönítéséről vagy esetleges hadifogolykórházba adásáról az orvosi „vizsgálatok” alkalmával döntöttek, ami ránézésen alapult.

Sokan haltak meg a táborokban, illetve a hadifogolykórházakban, egyesekben naponta 10–20, míg a nagyobbakban 50–60, sőt akár 100 halottat is elföldeltek, többnyire meztelenül, jeltelen tömegsírokban.

Egyesek megfagytak, öngyilkosok lettek, lelőtték őket vagy balesetben haltak meg, de legtöbben fertőző betegségekben, tífuszban, vérhasban, tuberkulózisban valamint disztrófiában, vagyis alultápláltság miatt haltak meg.

Az elhalálozásokról pontos számot – szovjet adatok híján – nem lehet tudni. A meghaltakról a foglyoknak nyilvántartást vezetni – már ha egyáltalán volt rá mód – szigorúan tilos volt. Tehát csak becslésekre támaszkodhatunk. Az eddig feltárt halálozási arányok és folyamatok valamint a 47 magyarországi településen kialakított 56 hadifogolytábor nagyságának, működési idejének és átmenő forgalmának figyelembe vételével megállapíthatjuk, hogy több mint 70 000 főre tehető azoknak a szovjet fogságba került hadifogolynak a száma, akik a magyarországi hadifogolygyűjtőtáborokban lelték halálukat, többségük magyar állampolgár volt.

Az idő múlásával, a fogolylétszám csökkenésével lassan javulni kezdtek az életkörülmények, csökkent a zsúfoltság, javultak a higiénés körülmények, szervezettebbé, rendezettebbé váltak a táborok, s csökkent a halálozás. Egyre több táborban engedélyeztek előadásokat, kultúr-, illetve sportfoglalkozásokat a tábor vezetősége által már korábban is szervezett propagandaelőadásokon, felolvasásokon kívül.

A táborokból szabadulásnak többféle lehetősége adódott, de nem mindegyik vezetett a hadifogságból szabaduláshoz. Bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány már létrejöttétől kezdve folyamatosan interveniált a szovjet hatóságoknál a hadifoglyok helyzetének javítása és a civilként elhurcoltak kiszabadítása érdekében, mégis nem sok eredményt könyvelhetett el magának. Inkább csak egyes személyek, többnyire politikusok, kommunista párttagok, tudósok vagy egyes csoportok, például zsidó deportáltak, vasutasok, bányászok, postások kiszabadítását sikerült néha elérniük, különösen a kommunista párt által irányított kormányzerveknek. A hadifoglyok tömeges szabadon bocsátása az NKVD vezetésének, de legfelsőbb szinten és alapvetően *Sztálin*nak a döntésétől függtek.

Sajnos, a magyarországi hadifogolytáborokból szabadon bocsátottak pontos számát nem lehet tudni. Ez adódik egyrészt, a háborús időszakból következő anarchikus állapotokból, másrészt, a szovjet szervek titkolózásából. Hiszen egyrészt a foglyok szabadon bocsátása nem egységesen történt, hanem vagy a különböző kormányzervek, vagy a helyi közigazgatás, vagy a kommunista párt képviselőinek adták át, vagy egyszerűen szélnek eresztették őket. Másrészt nem engedték, hogy egy egységes ha-

difogoly-átvevő hálózat alakuljon ki az országban. Így tehát eddig feltárt ismereteinkre vagyunk utálva. A 2. Ukrán Front alárendeltségében működött magyar műszaki hadifogoly-alakulatok átadásakor bár a honvédség csak 5472 főt vett át, ez kiegészülve a kórházakban elhelyezett hadifoglyokkal mintegy 7000 ezer fő lehetett. A honvédségnek a két hadosztály és további műszaki alakulatok felállítására a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból 20 356 főt adtak át. A magyarországi hadifogolyláger-ekből a fegyverszüneti szerződés aláírásától 1945. augusztus 22-éig betegség, rokkantság, fiatal- vagy idősor, vagy civil voltuk miatt átadottak száma mintegy 50–60 ezer fő. Augusztus 22-étől, a szovjet kormányhatározat bejelentésétől a magyarországi hadifogolytáborok felszámolásáig további 40 000–50 000, táborokban visszamaradt beteg, rokkant, 50 év feletti katona és civil személyt engedtek szabadon. A szökéssel vagy egyéb módon szabadultak száma – beleértve a vasúti szállítások alatt történeteket is – néhány ezer lehetett. Összegezve, a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokból összesen 120 000–140 000 főt engedtek szabadon a szovjet hatóságok. Ugyanakkor a szabadon bocsátásoknál komoly problémaként jelentkezett az állampolgárság kérdése. Ugyanis, ha valaki bár magyar állampolgár volt, de a trianoni Magyarország határain kívül az elcsatolt területeken született, akkor azokat általában nem számították magyar állampolgároknak, ezért Magyarországon (néhány kivételtől eltekintve) nem bocsátották őket szabadon, hanem továbbszállították a Szovjetunió felé.

A táborokban nagy volt a fluktuáció. Sokszor előfordult, hogy napon-ta több fogolycsoport is érkezett, ugyanakkor napon-ta küldték tovább őket, vagy egy másik gyűjtőtáborba, vagy pedig bevagonírozva valamelyik romániai átmeneti táborba. A foglyok átlagosan 1–2 hónapot töltöttek el a magyarországi gyűjtőtáborokban. Ugyanakkor voltak, akik csak néhány napot, míg mások akár 7–8 hónapot. Sokan több magyarországi lágert is megjártak, mire valamelyik romániai hadifogolytábor felé útnak indították őket.

A gyűjtőtáborokban az egészségesebbeket, a munkára alkalmasnak nyilvánítottakat különválasztották és a szükséges előkészítés után a vasúti továbbszállításra bevagonírozták. Az út időtartalma a romániai elosztótáborokig az indulási hely, a célállomás és az utazás időszakának függvényében általában két-három hétig, de volt, hogy 10 napig, illetve 4 hétig

tartott. A rendkívül zsúfolt szerelvényekben az élelmezés rosszabb volt, mint a gyűjtőtáborokban. Azonban a foglyok főként a vízhiánytól szenvedtek, hiszen napon-ta vagononként – tehát 40–60 főnek – csak egy-két vödör vizet adtak, mivel a vízhiánytól erősen legyengült foglyoknak kisebb az esélyük a sikeres szökésre. A gyenge ellátás ellenére is sokan próbáltak megszökni a vagon aljának a felbontásával, több-kevesebb sikerrel. A magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáboroktól a romániai elosztótáborokig tartó vasúti szállítás alatt a hadifoglyok mintegy 2–4%-a betegség vagy szökés következtében életét veszítette. Ők a vasút mentén vagy a céltáborok környékén jeltelen sírokban alusszák örök álmukat.

Összességében elmondhatjuk, hogy a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokba került több mint 600 ezer magyar állampolgárból a gyalogmenetek alkalmával, a gyűjtőtáborok embertelen körülményei valamint a szállítások nyomorúságos viszonyai következtében 12–17%-uk – ha ke-
rek 600 ezer fővel számolunk, akkor 70–100 ezer fő – meghalt. Ugyanakkor mintegy 120–140 ezer fő szabadult a magyarországi hadifogolytáborokból. Tehát mintegy 200–240 ezer magyar hadifogoly halál, de többnyire szabadulás miatt el sem jutott a romániai hadifogolytáborokig, nemhogy a szovjetunióbeli céltáborokig.

E magas halálozási arányoknak nemcsak a fogság embertelen körülményei voltak az okai, hanem a civil hadifoglyok magas, mintegy 25–30%-os aránya is. Hiszen egy részük már eleve, egészségügyi okok miatt nem volt katona, de a többi civilnek sem volt olyan testi, lelki edzettsége, kondíciója, túlélési gyakorlata, mint katonatársaiknak. Ráadásul a civilek a katonákkal ellentétben, tárgyi tekintetben is felkészületlenek voltak a hadifogságra, hiszen sem evőedényeik, sem evőeszközeik, sem megfelelő ruházatuk, pokrócuk sem volt.

SUMMARY
ZALÁN BOGNÁR

HUNGARIAN WAR PRISONERS IN HUNGARY
WAR PRISONER COLLECTION CAMPS IN HUNGARY 1944–1945

The topic of the Hungarian prisoners of war in the second world war was not dealt with up to the period directly preceding the change of the political and economic system because in the one-party dictatorship this was a taboo owing to the extremely adverse living circumstances and the high death rate of those who were captured in the Soviet Union. This topic was first touched upon by *Mihály Korom*, and later by *Lajos Für*, but this only related to the estimation of the number of Hungarian prisoners of war in WWII. At the same time, a real breakthrough from a professional point of view derived from the activities of *Tamás Stark*, as he already determined the number and the loss of Hungarian prisoners of war in WWII on the basis of extended research into the archives. In addition, *Miklós Füzesi* and *Gergely Csiffáry* took a closer look at the issue of the prisoners of war.

However, no one else beside the author of these lines has published any work to deal with the topic of this book, i.e. the war prisoner collection camps in Hungary.

These camps were only touched upon by *Tamás Stark* and *Gergely Csiffáry* and were mentioned in one or two paragraphs of the „White book on the situation of the prisoners of war and captured civilians taken to the Soviet Union”, which was published by the Prisoner of War Service of the Comradely Community of Hungarian Fighters in emigration, in 1950. This is not surprising as the camps were shrouded in utmost secrecy already at the times when they were in operation. With a few exceptions, not even the official Hungarian entities were allowed to enter these camps.

In this book, the territory of Hungary is construed as the territory of Hungary in harmony with the Trianon decision, without the reannexation between 1938 and 1941. The reason is partly because the prelimi-

nary truce agreement of 11 October 1944 and the final truce agreement of 20 January 1945 also prescribed these borders for the public administration and for the armed forces of the Hungarian state until the pacification. As a result, only those war prisoner collection camps – established or still in operation after 20 January 1945 – constitute or can constitute *de jure* the subject matter of our research that were set up within the borders of Hungary as stipulated in the truce agreement. On the other hand, even the Hungarian government and the Hungarian public administrative bodies could maintain direct contacts with the war prisoner collection camps and with the persons held captive only within the above-mentioned borders.

Hungarian citizens becoming prisoners of war in Hungary

In today's territory of Hungary about 350 000 Hungarian soldiers became prisoners of war; about 10 000–15 000 persons until the end of October, based on the contemporary military calculations and on the number of desertations: about 270 000–280 000 persons from November 1944 until the end of January 1945 out of the loss of the Hungarian army covering 520 000 persons, and another, minimum 70 000 persons from February until the termination of the fighting in Hungary.

However, the Russian authorities also took masses of the civilian population captive. In Hungary, this had several other, specific reasons outside retaliation and acquiring labour force: 1.) Supplementing the number of the prisoners of war. On the one hand, this was probably based on a central instruction, namely because those men who performed military service after 1941 – even if they were no longer soldiers during the time of battles in Hungary – were collected throughout the whole territory of Hungary and were taken to captivity, but men and young boys aged between 13 and 64 were also taken away. On the other hand, the number of the prisoners of war was extended on the basis of personal decisions at a local level, partly in order to increase the personal glory, and partly due to the delay in achieving the strategic or military operational objectives set by their superiors. In the latter case – for fear of retaliation – stronger-than-the-reality opponent forces were reported

as a reason for the delay, and with a view to the fact that they had to render accounts for the prisoners of war, they substituted the missing quota from the population. The largest substitution of the number of war prisoners was made in connection with the battle of Budapest, when *Malinovsky* marshal explained the delay of the siege with the extremely huge number of the opponent forces (188,000 persons), out of whom 138,000 were taken captive. As against this, the number of the Hungarian-German defending army consisted only of 75 000–80 000 persons, and about 40 000 of them could have fallen into captivity. The approximately 100 000 persons who were missing from the prisoners of war were added by the marshal out of the population of Budapest and its environs. In total, about 150 000–170 000 civilian men were taken to captivity from the Trianon-sized Hungary by the Soviet authorities. 2.) Preparing the annexation of the territory named „Kárpátalja” to the Soviet Union, which – in terms of the territory of today’s Hungary – only affected what was called Csonka-Bereg county between the river Tisza and the country border. 3.) Masses of women were also taken to the Soviet Union under the pretext of having German nationality, but they were taken to detention camps rather than to war prisoner camps, therefore they fall out of the topic of my dissertation. Therefore, all in all, 500 000–520 000 Hungarian citizens got into Soviet captivity in the territory of today’s Hungary. Apart from them, another, approximately 80 000–120 000 Hungarian citizens were taken into Soviet captivity west from our country borders – as a result of settling abroad and fleeing from the Red Army – in the territory of the German Empire, but along the route to the Soviet Union they also turned up in war prisoner camps in Hungary. This means that more than 600 000 fellow-Hungarians and about 200 000 other nationality soldiers and civilians were taken into war prisoner collection camps in Hungary.

Walking to the collection camps

The war prisoners had to walk generally for 2–7 days, or sometimes even for ten days from the place of becoming captive to the collection camps that were located mostly about 50, or even more than 200 kilometres

behind the front line. The processions became longer and longer, for the most part, because the nearby collection camps were quickly filled up, or due to the expanding epidemic at the camps, while on some other occasions due to the counter-attack of the enemy troops and to the changing orders. During the long walk, no provision was made at all for feeding the prisoners, and it totally depended on the guards. In most cases nothing was given to the captive people for days. Many times, they were only able to get some water from the nearby puddles. Those who tried to escape were shot down without any hesitation. Similar was the fate of those who fainted, or were no longer able to walk. The guards replaced the missing prisoners with people who happened to be passing by. The trip raised special difficulty for the prisoners over the wintertime, when the temperature was minus 10–15 degrees Celsius. During the way, they often had to stop in the snow fields, under the open skies, perhaps in stables or in unheated stone buildings. Along the route to the collection camps 1–2% of the prisoners lost their lives due to an illness, freezing, a gun shot or other reasons.

The camps

From October 1944, a series of war prisoner collection camps were established in Hungary, parallel with the westwards advance of the front line. Moreover, several other war prisoner camps were set up throughout the country until the middle of June 1945, when the fighting was concluded in Hungary – not only supervised by the Red Army, but also by the Bulgarian and Romanian armies that were fighting in the territory of Hungary together with the Soviets. As a result, war prisoner camps were opened under the supervision of the first Bulgarian troop in Southern Transdanubia as well as of the fourth Romanian troop in Northern-Eastern Hungary. At the same time, the war prisoner issue, and thus the supervision of the camps belonged to the power of the NKVD, i. e. the War Prisoner and Internation Cabinet of the Soviet Home Office Commissariat. This is why the guards in the Bulgarian and Romanian camps were not allowed to release the persons held captive by them, but they

had to hand over the prisoners to the NKVD commanders of the designated, nearby Soviet camps.

In the Trianon-sized territory of Hungary more than fifty war prisoner collection camps were established at 47 settlements and parallel with this numerous war prisoners collection points as well as along the roads towards settlements and railway embarkation places.

The objective and the task of these camps was to collect, enumerate, classify and keep the war prisoners at a well-guarded place as well as to prepare them for further transport until the higher order and the railway wagons arrived in order to further transport the war prisoner quotas. Those camps that were located at railway junctions or river crossing places, for example, at Baja, Cegléd, Székesfehérvár or Szeged also dealt with transit camp tasks besides their collection camp functions. In addition, the Hajmáskér camp was also given a special function as it became an officers' camp from the late summer of 1945. The period of existence of these camps basically depended on the railway transporting opportunities. The smaller camps with worse transporting-geographical camps lasted only for 2–3 months, while the bigger ones and those established at main railway junctions or railway lines were operated for 9–11 months, for example, in Baja, Szeged or Cegléd. The war prisoner collection camps were generally established near the railway lines, as well as in buildings or building complexes that were suitable for guarding and for accommodating a large number of people. Therefore, the camps were opened mainly from barracks, manor houses, educational institutes, prison institutes or from other places or buildings that were suitable for this purposes, for example, hospitals, airports and town halls.

The captive soldiers in the collection camps were mainly collected west of the camps, while the civilian prisoners were collected within a 30–50 km area around the camp. These camps can be territorially divided into six groups on the basis of the relations between them, the captive power, the wider collection area of the prisoners as well as the procession and transporting routes: 1. group of camps beyond the river Tisza, 2. Northern-Eastern Hungarian group of camps, mainly guarded by Romanians, 3. Southern Transdanubian group of camps, mainly guarded by Bulgarians, 4. the „Budapest” group of camps between the

rivers Danube and Tisza, 5. Northern-Western-Transdanubian–Székesfehérvár group of camps, 6. Northern Transdanubian group of camps.

The number and the composition of the prisoners in the camps were continuously changing. Still, with the exception of the periods directly following the establishment and directly preceding the closing of the camps, there was a continuous, average number of prisoners in each camp, and this number was very varied, ranging from a couple of hundred (e.g. the camps in Sirok and Sajóecseg) up to forty thousand (e.g. the camps in Gödöllő, the two camps in Cegléd and two camps in Székesfehérvár). The two biggest Hungarian prisoner concentration points were set up in Székesfehérvár and in Cegléd. The war prisoner camps of the latter two towns held about 130 000 persons in May 1945. At the same time, the average number of prisoners in the collection camps was set between 7000 and 15 000.

Generally, captive soldiers were in majority at the camps, but in some other camps there were civilian prisoners all the time, or periodically. On average, 25–30% of the camp residents were civilians. With regard to nationalities, most prisoners were Hungarians, followed by Germans, but there were also Austrians, Slovaks, Ruthenians, Romanians, Southern Slavs, Italians, even French, Poles and other nationalities as well.

For the most part, these camps were closed down in the same order as they were established, except for those that continued to operate later as transit camps or officers' camps, e.g. the one in Hajmáskér, which was terminated at the turn of 1945 and 1946.

Life and death at the camps

The guards established military order at the camps. From among the prisoners, the camp directorate appointed an internal camp commander and police guards (policáj), who were mainly selected from Slavian – mainly Ruthenian – prisoners for the sake of easier communication. These guards worked as interpreters, and they were in charge of securing the internal order of the camps. In addition, some prisoners were selected to work in the kitchen, in health service, as barbers and at some places as disinfectors. Their living circumstances were easier as a result

of their work. In order to ease the meals and the control of their number, the prisoners had to form sections (ten persons), companies (100 persons), or even battalions and regiments, and they had to select a commander from among themselves, whose name was written down on paper.

The prisoners had to spend most of the days standing in the yard of the camp, which was due to two main reasons: first of all, they had to stand in a queue for meals. On the other hand because of the frequent checking of their number, which was continued until two consecutive roll calls gave an identical result.

The circumstances were miserable at the war prisoner collection camps. The camps were overcrowded, many people did not even have a roof above their heads. For example, there were twenty times more people in the Szeged prison (Csillagbörtön), and 30–40 times more people in the Sopronkőhida prison compared to the accommodation capacity of the building. Even those who had a roof above their heads could get a place in unheated premises, generally on the bare floor, or in stables, but at some other camps there were wooden bunk beds built from wall to wall, and the prisoners could sleep on them if they were not disturbed by the lice, which people got quickly acquainted with once they became prisoners.

The local settlements had to supply food to the prisoner camps, which was a huge burden on the local population due to the war destruction. Depending on the camps and on the various periods, the prisoners were given hot soup and 10–40 dkg bread once or twice a day. Soup was made for the prisoners in oil or petrol barrels, and the soup generally contained maize, peas, beans, cattle-turnip or aristate rice cooked in water. The biggest problem for civilians was the lack of crockery and cutlery. For this reason, they had to rely on their opportunities and resourcefulness, and they ate from lamp globes, flower pots, tin cans or from other pots. Sometimes 5–10 people had to eat from the same pot.

There were always some work opportunities in or outside the camp, if nothing else, burying the dead, for which more food was given to those who did the work. The prisoners were classified according to various aspects: nationality, health condition and age, and the officers were separated from the others. The NKVD also made political screening at the

camps, but, for the most part, no personal records were kept, only the number of the prisoners was registered.

Despite the looting, a lot of exchange trading was done at the camps. Some of the prisoners went mad because of the circumstances, the uncertainty and the idleness, therefore in some camps, when there was less crowdedness, performances, as well as cultural and sport events were permitted, and the leaders of the camps organised propaganda lectures.

As it was forbidden to get near the prisoner camps that were surrounded with several lines of barbed wire, the prisoners and their relatives exchanged information mainly in the form of what was called „stone post”. This meant that the „sender” put a piece of stone into the „letter”, i.e. into a piece of paper, and threw it over the barbed wire fence. In addition, those who were taken out of the camp to work sometimes had the opportunity to talk to their relatives also personally if it was permitted by the guards in return for a proper quantity and quality of food and drink (mostly brandy).

There was hardly any chance for the prisoners to clean themselves in the camps. There was no soap and water for cleaning or washing, what is more, there was hardly any drinking water. As underwear could not be exchanged, it practically „rottened off” the people. Protection against lice – which was an effective method if it was carried out frequently – consisted of three parts: depilation, disinfection and having a bath, but disinfection boilers and, especially, bathing opportunities were scarce.

The death rate was high among the weak-bodied people due to the over-crowdedness of the camps, to poor and one-sided nutrition, to the lack and the common use of eating tools and to the adverse hygienic circumstances. There were frequent epidemics; dysentery and typhus were spreading. There was no medicine, only the method of separation was used. The further transport of the prisoners, their stay at the camp, their separation within the camp or their eventual transfer to war prisoner hospital was decided in the form of medical „check-ups”, which were based on merely looking at the person in question.

Many people died at the camps and in the war prisoner hospitals; sometimes 10–20 dead – mainly naked-bodies were put into the ground – in unmarked mass graves – every day, as well as 50–60 or even a hundred bodies at larger camps or hospitals. Some got frozen, committed

suicide, were shot or died in an accident, but the majority died of infectious diseases, typhus, dysentery, tuberculosis and malnutrition.

No accurate figures are known about the death rate due to the lack of Soviet data. It was strictly prohibited for the prisoners to keep records of the dead. Therefore, we can only rely on estimates. In consideration of the death rates and processes that have been explored so far, as well as of the size, the operating time and transit traffic of the 56 war prisoner camps established at 47 Hungarian settlements it can be stated that more than 70 000 persons were taken into Soviet captivity and died in Hungarian war prisoner collection camps.

Liberation from the camps

There were several opportunities to get rid of these terrible living circumstances: 1.) January–February 1945 was the earliest date when masses of prisoners were liberated from the camps – without the knowledge of the Temporary National Government – by being adopted into the technical formations established by the Red Army. Three such formations were set up with a total of 8116 people. Despite the promises made to the prisoners, these formations were not subordinated to the Hungarian army, but they operated as the Hungarian war prisoner formations of the second Ukrainian Front up till June 1945, when they were transferred to the army. At this time, only 5472 people were handed over, which means that the loss only scored 33%. They either died, or were taken to hospital or escaped. From the Bulgarian war prisoner camps about 400 persons were „liberated” for picking up mines in May and June, and their captivity – with a low loss rate – only ended on 24 August. 2.) More fortunate were those who were admitted to the staff of the new Hungarian Army after 20 January 1945, i. e. the conclusion of the truce agreement, upon the permission of the General Soviet Supreme Commandment. *Stalin* only permitted to set up two of the eight infantry divisions that were assumed in the Hungarian truce agreement. This is how the sixth infantry division was established in the area of the Debrecen war prisoner camp, and the first infantry division in the area of the Jászberény war prisoner camp. In May 1945 the army took over more

than 2000 war prisoners from even more camps into the railway security and technical formations that were to be set up by the army. Accordingly, a total of more than 20,000 war prisoners were taken over by the army from the Hungarian camps, who had been screened by the NKVD health-wise and from a political point of view. 3.) Although the Temporary National Government was continuously intervening – right from the beginning – at the Soviet authorities in order to improve the situation of the war prisoners and to liberate those who had been taken away as civilians, not much success was achieved by the said government. For the most part, they – especially the governmental bodies controlled by the communist party – only managed to liberate individual persons, mainly politicians, members of the communist party, scientists or at some places certain groups, for example, deported Jews, railway workers, miners and postal employees. 4.) Another form of liberation was attached to age, health condition and, to a smaller extent, to civilian persons. Shortly after the conclusion of the truce agreement, upon a central instruction, they started to release from the prisoner camps people under the age of 18 and above 50. Apart from them, ill and handicapped people and, in certain cases, civilians were also released. 5.) The last opportunity to get out of the collection camps in Hungary – in a mass form – came in the wake of the Soviet governmental decision in August, in connection with the termination of the Hungarian war prisoner collection camps. In early August 1945, *Stalin* gave the instruction to release „a total of 708 000 – including 150 000 Hungarian – war prisoner recruited soldiers and warrant officers” held captive in the Soviet Union and in the former front areas. In connection with the governmental decision and with the starting termination of the camps, 30 000–50 000 mainly sick, old civilians who were still left in the camps were released in Hungary. 6.) The rarer form of liberation was escaping, which most frequently occurred among those who left the prisoner camps in order to work. When the data of the runaway prisoner were registered, it was extremely difficult to get by later because the NKVD started a chase after them, which was unfortunately also assisted by the Hungarian authorities. 7.) There were also other forms of liberation. Some people were released under the pretext of venereal disease. Some others were freed in exchange for brandy by people living near the prisoner camps, also known as „war prisoner liber-

ators" against 100,000 pengős, or its equivalent in food or other valuables. Some of the released persons were once again captivated by the Soviet soldiers on the way home, or at their place of residence.

The issue of nationality emerged as a serious problem upon the release. Namely because if someone was a Hungarian citizen but s/he was born in annexed areas outside the borders of the Trianon-sized Hungary, in that case they were not considered to be Hungarian citizens, therefore, they were not released in Hungary (with a few exceptions) but they were further transported to the Soviet Union.

The number of people released from the Hungarian war prisoner camps cannot be determined accurately because the prisoners were not released in a uniform manner but they were either handed over to the representatives of various governmental bodies, or the local public administration or the communist party, or they were simply let go. For this reason, we can rely on the knowledge that has been explored so far. Adding up the number of those who were liberated in various manners and in various periods it turns out that a total of approximately 120 000–140 000 people were released by the Soviet authorities from the Hungarian war prisoner collection camps.

There was a heavy fluctuation at the camps. Many times several groups of prisoners arrived every day, and they were further transported to another collection camp or to a Romanian camp on a daily basis. On average, the prisoners spent 1–2 months in the Hungarian collection camps, but some of them spent only a few days, while others spent even 7–8 months. Many prisoners were taken to several Hungarian camps before being launched to a transit camp in Romania or in the Soviet Union. Transportation to the transit and distribution camps in the Soviet Union. At the camps the healthy prisoners were separated and prepared for railway transport. 40–60 people were jam-packed in a railway wagon. Generally, the number of war prisoner transports was set between 1200 and 2500 persons. The trip to the Romanian distribution camps lasted for about 10–20 days. In the crowded railway wagons people could only be seated or could only lie down next to each other. During the transportation, meals were even worse than at the collection camps. The prisoners were generally given 10–20 dkg bread or one or two slices of suhari, perhaps some soup, and one or two buckets of water per wagon. Despite

the poor provisions, many prisoners tried to escape by opening up the floor of the wagons, with more or less success. During the railway transportation, about 2–4 % of the war prisoners lost their lives due to escaping or due to an illness.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár és Irattár

Hadtörténelmi Levéltár

Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki (eln.) és általános (ált.) iratai

HM Békeelőkészítő csoport (Bée.cs.) iratai

Magyar Néphadsereg (MN) Területi szervek (Tsz) iratai

Antifasiszta ellenállási (korábban Partizán) gyűjtemény (Pgy)

M/153. Tóth Ernő 1960-ban írt életrajza

M/184/5. Ósi István: Visszaemlékezés a Budai Önkéntes Ezredben töltött időre

M/184/6. Novák Ernőnek a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokságához 1959-ben írt levele

M/184/7. Kaszás Károly 1959-ben írt visszaemlékezése

M/237. Dr. Csohány Endre 1965-ben írt vie. ellenállási tevékenységére

Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy)

2948. Kun Béla: Hadifogságom története 1944–1945. (Az oroszok által elhurcolt polgári foglyok viszontagságairól)

3109. Filep János: Egy volt hadifogoly visszaemlékezései

3184. Péchy György visszaemlékezése katonaságára és hadifogságára

3225. Kiss István: Egy mezítelen a többszázezer közül. Fogságom naplója. Szovjet fogságom 594 napja

3228. Bocsor Pál: Visszaemlékezés katonai pályámra, 1917–1950.

3230. Somfay Ferenc: Szovjet hadifogságban a Fekete-tenger partján, 1945–1948.

3358. Damó Elemér: Hadifogság (1945. május–1948. május). Tények és tapasztalatok

3729. Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948.

3732. Kerekes Medárd: Háborús emlékek

Irattár

Második világháborús halotti kimutatások

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL)

Belügyminisztériumi iratok

Külügyminisztériumi iratok

Miniszterelnökségi iratok

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)

Magyar Kommunista Párt iratai

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)

XXI. 502. Baja város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945.

XXII. 323. Dunatétletlen község iratai csak 1947-től vannak meg!

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kiskunfélegyházi részleg

VIII. 84. A Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet iratai

VIII. 102. Constantinum Római Katolikus Polgári Leányiskola iratai

XXII. 103. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai

Baranya Megyei Levéltár (BML)

XXI. 1./a Főispáni iratok

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (BAZML)

XXI. 101. Főispáni iratok

XXI. 111. Miskolc járás főjegyzőjének (főszolgabírájának) iratai

XXI. 502. Miskolc törvényhatósági jogú város közgyűlési jegyzőkönyvei 1945.

Csongrád Megyei Levéltár (CsML)

XXI. 507. Szeged város Tanácsának tanácsülési jegyzőkönyvei

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL)

XXI. 21. Sopron járás főjegyzőjének iratai

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML)

V. 73. Jászberény város polgármesterének iratai

Nógrád Megyei Levéltár (NML)

XXII. 102. Salgótarján polgármesterének iratai

Pest Megyei Levéltár (PML)

Nagykőrösi Osztálya (NkO)

XXII. 3. Cegléd Megyei Város Polgármesteri Hivatalának iratai (CMVPH)

Somogy Megyei Levéltár (SML)

XXI. 16. Szigetvár járás főjegyzőjének iratai

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SZMJVL)

V. 1440. Székesfehérvár város polgármesterének iratai

XIV. Személyek iratai

Vas Megyei Levéltár (VML)

IV. 401. Főispáni iratok

IV. 417. Celldömölki járás közigazgatási iratai

IV. 401. Zala megye főispánjának iratai
XXXII. Kéziratok. Kell Andor: A Keszthelyi Nemzeti Bizottság története 1945–1949.

Jászberényi római katolikus plébániatemplom: Historia Parochiae Jászberény anno 1944/45.

EGYÉB GYŰJTEMÉNYEK, FORRÁSCSOPORTOK

Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára
Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fényképtára
Cegléd, Kossuth Múzeum Helytörténeti Adattár
Miskolc, Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár

Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ)

Visszaemlékezések gyűjteménye

- 9. – 1992. Dr. Révész László
- 14. – 1992. Tóth Ervin
- 26. – 1992. Gömöri Lajos
- 33. – 1992. Csánki Gábor
- 111. – 1992. Vásárhelyi József
- 113. – 1992. Takács Péter
- 115. – 1992. Nyerges István
- 134. – 1992. Fehér Béla
- 135. – 1992. Koszó Mátyás
- 193. – 1992. Dr. Tóth Sándor
- 199. – 1992. Bágyoni Lajos
- 212. – 1992. Kisgergely Ágoston
- 238. – 1992. Iván István
- 245. – 1992. Zag József
- 247. – 1992. Kantó Imre
- 249. – 1992. Hus Sándor

- 254. – 1992. Bácskuti László
- 255. – 1992. Dr. Kovács Elemér
- 256. – 1992. Szilágyi István
- 268. – 1992. Dr. Patona Árpád László
- 273. – 1992. Dobai József
- 274. – 1992. Kolossváry István
- 287. – 1992. Bajusz Sándor
- 288. – 1992. Baranyai Béla
- 303. – 1992. Bodnár Lajos
- 319. – 1992. Zsakó Andor
- 325. – 1992. Balog József
- 330. – 1992. Dr. Holly Béla
- 331. – 1992. Hrdlicska István
- 351. – 1992. Gyalus Ferenc
- 356. – 1992. Nováki Tivadar
- 358. – 1992. Varga Kálmán
- 361. – 1992. Nagy László
- 367. – 1992. Schlegel Oszkár
- 374. – 1992. Michalik Kázmér
- 376. – 1992. Dévényi J. Imre
- 385. – 1992. Vámosi Ferenc
- 394. – 1993. Lakatos Lajos
- 395. – 1993. Barabás Elek
- 402. – 1993. Kiss János
- 405. – 1993. Kék László
- 410. – 1993. Cs. Nagy Mihály
- 414. – 1993. Sramó József
- 415. – 1993. Kalmár Imre
- 421. – 1993. Balczó István
- 422. – 1993. Dr. Varga Zoltán
- 423. – 1993. Csernai Sándor
- 483. – 2000. Bonyhádi József

A ceglédi huszár- és páncéloslaktanya foglyainak téglafeliratait, rajzait több ezer fotón megörökítve és regiszterbe foglalva dr. Jójárt György, ceglédi gyermekorvos által. DVD-ken a szerző tulajdonában is. (Ceglédi téglafotók adatbázisa – dr. Jójárt György.)

INTERJÚ, LEVÉL, VISSZAEMLEKEZÉS

Bagi Lajos visszaemlékezése. A kézirat a szerző birtokában.

Interjú Cseh József egykori katona hadifogollyal, a VHBSZ. tiszteletbeli (volt) elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Deák Gyula főhadnaggyal. Az interjú gépelt szövege a szerző birtokában.

Interjú Dobó József egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Elter Dezső egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Hadnagy Lajos visszaemlékezése. Az írás a szerző tulajdonában.

Interjú Kiss István egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú dr. Kosáry Domokos egykori civil (hadi)fogollyal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Kovács Zsigmond volt katonai hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Michalik Kázmér egykori civil hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Morcsek Jenő egykori hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Rokonál György egykori (levente) hadifogollyal. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Tófeji Bélával, aki egykor a tábor tőszomszédságában lakott, ahol az őrség egy része volt elhelyezve. A hangfelvétel a szerző birtokában.

Interjú Török János egykori hadifogollyal. A riport a szerző tulajdonában.

Nagy Sándor egykori hadifogoly kérdőívre adott válasza. A kérdőív a szerző tulajdonában.

Sági Ferenc csepregi lakos közlése.

Schlegel Oszkár tartalékos mérnök zászlós, egykori hadifogoly visszaemlékezése, dokumentumai és helyszínrajza a szerző birtokában.

Páli Lajos 2004. március 14-ei levele a szerzőhöz.

Id. Vuics Béla rövid visszaemlékezése a bajai hadifogolytáborra. Az írás a szerző tulajdonában.

Interjú Zölderdő Kálmánnal. Az interjú gépelt szövege a szerző birtokában.

KORABELI (1945. ÉVI) SAJTÓ

Országos

Kis Újság

Kossuth Népe

Népszava

Szabad Nép

Szabad Szó

Új Szó

Világ

Regionális, helyi

Cegléd

Ceglédi Barátság

Ceglédi Kisgazda

Délmagyarország

Győri Hírlap

Győri Munkás

Igazság (Vác)

Kecskeméti Lapok

Sárvári Szabadság

Tiszántúli Népszava
Új Dunántúl
Vásárhely Népe
Zala
Hadifogoly Híradó 1993–2004. évi számai

PUBLIKÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, DOKUMENTUMKÖTETEK

- A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957. (Szerk.: Ehrenberger Róbert.) Budapest, 2001.
- Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23–1945. november 15. A és B kötet. (Szerk.: Szűcs László.) Budapest, 1997. (INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei)
- Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből (1945–1949). Források a magyar népi demokrácia történetéhez V. kötet. (Szerk.: Pálmány Béla.) Budapest, 1981.
- Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok. (Szerk.: Vida István.) Budapest, 2005.
- Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. (Szerk.: Harsányi János.) Budapest, 1966.
- Magyar–szovjet kapcsolatok, 1945–1948. Dokumentumok. Kiadja a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, é. n.
- Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. (Szerk.: Karsai Elek–Somlyai Magda.) I–II., Budapest, 1970.
- Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4. (Szerk.: G. Vass István.) Budapest, 2005.
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1954. Budapest, 1955.
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1994. Budapest, 1995., I. kötet

KÖNYVEKBEN, FOLYÓIRATOKBAN, INTERNETEN, ÚJSÁGOKBAN MEGJELENT FELDOLGOZÁSOK

- A Gödöllői Premontrei Öregdiákok emlékkönyve. Budapest, 1998.
- A Kiskunfélegyházi Magyar Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1944–45. iskolai évről. (Szerk.: dr. Mezősi Károly.), Kiskunfélegyháza, 2002.
- A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közreadja: Herczeg Mihály.) Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVII. Szeged, 1990.
- Artyemjev, N.: Magyarország felszabadítása. Budapest, 1950.
- Az 1945. év járványügyi mérlege. Az O. K. I. járványügyi osztályának jelentése alapján. Orvosok Lapja, 1946/2.
- Bakács Tibor: A szegedi kiütéses tifuszcikázás. Orvosok Lapja, 1946/2.
- Benkő Zoltán: Mikó Zoltán és a Görgey-zászlóalj. In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Budapest, 1994.
- Bognár Zalán: A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. Acta Beregsasiensis (Beregszász [Beregovo]) 2005/4.
- Bognár Zalán: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december–1945. április). In: KÚT, 2004/3–4.
- Bognár Zalán: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január–március. Hadtörténelmi Közlemények, 1995/1.
- Bognár Zalán: Cegléd mint az ország legnagyobb hadifogoly-gyűjtőhelye 1944–45-ben. „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott”. Gerjepart, 2005/22–23.
- Bognár Zalán: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogolyvesztése(i). Studia Caroliensia, 2000/1.
- Bognár Zalán: Magyarország második világháborús hadifogolyvesztése. 60 éve kezdődött a II. világháború. Nemzetközi tudományos emlékülés előadásainak anyaga. Uzshorod (Ungvár), 2001.
- Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944/45-ben. In: Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban. (Szerk.: Markó György.) Budapest, 2005.

Bognár Zsolt: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről. Hadtörténelmi Közlemények, 2006/1.

Botlik József: Kárpátalja, mint Zakarpatszka-Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság. Valóság, 2003/10.

Bús János–Szabó Péter: Béke poraikra... II. Dokumentum emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 2001.

Csendes Csaba–Balogh Géza: A gyászmagyar. Kulcsár Antal 46 évi hadifogsága a Szovjetunióban. Új Idő, 1990.

Cseri Lili: Elhallgatott éveink. Budapest, 1989.

Csiby Mihály: SZU-rágta 1459 nap. Budapest, 1995.

Csiffáry Gergely: A magyarok részvétele és tevékenysége a szovjet antifa-szista iskolákon és a hadifogolytáborokban (1941–1945). Eger, 1990. kandidátusi értekezés

Csiffáry Gergely: 750 ezer magyar szovjet hadifogságban. Szülőföldünk, 1992.

Csohány Endre: Ha ég a ház. Budapest, 1988.

Csurgai Horváth József–Tihanyi Tamás–Veress D. Csaba: Harcok és bűnök. Székesfehérvár, 2002.

Dányi László: „A döntéshozók nem hallják meg a hátrányos helyzetben lévők jajsavát” In: Közös Út, 2004/3.

Daróczi Zoltán: Egykor volt egy hadifogság... (Egy volt hadifogoly visszaemlékezései). Budapest, 1996.

Dévényi István: Fogság Grúziában. Szeged, 2001.

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. (Szerk.: Hajdú Gyula.), Budapest, 1967.

Dombrády Loránd–Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest, 1987.

Dubecz Sándor: Orosz hadifogoly kórházi beszámoló. Orvosok Lapja, 1946/14.

Dupka György–Alekszej Korszun: A „malenikij robot” dokumentumokban. Kárpátaljai Magyar Könyvek 83., Ungvár–Budapest, 1997.

Dupka György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán

Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946) Ungvár–Budapest, 2012.

Egészségügyi ABC. Medicina, Budapest, 1974.

Egy krónika a malenikij robotról. A Tápiószentmártonból 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóiknak vallomásai, visszaemlékezései. (Összegejtötte és összeállította: Dusek László.) Tápiószentmárton, 1993.

Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). (Szerk.: Dupka György.) Ungvár–Budapest, 1993.

Emlékek a hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományörzés. (Szerk.: Ravasz István.) Budapest, 2006.

Emlékek, sorsok a II. világháború harcaiból és a hadifogságból. (Szerk.: Antalffy István), Kecskemét, 2005.

Erdmann Gyula: Deportálás és kényszermunka. Békési és csanádi németek a Szovjetunióban. Új Auróra, 1989/VI. sz.

Farkas Kálmán: Béke, háború, hadifogság. Rögös utakon 1935-től 1946-ig. 72 hónap katonai mundérban, háborúban, hadifogságban. Kaposvár, 1995.

Fazekas Árpád: Elhurcoltak Nyíregyháza, 1944–1948. Nyíregyháza, 1989.

Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (Szerk.: Palásthy Rezső, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálat.), Bad Wörishofen, 1950.

Fehérváry Krisztina: Kesztyűs kézzel. Egy szovjet bosszú hiteles dokumentuma. Demokrata, 2001/21.

Fehérváry István: Szovjetvilág Magyarországon 1945–1956. München–Santa Fe, 1984.

Fekete Péter visszaemlékezése. In: Németh András: Mostohafiak (emberi történetek). Szeged, 1999.

Feltáratlan tömegsírok Baján. Akiknek fakeszt sem jutott... Wallinger Endre riportja. Helyzet, 1990. május 19.

Fogság és csasz. Budai Dániel, pákozdi lakos visszaemlékezése fogságba indulásának körülményeiről. Szabad Föld, 1991. május 14.

Földesi Margit: A megszállók szabadsága. Budapest, 2002.

Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947. Budapest, 1995.

Für Lajos: Magyarország embervesztése. Magyar Hírlap, 1984. június 23.

Für Lajos: Mennyi a sok sírkereszt? (Adatok a magyar apokalipszishez). Alföld, 1984/9. sz.

Füzes Miklós: Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban. Pécs, 1994.

Füzes Miklós: Modern rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban 1945–1949. Pécs, 1990.

Gál József: A katolikus egyház Szegeden az ország felszabadulásának időszakában (1944. szeptember–1945. április). In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből XII. Szeged, 1985.

Galickij, V. P.: Vrazseszkije vojenno-plennije v SZSZSZR. (1941–1945), Vojennoisztorieszkij Zsurnál, Moszkva, 1990/9.

ifj. Gáspár János: A Temesvári 1. Önkéntes Magyar Hadosztály története (1944. december–1945. április). Magyar Nemzeti Ellenállási Szövetség, Budapest, 1993.

Géczi Lajos: Civilek hadifogságban. Pozsony, 1992.

Gellért Tibor: Magyar műszaki alakulatok 1945. In: A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány kísérlete egy új hadsereg megszervezésére 1945-ben. (Szerk.: Ravasz István.) Budapest, 1993.

Gellért Tibor–Burillák Attila: Szolgálatelljesítés közben életüket áldozták 1945–1980. Tanulmányok a Magyar Néphadsereg történetéből sorozat. MN Politikai Főcsoportfőnökség, Budapest, 1989.

Gellért Tibor: A 3. magyar vasútépítő dandár a fasizmus ellen. Zrínyi, Budapest, 1987.

Gellért Tibor: Magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen. Zrínyi, Budapest, 1976.

Gellért Tibor: Tűzszerészek és aknakutatók. Zrínyi, Budapest, 1981.

Gereben Ágnes: Idegen állampolgárok deportálása a Szovjetunióban. Intézményi és ideológiai előzmények. In: Acta Beregsasiensis (Bereg-szász [Beregovo]), 2005/4.

Gjurov, Alexander: Puskaporos tavasz [Барутна пролет]. Az Első Bolgár Hadsereg Dél-Magyarországon 1945-ben. Szófia, 2005.

Godó Ágnes: Drávától a Muráig. Az 1. bolgár hadsereg harcai Magyarországon 1944–1945. Budapest, 1965.

Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989. Budapest, 1993.

Gosztonyi, Peter: Der Kampf um Budapest 1944/45. München–Zürich, 1964.

Gyarmati György–Stark Tamás–Tóth István: Közép-európai haláltánc fasiszta háborúban és bolsevik békében. In: Valóság, 1989/12.

Gyarmathy Zsigmond: Dokumentumok a beregi férfiakkal a Szovjetunióba való deportálásáról. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1989/2.

Gyergyai Miklós: Fogságba esés Budán. Hadifogoly Híradó, 1994/1.

Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban. Budapest, 2005.

Hadifoglyok írják... Hadifogolysors a második világháborúban. (Szerk: Papp Tibor.), Budapest, 1999.

Hadtudományi lexikon A–Z. (Főszerk.: Szabó József.), Budapest, 1995.

Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígézetében. Budapest, 1988.

Hegedűs János: Bajai leventék kálváriája Dunától az északi sarkkörig. Szeged, 2003.

Hegedűs János: Látlak-e még, hazám? In: www.gulag.hu

Hornýánszky Károly: A Fejér megyei kórház története 1900–1972. Székesfehérvár, 1974.

Janics Kálmán: A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948. München, 1979.

Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest, 1978.

Kadosa Árpád: Vízontlásra, hadnagy úr! Budapest, 2001.

Kalocsay Kálmán: Klinikai megfigyelések kiütéses tifusz betegeken. Orvosok Lapja, 1946/2.

Kanyar József: A felszabadulás hónapjaiban 1944–1945. Kaposvár, 1970.

Kanyó Ferenc: Világháborúk szegedi hősi halottai. Szeged, 2002.

Katonai Elméleti Fogalmak.
In: www.gamma21.freeweb.hu/mkelmelet.html

Katonai Elméleti Fogalmak.
In: www.mimi.hu/hadismeret/hadifogsag.html

Katonai lexikon, (Főszerk.: Damó László.) Budapest, 1985.

Katymári Krizsán Antal: Életem története. Baja, 1994.

Kilyén Gábor: Fennmaradni. Kilencedik beszélgetés. In: www.gulag.hu

Király Béla: Honvédségből néphadsereg. CO-NEXUS Printer Kft., é. n.

Kis András: A 6. hadosztály. Budapest, 1977.

Kis András: A Magyar Honvédség újjászervezése. Zrínyi, Budapest, 1995.

Kis András: Az 1. hadosztály. Zrínyi, Budapest, 1979.

Kis András: Mi történt a debreceni foglytáborban? 1945. február 4–március 4. Hadtörténelmi Közlemények, 1995./2.

Korchmáros István: A birodalom markában 1944–1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban. Budapest, 2005.

Korom Mihály: A magyar népi demokrácia első évei. Valóság, 1984/3., 1–9.

Korom Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945). Akadémiai, Budapest, 1981.

Korom Mihály: Miért nem alakulhatott magyar légió a Szovjetunóban a második világháború alatt? In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Budapest, 1994.

Dr. Kovács Elemér: Civil szemmel a katonák viselkedéséről a hadifoglytáborban. Hadifogoly Híradó, 1993. júniusi szám

Kovács Imre: Magyarország megszállása. Budapest, 1990.

Lajtos Árpád: Napló 1945-től 1956-ig. Szovjet hadifogság, magyar börtön. In: Új Idő, 1989. különszám

Leitold István: Hadifogságom története. In: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XX., Veszprém, 2001.

Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953). (Szerk.: Varga Éva Mária.) ROSSZPEN–MKTTK, Moszkva–Budapest, 2006.

Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. (Szerk.: Ravasz István–Sipos Péter.) Budapest, 1997.

Magyarország hadtörténete (Főszerk.: Liptai Ervin.) II. kötet, Budapest, 1985.

Majthényi László: Lágervilág a Kemenesalján. Vas Népe, 1996. május 27.

Makara György: Tanúnak jelentkezem. Melania, Budapest [2002.]

Málnai Pál: Egy hadifogoly kalandjai https://alkosoft.hu/public/files/ekonyvek/egy_fogoly.pdf (2012-09-14)

Markó György: Az ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljai (1945. február–május). Hadtörténelmi Közlemények, 1981/3.

Montgomery, John Flournoy: Magyarország, a vonakodó csatlós. Budapest, 1993.

Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. Európa–História, Budapest, 1990.

Nagy László: Deportálásom – fogságom – története. In: Szabolcs–Szatmári Szemle, 1990/3.

Nagy Varga Vera: Alkalmazkodás és szembenállás, volt kulákok egy mezővárosban. In: Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás (Szerk.: Kocsis Gyula.) Ceglédi füzetek 30., Cegléd, 1995.

Nagy Varga Vera: Ceglédiek a keleti fronton és a hadifogságban (Dokumentumok). In: A ceglédi Turini Százasküldöttség Múzeumbaráti Kör értesítője, 1991.

Németh Alajos: Sopron könnyes és véres dátumai. Sopron, 1993.

Németh András: Mostohafiak. Emberi történetek. Bába, Szeged, 1999.

Németh András: Tétova esztendő. [Budapest, 1988.]

Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből II. rész. In: Soproni Szemle, 1980/2.

Oláh Miklós: A Szegedi Várbörtön és a Szegedi Fegyház és Börtön történeti áttekintése. Szeged, 1994.

Papp Tibor: Soha többé háborút... Magyarok a légerekben. Budapest, 1999.

Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. Történelmi Szemle, 1999/1–2. szám http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm (Letöltés: 2006. 04. 10.)

Polian, Pavel: Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU, Budapest–New York, 2004.

Pünkösti Árpád: Rákosi a hataloméért 1945–1948. Budapest, 1992.

Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956. I. kötet, Budapest, 1997.

Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978.

Ravasz István: A magyarországi harcok kronológiája és adattára 1944–1945. (Bölcsészdoktori disszertáció.) Budapest, 1989.

Ravasz István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, é. n.

Rémiás Tibor: Hát élsz, édes fiam? (Interjú Rusznák Józseffel.) Szülőföldünk, 1992.

Rémiás Tibor: Tolmács, majd suszter voltam Oroszba' (Szibéria), a fogságba' (G. Rémiás József visszaemlékezése). Szülőföldünk, 1992.

Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947). (Bév. írta és összeállította: Fülöp Mihály, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Vincze Gábor.) Budapest, 1998.

Reznák Erzsébet: A háborúnak vége lett...? In: Ceglédi Kalendárium '96. Cegléd, 1996.

Rózsa Péter: Ha túléled, hallgass!. Budapest, 1989.

Rózsás János: Gulag lexikon. Nagykanizsa, 2008.

Salgótarján történelmi kronológiája. 2. kötet (1945–1977). (Szerk.: Á. Varga László, az adatgyűjtést végezte, a kronológiát összeállította: Cs. Sebestyén Kálmán.) Salgótarján, 2002.

Snyder Árpád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett emberveszteségeiről. Magyar Statisztikai Szemle, 1946/1–6.

Sopron és környéke műemlékei. (Szerk.: Fülöp Lajos.) Budapest, 1956.

Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006.

Stark Tamás: „A magyarokat meg kell büntetni”. História, 1991/5–6.

Stark Tamás: A „malenkij robot” budapesti áldozatai 1944–1945. Egy forráscsoport elemzésének tanulságai. Történelmi Szemle, 2012/2.

Stark Tamás: Hadifoglyok békében. Mozgó Világ, 1989/10.

Stark Tamás: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. Kortárs, 2002/2–3.

Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztesége. Budapest, 1989.

Stark Tamás: Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztesége. Valóság, 1986/12.

Stark Tamás: Meghalt, eltűnt, fogságba esett. Magyarország második világháborús katonai és polgári embervesztesége. Történelmi Szemle, 1985/1.

Szabó Mihály: A Krímben voltam hadifogoly. Mezőhegyes, 1990. szeptemberi szám

Szabó Péter–Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, é. n.

Szakály Sándor: Hadsereg, politika, társadalom. Budapest, 1991.

Számvéber Norbert: Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében. Budapest, 2002.

Szebeni Ilona: Haza fogunk menni! Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Debrecen, 1993.

Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Debrecen, 1991.

Szemelvények a Gulágok memoárirodalmából. Ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulágokon és a „malenkij robot” táboraiiban. (Összeáll. és szerk.: Zsiros Sándor, bev.: Bognár Zsolt.) Miskolc, 2012.

Szőregi Béla: Egy orosz hadifogoly naplója. Cleveland, é. n.

Takács Edit: Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944 decemberéből. In: Nagy István-életrajz. (Szerk.: Zombori István.) Szeged, 1999.

Tar Kálmán: Davaj, davaj. Veszprém, 1999.

Theorem In: <http://theorem.ca/~mcole/churchill.html> (Letöltés: 2006. 04. 10.)

Tilkovszky Lóránt: Magyarországi németek – szovjet munkatáborokban. Regio, 1991/1.

Torma István: Négy év robot a vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései. [Sopron, 2001.]

Tóth Sándor: A Budapesten körülfűrt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In.: Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. (Szerk.: Száva Péter.) Budapest, 1975.

Török Pál visszaemlékezése. In: Németh András: Mostohafiak. Emberi történetek. Szeged, 1999.

Történetek a fogságból – hatvan székely hadifogoly. Csíkszereda, 1997.

Ungváry Krisztián: A Magyar Honvédség a második világháborúban. Osiris, Budapest, 2004.

Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Budapest, 1998.

Vác Történelmi Tár I. „Késő maradékainknak tétessen jegyzékbe!” Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. (Összeállította: Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás) Vác, 1996.

Váci Fegyház és Börtön In: <http://correction.gportal.hu/picview.php?prt=689401&gid=2743312&index=1>

- Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest, 2009.
- Varga Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). (Doktori disszertáció.) ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2008.
- Varga Sándor: Fogolytábor napló 1945–47. http://www.szigliget.hu/main/index.php?option=com_content&view=article&id=67%3Aafogolytabor-naplo-1945-47&catid=1%3Aszigligeti-toertenetek&Itemid=87&showall=1 (Letöltés: 2012. 07. 16.)
- Város az aranyhomokon Magyarország közepén. Kecskemét, 1992.
- Vas Zoltán: Viszontagságos életem. Magvető, Budapest, 1980.
- Veress D. Csaba: A balatoni csata (1944. december 1–1945. március 30.). Budapest, 2000.
- Veress D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945. Budapest, 1984.
- Veress József: Rabszolgák voltunk... Mátészalka, 1997.
- Vince Gábor: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda, 1999.
- Vincellér Béla: Szálasi hat hónapja 1944. október–1945. május. Budapest, 1996.
- Weisz Ferenc: Hadifogságom története 1945–1951.
In: <http://www.gulag.hu/weisz/weisz3.html> (Letöltés: 2006. 04. 17.)
- Werth, Nicolas: A Szovjetunió, avagy a terror uralma. Deportálás, Gulag, éhínségek. Rubicon, 2001/4–5. 20. o.
- Zaharov, Matvej: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945. Budapest, 1973.
- Zielbauer György: A magyarországi németység nehéz évtizede 1945–1955. Szombathely–Vép, 1990.
- Zur Gesichte der deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges. Bd. 1–15. Beiheft 1–2. Hrsg. Von Erick Maschke, Leiter der Wissenschaftlichen Kommission für Deutsche Kriegsgefangenengeschichte. München–Bielefeld, 1962–1974.
- Zsigmond Ferenc: Hadifogságban. Naplótöredékek, emlékfeszélyok 1944–1948. Bukarest, 1995.
- Zsiros Sándor: Felsőzsolca története. [Miskolc] 1993.

1. MELLÉKLET

A SZOVJETUNIO NÉPBIZTOSOK TANÁCSÁNAK 1798–800. T. SZÁMÚ HATÁROZATA A HADIFOGLYOKRÓL SZÓLÓ RENDELET ELFOGADÁSÁRÓL

[Moszkva], 1941. július 1.
Titkos

A hadifoglyokról szóló rendelet elfogadásáról

A SZU Népbiztosok Tanácsa az alábbi határozatot hozza:

1. Jóváhagyja a hadifoglyokról szóló mellékelt Rendeletet.
2. Hatályon kívül helyezi a SZU KVB és NT 1931. március 19-i 46. sz. határozatában jóváhagyott Rendeletét a hadifoglyokról.

I. Sztálin,
a SZU Népbiztosok Tanácsának elnöke
Ja. Csadajev,
a SZU Népbiztosok Tanácsának ügyvezetője

Titkos
Melléklet a SZU NT 1941. július 1-jei 1798–800. t. sz. határozatához

Rendelet a hadifoglyokról

I. Általános rendelkezések

1. Hadifoglynak minősülnek:
 - a) a SZU-val hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a SZU területére internált polgári személyei;
 - b) az ellenség fegyveres erejéhez nem tartozó fegyveres alakulatok tagjai, ha nyíltan fegyvert viselnek;
 - c) az ellenség hadseregét és hadiflottáját megfelelő engedéllyel kísérő polgári személyek (tudósítók, szállítók stb.), ha a katonai tevékenységek során fogságba esnek.
2. Tilos:
 - a) a hadifoglyokat bántalmazni és kegyetlen bánásmódban részesíteni;
 - b) kényszerít és fenyegetést alkalmazni velük szemben az országuk helyzetére vonatkozó katonai vagy egyéb adatok szerzése céljából;

- c) elvenni a hadifoglyoknál lévő egyenruhát, fehérneműt, lábbelit és más személyes használati tárgyakat, továbbá személyes okmányait és rangjelzéseiket.
Illetékes személyek által kiállított hivatalos elismervény kiadása mellett megőrzésre átvethetők a hadifogoly értéktárgyai és pénze.

3. A SZU NKVD által jelen Rendelet kiegészítéseként kiadott utasítások és szabályok kifüggesztendők mindazokon a helyeken, ahol valamennyi hadifogoly elolvashatja őket. Ezeket az utasításokat és szabályokat, valamint a hadifogságra vonatkozó parancsokat és rendelkezéseket orosz és a hadifogoly számára ismert nyelven ismertetni kell.

II. A hadifoglyok elszállítása

4. A hadifoglyokat fogságba ejtésük után haladéktalanul hadifoglytáborokba kell szállítani.

5. A fogságba ejtésekor az egység vagy magasabbegység parancsnokságának megbízásából el kell végezni a hadifoglyok listába vételét.

A listába vételkor minden hadifogoly köteles megnevezni valódi család-, kereszt- és apai nevét, életkorát, születési helyét és személyi azonosító jegyét.

A kapott adatokat a hadifoglyokkal egyidejűleg át kell adni a továbbítóállomásoknak.

6. Az egészségügyi vagy kórházi ellátásra szoruló sérült vagy beteg hadifoglyokat az egységparancsnokok kötelesek haladéktalanul elszállíttatni a legközelebbi kórházba.

A felgyógyult hadifoglyokat a kórház parancsnoksága átadja az illetékes hadifoglytábornak.

7. A hadifoglyok ellátása (élelmezés, közegészségügyi, orvosi és egyéb ellátása) az alábbiak szerint történik:

- a) a hadifoglytáborok átvevőállomásaira való beérkezés időpontjáig: a hadsereg-parancsnokság rendelkezése szerint;
- b) a továbbiakban – a SZU NKVD illetékes szervei rendelkezése szerint.

III. A hadifoglyok tartási feltételei és jogi helyzete

8. A hadifoglytáborok átvevőállomásai a hadsereg hadtápterületén települnek, a hadsereg-parancsnokság utasításának megfelelően. A táborok szervezése a harci cselekmények övezetén kívül, a SZU NKVD rendelkezése szerint, a Honvédelmi Népbiztossággal egyeztetve történik.

9. A hadifoglyokat el kell látni lakóhelyiséggel, fehérneművel, ruházattal, lábbelivel, élelemmel és más létszükségleti holmikkal, valamint pénzellátmányban kell részesíteni, a SZU NKVD Hadifogly- és Internáltügyi Parancsnoksága által megszabott normák szerint.

A hadifoglyoknak juttatandó tárgyak és élelmiszerek listáját, kiadási normájuk feltüntetésével, jól látható helyen ki kell függeszteni a barakkokban, kórházakban és a hadifoglyok más elhelyezési körleteiben.

A külső forrásból érkező élelmiszer vagy más segítség következtében a hadifoglyoknak járó állami forrásból származó juttatás nem csökkenthető.

10. A hadifogly tiszték és a velük egyenrangú személyek a többi hadifoglytól elkülönítetten nyernek elhelyezést, és a megszabott normáknak megfelelő elhelyezési körletben, ruházatban, fehérneműben, lábbeliben, élelmiszerben és más létszükségleti cikkeken részesülnek.

11. A hadifoglyok jogosultak viselni saját egyenruhájukat, rangjelzéseiket és kitüntetéseiket. A hadifoglyoknak tilos fegyvert viselni és tartani.

12. A hadifoglyok ugyanolyan egészségügyi ellátásban részesülnek, mint a Vörös Hadsereg személyi állománya.

A hadifoglyok egészségügyi ellátásába a táborok szervezetszerű állományán kívül bevonhatók az ellenséges hadsereg egészségügyi személyzetének hadifogságba esett tagjai.

13. A hadifogly jogosult:

- a) az első adandó alkalommal értesítést küldeni hazájába a fogságba eséséről;
- b) saját költségére élelmiszert, ruhát, fehérneműt, lábbelit és más személyes használati és létszükségleti cikkeket vásárolni;
- c) vámmentesen, behozatali engedély és jövedéki adó megfizetése nélkül élelmiszert, ruhát és más létszükségleti cikkeket tartalmazó csomagot kapni hazájából vagy semleges országból;
- d) pénzesutalványt kapni hazájából és semleges országokból.

14. A belső rend és a hadifoglyokkal fenntartandó kapcsolat érdekében a tábor vezetése a hadifoglyok állományából megbízottakat, szoba-, csoport-, barakk- stb. parancsnokokat (a hadifoglyok elhelyezési körülményeinek megfelelően) jelöl ki, akiken keresztül a hadifoglyok kapcsolatot tartanak a tábor vezetésével minden kérdésben.

15. A postai küldemények (zárt és nyitott levelek, pénzküldemények és értéklevelek), amelyeket a hadifoglyok küldenek és kapnak, díjtanak, a SZU NKVD Hadifogly- és Internáltügyi Parancsnoksága által megszabott rend szerint.

16. A hadifoglyok számára külföldi valutában érkező pénzküldemények az érvényes árfolyam szerint szovjet valutára váltandók.

A hadifoglyok a SZU NKVD Hadifogly- és Internáltügyi Parancsnoksága által megszabott normák szerinti mennyiségben tarthatnak maguknál készpénzt. A normát meghaladó összeget a tábor vezetése leadja az állami munkás takarékpénztárakba. A megszabott normát meghaladó összeg kiadása a táborvezetés engedélyével történhet.

17. A hadifoglyok végrendelkezhetnek. A hadifogly elhalálzásának tényét és eltemetésének helyét megszabott módon rögzíteni kell.

18. Az elhalálozott hadifogly pénzét és okmányait az örökösökhöz való továbbítás céljából át kell adni a (Vöröskereszt és Vörösféldhold Társaságok Szövetsége Végrehajtó Bizottsága mellett működő) Központi Tájékoztatási Irodának.

Az elhalálozott személy részére érkező küldeményeket a megbízottakon vagy parancsnokokon keresztül ki kell osztani a hadifoglyok között.

19. A hadifoglyok kötelesek engedelmeskedni a tábor vezetésének és betartani a jelen Rendeletben, valamint a SZU NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnoksága intézkedéseiben meghatározott rendszabályokat.

IV. A hadifoglyok munkában való alkalmazása

20. A sor- és altiszti állományba tartozó hadifoglyok bevonhatók munkavégzésbe mind a tábor területén, mind azon kívül, a Szovjetunióban folyó ipari és mezőgazdasági tevékenységbe, a SZU NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnoksága által kidolgozandó különleges szabályok alapján.

A tisztek és velük egyenrangú hadifoglyok csak a beleegyezésükkel vonhatók be a munkába.

21. A munkavégzésbe bevont hadifoglyokra a munkavédelem és a munkaidő tekintetében ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az adott vidéken, azonos munkaterületen dolgozó szovjet állampolgároknak.

22. A népgazdaság különböző területein a munkába bevont hadifoglyok a SZU NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnoksága által megszabott mértékben munkabért kapnak. A hadifogly fizetéséből levonásra kerülnek az ellátásukkal kapcsolatos kiadások (a lakóterület díja, a kommunális szolgáltatások, az étkezés, ha közös étkeztetésben részesülnek).

23. A hadifoglyok lakókörlettel és kommunális szolgáltatásokkal való ellátása azoknak a vállalatoknak és szervezeteknek a terhére történik, amelyek a hadifoglyokat munkában alkalmazzák.

24. A hadifoglyoknak a munkára való alkalmazásuk időpontjától mindenfajta állami ellátmánya megszűnik.

25. A hadifoglyok alkalmazása tilos:

a) a harci cselekmények körletében és

b) az intézmények vezetésének személyi szükségleteinek kiszolgálására, valamint más hadifoglyok személyi szükségleteinek kiszolgálására (tisztiszolga).

V. A hadifoglyok büntetőjogi és fegyelmi felelőssége

26. A hadifoglyok által elkövetett bűncselekményeket a haditörvényszékek a Szovjetunió és a tagköztársaságok törvényei szerint vizsgálják.

Az illetékes felettes parancsának megtagadása, a vele szemben tanúsított ellenállás vagy tetteles bántalmazása annak szolgálati kötelessége teljesítése közben katonai bűncselekménnyel egyenlő elbírálás alá esik.

27. A bírósági büntetőjogi felelősségre vonás alá nem eső vétségek elkövetése esetén a hadifogly fegyelmi büntetésben részesül.

A fegyelmi büntetések fajtáit, alkalmazásuk módját és a velük szemben kérhető jogorvoslatot, valamint a fegyelmi büntetés letöltésének rendjét a SZU NKVD Hadi-

fogoly- és Internáltügyi Parancsnoksága által a Vörös Hadsereg Fegyelmi Szabályzatához kiadott szabályok határozzák meg.

28. A vizsgálati fogságban tartott vagy a bíróság által bármilyen ítélettel elmarasztalt hadifoglyok, valamint a fegyelmi büntetésben részesültek semmiféle további korlátozásban nem részesülhetnek ugyanazon cselekményért, amiért a vizsgálati fogságba vagy bíróság elé kerültek, vagy amiért a fegyelmi vagy bíróság által kirótt büntetéseket letöltötték.

29. A megfelelő bíróság az elmarasztaló ítéletről az ítélet meghozatala után húsz nappal értesíti a Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Végrehajtó Bizottságát. Az értesítéshez mellékelni kell az ítélet másolatát.

A hadifoglyra kiszabott legsúlyosabb ítéletről, közvetlenül az ítélet kimondása után haladéktalanul értesíteni kell a Vöröskereszt és a Vörösfélhold Társaságok Szövetségének Végrehajtó Bizottságát, és az ítélet végrehajtására leghamarabb az értesítés megtétele után egy hónappal kerülhet sor.

VI. A hadifoglyokkal kapcsolatos tájékoztatás és segítségnyújtás megszervezése

30. A hadifoglylisták cseréjét és a kapcsolattartást a hadifoglyokat érintő ügyekben a nemzetközi Vöröskereszt szervezetekkel és információs irodákkal a Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Szövetségének Végrehajtó Bizottsága valósítja meg.

Ennek érdekében a Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Szövetségének Végrehajtó Bizottsága mellett létre kell hozni egy Központi Hadifogly Tájékoztatási Irodát, amelynek működését a nevezett bizottság által kiadott és a SZU Belügyi Népbiztossága és Külügyi Népbiztossága által jóváhagyott külön rendelet határozza meg.

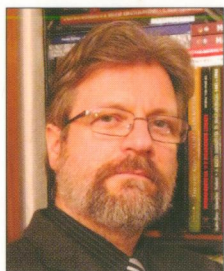
31. A külföldi és nemzetközi Vöröskereszt és más szervezetek képviselői a hadifoglyoknak nyújtandó segítség céljából a Külügyi Népbiztosság különleges engedélyével léphetnek a Szovjetunió területére.

*A Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa által
1941. július 1-jén 1798–800. t. (t = titkos) számmal elfogadott,
a hadifoglyokról, illetve a velük való bánásmódról szóló rendelet –
Varga Éva Mária „Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban” című
dokumentumkötete alapján*

A MAGYARORSZÁGI HADIFOGOLYTÁBOROK LISTÁJA TELEPÜLÉSENKÉNT

- Ágfalva – a tábor településen belüli pontos helye nem ismert
 Alsópaty (ma Rábapaty, Sárvár mellett) – Nagy Dániel uradalmi majorja
 Baja – Mészáros Lázár (utászlaktanya + barakktábor)
 Budapest – Ferenc József lovassági laktanya
 Cegléd – huszárlaktanya
 Cegléd – páncéloslaktanya
 Csepreg – Rotherman-kastély
 Csertő (Szigetvár mellett) – gróf Festetics Domonkos majorsága
 Csurgó – uradalmi major
 Debrecen – Pavilon laktanya
 Edelény – iskola
 Gödöllő – Premontrei Gimnázium
 Győr – Frigyes laktanya
 Győr – győrszabadhegyi laktanya
 Gyula – huszárlaktanya (a Göndöcs-kertben valószínűleg a németként elhurcolt internáltakat gyűjtötték)
 Hajmáskér – barakktábor
 Heves – a tábor településen belüli pontos helye nem ismert
 Intapuszta (Celldömölk mellett) – a Batthyány-Stratman család uradalmi majorja
 Jánosháza, Kemenespálfa–Martonfapuszta – Felsőbükki Nagy Pál uradalmi majorja
 Jászberény – méneskari laktanya
 Jászberény – páncéloslaktanya
 Kaposvár – Baross Gábor laktanya
 Kecskemét – Ferenc József laktanya
 Kiskunfélegyháza – Magyar Királyi Állami Tanítóképző és Líceum
 Kiskunfélegyháza – Constantinum Római Katolikus Leánynevelő-Intézet
 Tanítóképzője, Leánylíceuma és Polgári Leányiskolájának

Mesteri (Celldömölk mellett) – Nagy György uradalmi majorja
 Mezőtúr – városháza
 Miskolc – huszárlaktanya
 Mosonmagyaróvár – Levél utcai csendőrlaktanya
 Nagycenk – Széchenyi-kastély
 Nagyigmánd – uradalmi major
 Nagykanizsa – a tábor településen belüli pontos helye nem ismert
 Pécs – Ferenc József laktanya
 Péreszteg (ma: Sopronpereszteg) – Schmiddeg-kúria
 Rigyác – uradalmi major
 Ságod (ma: Zalaegerszeghez tartozik) – Krasovits-kastély és környéke
 Sajóecseg – a tábor településen belüli pontos helye nem ismert
 Salgótarján – Újtelep
 Sirok – Glück-udvar
 Sopron – 18-as laktanya
 Sopronkőhida – fegyház
 Sopronhorpács (Horpács) – Széchenyi-kastély
 Sorokpolány (korábban: Sorkipolány Szombathely mellett) – Gyula-
 major
 Szeged – Csillagbörtön
 Szeged – repülőtér
 Szeged – Nagyfa, Büntetésvégrehajtási Intézet
 Szeged – Várostantya (Királyhalom)
 Székesfehérvár – Szent György Kórház
 Székesfehérvár – lévédelmitüzér-laktanya
 Szirmabesenyő, Miskolc mellett – a tábor településen belüli pontos helye
 nem ismert
 Szolnok – törvényszék épülete
 Szőreg – uradalmi major
 Tetétlenpuszta (ma: Dunatetén) – gróf Teleki József majorja
 Vác – fegyház
 Zsolca → Alsózsolca – a tábor településen belüli pontos helye nem is-
 mert
 Zsolca → Felsőzsolca – a Landsman-féle épület és környéke

Dr. Bognár Zsolt (1963) történész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának az alelnöke. Több mint 20 éve foglalkozik a XX. század politika-, had- és társadalomtörténetével, különösen a második világháborús magyar hadifoglyok, a „malenkij robotosok” és a Gulagra hurcoltak történetével. E korszakról eddig több tucat tudományos publikációja és két könyve jelent meg.

„Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.” – kezdte egyik, a miniszterelnökhöz 1945 nyarán írt levelét Teleki Géza közoktatásügyi miniszter, Teleki Pál fia. Nem véletlenül, hiszen az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közléről a (hadi)fogolykérdés.

„1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott”

A Honvédelmi Minisztérium 1946-os összefoglaló jelentéséből

E könyv a XX. századi magyar történelem egyik méltatlanul elfeledett, eltitkolt részét mutatja be: a második világháború folyamán és az azt követően létrejött magyarországi hadifogolytáborokat és a bennük őrzött foglyok történetét. A kötet a szerző által az ország több mint húsz levéltárában, múzeumi és egyéb gyűjteményében a témában folytatott kutatásaira, valamint több mint száz, az eseményeket átélő túlélővel készített interjúra, illetve visszaemlékezésekre épül. Így az olvasó a magyarországi hadifogolytáborok átfogó, ugyanakkor az itteni légerekben éltek megrendítő mindennapjainak részletekbe menő történetét ismerheti meg.

„A táborokkal foglalkozó fejezetek a magyar történelemtudomány páratlan értékét képezik”

Dr. Ravasz István, hadtörténész

„Bognár Zsolt olyan feladatra vállalkozott, amilyenre előtte senki. Ha valaki Magyarország második világháborús történetének teljes megismerésére törekszik, nem mellőzheti ezt a munkát.”

Prof. Dr. Szakály Sándor történész

3800 Ft

